

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Çağdaş Felsefede Bilinçdışı ve Benlik İlişkisi

Doktora Tezi

Funda Erdem

Temmuz 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Çağdaş Felsefede Bilinçdışı ve Benlik İlişkisi

Doktora Tezi

Funda Erdem

Danışman

Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu

Temmuz 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Funda ERDEM tarafından hazırlanan “Çağdaş Felsefede Bilinçdışı ve Benlik İlişkisi” başlıklı bu Doktora Tezi Felsefe Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

.....

Üyeler:

Prof. Dr. Lütfü HANOĞLU
İstanbul Medipol Üniversitesi

.....

Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

.....

Prof. Dr. Fatma Işıl BİLİCAN YURTERİ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

.....

Doç Dr. Mehmet Zahit TİRYAKİ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

.....

Tez Savunma Tarihi: 28/ Temmuz/ 2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun Chicago kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof.Dr. İhsan Fazlıoğlu

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Funda Erdem

ÖZET

Çağdaş Felsefede Bilinçdışı ve Benlik İlişkisi

Erdem, Funda

Doktora Tezi, Felsefe Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. İhsan Fazlıoğlu

Temmuz 2023

Psikanalizle birlikte herkes tarafından bilinir hale gelen bilinçdışı günümüzde felsefe psikoloji, nörobilim ve bilişsel bilimde geniş ölçülerde kabul görmektedir. Psikanalitik kuram zihnimizin büyük bir bölümünün bilinçdışı işlediğini ve bilincin sadece zihnin bir bölümünün bir niteliği olduğunu ileri sürmesinden beri yüzyıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen bilinçdışı o günkü tıp bilimlerinde oldukça tartışmalı olan konumunu belli ölçülerde hâlâ korumaktadır. Bilinçdışı, felsefe ve bilimin gündeminde olduğu sürece benlik ile birlikte anılmıştır.

Bu tezde, bilinçdışı ve benlik kavramının klasik dönemden günümüze kadar geçen tarihsel süreçte felsefe ve bilimde nasıl ele alındığı, temel önerme ve iddiaların neler olduğu araştırılarak birbirlerini ve günümüzü nasıl etkilediklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Psikanalitik kuramın bilinçdışı ve benlik konusunda ön plana çıkan kuramcılarının fikirleri, kuramsal ve uygulamalı olarak bir yöntem belirleme ve kavramsal bir çerçeve oluşturmaya temel oluşturan etkileri kapsamında ele alınmıştır. Felsefe, psikoloji, bilişsel bilim ve nörobilimde teknolojik ve bilimsel gelişim/değişim aracılığıyla yeni ve farklı bir biçimde gündeme gelen bilinçdışı kavramının geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün benlik kavramına etkileri incelenmiştir. Bilinçdışı kavramının bu dönüşüme uğramasına etki eden süreç ve etkenler araştırılmış ve bu kavramın felsefî ve bilimsel yönü tartışılmıştır. “İnsan nedir? sorusuna bilinçdışı kavramı ve bilinçdışının benlikle etkileşimi temelinde yanıt vermenin mümkünlüğü ile bilimin nesnel

yöntemlerle araştırdığı bilinçdışı kavramına içebakış yöntemlerinin katkısının ne olacağı ve tüm bunların çağdaş felsefedeki yeri soruşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilinçdışı, dinamik bilinçdışı, bilişsel bilinçdışı, benlik, bilinç.

ABSTRACT

The Relation of Unconscious and Self in Contemporary Philosophy

Erdem, Funda

Ph.D. Thesis, Department of Philosophy

Supervisor: Prof.Dr.İhsan Fazlıoğlu

July, 2023.

The unconscious, which became known to everyone with psychoanalysis, is widely accepted in philosophy, psychology, neuroscience and cognitive science today. Although it has been more than a century since psychoanalytic theory asserted that a large part of our mind operates unconsciously and that consciousness is a property of only a part of the mind, the unconscious still retains its highly controversial position in the medical sciences of that day, to a certain extent. The unconscious has been associated with the self as long as it is on the agenda of philosophy and science.

In this thesis, it is aimed to determine how the concept of the unconscious and the self are handled in philosophy and science in the historical process from the classical period to the present, and how they affect each other and today by investigating what the basic propositions and claims are. The ideas of the prominent theorists of psychoanalytic theory on the unconscious and the self are discussed within the scope of their effects, which form the basis for determining a method and forming a conceptual framework, theoretically and practically. The transformation of the concept of unconscious, which has come to the fore in a new and different way through technological and scientific development/change in philosophy, psychology, cognitive science and neuroscience, and the effects of this transformation on the concept of the self has been examined. The processes and factors affecting this transformation of the concept of the unconscious have been investigated and the philosophical and scientific aspects of this concept have been discussed. The possibility of answering the question of "What is Man?" on the basis of

the concept of the unconscious and the interaction of the unconscious with the self, the contribution of introspection methods to the concept of the unconscious, which science investigates with objective methods, and the place of all these in contemporary philosophy have been investigated.

Keywords: unconscious, dynamic unconscious, cognitive unconscious, self, conscious.

TEŞEKKÜR

Tez sürecimde beni her zaman doğru yönlendiren, engin bilgisi ve deneyimiyle bana yol gösteren ve öğrencisi olmaktan onur duyduğum tez danışmanım Prof.Dr. İhsan FAZLIOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Özellikle nörobilim alanında tezime katabileceklerimi gösteren, değerli önerileri ile destek veren, bilgi ve tecrübelerini samimiyetle paylaşan değerli hocam Prof.Dr. Lütfü HANOĞLU'na teşekkür ederim. Tez sürecinde akademik desteğini hiç esirgemeyen, yerinde ve zamanında yaptığı müdahaleler sayesinde yönümü bulmama destek veren üstün katkıları ile tez sürecinin nitelikli olmasını sağlayan değerli hocam Prof.Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL'e teşekkür ederim. Doktora eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerini içtenlikle paylaşan Anabilim Dalı'ndaki değerli hocalarıma ve psikoloji alanında desteğini esirgemeyen Prof.Dr. Fatma Işıl BİLİCAN YURTERİ'ne teşekkür ederim.

Tez sürecinde bana güç ve destek veren ablam Aynur ERDEM'e teşekkür ederim. Tez çalışmamı yapabilmem için bana zamanlarını armağan eden kızlarım Sude, Selen ve Sezgi'ye sonsuz teşekkürler. Varlığıyla hayatıma anlam katan, her konuda hep yanımda olan eşim Sabahattin ERDEM'e gönülden teşekkür ederim.

Funda ERDEM

Ankara-2023

İTHAF

Sude, Selen ve Sezgi'ye

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ ONAYI	ii
BEYANLAR.....	iiii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
İTHAF.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
TABLO LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM: KLASİK DÖNEMDEN PSİKANALİZE BİLİNÇDİŞİ VE BENLİK KAVRAMI	16
1.1. Klasik Dönemde Bilinçdışı ve Benlik Kavramı.....	16
1.1.1. Platon'da Bilinçdışı ve Benlik	19
1.1.2. Aristoteles'te Bilinçdışı ve Benlik	31
1.1.3. Plotinus'ta Bilinçdışı ve Benlik	37
1.1.4. Peripatetiklerde Bilinçdışı ve Benlik	41
1.2. Ortaçağdan Aydınlanma Dönemine Bilinçdışı ve Benlik.....	45
1.3. Aydınlanma Döneminden Psikanalize Bilinçdışı ve Benlik	52
1.3.1. Rene Descartes' ta Bilinçdışı ve Benlik.....	53
1.3.2. Gottfried Wilhelm Leibniz'da Bilinçdışı ve Benlik.....	57
1.3.3. On Sekizinci ve On Dokuzuncu Yüzyılda Bilinçdışı ve Benlik	59
1.3.4. Immanuel Kant'ta Bilinçdışı ve Benlik	62
1.3.5. Arthur Schopenhauer'da Bilinçdışı ve Benlik	68
1.3.6. Arthur Schopenhauer Sonrasında Bilinçdışı ve Benlik.....	70
1.3.7. 1900'lerden Önce Psikoloji ve Tıp Alanında Bilinçdışı ve Benlik.....	74
BÖLÜM 2: PSİKANALİZDE BİLİNÇDİŞİ VE BENLİK KAVRAMI	81
2.1. Psikanaliz Öncesi	82

2.1.1. Hipnoz ve Histeri	84
2.1.2. Katarsis ve Serbest Çağrışım	88
2.2. Sigmund Freud'da Bilinçdışı ve Benlik	89
2.2.1. Bölmesel (Topografik) Varsayım: Bilinç, Bilinçöncesi ve Bilinçdışı	104
2.2.2. Yapısal Varsayım	109
2.2.3. Bilinçdışı	113
2.2.4. Benliğin Savunma Mekanizmaları	116
2.2.5. Psikanalizde Bellek	118
2.3. Carl Gustav Jung'da Bilinçdışı ve Benlik	120
2.4. Jacques Lacan 'da Bilinçdışı ve Benlik	143
BÖLÜM 3: ÇAĞDAŞ FELSEFEDE BİLİNÇDİŞİ VE BENLİK KAVRAMI	153
3.1. Bilişsel Bilinçdışına Geçiş Sürecinin Temelleri	153
3.2. Bilişsel Kuramın Doğuşu ve Gelişimi	160
3.3. Bilişsel Bilimin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	166
3.3.1. Chomsky'nin Skinner Eleştirisi	169
3.3.2. Bilgi İşleme Yaklaşımı	173
3.4. Psikanalizden Bilişsel Kurama Bilinçdışı	176
3.4.1. Bilinçdışı Otomatik Bir Süreç midir?	181
3.4.2. Kontrollü ve Otomatik Süreçler	183
3.5. Bilinç Nedir?	191
3.5.1. Bilincin Tanımı	191
3.5.2. Zihin Felsefesinde Bilinç	196
3.5.3. Nörobilimde Bilinç	203
3.5.4. Bilinç Ne İşe Yarar?	209
3.5.5. Bilincin Tümü Bildirimsel midir?	210
3.5.6. Algı-Bilinç ve Bilinçöncesi Sistemler Kendi İçlerinde Bilinçdışı mıdır?	214
3.6. Bastırma: Erken Otomatikleştirme	219
3.7. Çağdaş Felsefede Bellek	222

3.8. Bilinçdışında Duygulara Yer Var mıdır?	225
3.9. Eşikaltı Algı ve Bilinçdışı	238
3.10. Nörobilimin Bilinçdışı Anlayışımıza Katkısı Nedir?.....	248
3.11. Benlik ve Bilinçdışı ile İlişkisi.....	269
3.12. Benlik Algısını Sürdürmek Neden Önemlidir?.....	292
SONUÇ	298
KAYNAKÇA.....	309
ÖZGEÇMİŞ	347

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1.** Platon'un Devlet'teki Bölünmüş Çizgi Analogisinin Çizgisel Gösterimi.....28
- Şekil 2.** Sigmund Freud'un Yapısal Modeli.....108

TABLO LİSTESİ

- Tablo 1.** Duyusal Sistemde Bilgi Akışı ve Bilinçli Algı.....243
- Tablo 2.** Antonio Damasio'ya Göre Benliğin Üç Aşaması.....281

GİRİŞ

İnsanın zihinsel yaşamının neredeyse tamamının bilinçdışı gerçekleştiği, bilincin merkezî olmadığı ve zihnin büyük bir bölümünün farkında olunmadığı düşüncesini savunanların sayısı giderek artmaktadır. İnsanoğlu zaman içinde kendine dönüp baktığında bilincin sınırlı bir kapasiteye sahip olduğunu ve bilinçlilik durumunda olan bitenin çok azını yakaladığını fark etmiştir. Bilinçli zihin tamamen meşgul olduğunda bile var olduğumuz duygusunu koruyan nedir? Anılar formunda depoladığımız kişisel geçmişimiz eşsiz, tek bir kimlik duygusuna bizi zorlamaya nasıl devam etmektedir? Bu sorular, bilinçdışı zihnin varlığının görünmez olsa da hissedildiği bilgisine götürmektedir. Bilinçdışı, bilinçli iken yapılamayan birçok zihinsel işlevin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Varlığı hissedilen ama tam anlamıyla işaret edilemeyen bilinçdışı artık felsefe, bilim, edebiyat, teknoloji, eğitim ve sanat alanlarında önemli ölçüde ele alınmaktadır.

Psikanalizle birlikte herkes tarafından bilinir hale gelen bilinçdışı bugün psikoloji, nörobilim ve bilişsel bilimde geniş ölçülerde kabul görmektedir. Sigmund Freud (1856-1939)'un zihnimizin büyük bir bölümünün bilinçdışı işlediğini ve bilincin sadece zihnin bir bölümünün bir niteliği olduğunu söylemesinin ardından yüzyıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen bilinçdışı o günkü tıp bilimlerinde oldukça tartışmalı olan konumunu bugün belli ölçülerde hâlâ korumaktadır. Freud'un bilinçdışına getirdiği anlayışla birlikte bilinçdışı günümüz felsefe, psikoloji ve nörobilim çalışmalarında önemli bir yere sahip olmuştur.

Bilinçdışı kavramını ayrıntılı kuramsal çerçevesini ilk ileri süren psikanalizin öncülerinden Sigmund Freud'un olmadığı özellikle Almanca konuşulan bölgelerde iyi bilinmektedir. Berlinli filozof Eduard von Hartmann (1842-1906)'ın fikirlere sahip olmak ama onların bilincinde olmamak¹ çelişkisinden başlangıcını alan 1868

¹ "Temsillere sahip olmak ve yine de onların bilincinde olmamak - bunda bir çelişki var gibi görünüyor; çünkü onların bilincinde değilsek, onlara sahip olduğumuzu nasıl bilebiliriz? Doğrudan bilincinde olmasak bile, bir temsile sahip olduğumuzun dolaylı olarak bilincinde olabiliriz." Bkz. Immanuel Kant, "On the Cognitive Faculty," in *Anthropology from a Pragmatic Point of View, Book 1*, trans. and ed. Robert B. Louden (New York: Cambridge University Press, 2006/1798), 23-24.

yılında ilk basımı yapılan *Philosophy of the Unconscious (Philosophie des Unbewussten - Bilinçdışının Felsefesi)*² adlı eserinin başarısına ironik bir tepki olarak Friedrich Nietzsche (1844-1900), 1873 yılında bilinçdışının tüm dünyada konuşulmadığı ve bilinmediği yalnızca Berlin’de bilinip konuşulduğunu dile getirmiştir.³ On dokuzuncu yüzyılda yaşamı boyunca on bir baskı yapan Hartmann’ın eseri, akademik çevrelerde olmasa bile kavramın halkın üzerinde büyük etkisi ve kimilerinin tamamen yeni bir dünya görüşü olduğunu kabul etmeleriyle bilinçdışının kariyerinin zirvesinden biri olarak kabul edilebilir. Hartmann’ın bilinçdışına dair anlayışı, Freud gibi, akademik felsefe ve psikolojide sert eleştirilere maruz kalsa da, yine de yarım yüzyıl sürmüş ve böylece Freud, Hartmann’ın Almanca konuşan halka hitap eden bilinçdışının baş kuramcısı ve yorumcusu rolünü üstlenmiştir. Bugün hâlâ bilinçdışı kavramı özelde ilk ve en başta Freud olmak üzere Carl Gustav Jung (1875-1961) ve Jacques Lacan (1901-1981) gibi ardıllarıyla genelde ise psikanalizle ilişkilendirilmektedir. Bilinçdışının ya da bilinçdışı duyguların varlığı insan bilimleri ve psikolojide geniş ölçülerde sorgulanmaya devam etmesine rağmen batı dünyasında çoğu insan, genellikle kişinin doğrudan dikkatinden kaçan fakat yine de davranışını etkileyen ve kişinin zihinsel yaşamının etkin bileşeni olarak anlaşılan bilinçdışına bir şekilde sahip oldukları fikrinin altını hâlâ çizmektedir. On dokuzuncu yüzyılda Almanca konuşan filozoflar tarafından bilinçdışının kavramsallaştırılması bugün İngilizce dilinde ayrıntılı bir çalışmanın olmamasına yol açmıştır.⁴

Nietzsche’in yorumları, -özellikle Hartmann’a yöneltilmiş olsa da- bir dizi indirgenemez felsefî soruya değinmektedir: Eğer tam olarak tanımlandığında *bilinçdışı* bilinçli farkındalığımızdan kaçarsa, o zaman onun tümü hakkında düşünmek nasıl mümkün olur? *Bilinçdışını* düşünmeyi başaramazsak, bilinçdışı olmayı bırakmış olmaz mıyız, dolayısıyla tüm girişimin amacı bozguna uğramaz mı? Görsel sanatlar, şiir ya da müzik gibi ifadenin diğer biçimlerini özgür bırakan

² Eduard von Hartmann, *Philosophy of the Unconscious*, trans. William Chatterton Coupland (London: Macmillan and Co, 1885), 1.

³ Thomas H. Brobjer, *Nietzsche’s Philosophical Context: An Intellectual Biography* (Springfield: University of Illinois Press, 2008), 54-55.

⁴ Angus Nicholls ve Martin Liebscher, “Introduction: Thinking the Unconscious,” *Thinking the Unconscious: Nineteenth-Century Thought*, ed. Angus Nicholls ve Martin Liebscher (New York: Cambridge University Press, 2010), 1-2.

bilinçdışının bilinçdışı duyguları ışığa çıkarabilmesi için rasyonel ya da bilinçli analizinden tamamen çekilmek daha iyi olmaz mı? Bilinçdışını düşünmek zor ya da imkânsızsa bilinçdışı formda ifade edilen bir bilgi nesnesi olabilir mi? Bu nesne ya da alan sadece Batı düşüncesinin bir buluşu mudur? Bilinçdışı yalnızca Batı’da mı, belli sosyo-ekonomik ya da kültürel gruplar arasında mı, Nietzsche’nin de belirttiği gibi sadece Berlin de mi var olmaktadır?⁵

Bu sorulara cevap olarak bu alandaki çalışmanın İngilizce dilindeki öncüsü Henry F. Ellenberger (1905-1993)’in 1970 yılında yayımlanan *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution Dynamic Psychiatry (Bilinçdışının Keşfi: Dinamik Psikiyatrinin Tarihi ve Evrimi)* adlı eserinde etnik köken, coğrafya, kültür ya da dini fark gözetmeksizin insan ırkının tüm üyelerinde bilinçdışının nesnel bir varlığa sahip insan öznelliğinin bir yönü olduğu varsayımını ileri sürmüştür. Ellenberger’e göre, o yıllarda bilinçdışı zihnin ve psişik dinamizmin sistematik araştırılması oldukça yeni olsa da, dinamik psikoterapinin kökenleri, uzun bir atalar silsilesi boyunca geriye doğru izlenebilir. Ellenberger, geçmişteki bazı tıbbi veya felsefî öğretiler ve eski şifa yöntemlerinin, genellikle insan zihni alanındaki en son keşifler olarak kabul edilen şeyler hakkında şaşırtıcı derecede yüksek bir içgörü sunduğunu ileri sürmektedir.⁶ Bilimin her şeyi kapsayan bilgi olmasından dolayı bilim dışı şifanın geçerliliğini kabul edemediğini belirten Ellenberger, tıp tarihçisi olan Erwin H. Ackerknecht’in, şifacının "irrasyonel⁷ bir modelde irrasyonel adam rolünü oynadığı", oysa modern hekimin "irrasyonel olanı bile rasyonalize ettiği"

⁵ Nicholls ve Liebscher, "Introduction: Thinking the Unconscious," 3.

⁶ Henry F. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution Dynamic Psychiatry* (New York : Basic Books, 1970), 3.

⁷ *irrational* kelimesi Türkçe’ye *akıldışı* ya da *usdışı* olarak çevrilmektedir. Kelimenin tam anlamını içermediği değerlendirildiğinden *irrasyonel* şeklinde kullanılmıştır. Psikoloji profesörü Stuart Sutherland (1928-1998), irrasyonelliğin yalnızca rasyonellik açısından tanımlanabileceğini, bu nedenle rasyonel olmanın ne olduğunun sorulması gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre, rasyonellik iki biçim alır. Rasyonel düşünme, kişinin sahip olduğu bilgi göz önüne alındığında doğru olma olasılığı en yüksek olan sonuca götürür. Rasyonel kararlar daha karmaşıktır, çünkü bir karar ancak amacını bilirse değerlendirilebilir: rasyonel bir eylem, kişinin bilgisi göz önüne alındığında, amacına ulaşması en muhtemel eylemdir. Rasyonellik ancak bir kişinin bildikleri ışığında değerlendirilebilir: Astronomi ile en az tanışıklığı olan birinin aya bir ağaca tırmanarak ulaşmaya çalışması saçma olurdu, ama aynı davranış biraz yanlış yönlendirilmiş olsa bile küçük bir çocuk için tamamen rasyonel olabilir. Bkz. Stuart Sutherland, *Irrationality* (London:Pinter and Martin Ltd., 2009), 3.

şeklindeki sözlerinden alıntı⁸ yaparak ilkel yöntemlerle bilimsel yöntemler arasındaki farka dikkat çekmiştir.⁹ Ellenberger, dinamik psikiyatrinin temelde metafiziksel bir anlayış olduğuna inanmaktadır.

İnsan bilimleri ve beşeri bilimlerin kendi nesnelerini -*insan* yalnızca deneysel yada biyolojik bir organizma olarak değil, aynı zamanda kendi kendine düşünme, kendini tanımlama yeteneğine sahip, böylece kendini dönüştürebilen bir düşünce öznesi-yaratmada zorunlu bir rol oynadıkları gerçeğinin ışığında, bu çalışma bilinçdışı kuramcılarının tanımlamaya çalıştıkları empirik olmayan nesneyi ya da fenomeni icat etmeleri ya da düşünmeleri olasılığına açıktır. Bilinçdışının keşfedildiği kavramı, bilinçdışı ya da bilinçdışı fenomenlerin kuramsal ayrıntılarının nesnel ve bağımsız bir biçimde var olup olmadığı sorusunu zorunlu olarak engellemektedir. Batı psikiyatrisi ve psikanalizi tarihine önemli katkılarına rağmen Ellenberger'in çalışmasının metodolojik olarak yetersiz olduğu kabul edilmelidir.¹⁰ Edebiyat, felsefe ve psikoloji alanında çalışmalar yapan Angus Nicholls ve Martin Liebscher, *bilinçdışını düşünmenin* temel ontolojik istikrarsızlığını vurgulamışlardır.

Bilinçdışına ilişkin soruların neden Almanca dilinde ve neden on dokuzuncu yüzyılda yükseliş gösterdiğini araştırmak bilinçdışının dil, toplum, kültür, yaşanılan dönemle bağlantılarını gözler önüne sererken kavramın günümüz incelemelerine katkı sağlaması açısından önemlidir. Arnim Regenbogen¹¹ 1990 yılında bilinçdışının tarihinin hem felsefî bir problemin hem de bir kavramın tarihi olarak anlaşılabileceğine işaret etmiştir.¹² Bu problem ve bu kavramın nerede ve ne zaman ilk ortaya çıktığı sonsuz bir şekilde tartışabilecek bir konudur. Bilinçdışıyla ilgili düşünceler, Gautama Buddha (M.Ö.563-483)'nın fikirlerinde, Platon (M.Ö.427-347)'un anımsama kuramında (anamnesis), Plotinus (204-269)'un çalışmalarında, St.Augustine (354-430) ve Thomas Aquinas (1225-1274)'ın teolojik yazılarında, Meister Eckhart (1260-1328) ve Jakob Böhme (1575-1624) gibi Alman

⁸ Bkz. Erwin H. Ackerknecht, "Problems of Primitive Medicine," *Bulletin of the History of Medicine*, XI no. 5 (1942): 503-21.

⁹ Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious*, 47-48.

¹⁰ Nicholls and Liebscher, "Introduction: Thinking the Unconscious," 3.

¹¹ Alman Osnabrück Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak çalışmalar yapmıştır.

¹² Nicholls and Liebscher, "Introduction: Thinking the Unconscious," 3.

mistiklerinde, Dante Alighieri (1265-1321) ve William Sheakspeare (1564-1616) gibi şairlerin şiirlerinde bile bulunmaktadır.¹³

Bilinçdışı yeni bir fikir değildir; zihinselliğin farkında olmayan yönleri oldukça geçmiş zamanlara uzanmaktadır. Özellikle Platon'un *Menon*¹⁴ ve *Phaidon*¹⁵ diyaloglarında yer alan anımsama (anamnesis) kuramı her insanda bilginin tümünün bulunduğu ve öğrenmenin doğuştan var olan bilginin bilinçli farkındalığa getirilme süreci olduğuna işaret etmektedir. Sanat ve felsefe tarihi alanında çalışmalar yapan John Shannon Hendrix, *Unconscious Thought in Philosophy and Psychoanalysis (Felsefe ve Psikanalizde Bilinçdışı Düşünce)* adlı eserinde¹⁶ bilinçdışı kavramının Platon'a kadar uzandığını, ancak "bilinçdışı"nın kelime olarak başlangıçtan itibaren kullanılmadığını ileri sürmektedir. John A. Bargh'ın¹⁷ Ezequiel Morsella¹⁸ ile birlikte kaleme aldığı "The Unconscious Mind" ("Bilinçdışı Zihin") adlı makalede felsefe ve bilim tarihinde yakın zamanlara dek Descartes (1596–1650)'in *cogito* 'sunu ve John Locke (1632-1704)'un *ilk zihin kozmolojisini* örnek vererek zihinsel yaşamın tamamen ya da temel olarak doğasında bilinçli düşünüldüğünü belirtmektedir.¹⁹ Bilinçli düşünme sürecinin diğer biçimlerinin de ele alınmaya başlamasıyla bilinç kavramına ek olarak *bilinçdışı*, *bilinçöncesi*, *bilinçaltı* ve *bilinçsiz* kavramları ortaya çıkmıştır. *Bilinçdışının* kavram olarak adlandırılması 1800'lü yıllara denk gelmektedir. Bilinçdışı fikri Avrupa'da 1880'lerde zamanın ruhunu yakalamıştır. Bilinçli düşünce yoluyla tüm eylemlerin harekete geçmediği daha önceleri fark edilmesine rağmen modern bilinçdışı kavramı on yedinci ve on sekizinci yüzyılda

¹³ Bkz. Lancelot Law Whyte, *The Unconscious before Freud* (New York: Basic Books, 1960), 77-86; George Frankl, *The Social History of the Unconscious* (London: Open Gate, 1989); David Edwards ve Michael Jacobs, *Conscious and Unconscious* (Buckingham: Open University Press, 2003), 17-27.

¹⁴ Platon, *Menon*, çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Sentez Yay., 2007).

¹⁵ Platon, *Phaidon*, çev. Nazire Kalaycı (İstanbul: Kabalcı Yay., 2010).

¹⁶ John Shannon Hendrix, *Unconscious Thought in Philosophy and Psychoanalysis* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 3.

¹⁷ Yale Üniversitesi'nde psikoloji profesörüdür, bilişsel ve sosyal psikoloji alanında çalışmaları bulunmaktadır.

¹⁸ San Francisco State Üniversitesi'nde nörobilim profesörüdür.

¹⁹ John A. Bargh and Ezequiel Morsella, "The Unconscious Mind," *Perspectives on Psychological Science*, February 3, 1 (2008): 73-9.

yükseliş göstermiştir.²⁰ Örnek olarak, Michel de Montaigne (1533-1592) 1590 yılında yazdığı *Essays (Denemeler)*'in "The Power of the Imagination" ("İmgelemin Gücü") başlıklı bölümünde bilinçdışını şu şekilde anlatmıştır:

Arzu ya da korkuyla titreyen tenimizin ve tüylerimizin sıklıkla ürpermesini yönetemeyiz; el sıklıkla bizim göndermediğimiz yere gider, dil suskunlaşır ve ses konuşması gerektiği halde kısılır; yiyecek ve içecek için duyulan iştah, yemek pişirmek için hiçbir şey yapmaz, bunu memnuniyetle yasaklayabiliriz; hoşunuza gittiği zamanlarda bile anlamsızca terk eder bizi.²¹

Gerçekte, iki bin yıldan fazla bir zaman önce Yunan hekim Galen (M.Ö.130-200)'le başladığı ileri sürülen bilinçdışı, Avrupa'da 1600'lerden beri etkin bir biçimde tartışılmıştır. Arthur Koestler (1905-1983)'in, Lancelot Law Whyte²² (1896-1972)'in *The Unconscious Before Freud (Freud Öncesi Bilinçdışı)* adlı eserine yazdığı girişte kitapta aktarılan bilinçdışı düşüncenin tarihini şu şekilde özetlemiştir:

Bilinçdışı zihinsel sürecin genel kavramı (Kartezyen dönem sonrası Avrupa'da) 1700'lerde makul, 1800'lerde güncel, 1870-1880'lerde revaçta idi. 1870-1880 bilinçdışı zihnin genel kavramıyla sıradan bir Avrupalı olduğuna ve genel fikrin birçok özel uygulamalarının güçlü biçimde onlarca yıl tartışıldığına itiraz edilemez.²³

Freud keşfetmeden önce Avrupa'da, Freud'un yaşadığı yerde, bilinçdışı iyi bilinmekte ve tartışılmaktaydı. Bilim dünyasının bu denli başkalarının da tartıştığı bir düşünceyi Freud'un orijinal keşfi olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bu keşif, Freud'un şimdilerde meşhur %90 bilinçdışı, %10 bilinçli olan zihnin buzdağı metaforunu içermektedir. Freud'un motivasyonu diğer filozof ve bilim insanlarının düşüncelerine dayanmaktaydı.²⁴ Newton öncüllerinin katkısını kabul etmişti; ancak Freud bilinçdışı süreci keşfinin olumsuz etkileneceği bir atıfta bulunmamış ve bu keşfinin insanlığı etkileyen üçüncü darbe olduğunu bildirmiştir.²⁵ 1917 gibi erken bir

²⁰ Nicholas T. Rand, "The Hidden Soul: The Growth of the Unconscious in Philosophy, Psychology, Medicine, and Literature, 1750-1900," *American Imago* 61, 3 (Fall 2004): 257-89.

²¹ Michel de Montaigne, "The Power of the Imagination," in *The Complete Essays of Montaigne*, trans. Donald M. Frame (California: Stanford University Press, 1958), 72.

²² İskoçyalı filozof, bilim tarihçi ve fizikçidir.

²³ Arthur Kostler, "Introduction," *The Unconscious Before Freud*, ed. Lancelot Law Whyte, (London: J.Friedman, 1978), ii.

²⁴ Warren W. Tryon, *Cognitive Neuroscience and Psychotherapy: Network Principles for a Unified Theory* (Oxford: Elsevier Inc., 2014), 400.

²⁵ Tryon, *Cognitive Neuroscience and Psychotherapy*, 400.

dönemde Freud bilinçdışının insan yaşamındaki egemen etkisine dair kavramın insan narsisizmine üçüncü ve en yıkıcı darbeyi vurduğunu iddia etmiştir. Diğer ikisinden biri Nicolaus Copernicus (1473-1543)'un dünyayı evrenin merkezinden çeken güneş merkezli sistemi, diğeri hayvan krallığından ayrı olarak insanlığın geleneksel statüsünü, doğanın geri kalanının üzerinde duran özel bir yaratılışı reddeden Charles Darwin (1809-1882)'in evrim teorisidir.²⁶

Filozoflar ve bilim insanları tarafından zihinsel yaşamın araştırılması temelinde bilinçdışının ne olduğu, varlığı, işleyişi, bilinçle ilişkisi ve insan doğasına nasıl atfedildiği konularında sorulan sorulara yanıtlar arayışı klasik dönemde başlamış ve 1800'lerde ivme kazanmıştır. Günümüzde bu sorulara yanıt arayanlar arasında psikologlar, nörobilimciler, bilişsel bilimciler, matematikçiler, fizikçiler, yapay zekâ kuramcıları ve antropologlar sayılabilir. Yapılan çalışmaların pek çoğu bilinçdışının mekanizmalarına ya da farkında olmadığımız düşüncelere odaklanmaktadır. Tarihsel süreçte bilinçdışı kavramının gelişimi ve evrimini, felsefî ve epistemolojik değişimi de göz önünde bulundurarak analiz eden çalışmalar sınırlıdır. Bilinçdışının klasik ve modern kavramsallaştırmalarının ışığında çağdaş bilinçdışı kavramını analiz etmek mümkün görünmektedir.

Özellikle, on dokuzuncu yüzyılda Alman düşüncesinde bilinçdışına yönelik söylemlerin günümüzdeki bilinçdışı kavramına etkisi göz ardı edilemeyecek kadar fazla olmuştur. Bu durum, özellikle Freud, Jung ve Lacan'ın hâlâ tartışılmakta olan düşünceleri ele alınarak günümüz bilinçdışı kavramının ve benlik kavramıyla ilişkisinin çağdaş felsefedeki yerini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

1960'ların başında psikanalize bilişsel bilimciler, nörobiyologlar, feministler ve psikanalizin bilimsel, spekülatif, yanlışlanamaz, önyargılı, yanlış, eksik ve etkisiz olduğu yönünde eleştiren diğerleri tarafından güçlü bir şekilde meydan okunmuştur. Freud, yöntemleri eksik olduğu ve dürüst olmadığı yönünde sürekli eleştirilmiştir. Psikanalizi azınlıkta tercih edilen bir terapi biçimi olarak kabul edenler, tedavi

²⁶ Sigmund Freud, "Lecture XVIII: Fixation to Traumas-The Unconscious," in *Introductory Lectures on Psychoanalysis, Vol.1, 1916-1917, The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, trans. and ed. James Strachey (W.W. New York: W.W. Norton & Company, 1989), 353.

sürecinin uzun sürmesi ve ayrıntılarla aşırı uğraşılması gibi nedenlerle ekonomik, kuramsal ve yöntemsel açıdan bilimsel ve tüm kültürlerle uygulanabilirliğinin olmadığı gerekçelerini ileri sürmektedir. Tanı ve tedavisinde psikanalizden yararlanılan dissosiyatif bozuklukların etiolojisinde çocukluk çağı istismarının olduğunun ileri sürülmesiyle birlikte yanlış hatırlanan anılarda yaşanan artış ailevî ve toplumsal problemlere yol açmıştır.²⁷ Biri hipnoz altında çocukluk çağı istismar anılarının çözülmesi, diğeri dissosiyatif kimlik bozukluğu salgını olan son zamanların iki psikoterapisine Freudçu ekolle bağlantılı psikologlar öncülük etmiştir. Bu durum psikanalizin tepki almasına yol açsa da, psikanalizle ivme kazanan bilinçdışı, günümüz psikoloji ve beyin araştırmalarında giderek daha baskın hale gelmektedir.

Freud ve psikanalizin kötü şöhreti, bilinçdışına yönelik araştırmalara karşı bir tepki doğurmuş olduğu ileri sürülse de, bilinçdışının insan yaşamındaki önemi nöropsikolojik ve bilişsel araştırmaların artışıyla gözler önüne serilmiştir. Kökenleri araştırılırken yüzyıllarca yıl geriye gidilebilse de bu alanda son birkaç on yıldır heyecan verici bulgu ve araştırma alanları söz konusudur. Bilinçdışı felsefî ve bilimsel olarak özel bir konudur. Bilim insanları hâlâ Freud'un *Bilimsel Yöntem Projesi (Project for a Scientific Psychology)*'nin amaçlarına ulaşmaya çalışmakta, psikolojik süreçlere eşlik eden fizyolojik mekaniklerin bilgisine oldukça büyük ölçüde ulaştıran teknolojik ilerlemelere ve daha etkili psikolojik testlere rağmen sürecin uzun süreceği görünmektedir. İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında bilgisayarların gelişimi psikoloji araştırmalarında önemli çıkarımlara yol açmıştır:

Binlerce yıl boyunca çağdaş teknoloji zihni açıklamaya yardım edecek bir eleman aramıştır. Birçok açıdan psikoloji tarihi metaforların seçimi ile şekillenmiştir. Balmumu tabletleri, saatler, tezgâhlar, borular ve vanalar, motorlar, hidrolik sistemler, telgraf ve telefon santralleri zihin ve zihinsel süreci temsil etmek için kullanılmıştır. Antik çağlardan yirminci yüzyılın ortalarına zihin bir kukladan elektriksel bir labirente dönüşmüş, fakat Alan Turing psikolojiye nihai bir metafor sunmuştur. Bu çok iyiydi, yalnızca birkaç on yılda psikolog ve nörobilimciler beynin bir bilgisayara benzediğini değil, beynin bir bilgisayar olduğunu söylemişlerdir.²⁸

²⁷ Robert C. Carson, James N. Butcher and Susan Mineka, *1998 Update Abnormal Psychology ad Modern Life* (New York : Longman,1998), 271.

²⁸ Tallis, *Hidden Minds*, 92.

Savaş sonrası dönemde psikolojide bilgi işleme ve bilgisayarları model olarak bilgisayarlı süreçlere göre insan algısı ve bilişini açıklama arayışında olan bilişsel ekolün başladığı görülmektedir²⁹ Beynin birçok bakımdan bağımsız çalışan ya da bağlantı kuran ayrı işlemcilerden oluştuğu tasvir edilmiştir. İlk önce araştırmacılar bilinçdışı zihinsel aktivitenin varlığını bile inkâr eğilimindeydi. Dikkatli incelemelerden sonra, bilişsel psikologlar beyin işlevlerinin çoğunun bilinç öncesi ve bilinçdışı olduğunu kabul etmeye başlamıştır. Zihinsel aktivitenin çoğunun bilinçdışı oluştuğu yeni bir fikir değildir. Amerikalı sosyal kuramcı ve felsefeci George Herbert Mead³⁰ (1863-1931), 1913 yılında bilinçli eylemlerin bilinçli farkındalıktan önce geldiğini gözlemiştir. Mead'e göre, eylemlerimiz başladıktan sonra yalnızca duysal süreçlerin oluşmasıyla onların farkında olabiliriz.³¹ Birçok araştırmacı tarafından nöral hareketler ile düşünceler arasındaki bu bağlantısızlık ayrıntılı biçimde doğrulanmıştır. Bilişsel bilimcilerin çoğu, bilincin zihinsel süreçte etkisinin çok az olduğu ve zihinsel işlemlerin büyük bir bölümünün bilinç olmadan yürütüldüğünü iddia etmektedir.³² Nörobilimci David Eagleman, bilinçli zihnin, beyin etkinliklerinin merkezinde olmadığını, aksine kıyıda köşede, etkinliğin ancak fısıltılarını duyabileceği kadar uzak bir konuma yerleşmiş durumda olduğunu bildirmektedir.³³

²⁹ Gerard O'Brien and Jon Jureidini, "The Last Rites of the Dynamic Unconscious," *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 9, 2 (June 2002): 163.

³⁰ Amerikalı filozof ve sosyal kuramcı olan Mead genellikle klasik Amerikan pragmatizminin en önemli figürlerinden biri olarak sınıflandırılır. Felsefe alanında yaptığı çalışmalarına rağmen özellikle sosyoloji ve sosyal psikolojideki sembolik etkileşimciliğin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Mead iletişim yoluyla benliğin gelişimi, benliğin doğası ve öznelarasılık üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

³¹ George Herber Mead, "The Social Self," *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Method* 10, 14 (1913): 374.

³² Bkz. John A. Bargh and Tanya L. Chartrand, "Unbearable Automaticity of Being," *American Psychologist* 54, 7 (1999): 462-69.

³³ David M. Eagleman, *Incognito: Beynin Gizli Hayatı*, çev. Zeynep Arık Tozar (İstanbul: Domingo Yayıncılık, 2016), 9.

Bilinçdışı kavramına psikodinamik açıdan nihai bir formülasyonun kabulüyle yaklaşmanın belli ölçülerde tehlikeleri olacaktır. Bilişsel, nörobilimsel ve psikofarmakolojik yaklaşımlar bilinçdışını cismanileştirme yönünde ilerlediklerinde bilinçdışı kavramı ve insan doğasındaki yeri konusunda birçok gizemin kalacağı açıktır. Felsefî ve bilimsel çalışmalar yol aldıkça sürekli önemli sorular ortaya çıkmaktadır:

Bilinçdışında önemli bir tartışma daha derin bir felsefî argümanı yansıtmaktadır. Zihne yaklaşımda, açıklamalar doğa biliminin formatını mı izlemelidir, ya da tipik olarak insan bilimlerinde kullanılan terimlere göre bir anlayış yakalamak gerekli midir? Bilişsel-duygusal nörobilimdeki ilerleme bu iki bakış açısının birleşimi için yeni bir temel sağlar; beyin-zihin yapısı bilinçli ve bilinçdışı süreçlerin ikisinin de cismanileşmesine izin verir. Bu ilerlemeler klinik uygulamayı etkilemiştir, fakat onların tam etkisi belirlenmeye devam etmektedir.³⁴

Ernst Cassirer³⁵ (1874-1945), 1944 yılında kaleme aldığı *An Essay on a Man: An Introduction to a Philosophy Human Culture* (İnsan Üzerine Bir Deneme: İnsan Kültürü Felsefesine Giriş) adlı eserinde felsefe araştırmalarının en yüksek ereği olan kendini bilme olgusu olduğunu, bu ereğin, ayrı felsefe okulları arasındaki bütün çatışmalarda değişmez ve sarsılmaz erek olarak kaldığını ve bunun bütün düşüncelerin kalkış noktası olduğunu öne sürmektedir.³⁶ Kendini bilme yaşanan gelişim/değişimlerle kendini daha iyi hale getirebilmek amacıyla kendi özünü ve bu özün bileşenlerini bilmek halini almış ve benlik kavramına odaklanmayı sağlamıştır. Benlik araştırmalarında bilinç ve bilinçdışı hem kaynak hem de aracı rol üstlenmektedir. Benlik ve bilinçdışı araştırmalarında en temel problemlerden biri olan insanın kendini gözlemleyerek elde ettiği birinci şahıs bakış açısının öznel ve bilimin bakış açısı olan üçüncü şahıs bakış açısının nesnel değerlendirilmesiyle tutarlı çıkarım ve bulgulara nasıl ulaşabileceğidir.

Cassirer, içe bakış yönteminin kendini bilme soruna yaklaşımda kuşkucu düşünceler karşısında güvencesi olmayan bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Cassirer, Aristoteles'in bilgi anlayışının Platon'dan ayrılan yönlerine vurgu yaparak insan

³⁴ Dan, J.Stein, Mark Solms and Jack Von Honk, "The Cognitive-Affective Neuroscience of the Unconscious," *CNS Spectrums* 11, 8 (2006): 582.

³⁵ Yirminci yüzyıl kültür felsefesi alanında önde gelen isimlerden biridir.

³⁶ Ernst Cassirer, *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy Human Culture* (New Haven:Yale University Press, 1944), 15.

bilinçliliği ilgili ilk düşüncelerde insan bilgisinin ilk basamaklarında yalnızca dış dünya ile uğraşacağı dışa dönük görüşüne katılan ve onu tamamlayan içe dönük bir yaşam görüşü bulduğunu söylemektedir. İnsan kültürünün gelişimi bu başlangıçlardan daha ileriye doğru izlendiğinde içedönük görüşün gittikçe öne çıktığını ve insanın doğal merakının yavaş yavaş yönünü değiştirmeye başladığını belirtir. Bu gelişimi insanının kültürel yaşamının hemen hemen tüm biçimlerinde izleyebileceğimizi söyleyerek evrenin ilk söylenebilimsel (mitolojik) açıklamalarında ilkel bir evrenbilim (kozmooloji) yanında her zaman ilkel bir insan bilimi (antropoloji) de bulunacağını ve dünyanın başlangıç sorununun insanın başlangıç sorunu ile karıştırıldığını belirterek dinin söylenebilimsel (mitolojik) açıklamaları ortadan kaldırmayıp aksine onlara yeni bir biçim ve derinlik kazandırarak söylenebilimsel (mitolojik) evrenbiliminin ve insanbiliminin koruduğunu ileri sürmektedir. Kendini bilme yalnızca teorik bir ilgi olarak tasarlanmamıştır. Bu sadece bir merak veya spekülasyon konusu değildir; insanın temel yükümlülüğüdür.³⁷

Cassirer, kendini bilmenin insanın temel yükümlülüğü olduğunu vurgulayarak bu düşüncenin hem büyük dinlerde hem de felsefi düşüncenin genel evrimi içinde olduğunu söylemektedir. Cassirer, İlkçağ filozoflarından Herakleitos'u evrenbilimsel ve insanbilimsel düşünceler arasındaki sınır çizgisi üzerinde olduğunu, O'na göre gerçekliği bilmek ve anlamını anlayabilmek için kendini düşünme (self reflection) isteğini yerine getirmek gerektiğini ifade eder. Herakleitos'un "Kendimi araştırdım" sözüne vurgu yapmasının ardından "İnsan nedir?" sorununa asıl vurguyu Sokrates (M.O. 469- 399)'in yaptığını ve Sokrates'in felsefesinin bir insanbilimsel felsefe olduğunu belirtmektedir. Sokrates'e kadar zihinsel bir monolog olarak kavranılmış olan felsefenin, Sokrates'te bir diyaloga dönüştüğü tespitini yapan Cassirer, insan doğasının bilgisine ancak diyalog yolu ya da diyalektik düşünce aracılığıyla erişilebileceğine işaret etmektedir. Bu tespitlerden sonra Cassirer, "İnsan nedir?" sorununa yeni ve dolaylı bir yanıt vermiştir: "İnsan sürekli olarak kendisini araştıran, varoluşunun her anında varoluşunun koşullarını inceleyen ve denetleyen bir varlık

³⁷ Cassirer, *An Essay on Man*, 3.

olarak dikkat çeker. İnsan yaşamının gerçek değeri, bu dikkatli denetlemede, bu insan yaşamına karşı olan eleştirel tutumda bulunur. Sokrates'in, "Sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez."³⁸ sözüyle ifade ettiği düşüncesini, onun insanı kendisine rasyonel (akılsal) bir soru sorulduğunda, rasyonel bir yanıt verebilen varlık olarak tanımladığını söyleyerek özetlemektedir. İnsanın gerek bilgisi gerekse ahlâklılığı bu çerçeve içinde kavranabilir. İnsan, bu temel becerisi, yani kendine ve başkalarına yanıt verebilme becerisiyle sorumlu bir varlık, bir ahlâksal özne olur.³⁹

Yirmi birinci yüzyılda yeni bir evreye giren çağdaş doğa düşüncesinin, gelişim/değişim dinamikleri açısından önem taşıyan üç temel vurgusundan birincisi, hem tekil olgu ve olayların hem de bir bütün olarak gerçekliğin temelinde yatan kaotiklik (chaos), karmaşıklık (complexity) ve belirsizliğin (uncertainty) hayatî öneminin; ikincisi insan-gözlemcinin olgu ve olayları belirlemedeki kritik rolünün; üçüncüsü ise gerçekliğin görünümünün esas alınan ölçeğe göre nitelikçe farklılaşacağını anlaşılmıştır. İlk bakışta kesin ve objektif bir kalkış noktası olarak görülen tarihsel koşullar alanının kaos ve karmaşıklık düzleminden bakıldığında sonsuz ve dinamik bir veri yığına dönüştüğü, makro seviyede karmaşıklaştığı, normal şartlarda hesaba katılmayan en küçük etkenlerin bile (uygun parametrelerle bir araya gelerek) aslında çok büyük değişimlere neden olabileceği geç de olsa fark edilmiştir. İnsan-gözlemci ise, artık modern dönemin evrene dışarıdan bakan imtiyazlı, üstün ve objektif 'seyircisi' değil, Kopenhag Yorumu'nun işaret ettiği tarzda niyet ve eylemleriyle fiziksel süreçlere bir biçimde müdahil olan, düşünce ve bilgisiyle bir bütüne etki eden, gerçekliğe içkin, katılımcı ve fâil unsurdur. İnsan-gözlemci bir yandan *olasılıktan olduya* geçiş sürecindeki (süperpozisyonun bir noktada fiilîleşmesi) belirleyici rolüyle, diğer yandan olan-biteni (doğa ve tarihi) yorumlama sürecindeki dönüştürücü etkisiyle gerçekliğin tasvirinin temel ve vazgeçilmez ögesi haline gelmiştir. Aydınlanma çağının evrenselciliğini sınırlayan bu görececi yönelim, geleneksel bilim tanımını ve bilim tarihi disiplini de büyük ölçüde etkilemiştir. Belli bir gözlemci açısından herhangi bir nedenle merkezî sayılan ve evrensel gelişimin zorunlu bir basamağı olarak yorumlanan bilimsel-teknolojik bir

³⁸ Plato, "Apology", in *Plato in Twelve Volumes, Vol. 1*, trans. Harold North Fowler (Cambridge: Harvard University Press, 1966), 38a.

³⁹ Cassirer, *An Essay on Man*, 4-6.

yenilik, alternatif yorumlar nezdinde ikincil sayılabilmektedir. Buhar makinesi, matbaa, ateşli silahlar, motor vb. keşifle ya da daha teorik düzeyde eylemsizlik, yer çekimi, esir, dalga-parçaçık vb. kuramlar etrafında yürütülen tartışmalarda bu farklılaşmanın izlerini görmek mümkündür. Belli bir ölçekte hayatî önem kazanan birimlerin/unsurların başka bir ölçek açısından sıradanlaşabilmesi, bizi hesaba katılması zorunlu olan üçüncü noktaya, esas alınan ölçeğe ulaştırır.⁴⁰

İnsan-gözlemcinin belirleyici rolünün yirmi birinci yüzyılın çağdaş doğa düşüncesinin önemli vurgularından biri olmasına rağmen yine de öznelliğin nörobilimden dışlanma tehlikesinin gerçekte var olduğunu İngiliz nörobilimci Oliver Sacks (1933-2015)'in yorumunda görmek mümkündür:

Nöropsikoloji, klasik nörobilim gibi, tamamen nesnel olmayı amaçlar, onun büyük gücü ve ilerlemeleri bundan kaynaklanır. Fakat canlı bir yaratık, özellikle insan, başında ve sonunda aktif -bir öznedir, nesne değildir. Dışlanan tam da öznedir, yaşayan 'Ben'dir. Nöropsikoloji hayranlık uyandırıcı, fakat ruhu (psişeyi) dışarıda bırakıyor.⁴¹

Stanley B. Klein⁴² *Two Selves (İki Benlik)* adlı eserinde benliğin epistemolojik (maddi) ve ontolojik (gayri maddi) olmak üzere iki veçhesi olduğunu öne sürmüştür. İki benlik türünün, gerçekliğin metafiziksel açıdan birbirinden ayrı veçheleri olduğu argümanını desteklediğine inandığı bazı kuramsal düşünceleri ve deneysel bulguları sunmuştur. İki benlik türünün birbirine indirgenebilir ve tek bir varlık üzerine düşünmenin farklı yolları olmadığını belirtmiştir. Klein'a göre, epistemolojik benlik, psiko-fiziksel kişinin nöro-bilişsel sistemidir ve kavranabilir olma (ve bir nesne olarak görülme) yetisine sahiptir. Ontolojik benlik ise gerçek bir fenomendir ve maddi bir varlık olmaktan ziyade epistemolojik benliğin sağladığı içeriği kavrayan birinci şahıs öznelliğidir. Klein, ontolojik benliğin nesne değil de özne statüsünde olmasının, onun algı ya da içebakış aracılığıyla bilinemeyeceği anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Ontolojik benliği hissederiz ya da duyumsarız, betimleyici analiz yoluyla elde edemeyiz. Klein'a göre, metafiziksel statülerindeki farklılıklara rağmen, epistemolojik ve ontolojik benlikler normal şartlar altında birbiriyle etkileşirler ve bu etkileşim öznel bir benlik duyumu için bir ön gerekliliktir. Klein bir bilinç biçiminin

⁴⁰ İshak Arslan, *Çağdaş Doğa Düşüncesi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 30-1.

⁴¹ Oliver Sacks, *A Leg to Stand On*, (London: Duckworth, 1984), 164.

⁴² Kaliforniya Üniversitesi'nde psikoloji profesörüdür.

–öz-farkındalığın– ancak ve ancak bu etkileşimle mümkün olacağını düşünmektedir.⁴³

Abraham Moles⁴⁴ (1920-1992)’ün ilgi alanlarının çeşitliliğini, derinliğini, çok yönlülüğünü ve disiplinlerarası bakışını yansıtan 1990 yılında yayımladığı *Belirsizin Bilimleri* adlı eserinde bilim hakkında kalıplaşmış yargıları sorgulamaktadır. Moles, belirsizin bilimleri olarak sosyal bilimlere, kesin bilimler olarak ise doğa bilimlerine atıfta bulunmaktadır. Belirsizin bilimlerinin epistemolojik alanı büyüttüğünü ve bilgiyi doğa bilimlerinden farklı bir işleme tarzı önerdiklerini belirtmektedir. Sosyal bilimlerin belirsizi, nitel olanı, zayıf korelasyonları, rakamlar yerine biçimleri konu aldıklarını ve kendi hakikatlerinin bu özellikleriyle başa çıkmak zorunda kaldıklarını ve yeni bir rasyonalizm önerdiklerini ileri sürmektedir.⁴⁵

Bilinçdışı ve benlik araştırmalarında nörobilimin nesnel yaklaşımının bilimsel alanda sağladığı önemli ilerleme, felsefe ve psikolojinin insana özne olarak yaklaşımıyla ulaştığı bulgular sistemli bir biçimde bir araya getirildiğinde anlam kazanabilir. Felsefe, psikoloji ve nörobilimin bir arada çalışmasını sağlayacak tarihsel süreçte ortak bir zeminin ortaya konulması ve geçmişin günümüzdeki çalışmalara etkilerinin incelenmesi bu noktada önem arz etmektedir. Bu noktadan yola çıkılarak bilinçdışı ve benlik kavramının tarihsel incelemesine klasik dönemden başlanarak çağdaş düşünce kadar ortaya konan düşünce ve yaklaşımlar tarihsel bir sistematik içerisinde ele alınmıştır.

Tezin “Klasik Dönemden Psikanalize Bilinçdışı ve Benlik Kavramı” başlıklı ilk bölümünde Antik Yunan’dan başlayarak psikanalizin hâkim olduğu döneme kadar geçen tarihsel süreçte bilinçdışı ve benlik kavramının felsefe ve bilimde temel önermeleri ve iddialarının izleri araştırılmakta ve sonraki döneme etkileri tespit edilmektedir. İlk bölümde yer verilen bilinçdışı ve benlik kavramının tarihsel süreçteki öncüllerinin dinamik bilinçdışı ve benlik kavramına etkileri bağlamında analiz edilmesi ikinci bölümün konusudur. Bilinçdışı düşüncesini ilk ortaya atan

⁴³ Stanley Klein, *Two Selves* (New York: Oxford University Press, 2014), 5; Stanley Klein, *İki Benlik*, çev. Merve Aktan Süzgün (İstanbul: Küre Yay., 2022), 23-4.

⁴⁴ Doğa bilimleri, sosyal bilimler ve felsefe alanında çalışmaları olan Fransız profesördür.

⁴⁵ Abraham Moles, *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, çev. Nuri Bilgin (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2018), 335.

psikanalistler olmasa da psikanalitik kuramda bilinçdışı düşüncelerin hâkim olması ve psikanalistlerin daha öncekilerden farklı olarak bilinçdışının araştırılması için kuramsal ve uygulamalı olarak bir yöntem belirleme ve kavramsal bir çerçeve oluşturma çabası günümüz bilinçdışı ve benlik kavramına temel sağlayan bir anlayış geliştirmiştir. Bu nedenle ikinci bölümde, bilinçdışının öne çıkmasını sağlayan psikanalistlerden Freud ve ardıllarından Jung ve Lacan'ın kuramları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, felsefe, psikoloji, bilişsel bilim ve nörobilimde teknolojik ve bilimsel gelişim/değişim aracılığıyla yeni ve farklı bir biçimde gündeme gelen bilinçdışı kavramının geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün benlik kavramına etkileri incelenmekte, bilinçdışı kavramının bu dönüşüme uğramasına etki eden süreç ve etkenler araştırılmakta ve bu kavramın felsefî ve bilimsel yönü tartışılmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında farklı açılardan incelemeye tutulan “bilinçdışı” kavramının felsefe, psikoloji, bilişsel bilim ve nörobilimde nasıl bir dönüşüm ortaya çıkardığı, bilinçdışı kavramının, bilinç tartışmalarından insanın insan olarak çıkabilmesini sağlamaya bir katkısının olup olmadığı, insanın kendini ve doğayı algılama biçimini etkileyip etkileyemeyeceği, insanın bilinçdışı keşfedildiğinde hâlâ insan olarak kalmaya devam edip edemeyeceği ve benliğin insan evriminin başarılarından biri olup olmadığı soruları ele alınmaktadır. “İnsan nedir?” sorusuna bilinçdışı kavramı ve bilinçdışının benlik kavramıyla etkileşimi temelinde yanıt vermenin mümkünlüğü ve bilimin nesnel yöntemlerle araştırdığı bilinçdışı kavramına öznel yaklaşımların katkısı ve bunun çağdaş felsefedeki yeri soruşturulmaktadır.

I.BÖLÜM: KLASİK DÖNEMDEN PSİKANALİZE BİLİNÇDİŞİ VE BENLİK KAVRAMI

Bilinçdışının tanımının ne olduğu, var olup olmadığı, nasıl işlediği, bilinçli düşünce ile ilişkisinin ne olduğu, benliğe nasıl bir katkıda bulunduğu sorularını felsefî ve bilimsel terimlerle yanıtlamak günümüzde önemli bir sorundur. Başlığında bilinçdışı olan bir çok yayının genellikle bu soruları yanıtlamak yerine sadece bilinçdışı düşüncenin mekanizmalarına odaklandığı görülmektedir. Söz konusu yanıt arayışı felsefe ve bilim tarihi boyunca bilinçdışı ve benlik kavramının tüm yönleriyle anlaşılmasını gerektirmektedir. Bu da ancak öncelikli olarak bilinçdışı düşünce ve ardından benlikle etkileşimini kavram, yapı, örgütlenme ve işleyiş açısından araştırılmasıyla mümkün görünmektedir. Bilinçdışı ve benlik kavramı ile ilgili olarak felsefe ve bilim alanında yaşanan çelişkilere, etkilere ve sonuçlara bir zemin hazırlayan geçmiş çalışmaların kapsamlı analizi yol gösterici olacaktır. Kavramların felsefî ve bilimsel çerçevede nasıl bir değişim/gelişim klasik dönemden günümüze kronolojik sırayla ele alınmıştır. Bu bölümde, bilinçdışı ve benliğin klasik, ortaçağ ve modern kavramlarının psikanalitik kuramın temelini attığı göz önünde bulundurularak özellikle psikanalizin kavramlarıyla ilişkili olan kavramlar araştırılmıştır.

1.1. Klasik Dönemde Bilinçdışı ve Benlik Kavramı

Bilinçdışı ve benlik kavramının kökenleri Mezopotamya, Mısır, Anadolu Uygarlıkları, İran, Hindistan, Çin gibi birçok kültürün geçmişine uzanmaktadır. Edward L. Margetts⁴⁶ (1920-2004), 1951 yılında yayımlanan yazısında⁴⁷ ve 1953 yılında yayımlanan makalesinde⁴⁸ M.Ö. 600 civarında sözlü olarak meydana getirilen Upanişadlarda⁴⁹ ruh çeşitleri ya da bilincin düzeyleri hakkında oldukça ayrıntılı

⁴⁶ Amerikalı (1920-2004) psikiyatrist ve tıp tarihçisidir.

⁴⁷ Bkz. Edward L. Margetts, "The Concept of Levels of Consciousness in the Upanishads," *Canadian Medical Association Journal* 65 (October 1951): 391.

⁴⁸ Edward L. Margetts, "The Concept of Unconsciousness in the History of Medical Psychology," *The Psychiatric Quarterly* 27, 1-4 (January 1953): 115-17.

⁴⁹ İngilizce' de *Upanishad* olarak geçen kelime Türkçe'ye *Upanişad* olarak çevrilmektedir. Upanişadlar Hint kutsal literatüründeki Vedalar, Brahmanalar, Aranyakalar adıyla bilinen onlarca ciltlik koleksiyonda yer alan Hint kutsal metinlerinden biridir. Sanskritçe bir kelime olan Upanişad, "oturmak", "tahrip etmek" veya "yaklaşmak" anlamındaki "*sad* (*shad*)" fiili ile "yakın" anlamdaki "*upa*" ve "aşağı" anlamındaki "*ni*" öneklerinin

bilgiler olduğunu belirtmektedir. Margetts, Arthur Schopenhauer (1788-1860)'ın bu kitaplardan büyük ölçüde etkilendiğini iddia etmiştir. Douglas E. Alcorn ise, Paul Carus (1852-1919)'un Hint felsefesi öğrencisi olmasından dolayı bilinçdışı kuramını Upanişadlardan aldığına inandığını aktarmıştır.⁵⁰ Margetts, Upanişadlarda özellikle Mandukya Upanişadında, benliğin dört hâlinin bilinç, bilinçaltı, bilinçdışı ve süper bilinç (Büyük Hakikatlerin ışığının görülmesini sağlayan uyanık bilinçlilik) olarak dört bilinç haline karşılık geldiğinden söz etmiştir.

Margetts, Eski Mısır'da Nil Vadisinde yaşayanların ruhun altı farklı çeşidi olduğunu kabul ettiklerini; fakat bunun bilinçdışı hakkındaki düşüncelerimizden daha çok psikanalizin öncülerinden Freud'un öne sürdüğü, günümüzde de hâlâ üzerinde tartışılan *id*, *ego* ve *süperego* kavramlarıyla benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştür. Freud'un kuramında *bilinç*, *bilinçöncesi* ve *bilinçdışı* alanlara ayrılmakta ve *id* bilinçdışı alanda yer almaktadır. Margetts, ruhun bu şekilde çeşitlere ayrılmasının ilk açık biçimlerini *Katha Upanişad*'ında görmenin mümkün olduğunu dile getirmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca her dönemde bilinçdışının izlerini dünya dinleri, efsaneler ve mitolojide görmek mümkündür. Bu izleri sürenlerin başında gelenlerden biri olan, bilinçdışına Freud'un ardından kolektif bilinçdışı kavramıyla farklı bir bakış açısı getiren Jung kuramını oluştururken dünyanın farklı yerlerini gezmiş; dünya dinleri, efsaneler, simya gelenekleri, mitoloji ve sembolizme ilişkin yaptığı inceleme ve araştırmalar temelinde varsayımlarını ortaya koymuştur. Müslümanların yaşadığı Mısır, Cezayir, Tunus gibi Büyük Sahra ülkelerine de geziler yapan Jung⁵¹ İslam dini ile ilgili birkaç dolaylı değinimde bulunmuştur. Jung'un yapmış olduğu tek kapsamlı yorumuna, “Yeniden Doğuş”la bağlantılı olarak Kur'an-ı Kerîm'in on sekizinci sûresi olan *Kehf* (*Mağara*) sûresinin psiko-mitolojik gözden geçirilmesi örnek olarak

terkibinden oluşur. Bu terkip bir buçuk olarak; “oturup, öğrenim, bir ustadın ayağının dibinde oturmak” anlamlarına gelir. Bkz. Juan Mascaro, *The Upanishads* (Baltimore: Penguin Books, 1965), 7; Arthur Anthony Macdonell, “Vedic Religion”, *Encyclopedia of Religion and Ethics* (ERE), ed. James Hastings, c.XII (New York, 1951), 602.

⁵⁰ Bkz. Douglas E. Alcorn, “Sigmund Freud and Psychoanalysis”, *Bulletin Vancouver Medical Association* 16 (1940): 204-8.; Paul Carus, *The Soul of Man*, (Chicago: Open Court, 1891).

⁵¹ Bkz. Carl Gustav Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, ed. Aniela Jaffe, trans. Richard Winston and Clara Winston (New York: Vintage Books, 1962).

verilebilir. Jung, *Kehf* sûresini dönüşüm yöntemini açıklayan tipik sembol gruplarını göstermek amacıyla değerlendirmiş ve yorumlarını 1938 yılında Eranos Konferansı'nda sunmuştur. *Kehf* sûresinde yer alan üç kıssayı⁵² tamamlayıcılık ve süreklilik çerçevesinde incelemiştir.⁵³

Ashab-ı Kehf (Yedi Uyurlar) kıssasını yorumu şöyledir:

Her kim mağaraya, yani herkesin kendi içinde taşıdığı mağaraya ya da bilincin dışındaki karanlığa girerse, kendini önce bilinçdışı bir dönüşüm sürecinin içinde bulur. Bilinçdışına girmesi, bilinci ile bilinçdışının içerikleri arasında bir bağ kurmasını sağlar. Bunun sonucunda, kişiliğinde olumlu ya da olumsuz anlamda kökten bir değişim olabilir.⁵⁴

Jung'a göre, bu kıssada mağara bilinçdışıdır; mağaraya/bilinçdışına ulaşma ve bilinçle bir bağ kurması olarak nitelendirdiği bireysellesme süreci gerçekleşmektedir. Jung, Hz.Musa-Hızır kıssası aracılığıyla bireysellesme sürecini daha ayrıntılı ele almış ve ulaşılacak benliğin bilinç ötesi boyutunu kusursuz bir şekilde tasvir eden sembolik bir anekdot olarak değerlendirmiştir. *Zülkarneyn* kıssası değerlendirmesiyle, süreçlerin ve sembollerin her insanın bilinçdışında bir karşılığının olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁵

Jung'un *Kehf* sûresine getirdiği psiko-mitolojik yorum aracılığıyla bilinçdışının köklerinin ne kadar geçmişte ve derinlerde olduğunu görmek mümkündür. Margetts, neredeyse medeniyetlerin doğuşundan itibaren insanın uyanık bilinçliliğin dışında zihin eyleminin gerçekten var olduğunu öngördüğüne işaret eden pek çok tarihsel gerçek olduğunu söylemiştir.⁵⁶ Bilinçdışı kavramının tarihsel kökenleri araştırılırken diğer medeniyetlerin etkileri göz ardı edilemez. Ancak, izlenecek en uygun yolun bu etkilerin önemini göz ardı etmeden bilinçdışı ve benlik araştırmalarını günümüzde bizim kültürümüzü büyük ölçüde etkilediği değerlendirilen çağdaş batı felsefesi ve biliminin geçmiş kaynakları ile sınırlandırmak olacağı değerlendirilmiştir.

⁵² Üç kıssa: Ashab-ı Kehf, Hz.Musa-Hızır, Zülkarneyn; Bkz. Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altıntaş ve Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Kehf, 18.

⁵³ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu-Yılmaz (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 66-7.

⁵⁴ Jung, *Dört Arketip*, 67.

⁵⁵ Jung, *Dört Arketip*, 68-77.

⁵⁶ Margetts, "The Concept of Unconsciousness," 115.

1.1.1. Platon'da Bilinçdışı ve Benlik

Platon (M.Ö. 427-347)'da ruhun önemli bir yeri olduğunu ileri süren John Burnet⁵⁷ (1863-1928)'e göre, Platon ruhun gerçekliği ve sonsuzluğu üzerinde duran ilk filozof olan Sokrates'ten sonra ruhun gerçekliği ve sonsuzluğuna inanmanın yanı sıra bunun bilimsel ispatı için de çalışmıştır.⁵⁸ Birçok kültür, din ve mitolojide yer alan ruhun çeşitleri olduğu düşüncesi Platon'un *Politiea*, *Phaidros* ve *Timaios* adlı eserlerinde üç ruh hakkında söyledikleriyle benzerlik göstermektedir. Platon ruhun kısımlarından ilk kez *Politiea* adlı eserinde söz etmiştir:

Ama işin güç olan yanı şu: Acaba bütün yaptığımız şeyleri bize tek bir ilke mi yaptırır, yoksa üç türlü davranışımızın üç ayrı ilkesi mi vardır? Yani bu üç ilkedен biri bizi bilgi edinmeye, biri taşkınlığa, öfkeye, biri de yemeye, içmeye, çiftleşmeye ve buna benzer isteklere sürer mi diyeceğiz? Yoksa bütün bunları hep aynı duyguyla mı yaparız? İşte bunu kestirip atmak o kadar kolay değil.

...Şunu biliriz: Bir tek şeyin aynı zamanda ve aynı yönüyle birbirinin tersi iki şeyi yapması ya da bu iki şeye birden uğraması mümkün değildir. Bu da şu demektir: Bir yere ters bir şey görürsek, bunlar bir tek ilkedен değil, değişik ilkelerden gelir.⁵⁹

Platon, insanı susayıp da kendini su içmekten alıkoyan şeyin akıldan geliyor olabileceğini ya da kendini tutamayıp da içerse sebebin tutkular, hastalıklar olabileceğini ortaya koyduktan sonra üçüncü bir yana da işaret eder:

Biri içimizdeki hesaplayan, düşünen yandır ki, buna akıl yanımız deriz. Ötekiyse, düşünmeyen, sadece arzulayan yanımızdır. O, sadece sever, acıkır, susar, coşar, doymak ve zevk almak ister...⁶⁰ Ama azgınlık, kırgınlık diye de bir şey var içimizde. Ona üçüncü bir yanımız mı diyelim?⁶¹

Platon'un *Politiea*'da devleti bir insan modeline benzeterek tasarladığı göz önüne alınırsa devleti oluşturan üç farklı sınıfın insan ruhunu oluşturan üç farklı kısma tekabül ettiği varsayılabilir: Yöneticiler sınıfı akla, koruyucular (askerler) sınıfı öfkeye, üreticiler sınıfı arzuya (iştaha) karşılık gelmektedir. Platon'un ortaya

⁵⁷ İskoçyalı (1863-1928) klasik dönem araştırmacısıdır.

⁵⁸ John Burnet, *Greek Philosophy: Thales to Plato* (London: Macmillian, 1968), 271.

⁵⁹ Plato, "Republic," in *The Works of Plato: The Republic, Timaeus and Critias, 1848-1887, Vol.II*, trans. Henry Davis (London: Henry G. Bohn, 1849), B.IV, C.13; 120-121.; Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2016), 436 b, 135-36.

⁶⁰ Plato, "Republic," B.IV, C.15, 124.; Platon, *Devlet*, 439 d, 140.

⁶¹ Plato, "Republic," B.IV, C.16, 125. ; Platon, *Devlet*, 439 e, 141.

⁶¹ Burnet, *Greek Philosophy*, 271.

⁶¹ Plato, "Republic," B.IV, C.13, 120-121.; Platon, *Devlet*, 436 b, 135-136.

⁶¹ Plato, "Republic," B.IV, C.15, 124.; Platon, *Devlet*, 439 d, 140.

koyduğu ruhun kısımları gelecekte Freud'un psikanalizinde id, ego ve süperego şeklinde karşılığını bulacaktır.

Sokrates, Homokrates ve Kristias'ın diyaloga katıldığı *Timaios*⁶² adlı eserinde ruhu üç farklı kısma ayırır ve bu kısımlara bedende yer tahsis eder:

...Ruhtaki ölümsüzlük ilkesinden hareketle ruhun etrafına ölümlü bir beden koydular. Bedenin görevi onu taşımasıydı. Ardından bedene bir ruh verdiler, bu ruhta kötü ve uzak durulması gereken bazı arzular vardı. Sonra sırasıyla kötülüğü en fazla besleyen şey olan haz, ardından iyilikten uzak durmamızı sağlayan acılar, kötü tavsiyelerde bulunan atılganlık ve korku, sonra zor sakinleşen öfke, en son olarak da bizi kolayca kandıran umudu yarattılar. Bütün bu şeyleri düşüncesi olmayan duyumla ve her şeye gözü kapalı giren aşkla birleştirdiler. Ardından zorunluluğa uygun olarak ölümlü ruhları ortaya çıkardılar. Öte yandan tanrısal ilkeye de zarar vermekten çekiniyorlardı. Bu nedenle gerçekten bir zorunluluk yoksa ölümlü ilkeyi tanrısal ilkedden farklı bir yere koydular. Bu amaçla kafa ve göğüs arasında bir sınır belirlediler. İkisini ayırt etmek için boynu koydular. Ölümlü ruh göğüs kısmında kaldı, ruhun bir kısmı özü itibarıyla daha iyiye diğer kısmı da daha kötüydü. Bu nedenle göğüs boşluğu denilen kısmı kadınlar ve erkekler nasıl ayrılıyorsa aynı şekilde ayırdılar ve araya da deriyi yerleştirdiler. Derinin işlevi bir bölme oluşturmaktı. Ruhtaki cesur, savaşa istekli, zafer peşinden koşan kısmı kafaya yakın bir yere koydular. Bu kısım deri ve boyun arasındaydı...

...tanrılar nefes borusunun kanlarını ciğerden geçirdiler ve ciğeri kalbin etrafına adeta bir yastık gibi yerleştirdiler. Kızgınlık kalbin son noktasına geldiğinde, kalbin kendisine karşı duramayan bir nesneye çarpıp soğumasının nedeni de budur...

...Bir de ruhta yemek, içmek ya da beden isteklerine uygun bir kısım daha vardır. Tanrılar bunu göbek ve deri arasında bir yere koydular.

Timaios'ta ruhun akıllı kısmının bulunduğu yer kafa, beyin; öfkeli kısmının yeri göğüs ve özellikle boğaza yakın bölge, iştahlı, arzulu kısmının yeri ise karın bölgesidir. *Timaios*'a göre, akıldan yoksun olan karın bölgesinin, akıllı kısmın kafasını karıştırmamasını ve neden-sonuç ilişkisi kuramadığından kendini gündüz rüyalarına kaptırmamasını karaciğer sağlamaktadır:

Bir şeylere iştah duyan ruh, akıl tarafından bu şekilde korkutulur. Karaciğerin acı olmasından yararlanarak korkunç rüyalar görmesi, tüm karaciğerin acımsı bir tada sahip olması sağlanır... Bazen akıldan gelen hafif ve hoş bir soluk sayesinde karaciğer üzerinde diğerlerinden farklı imgeler ortaya çıkar, acılık ortadan kalkar, çünkü böyle bir soluk kendisinden farklı olan şeyleri yerinden hareket ettirmez, onlarla aynı yerde duramaz.⁶³

⁶² Plato, "Timaeus XLIV," in *The Works of Plato: The Republic, Timaeus and Critias, Vol.II*, trans. Henry Davis (New York; George Bell and Sons, 1848-1887), 380; Platon, *Timaios*, çev. Furkan Akderin (İstanbul; Say Yay. 2015), 87-9.

⁶³ Platon, *Timaios*, 89-90.

Karaciğerin tatlı kısmı sayesinde ruh eğlenceli ve mutlu olmakta, geceleri rahatlamakta ve uyuduğu zaman düşünme ve planlamaya karışmadığından geleceği görebilme yetisini güçlendirmektedir. Karaciğerin bu rolü, bilinçdışının bilince getirilebileceğinin ipuçlarına işaret etmektedir. *Timaios*'ta karaciğer sayesinde ölümlü türü elden geldiğince iyi yapabilmek için ruhun kötü yanları düzeltilir:

...Gerçekten de her anlamda akli başında bir insanın geleceği görme gücünün yüksek olması beklenemez. Bunun için ya aklın gücünü sınırlayan uyku durumunda olmak ya da başka bir nedenle akıl sağlığını kaybetmek gerekir. Rüya görürken ya da uyanırken geleceği görme becerisiyle söylenen çeşitli sözleri düşünmek, onlar hakkında düşünmek ya da görülen rüyaları akıl yoluyla denetimden geçirmek, bu tür şeylerin daha sonra yaşanacak olaylara iyi ya da kötü etki edeceğini ya da kime ne haber getirdiğini kavramak gibi şeyler insanlara düşen bir şeydir. Öte yandan insanın kendinde olmadığı zaman söylediği şeyler hakkında bir fikir sahibi olması zordur.⁶⁴

Devam eden satırlarda insanın kendini tanımasının sadece bilge insanlara ait olduğu, kâhinler soyunun tanrılardan duyduğu sözlerle ilgili karar verdikleri ve kâhinlerin karmaşık sözlerin yorumlayıcısı olduklarından söz edilmektedir. İnsanın bilinçli olmadığı bir durum hakkında fikrinin olmaması bilinçdışı kavramını akla getirmektedir. Platon'un *Timaios*'ta ruhun kısımlarını anlatırken psikanalizde bilinçdışı tanımında önemli rol oynayan benliğin savunma düzeneklerinden biri olan *bastırma* (*repression*) daha açık hale gelse de Platon'un rüyaları tartışırken bir bilinçdışı inancına daha fazla yaklaştığı görülmektedir:

-...Zorunlu olmayan hazlar ve arzular arasında bunlar, yasalara aykırı görünse de, gerçekten çoğu insanda doğuştan bulunur. Kanunların cezalandırması bunları geri iter, insan akıl yardımıyla bu arzuları ıslah edebilir, sayılarını ve güçlerini azaltabilir, ancak birçoğunda bunlar daha fazla ve güçlüdür.⁶⁵

-Bunların ne olduğu konusunda beni bilgilendirir misin?

- Biz uyurken uyanan arzular, ruhun geri kalanı –akılcı, düşünen, dizginleyen, yumuşatan tarafı- uykuya dalınca, tıka basa yiyip içmiş, vahşi ve kaba kısmı, silkinip kalkar ayağa ve dilediğini yapmaya kalkışır. Bilirsin, her şeyi yapmaya cüret eder, çünkü ölçü ve ihtiyatın tümünü serbest bırakmıştır... ne cinayet işlemekten ne de her çeşit eti yemekten kaçınmaz, -kısacası akılsızlığın ve utanmazlığın son kertesine ulaşır.⁶⁶

...- Herkesin içinde korkunç, vahşi, dizginsiz arzuların belli türleri vardır, akli başında insanlarda bile bu arzular uykuda kendini gösterir...⁶⁷

⁶⁴ Platon, *Timaios*, 90.

⁶⁵ Plato, "Republic," B.IX, C.1, 260; Platon, *Devlet*, 571 b, 303-304.

⁶⁶ Plato, "Republic," B.IX, C.1, 260; Platon, *Devlet*, 571 c-d, 303.

⁶⁷ Plato, "Republic", B.IX, C.1, 260; Platon, *Devlet*, 572 b, 304.

Platon'un rüyalara ilişkin bu söyledikleri bilinçdışını özellikle vurgulayan psikanalitik psikoterapinin rüya yorumlarına verdiği öneme işaret etmektedir. Platon'da rüyalarda açığa çıkan tanımlarken psikanalizdeki *id*'i tasvir etmekte ve *id*'in bilinçdışı olduğuna işaret etmektedir.

İlkel zamanlardan günümüze, rüya yorumu psikoterapinin bir parçası olmuştur. En iyi örnek Mısır, Yunanistan ve Roma'daki tapınaklardaki kuluçka uykusudur. Platon'un *Politeia*'sında rüyalarda uyanan arzular bilinçdışının kendini göstermesidir, psikanalitik kuramın rüyaların yorumuna yönelmesinde bilinçdışı öğeleri rüyalarda saptayabilmek amacı vardır. Rüya ve anlamları, uyanık bilincin dışında gerçekleşen zihin aktivitesinin çeşitli formülasyonlarını yapmak için birçok veri ve varsayım sunmaktadır.

Hendrix, *Unconscious Thought in Philosophy and Psychoanalysis (Felsefe ve Psikanalizde Bilinçdışı Düşünce)* adlı eserinde⁶⁸ bilinçdışını Platon'a kadar götürmüş ve konuyla ilgili olduğunu değerlendirdiği filozofların kelimesi kelimesine bilinçdışı demeseler de bilinçdışı kavramına karşılık geldiğini düşündüğü kavramlarını incelemiştir. Hendrix'e göre, klasik dönemde bilinçdışı kavramı Platon'da *hatırlama (anamnesis)*dır. Platon'un *Theaitetos*⁶⁹ diyalogunda belleği balmumu tabletine benzeterek yaptığı açıklama bilinçdışı ilgili konulara daha fazla atıfta bulunmaktadır. *Theaitetos* diyalogunda Sokrates Theaitetos'la konuşurken “zihnin balmumu topağından oluştuğunu, büyüklüğünün, saflığının ve kıvamının kişiden kişiye değiştiğini, ama bazı insanlarda ise tutarlı bir yapıda olduğunu ve balmumu tabletinin bellek tanrıçası *Mnemosyne*'in armağanı olduğunu” dile getirir. Gördüğümüz, duyduğumuz veya kendi kendimize düşündüğümüz bir şeyi hatırlamak istediğimizde, bu balmumu topağını algıya veya ideye maruz bırakır ve üzerine mühür yüzüğüyle mühür basar gibi bu idenin izini basarız. İzler balmumu topağının üzerinde durduğu sürece, bu izleri hatırlar ve hepsini biliriz; ama silinmiş veya iz bırakmayan şeyleri unuttur ve bunlar hakkında hiçbir şey bilmeyiz.

⁶⁸ Hendrix, *Unconscious Thought*, 3-4.

⁶⁹ Plato, “Theaitetus,” in *the Works of Plato: A New and Literal Version, 1848-1887, Vol.I*, çev. Henry Cary (New York; George Bell and Sons, 1881), 431; Platon, *Theaitetos*, çev. Furkan Akderin (İstanbul; Say Yay., 2014), 101.

Balmumu tabletlerin yüzyıllardır kullanıldığı Herodotos'un *Historia (Tarih)* adlı eserinde⁷⁰ Med savaşlarını anlatırken balmumu kaplı bir tablettten söz etmesinden anlaşılmaktadır. Üzeri balmumuyla kaplanan levhalara yazı yazılıp çizim yapılabilir ve sertleşen kil tabletlerin aksine silinip yeniden kullanılabilir. Silme kolaylığı muhtemelen Platon'un Akademisi'nde de öğrencilerin balmumu tabletleri tercih etmesine yol açmıştı. Bellek ve balmumu benzetmesi o dönemlerde muhtemelen doğal biçimde kullanılıyordu.⁷¹ *Theaitetos* diyalogunda Sokrates balmumu yumuşak olanların daha kolayca öğrendiklerini ancak bunların hafızalarının daha zayıf olduğunu, eğer balmumu sertse bu kez tam tersinin yaşandığını söylemektedir. Bir kişinin hafızası güçlüyse, yani zihninin balmumu derinse, çoksa, düzgünse ve doğru bir kıvamda işleniyorsa, o kişi hatıraları kolayca özümser ve uzun bir süre saklar.⁷² Bu *kolay etkilenebilirlik (impressionability)* durumu balmumu çok yumuşak olanlarda fazla görülmemektedir. Bu kişiler izlenimlerini ve düşüncelerini kolayca unuturlar; Sokrates'e göre, bu tür kişiler "iyi bir öğrenme yeteneğine sahiptir" ama unutkanlardır.⁷³ Sert ama pürüzsüz balmumu olanların açık olmayan fikirleri vardır, katı bir balmumu derinlere inmeyi zorlaştırdığından düşünceleri karışıktır. Çok yumuşak balmumu da düşünceleri karıştırır, çünkü hayaller birbirine karşı ve netlikleri kaybolur. Düşünceleri karışan insanlar yanlış düşünceye sahip olurlar. Bir şey duyduklarını, gördüklerini ya da hissettiklerini sandıkları zaman, olaylar arasındaki ilişkiyi hemen kuramazlar ve sürekli karıştırırlar. Sokrates, çoğunlukla yanlış duyan, gören ya da hisseden bu insanlara yanlış düşüncesi olanlar olarak adlandırır.⁷⁴ Sokrates, yanlış sanının aslında düşünce ve algının uyumsuzluğundan değil, balmumu tabletteki düşüncelerin karıştırılmasından kaynaklandığını ileri sürer. *Tanımayı* bir algı ile hali hazırda

⁷⁰ Herodotus, *Histories, Book VII*, trans. Alfred Denis Godley, 239 (Cambridge: Harvard University Press, 1938), 557. ; Herodotus, *Tarih, 7.Kitap*, çev. Müntekim Ökmen, 239 (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012), 615.

⁷¹ Mary Carruthers, *The Book of Memory a Study of Memory in Medieval Culture* (Cambridge; Cambridge University Press, 2008), 25.

⁷² Plato, *Theaitetus*, trans. Robin A.H. Waterfield (Harmonsworth: Penguin Books, 1987), 104.

⁷³ Plato, *Theaitetus*, 105.

⁷⁴ Plato, *Theaitetus*, 106.

bellekte bulunan izlenimler arasındaki mütakabiliyeti aramak şeklinde tanımladıktan sonra Sokrates, Theaitetos'a bilgili olmak ile bilgi sahibi olmak arasındaki farkı sorar. Sokrates, aradaki farkı anlamak için farklı bir metafor kullanmak gerektiğini düşünür.⁷⁵ Balmumu tablette olduğu gibi zihni bu kez çeşitli kuşları içinde barındıran bir *kafes*⁷⁶ tasavvur eder:

Bu kuşların bazıları büyük gruplar halinde bazıları küçük gruplar halinde bazıları tek başlarına durur. Bazıları ise hiçbir gruba dâhil olmayıp bir oraya bir buraya uçar.

...İnsan çocukken kafes boştur. Kuşların yerinde bilginin olduğunu varsayalım. Bir bilgiye sahip olan ve bunu kapatan insanın bir bilgiyi öğrendiğini ya da keşfettiğini söyleyebiliriz ve bu da bilgi diye adlandırılır.⁷⁷

Bu metaforda bilgi iki şekilde var olabilirdi: Bilgili olmak, kuşun kuşhanede bulunması, bilgi sahibi olmak ise kuşun elde tutulması demektir; bu hatırlama kabiliyeti ile fiilen hatırlama arasındaki farktı. Çocukken kuşhane tam anlamıyla boştur, eğitim sayesinde kuşlara tek tek sahip oluruz. Hata yaptığımızda, yanlış kuşu yakalamışız demektir.⁷⁸

Kuşhane ya da güvercinlik şeklindeki fiziksel bellek imgesi, bilginin korunmasını bir deneyimin kapalı bir mekânda muhafaza edilmesi olarak temsil eder. Bir şeyi hatırlamak isteyen bir kişi bu mekâna tekrar girerek muhafaza altında tutulan şeyleri tekrar elde etmeye çalışır. Balmumu tablet gibi depolama mekânı metaforu da, bellekle ilgili literatürde bir arketip haline gelmiştir. Eski Yunan'daki teorilerden bugünkü teorilere çok çeşitli biçimlerde kullanılmıştır. Bugün bile belleğin *depolama süresi* ve *depolama kapasitesi*'nden, *arama süreçleri*'nden söz etmekteyiz.⁷⁹ John R. Searle⁸⁰'ün *The Rediscovery of the Mind (Zihnin Yeniden Keşfi)* adlı eserinde⁸¹ aktardığı gibi, depolama mekânı metaforu bilinçdışını hâlâ bir bilinçli durum modeli

⁷⁵ Douwe Draaisma, *Bellek Metaforları: Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Metis Bilim, 2014), 51.

⁷⁶ Türkçe'ye *kuşhane* ve *güvercinlik* şeklinde de çevrilmektedir.

⁷⁷ Plato, *Theaitetos*, 110-111.

⁷⁸ Draaisma, *Bellek Metaforları*, 51.

⁷⁹ Draaisma, *Bellek Metaforları*, 51.

⁸⁰ Zihin felsefesi ve dil felsefesi alanında çalışmalar yapan Searle (Amerika, 1932 doğumlu) Kaliforniya Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür.

⁸¹ John R. Searle, *The Rediscovery of The Mind*, (Massachusetts: MIT Press, 1994), 152; John R. Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 192-193.

üzerinden anlamamıza yol açmıştır. Bu anlayış, Freud'un *bilinçöncesi* ve *bilinçdışı* kavramlarının ikisini de oldukça basit bir bilinçli durumlar modelinin üzerine oturtmasında açıkça görülür.⁸² Searle'e göre, bizim resmimiz şöyle bir şeye benzer:

Zihindeki bilinçdışı zihinsel durumlar, denizin dibindeki balıklar gibidir. Su yüzeyinin altında bulunan ve bizim göremediğimiz balıkların şekli su yüzeyindeyken sahip oldukları şeklin aynısıdır. Su altına indiklerinde balıkların şekilleri değişmez. Başka bir benzetme: Bilinçdışı zihin durumları zihnin karanlık tavan arasında depolanmış eşyalar gibidir. Bu eşyaların şekilleri, siz onları göremeseniz de her zaman aynıdır. İçimizden bu basit modellere gülüp geçmek geliyor, fakat sanırım bu betimlemeler bizim bilinçdışı zihinsel durumlar kavrayışımızın temelini oluşturuyor ve bu kavrayışta neyin doğru neyin yanlış olduğunu görmeye çalışmak önemlidir.⁸³

Platon'un *Theaitetos* diyalogu bilinçdışının *hatırlama (anamnesis)* olduğuna işaret etmiş, *psikanalitik kuram ruhsal sorunların sağaltımının bilinçdışı zihinsel durumların bilince erişebilirliğini sağlama*, aslında hatırlama aracılığıyla olacağını ileri sürmüştür. Bilinçdışı zihinsel durumların bilinçli olan zihinsel durumlarla ilişkili olup olmadığı konusunda Platon'un *Theaitetos* diyalogu bilinçdışının bilince erişebilir olduğunu ve bilinçdışı zihinsel durumların bilinçli olma potansiyeli taşıdığı düşüncesini uyandırmıştır.

Platon'un hatırlama (anamnesis) kuramı her insanda bilginin tümünün bulunduğu ve öğrenmenin doğuştan var olan bilginin bilinçli farkındalığa getirilme süreci olduğuna işaret etmektedir. Eğitimin (education) kökeni olan "yetiştirmek" (educare) fiili bir kişinin kendisinde hali hazırdaki bilgiyi bilinçdışı olarak dışarı çıkardığı fikrini yansıtmaktadır. *Menon* ve *Phaidon* diyaloglarında öğrenmenin hatırlama (anamnesis) olduğuna, insanların bilmedikleri sanılan bilgiyle ilgili sorulara dahi doğru bir sorgulama sonucunda doğru yanıtlar verebilecekleri ortaya konmaktadır. Bu durum ancak bu bilgilerin anımsanmasıyla mümkündür. Bu bilgileri önceki bir zamanda öğrenmiş olmasalardı anımsama gerçekleşmezdi. *Menon*'da, *araştırma (zetein)* ve *öğrenmenin (mantanein)* gerçekte *hatırlama (anamnesis)*⁸⁴ olduğu ortaya konulmuştur. Sorgulamanın mümkünlüğü bilmek ve bilmemek arasındaki boşluğa bağlı değildir. Onun yerine bilinçli ve bilinçdışı bilmek

⁸² Sigmund Freud, "An Outline of Psychoanalysis," The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XXIII, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth, 1940), 144-207.

⁸³ Searle, *The Rediscovery of the Mind*, 152.; Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, 193.

⁸⁴ Platon, *Menon*, 81d.

arasındaki boşluğa bağlıdır. Bu hatırlamanın aştığı boşluktur. Platon bu iddiasıyla bilinçli ve bilinçdışı olma hali arasında ayrım yapan ilk kişi olmuştur.⁸⁵

Platon, *Phaidon*'da kanıtlarla anamnesis kuramı Sokrates tarafından temellendirmeye çalışılmıştır. *Phaidon* diyalogunda, Sokrates, hatırlama (anamnesis) kuramını ruhun o¹lu²msu³z olduğ⁴u yönünde ileri sürdüğü kanıtlar çerçevesinde ele alır. Sokrates, Kebes ve Simmias arasında geçen diyalogda hatırlama (anamnesis) kuramını ilk önce Kebes dile getirir. Kebes, Sokrates'in öğ⁵renmenin (mathesis) anımsamadan (anamnesis) bas⁶ka bir s⁷ey olmadığını sürekli ileri sürdüğünü vurgulayarak s⁸imdi anımsadıklarımızın daha o⁹nceki bir zamanda o¹⁰ğ¹¹renmis¹² olmamızın da bir zorunluluk olduğunu belirtir.⁸⁶ Simmias'ın Sokrates'in daha önce söylediklerinin hatırlatılmasını istemesi üzerine Kebes kendilerine soru sorulan insanların eg¹³er soru dog¹⁴ru du¹⁵zgu¹⁶n sorulmus¹⁷sa, bu¹⁸tu¹⁹n cevapları kendi bas²⁰larına bulduklarını ve iç²¹lerinde *bilgi (episteme)* ve *doğru fikir (orthos logos)* olmasaydı bunu yapamayacaklarını ileri sürer ve birinin geometrik s²²ekillerle (*diagrammata*) ya da buna benzer bas²³ka s²⁴eylerle kars²⁵ı kars²⁶ıya bırakıldığ²⁷ında bunun bo²⁸yle olduğ²⁹unun daha net anlaşılacağını ifade eder.⁸⁷

Sokrates *Phaidon*'da Simmias'ın böyle bir talebi olmasa da onu hatırlama (anamnesis) kuramı konusunda örneklerle iknaya girişir. Sokrates anımsanacak s³⁰eyin daha o³¹nceki bir zamanda (proteron pote) o³²ğ³³renilmiş³⁴ olması gerektiğini⁸⁸ söyleyerek başlar. Önceden o³⁵ğ³⁶renilmiş³⁷ olan s³⁸eyler hatırlamanın konusudur. Sokrates, bir şeyi duymak ve görmekle kalınmayacağını, algılanan şeyin dışında başka bir şeyin daha düşünüleceğini ve onun hatırlanmaya çalışılacağını⁸⁹ belirtir. Sokrates, hatırlanan şeyin üstünden zaman geçmesi ya da dikkatsizlik sonucu unutulmuş olmasını⁹⁰ söyleyerek zaman, dikkat ve unutmaya vurgu yapar. Sokrates, hatırlama (anamnesis) zaman zaman birbirine benzeyen şeylerden zaman

⁸⁵ Sophie-Grace Chappell, "Plato," The Routledge Handbook of Philosophy of Memory, ed. Sven Bernecker ve Kourken Michaelian (New York: Routledge, 2017), 387.

⁸⁶ Platon, *Phaidon*, çev.: Nazile Kalaycı (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 72e.

⁸⁷ Platon, *Phaidon*., 73a,b

⁸⁸ Platon, *Phaidon*, 73c.

⁸⁹ Platon, *Phaidon*, 73d.

⁹⁰ Platon, *Phaidon*, 73e.

zaman birbirine benzemeyen şeylerden aralarında ilişki kurularak elde edilir⁹¹ diyerek bilinçdışındaki bilginin çağrışım yoluyla gerçekleşen anımsamayla bilince getirilebileceğine işaret etmektedir. *Phaidon*⁹² ve *Menon*⁹³ diyaloglarında Sokrates'in bilgiyi dogmadan önce edinmiş olmamız gerektiği iddiası hatırlamanın (anamnesis) *duyulurlar* değil *akledilirler* alanında zaten biz de var olan bilgiyle gerçekleştiğini göstermektedir.

Platon, *Politeia*' da ideal devletin gelecekteki filozof yöneticilerinin öncelikle iynin bilgisine sahip olmalarına işaret etmekte ve *Bölünmüş Çizgi Analojisi* aracılığıyla iyninin bilgisine ulaşmanın hangi bilgi türlerinden geçerek olabileceğini göstermek için bilgiyi derecelendirmektedir. Platon, *a priori* bilgiyi matematiksel bilimlerin bilgisi ve felsefi bilgi (diyalektik) olarak ikiye ayırdıktan sonra, farklı bilgi anlayışlarından yola çıkarak, geleceğin filozof yöneticilerini ortaya çıkaracak disiplinlerin neler olduklarını belirleyebilme durumuna gelecektir. Eserin VI. kitabının son bölümünde yer alan *Bölünmüş Çizgi Analojisi*, daha önce inanç-bilgi epistemolojik ayrımını konu edinen tartışmanın olduğu kadar, Güneş benzetmesinin de temelinde yer alan ontolojik ayrımın, yani gözle görülür (duyusal) dünya ile akılla anlaşılabilir dünya arasındaki ayrımın yeniden öne sürülmesiyle açılır. Bu ontolojik ayrım ortaya konulduktan sonra, Sokrates Glaukon'dan bu iki ayrı dünyayı eşit olmayan iki parçaya bölünmüş bir çizgiyle göstermesini ister. Buna göre, eşit olmayan parçalardan biri gözle görülür dünyayı, diğeri ise akılla anlaşılabilir dünyayı simgeleyecektir.⁹⁴

Diyalogda Sokrates, muhatabı Glaukon'a hitapla, öncelikle bir çizgiyi *eşit olmayan (an iso)* şekilde böler ve ayırdığı bu iki bölümden altta daha küçük olan bölmeye *horaton*, üstteki daha büyüğe ise *noeton* adını verir. *Horaton* gözle görülen dünyayı ve buna tekâbül eden bilme faaliyetlerini ifade ederken, *noeton* ise gözle görülmeyen ve yine mütekâbil bilme faaliyetlerini ifade etmektedir. Aynı zamanda, *horaton* ve *noeton*, bu faaliyetlerin hem temel nesnelerini hem de yegâne araştırma zeminlerini

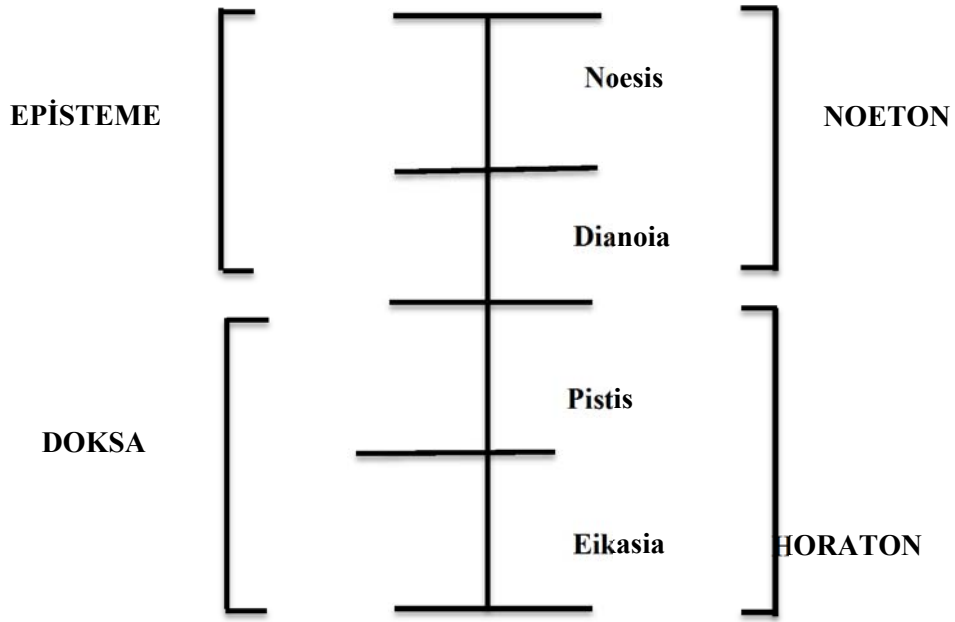
⁹¹ Platon, *Phaidon*, 74a.

⁹² Platon, *Phaidon*, 75c, d.

⁹³ Platon, *Menon*, 82 b.

⁹⁴ Ahmet Cevizci, "Platon'un Devlet'teki Bölünmüş Çizgi Analojisi," *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi* 15 (1994): 32-3.

oluştururlar. Burada söz konusu olan, *noeton* ve *horaton*'u iki farklı dünya olarak ayırmak ve koparmak değil, her ikisine tekâbül eden bilme faaliyetleri açısından ne olduklarının ve hangi bakımdan *alethes* (hakiki) ve *pseudos* (sahte, hakiki olmayan) içerdiklerinin, bir bütün olarak, tespit edilen *episteme* ölçütünde ortaya konulmasını sağlamaktır.⁹⁵ Bu *horaton* (duyulur varlıklar) ve *noeton* (akledilir varlıklar) alanı da kendi içlerinde ikiye bölen Platon, böylece ontolojik olarak varlığı dört alana ayırmıştır:

Şekil 1. *Politeia*’da Bölünmüş Çizgi Analojisinin Çizgisel Gösterimi⁹⁶

Platon’un öne sürdüğü bu varlık şemasında çizgi üzerinden yapılan bu bölümler eşit olarak bölünmemiştir. Aralarında bir oran söz konusu olan bölünmüş çizgide, bölmeler arasında belirginlik ve belirsizlik ilişkisi vardır. Altta yer alan her bir

⁹⁵ Oğuz Haşlakoğlu, “*Politeia* Diyalogunda *Episteme* Tasnifi ve *Dialektike Methodos*’un Anlamı,” *Felsefe Tartışmaları* 34 (İstanbul: Bogazici Üniversitesi Yayinevi, 2005), 69.

⁹⁶ Çizginin orantılarına yer verilmeksizin genel gösterimi sunulmuştur. Ayrıntılar için bkz. Cevizci, “Bölünmüş Çizgi Analjisi,” 36, 38.

bölme, üsttekine göre daha küçük ve daha belirsizdir.⁹⁷ İkiye bölünen çizginin her bir bölümü aynı biçimde iki bölmeye ayrılmakta ve dört bölümlü bir çizgi ortaya çıkmaktadır. Bu çizginin diyagram mı yatay mı yoksa dikey mi olduğu konusunda üç farklı yapı önerilmiş olsa da analojinin temelinde bulunan suret-orjinal ilişkisini bir çizginin bir diyagrama göre daha iyi bir biçimde yansıtacağından, analogide yine ön plana çıkan başka bir sembolik öge aşağı ve yukarı doğru hareket olduğundan, diyalektiğe karşılık gelen *noesis*'in en üste yerleştirilmesi istendiğinden⁹⁸ ve daha yuksek", "yuksek" gibi ifadelerden dolayı çizginin dikey olarak düşünümesinden⁹⁹ çizginin dikey olduğu kabul edilebilir.

Politeia' da Sokrates, sözü edilen şekilde elde edilen her bir bölmenin bir üstündeki ile arasındaki oran uyarınca belli bir *saflaşma* veya *bulanıklaşma* (*sapheneiai kai asapheiai*) içerdiğini söyler. Burada, altta yer alan ve daha küçük olan bölmenin daha bulanık (*asapheiai*) olanı ifade ettiğini söylemek zor olmayacaktır, çünkü bölünmüş çizgide (*diagramma*) ölçüt *aletheia* (*hakikat*) alındığı için, *sapheneiai* (*saflaşma*) hakikate yakın olma açısından bölme olarak daha büyük bir alanı kaplayacaktır. *Asapheiai* (*bulanıklaşma*) ise tersine *aletheiadan* (*hakikat*) uzaklaşma anlamına geleceği için alanı, daha az saf ya da bulanık olma anlamında, küçük olacaktır. Bu durumun belirtilmesinden sonra *diagramma* içine ilk yerleştirme, *horatonu* en alt bölmesinin *eikones* olarak belirlenmesi ile olur. *Eikones* bir yandan gölgeleri, diğer yandan ise çeşitli yüzeylerden yansıyan her türlü *şekil ve ışık oyunlarını* (*phantasma*) içine alan duyular aracılığıyla hissetme itibariyle oluşmuş görüntülerin tamamını isimlendirir. *Horatonda* yer alan üstteki bölmeye ise, Sokrates, *eikonesin* sayesinde mevcudiyet kazandığı asıllarını oluşturan, bütün hayvanlar, bitkiler ve yapay nesneleri (*eoiken*) yerleştirir.¹⁰⁰

Gozle gorulur dunyayı oluşturan bu iki bölmenin nesnelerini, söz konusu ontolojik yaklaşımdan sonra, bu kez epistemolojik bir açıdan değerlendirildiğimizde, onların birlikte *inancın* (*doksa*) nesnelerini

⁹⁷ Haşlakoğlu, "Episteme Tasnifi," 77.

⁹⁸ Cevizci, "Bölünmüş Çizgi Analogisi," 35.

⁹⁹ Betty A. Sichel, "Plato's Divided Line and Piaget: A Response to Kieran Egan," *Curriculum Inquiry* 12, 3 (1982): 317-26.

¹⁰⁰ Haşlakoğlu, "Episteme Tasnifi," 71.

olusurduklarını görürüz. Ote yandan, onları konu alan *zihin halleri* (*pathemata*) söz konusu olduğunda ise, kendisine alttan ikinci boğlmenin, yani canlıların, bitkilerin, insan elinden çıkma yapay nesnelerin suret ya da kopyalarını konu alan *zihin haline* (*pathema*), genel inanç (*doksa*) kategorisi içinde *eikasia*, buna karşın kendisine birinci boğlmenin suretlerinin orijinallerine karşılık gelen duysal nesneleri, yani canlıları, bitkileri, insan elinden çıkma yapay uğruşları konu alan *zihin haline* de *pistis* adı verilir.¹⁰¹ Boğlmelerin birbirlerine karşılık ontolojik statülerini belirleyen, nasıl ki bu boğlmelerin ayrı ayrı kapsadıkları nesnelerin *gerçeklik* (*aletheia*) derecesiyse, boğlmelere karşılık gelen *zihin hallerinin* birbirlerine göre epistemolojik değerlerini belirleyen de, onların sergiledikleri *açıklık* (*saphenia*) derecesidir.¹⁰²

Bilgi tuğruş ya da disiplin olarak diyalektik, nesne olarak da ideaları gösteren en üst boğlmede, akıl, diyalektik'in guşcuşyle, matematikçinin apacık ilkeler, mutlak dogrular olarak aldığı oğermeleri basit birer varsayım olarak görüp, onları birer sıçrama taş olarak kullanarak, mutlak başlangıca, her şeyin varsayımsal olmayan ilk ilkesine yğşelir.¹⁰³ O, bir kez bu inceye ulaşınca da, daha sonra asğıı dogru inerek sonuçlar çıkarır. Buna ek olarak, akıl, diyalektikte bu yukarı dogru yğruşuş ve asğııya dogru iniş sırasında duysal hiçbir şey kullanmaz; o, duyu deneyinden mutlak olarak bağımsızdır, bunun yerine *ideadan ideaya* geçerek, yine *ideada* durur.¹⁰⁴ Bu iki boğlmeden ikincisinin simgelediğı bilgi tuğruş ya da disiplin olan diyalektik, arastırmasında duysal hiçbir şey kullanmadığı ve her şeyin varsayımsal olmayan ilk ilkesine, idealar duşnyasını aydınlatan *iyi ideasına* ulaştığı için, diğerinden yani matematiksel bilimlerin bilgisinden çok daha acıktır. Bunlardan birincisine, yani matematiksel bilimlerde söz konusu olan *zihin haline*, genel *bilgi* (*episteme*) ya da daha dogru bir deyişle a priori bilgi kategorisi içinde, *dianoia* (*anlayış*), ikincisine, yani dialektik söz konusu

¹⁰¹ Plato, "Republic," B.VI, C.21, 201; Platon, *Devlet*, 511 e, 228.

¹⁰² Cevizci, "Boğluşmuş Cizgi Analojisi," 32-3.

¹⁰³ Plato, "Republic," B.VI, C.21, 200-201; Platon, *Devlet*, 511 b, 228.

¹⁰⁴ Plato, "Republic," B.VI, C.21, 201; Platon, *Devlet*, 511 c, 228.

olduğunda guşndeme gelen zihin haline ise, *noesis* (düşünce, entellektüel kavrayış) ¹⁰⁵adı verilir. ¹⁰⁶

Eikasia, *pistis*, *dianoia* ve *noesis* her biri kendi içinde söz konusu birer kavrama, idrâk faaliyetidir. Ne var ki, *noesis* dışında hiçbir faaliyetin nesnesi *hakiki* (*alethes*) olmayacağı için, ne tam anlamıyla bir bilme söz konusu olabilir ne de aynı şekilde episteme gerçekleşir. Öyle ise *episteme* de ancak ve ancak *noesis* itibariyle mümkündür. ¹⁰⁷ Sırayla; *eikasia*, doğrudan göze görünen her şeyi duyular aracılığıyla hissetme; *pistis*, duyular aracılığıyla hissedilen özelliklerin kendi başına varlığı olan bir dış nesnede bulunduğuna inanma ya da dış dünyanın gerçekliği; *dianoia* ise, varsaydığı çıkış noktasına kendi içinde yürütülen bir muhakeme ile geri dönülen döngüsel çıkarımdır. Bu anlamda, aralarındaki bütünlük ve her biri için hakiki olma, ancak her bir alt bölme bir üsttekine tâbi olarak faaliyet gösterirse gerçekleşebilir; *dianoia* ancak *noesis* ile hakikat kazanır ve döngüsellikten kurtulur, *eikasia* ise ancak *pistis*te zemin bulur, ancak yine de *pistis* şüpheden ve içinde bulunduğu *doksadan* sadece *noesis* sayesinde kurtulabilir. ¹⁰⁸

Horaton, bilginin ancak doksa olarak edinilebileceği bir dünyayı tanımlar ve bu durum, bilgi edinenin öznel konumundan değil, tümüyle nesnesinin ve ait olduğu bölmenin getirdiği nesnel bir zorunluluktan kaynaklanır. ¹⁰⁹ Duyulurların mevcut olduğu *horaton* mekânının akledilirlerle dayalı olarak tecrübe edilmeleri ve bilinmelerini/varlıklarını bir bakıma *noeton* alanında var olanlara borçlu olmaları bilinçdışı alanın *noeton* alanına tekabül edebileceği fikrini uyandırmaktadır. Tecrübenin yönünün akledilirlerin fark edilmesinden/hatırlanmasından duyulurlara doğru oluşu beraberinde asıl varlık olan ve kendinde bir varoluşu bulunan düşünürlerin duyulurlardaki izinin biz bilincine varmasak da *orada oluşları* beraberinde bilinçdışı ve benlik tartışmalarını getirmektedir.

1.1.2. Aristoteles'te Bilinçdışı ve Benlik

Aristoteles (M.Ö.384-322), Platon'dan daha fazla bilinçlilik dışındaki zihinsel

¹⁰⁵ Plato, "Republic," B.VI, C.21, 201; Platon, *Devlet*, 511 d, 228.

¹⁰⁶ Cevizci, "Boşluk ve Zamanın İzgi Analojisi," 34.

¹⁰⁷ Plato, "Republic," B.VII, C.14, 224; Platon, *Devlet*, 533 e, 256.

¹⁰⁸ Haşlakoğlu, "Episteme Tasnifi," 78-9.

¹⁰⁹ Haşlakoğlu, "Episteme Tasnifi," 67-90.

aktivitenin net bir değerlendirmesine yaklaşmıştır. Aristoteles, *Peri Mnêmês kai Anamnêseôs* (*De Memoria et Reminiscentia-Hafıza ve Anımsama Üzerine*) adlı eserinde bellek, çağrışım ve öznenin farkında olmadığı zihinsel faaliyet kuramlarını ileri sürmüştür. Aristoteles, bu eserde duyular tarafından özümseyen deneyimin belleğimizde tıpkı bir mühür basanların bıraktığı gibi bir imge, bir *eikon* bıraktığını öne sürmüştür.¹¹⁰ Aristoteles, akış halinde olan (çocukların büyümeleri, yaşlıların çürümeleri şeklinde bir akış) hiçbir hafızaya belirgin bir imge basılamayacağını, aynı şekilde hızlı olanların hafızalarının çok yumuşak, yavaş olanların ise çok sert olmasından ötürü birincisinde imgenin ruhta kalmayacağını, ikincisinde imgenin izinin bile çıkmayacağını söylemektedir¹¹¹.

Aristoteles, *Peri Psychê* (*De Anima-Ruh Üzerine*) adlı eserinin üçüncü kitabının yedinci bölümünde insan aklının *form* ya da *eidos*'u düşündüğünü, bunu kavramsal olarak işlemlediğini, imgeleme yetisinde imgeyi bastığını söyler. Duyumların gördüğü işi akıl yürüten ruhta hayaller yerine getirmektedir. Bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu söylediği ya da reddettiği zaman, kaçır ya da kovalar. Ruh bu yüzden asla hayalsiz hareket etmez.¹¹²

Peri Mnêmês kai Anamnêseôs adlı eserinde hafızanın geçmişle ilgili olduğu konusu üzerinde ısrar ederek söze basılayan Aristoteles bundan hafızanın, kendisiyle zamanı algıladığımız yetinin, yani *algının ilk yetisinin*, ortak duyunun bir islevi olduğu sonucunu çıkarır. Buna imge olmaksızın hafızanın imkânsız olduğunu ekler. O halde o, ruhun hayal gücünün ait olduğu kısmının bir islevidir. Ancak hafızanın hatırlattığı, mevcut imge değildir, geçmiş olaydır. Bu nasıl olabilir? Aristoteles bunu şöyle açıklar: Algıyla ruhta meydana gelen şey, bir mührün damgası gibi bir tür resim veya izdir. Şimdi bir resmi gördüğümüzde onun resmi olduğu şeyi gözümüzün önünde canlandırdığımızı söyleyebiliriz. Aynı şekilde bir imgeyi gözümüzün önünde canlandırırken de onu

¹¹⁰ Aristotle, "De Memoria et Reminiscentia, Parva Naturalia", *Works of Aristotle Vol.III, ed. W. David Ross*, trans. John I. Beare (Oxford: Clarendon Press, 1908), C.I, 450a 25, 450a 30.

¹¹¹ Aristotle, "De Memoria et Reminiscentia", C.I, 450b, 1-10.

¹¹² Aristotle, "On the Soul", in *On the Soul, Parva Naturalia, On Breath*, trans. Walter Stanley Hett (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1964), 431a 10-15, 175-77.; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yay., 2018), 431a 10-15, 199.

bir şeyin imgesi, geçmiş bir şeyin imgesi olarak gözümüzün önünde canlandırabiliriz. Bu iki koşul yerine geldiğinde karşımızda bulunan şey artık basit olarak hayal gücü değildir, hafıza diye adlandırılan daha karmaşık fiildir. Aristoteles söz konusu iki işlem birbirine ne kadar yakın olsalar da bir hatıra-imgeye sahip olmanın, ama onun basit bir imge olduğunu düşünmenin veya basit bir imgeye sahip olmanın, ama onun bir hatıra-imge olduğunu düşünmenin mümkün olduğuna işaret eder. Aristoteles hafızadan hatırlamaya geçerek hatırlamanın hem sürekli olarak fiil durumunda olan hafızadan, hem de tamamen unutulmuş olan bir şeyin yeniden öğrenilmesinden farklı bir şey olduğunu söyler. Hatırlama, basit olarak kuvve haline gelmiş, yani bilinçten tamamen çıkmış olan bir hatıranın bir çabayla veya bir çaba olmaksızın fiil haline gelmesidir. Hatırlama fiilini açıklayan ilke, algıların organlarımızda bırakmış oldukları hareketlerin belli bir düzen içinde birbirlerini izleme eğiliminde olmalarıdır. Fikirlerin çağrışımları benzerlik, karşıtlık ve bitişikliğe dayanır.¹¹³ Platon'un *Phaidon*'da¹¹⁴ bildirdiği çağrışım yoluyla hatırlamayı Aristoteles'in daha kapsamlı biçimde ele aldığı görülmektedir.

Aristoteles, *Peri Psychê*'nin üçüncü kitabının dördüncü bölümünde duyulur nesnenin akılla ilişkili nesnenin bir formu olarak duyum algısıyla ilişkili olduğunu ortaya koyar.¹¹⁵ duyulur formla ilişkili akledilir form duyum algısı aracılığıyla imgelemde basılır. Böylece akıl, algılanır olan duyum algısı olarak akledilir olandır. Akıl akledilir olarak formu kabul eder: Algılamak için formu düşünmelidir. Duyulur form olarak duyum nesneleri yalnızca parçalanmış ve bağlantısızdır: birbirleri ya da algılayan özne ile olan ilişkilerinde anlam ifade etmezler. Yalnızca form akledilir ya da akıl yoluyla düşünce olarak algılandığında duyulur dünyadaki form anlaşılabilir olabilir ya da uyumlu bir deneyim bütünlüğüne katılabilir.¹¹⁶ Aristoteles, akleden ruhun yetkinlik halinde değil, güç halinde biçimler olduğunu, ruhun duyumsayan

¹¹³ William David Ross, *Aristoteles*, çev. Prof.Dr. Ahmet Arslan (İstanbul: Kabalcı Yay., 2011), 227-228.

¹¹⁴ Platon, *Phaidon*, 73d, 74a.

¹¹⁵ Aristotle, "On the Soul", 429a10, 429b, 430a5, 163-169.; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 429a10, 429b, 430a5, 187-191.

¹¹⁶ Hendrix, *Unconscious Thought*, 64.

kısmıyla benzer olmadığını, duyumsayan kısmın bedensiz olamamasına karşın aklın müstakil olduğunu, kendi kendini akletme gücüne sahip olduğunu¹¹⁷ belirtir.

Peri Psykhê'nin üçüncü kitabının beşinci bölümünde bilginin nesnesiyle özdeş olduğu dile getirilir: Nesne yalnızca akledilir olduğu bilindiği ya da düşünce olduğu için var olur. Akıl düşündüğü düşünce ile özdeştir, düşünülen düşünce algılanan nesne ile özdeştir.¹¹⁸ Akıl ve düşünce, düşünce ve nesne arasındaki ilişki *dioniaya* erişebilir değildir. İlişkinin anlaşılması *nousu*, sezgisel ya da bilinçdışı düşünceyi gerektirir. Üçüncü kitabının dördüncü bölümünde aklın bir formu duyumdaki bir iz olarak aldığı ve formla düşüncenin özdeş hale geldiği aktarılır.¹¹⁹ Akıl form ya da duyu nesnesiyle bağlantılı olan hiç bir şeyden etkilenmez ve değişmez. Duyu algısı da algılanan duyu nesneleri tarafından etkilenmez ve değişmez. Fakat aklın etkilenmeme ve değişmeme derecesi duyu algısından daha yüksek seviyededir. Duyu algısı sapmaya, değişime, aldanmaya, yanlış yapılanmaya, parçalanmaya ve bağlantısızlığa daha fazla maruz kalır; çünkü maddi (bedensel) olanla bağlantılıdır. *Dionia* duyu algısı ve maddi (bedensel) olanla bağlantılı ve bu eksikliklere daha fazla maruz kalırken, akıl ya da *nous* duyu algısına ya da maddi (bedensel) olana bağlı değildir; sınırlamalardan ve duygulanımlardan uzaktır.¹²⁰

Ross, Aristoteles'in psikolojisinin en önemli noktası gördüğü faal akıllı ve edilgen akıllı incelemeye Aristoteles'in *Peri Psykhê*'nin üçüncü kitabının beşinci bölümde söyledikleriyle başlar: "Ruhta, her varlık sınıfının altında bulunan ve bilkuvve onların her biri olan madde ile onları meydana getiren fail neden arasındaki genel ayırma- bir sanatla onun kendisine uygulandığı maddenin bir örneğini oluşturduğu ayırma- karşılıklı olan bir ayırım olmalıdır." Burada dikkat etmemiz gereken iki şey vardır: 1) Aristoteles'in böylece *faal akıl* ile *edilgen akıl* arasında tesis ettiği ayırım, ruhun içindedir. Bu, faal akıllı bireysel insani varlığın tümüyle dışında bulunan Tanrısal bir akla özdeş kılmaya çalışan her türlü yorum imkânını ortadan kaldırır, ama faal akılda insan ruhuna içkin bir Tanrısal akıllı gören

¹¹⁷ Aristotle, "On the Soul," 167; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 429a 10, 187-88.

¹¹⁸ Aristotle, "On the Soul," 171; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 430a 10, 193.

¹¹⁹ Aristotle, "On the Soul," 163-169; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 429a10, 429b, 430a5, 187-191.

¹²⁰ Hendrix, *Unconscious Thought*, 64.

yorumu ortadan kaldırmaz. Bu ikinci yorumun karşılığı acığı ana güçlük Aristoteles'in açıkça Tanrısal dogmadan söz ettiği tek pasajın -*Metafizik*'in Lambda kitabının-, Tanrı'yı içkinlik ima etmeyen bir tarzda betimlemesidir. 2) Faal akıl, yoktan yaratan bir akıl değildir; o kendisine verilmiş olan ve kuvveden fiile geçireceği bir madde üzerinde etkide bulunur.¹²¹

Hendrix, bilinçdışı kavramının Aristoteles'te *faal akıla (nous poetikos)* karşılık geldiğini¹²² düşünmektedir. Aristoteles'e göre zihin her zaman faaldır, aralıklı düşünmez. Aristoteles, *Peri Psykhê*'nin üçüncü kitabının beşinci bölümünde faal akıl ışıkla karşılaştırır.¹²³ Çünkü ışık potansiyel renkleri gerçek yapar. Faal akıl imgeleme yetisi tarafından sunulan imgelerde potansiyel, maddi zekâyı gerçekliğe ya da duyulur formu akledilir forma yönlendirir. Faal akıl böylece *dionaiayı nousa*, maddi (bedensel) akıllı maddi olmayan (manevi) akla yönlendirir. Potansiyel, maddi akıl aklediliri görebildiği zaman gerçek olur. Çünkü ışığın renkleri aydınlattığı gibi faal akıl tarafından aydınlanmıştır. Bunu Platon *Politiea*'sında "filozofların ebedi ve değişmezi kavrama kapasitesine sahip olduğunu ileri sürdüğü zaman da görmek mümkündür."¹²⁴

Filozoflar hiç değişmeden kalan şeye varabilen insanlarsa, ona varamayan ve bir sürü değişken şeyler içinde kaybolanlara bu adı veremezsek, devletin başına getireceklerimiz hangileri olacak?¹²⁵

Aristoteles'in *Peri Psykhê*'sinde faal akıl ebedi ve değişmeyen olarak görülmekte, *söylemsel akıl yürütme*¹²⁶ aklın kapasitelerinin ne ölçüde geliştiğine bağlı olarak faal akıla yalnızca ara sıra, düzensiz ve kısa ömürlü erişmektedir. Aristoteles, faal olan akıl edilgin olandan daha değerli bulur. Aklın ancak müstakil haldeyken tam olduğu gibi olduğunu, ölümsüz ve ezeli olduğunu ama bizim hatırlamadığımızı belirtir. Faal

¹²¹ Ross, *Aristoteles*, 235-36.

¹²² Hendrix, *Unconscious Thought*, 11.

¹²³ Aristotle, "On the Soul," 171; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 430a10, 193.

¹²⁴ Hendrix, *Unconscious Thought*, 64.

¹²⁵ Plato, "Republic," B.VI, C.1, 169.;Platon, *Devlet*, 484 b, 193.

¹²⁶ Hendrix, söylemsel akıl yürütmeyi (discursive reason) bilinçli düşünce (conscious thought) ile aynı kabul etmektedir.

akıl her türlü özellikten ve etkilenimden azadedir, edilgin akıl ise bozuluşa tabidir ve o olamadan da hiç bir şey akletmez.¹²⁷

Ross, ısıklık benzetmesinin olduğu gibi alınmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü faal akıl, edilgin akılla onun nesnesi arasında bir aracı değildir. Düşünce, Aristoteles'e göre, dolaylı değil, dolaysız bir ilişkidir. Fakat nasıl ki ısıklık, görme olayını anlayabilmemiz için, göz ve nesnenin yanı sıra hesaba katmamız gereken üçüncü bir şeyse, faal akıl da aracı bir şey olmamakla birlikte bilgi olayını anlamamız için edilgin akıl ve nesnenin dışında hesaba katmamız gereken üçüncü bir şeydir. Isıklık, bir aydınlatıcının varlığıyla bilfiil şeffaf hale getirilmiş bir ortamın koşuludur¹²⁸ ve görme kuvvesine sahip olan gözün bilfiil görmesini, görülebilir nesnenin ise bilfiil görülmesini mümkün kılan, ısıklık fiilidir. Aynı şekilde de faal aklın bütün akılsalları daha önceden düşünmesi olgusu, aslında, bir kuvve olan edilgin aklın bilfiil düşünmesini ve akılsal nesnelerin kendilerinin de bilfiil düşünmelerini mümkün kılar.¹²⁹

Faal aklın işleyiş biçiminin bilinçdışıyla benzerlik göstermesi faal aklın bilinçdışı kavramına karşılık gelebileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Aristoteles'in "hatırlamayız" sözü bilinçdışının farkında olmanın imkânsızlığına işaret etmektedir. Ancak faal akıl hiç bir bozulmaya uğramadan edilgin akıllı yönlendirmektedir. Edilgin aklın düşünme biçimi olan söylemsel akıl yürütme bilinçli düşünmedir.

Faal aklın etkinliğini Tanrı'ya atfedilmesi konusunda Ross, Aristoteles'in maddeye en çok gömülmüş olan en aşağıdaki varlıklardan süreklilik içinde insana, göksel cisimlere, akıllara ve Tanrı'ya uzanan bir hiyerarşiye inanmış olmasını daha muhtemel bulur. Ona göre, insandaki faal akıl, bu hiyerarşinin en yüksek üyelerinden biridir, ancak onun üstünde hem Tanrı hem de diğer akıllar vardır. Ross, *Metafizik*'in yalnızca kendisini düşünen ve dünyaya karışmayan *deist*

¹²⁷ Aristotle, "On the Soul," 171; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 430a10, 193.

¹²⁸ Aristotle, "On the Soul," 105, Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 418b 12, 125.

¹²⁹ Ross, *Aristoteles*, 237-38.

Tanrı'sının ismarret ettiği yönde *Peri Psykhê* nin yorumunun bu şekilde olduğunu düşünmektedir.¹³⁰

Ross'un faal aklın üstünde Tanrı ve diğer akılların olduğunu düşünmesi, bilinçdışının bilimsel olarak incelebilirliğinin yolunu açmaktadır. Aristoteles'in faal aklı, hatırlanamaması, edilgin akıl gibi bedeninin yok olmasıyla bozulmaması, ebedi ve değişmez olmasıyla, var olduğu bilinen ancak bilimsel araç ve yöntemler yeterli olmadığı için varlığı kanıtlarla ispatlayabilecek düzeyde olunamayan günümüz bilinçdışı kavramını çağrıştırmaktadır.

1.1.3. Plotinus'ta Bilinçdışı ve Benlik

Whyte, uzun süre beklemek zorunda olsalar bile hâkiki bilgiyi arayanların neden bilinçdışının kaşifleri serisini ilk deneysel fizyolog Galen ile başlattığını takdir edeceklerini belirtmektedir:

Yunan hekim ve deneysel fizyolojinin kurucusu Galen (M.Ö.130-200) bizim algılardan bilinçdışı çıkarımlar yaptığımız kabulü ile tanınmıştır. Bu hikâyeye uygun bir giriş yapar, çünkü bilinçdışı zihinsel süreçler kavramı dışsal ve içsel algılardan bir bilinçdışı çıkarım olarak doğmuştur ve deneysel fizyoloji bizim konumuza hâlâ kararlı bir katkıda bulunmaktadır.¹³¹

Whyte, Galen'in düşüncelerinin ilk kez Yeni Platoncu bir filozofun düşüncelerine uyduğunu belirtmektedir. Yaşamının son otuz yılını Roma'da geçiren Plotinus (204-270) yalnızca dikkat onlara verildiği zaman düşünce sürecinin farkında olunacağını ileri sürmüştür:

Bir imgeyi sağlayan doğru yerleştirilmiş bir ayna gibi, [fakat yanlış yerleştirildiğinde devam eden süreci yansıtamayan] böylece ruhtaki benzeşik özellik (ayna) var olduğu zaman zihnin ve düşünmenin imgesi aynada yansımıştır, bu görölmektedir, zihnin ve ruhun aktif varlığının daha ileri düzeyde bilinmesidir. Fakat [bizdeki ayna] kırıldığı zaman, organizmanın uyumunun bozulması nedeniyle, zihin ve ruh ayna imge

¹³⁰ Ross, *Aristoteles*, 241-42.

¹³¹ Whyte, *The Unconscious before Freud*, 78.

olmadan düşünür ve böylece düşünce kendisinin içsel imgesi olmadan vardır.¹³²

Plotinus duyguların farkındalığı olmadan duyguların var olabileceğine ve bilinçli bir algının yokluğunun zihinsel işleyişin yokluğunun kanıtı olmadığına işaret etmektedir.¹³³ Plotinus duyu nesneleriyle yakın ilişkisi olmadığından aklın faaliyetinin farkında olunmayacağını ileri sürmüştür. Akıl farkındalıktan önceki bir faaliyeti içermelidir. Bir aynada gibi düşünce yansıdığı anda aklın faaliyetinin farkındalığı gerçekleşir, fakat söylemsel düşüncede bilgi kendilik bilgisi değildir. Yalnızca aklın faaliyeti söylemsel düşünceye erişmediğinde düşünce varlığın eşdeğeridir. Zihindeki akılsal faaliyet yalnızca *logos* ya da dilsel telaffuz aracılığıyla zihnin imge yapıcı gücüne getirildiğinde kavranır.¹³⁴ Plotinus, *Enneads*'da zihinsel olarak her zaman faal olduğunu fakat bunu her zaman kavrayamadığımızı¹³⁵ söylemiştir.

Hendrix'e göre, Plotinus bilinçli düşüncede bilinçdışı düşüncenin varlığına ilişkin ilk sistemli bir kavramsallaştırmayı geliştiren filozoftur. Plotinus bilim ve felsefe tarihinde zaman zaman birçok kişi tarafından da "bilinçdışının ilk filozofu" olarak görülmüştür. Hans Rudolph Schwyzer, 1960 yılında kaleme aldığı "Bewusst und Unbewusst bei Plotin" (Plotinus'ta Bilinç ve Bilinçdışı) adlı makalesinde¹³⁶ Plotinus'u bilinçdışının kaşifi olarak adlandırmıştır. Aynı yıl Eric Robertson Dodds, Plotinus'un "bilince ulaşmayan duyular vardır" ve "bizim bilmediğimiz arzular vardır" düşünceleri üzerine yazmıştır.¹³⁷ Dodds Plotinus'u ruhun duyular, arzular ve normal olarak bilinçdışı olan egonun yatkınlıklarını (dispositions) içerdiğini tanıyan ilk yazar olarak kâbul etmiştir.¹³⁸ Hendrix, Platon *Menon* (80d, 81b-c) ve *Phaidon* (68b-d, 74b) anlık olarak farkında olmadığımız bilgiye sahip olmadığımızı anamnesis kuramıyla ileri sürmüş olsa da farkında olmadığımız düşünceyi ilk ortaya

¹³² Plotinus, *Enneads*, trans. A.H. Armstrong (Cambridge, MA: Harvard University Press, The Loeb Classical Library, 1966), I.4.10.17-19, 199-201.

¹³³ Whyte, *The Unconscious before Freud*, 79.

¹³⁴ Hendrix, *Unconscious Thought*, 30.

¹³⁵ Plotinus, *Enneads*, IV.3.30.1-17, 129-31.

¹³⁶ Bkz. Hans Rudolph Schwyzer, "Bewusst und Unbewusst bei Plotin", *Les sources de Plotin* 5 (1960): 341-78.

¹³⁷ Bkz. Eric Robertson Dodds, "Tradition and Personal Achievement in the Philosophy of Plotinus", *Journal of Roman Studies* 50, 1, 2 (1960): 1-7.

¹³⁸ Eric Robertson Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, n.4 (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 88.

koyan ve zihin felsefesinin içine dahil edenin Plotinus olduğunu iddia etmektedir.¹³⁹

Bilinçli olarak kavrayamadıklarımız konusunda, Aristoteles *Peri Psykhê* adlı eserinde “Zihin aralıklı düşünmez”¹⁴⁰ sözü ve Plotinus’un *Enneads* adlı eserinde ruhtaki her şeyin hemen algılanabilir olmadığını¹⁴¹ söylemesi bilinçdışı düşüncenin varlığına işaret etmektedir. Plotinus zihin her zaman kendi faaliyetini kavramayacağı düşüncesine vurgu yaparak, Aristoteles zihnin bilinç yerinde olmadığında dâhi çalıştığını söyleyerek farkında olmadığımız bir zihne atıfta bulunmaktadırlar. Plotinus *Enneads* adlı eserinde Aristoteles’in *Peri Psykhê*’inde zihnin her zaman faal olmasına rağmen insanın zihinsel faaliyetlerini her zaman idrak edemeyeceğini söylemektedir.

Plotinus’un bilinçdışı düşünce kuramına atıfta bulunan kavramlar *nous poetikos*¹⁴² (*Nous*, Akıl), *akledilir*, *phantasia* (imgelem) ve *logos endiathetos* (söylenmemiş söz, iç söz)¹⁴³ olarak sıralanabilir. Plotinus’un Tanrıdan başlayan üç aşamalı sudûr sürecinin ilk adımında saf sezgi, düşünce ya da doğrudan kavrayışı gösteren *Nous*¹⁴⁴ (ya da Akıl) bulunmaktadır. *Nous*, varolan her şeyin İdeaları O’nda bulunduğu için birliğin, yerini yavaş yavaş çokluğa bıraktığı sürecin ilk adımıdır. *Nous*, bu *İdeaları İdeadan İdea*’ya, öncülden sonuca geçerek, söylemsel (dûskursif) bir tarzda değil, sezgisel bir tarzda, *İdeaların* meydana getirdiği bütün bir sistemi temaşa ederek bilir. *Nous* akılla anlaşılabilir bir gerçeklik olarak, duyuşal dünyanın tümüyle üstünde, duyuşal ya da fenomenal dünyanın alacağı modelleri içeren *saf düşünce* olarak var olur. Onun en temel faaliyeti *saf temaşadır*. Sudûr sürecinin ikinci adımını oluşturan *Nous*’tan türeyen *Ruh*, *Dünya-Ruhu* cisimsel olmayan ve bölünemez bir varlıktır ve manevi gerçeklikle maddi gerçeklik arasında bir köprü, duyuşal dünya ile

¹³⁹ Hendrix, *Unconscious Thought*, 29.

¹⁴⁰ Aristotle, “On The Soul”, 430a10-25, 171; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 193.

¹⁴¹ Plotinus, *Enneads*, V.1.12.1-15, 51.

¹⁴² Hendrix, Plotinus’un *Nous* kavramını Aristoteles’in *nous poetikos* (faal akıl) kavramıyla benzer biçimde ele almaktadır.

¹⁴³ Hendrix, *Unconscious Thought*, 29.

¹⁴⁴ *Nous* kelimesi çeşitli yazarlar tarafından *zihin* ya da *akıl* olarak Türkçe’ye çevrilmektedir. İngilizce kaynaklarda *intellect* kelimesi ile karşılanan *nous* kelimesinin karşılığı olarak *akıl* kelimesi kullanılmıştır.

duyusal dünyayı birbirine bağlayan bir halka görevi görür. *Nous*'tan daha az yetkin bir varlık, *Nous*'un bir sureti olan Ruh, düşünce gücüne sahiptir. Bununla birlikte, O'nun düşüncesi, *Nous* gibi saf ve sezgisel olmayıp, algı ve belleği aşsa da söylemsel (diskürsif)dir. Sudûr sürecinin üçüncü evresi madde ya da maddi dünyadır. Plotinus'ta Aristoteles'in *hyle*'sine, bir soyutlanmanın ürünü olup, şekil almamış maddesine karşılık gelen madde, Tanrıdan en uzakta bulunan mutlak yoksunluktur, kötülük ilkesidir. Madde, bununla birlikte, fenomenlerin, duyusal ve bireysel varlıkların değişen niteliklerinin gerisinde zorunlu dayanak, duyusal formların pasif alıcısı, duyuların değişen dünyasının vazgeçilmez temeli olarak kabul edilmek zorundadır.¹⁴⁵

Akıldaki (*nous poetikos*) akledilirler, maddi aklın (*nous hylikos*) duyu-temelli düşünmesinin karşıtı olarak bilinçdışının bir formu olarak görülebilir. Duyu nesnesi ile bağlantı kuramazsa aklın faaliyeti fark edilmez. Algının farkındalığından önce bir faaliyet olmalıdır. Algılar, akledilirlerden (iç söz, *logos endiathetos* ya da dil aracılığıyla verili form olan) gelen imgelemde (*phantasia*) biçim alan imgelere dayanmaktadır. Algıyı oluşturan ve söylemsel düşünceyi (*discursive reason*) mümkün kılan aklın içsel fonksiyonlarının her zaman farkında olunamaz. Söylemsel düşünce (bilinçli düşünce) tikellerin çokluğunda (*multiplicity of particular*) verilir. Akıl (*Nous*-bilinçdışı düşünce) soyutlama ve tümelleri içerir. Soyutlama ve tümellerin biçimlenmesi yeteneği, maddi formunun ötesinde algılanan nesnenin kavramsal yapısının görülmesine izin veren bir çeşit içsel ışık gibi görülebilir. Akıl (*Nous*) her zaman faaldir, fakat eyleminin farkında değildir; çünkü maddi akılla bağlantılı olan tutkuların (*nous pathetikos*'taki *pathos*) neden olduğu duyum algıları tarafından dikkati başka yöne çevrilmiştir. Söylemsel ya da bilinçli düşünce her zaman faal değildir.¹⁴⁶

Bilinçli düşünceler akledilirlerin yansımalarıdır, *logos prophorikos* (dış söz) *logos endiathetos*'un (iç söz) bir yansımasıdır. Modern terminolojide bilinçli düşünce bilinçdışının bir yansımasıdır.¹⁴⁷ Hendrix'e göre, Plotinus'ta eğer *Nous* (Akıl)

¹⁴⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yay., 2018), 165-66.

¹⁴⁶ Hendrix, *Unconscious Thought*, 29-62.

¹⁴⁷ Hendrix, *Unconscious Thought*, 10-11.

bilinçdışı olarak kabul edilirse, bilinçdışı düşünce bilinçli düşünceden daha üstündür.¹⁴⁸

Onsekizinci yüzyıla kadar aslında daha önce üzerinde çalışılmalarına rağmen bilinçdışı terimi kullanılmadığı gibi estetik terimi de kullanılmamıştır. Plotinus sanatı *Akıl (Nous)*'da akledilirlerin bir ürününün varlığı olarak görür, böylece sanat bilinçdışı düşüncenin bir ürününün varlığıdır. Güzellik yargısıyla Kant'ın *Critique of Judgement (Yargının Eleştirisi)* adlı eserine öncüllük eder. Plotinus'un felsefesi peripatiklerin zihin felsefesi için önemli bir zemin hazırlamış, ilkelerinin birçoğu modern felsefe ve psikanalitik kuramda sürmüştür.¹⁴⁹

1.1.4. Peripatetiklerde Bilinçdışı ve Benlik

Aristoteles'in yorumcuları olan peripatiklerin yazılarında oldukça fazla Yeni Platoncu içerik vardır. Peripatiklerde bilinçdışı düşünce olarak adlandırılabilir kavramın zihin felsefesinde oynadığı rol incelendiğinde üzere Afrodisiaslı İskender, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd ve Robert Grosseteste'nin düşünceleri aracılığıyla klasik dönemden ortaçağ geleneğine doğru kavram geliştiği, modern felsefe ve psikanalizde yaşanan gelişmelere zemin hazırladığı görülmektedir.¹⁵⁰

Peripatiklerin bilinçdışı kavramı *Peri Psykhê* üzerine düşündüklerinden çıkarsanabilir. *Peri Psykhe*'de, akıl duyu ya da nesneye bağlı *eidos* ya da formu düşünür, duyulur form akledilir formla ilişkilidir. Akıl ve nesne arasındaki ilişki söylemsel ya da bilinçli düşünceye erişebilir değildir. Faal akıl değişmez olduğundan, duyu deneyiminden etkilenmediğinden maddi aklın karşıtıdır.¹⁵¹

Peripatiklerden Afrodisiaslı İskender (198-209) Aristoteles'in *Peri Psykhê* adlı eserinin yorumunda faal akıl maddi aklın nedeni olarak görmüştür. Faal akıl maddi aklın soyutlamada tümelleri idrak etme yeteneği geliştirmesini sağlamaktadır.

¹⁴⁸ Hendrix, *Unconscious Thought*, 30.

¹⁴⁹ Hendrix, *Unconscious Thought*, 62.

¹⁵⁰ Hendrix, *Unconscious Thought*, 63.

¹⁵¹ Hendrix, *Unconscious Thought*, 10.

Düşünebilir olarak görülen duyum nesnesinin iki yüzü vardır. Maddi akıl cismanî ve fanî olan, faal akıl ise cismanî olmayandır. Üçüncü olarak, Afrodisiaslı İskender *De Intellectu* adlı eserinde *üretken akıl (productive intellect; bilmeleke akıl)*'dan bahsetmektedir. Üretken akıl maddi aklı faal akla yönlendirir. Akıl yoluyla düşünce nesnelere dönüşür, böylece akledilir olur. Bir idea olduğu sürece duyulur nesne vardır. Üretken akıl süreci söylemsel düşünce ya da duyu algısı için erişilebilir değildir. Akıl olan şey bizim tarafımızdan düşünülenin altında yatmaz. Hendrix'e göre Afrodisiaslı İskender'de *üretken akıl* bilinçdışı düşüncedir.¹⁵²

Themistius (317-387) Aristoteles'in *Peri Psykhe* adlı eserini yorumlarken Afrodisiaslı İskender'in *De Anima* adlı eserini kullanmıştır. Themistius Platinos'tan etkilenmiş olabileceği ileri sürülmekte, Platon'un çalışmalarını incelediği, özellikle *Timaeus* diyalogunun üzerinde durduğu, Platon ve Aristoteles'in bir sentezini yapmaya çalıştığına atıf yapılmaktadır. Afrodisiaslı İskender'e göre, düşünce ve algı yakın biçimde bağlantılıdır. Themistius bu ikisini geniş bir mesafede birbirinden ayırır. Ona göre, duyu algısı düşünceden ayrılmalıdır, çünkü tüm hayvanlar duyu algısı yeteneğine sahiptir, sadece insanlar düşünme yeteceğine sahiptir. Duyu algısının beş çeşidi vardır. Düşünme kapasitesinin birçok çeşidi vardır. İmgelem duyu algısı ve söylemsel düşünceden daha başka bireyleri gerektirir, bazı şeyler bilinçli düşüncede bulunmayabilir. Maddi akıl düşünülen nesne ile özdeş olmamasına rağmen, akledilir form duyulur forma karşılık gelirken, düşünme algılamaya benzerdir. Hakiki akıl faal aklın ürünüdür, maddi durumlara bağlı değildir. Faal akıl bilinmeyen bir kaynaktan potansiyel aklın içeriğini aydınlatır. Bunun Immanuel Kant'ın *a priori* sezgi kategorilerinin duyu algısını aydınlatmasına benzer olduğu görülmektedir. Akıl maddi bir nesneyi düşündüğünde, hem akıl hem de nesne ayrıdır. Fakat akıl maddi olmayan bir nesneyi düşündüğünde bu akledilir olur, çünkü üretken aklın aydınlatmasıyla akledilir hale gelmiştir. Akledilir olanla düşünce olan özdeştir. Algılayıcı maddi bir nesneyi gördüğünde algı ve nesne ayrıdır, fakat algılayıcı zihin gözünde akledilir formu gördüğünde, akledilir olarak üretken akıl tarafından aydınlatılmıştır, gördüğü ile görünen özdeştir; çünkü görünen algılayıcı bilinçdışı

¹⁵² Hendrix, *Unconscious Thought*, 63-80.

olarak gördüğünün ürünüdür.¹⁵³ Themistus, imgelemin bilinçli düşünceden başka bir şeyler gerektirdiğini söylerken bilinçdışı düşünceye vurgu yapmaktadır. Themistus'ta faal akıl bilinçdışı olarak kavramsallaştırılabilir.

Fârâbi (872-951)'nin, *Risale fi'l Akl* adlı eserinde akıl, bilkuvv (potansiyel), bilfiil (edimsel), müstefad (kazanılmış) ve faal akıl olarak ayrılmıştır. Aklın yetkinleşme sürecinin, bilkuvv akıl ile başlayarak müstefad akıl seviyesine yükselmesinin başlangıcında soyutlama (intiza)¹⁵⁴ fiili bulunur. Soyutlama fiili aklın yönelimsel bir eylemi olduğuna işaret eder. Bilkuvve akıl dış dünyadaki maddeye yöneliktir, maddeki sureti almaya eğilimlidir. Faal akıl fiili akledilirleri bilir, müstefad akıl onun akledilirlerinin bilgisinin farkındadır. Faal akıl maddeye suret veren ve bilkuvv aklı edimselliğe (bilfiil) çıkaran akıldır. Faal akledilirler maddeden soyutlanmış formlardır. Faal akledilirler maddi akılda düşüncenin nesnesi haline gelir. Akıl fiili akledilirleri düşündüğünde kendi dışında ortaya çıkan bir şeyi düşünmez, sadece kendisini düşünür. Akıl ikinci bir düşünmeyle kendi kendisini düşünerek tekrar faal akılla bütünleşir ve faal akılla aynı türden bir varlık haline gelir. Böylece, bilinçli düşüncenin nesneleri bilinçdışı düşüncenin ürünleri olur.¹⁵⁵

İbn Sînâ (980-1037), duyusal düşüncenin (nous hylikos) faal akıl aracılığıyla aydınlandığını söylemiştir. Maddi akıl ideaların edilgin nüvesidir. Faal akıl formların aydınlatıcısıdır. Duyumsal formlar akılsal süreçte dikkatin yönünü değiştirenlerdir. Düşünülebilir formlar faal akılda sürekli ve kalıcıdır, her zaman maddi akla, bilinçli düşünce erişebilir değildirler. Maddi aklın kavramları ve soyutlamaları elinde tutma kabiliyeti yoktur. Duyu algıları, bilinçdışı düşüncenin etkisini içeren üst düzey akıllaştırma aracılığıyla akledilirlere dönüşene kadar kalıcı ve sürekli değildir. Bilinçdışı düşüncede akledilirlere tam erişim sadece akıllaştırma duyu algısından ayrıldığı zaman ve nihayetinde mutlak saadet durumunda ruh beden ayrıldığı zaman mümkündür. İbn Sînâ *Şifa* adlı eserinde akledilirleri imgelemde ayırıştırır. Sağlıklı

¹⁵³ Hendrix, *Unconscious Thought*, 80-9.

¹⁵⁴ Soyutlama fiilini anlatırken tecerrüd (abstraction) yerine intiza (extraction) kavramını kullanır. İntiza 'çekip çıkarmak' anlamına gelir.

¹⁵⁵ Hendrix, *Unconscious Thought*, 89-94.

akıl, duyuşal formda bilinçdışı düşünçenin ürünü olan akledilir formu algılayabilir.¹⁵⁶

İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât (İşaretler ve Tembihler)* adlı eserinde maddedeki türsel sureti temsil eden akledilir suretlerin bir deposu olmasının mümkün olmadığını belirtir. Ona göre, akledilirleri resmeden cevher cismanî ya da bölünür değildir. Bu nedenle onda tasarruf edici ya da depo gibi olan bir şey bulunmaz. Akledilirler cisimde resm olunmadıklarından mutasarrıf gibi olması, cisimlerden bir şey olması ve kuvvelerinin depo gibi olması uygun değildir. Bu nedenle geriye, akledilir suretlerin zâtı gereği kendisinde bulunduğu şeyin bizim cevherimiz dışında bir şey olması kalır ki bu da bilfiil akli bir cevherdir.¹⁵⁷ Faal aklın akledilirlerin deposu değil de sebebi olduğu yorumu İbn Sînâ'da da Aristoteles'te olduğu gibi faal aklın bilinçdışına karşılık geldiğini düşündürmektedir.

İbn Rüşd (1126-1198) ruhun üç akıldan oluştuğunu söylemiştir: faal akıl, maddi akıl ve kazanılmış akıl. Bu yorumu Aristoteles'in *Peri Psykhê* adlı eserine dayanmaktadır. Aristoteles hem maddi hem de faal akli nefse yerleştirirken İbn Rüşd onların sadece işlevlerini yerleştirir, aklın kendisi ise ebedi tözdür.¹⁵⁸ Düşünce hem maddi hem de faal akli, hem duyu algısının nesnesini hemde akledilirleri gerektirir. Düşüncenin ilk kuralları irade eylemi olmadan yani bilinçdışı bir şekilde koyulur. Franz Brentano¹⁵⁹ (1838 -1917)'ya göre, İbn Rüşd'ün faal akli bilinçdışı düşünce de imgeleri akledilebilir yapar ve maddi akıl duyuşal şeylerin kavramlarını imgelerden alır. Muhtemelen Brentano, Freud'unda katıldığı Viyana Üniversitesi'ndeki felsefe seminerlerinde bilinçdışı düşünceyi İbn Rüşd'e atıfta bulunarak tartışmıştır.¹⁶⁰

İbn Rüşd'ün bazı eserlerinin adını vererek Oxford'da tanınmasını sağlayan skolastik filozof Robert Grosseteste (1175-1253)'nin bilinçdışı kavramını Aristoteles' in faal akıl kavramı çerçevesinde oluşturmuştur. Faal akli ilahi akıl

¹⁵⁶ Hendrix, *Unconscious Thought*, 94-104.

¹⁵⁷ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Muhittin Macit, Ali Durusoy ve Ekrem Demirli (İstanbul: Litera, 2014), 148.

¹⁵⁸ Franz Brentano, *The Psychology of Aristotle: In Particular His Doctrine of the Active Intellect : With an Appendix Concerning the Activity of Aristotle's God*, trans. and ed. Rolf George (Berkeley: University of California Press, 1977), 9.

¹⁵⁹ Zihnin bir nesne hakkındalığını, bir nesneye dair oluşunu ya da bir nesneye doğrultulmuşluğunu tanımlayan *yönelimsellik* kavramını Skolastik felsefeden alarak yeniden yorumlayan Alman filozoftur.

¹⁶⁰ Hendrix, *Unconscious Thought*, 105-25.

(divine intellect) ile karşılaştırır. Tümellerin bilinçdışı tikellerin bilinçli olduğunu söyler.¹⁶¹

1.2. Ortaçağdan Aydınlanma Dönemine Bilinçdışı ve Benlik

Klasik devri kapayan ve ortaçağı açan entellektüel ve ahlâki krizi hiç kimse Augustinus'tan (354-430) daha iyi şahıslastırmamıştır.¹⁶² Platon'un *Theaetetus* diyalogunda kullandığı kuş kafesi (kuşhane ya da güvercinlik) benzetmesiyle tanımladığı depolama metaforunu Augustinus'un *Confessiones* (*Confessions-İtiraflar*) adlı eserinde görülmektedir. Augustinus, eserin X. kitabında bellek binalarından, ambarlarından, mağaralarından ve hazine dairelerinden söz etmektedir.¹⁶³ Augustinus'a göre, anılar, tarifi imkânsız birtakım yollarla onları bölmelerinde saklayan büyük hafıza ambarlarında korunmaktadır.¹⁶⁴

Ambar metaforu, duyu kapılarında girmemiş olan bir şeyin bellekte nasıl bulunacağı sorusunu doğurur. Belleklerimizde neden soyutlamalara, matematiksel kavramlara, yasalara, sayılara rastlarız? Augustinus, matematiksel çizgilerin duyular aracılığıyla gelmiş olamayacağını söyler. Mimarların çizdiği ve bazıları örümceğin eğirdiği iplik kadar zarif olan çizgilerin bile belleğindeki çizgileri anıştırmadığını, çünkü bunların bedenindeki gözün ona bildirdiği imgeler olmadığını ifade eder.¹⁶⁵ Başka soyutlamalarda duyu kökenli değildir. Augustinus, vücudun zihne giden bütün duyu organlarını arşınlasa da bu olguların içeri girmesini sağlayan bir duyu organına rastlayamadığını, bunların rengi olsa gözlerinin bunu bildirmiş olacağını, sesleri olsa kulaklarının dikkat çekmiş olacağını, kokuları olsa burnunun zihne ulaştırmış olacağını belirtir.¹⁶⁶ Aristoteles'in duyu kopyalarının birleşme noktası şeklindeki bellek tasviri burada işe yaramaz, aksine bizatihi sorunun kaynağıdır. Bu nedenle Augustinus, Platoncu bir çözüme başvurur: Yasa ve soyutlamalar doğuştan

¹⁶¹ Hendrix, *Unconscious Thought*, 126-47.

¹⁶² Alfred Weber, *Felsefe Tarihi: Felsefe, Metafizik ve Bilim*, çev.: H. Vehbi Eralp (İstanbul: Kabalcı Yay., 2015), 150.

¹⁶³ Saint Augustine, *Confessions, Book X*, trans. S.Pine Coffin, (Penguin Classics, Harmondsworth, 1961), 207-52.

¹⁶⁴ Saint Augustine, *Confessions*, 215.

¹⁶⁵ Saint Augustine, *Confessions*, 219.

¹⁶⁶ Saint Augustine, *Confessions*, 217.

belleğimizde mevcuttur, belleğin “derin oyukları” içinde derinlerde gizlidir.¹⁶⁷ Augustinus, bu bilgiyi saklandığı yerden çıkarıp tanınır hale getirmenin bilim ve felsefenin iş olduğunu, içgörülerini tanıyan ve doğruluklarını onaylayan kendi zihnine bir depolama yeriymişçesine bu bilgiyi istediğinde ortaya çıkarabilmek üzere emanet ettiğini¹⁶⁸ söyler. Bu ifade, Platon’un kuşhanesini, bilgili olmakla bilgi sahibi olmak arasındaki farkı akla getirmektedir. Bellekte saklanan şeyleri bilgi olarak karşımızda görmek için dağınık olan şeyleri bir araya getirmek gerekmektedir. Augustinus, Latince ’de “düşünme” için *cogitare* (sözcük anlamı “biriktirmek, toplamak) sözcüğünün kullanılmasını buna bağlamaktadır.¹⁶⁹

Augustinus’un unutma ile ilgili olarak söyledikleri de bilinçdışı zihnin varlığını anırtmaktadır. Varlığı tek başına bellekte kayıtlı olanı silmeye yeterli olan unutmanın belleğe imgesini nasıl yazmış olabileceği üzerinde düşünür ve belleği kavrayamadığını söyler.¹⁷⁰ Augustinus’un bellek, düşünme ve unutma üzerine söyledikleri bilinçdışının bir depo olarak kabul edildiği kuramlara zemin hazırlamıştır. Unutma konusunda işaret ettiği “bilmediğini bilmek” “bilinçdışında olanın bilinçli iken bilinmemesi ve bilmediğinin bilindisinde varlığını sürdürmesi” düşüncesine karşılık gelmektedir. Augustinus kavrayamadığından yakındığı belleğin gücünü derin biçimde vurgulamıştır:

Harika olan bu belleğin gücüdür, son derece harika. Aman Tanrım, içimde yayılan sınırsız bir oda. Onun en uzak derinliğine kim ulaşabilir? Bu henüz ruhun bir yetisidir ve doğama aittir. Gerçekten “ben” olan her şeyi yakalayamam. Zihin kendi kendini içermek için yeterince geniş değildir: fakat kendini içermeyen parçası nerede olabilir? Kendi dışında mı? İçinde değil mi? Nasıl kendini içeremez? Bu soru beni vurduğunda, şaşkınlıkla, neredeyse sersemlikle etkilendim. İşte dağların yüksekliklerine, denizlerin güçlü dalgalarına, büyük nehirlerin uzun akış yönlerine, okyanusların enginliğine, yıldızların hareketine hayranlık duymak için çok uzaklara giden adamlar, ancak kendilerini fark edilmeden bırakanlar...¹⁷¹

Augustinus’un bellekte aradığı bilinçdışı öğeler hâlâ çağdaş felsefe, psikoloji ve nörolojinin çözemediği bir sorun olma özelliğini korumaktadır.

Whyte, Aquinalı Thomas (1225-1274)’ın sistemli bir zihin kuramı geliştirdiğini,

¹⁶⁷ Saint Augustine, *Confessions*, 218.

¹⁶⁸ Saint Augustine, *Confessions*, 218.

¹⁶⁹ Draaisma, *Bellek Metaforları*, 53.

¹⁷⁰ Saint Augustine, *Confessions*, 223.

¹⁷¹ Saint Augustine, *Confessions*, 220.

zihin-beden birliğini ve bilinçdışı özelliklerin önemini özellikle vurguladığını ileri sürmüştür. Bu düşüncesini, Aquinalı Thomas'ın eylemlerinden ayrı ruhunu gözlemleyemeyeceğini ifade ederek hemen farkında olmadığımız şeyin ruhunda böyle işleyişler olduğu savına dayandırmıştır.¹⁷² Aquinalı Thomas, başka pek çok konuda olduğu gibi, insan anlayışında veya insanın psiko-fiziksel kuruluşunda da Aristoteles'in orta yolculuğunu koruyarak, iki aşırı görüş (biri bedende ikamet eden ruh görüşü, diğeri ruhun maddeye indirgendiği materyalist görüş) arasında tam ortada bir yere konumlanır. Ruhun bir bedende yuvalanan bağımsız bir töz olmasını kabul etmeyip, ruhtan, tıpkı Aristoteles gibi, bedenın bir "formu" diye söz eder. Bir yandan da ruhun varoluşu için bedene bağılı olmadığını, bedenın ölümünden sonra varlığını sürdürdüğünü öne sürer. Aquinalı Thomas'ın iki aşırı ruh telakkisi arasındaki ortayı temsil eden ruh görüşü, şu halde, Aristotelesçi psikolojinin Hristiyan teolojisinin taleplerine uygun hale getirmesinden oluşur.¹⁷³

Ruhu nebati, duyuşal ve akli ruh olarak ele alan Aquinalı Thomas, akli duyuşal ruh ile akli ruh arasındaki ayrımın insan varlığındaki karşılığını ifade etmek amacıyla edilgin akıl ve etkin akıl olarak ikiye bölmüştür. Buna göre, insanların, Tanrıdan farklı olarak herşeyi birden bilememeleri nedeniyle, aklın edilgin bir güce sahip olmak zorunda olduğunu düşünmekteydi. Şeyleri bilfiil bilmezden önce bilkuvve bildikleri için insanların aklında doğallıkla edilgin bir güç bulunduğunu öne sürmüştür.¹⁷⁴ Aquinalı Thomas, cisimsel olmayan insan zihni maddi bir şeyden ve duyuşlar tarafından temin edilen imge ya da suretlerden etkilenemeyeceği için tümel kavramının insan zihnindeki oluşumunun zihnın edilgin olduğu bir süreçle açıklanamayacağını görür. Bu nedenle tümel kavramının duyuşlar tarafından sağlanan malzemeden hareketle nasıl oluşturulduğunu açıklamak için Aquinalı Thomas etkin aklın faaliyetinden, onun gerçekleştirdiği ikinci bir sentez ya da soyutlamadan söz eder. Ona göre, etkin akıl duyuşlar tarafından idrak edilen nesnenin imge veya suretini "aydınlatır". Etkin akıl, imgeyi şu ya da bu insanın imgesi olmakla sınırlayan bireysel unsurları bir taraf bırakarak, ondan insanın tümel özünü soyutlar ve edilgin

¹⁷² Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 80.

¹⁷³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 347.

¹⁷⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 347-48.

akla yükler.¹⁷⁵ İleri sürdüğü etkin akıl, bilinçdışı zihnin işleyiş biçimiyle benzerlik göstermektedir.

Aquinalı Thomas'ın da bellek konusunda balmumu metaforuna başvurduğu görülmektedir. Bir hatıranın, balmumunun üzerindeki damga gibi, özgün algının bir kopyası olduğunu yazmıştır: balmumu mührün üzerindeki imgeyi alır, ama kullanılan mührün altın mı bronz mu olduğu balmumunun üzerindeki izden anlaşılmaz. Duyu organında değişme olmazken alıcıda değişim yaratmaktadır. Mührün izi ekrana yansıtılan fotoğrafik yansı gibi hayali bir iz değildir, alıcıda hakiki bir değişimin izidir.¹⁷⁶ Mührün balmumunda bıraktığı izler imgelerin bellekte bıraktığı izlere karşılık gelirken duyuların ne olduğundan çok bıraktığı izlerin gerçekliği bilinçdışındaki hakiki ve kalıcı izlerin niteliğinin bilinemezliğine işaret etmektedir.

Whyte'e göre, mistik geleneğin temel özelliği en önemli içgörülerin bilginin kasıtlı peşine düşülmesiyle kazanılmamasıdır. Bilinmeyeni bilinçli olmadan bilmek içgörü kazandırmaktadır. Mistik düşüncenin bu özelliğinin yüzyıllar aşarak Jakob Boehme, Schelling, Schopenhauer ve Nietzsche 'ye ulaştığını ve insanın hikâyesinin geçmişine katkıları olduğunu bildirmektedir.¹⁷⁷

Arthur Deikman, degisik kuultuilerde ve degisik zamanlarda mistik tecrubeye iliskin kaydedilen kayıtlarda kendini belli eden ortak yönün bilinç olduğunu ileri sürmektedir. Din ile ilintilendirilmiş olması hasebiyle mistisizmin, uzun zamanlar boyunca bilimin yabancısı ve nesnel gerceklik arasitirmalarının dusmanı addedilerek bilvesile gerceklik bilgisinin kazanılabilecegi bir disiplin olarak itibar gormediğini; aslında akademik disiplin dışı arasitirmaların birçok bilim insanının bu bağlamda cesitli tecrubeler yasadığını gerceğini ifsa ettiğini ve birçok bilim insanının askın olanı; normal duyumsal boyutların ötesinde ve mistiklerin söz ettiğı tekil gercekliğe iliskin öngörü sağlayıcı bir olgu olarak tarif ettiğini iddia etmektedir. Deikman'a göre, mistik tecrube, bilim insanları da dâhil olmak üzere cögu

¹⁷⁵ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 349-50.

¹⁷⁶ Mary Carruthers, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 70.

¹⁷⁷ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 80.

insanın hayatında meydana gelen bir olaydır. Dahası, geniş o lc ekte birbirinden farklı ku lt rlerde bin yıllar boyunca su regelen mistik literatu r; mistik tecrübeyi ve mistik bilgiye ulaşmaya yo nelik temel ilkeleri tanıtılma bağlamında esaslı bir tutarlılık sergilemektedir.¹⁷⁸

Meister Eckhart ¹⁷⁹ (1260–1328)’ ın mistik tecrübeye dayanarak bilinçdışını Şu Şekilde anlatmaktadır:¹⁸⁰

Gerçekten m kemm l bir kişi benliğine karşı öyle  l ,  yle Tanrı’da kaybolmuş,  yle Tanrı’nın iradesine verilmiş olacaktır ki tüm mutluluğu benliğinin ve onun kaygılarının bilin d şında olmasından ve Tanrı’nın yerine bilinçli olmaktan oluşacaktır.

Bilinçdışının bu erken dönemlerdeki farkındalığı onun genel yönleriyle sınırlandırılmaz. Bellek hilelerinde olduğu gibi günlük yaşamın psikopatolojisine geniş ölçüde yayılmıştır. Dante Alighieri (1265-1321) utanç verici anıların sıklıkla unutuldu unu bilir.¹⁸¹ *Araf* adlı eserinde Dante ve Beatrice’in konuşmalarında bunu görmek mümkündür:

Bunun  zerine dedim ki:
“Sizden uzakla tı ımı anımsamıyorum,
Vicdanımda üzüntü duyamıyorum.”
Gülümseyerek yanıt verdi:
“Anımsamamakta haklı olabilirsin,
Çünkü bugün Lethe’nin suyundan içtin;
Duman nasıl ateşi belli ederse,
bu unutu  da isteğinin
başka yere y neli inin göstergesi.”¹⁸²

On beşinci yüzyıl sonlarına doğru tıp alanında dönemin büyük isimlerinden

¹⁷⁸ Arthur Deikman, “Mistizm: Bir İşlevsel Yaklaşım”,  ev. Mehmet Atalay, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008): 299-301.

¹⁷⁹ Alman mistik filozofu ve teologudur.

¹⁸⁰ Meister Eckhart, *Meister Eckhart: A Modern Translation*, trans. Raymond Bernard Blakney (New York: Harpers&Row Publishers, 1941), 50.

¹⁸¹ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 81.

¹⁸² Dante Aligheiri, *İlahi Komedyâ, Araf XXXIII*,  ev. Rekin Teksoy (İstanbul: O lak Yayıncılık, 2011), 537.

Paracelsus¹⁸³ (1493-1541) ve Juan Luis Vives¹⁸⁴ (1492-1540) farkındalığın dışındaki zihin süreçlerini incelemiştir. Paracelsus'a göre, zihinsel hastalıklar *spiritus vitae* (*ruhsal hayat*) sağlıklı değişimler yüzünden olmaktadır. O dönemlerde bu hastalıklar kötü ruhların bedene yerleşmesi olarak görülmekteydi. Paracelsus, St. Vitus'un şeytanın dansını *chorea lasciva* (arzulu dans) olarak adlandırmış ve histerinin cinsel doğasını ileri sürmüştür. Bazı şeyleri duymak ve görmekten incelikte oluşan imgelemsel fikirlerin histerinin nedeni olduğunu formüle etmiştir: "Bilinçdışı olarak gördüğü ve duyduğu hakkında fantezileri olanların gördüğü ve duyduğu çok güçlüdür." Paracelsus'un derin içgörüsü olasılıkla tıbbi psikoloji tarihinde nevrozların bilinçdışı motivasyonuna ilk referans olarak görülmektedir.¹⁸⁵ Vives, hayatını eğitim ve sosyal reforma, özellikle yoksulluk ve zihinsel hastalıklardan kurtulmaya adanmıştı. Psikolojik çağrışımların önemini açıkça görmüş ve birçok çağrışımın taşıdığı duygusal içeriği kabul etmişti. *De Anima et Vita* (*Ruh ve Yaşam Üzerine*) adlı eserinde düşüncelerin nasıl bilinçli bilgi olmadan kaydedilebileceğini ve daha sonra çağrışım yoluyla keşfedilebileceğini tanımlamıştır. Margetts'a göre, bu kuramlar, Aristoteles'ten doğrudan alınmış gibi görünmektedir.¹⁸⁶ Ancak, Vives'in özellikle çağrışım, düşünce akışı ve bellekle ilgili fikirlerinin özgün yönleri olduğunu ve bu yönüyle onu psikolojinin babası¹⁸⁷ olarak kabul edenlerde olmuştur. Farkında olmadığımız, bilinçdışı olarak bilinen anılara değindiği görülmüştür.¹⁸⁸ Vives anıların hatırlanmasının, ruhun belleği işlediği bir kavram tarafından gerçekleştirildiğine inanmıştır. Vives'in kendisi de çocukken ateşi çıktığında kiraz yediği bir deneyim yaşamış ve yetişkin olduğunda tekrar kiraz yediğinde, "tıpkı çocukken olduğu gibi hasta olduğunu hissetmişti."¹⁸⁹ Bunu dikkate değer bulan Vives belleğin çok uzun bir süre bilinçdışı var olabileceğine karar vermiş ve zihnin

¹⁸³ İsviçreli hekim ve kimyagerdir.

¹⁸⁴ İspanyali akademisyendir.

¹⁸⁵ Gregory Zilboorg and George W. Henry, *A History of Medical Psychology* (New York: Norton, 1941), 199.

¹⁸⁶ Margetts, "The Concept of the Unconscious," 121.

¹⁸⁷ Foster Watson, "The Father of Modern Psychology," *The Psychological Review* XXII (5) (1915): 333-53.

¹⁸⁸ David J. Murray and Helen E. Ross, "Vives (1538) Memory and Recall," *Canadian Psychology* 23 (1982): 26.

¹⁸⁹ Foster Watson, "The Father of Modern Psychology," 339.

çalıştırılmadığı her gün belleğin zayıfladığına inanmıştır.¹⁹⁰

Paracelsus mistik ve bilimsel tutumlar arasında bir geçişi temsil eder. Düşüncelerinin çoğu ilk etapta insanın nadiren farkında olduğu biyolojik ve spiritüel etkileri ima eder. Jung, bilinçdışının modern kavramına en yakın Paracelsus'un sezgilerinin olduğunu söylemiştir. Paracelsus için imgelem yaratıcı bir güçtür ve diğer tüm yetilerden önce gelir. Paracelsus, Jakob Boehme¹⁹¹ (1575-1642) tarafından ve daha sonra birçok şair ve filozof tarafından takip edilmiştir. Paracelsus aynı zamanda hastalık etiolojisinde zihnin rol oynadığını kabul etmiştir.¹⁹²

Modern bilim doğmadan önce mistiklerin eserlerinde bilinçdışına dair fikirleri görmek mümkündür. Boehme için bilinçdışı irade ilahi ve doğal her şeyin kaynağıydı: "Tanrı'dan önce irademim katılımı olmadan bende nasıl bir şeyin ortaya çıktığını bilmem. Yazmam gerekenin hangisi olduğunu bilmem." Boehme için "gizlenmiş insan Tanrı'nın kendi varlığı"dır. Jung dâhil olmak üzere birçok düşünür Tanrı'yı kendi kaynak, kök ve derinliklerinde bulmuştur. Onlara göre, doğa Tanrı'dan doğmakta ve insanda batmaktadır; Tanrı doğadır.¹⁹³

Whyte'e göre, Boehme'nin önemi ölçülemez. Hegel ona "İlk Alman filozofu" demiştir. Ona çok şey borçlu olan Schopenhauer, Schelling'in Boehme'nin çalışmalarından birindeki düşüncelerini doğrudan aldığını söylemiştir. Boehme, içebakışla, tüm çatışmaların altındaki kendi doğasında gizli bir birlik keşfetmeye çalışmıştır. Ancak bu zihinlerin hiçbiri güvenli bir sorgulama, saygın bir merak ve bilimsel odaklanmanın birleşimini sergilemez, bu daha sonraki ve bir döneme kalmıştır. Nihai analizde bilim din ve mitten doğmuştur.¹⁹⁴

Ortaçağ geleneğinden ilk ayrılanlardan biri olan Montaigne'in *Essays (Denemeler)* adlı eserinde farkındalığın sınırlı rolünün şüpheli zihindeki imaları görülmektedir.¹⁹⁵ Montaigne, uyku ve uyanıklık konusunda yazdıkları ile bilinç, bilinçaltı ve bilinçdışı kavramlarına atıfta bulunmaktadır:

¹⁹⁰ Watson, "The Father of Modern Psychology," 341.

¹⁹¹ Alman filozof ve önde gelen mistiklerdendir.

¹⁹² Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 81.

¹⁹³ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 82.

¹⁹⁴ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 82-3.

¹⁹⁵ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 83.

Hayatımızı bir rüyaya benzetenlerin sandıklarından çok daha fazla hakları var galiba. Rüyada ruhumuzun sürdüğü hayat, gördüğü iş, kullandığı güç uyanık halimizdekinden hiç de aşağı kalmıyor. Şüphesiz rüyadaki hayat daha gevşek, daha bulanık, ama aradaki fark hiç de gecenin karanlığıyla gün ışığı arasındaki fark gibi değil; hayır, daha çok karanlıkla gölge arasındaki fark gibi: Ruh birinde uyur, ötekinde uyuklar. Her ikisinde de karanlıklar içindeyiz, ama birinde daha az, ötekinde daha çok. Bir uyanırken uykuda, bir uyurken uyanıyorsunuz. Uykuda gördüklerimiz pek o kadar aydınlık değildir, ama ayıkken de her şeyi pek o kadar pırıl pırıl, apaçık görmeyiz. Evet, derin uykular bazen rüyaları siler süpürür, ama uyanırken de hiçbir zaman iyice uyanık değiliz, o zaman da nice hayallerimiz, ki uyanık rüyalar ve rüyalarından beterdir, kaybolur gider. Madem aklımız ve ruhumuz uykuda düşündüklerimize meydan veriyor, rüyada gördüğümüz işleri uyanırken gördüğümüz işler gibi kabul ediyor, ne diye düşüncemizin, hayatımızın bir çeşit rüya olmasını uyanık halimizin bir çeşit uyku olmasını yadırgıyoruz bu kadar?¹⁹⁶

Erken dönem modern İspanyol yazarlarından biri olan Miguel de Cervantes (1547-1616)'in *Don Quixote (Don Kışot)* adlı eserinde kendini aldatmanın bastırılmış bilgisi, şüphenin dip akıntısı, derinlik psikolojisinin izleri ve bilinçlilik sanrısının çöküşü yer almaktadır. Cervantes, ruhsal bozukluklarda bilinçdışının etkisini edebiyat aracılığıyla göstermiştir.¹⁹⁷ Freud'un, özgün eserlerinden Cervantes'i okumak için İspanyolca öğrendiği, Cipión ve Berganza adlı iki köpeğin hikâyelerinin yer aldığı *Dialogue of the Dogs (Köpeklerin Diyaloğu)*'u çok beğendiği ve 1871'den 1881'e kadar Freud ve yakın arkadaşı Eduard Silberstein'in, Cipión ve Berganza takma adlarını kullanarak birbirlerine mektup yazdığı¹⁹⁸ bilinmektedir. Freud, psikanalitik yöntemin edebi kurguyla yakınlığını her zaman kabul edecektir.¹⁹⁹ Cervantes'in çağdaşı Shakespeare'in eserlerinde de zihnin derinliklerinin büyüyen farkındalığını yansıttığı ve güçlendirdiği²⁰⁰ görülmektedir.

1.3. Aydınlanma Döneminden Psikanalize Bilinçdışı ve Benlik

On yedinci yüzyılda zihin-beden ilişkisinin eski probleminin yeniden dirildiği görülmüştür. Gelecek iki yüzyılı aşkın zihin-beden ilişkisi konusunda çok yazılmış ve felsefe, bilimsel psikoloji ve tıpta en merak uyandırıcı ve dikkat çekici

¹⁹⁶ Michel de Montaigne, "Apology for Raymond Sebond," in *The Complete Essays of Montaigne*, trans. Donald M. Frame (California: Stanford University Press, 1958), 451.

¹⁹⁷ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 84-5.

¹⁹⁸ Sigmund Freud, *Letters of Sigmund Freud*, Ed. Ernest L. Freud, trans. Tania and James Stern (New York: Basic Books, 1961), 96-7.

¹⁹⁹ Edward C. Riley, "Cipión" Writes to "Berganza" in the Freudian Academia Española," *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America* 14 (1), 3-1 (1994):18.

²⁰⁰ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 84-5.

sorunlardan biri olarak gelişme göstermiştir. 1700'lerden itibaren ortaya çıkan psikiyatrik bakış açısından zihin-beden kuramları tarihinde iki önemli zirve gerçekleşmiştir: Birincisi, 1800 yılından 1850 yılına kadar Almanya'da ruh (psyche) ve beden (soma) arasında hiddetlenmiş bir savaş olarak görülmüş ve Yunanca *psyche* ve *soma* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan *psikosomatik* kelimesini yaygınlaştıran²⁰¹ Alman psikiyatrist Karl Maximillian Jacobi (1775-1858) ve takipçilerinin bedensel ekolünün²⁰² zaferiyle sonuçlanmıştır. İkinci yükselişte ise ise, ruh kuramcıları ile organik nedensellik taraftarları arasında çatışma devam etmiştir. Bu uç bakış açılarının niçin olması gerektiğini günümüzde anlamak güç, fakat anlaşılabilir: insanın çevresinin her yönünü içeren bir psikobiyolojik kuram oluşturmak için bu uçların tamamen anlaşılması²⁰³ gerekmektedir.

1.3.1. Rene Descartes' ta Bilinçdışı ve Benlik

On yedinci yüzyılda düşünürlerin skolastizme güçlü biçimde tepki göstermelerine rağmen skolastizm, düşüncenin otorite merkezi okulu Avrupa'da yüzyıllarca hâkim olmuştur. Rene Descartes (1596-1650) doğa filozoflarının skolastizme karşı duran bu yeni neslinin önde gelenleri arasındadır. Nicholls ve Liebscher, on dokuzuncu yüzyılda Almanya'da ortaya çıktığı düşünülen bilinçdışı sorununun aslında on yedinci yüzyılda Fransa kaynaklı olarak ortaya çıktığını Descartes'ın *Meditations on First Philosophy (İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar)* adlı eserinde modern Avrupa düşüncesinin merkezi düalizmini savunduğunu ileri sürmektedir. Descartes, *zihin* (*res cogitans*) ve *madde* (*res extensa*) ayrımıyla düşünmenin yalnızca bilinçlilikle olduğunu iddia etmiştir. Ünlü “düşünüyorum öyleyse varım” (“cogito ergo sum”) önermesi insan olmanın özünü, diğer bir deyişle ruhu, yalnızca düşünmeyle ve böylelikle bilinçle ilişkilendirmektedir. Bilinçli düşünce insan öznesinin varlığını tek başına garanti ettiği için Kartezyen terimlerde bilinçdışını kavramak kelimesi

²⁰¹ William F. Bynum, “Psychosomatic,” *Handbook of Psychiatry Volume 1: General Psychopathology*, ed. M. Shepherd and O.L. Zangwill (Cambridge:Cambridge University Press, 1986), 54.

²⁰² Edward Shorter, *A Historical Dictionary of Psychiatry* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 119.

²⁰³ Margetts, “The Concept of the Unconscious,” 121-22.

kelimesine imkânsızdır ²⁰⁴ Descartes bilinçlilik olmadan bütünüyle var olunamayacağını iddia etmiştir:

Sonunda keşfettiğim –düşünce; bu yalnızca benden ayrılmaz. Ben'im (I am), ben varım (I exist)- kesindir. Ama ne kadar süre boyunca? Düşündüğüm sürece. Tamamen düşünmeyi bırakırsam, tamamen var olmayı da bırakmalıyım.²⁰⁵

Whyte, Descartes'ın zihni farkındalık şeklinde tanımlayarak Avrupa'da bilinçdışı zihnin keşfini bir tepki olarak kışkırttığının söylenebileceğini; Descartes'ın bilinçdışı zihnin net bir kavramına sahip olmadığını, onun için bilinçdışının tamamının fizyolojik olduğunu, onun fizyolojisinin (bizim ki gibi) beynin nasıl işlediğini açıklayamadığını; ancak Descartes'ın bir gecede gördüğü üç rüyanın oldukça canlı, yeterli ve ileri görüşlü bir bilinçdışı zihne işaret ettiğini iddia etmektedir.²⁰⁶ A. Boyce Gibson ²⁰⁷ (1900-1972)'a göre, Descartes'ın 1619 yılının 10 Kasım gecesinde gördüğü üç rüya düşünce yaşamına yön vermiştir.²⁰⁸ Birinci rüyada, şiddetli bir rüzgâr tarafından havalandırılarak kolej (La Fleche) kilisesini kapısına sürüklenir, fakat içeri girmeden uyanır. İkinci rüyada sadece ona ulaşan karşılaştığı kişileri etkilemeyen şimşek ve yıldırımlar vardır. Üçüncü rüyada Descartes'a iki kitap sunulur: Biri tüm bilimlere basitçe bir araya getirildiği bir sözlük diğeri ise felsefe ve hakiki bilgeliği içeren özellikle içinde *Est & Non (Evet & Hayır)* adında bir şiirin yer aldığı *Corpus Poetarum (Şiirler Koleksiyonu)*²⁰⁹ adında bir şiir kitabıdır.²¹⁰

Bütün bildiklerinin ve bildiğini zannettiklerinin kendisine duyular ve gelenek yoluyla geldiğini ve duyuların aldatıcı olduğunu görerek, her şeyden şüphe etmeye başlayan Descartes gelenekçi bilime karşı kökten bir şüphe (*doute radical*) ortaya atmıştır.²¹¹ İlk rüyasında kilisenin kapısından içeri girmeden uyanması skolastiklerden ayrılma isteğine işaret etmektedir. Kökten olmakla beraber Descartes'ın şüpheciliği geçicidir

²⁰⁴ Nicholls and Liebscher, "Introduction: Thinking the Unconscious," 4-5.

²⁰⁵ René Descartes, "Mediations on First Philosophy, Second Meditation," in *The Philosophical Writings of Descartes, Vol II*, trans. John Cottingham, Robert Stoothoff, and Dugold Murdoch (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 18.

²⁰⁶ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 86-7.

²⁰⁷ Melbourne Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak çalışmıştır.

²⁰⁸ A. Boyce Gibson, *The Philosophy of Descartes* (London: Methuen & Co Ltd, 1932), 34-5.

²⁰⁹ Gerçekte var olan bu kitap 1603 yılında yayımlanmıştır.

²¹⁰ Whyte, *The Unconscious Before Freud*, 89.

²¹¹ Weber, *Felsefe Tarihi*, 232.

ve amacı kesin ve bizzat kendisinin elde ettiği bilime varmaktır. Aynı zamanda kilise filozoflarından ve tam anlamıyla şüphecilerden ayrılır. Skolastikler şöyle demişlerdi: “*Credo ut intelligam*” (Anlamak için inanıyorum.); o, aksine “*Dubito ut intelligam*” (Anlamak için şüphe ediyorum.) demiştir. Pyrrhon (M.Ö.365-275), Sextus Empiricus (M.Ö. 210-160) ve Montaigne ondan önce şüphe etmişlerdi ama şüpheyi alt edememişler ve savaştan yorularak bunu bir gaye, kesin ve sonucu olmayan bir sistem haline getirmişlerdi. Descartes için şüphe ancak ilk ve kesin bir hakikat bulur bulmaz kendisinden hemen kurtulmakla acele ettiği bir araçtır. Yeniçağ rasyonalist felsefesini, şüpheciliğinden çok bu tutumuyla, inkâra pozitif, son derece canlı ve feyizli bir prensip katmakla kurar.²¹² Descartes, felsefeyi temelleri sağlam olmayan bir eve benzetmiş, yıkıp yerine yenisini inşa etmekten daha iyi bir yol bilmediğini belirterek felsefeye yeni baştan başlama gereği duymuştur. Meditasyonlarda itirazlardan yedincisine şöyle cevap vermektedir:

Farz edelim ki birinin bir sepet elması var ve bazı elmaların çürümüş olduklarından endişelenmektedir. Çürümüş olan elmaları alarak çürümenin yayılmasını önlemek istemektedir. Nasıl bir yol izlemelidir? Bütün elmaları sepetten dökerek başlamamalı mı? Ardından her elmayı kontrol edip yalnızca sağlam gördüklerini sepete koyup diğerlerini dışarıda bırakmamalı mı? ²¹³

Descartes’ın gördüğü bu üç rüya “Hayatın hangi yolunu izlemeliyim?” sorusunu sormasına ve Freud’un iki yüzyıl sonra yapacağı rüya yoluyla bilinçdışını keşfetmeye girişmesine yol açmıştır.

Descartes, insan psişesi bağlamında insanı ikili olarak ele almıştır: Fiziksel maddeden oluşan mekânistik *hayvansal beden*, düşünce dil ve spiritüel yaşamdan sorumlu *tinsel zihin*le birleşimi. İnsanın bedensel süreçlerinin işleyişinin hayvansal yönü bilinçdışı değildir, dahası tamamı bilinçliliğe sahip değildir. İnsanın olmadığı dünyevi yaşamı, otomat, zihin, duygular ya da ruh olmadan bir makineden daha fazla acı hissedilemeyen bir yaşam şeklinde görmüştür. Böylece zihinsel olarak insanlar bilinçli olan zihinlere ve bilinçsiz, zihinsel olmayan yönleri sahip rasyonel

²¹² Weber, *Felsefe Tarihi*, 232.

²¹³ René Descartes, “Mediations on First Philosophy, Seventh Set of Objections with Replies,” in *The Philosophical Writings of Descartes, Vol II*. trans. John Cottingham, Robert Stoothoff, and Dugold Murdoch (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 302-383, 324; Meditasyonlar yayımlandığı zaman yapılan itirazlar ve Descartes’ın bu itirazlara cevabı, *Meditasyonlar*’ın standart edisyonlarında mevcuttur.

varlıklardır. Zihnin bilinçdışı yönünü varsaymaz. Dahası aralarında köprü kurulamaz bir boşluk olan bir bilinçlilik/ zihin fiziksel otomat vardır. Dualistik kuramlar daha sonraki düşünür ve araştırmacıları harekete geçirmiştir.²¹⁴ Descartes bilginin açıkça tanımlanabilmesini ele almıştır, yani bilgi rasyonel ve dilde ifade edilebilir olmalıdır. Paul Bishop ²¹⁵ Descartes'ın bilinç konusundaki düşüncelerini şu şekilde yorumlamaktadır:

Descartes'ın modernitesi ruh ve bilinçliliği tanımlarken bilincin yükselmesi için üstün bir pozisyon sağlamasıdır. Bu adım oldukça anlamlı... eğer bilinçlilik (*cogitatio*) ruhun doğası ya da özünden (*essentia sive natura animae*) oluşuyorsa o ruha atfedilen zengin ve çeşitli psişik fonksiyonların tümü karşılıklı olarak gözden düşer, önemsenmez, arka plana atılır. Artık kutsal kıvılcım bireysel olmanın içindeki ego –*cogito*'nun öznesi- yalnızca matematiksel bir nokta olur ve bilinçlilik kendinde bir nesne değildir, fakat başka bir şey için bir nesnedir. ²¹⁶

Tamamen bu farklı bu iki maddenin (zihinsel ve fiziksel) nasıl birbirini etkilemekte ve birbiriyle etkileşmekte olduğu (zihin-beden etkileşimi) başından beri bir problemdir. Descartes bedenle etkileşen zihinsel özün yerinin *koza* aksı *bez* olduğunu ileri sürmüştür. Daha sonra Moses Mendelssohn²¹⁷ (1729-1786) zihin/ruh ve beden arasında karşılıklı bir alışveriş olduğunu söylemiştir. Etkileyici açıklamanın savunucularından bazıları ruhun arzularının bedende karşılıklı tutkular üreteceğini tartışmışlardır.²¹⁸ Düşünce biçim değiştirerek vitalizme dönüşmüş ve daha sonra Alman filozof Friedrich Schiller (1759-1805)' i etkilemiştir.

Searle, on yedinci yüzyılda gelişmeye başlayan çağdaş dünya görüşünün yirminci yüzyılın sonuna doğru hâlâ devam devam ettiğini belirterek tarihsel olarak bu gelişimin anahtarlarından birisinin bilincin on yedinci yüzyılda Descartes, Galileo ve diğerleri tarafından bilimin konusu olmaktan çıkarılması olduğunu ileri sürmektedir. Searle, doğa bilimlerinin *zihni* (*res cogitans*) içermemesi ve sadece *madde* (*res extensa*) ile ilgilenmesi gerektiğini ileri Kartezyen görüşün on yedinci yüzyılda bilimlerdeki ilerlemeyi kolaylaştıran keşfe götürücü yararlı bir vasıta olduğunu;

²¹⁴ Rand, "The Hidden Soul," 282.

²¹⁵ İngiliz akademisyen Bishop (1969 doğumlu) modern Alman düşüncesi ve modern diller konularında çalışmalar yapmaktadır.

²¹⁶ Paul Bishop, "Unconscious from Storm and Stress to Weimar Classicism," in *Thinking the Unconscious*, ed. Angus Nicholls and Martin Liebscher (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 31- 2.

²¹⁷ Din, eğitim ve edebiyat alanında çalışmaları olan Alman filozoftur.

²¹⁸ Bishop, "Storm and Stress to Weimar Classicism," 34.

ancak felsefî açıdan karışık olan bu ayrımın yirminci yüzyılda bilincin doğal dünyadaki yerinin bilimsel olarak anlaşılmasının önünde büyük bir engel teşkil ettiğini düşünmektedir.²¹⁹ Bilinci biyolojik bir görüngü olarak tekrar bilimin konusu yapmayı amaçlayan Searle'e göre, bilinçdışının varlık bilimi kesinlikle bilinçli olanı üretebilme gücü olan nörofizyolojinin varlıkbilimidir.²²⁰

Locke ve onun takipçisi empiristler insan zihninin doğuştan tamamen boş (*tabula rasa* ya da *blank slate*) ve yaşantıyla özel biçimde şekillendiğini yani duyum izlenimlerinin bilinçte düzenlendiğini öne sürmüşlerdir. Descartes ve Locke bilinçliliği zihinle eş tutarak tasvir etmişlerdir. Onların çalışmalarından sonra, psikolojinin sorunları daha geniş biçimde bilinçliliğin sorunları olmuştur. Bazı düşünürler ise bilinç kavramını dışarıda bırakarak psikolojilerine bilincin dışında işleyen zihinsel aktiviteyi dahil etmişlerdir.

1.3.2. Gottfried Wilhelm Leibniz'da Bilinçdışı ve Benlik

Bilinçlilik dışındaki zihinsel aktivite ile ilgilenererek bilinçdışı fikrini ilk ortaya koyan filozoflardan biri olan Alman Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716)'in felsefî inşası iskeleti gözükmeyen, kuvveden fiil haline geçmemiş ya da imkân formunda zuhur eden düşünceler tezine dayanmaktadır. Leibniz'e göre, dünya, ruhların ya da olan monadların (tüm sistemin minyatür formları) bir sistemidir. Bir monadla diğer arasında bağlantı yoktur. Daha önce aralarında oluşmuş bir uyum nedeniyle etkileşimde gibi görünürler. Her monadın içsel gelişimi dünyanın yaratılışından önce düzenlenmiştir. Tüm değişimler diğer monadlardaki değişimlerle eşleşerek oluşmaktadır. Bilinç ile bilinçdışı arasında açık bir ayrım yoktur. Süreklilik (continuity) prensibine göre biri diğerine dönüşmüştür. Bilinçdışı algı yavaş yavaş bilinçli idrak ile birleşmiştir.²²¹ Leibniz, 1704'te kaleme aldığı 1765'te yayımlanan *New Essays On the Human Understanding (İnsan Anlayışı Üzerine Yeni Denemeler)* adlı eserinde bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

Bunların yanısıra içimizde algıların (perception) sonsuz olduğunu, ancak idrak (apperception) ve derin düşünme olmadan düşünmemize yol açan sayısız gösterge vardır, yani ruhtaki değişikliklerin bilincinde değiliz, çünkü etki (impression) ya çok

²¹⁹ Searle, *The Rediscovery of The Mind*, 85; Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, 118.

²²⁰ Searle, *The Rediscovery of The Mind*, 172; Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, 215.

²²¹ Margetts, "The Concept of Unconsciousness," 122.

küçüktür ya da çok yakın biçimde birleştirilmiştir. Böylece her biri kendi başına yeterince belirgin değildir, ancak yine de diğerleri ile birlikte kullanıldığında her birinin etkisi vardır ve kendini en azından şaşırtıcı biçimde bütün olarak hissettirir.²²²

Leibniz, 1714 yılında kaleme aldığı “Principle of Nature and of Grace, Founded on Reason” (“Doğa ve İnançın Akla Dayalı İlkeleri”)²²³ adlı çalışmasında, dışsal şeyleri temsil eden monadın içsel durumu olan algı (perception) ile bilinçlilik ya da içsel durumun derin düşünülmüş bilgisi ve ne tüm ruhlarda ne de tüm zamanlarda aynı ruhta verili olan idrak (apperception) arasında ayrım yapmıştır. *Monadology* (*Monadoloji*) adlı eserinde konuyu şu şekilde ele almıştır:

Stupordan uyandığımızda algılarımızın bilincindeyiz, uyanmadan önce hemen algılara sahip olmalıyız, onların hiçbirinin bilincinde olmamıza rağmen. Çünkü bir algı doğal bir biçimde başka bir algıdan gelebilir, bir hareketin yalnızca bir hareketten gelebildiği gibi.²²⁴

Bilinçdışı zihinsellikten ilk kez bahseden Leibniz, bilinçliliğin zihinsel aktivite ile özdeş olmasına ve zihnin hissedilemeyen ve algılanamayan algılarla dolu olmasına karşı çıkmıştır. Hem çok zayıf ve fazla olduğu için yeterli biçimde ayırt edilemeyen hem de dikkat başka bir yöne dönük olduğundan insanların fark edemediği algılar vardır, fakat bunlar belli koşullarda farkındalığa getirilebilir:

Düşünmeden farkında bile olmadan geçeriz; fakat birileri eğer hemen ardından onları dikkatinize getirir ve bize fark ettirirse, örnek olarak henüz duyduğumuz bazı gürültüler, onu hatırlarız ve e onun o zaman da hissettiğimiz duyguların bilincinde oluruz. Böylece onlar hemen bilincinde olmadıklarımızın algıları olur...²²⁵

Hissedilemeyen algılar bireysel kimliğin işaretleri ve bileşenleridir. Bu, şimdiki durumla bağlantı kurulduğunda, önceki durumları koruyan ifadeler yoluyla karakterize edilir. Bu hissedilmeyen algılar daha yüksek bir zihin (esprit) ile bilinebilir, bireyin kendisinin onlardan haberdar olmamasına yani artık kesin bir hatırlama olmamasına rağmen... Fakat bu algılar ihtiyaç olduğunda meydana gelecek periyodik gelişmeler aracılığıyla bu anıları yeniden kurtarılmalarının araçlarını sağlar...²²⁶

²²² Gottfried Wilhelm Leibniz, “New Essays On the Human Understanding” in *Philosophical Writings*, trans. Mary Morris (London: J.M.Dent & Sons Ltd, 1934), 148-49.

²²³ Bkz. Gottfried Wilhelm Leibniz, “Principles of Nature and of Grace, Founded on Reason”, in *The Monadology and Other Philosophical Writings*, trans. Robert Latta (Oxford: Clarendon Press, 1898), 411.

²²⁴ Gottfried Wilhelm Leibniz, “Monadology”, in *The Monadology and Other Philosophical Writings*, trans. Robert Latta (Oxford: Clarendon Press, 1898), 231.

²²⁵ Leibniz, “On the Human Understanding”, 149.

²²⁶ Leibniz, “On the Human Understanding,” 150.

Hissedilemeyen algılar pnömatoloji (psikoloji) fizikteki hissedilemeyen zerrecikler kadar büyük değerdedir ve duyuların ötesine erişemedikleri bahanesiyle birini diğeri olarak reddetmek eşit biçimde mantıksızdır.²²⁷

Nicholas Rand²²⁸, Leibniz'da Locke'dan farklı olarak bilinçlilik ya da benlik duygusunun kesinlikle kişisel kimliği kanıtladığı, fakat hiçbir şekilde kişisel kimliği oluşturmadığını iddia etmektedir.²²⁹ Şaşırtıcı olmayan bir şekilde Leibniz Descartes'ın bilginin açık biçimde tanımlanmış ve ifade edilmiş olanla sınırlı olduğu fikrine katılmadığını 1714 yılında şu şekilde kaleme almıştır:

Her ruh sonsuzluğu bilir, her şeyi bilir, fakat karışık, şaşkın biçimde. Deniz kıyısı boyunca yürüdüğüm ve denizin büyük bir gürültü çıkardığını duyduğum zaman toplamdaki sesin oluşturduğu her dalganın ayrı seslerini duymama rağmen birini diğerinden ayıramam; bu nedenle karışık algılarım tüm evrenin biz de oluşturduğu izlenimlerin sonucudur.²³⁰

Leibniz “küçük algılar” (petites perceptions) tasarımıyla bilinçdışı kavramını ileri sürerken “deniz uğultusu” imgesinden yararlanır.²³¹ Deniz kıyısında her bir dalganın sesini duymayız, dalgaların birbirine karışmış gürültüsünü duyarız. Dalgaların her biri yerine yüzlerce binlercesini bir arada duyarız. Küçük algılar tarafından farkına varmadan etkilenen zihin onun ardından gercük uğultusunu algılamaktadır. Bilinçli düşünce, birçok küçük bilinçdışı algının bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

1.3.3. On Sekizinci ve On Dokuzuncu Yüzyılda Bilinçdışı ve Benlik

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Leibniz'in küçük algıların farkında olunmadığını ileri sürmesiyle felsefenin bu alanı bir çok filozof ve araştırmacının ilgi odağı olmuştur. Pek çoğu fikirlerini Leibniz'in *New Essay on the Human Understanding (İnsan Anlayışı Üzerine Yeni Denemeler)* adlı eseri 1765'e kadar basılmamış olsa da Leibniz'in fikirleri üzerine inşa etmiştir.

Leibniz'in öğrencisi olan, Locke ve okulunu da izleyen Christian Wolff (1679-1754), İngiliz düşünürleri Francis Bacon (1561-1626) ve Thomas Hobbes (1588-1679)'a

²²⁷ Leibniz, “On the Human Understanding,” 152.

²²⁸ Psikanalitik kuramı inceleme çalışmaları bulunan Nicholas Rand, Wisconsin-Madison Üniversitesi'nde Fransız Edebiyatı profesörü olarak çalışmıştır.

²²⁹ Rand, “The Hidden Soul,” 266.

²³⁰ Leibniz, “Principles of Nature,” 28.

²³¹ Leibniz, “On the Human Understanding,” 149.

yön veren bir empirik ögeyi tanıtmıştır. Wolff, *Rational Thoughts on God, Soul of Man ve All Things in General (Tanrı, İnsan Ruhu ve Genel Olarak Herşey Üzerine Akılcı Düşünceler)* adlı eserlerinde bilinçli düşünceyi duyu algısının ve düşüncenin dışsal nesnelerinin bir temsili olarak tanımlamıştır.²³² Bilinçli düşünce tikelleri ayırt etme yeteneği olarak da tanımlanmıştır; klasik söylemsel düşüncede olduğu gibi: *nous poietikos*'a (*faal akıl*) karşı olarak *nous pathetikos* (*edilgin akıl*). Bilinçli düşüncede dışsal tikeller algılanan nesneden de ayırt edilmiştir. Bilinçli düşünce tikelleri ayırt etme ve benlikten dışsal nesneleri ayırt etme yeteneğine sahiptir. Algılama yeteneğinde olduğumuz bir çok nesne vardır fakat onları algılamayız. Farkındalık bilinçli düşüncenin temelidir ve bilinçli düşünce aracılığıyla bilinçdışı düşüncenin çıkarsanması ve bilinçdışının neden olduğu bilinçli düşüncedeki belirli düşünceleri tanımlamak mümkündür.²³³

Wolff'un öğrencilerinden biri olan Ernst Platner²³⁴ (1744-1818) 1776'da bilinçdışı (Unbewußtsein) terimini kazandırmıştır. Rand'a göre, bilinçdışı zihinsel fenomenle ilgilenen ilk deneme 1759 yılında Johann George Sulzer²³⁵ (1720-1779) tarafından yazılmıştır. Gülü yada da görünür bir neden olmadan hatta zorlayıcı güdülere ve tamamen ikna edici gerekçelere rağmen Sulzer, tüm eylemlerin bilinçdışı bir yöne sahip olduğunu tartışarak Leibniz'in açık ve belirsiz algılar ve fikirler arasındaki ayrımını genişletmiştir. Gerçekten, bir duygu ya da anı ne kadar çok belirsizse o kadar güçlüdür. Rand, Sulzer'in düşüncelerinin David Hume (1711-1776)'la benzerliğini ortaya koymuştur. Bir düşünceden bir sonrakine neredeyse otomatik olarak ilerleyen zihnin çağrışımsal doğası hakkında 1739'da *A Treatise of Human Nature (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme)* adlı eseri yazmıştır. Rand'a göre, zihnin temel çağrışımsal eğilimi, *benzerlik (resemblance)*, zamanda ya da uzamda *bitişiklik (contiguity)*, düşünceler arasındaki neden-etki ilişkisi ile sürdürülen geçişin olağanüstü bir kabiliyetidir, buna sihirli bir kabiliyet bile denebilir. Hume, alışıldığı biçimde çağrışımlı düşünsel ya da zihinsel alışkanlıkların inanca şekil vermedeki rolünü incelemeye gitmiştir. Özellikle neden ve etki yargılarını neredeyse her zaman

²³² Nicholls and Liebscher, "Introduction: Thinking the Unconscious," 8.

²³³ Hendrix, *Unconscious Thought*, 179-80.

²³⁴ Alman hekim Platner, Leipzig Üniversitesi'nde fizyoloji profesörü olarak çalışmıştır.

²³⁵ İsviçreli matematik profesörü, filozof ve sanatçıdır.

birden bire ortaya çıkan herhangi bir işlemin işlediğinin farkında olan bir zihin olmadan tanımlamıştır. Gerçekte, inançta düşüncelerin çağrışımı asla farkında olunmayan, hissedilmeyen bir tavırda zihnimize işleyebilir ve hatta bazı ölçülerde bizim için bilinmeyen bile olabilir.²³⁶ Zihin de inanç üretimi gizli bir işlem tarafından ve bir kez düşünülmeden gerçekleşir.²³⁷ Zihin alışkanlık güdülü bir düşünceden diğerine geçişlerini düşünmek için zamanı olmayacak kadar çabuk yapar.²³⁸

Leibniz'in çağdaşlarından Baruch (Benedictus) de Spinoza (1632-1677)'nın 1677'de basılan *Ethica Ordina Geometrica Demonstrata* (Geometrik Yöntemlerle Kanıtlanmış Ahlâk) adlı eseri modern psikiyatri açısından oldukça ilginç bir çalışmadır. Spinoza bu eserinde beden-zihin sorununu, çağrışım, bellek ve çeşit duyguları ele almıştır. Leibniz'in çalışmalarından çeyrek yüzyıl önce bilinçdışı fenomeninin duygularla etkileşimi kavramına sahiptir.²³⁹ *Ethics* adlı eserinde uyku, çağrışım, duygu ve bunların birbirleriyle bağlantıları konusunda şöyle yazmıştır:

Beden uykuda iken, zihin, aynı zamanda, bilinçdışı kalmaya devam eder ve uyandığında sahip olduğu düşünme gücüne sahip değildir.²⁴⁰ ...Ve bu nedenle niçin bir şeyin düşüncesindeki zihnin neden ilkinde benzemeyen diğerinin düşüncesinin hemen üzerine düştüğünü açıkça anlayabiliriz.²⁴¹

Bir tutku olan duygu açık ve net bir oluşturduğumuz anda bir tutku olmaktan çıkar. Bu nedenle bir duygu bizim için ne kadar fazla bilinirse gücümüz içinde daha fazla, zihnimizde daha az pasif olur.²⁴²

Spinoza açıklığa kavuşan duyguların artık bilinçdışı olmadığını, bilince gelen duyguların zihindeki gücünü yitireceğini ileri sürerek psikanalizin özellikle erken dönem travmalarının tedavisinde etkili olduğunu iddia ettiği bilinçdışının keşfine dayanak sağlamaktadır.

²³⁶ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. L.A. Selby-Bigge (Oxford: Clarendon Press, 1838), 103.

²³⁷ Hume, *A Treatise of Human Nature*, 104.

²³⁸ Rand, "The Hidden Soul," 276.

²³⁹ Margetts, "The Concept of Unconsciousness," 123-24.

²⁴⁰ Baruch (Benedictus) de Spinoza, *Ethics and De Intellectus Emendatione, Ethics III, Prop. II*, trans. Andrew Boyle (London: Everyman's Library J. M. Dent., 1910/1677), 87.

²⁴¹ Spinoza, *Ethics II, Prop. XVIII*, 56.

²⁴² Spinoza, *Ethics V, Prop. III*, 203.

1.3.4. Immanuel Kant'ta Bilinçdışı ve Benlik

Immanuel Kant (1724-1804)'ı bilinçdışının kâşifi olarak gören Hartmann, *Philosophy of the Unconscious (Bilinçdışının Felsefesi)* adlı eserinin ilk sayfasında Kant'ı övmüş ve Königsberg'in en net düşünürüne minnettarlığını kabul etmiştir.²⁴³ Yirminci sayfada, Kant'ın 1798 yılında basılan *Anthropology from a Pragmatic Point of View (Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji)* adlı eserinin beşinci bölümünden şu alıntıyı yapmıştır:²⁴⁴

Sayılsız bilincinde olmadığımız duyular ve algılar vardır, müphem temsiller olarak adlandırdığımız bu temsillere şüphesiz sahip olduğumuzu bilmememize rağmen. (İnsanlar da bulunduğu kadar hayvanlarda da vardır.) Açık temsiller, gerçekten, bilinçlilikte açığa çıkan aynı şeylerin sonsuz bir biçimde küçük bir parçasıdır. Zihinlerimizin harika grafiğinde gösterilen, aydınlanmış sadece birkaç nokta doğamızı temâşa etmede bizi şaşkınlık içinde bırakır.²⁴⁵

Kant, eserinin bu bölümünde farkında olmadığımız temsilleri *açık (clear)* ve *müphem (obscure)* olarak ikiye ayırmakta ve birbirleri ile bağlantıları olduğunu söylemektedir. *Kant'ın Anthropology from a Pragmatic Point of View (Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji)*, *Critique of Pure Reason (Saf Aklın Eleştirisi)*, *Lectures on Metaphysics (Metafizik Üzerine Dersler)*, *Critique of ve Judgement (Yargının Eleştirisi)*, *Reflections on Anthropology (Antropoloji Üzerine Düşünceler)* eserlerinde bilinçdışı kavramını analiz etmek mümkün görünmektedir.

Kant, *Critique of Pure Reason (Saf Aklın Eleştirisi)* adlı eserinde sentezi anlatırken bilincinde olmadıklarımızdan söz etmektedir:

Genel olarak sentez bundan sonra göreceğimiz gibi, yalnızca imgelem yetisinin, ruhun kör ama yine de vazgeçilmez bir işlevinin bir ürünüdür ki, onsuz ne olursa olsun hiçbir bilgimiz olamaz ve buna karşılık onun ancak seyrek olarak bilincindeyizdir. Ama kavramlara bu sentezi getirmek anlağa (understanding) düşen bir işlevdir, ve ilkin bu işlevi yoluyla ki anlık bize gerçek imlemi içindeki bilgiyi sağlar.²⁴⁶

²⁴³ Hartmann, *Philosophy of the Unconscious*, 1.

²⁴⁴ Hartmann, *Philosophy of the Unconscious*, 20.

²⁴⁵ Immanuel Kant, "On the Cognitive Faculty," 24.

²⁴⁶ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. and ed. Paul Guyer and Allen W. Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 1998/1781), (B 103, A 78), 64-65; Immanuel

Kant imgelemin genel işleyişinin bir kavramın imgesini sağlamaya yönelik bu tasarımı bu kavramın şeması olarak adlandırır ve devam eder:

Gerçekte salt duyusal kavramlarımız nesnelerin imgelerine değil, şemalara bağlıdır.²⁴⁷

Anlağımızın bu şematizmi görüngeneye uygulanır ve onun bu salt formu insan ruhunun derinliğinde gizlenmiş bir sanattır, ki tahmin bu etmemiz ve açığa çıkarmamız oldukça güç olanının gerçek sırlarıdır.²⁴⁸

Kant'ın ilk tezlerinden *Attempt to Introduce the Concept of Negative Magnitudes into Philosophy (Olumsuz Büyüklükleri Felsefeye Sunma Girişimi)*'de geçersiz kılınmış ya da ertelenmiş, müphem ya da karanlık temsiller hakkında bir kuram geliştirmiştir. Belirli düşünceler daha açık hale gelirken diğer düşünceler daha belirsiz hale gelmektedir. Düşünceler gelir ve geçer. Kant, Leibniz'in "küçük algılar" (petites perceptions) kavramından etkilenmiştir. Temsil ve algıların çok küçük parçaları bilince ulaşabilir. Leibniz'e göre, pek çok algı bilinçli düşüncede çok küçük yoğunlukta etkisi vardır. Bilinçli düşünceye atfedilen önceki algıların izi bilinçdışı düşünce tarafından belirlenmiştir. Klasik gelenekteki gibi akılsal düşünceler bilinçli düşünceden gelmez. Kant'a göre, bilinçli düşünce bilinçdışı düşünce olmadan imkânsızdır. İmgelemin saf sentezi, *a priori sezgi, büyüklük (manifold)* ve *kavrayışın* tümü bilinçdışı düşüncedir.²⁴⁹

Kant felsefesi için çıkış noktası, Aydınlanma düşüncesinin Almanya'da kazandığı başlıca form olan Leibniz-Wolff felsefesidir.²⁵⁰ Kant'ın eleştiriciliği, Leibniz'in entellektüalizmi (akılsalcılık) ile Hume'un sansualizmi (duyumsalcılık) arasında ortalama bir tutum almış; fakat bu denge entellektüalizm yönünde bozulmaya uğramıştır.²⁵¹ Bilinçdışı tartışmalarında Leibniz'in *apperception (tamalgı)*

Kant, Arı Usun Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi 2015/1781), (B 103, A 78), 91.

²⁴⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, 115; Kant, Arı Usun Eleştirisi, (B 180, A 141), 142.

²⁴⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, 116; Kant, Arı Usun Eleştirisi, (B 181), 142.

²⁴⁹ Hendrix, *Unconscious Thought*, 148-78.

²⁵⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017/1961), 347.

²⁵¹ Weber, *Felsefe Tarihi*, 350.

kavramının incelenmesi ²⁵² ve Hume'un kendiliğin tamamen boş bir temsile dönüştüğü iddiasının ele alınması ²⁵³ neticesinde özellikle *temsiller* konusunda Kant'ın bu iki filozoftan etkilendiği ve ayrıldığı noktalar öne çıkmaktadır.

Kant'ın önemli kavramlarından biri olan *apperception* (*tamalgi*) kavramını ortaya koyarken Leibniz'den etkilendiği görülmektedir. Leibniz'in *monad*ın dış şeyleri temsil eden algıyla, bunun bilinci, yansımali düşüncesi olan *apperception* arasında ayırımın gerekliliğini vurgulamış; yüksek düzeydeki monadların sadece algıya değil, bu algının gerçekleştiği içsel durumun algısına da sahip olmalarını *apperception* olarak tanımlamıştır. Kant'ta *apperception* kavramı içsel durumların bilinci kendilik bilinci halini almıştır. Hume da kendiliğin tamamen boş bir temsile dönüşmesi ise Kant'ın zihnin tecrübeyi kurucu faaliyeti ile ilişkilidir. Kant'ta tecrübeye birliğini, bütünlüğünü veren öznel ilke *apperception*dir. *Ad perceptum* kökünden gelen yani algıya yönelenin algıya sahip olan olarak kendini idrâkı anlamına gelen bir ilkedir. ²⁵⁴ “Hume beni dogmatik uykumdan uyandırdı” diyen Kant'a göre, Hume'un asıl gözden kaçırdığı şey, algı yargıları ile tecrübe yargılarını ayırt etmemesidir. Kant'a göre, Hume bu ayrımı yapmış olsaydı, ismin içinde saf bazı kavramların yani *sentetik a priori*nin olması gerektiğini anlardı. ²⁵⁵

Kant, Aristoteles'te ve özellikle Plotinus'ta benliğin kalıcı kuruluşunda *akledilirler* önemli bir noktada durmaktadır. Aristoteles ve Plotinus'ta temelde yer alan dolaysız akletmeyi (noesis; sezgisel/görüşel akletme) yok saymaktadır. Kant benliğin kalıcılığını açıklarken akledilirlerin varlığından yararlanmaz ve bu nedenle dışsal temsillere bu temsillerin kendi başına olan cihetlerine yer vermek durumunda kalır.

²⁵² Margaret D. Wilson, “Confused vs. Distinct Perception in Leibniz: Consciousness, Representation, and God's Mind”, in *Minds, Ideas and Objects: Essays on the Theory of Representation in Modern Philosophy*, Vol.2, ed. Phillip D. Cummins and Gunter Zoeller (California: North American Kant Society, 1992), 136-150.

²⁵³ Fred Wilson, “Association, Ideas, and Images in Hume,” in *Minds, Ideas and Objects: Essays on the Theory of Representation in Modern Philosophy*, Vol.2, ed. Phillip D. Cummins and Gunter Zoeller (California: North American Kant Society, 1992), 255-274.

²⁵⁴ Ahmet Ayhan Çitil, *Kant Okumaları: Saf Aklın Eleştirisi* (İLEM İhtisas Programı, 2013-2014), 14.

²⁵⁵ Çitil, *Kant Okumaları*, 87.

Birinci Kritik'in ikinci basımının önsözünde Kant bu durumu şu şekilde ele almaktadır:

...Ben yalnızca kendimde olanın, dışsal şeylere ilişkin tasarımımdan dolaysızca bilincindeyimdir ve buna göre dışımda ona karşılık düşen bir şeyin olup olmadığı her zaman belirsiz kalır. Ama iç deneyim yoluyla zamandaki dışı varlığımın (ve dolayısıyla ayrıca bunun ondaki belirlenebilirliğinin) bilincindeyimdir; bu ise yalnızca temsilimin bilincinde olmamdan daha çoğu, ama gene de dışı varlığımın görgül bilinci ile türdeşdir, ve bu sonuncusu ise ancak varoluşuma bağlı ama dışımda olan bir şey ile ilişkin yoluyla belirlenebilir. Zamandaki dışı varlığımın bu bilinci öyleyse dışımdaki bir şey ile ilişkin bilincine özdeş olarak bağlıdır ve buna göre dışsal olanı iç duyu ile ayrılmamacasına bağlayan şey uydurma bir şey değil ama deneyimdir, imgelem değil ama duyudur. Çünkü dışı duyu daha sımdiden kendinde görünün dışımdaki edimsel bir şey ile ilişkisidir, ve imgeleminden ayrı olarak dışı duyunun olgusalı yalnızca burada yer alan şeye, esdeyişle, olanagının kosulu olarak iç deneyimin kendisi ile ayrılmamacasına bağlı olmasına dayanır. Eğer tüm yargılarıma ve anlama edimlerime eslik eden 'Varım' tasarımımda dışı varlığımın zihinsel bilincine aynı zamanda zihinsel görü yoluyla dışı varlığımın bir belirlenimini bağlayabilseydim, o zaman onun için dışımdaki bir şey ile bir ilişkinin bilinci zorunlu olmazdı. Ama o entellektüel bilinç, önceden geliyor olsa da, dışı varlığımı yalnızca kendisi belirleyebilecek olan iç görü duyusaldır ve zaman-kosulu ile bağlıdır.²⁵⁶

Kant, önsözün dipnotunda Berkeley tarzındaki bir idealizmi eleştirmektedir. Kant *temsillerin* duyumlama yoluyla yani kişinin dışındaki bir şeylerin temsili olarak edinildiğini, imgeleminin kişiye yansıttığı şeyler olmadığını söylemektedir. Kant *ben* dediğimiz şeyin bir kalıcılığı olduğunu, değişimin içinde değişen değil, değişimi izleyen olarak var olduğunu ileri sürmektedir. Deneyimin kendisinin yüklendiği şey olarak, zamansal olmayan, zamansal olana sanki dışarıdan bakan bir tarafı olduğunu ve bunun anlaşılmasını gerektiğini dile getirmektedir. Ben bilincinin bu kalıcılığının nereden geldiğine çok dikkat edilmesi gerekir. Ben bir şeyi fark ederim, o fark ettiğim şeyden farklı olarak kendimin farkına da varırım. Bu farkında olma etkinliğim içerisinde ben kendimi kalıcı olarak fark ederim.²⁵⁷ Benliğin kalıcılığının kuruluşu *kendinde şey* kavramının Schopenhauer'la birlikte *irade* kavramı üzerinden bilinçdışı ile ilişkilendirildiği için bilinçdışı-benlik bağıntısı açısından önemlidir.

²⁵⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, (B XL, BXLI), 121,122; Kant, Arı Usun Eleştirisi, (B XL, BXLI), 34-5.

²⁵⁷ Çitil, *Kant Okumaları*, 42-43.

Kant, Aristoteles'in *Peri Psychê* adlı eserinin üçüncü kitabının birinci ve ikinci bölümlerinde, birden çok ve farklı duyu organının veya duyumun konusu olan *ortak* duyusalların (hareket, dinginlik, sayı, biçim, buyuşkluk ve birlik) algısını edinen *ortak duyu* (*sensus cominis*) gibi bir yetiden söz etmez. Ancak Kant'ta ortak duyunun yaptığı bazı şeyler başka yetilere yaptırılır. Aristoteles'te sayı, biçim, hareket gibi beş duyunun kökündeki ortak duyu hepsinde mevcut olan ve aynı zamanda duyulurlara bütünlüğünü de veren bu yeti Kant'ta bu şekilde yer almaz. Kant, Leibniz'den farklı olarak duyumlama ile düşünme yetisini ayırır. Duyulurların formu uzay ve zaman ama kavramsal bilgi ile duysal bilgi farklıdır. Aristoteles'te söz konusu bütünün yakalanması ortak duyu marifetiyle duyumda gerçekleşebilen bir şey iken Kant'ta öyle değildir. Kant'ta düşünme yetisi devreye girmeden bütün kurulamaz, bu da ancak muhayyilenin bir çabasını gerektirir. Muhayyilenin faaliyetine düşünmenin birlik vermesiyle bütün kurulur. Kant böylece ortak duyu yetisinin görevini *muhayyile* ve *düşünme* yetisine bırakmış olur. Ortak duyunun üçüncü islevi ise duyumlanan ile duyulmayanın birlikteliğidir. Duyulmayan, duyumlama esnasında kendini fark eder ve kendini bütünden ayırır. *Ben* kendini fark eder. Aristoteles'e göre bu ortak duyuda gerçekleşir, Kant'ta ise *Ben*'in ortaya çıktığı asama *apperception*la uzay zamana birlik verilmesiyle ortaya çıkar.²⁵⁸

Ama tüm düşünce, doğrudan (direkte) ya da dolaylı (indirekte), belli ırasallar aracılığıyla, en sonunda görülerle ve dolayısıyla bizim durumumuzda duyarlıkla ilişkilili olmalıdır, çünkü bize başka hiçbir yolda bir nesne verilemez.”²⁵⁹

Kant'ta deneyim öznesinin konumu (status) sıkıntılıdır. Bir taraftan, uzam-zamansal nesneler ilk mekanda özne aracılığıyla yapılandırıldığı sürece, sonuncusunun nesneler arasında nasıl sayılabileceğini görmek zordur.²⁶⁰

²⁵⁸ Çitil, *Kant Okumaları*, 69.

²⁵⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, (A19, B 33), 57.

²⁶⁰ Richard E. Aquila, “The Subject as Appearance as Thing in Itself in the Critique of Pure Reason: Reflections in the Light of the Role of Imagination in Apprehension,” in *Minds, Ideas an Objects: Essays on the Theory of Representation in Modern Philosophy, Vol.2*, ed. Phillip D. Cummins and Gunter Zoeller (California: North American Kant Society, 1992), 317-327.

Şimdi hiç kuşkusuz çok açıktır ki, genel olarak bir nesneyi bilebilmek için varsaymam gerekenin kendisini nesne olarak bilemem...”(A402); “Benzer olarak, zaman tasarımının kökensel zeminini içeren özne böylelikle kendisinin zamandaki varoluşunu belirleyemez.”²⁶¹

Kant, üçüncü Antinomi’yi tartışırken, “Özne uzay ve zaman koşullarını aşan bir kimliğe sahip değilse, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesi imkânsızdır; çünkü deneyimde kategorik birliğin koşulları arasında bütün olayların nedensel olarak belirlenmesi gerekliliği vardır”²⁶² der. Diğer bir taraftan, “Düşünen varlık (insan olarak) kendi için aynı zamanda dış duyuların bir nesnesi olduğu için, biz baştan beri kendimiz için dış duyuların bir nesnesiyiz, çünkü aksi takdirde, dünyadaki yerimizi algılayamazdık ve diğer şeylerle ilişkide kendimizi sezemezdik...”²⁶³ İkincisinin gerekli olduğu da Kant tarafından açıkça belirtilmiştir: “dış nesnelerin varlığı belirli bir benlik bilincinin olanağı için gereklidir.”²⁶⁴

Bilinçdışı tartışmalarında hafıza, geçmiş ve günümüz filozofları tarafından sürekli üzerinde durulan bir konudur. Klasik psikolojide akledilirlere asli bir varlık atfedilmesi üzerinden hafıza tecrübede belirleyici bir rol oynarken Kant hafızayı kurucu bir meleke olarak devreye sokmaz. Hafıza ve imgelem yeniden üretme için çalışır. Bu noktada önemli olan muhayyiledir. Muhayyile olmasaydı bizim s□u an anladığımız anlamda bir *zaman* mevhumumuz olamazdı. Muhayyile olmadan görüde geçmişin ya da geleceğin olduğu söylenemezdi. Muhayyile de bu iş□i kurallara bağ□ılı olarak yapar. Bu kurallar da kategorilere dayanır. Anlama yetisi olmaksızın da bunların hiç biri olmaz.²⁶⁵ 1) *Apprehension* (zihnin görüdeki iliş□ikleri olarak tasarımların ayırmsanması) 2) *Reproduction* (bu tasarımların hayal gücünde yeniden üretilmeleri) 3) *Recognition* (yeniden üretilen tasarımların kavramda

²⁶¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, (A402), 324-325; (B422), 377; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, (A402), 270; (B422), 279.

²⁶² Kant, *Critique of Pure Reason*, (A444/B472), 362, (A532/B560), 431; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A444/B472), 302. (A532/B560), 342.

²⁶³ Immanuel Kant, *Reflexionen zur Metaphysik*, ed. Prussian Academy of Sciences, *Gesammelte Schriften* 17 and 18 (Berlin: Walter de Gruyter, 1926,1928), 620.

²⁶⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, (B278), 328; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, (B278).187.

²⁶⁵ Çitil, *Kant Okumaları*, 115.

tanınmlanması)²⁶⁶ Üç katlı sentezin her katı önemlidir. Bütün bu öznel yetiler bir arada çalışırlar.²⁶⁷

Kant'ın bilinçdışı ve benliğin kuruluşunda temsiller ve muhayyile önemli rol oynarken hafıza kurucu bir meleke olarak devreye girmemektedir. Bilinçdışı literatürde çoğunlukla üzerinde durulan açık ve müphem temsiller konusu sadece bilinçdışının var olduğu fakat erişilemediği bilgisini vermektedir.

1.3.5. Arthur Schopenhauer'da Bilinçdışı ve Benlik

Margetts'a göre, bütün filozoflar arasında bilinçdışı kavramına en fazla güvenilen kişi Arthur Schopenhauer (1788-1860) olmalıdır. Freud bile, Otto Rank'ın yazdığı makaleyi takip eden "Psikanalitik Hareketin Tarihi" konulu makalesinde Schopenhauer'in bastırma (represyon) mekanizmasıyla ilgili çalışmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁶⁸ *Die Welt als Wille und Vorstellung (World as Will and Idea-İsteme ve Tasarım Olarak Dünya)* eserinde delilikten (*madness*) şu şekilde söz etmiştir:

Eğer güçlü bir biçimde ilgilerimizi zedeleyen, gururumuzu yaralayan, dileklerimizi engelleyen şeyleri nasıl istemeden düşündüğümüzü; dikkatli ve ciddi soruşturmalar için kendi aklımızdan önce bu tür şeyleri koymaya ne zor karar verdiğimizizi; diğer taraftan tekrar nasıl onlardan bilinçdışı olarak kolayca kaçtığımızı ya da gizlice kaçtığımızı; aksine, nasıl kabul edilebilir olayların kendi isteğimizle aklımıza geldiği ve eğer kaçılırsa, sürekli biçimde tekrar süründükleri, böylece onlarla saatlerce birlikte kaldığımızı hatırlatırsa metinde deliliğin kökeninin açıklanması daha anlaşılır hale gelecektir. Aklın incelemesine girmeye karşı olana izin veren iradenin direnci deliliğin zihin içine girebileceği yerde yatmaktadır. Her yeni olumsuz olay akıl tarafından özümsemelidir. Örnek olarak, irademiz ve onun çıkarlarıyla bağlantılı gerçekler sisteminde yer almalıdır, ne olursa olsun daha tatmin edici bir yer edinmelidir. Bu her ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin bize daha az acı verir; fakat bu işlemin kendisi sıklıkla acı vericidir, ve ayrıca, genelde, yavaş ve dirençle gerçekleşir. Bununla birlikte, zihin sağlığı yalnızca bu her durumda uygun şekilde yerine getirildiği zaman devam edebilir. Aksine, belirli bir durumda, bazı bilgilerin kavranmasına karşı iradenin direnci ve mücadelesi işlemin bütünlüğü içinde gerçekleştirilemeyecek dereceye ulaşırsa, belli olaylar ya da durumlar akılda tamamen bastırılmış hale gelir, çünkü irade onları görmeye tahammül edemez ve sonra gerekli bağlantı uğruna, ortaya çıkan boşluklar zevkle doldurulur; böylece, delilik ortaya çıkar. Akıl iradeyi memnun edebilmek için doğasından vazgeçti: insan şimdi olmayanı, ortaya çıkmayı hayal etmektedir. Oysa

²⁶⁶ Çitil, *Kant Okumaları*, 108.

²⁶⁷ Çitil, *Kant Okumaları*, 115.

²⁶⁸ Margetts, "The Concept of Unconsciousness", 125.

ortaya çıkan delilik şimdi telafi edilemez ıstırapın efendisidir; taciz edilen doğanın, diğer bir deyişle doğanın son çaresidir.²⁶⁹

Schopenhauer, görüşüne kanıt oluşturacağını düşüncesiyle dikkate değer bulduğu bir kanıttan söz eder. Carlo Gozzi²⁷⁰ (1720-1806)'nin “*Monstro turchino*” (*Mavi Canavar*) oyununun birinci perde ikinci sahnesinde unutkanlığa yol açan sihirli bir iksiri içen birinin tamamıyla deli gibi görüldüğünü aktardıktan sonra devam eder:

Yukarıdaki açıklama ile uyumlu olarak deliliğin kökeni bir şeylerin akıldan çıkmasının şiddeti olarak görülebilir, ancak bu yalnızca başka bir şeyi kafanın içine alarak mümkün olabilir.²⁷¹

Schopenhauer'ın bilinçdışı zihinsel aktiviteyi bilinçliliği biraz derinliği olan suya benzeterek ele alış biçimi günümüzde hâlâ bilinçdışı tartışmalarındaki yerini sürdürmektedir:

...bilinçliliği biraz derinliği olan bir su tabakası ile mukayese edelim. Öyleyse, belirgin bilinçli düşünceler sadece yüzeydir; diğer taraftan, belirsiz düşünceler, duygular genel olarak algıların ve deneyimlerin duyumunun ardından varlığımızın özü olan kendi irademizin özel eğilimi ile karışmış olan suyun kütesidir. Şimdi daha az yada daha fazla olan tüm bilincin kütesi, entelektüel aktivite ile oranlı olarak, sürekli hareket halinde, ve bunun sonucunda yüzeye çıkan şey, irade çözümlerinin ve kelimelerle dile getirilen bilinçli düşüncelerin, hayalinin ya da belirginliğinin açık resimleridir. Amacımızın ve düşüncemizin tüm süreci nadiren yüzeyde yatmaktadır, yani, farklı düşünce yargılarının bileşiminden oluşur; düşüncemizi kendimize ve başkalarına açıklayabilmek için buna karşı çaba göstermemize rağmen. Fakat bu genellikle ortaya çıkmadan kavranan maddeyi derin düşünen zihnin müphem derinlikleridir; ve beslenmenin beden sıvısına dönüşmesi gibi neredeyse bilinçdışı olarak sürer. Dolayısıyla en derin düşüncelerimizin kökenini sıklıkla açıklayamayız. Onlar gizemli iç yaşamımızın soyudur. Yargılamalar, düşünceler, amaçlar beklenmedik bir biçimde o derinlikten çıkar ve biz de hayret uyandırır. Bir mektup bize düşüncelerimiz ve güdülerimizin düzenini bozan önemli ve beklenmedik haberler getiriyor, o an konudan kurtuluruz ve üzerinde fazla düşünmeyiz; fakat ertesi gün veya sonraki üçüncü, dördüncü günde, bütün durum bazen şartlar altında ne yapmamız gerektiğiyle birlikte önümüzde durur. Bilinç zihnimizin salt yüzeyidir. Dünya gibi içini bilmiyoruz, sadece kabuğunu biliyoruz.²⁷²

Schopenhauer, düşünceyi düşünceye bağlamak, benzerini, eş zamanlısını hatırlamak, neden ve sonuçları tanımak üzere düşünce çağrışımlarını harekete geçiren, akli hizmetine çağırmanın irade olduğunu ileri sürmüştür. Bilincin suyun ince yüzeyini,

²⁶⁹ Arthur Schopenhauer, “On Madness”, in *World as Will and Idea, Vol. III*, trans. Richard Burdon Haldane and John Kemp (London: Trübner, 1909), 168-69.

²⁷⁰ İtalyan şair, oyun ve deneme yazarıdır.

²⁷¹ Schopenhauer, “On Madness”, 169.

²⁷² Arthur Schopenhauer, *World as Will and Idea, Vol. II*, Richard Burdon Haldane and John Kemp (London: Trübner, 1886), 327-28.

bilinçdışının suyun engin derinliğini temsil ettiği tabakalaşma aracılığıyla zihnin su kütesine benzetilmesi ilginç biçimde birçok bilinçdışı kuramında kullanılmıştır. En bilineni, su seviyesinin üstünde buzdağının 1/9'nu oluşturan bilinçli zihin aktivitesi, yüzeyin altından kalan 8/9'luk kısım bilinçdışı zihin aktivitesi olduğunu ileri süren “buzdağı kuramı”dır. Bu fikri John Symonds Lyon Browne²⁷³ (1904-1984) genellikle biyolojik strese karşı hipofizin ön lobunda üretilen Adrenokortikotropik Hormon (ACTH)'nın işleyişini açıklamaya çalışırken üzerinde durduğu hastalıkların nedenselliği kavramına ustalıkla uygulamıştır.²⁷⁴ Schopenhauer irade ve bilinçdışı hakkında şunları söylemiştir:

İrade, kendinde şey olarak, insanın içsel, gerçek ve tahrip edilemez doğasını oluşturur; kendinde, bilinçdışıdır. Bilinç akıl tarafından koşullandırıldığı için varlığımızın yalnızca bir ilineğidir; beynin bir fonksiyonu olduğu için sınırlar ve omurilikle bağlantı kuran, yalnızca bir meyve, bir ürün, organizmanın geri kalanının bir parçasıdır; onun içyapısına doğrudan girilemediği için yalnızca organizmanın dış dünya ile ilişkilerini düzenleyerek kendini korumasına hizmet eder.²⁷⁵

Schopenhauer duyguyu iradenin üzerinde güç uygulayan bir eğilim olarak düşünmüştür.²⁷⁶ Schopenhauer'a göre eğilim (inclination), iradenin belli türden güdülere yönelik güçlü duyarlılıklarıdır. Tutku o kadar güçlü bir eğilimdir ki onu heyecanlandıran güdüler iradenin üzerinde bir güç kullanır. Bu onların karşısına gelebilecek her türlü olası güdüden daha güçlüdür; böylece iradenin üzerindeki hükmü mutlak hale gelir ve sonuç olarak irade pasifleşir ya da acı çeker. Schopenhauer, duygunun karşı konulamaz olduğunu, etkilerinin ancak bilinçte açıkça görüldüğü zaman sınırlandırılabilirliğini, deliryum ve delilikle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür.²⁷⁷

1.3.6. Arthur Schopenhauer Sonrasında Bilinçdışı ve Benlik

Schopenhauer'dan sonra felsefe ve psikolojinin matematiksel, bilimsel ve dinamik oluşumuna biçim vermek için uğraşan Johan Friedrich Herbart (1776-1846) tarafından bilinçdışı konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Herbart, fikirlerin bilince

²⁷³ Kanadalı hekim endokrinolojinin öncülerinden sayılmaktadır.

²⁷⁴ George W. Gray, “Cortisone and ACTH”, *Scientific American* 182, 3 (1950): 30-7.

²⁷⁵ Schopenhauer, *World as Will and Idea*, Vol. II, 411.

²⁷⁶ Schopenhauer, *World as Will and Idea*, Vol. III, 407.

²⁷⁷ Schopenhauer, *World as Will and Idea*, Vol. III, 407.

nasıl geldiği ve sonra bilinçdışına göçüp gittiğini tanımlamıştır. Fikirlerin bilinçte bir arada bulunabileceğini ya da birbirleriyle mücadele edebileceğini (çatışma) ve bilincin dışında tutulabileceğini (bastırma) ileri sürmüştür. Ona göre, dışarı atılan fikirler bilinçdışında pasif bir biçimde kalmaz, bilinçli duruşu her zaman tekrar elde etmeye çalışır. *Bilinç eşiği (the threshold of consciousness)* konusunda uzun süre yazılar yazmış, statik ve mekanik iki düzey tanımlamıştır.

Herbart'ın kuramı bilinçli zihinsel aktiviteyi etkileyen bilinçdışı kavramlara yer vermesi açısından önemlidir. *Lehrbuch zur Psychologie (Psikoloji Ders Kitabı)* adlı eserinde bu noktalar açık hale gelmiştir:

...kavramlar, tümünün derecelendirmesi farklı olan kendi dayanıklılıklarına, karşıtlarına ve birleşimlerine bağlı etkililiklerinin güçleri olarak kabul edilmelidir.²⁷⁸

Kavramlar birbirlerine direndiklerinde güçlere dönüşür (çatışma). Bu direnç iki ya da daha fazla kavram karşılaştığında olur.²⁷⁹...Kavramlar arasında karşıtlık yeterliliği ortaya çıktığında denge (homeostatis) oluşur. Yavaş yavaş bu noktaya ulaşırlar. Belirsizliklerinin sürekli değişimine onların hareketi denilebilir.²⁸⁰...Bilinçte kavram bastırılmamıştır, gerçek bir temsildir. Tam bir bastırma durumundan çıktığında bilince girer. Burada bilinç eşiğindedir.²⁸¹...(Bu daha sonra karşıtı mekanik eşik olacak şekilde statik eşik olarak ayırt edilir.)...Birçok kavram dengeye yaklaştığında yeni bir tanesi gelir, statik noktalarının altında batmasına yol açan bir hareket ortaya çıkar, sonra hızla ve tamamen kendi kendilerine tekrar yükselirler, sıvı gibi bir şey, içine bir nesne atıldığında nesne önce batır, sonra yükselir...Daha eski kavramlardan biri kendisinden çok daha zayıf yeni bir kavramla bile bilincin tamamen dışına çekilebilir. Bununla birlikte, bastırılmış kavramın güdülenmesinin tamamen etkisiz olduğu düşünülemez...bilinçteki kavramlara karşı tüm gücüyle çalışır. Nesnesi tasarlanmamasına rağmen, belli bir bilinç durumu yaratır. Bu kavramların bilinçten çıkarılması ve yine de etkili olmaları "Onlar mekanik eşiktir" ifadesiyle gösterilebilir. Yukarıda sözü geçen eşik, statik eşiği ayırt etmek için tanımlanmıştır. Statik eşikteki kavramlar eğer mekanik eşikteki gibi hareket etselerdi, kendimizi dayanılmaz bir huzursuzluk durumunda bulurduk ya da dahası beden birkaç dakika içinde ölümcül olduğunu kanıtlaması gereken bir gerilim durumuna maruz kalırdı, mevcut koşullar altında bile bazen ani korku ölüme neden olacaktır; çünkü, söylemeye alıştığımız gibi, bilinç durumunun onlardan etkilenmemesine rağmen bellekte saklanan ve en önemsiz durumda yeniden üretebileceğimizi iyi bildiğimiz tüm kavramlar kesintisiz yükselmeye güdülenmiş bir haldedir.²⁸²

1824 yılında Johan Friedrich Herbart, fikirlerin yapılandırılmış, matematiksel bir çerçeve kapsamında ele alınabileceğini önerisi getirmiştir: Herhangi bir fikir,

²⁷⁸ Johan Friedrich Herbart, *A Text-Book in Psychology*, 2. ed., çev. Margaret K. Smith, (New York: D. Appleton, 1891), 6; Özgün Adı; *Lehrbuch zur Psychologie*, 1816.

²⁷⁹ Herbart, *A Text-Book in Psychology*, 9.

²⁸⁰ Herbart, *A Text-Book in Psychology*, 11.

²⁸¹ Herbart, *A Text-Book in Psychology*, 13.

²⁸² Herbart, *A Text-Book in Psychology*, 18.

kendisini zayıflatacak ve farkındalık eşiğinin altına düşürecek bir karşı fikirden direnç görebilir, buna karşılık benzerlik taşıyan fikirler de birbirini destekleyip farkındalık eşiğine doğru yükseltebilirdi. Yeni bir fikir, kendisi tırmandıkça benzerlerini de yükseltecekti. Herbart bunları *tamalgisal (apperceptive) kütle* olarak isimlendirmiştir. Bu ifade, fikrin, yalıtık durumlarda değil, ancak bilinç düzeyine daha önce ulaşmış başka fikirler kompleksiyle bütünleşerek bilinçli hale gelebileceğini ima etmekteydi. Herbart, böylece bilinçli ve bilinçdışı düşünceler arasında bir sınır olduğu yolunda önemli bir kavramı da ileri sürmüş oluyordu; bazı fikirlerin ve düşüncelerin farkında olduğumuz, bazılarının farkında olmadığımız gerçeğini.²⁸³

Carl Gustav Carus²⁸⁴ (1789-1869) büyüsel, hayvansal manyetizma ve bilinçdışı - ruhun gece yönü- konusunda yoğun biçimde yazmıştır. *Psyche: Zur Entwicklungsgeschichte der Seele (Psyche: On the Development of The Soul- Psişe: Ruhun Gelişimi Üzerine)* eserinin birinci sayfasında bilinçli ruh yaşamının tözünün tanınmasının anahtarı bilinçdışı alanda yattığını yazmıştır.²⁸⁵ Carus ilk kez *bilinçdışını* bilinçdışı olarak adlandırmış, bilinçdışı düşüncenin bilinçli düşüncenin temeli olduğunu ve bilinçli düşüncede bilinçdışı düşüncenin farkına varmanın gerçekten mümkün olduğunu iddia etmiştir. Carus ve Hartmann önceleri bellek, imgelem ve tutkulara atfettikleri pek çok şeyi bilinçdışına atfeder hale gelmişlerdir. Hartmann'ın *Philosophy of the Unconsciousness (Bilinçdışının Felsefesi)* adlı kitabı çok satan kitaplar arasında yerini almış ve bilinçdışı kavramı genişleme göstermiştir.²⁸⁶

Alman filozoflardan sonra Sir William Hamilton²⁸⁷ (1788-1856), John Stuart Mill²⁸⁸ (1806-1873)'in prensipte kabul ettiği fakat nörolojik bir temelde uygulamayı tercih

²⁸³ David M. Eagleman, *Incognito*, 14.

²⁸⁴ Dresden Üniversitesi'nde profesör olan Carus hekim ve ressamdır.

²⁸⁵ Carl Gustav Carus, *Psyche: On the Development of The Soul* (New York: Spring Publications, 1970), 1.

²⁸⁶ Sonu Shamdasani, "Questioning Unconsciousness," *Annals of the New York Academy of Sciences* 1406, 1 (2017): 87.

²⁸⁷ Edinburg Üniversitesi'nde görev yapmış olan İskoçyalı mantık ve metafizik profesörüdür.

²⁸⁸ İngiliz filozof Mill'in çalışmaları mantık, epistemoloji, ekonomi, sosyal ve politik felsefe, etik, metafizik, din ve güncel olaylar metinlerini içermektedir.

ettiği, *zihinsel gizlilik (mental latency)* fikrini²⁸⁹ formüle etmiştir. Hamilton, *Lectures on Metaphysics and Logic (Metafizik ve Mantık Üzerine Dersler)* adlı eserinde gizliliğin üç farklı çeşidini ileri sürmüş ve bunlardan anormal zihin durumlarına uyguladığı büyük ilgi görmüştür:

(1) “...zenginlikler –zihnimizin sahip oldukları, mevcut anlık faaliyetleriyle değil, kazandığı alışkanlıkların miktarıyla ölçülmelidir. Bir bilimi ya da bir dili biliyorum, yalnızca geçici bir süre için kullanırken değil, ne zaman ve nasıl onu kullanacağımı uygulayabildiğim sürece. Böylece manevi hazinelerimizin daha büyük kısmı sonsuz biçimde, her zaman bilinç alanının ötesinde yatar, zihnin müphem girintilerinde saklanır.”²⁹⁰

(2) “...Zihin bilginin belirli sistemlerini, ya da eylemin belirli alışkanlıklarını içerdiğinde, sıradan durumunda sahip olunan tamamen bilinçdışıdır, fakat güçlerinin belirli olağanüstü yüceltmelerinde bilinçte açığa çıkar. Bu noktadaki kanıt, zihnin sıklıkla bilginin tüm sistemlerini içerdiğini göstermektedir, normal durumumuzda kesinlikle unutulmaya yüz tutan çılgınlık, ateşli deliryum, uykusuzluk, katelepsi vb. belirli anormal durumlarda aydınlık bilinçte parlar, ve hatta onlara sahip olan diğer sistemler tarafından bilinçdışının gölgesine atılarak uzun süre gözden kaybolmuş ve yok olmuşlardı.”²⁹¹

(3) “Olağan zihinsel değişimler var mıdır? –Örnek olarak, bilinçdışımızda olan etkinlik ve edilginlikler bilincinde olduğumuzun etkisiyle varlığını gösterir mi?...Önerilen soruda, yalnızca güçlü biçimde olumlu olana eğilim göstermiyorum, - hayır, bilinçli olduğumuzun bilinçli olmadıklarımızdan oluştuğunu, bütün bilgimizin aslında bilinmeyen ve tanınmayandan oluştuğunu iddia etmekte tereddüt etmiyorum.”²⁹²

Şimdiye kadar en geniş biçimde geliştirilmiş bilinçdışı kuramı Hartmann tarafından ortaya atılmıştır. Sadece 27 yaşında iken 1868 yılında on dokuzuncu yüzyıl boyunca insan düşüncesine derin bir etkisi olan *Philosophy of the Unconscious (Bilinçdışının Felsefesi)* adlı üç ciltlik eserini yayımlanmıştır. Eser 1884 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Hartmann bilinçdışına daha önceki yazarlardan daha fazla yer ayırdığı için eseri özellikle felsefe ve psikoloji tarihinde öneme haizdir. Hartmann, Kant’tan güçlü biçimde etkilenmiş, Leibniz’in bilinçdışı fikirlerinin keşfedilmesini sağlayarak yazmıştır. Onun için, bilinçdışı, bilinçdışı irade (Schopenhauer) ve bilinçdışı fikrin (Aristoteles) bir bileşimiydi. Hartmann gereksiz yere başka biçimde daha iyi açıklanabilecek yaşamın bir yönünü daha fazla

²⁸⁹ John Stuart Mill, *An Examination of Sir William Hamilton’s Philosophy* (London: Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1878), 342-43.

²⁹⁰ Sir William Hamilton, *Lectures on Metaphysic and Logic, Vol. I* ed. H.L. Mansel and John Veitch (Edinburgh: William Blackwood, 1877), 339.

²⁹¹ Hamilton, *Lectures on Metaphysic and Logic*, 339-40.

²⁹² Hamilton, *Lectures on Metaphysic and Logic*, 347-48.

açıklamak için bilinçdışı fikrini uygulamıştır. Genellemeleri *evrensel (cosmic)* olarak nitelendirilebilecek kadar geniştir, bu nedenle ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bununla birlikte hakkını vermek gerekir, öncü biridir ve çalışmaları felsefe ve psikoloji tarihinde dönüm noktasıdır.²⁹³

1.3.7. 1900'lerden Önce Psikoloji ve Tıp Alanında Bilinçdışı ve Benlik

1900'lü yıllara kadar psikologlar, fizyologlar ve tıp adamlarının çalışmaları filozoflar kadar bilinçdışı kuramına atıf yapmamıştır. İlk çalışma felsefede olduğu gibi Almanya 'da değil, İskoçya ve Fransa 'da yapılmıştır. 1900'lerden önce bilinçdışı konusunda çalışan birkaç isimden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri *Hayvanların Yaşamsal ve İstemdışı Hareketi Üzerine Bir Deneme (An Essay on the Vital and Other Involuntary Motions of Animals)* adlı eseri 1750 yılında kaleme alan Robert Whytt²⁹⁴ (1714-1766)'dir.²⁹⁵ Whytt bilinçdışı konusunda şunları yazmıştır:

Sabırsızlıkla bir harekete kalkıştığımızda, bir düşünceyle meşgul olduğumuzda, ya da bir tutku tarafından aceleyle uzaklaştırıldığımızda duyu organlarının maddesel nedenleri tarafından yapılan etkiler bilinçdışı olabilir, yine de, zihnimizin içsel işleyişi ile içimizde oluşan fikirlere duyarlı olamayabiliriz. Çünkü onların çoğunun varlığı onların bilincinde olmamıza bağlıdır ve sonunda neredeyse ister istemez ya onlara dâhil olmayız ya da unuturuz: Bu tür fikirler bilinçsiz zihinde oluşturulabilir ve var olabilir, aslında onlar aynı anda var olabilir ya da olmayabilir.²⁹⁶

Whytt bir dip not eklemiştir:

Farklı bilinç dereceleriyle ilgili tüm metafizik ihtilaflardan kaçınmak için, bunun anlaşılabilmesini arzuluyorum, bu makalenin burada ya da başka bölümlerinde, bedenin organları üzerinde maddesel nedenlerin eylemi yoluyla zihinde yapılan belli etkilerin bilincinde olmadığımızı söylediğim zaman daha fazlasını ima etmiyorum, onların algısı ya da bilincine sahip değiliz. Ya şimdide ise bizi varlığına ikna eder ya da geçmişteyse belleğin yardımıyla bizim onları hatırlamamızı sağlar.²⁹⁷

Edinburgh'da Whytt'i takip eden William Cullen²⁹⁸ (1710-1813) birçok *izlenimin (impression) duyum (sensation)* ya da *istem (volition)* olmaksızın etkilere sahip olduğunu yazmıştır.²⁹⁹ Bu iki adam, Gustav Theodor Fechner³⁰⁰ (1801-1887),

²⁹³ Margetts, "The Concept of Unconsciousness," 130.

²⁹⁴ Edinburgh Üniversitesi'nde nörofizyolog, tıp profesörü olarak çalışmıştır.

²⁹⁵ Margetts, "The Concept of Unconsciousness," 131.

²⁹⁶ Robert Whytt, *The Works of Robert Whytt*, (Edinburgh: J. Balfour, 1768), 151.

²⁹⁷ *The Works of Robert Whytt*, 151.

²⁹⁸ Edinburgh Üniversitesi'nde kimya ve tıp profesörü olarak çalışmıştır.

²⁹⁹ William Cullen, *Institutions of Medicine* (Edinburgh: W. Creech, 1777), 93.

(bilinçdışı duyumlar), Wilhelm Maximilian Wundt³⁰¹ (bilinçdışı çıkarımlar), Hermann von Helmholtz³⁰² (1821-1894) ve diğerlerinin çalışmalarına öncülük etmişlerdir.

Platner, Leibniz'den etkilenmiş, düşünce ve duyguda bilinçdışı öğelerin varlığını ileri sürmüştür Pierre-Jean-Georges Cabanis³⁰³ (1757-1808) neredeyse bir yüzyıl sonra John Huglings Jackson³⁰⁴ (1835-1911) tarafından yeniden keşfedilecek olan yıkım-yeniden üretim varsayımını ve sinirsel hareketin hiyerarşik düzey kuramını ileri sürmüştür. Cabanis'e göre, omurilik, uyaran tepkisinde refleks eylemlerini yerine getirir. En yüksek seviyede, yarı bilinçli ve yarı bütünleşmiş faaliyetler gerçekleşir: Bu hayati ve içgüdüsel yetiler için merkezidir. En üst düzeyde, beyin korteksinde düşünce ve irade gibi karmaşık işlevler yer alır. François-Pierre-Gonthier Maine de Biran³⁰⁵ (1766-1824), zihinsel faaliyet düzeylerini net biçimde ayırt etmiştir. Zekâ ve aklın egemen olduğu bilincin altına tutkunun hüküm sürdüğü bir alan, istemli kontrolün olmadığı bir tabaka yerleştirmiştir. Bu tabakanın dikkatsiz anlarda ve rüyalarda nasıl kendini gösterdiğini tanımlamıştır. Maine de Biran bilinci bir dairenin merkezi, bilinçdışını ise bu merkezden yayılan ve merkezden uzaklaştıkça solgunlaşan süreçler olarak analiz etmiştir. Bu, Carus'un merkezi (bilinç) ve çevresel (bilinçdışı) ruh yaşamı açıklamasının aynısıydı. Almanya'da Friedrich Eduard Beneke³⁰⁶ (1798-1854) eş zamanlı olarak çağdaşı Herbart'ın kuramına yakından benzeyen *izler (traces)* doktrinini formüle etmiştir. Beneke'ye göre, zihnin hiçbir faaliyeti tamamen kaybolmaz. Her bir fikrin bilinçten kaybolması bir iz bırakır, daha

³⁰⁰ Alman fizikçi, fizyolog ve filozof deneysel psikolojinin öncüsü ve psikofiziğin kurucu olarak tanınmaktadır.

³⁰¹ Alman hekim ve akademik psikolojinin kurucularındandır. Leipzig'de 1879 yılında ilk psikoloji laboratuvarını kurarak deneysel psikolojinin adımlarını atmıştır.

³⁰² Alman fizikçi ve fizyolog Helmholtz'un nöral ağ boyunca ilerleyen sinyalin hızı, görme ve duyma konularında yaptığı araştırmalar psikolojiye önemli katkı sağlamıştır.

³⁰³ Fransız fizyolog ve filozoftur.

³⁰⁴ Tanısal nörolojinin altında yatan disiplin olan klinik nörofizyoloji için kavramsal çerçeve yaratan ve ruhsal bozuklukları beyindeki bölgesel hasarla ilişkilendiren ilk hekimlerden biridir. Yirminci yüzyılda deneysel ve bilişsel nörobilimin ortaya çıkışı, onun fikirlerinin daha geniş çapta etkili olmasını sağlamıştır.

³⁰⁵ Cabanis'in çağdaşı Fransız filozoftur.

³⁰⁶ Psikolog ve filozoftur.

sonra zihne geri dönmek için temel teşkil eden bir iz bırakır.³⁰⁷

1810-1875 yılları arasında Britanya’da psikofizyolojik ekolde bilinçdışının bilimsel araştırmaları sıkı biçimde gelişmiştir. Zihin ve beyin, zihinsel ve fiziksel aktivite arasındaki ilişki düzeltilmek istenmiştir. Bu zamana kadar bedensel hareketin özellikle hayvanlarda tin ya da ruhtan türediği düşünülmüştü. Aristoteles vücudun içinden geçen *nefsin (pneuma)* serbest kalmasıyla hayvanların hareket etmesini sağladığını öne sürmüştür. Ona göre, hayvanları yalnızca araçlarla değil bunu yapma isteğiyle de donatarak hareket etmelerine izin veren Tanrı’ydı.³⁰⁸ Luigi Galvani³⁰⁹ (1737-1798) 1786 yılında elektrikle uyararak kurbağa bacağına hareket üretmiştir. Bu keşif *Commentary on the Effect of Electricity on Muscular Motion (Kas Hareketine Elektriğin Etkisi Üzerine Yorum)* adlı eserin 1791 yılında basılmasıyla sonuçlanan bir araştırma programını başlatmıştır. Galvani beyinden kaynaklanan ve sinir sistemi aracılığıyla iletilen elektrisel akım tarafından kasların kasıldığını ileri sürmüştür. Bu eylemin beden hareketinin mekaniksel olabileceğine işaret ettiğini ve refleks terimini ortaya koymuştur. Galvani bugüne kadar ilahilikle ilişkilendirilen bir sürecin kontrolünü ele geçirmiştir.³¹⁰

Galvani, irade dışı hareketi ve bilinçdışı eylemin fiziksel gösterimini üretmiştir. Refleks terimi biyolojiye Marshall Hall³¹¹ (1790-1857) ile birlikte girmiştir. Hall, refleksi bir ya da bir grup kasın bir belirli bir uyarana otomatik ya da irade dışı tepkisini tanımlamak için kullanmıştır. Fakat fizyolog ve nörologların çoğu belli zihinsel fenomenlerin otomatik reflekslere benzeyebileceği olasılığı üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Thomas Laycock³¹² (1812-1876) bu fenomenin “beynin refleks işlevini” yansıttığını ileri sürerken William Benjamin Carpenter³¹³ (1813-1885) bu fenomenin “bilinçdışı beyin faaliyeti” olduğuna işaret etmiştir.³¹⁴

On dokuzuncu yüzyıl ortalarına doğru bilinçdışı dönemin bedene yönelmesiyle

³⁰⁷ Margetts, “The Concept of Unconsciousness,” 131-32.

³⁰⁸ Tallis, *Hidden Minds*, 31.

³⁰⁹ Hekim ve fizikçidir.

³¹⁰ Tallis, *Hidden Minds*, 31.

³¹¹ Fizyoloji hekimi olan Hall ilk nörologlardan sayılmaktadır.

³¹² İngiliz nörofizyoloji hekimidir.

³¹³ Laycock’un rakip çağdaşı İngiliz fizyoloji hekimidir.

³¹⁴ Tallis, *Hidden Minds*, 31.

uyumlu bir nörolojik kisveye bürünmüştür. Bu dönemde, York dispanserinde doktor olan Laycock'un ve Wilhelm Griesinger³¹⁵ (1798-1868)'in çalışmaları önemli olanlar arasında sayılabilir. Her ikisi de 1840'ların başında beynin “refleks eylemi” kavramını geliştirmiştir. Laycock, beynin “refleks işlevi” ve “psşik fenomenin katmanı” hakkında yazmıştır:

...bu katman organizmanın bir parçası olarak kalıcı olabilir, birey ve ırkın korunumu olarak bu eylemlerin gerekliliği sona erdikten çok sonra eylemler tarafından tezahür ettirmeye devam edilebilir... bu katmanlar tepki gösterenin isteğinden uzun bir süre boyunca hareketsiz kalabilir ve varlığı sona ermiş görünebilir, fakat eylemine uyum sağlayan izlenimler (impressions) ve merkeze ileten (afferent) sinirler tarafından alındığında ve iletilindiğinde en kısa sürede tekrar ortaya çıkacaktır.³¹⁶

Bu dönemdeki bütün nörolojik yaklaşımlar Carpenter'ın “bilinçdışı beyin faaliyeti” (unconscious cerebration) ile zirveye ulaştı. 1852 yılında yalnızca çağrışımlarla bağlantı kurarak bilince getirilebilen “izlenimlerin bilinçdışı depolanmaları” konusunda yazmış³¹⁷ ve duygusal faktörü ele almıştır:

...duygusal durumlar görüşü ya da dahası bilinçli hale geldiklerinde duyguları oluşturan durumların aynı süreçler tarafından geliştirilebileceği görüşü bırakılmamalıdır...³¹⁸

1876 yılında Carpenter, çok basit davranışların bile yerine getirilmesinde iradenin çok küçük bir rol oynadığını ve çoğunun otomatik olduğunu gözlemlemiştir. Örnek olarak, bir müzik notası ya da heceyi üretmek için çok sayıda kas eyleme geçmeli ve ferdi bir biçimde düzenlenmelidir. Tam bir konfigürasyon kompleks bir görevdir. Yine de zihinsel herhangi zihinsel bir çaba göstermeksizin rutin olarak gerçekleştirilir:

³¹⁵ Alman hekim akıl hastası hastalar için toplum temelli bakım kavramının kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Akıl hastaların hayatlarının büyük bir bölümünü uzak kırsal bölgelerdeki akıl hastanelerinde geçirdikleri bir dönemde, toplumla bütünleşmelerini ve kısa süreli tedavilerinin şehirlerde bulunan akıl hastanelerinde yapılabileceğini önermiştir. Bkz. Wulf Rössler, Anita Riecher-Rössler, and Ullrich Meise, “Wilhelm Griesinger and the Concept of Community Care in 19th-Century Germany,” *Hospital and Community Psychiatry* 45, 8 (August 1994):818-22.

³¹⁶ Thomas Laycock, “On the Reflex Function of the Brain,” *British and Foreign Medical Review* 19 (January 1845): 308.

³¹⁷ William Benjamin Carpenter, *Principles of Human Physiology: with their Chief Applications to Psychology, Pathology, Therapeutics, Hygiène, and Forensic Medicine*, (Philadelphia: Blanchard, (Philadelphia: Blanchard and and Lea, 1853), 783.

³¹⁸ Carpenter, *Principles of Human Physiology*, 791.

Biz sadece söylemek istediğimiz sesi ya da heceyi algılarız ve bunu yapmasını otomatik benliğimize söyleriz ve iyi eğitilmiş otomat bunu icra eder. Yapacağımız sesi söylemek ya da kasları harekete geçirmek değil, önceden düşünülmüş bir sonuç üretmektir.³¹⁹

Yeni nesil araştırmacılar Descartes'ın bedenın zihnin herhangi bir müdahalesi olmaksızın fonksiyon gösteren bir otomat olduğunu ele alan zihin beden düalizmini var saymaya başlamışlardır. Nörobilimsel araştırmaları beyinde bir eylem olmaksızın refleksleri ve eyleme geçirmek için kasları uyaran sinir yetisini merkeze almıştır. Başlangıçta beyin yalnızca bilinçliliğin organı olarak görülmüştür. Fakat her ikisinin de beyni içeren istemli ve otonom sinir sisteminin keşfi ile dualizme meydan okunmuştur. Çoğu iradenin bir illüzyon olduğu sonucuna varmıştır. 1874 yılında Thomas Henry Huxley³²⁰ (1825-1895) “On the Hypothesis that Animals are Automata, and Its History” (Hayvanların Otomat Olduğu Varsayımı ve Tarihçesi Üzerine) adlı makalesinde şöyle yazmıştır:

İrade dediğimiz duygu istemli bir eylemin nedeni değildir, fakat basit biçimde eylemin anlık nedeni olan beyin aşamasının bilinçliliğinde bir semboldür. Buhar düdüğünün sinyal vermesinin lokomotifin çalışmasının nedeni olmadığı gibi.³²¹

1820'lerden sonra, hipnoza olan ilginin artmasıyla birlikte bilinçdışı zihinsel eylem konusuna psikoloji ve tıpta ilgi artmıştır. Fransız filozof Alexis Bertrand (1850-1912), İngiliz hekim John Elliotson (1791-1868), İskoç cerrah James Esdaile (1775–1854) gibi isimlerin yanı sıra özellikle 1843 yılında *Neurypnology*³²² adlı eseri yayımlayan İngiliz cerrah James Braid (1795-1860) ve akımın diğer öncüleri kaba hayvan manyetizmasının gizem ve hile olmadan bilimsel olarak kabul edilebilir hipnoza doğru gelişmesinden sorumludur. Hipnotizma alanındaki araştırmalar doğal olarak bilincin translar (vecd), füğler (yaşadığı ortamdan kaçarak her şeyi unutma) ve otomatik davranış gibi olağandışı durumların bilimsel bir temelde araştırılmasına ve nevrozların yaratılışını içeren yöntemlere yol açmıştır. Uyku, rüyalar ve uyurgezerlik hekimlerin daha fazla ilgisini çekmeye başlamıştır.

Temsilci olarak İskoç hekim John Abercrombie (1780-1844) ve İskoç cerrah Robert

³¹⁹ Tallis, *Hidden Minds*, 31-32.

³²⁰ İngiliz biyolog ve antropologdur.

³²¹ Thomas Henry Huxley, “On the Hypothesis that Animals are Automata, and Its History,” *Collected Essays Vol. 1* (London: Macmillan, 1904): 240.

³²² *Neurypnology*, Yunanca nöron, hipnoz ve logos kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kelimedir.

Macnish (1802-1837)'in çalışmaları üzerinde durulabilir. Özellikle ruhun incelenmesi gibi felsefî sorunlara fizyoloji ile bağlantı kurarak çözüm bulunabileceğini öne süren Abercrombie, 1830 yılında yayımlanan psikoloji alanındaki sorunları aktardığı *Inquiries Concerning The Intellectual Powers and The Investigation of Truth (Düşünsel Güçler ve Hakikatin Araştırılmasına İlişkin Soruşturmalar)*³²³ adlı kitabında bilinç olmaksızın çağrışım konusuna epeyce yer vermiştir. Daha önce felsefede çok fazla sözcükle ifade edilenleri net ve kısa bir tıp diliyle dikkatle işlemiştir. Macnish, rüyaları tartışırken duygusal tonda güçlü, düşünsel kontrolde yetersiz olan bir bilinçdışı düş yaşamı anlayışı görülür:

Bununla birlikte bir yeti (örnek olarak, bir zihin yetisi) ve daha fazlası, emsalleri onları uykuda zincirlemeye devam ederken, onu yada onları kendine bağlayan bağları parça parça eder, sonra tasavvurlar (visions) ortaya çıkar ve imgelem mükemmel uykudan uyanıklık halini ayıran geniş imparatorlukta ikamet eder...İmgelem iş başında yargılama uykuda iken; daha temkinli ve makul yetilerin sağlıklı kontrolü olmadan en çılgın ve abartılı düşüncelere teslim olunur.³²⁴

İngiliz Benjamin Collins Brodie³²⁵ (1783-1862) histerinin bedensel belirtileri üzerine temel gözlemler yapmış ve bu durumun beyin ya da omurilikte gözlenebilir patolojik değişimlerin bir sonucu olmadığına işaret etmiştir. Bilinçdışından şu şekilde söz etmiştir:

...bize bilinçdışı görünen zihinsel işlemler ve sanki zihnimizde o anın bilincinde olan varlığımız olmadan işleyen bir düzen ilkesi vardı.³²⁶

Henry Maudsley³²⁷ (1835-1918), hem düşünselleği hem de duygusallığı içeren bilinçli zihinsel aktivite hakkında çok net bir formülasyon ileri sürmüştür. Her şeyi nörofizyolojik bir temelde açıklamıştır. Maudsley 1867 yılında yayımlanan *Physiology and Pathology of Mind (Zihnin Fizyolojisi ve Patolojisi)* adlı eserinde bilinç ve bilinçdışının sinir sistemindeki işleyişini şu şekilde aktarmıştır:

³²³ John Abercrombie, *Inquiries Concerning The Intellectual Powers and The Investigation of Truth* (Edinburgh: Waugh and Innes, 1830), 102-3.

³²⁴ Robert Macnish, *The Philosophy of Sleep* (Glasgow: W.R.M-Phun, 1830), 52.

³²⁵ Dönemin sıra dışı ve büyük cerahlarından olan Brodie aynı zamanda psikoloji ile de ilgilenmiştir.

³²⁶ Benjamin Collins Brodie, *Psychological Inquiries* (London: Longman, Brown-Green and Longmans, 1856), 20.

³²⁷ Akıl hastalıklarının fizyolojik ve patolojik doğasına inanan İngiliz psikiyatristte göre kalıtım ve miras, hastalığı anlayanın anahtarlarıydı, akıl hastaları basitçe evrimin yan ürünleriydi.

Bilincin zihinle eş kapsamlı olmadığı açıkça zihinden çıkarılmayacak bir gerçektir. Onun bağımsız varlığının ilk anından itibaren beyin o olmadan izlenimleri özümsemeye ve buna karşılık gelen organik adaptasyona tepki vermeye başlar; bunu ilk önce bilinç-siz yapar ve yaşam boyunca aza ya da çok bilinçdışı olarak bunu yapmaya devam eder. Böylece bilincin eklenmesinden önce zihinsel güç düzenlenmiş ve ardından zihin bilincin müdahalesi olmadan düzenli biçimde değişimlenmiştir. Almanya’da belli metafizikçi psikologların adlandırdığı gibi zihnin bilinç öncesi eylemi ve şimdi tüm kuşkuların ötesinde oluşturulan zihnin bilinçdışı eylemi benlik bilincinin bize hesap veremeyeceğini kabul eden çoğu şevkli psikoloğun gerçekleridir.³²⁸ ...Bilinçte herhangi bir bütünlükle var olan bir şey zihinde ya da beyinde kaybolmasından sonra korunur ve bilinçte gelecekte bir zamanda yeniden ortaya çıkabilir. Bu ısrar eden ya da alıkonulan kalıntı, iz, atık gibi ya da potansiyel, gizli, eylemsiz fikir gibi farklı biçimlerde tanımlanır; bu belleğin bağlı olduğu bu tür kalıntıların üzerindedir. Yalnızca kesin fikirler değil, sınır sisteminin tüm duygulanımları, haz ve acı duyguları, arzular ve hatta dışsal tepkiler böylece kalıntılarını geride bırakır ve düşünce, his ve eylem biçimlerinin temelini atar.³²⁹

Bilinçdışının felsefeye sokulmasıyla yeni bir dünya görüşüne doğru oldukça kararlı bir adım atılmıştır. Aslında hiçte yeni olmayan bilinçdışı, dünya çapında az bilinen; her zaman birçok alanda gündemde olan bir kavramdır. En eski zamanlardan beri dağınık ve açık bir şekilde ortaya konulmamış görünümleriyle kimi zaman merak, kimi zaman gözlem, kimi zaman da bir dereceye kadar felsefî araştırma konusu olmuştur. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise Freud bilinçdışını psikolojik ve psikiyatrik rahatsızlıkların çözümünde kilit rol oynadığı varsayımıyla bilinçdışının felsefedeki geçmişinden önemli ölçüde yararlanarak kuramının temel kavramı olarak öne sürmüştür.

Bilinçdışı fikri Avrupa’da 1880’lerde zamanın ruhunu yakalamıştır. Psikanalizin ilk dönemlerine bilinçdışı düşünceler hâkimdir; ancak bu düşüncüyü ilk ortaya atan psikanalistler değildir. Fakat psikanalistlerin daha öncekilerden farkı, bilinçdışının araştırılması için kuramsal ve uygulamalı olarak bir yöntem belirleme ve kavramsal bir çerçeve oluşturma çabasıdır. Freud’un ekolünü savunanlar egoya, Jung’un ekolünü savunanlar arketipal imgelere, Lacan’ın ekolünü savunanlar dile odaklanarak bilinçdışını keşfetmeye çalışmışlardır. Her üç kuramda bilinçdışını

³²⁸ Henry Maudsley, *The Physiology and Pathology of the Mind* (New York: D. Appleton, 1867), 15.

³²⁹ Maudsley, *The Physiology and Pathology of the Mind*, 15.

açıklamaya yönelik iyi yapılandırılmış varsayımlarıyla doğru cevaplar verdiği inandırıcıdır.

Günümüzde bilişsel bilim, psikanalitik ve analitik kuramın bilinçdışına yönelik cevaplarının ötesinde başka keşifler yapılabileceği inancıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Bilişsel bilim -nörobilim, nöral linguistik, nöral modelleme ve bilişsel psikoloji- bilinçdışının doğasına tekrar odaklanarak klinik olmayan verilere dayalı bir çalışma alanı oluşturarak psikanalitik ve analitik kuramdan ayrılmaktadır. Ancak sorularını klinisyenlerin bilinçdışı için sordukları sorulardan oluşturmak durumunda olduklarının kabulüyle işe girerler. Bu noktada, klinik gerçeklerin bilişsel bilim için yeni araştırmalara ve anlamlı bulgulara yol açabilmesi açısından özellikle Freud, Jung ve Lacan'ın ileri sürdüğü psikanalitik kuramın ve bilinçdışı yaklaşımının incelenmesi önemlidir.

BÖLÜM 2: PSİKANALİZDE BİLİNÇDİŞİ VE BENLİK KAVRAMI

Freud'un psikanalitik kuramında bilinçdışı ve benlik kavramlarının klasik, ortaçağ ve modern felsefe geleneklerine oldukça fazla şey borçlu olduğu görülmektedir. Freud,

psikanalizin bilimi için felsefe ve metafiziği yetersiz temeller olarak reddetmesine karşın, bu konularda iyi eğitim almış ve bu eğitimi kendi yararına kullanmıştır. Bu noktada, Freud'un bilinçdışı ve benliği psikanalitik kuramda nasıl konumlandığı ve ardıllarından bilinçdışı düşünce ve bilinçdışının benlik ilişkisine ciddi katkıları olduğu değerlendirilen Jung ve Lacan'ın kuramlarının ele alınması önemlidir. Jung, Freud'un kuramında birçok kavramı libidinal enerjiyle ilişkilendirmesinden rahatsız olarak analitik psikoloji olarak bilinen kendi yaklaşımını ortaya koymuştur. Freudcu rüya analizini yapısal dilbiliminin bir analiziyle birleştiren Lacan, bu şekilde Freud'un psikanalitik kuramını önemli ölçüde geliştirmiştir. Bu bölümde, psikanalizde bilinçdışı ve benlik kavramlarına geçmişin etkisinin ne olduğu ile bu kavramların çağdaş felsefede yerinin ve etkisinin ne olacağı açısından incelemede bulunulmuştur.

2.1. Psikanaliz Öncesi

Psikanaliz, davranışçılık ya da diğer ekollerin yanısıra oluşmuş bir ekol olmaktan başka insanı anlamak için biyolojik bir yol değil de edebiyata benzer bir yol seçmiştir. Kuramlarının dili edebi olmasına karşın Freud, Jung, Lacan ve diğer psikanalitik kuramcılar bilimsel alanda yer edinmek için oldukça çalışmışlardır. Bilimsellik statüsü olmaması nedeni ile psikanalitik kuram eleştirilere maruz kalsa da günümüzde hâlâ psikoloji denilince halkın en bildiği ismin Freud olması ilginç bir durumdur. On dokuzuncu yüzyılda bilinçdışı süreçlerle ilgili konuşanların sayısı çoktu. Ancak Freud ya da Jung bilincin dışında olan bir zihne işaret eden kuramsal yaklaşımı bilinçdışı ruhsal güçlerden söz eden konuşmalardan ayrılıyordu. Ruhsal iyileştirme ya da hipnoz gibi psikolojik tedavi yaklaşımları Freud ve Jung'dan önce olsa da psikoterapi ve dolayısıyla dinamik psikiyatri onlarla birlikte psikoloji tarihine giriş yapmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl Avrupasında hasta tedavileri bilimsel yöntemlere dayanmaya başlamıştır. Tıp dallarında bilimsel gelişmeler başlamış ve bunların sonucunda ruhsal hastalıkların beyin işlevlerindeki bozukluklardan kaynaklanıyor olabileceği görüşü baskın hale gelmiştir. Hipokrat (M.Ö.460-370) öncesi hastalıklardan korunma ve tedavi yolları büyü ve doğa-üstü güçlere inanmaya dayanmaktaydı. Hipokrat hastalıkların kaynağı ve tedavisini doğal etkenlerle açıklayarak büyüsel ve

gizemli düşüncenin yerine daha bilimsel ve kanıta dayalı düşüncenin almasını sağlamıştır. Hipokrat ruhsal hastalıkları beyin ve ilgili diğer organlarla ilişkilendirmiştir. Histeri ve melankoli gibi o dönemde kullandığı terimler günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Hipokrat'ı Platon ve Aristoteles gibi Antik Yunan filozofları takip etmiştir. O dönemde psikoterapi, uğraş terapisi ve doğal yollarla tedavi yöntemleri ile ruhsal bozuklukların tedavisi yapılmıştır. Ortaçağ'da durum tekrar tersine dönmüş, büyüsel-gizemli düşüncenin etkisiyle ruhsal bozukluğu olan hastalar ruhlarına şeytan girdiği iddiasıyla diri diri yakılmışlardır. Rönesansla birlikte İslam dünyasının felsefe ve bilim çalışmalarının da etkisiyle Avrupa'da felsefe, bilim ve sanatta yaşanan değişimler ruhsal bozuklukların tedavisinde bilimsel düşünce ve araştırmalara yol açmıştır. On yedinci yüzyılda ruh hastaları ile ilgili kararları artık hekimler vermeye başlamıştır. On sekizinci yüzyılda Fransız hekim Philippe Pinel (1745-1826) ruh hastalarını zincirden kurtaran insancıl yaklaşımı diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik devletlerine yayılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ruhsal bozuklukların sağaltımı ile ilgili en önemli çalışmalar Fransız ve Alman ruh hekimleri tarafından yapılmıştır. O dönemde ruhsal bozukluklar organik nedenlere dayandırılmıştır. Tıp alanında ruhsal hastalıklar bedensel hastalıklar olarak görülmeye başlanmış ve diğer bedensel hastalıklar gibi sistematik sınıflandırmaları yapılmaya başlanmıştır. Ruhsal bozuklukların nedenlerini saptamakta güçlük çekilmiş, bazıları eksik noktaları kalıtımla açıklamaya çalışmış, bazıları ise teknik yetersizliklerden söz etmiştir.

Psikanalitik kuram ise ruhsal bozuklukları psikolojik nedenlere dayandırmaktaydı. Psikanalitik kurama göre, ruhsal bozukluk günlük yaşamda kişinin üstesinden gelinemez görünen engellenme ve çatışma durumlarına uyum sağlamak için başvurulmuş sağlıklı olmayan yollardır. Gelinecek nokta psikanalitik kuramı birinin geliştirmesini kaçınılmaz kılmaktaydı. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren insanı anlamaya yönelik psikodinamik bakış açıları çeşitli biçimlerde kendini göstermekteydi. Whyte, Freud'un öncesinde³³⁰ bilinçdışı kavramından söz eden yetmiş kadar sanat, edebiyat, felsefe ve bilim alanından isim saymıştır.

³³⁰ Whyte, *The Unconscious before Freud*, 77-176.

Psikanalitik kuramının başlaması bazı histeri belirtilerinin hipnozla ortaya çıkarılabildiği ve hatta giderilebildiğine yönelik çalışmalar sayesinde olmuştur.

2.1.1. Hipnoz ve Histeri

On dokuzuncu yüzyılın başlarında önemli değişmelerden biri, hipnozu merkez alan psikopatolojik araştırma ve kuramsal düşüncenin öne çıkmasıdır. Hipnoz uygulamalarının kökleri Avusturyalı fizikçi Anton Mesmer (1734-1815)'in hayvan manyetizmasına dayanmaktadır. Tıp derecesi tezinde, insan bedeninde ilahi bedenlerin yerçekimi etkisinin bilimsel bir açıklamasını öne sürmüştür. Yerçekiminin aynı zamanda manyetizma, elektrik, ısı ve ışığa neden olan her şeyi kapsayan kozmik bir akışkandan kaynaklandığını iddia etmiştir. Bedendeki eylemi ilk başta hayvansal yerçekimi (canlı ya da nefes alan) olarak daha sonra hayvansal manyetizma olarak adlandırmıştır. Bu manyetizmanın histeri ve diğer psikosomatik hastalıklar da mıknotis uygulamalarıyla kontrol edilebileceğini iddia etmiştir. Bu işlem de hayvansal manyetizma ya da akışkan Mesmer'den hasta ya da hasta gruplarına çoğunlukla tiyatral ortamda iletilmiştir. Gösterimleri Viyana'da ve Paris'te tıbbi kuruluşlar tarafından önce kuşkuyla karşılanmış, sonra tedavinin hastanın hayal gücünden kaynaklandığı ilan edilmiştir. Marquies de Puyseur³³¹ (1751-1825) hayvansal manyetizma ve terapötik kullanımı ile ilgili geniş biçimde deneyler yapmış ve daha sonra yapay uyurgezerlik olarak adlandırdığı manyetik uykunun trans benzeri durumlarını vurgulamıştır. Hastalar bu durumda uyandıklarında sıklıkla kendilerinden geçtikleri ve telkine boyun eğdikleri esnada olanları hatırlayamaz. Transtan çıktıktan sonra uydukları emirlerin farkında olmazlar. Onlar bu durumda belli açılardan daha bilgili hale gelmiş görünebilir:

Örnek olarak birçok bireyin problemlerini teşhis edebilir ve tedavi önerebilir. Bu belirli soru sormaya gerektirir. Yapay uyurgezerlik hastanın basit bir biçimde unutulmuş bilgiyi yeniden hatırlamasına izin verir mi ya da uyku süresince başvurabilen geniş batmış bazı kütüphaneler var mı? İlk romantik filozoflar özellikle ruh dünyasından evrensel bilinçdışı bilgi sağlayan hastalarına inanma

³³¹ Fransız aristokratlarından Puyseur, Mesmer'in çalışmasını sürdürmüştür.

eğiliminde olan Puysegur 'un çalışmasıyla ilgilenmiştir. Yapay uyurgezerlik çok çabuk olası bir mantıkla anlaşılamayan bir kestirme yol olarak algılanmıştır.³³²

Puysegur ölene dek Mesmerist kalmış ve Mesmer'den daha çok onun yöntemlerini çalışmıştır. Hipnotik fenomen üzerine ilk bilimsel kabul edilebilecek araştırmalardan biri İskoçyalı cerrah James Braid (1795-1860) tarafından yapılmıştır. Braid, hipnoz³³³ terimini ilk kez ortaya koymuş; hipnoterapiye öncülük etmiştir. Sıklıkla sıradan tıbbi tedavilerle birlikte, bazen de yalnızca hipnoterapiyi kullanmıştır. Başlangıçta hipnozun uykunun bir formu olduğunu farz etse de, daha sonra meditasyon gibi uygulamalarla ilişkili olduğuna ve bazı nesnelere uzun süreli yoğun konsantrasyon yoluyla oluşan fizyolojik bir durum olduğuna inanmıştır. Birçok yazısında yoga ve diğer doğu pratiklerini³³⁴ karşılaştırmıştır:

Hastalar yardımcısız kendi çabalarıyla kendilerini gergin bir uykuya daldırabildikleri ve Mesmerizmin olağan olan fenomenlerinin tümünü gösterdikleri kadar herhangi bir noktaya sabit bir bakışı sürdürerek, baktıkları nesnenin düşüncesine tüm enerjilerini yoğunlaştırarak ya da parmağının bir noktasına bakarak ya da İran'da maguşların³³⁵ ile Hindistan'da yogilerin³³⁶ 2400 yıldır uyguladığı gibi, dini nedenlerle kendini burunlarını ucuna sabit bakışı sürdürerek vecd halinde transa geçtiklerini tekrar tekrar kanıtladım. Mesmerizm fenomenini üretmek için harici bir etkiye gerek olmadığı açıktır. Tüm bu süreçlerde en büyük amaç bir düşünceye dalma alışkanlığı ya da dikkati yoğunlaştırmayı uyarmaktır. Diğer nesne, amaç ya da eylemler öznenin bilinç dışında iken ya da özne farkında olmadan bunların bilincinde iken tümüyle bir düşünce ya da düşünceler zinciriyle işgal edilmiştir.³³⁷

³³² Tallis, *Hidden Minds*, 21.

³³³ Hipnoz, Yunan mitolojisinde "uykunun kişiselleştirilmesi" (personification) ile ortaya çıkmış bir tür insanbiçimci (anthropomorphic) metafordur. Yunan mitolojisinde *Hypnos*, Roma mitolojisinde *Somnus* olarak geçmektedir. Yunan mitolojisinde en yakın arkadaşı Muses edebiyat, bilim ve sanatın ilham kaynağıdır.

³³⁴ Hipnoz ve psikoloji tarihi üzerine kitaplar, Mesmer'den önce hipnozun kullanımı hakkında çok az ayrıntılı bilgi içermektedir. Bu durum, hipnozun on sekizinci yüzyıldan önce yaygın olarak kullanılmadığı ve hipnotik tekniklerin sadece son ikiyüz elli yılda geliştirildiği sonucuna varılmasına yol açmaktadır. Aslında, hipnozun veya benzer bir uyarılmış bilinç değişikliği durumunun Antik Yunan, Mısır, Hindistan, Çin, Afrika ve Kolomb öncesi Amerika'da kullanıldığını gösteren çok sayıda kanıt vardır. Frank J. Mac Hovec'in makalesi, bu erken tarihi, hipnotik benzeri tekniklerin ve bilinç durumlarının belirli örnekleriyle açıklamaktadır. Bkz. Frank J. Mac. Hovec, "Hypnosis before Mesmer," *American Journal of Clinical Hypnosis*, 17,4 (1975): 215-220.

³³⁵ Kuzey İran'da kurulmuş olan antik Medya Krallığının rahip sınıfına verilen addır. Maguşlar, sihir yapabilme, hadisleri ve rüyaları yorumlayabilme ve astrolojik öngörülerde bulunabilmeleri ile ünlenmişlerdir.

³³⁶ Hint dininde meditasyon yoluyla evrensel ruha karışmak isteyen yoga uygulayıcılarına verilen addır.

³³⁷ James Braid, "The Power of the Mind over the Body: An Experimental Inquiry into the Nature and Cause of the Phenomena Attributed by Baron Reichenbach and Others to a 'New

Braid, böylece hipnozu uygulamacı tarafından maruz bırakılan ya da tetikleyen bir şeyden ziyade hastaların bazı nesnelere uzun süreli bir periyotta dikkatini odaklaması ile ortaya çıkardıkları bir durum olduğunu ve belirli tıbbi durumların tedavisinde yararlı bir yardımcı olabileceğini düşünmüştür.

Hipnoz, Jean-Martin Charcot³³⁸'un (1825-1893) hipnozu savunmasıyla daha yaygın biçimde dikkat çekmiştir. Tıbbi kuruluşlar tarafından ciddiye alınmayan Mesmer uygulayıcıları, histeri ve diğer psikosomatik hastalıkları tedavi etmek için hipnozu kullanıyorlardı. Charcot, histerinin hem erkekte hem de kadında olan ve yatkınlık semptomu hipnoza duyarlılıkla tanımlanan nörolojik bir hastalık olduğuna inanıyordu. Histerik, paralitik (inmeli) ve diğer durumları organik ya da nörolojik nedenleri olmasına göre ayırmış ve ikincisini tedavi etmek için hipnozu kullanmıştır. Charcot, Freud'u derinden etkilemiştir. Freud, 1885-1886'da Paris'te iken Charcot'un derslerine katılmıştır. Bu temas Freud'un nörolojiden psikopatolojiye ilgisini çevirmesinde en büyük faktördür.³³⁹ Charcot, onun hayatında çok etkili olmasına karşın psikiyatrik fikirleri o kadar geniş biçimde ya da uzun süreli kabul edilmiş değildi. O dönemde histeri yapay bir telkin olarak düşünülüyordu.

Pierre Janet³⁴⁰ (1859-1947) 1882 yılında başlayan psikolojik araştırmaların büyük bir bölümünü yapmıştır. Kişiliğin bölünebileceğini keşfetmiş ve bu durumu dissosiasyon olarak adlandırmıştır. Hastaların hipnoz altında telkin edilebilirliği, bilinçaltı travma ve düşüncelerin hastalığa yol açma kabiliyeti, otomatik yazmanın terapötik değeri, fonksiyonel olmayan düşünceleri değiştirmek ve böylece davranışsal ve psikolojik semptomları sonlandırmak için bilinçdışı zihne ulaşmanın bir yolunu keşfetmiştir. Romantik ekolden etkilenen filozofların fikirlerinden psikolojik hastalıklardan sorumlu zihin bölümü için bilimsel kullanımı ayırt etmek girişiminde *bilinçaltı* (*subconscious*) terimini kazandırmıştır.³⁴¹ Janet, travmatik deneyimlerin bilinc□ten

Imponderable-Hypnosis Explained,' " *The Edinburgh Medical and Surgical Journal* vol.66 (1846): 286-311.

³³⁸ Fransız nörobilimci ve anatomik patoloji profesörüdür.

³³⁹ William L. Kelly, *Psychology of the Unconscious: Mesmer, Janet, Freud, Jung, and Current Issues* (New York: Prometheus Books, 1991), 51.

³⁴⁰ Fransız nöroloji hekimi tıp ve psikoloji çalışmalarının birleştirilmesi düşüncesini desteklemekteydi.

³⁴¹ Tallis, *Hidden Minds*, 45

parçaların kopmasına ya da çözülmesine (disosiyasyon) yol açtığını ileri sürmüş ve psikişik travmanın kiside cıaresizlik ve korku gibi duygulanımlarla seyrederek uzay-zaman suırekliligının zihinsel temsilde yarılma oluşturduğunu ileri sürmüştür. Janet'e göre, psikişik travmada oluşan kopmalar kopmaya ya da çözülmeye yatkın bireylerde daha kolay ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta dezagregasyon (ayrışma) olarak adlandırdığı bu yarılma ve yarılma sonucu ortaya çıkan kopma ya da cıoızuılmeye daha sonra disosiyasyon denmiştir. Psişenin ayrılması Janet tarafından disosiyasyon, Freud tarafından zihin bölünmesi olarak adlandırılmıştır.³⁴² Janet, bilinçdışına verdiği önem ve rol bakımından sonraki psikanalitik ekolden ayrılır:

Hastanın bilincinde görünen hiçbir izi olmayan heyecan verici anlarının bilinçaltındaki (subconscious) yerini keşfetmek her zaman eşit biçimde tehlikelidir. Benim düşünceme göre bilinçaltına güvenilmemeli... Spiritualist ve okültistlerin çalışmalarında bilinçaltı bizim zavallı düşüncemizin çok ötesinde eylem ve bilginin muhteşem bir kuralı halini almıştır. Psikanalist için tüm nevrozların kuralı, her şeyi açıklamak için çekici olan *dues ex machina* (makinadaki tanrı) olmuştur. Bilinçaltı böyle bir onuru hak ediyor gibi görünmüyor ve onu yerinde tutmak için bazı tedbirler gerektiğini düşünüyorum. Her zaman hastanın davranışının belirli bir biçimi olan psikişik bir fenomen gözlemci tarafından doğrulanabilir olmalıdır.³⁴³

Tallis'e göre, Janet'in çalışması üstündü. Bizim şimdi psikoterapi olarak kabul ettiğimiz şeyi keşfetmiş, tedavileriyle psikopatolojinin özelleşmiş bir modeli (örnek olarak, semptomların nasıl geliştiği modeli) arasında bağlantı kurmuştu. Modelinin merkezi bilinçdışı olarak adlandırdığı şeydi: Bilinçdışı materyal düzeltilmezse ve değiştirilmezse histerik semptomlar ısrarla devam eder.³⁴⁴ Freud 1893 yılında bu konudaki ilk yayınından önce Janet'in keşiflerinin farkındaydı, fakat Janet'e paye vermeden psikanalitik ekolünde yararlanmıştı:

Başından beri Freud Janet'in önceliğinin farkındaydı, fakat sonra olmak tehlikeliydi. Freud ne zaman fırsatını bulsa çalışmalarında Janet'in düşüncelerinin aldatıcı ve çarpıtılmış uyarlamalarını tasvir ediyordu. Janet'e kişisel saldırılarda bulunmaktan yorulmadı; onu antisemitik olmakla bile suçladı.³⁴⁵

³⁴² Ira Brenner, *Dark Matters: Exploring the Realm of Psychic Devastation* (New York: Karnac Books, 2014), 18.

³⁴³ Kelly, *Psychology of the Unconscious*, 40.

³⁴⁴ Tallis, *Hidden Minds*, 45.

³⁴⁵ Tallis, *Hidden Minds*, 52.

Freud daha sonra bilinçdışına ulaşabilmek için farklı yöntemler kullanmış olsa da Charcot ve Janet'in yanısıra Fransız hekimler Ambroise-Auguste Liébeault (1823-1904) ve Hippolyte Bernheim (1840-1919)'ın Nancy Okulunda ³⁴⁶ yaptıkları çalışmalarını gözlemlemiş, hipnoz aracılığıyla hastalar (histeri vakaları) ile kurabildikleri ilişkiden etkilenmiş ve telkine eğilimin diğer nevrotik vakalarda ve herhangi bir ruhsal bozukluğu olmayan kişilerde gözlemlenebileceğine inanmıştır. Freud'un bu gözlemleri onun bilincin dışında zihinsel süreçler olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Çalışmalarının kurama dönüşmesi sürecinde etkide bulunanlardan biri olan Joseph Breuer ³⁴⁷ (1842-1945) ile birlikte çalıştığı psikanalitik kuramın ilk vakası Bertha Peppenheim (Freud vakayı Anna O. olarak adlandırmıştır)'in tedavisinde *konuşma kürü* ve *katarsisi* tedavi yöntemi olarak kullanmıştır.

2.1.2. Katarsis ve Serbest Çağrışım

Psikanaliz ya da konuşma terapisinin iki temel ilkesi katarsis ve serbest çağrışım ilkçağ düşünürleri tarafından geliştirilmiştir. 1857'de Aristoteles'in katarsis kavramı yorumunda Jacob Bernays ³⁴⁸ (1824-1881) tutkuların arındırılması ya da erdeme dönüşmesinin standart yorumuna karşı çıkmıştır. Dahası katarsisi, onları baskılayan öğeleri dönüştürmeyi ya da bastırmayı istemeyen, onları açığa çıkarmak, uyandırmak ve böylece rahatlamak isteyen baskılanmış kişiler için bir tedavi düzenlediğini ileri sürmüştür. ³⁴⁹ Katartik yöntemin tedavi ilkesi şu şekildedir: Duygular bastırıldığında sadece daha güçlü hale gelecektir. Oysaki eğer bu duygulanımlar kısa bir ifade ve doğru anda ortaya çıkarsa ılımlılık içinde neşeyi teşvik edecektir. Duygular iyi huylu bir biçimde şiddete gerek kalmadan yatıştırılacak, boşaltılacaktır. Şimdiye kadar bastırılmış, boğulmuş ya da engellenmiş duyguların sözel ya da taklitsel ortaya çıkışının tedavi edici etkisini gören ilkel dönemlerdeki psikomedikal teorinin varlığını doğrulamıştır. ³⁵⁰

³⁴⁶ Nancy Okulu, Fransız hipnoz merkezli bir psikoterapi okuludur. Düşüncelerin kökenleri, 1866'da Fransa'nın Nancy kentinde Liébeault tarafından ortaya atılmıştır.

³⁴⁷ Nörofizyolojide önemli keşifler yapan Avusturyalı hekim Breuer, Freud'un psikanalizi kurmasında büyük rol oynamıştır.

³⁴⁸ Alman dil bilimci ve filozoftur.

³⁴⁹ Rand, "The Hidden Soul," 280.

³⁵⁰ Rand, "The Hidden Soul", 281.

Francis Galton (1822-1911) tarafından yapılan serbest çağrışıma dair ilk çalışmalar, büyük ölçüde fark edilmemiş olsa da, 1870'lerde İngiltere'de kapsamlı olarak yapılmıştır. Galton, insan düşüncesinin temellerini açıkça gözler önüne serdiği ve dünyaya yayımlamayı umduğu için daha canlı ve gerçek bir şekilde zihinsel anatomisini sergilediği fikirlerini bireysel çalışması aracılığıyla ortaya koymuştur. Sokakta yürürken okuduğu cisim ve yazıların yarattığı çağrışımları not eden Galton, ve aynı çağrışımların yinelenmesinden çok etkilenmiştir. Çağrışımları daha sistematik bir şekilde incelemeye yönelen Galton, çağrışımları ölçmek için hazırladığı düzenek ile 75 kelimenin yaptığı çağrışımları not almış, toplam 505 tane çağrışım elde etmiştir. Çağrışımları sözsöz, duyuşal-imgeşel ve teatral (histrionic) olarak üç gruba ayırmıştır. Erken yaşdaki deneyimlerin çağrışımlarının ipucu kelimelerini tekrar eden bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşan Galton, bu deneyimlerin güncel çağrışımlar üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir.³⁵¹

1880'lerde Wundt'un çağrışımla ilgili kapsamlı deneyler yapmış ve çalışması geniş ölçüde dikkate alınmıştır. Daha sonra Jung ile birlikte sayabileceğimiz İsviçreli psikiyatristler Franz Beda Riklin (1878-1938) ve Eugen Bleuler (1857-1939) gibi bir grup psikiyatrist tarafından çağrışım deneyleri değişimlenerek yapılmıştır. Konuşma terapisinin kavramları, serbest çağrışım ve katarsis Freud'dan onlarca yıl önce entellektüel çevrelerde geniş ölçüde tartışılmaktaydı.

2.2. Sigmund Freud'da Bilinçdişı ve Benlik

Freud kendi yaşadığı dönemde büyük tepki ve eleştirilere yol açan; kendisinden sonra ise birçok kuramın gelişmesine katkı sağlayan psikanalitik kuramın kurucusudur. İnsan nedir? sorusunu insanın gözlenebilir davranış, duyu ve düşünceleriyle yanıtlamak yerine geçmiş yaşantılar, anılar, bastırılmış dürtüler gibi insanın bilincinde olmadığı "bilinçdişı" olarak tanımladığı kavram ve onunla ilişkilendirdiği kavramlarla yanıtlamayı tercih etmiştir. Freud'un düşünceleri tıp, nörobilim ve psikoloji alanını aşarak geniş halk kitlelerine kadar ulaşmıştır. Psikanalitik kuram ortaya çıktığı andan itibaren çeşitli yönlerinden ötürü her

³⁵¹ Bkz. Francis Galton, "Psychometric Experiments," Brain, 2, 2 (1879): 149-62.

dönemde eleştirilmiş ve popülerliği nedeniyle yanlış değerlendirme ve yorumlara maruz kalmıştır.

Freud 6 Mayıs 1856'da Moravya 'da doğmuş, 23 Eylül 1939 'da Londra 'da ölmüştür. Orta seviye bir Yahudi yün tüccarının kırk yaşındayken, kendisinden yirmi yaş küçük birisi ile yaptığı ikinci evliliğinden dünyaya gelmiştir. Ekonomik bunalımdan dolayı ailesi Viyana'ya taşınmak zorunda kaldığında, henüz 4 yaşında olan Freud 1938 yılına kadar burada yaşamıştır. Başarılı bir öğrenci olan Freud, lisede Latince, Fransızca ve İngilizce öğrenirken kendi çabalarıyla da İbranice, İspanyolca ve İtalyanca öğrenmiştir. Baslangıçta istemediği hâlde Goethe'nın yapıtlarından etkilenerek tıp okumaya karar vermiştir. Tıp öğrenimini Viyana Üniversitesinde yaparken yahudi düşmanlığıyla karşılaşmış, okuldaki arkadaş çevresinden dışlanmıştır. 1876 yılında fizyolog Ernst Wilhelm Ritter von Brücke (1819-1892)'in laboratuvarına girmiş, burada anatomopatoloji ve insan sinir sistemi üzerine araştırmalar yapmıştır. 1881 yılında tıp öğrenimini bitirmiş, 1883 yılında Theodor Hermann Meynert³⁵² 'in (1833-1892) yönetiminde psikiyatri kliniğinde asistan olarak çalışmaya başlamıştır. 1884 yılında kokain üzerine bir inceleme yapmakla görevlendirilmiş ve kokainin analjezik özelliklerini keşfetmiş, anestezik niteliklerini ise sezinlemiştir.³⁵³ Aldığı bir bursla 1885 yılında Paris'e gitmiş, Salpêtriê Hastanesi'nde, Jean Martin Charcot (1825-1893)'nun yanında staja başlamıştır. Burada histerinin belirtilerini, hipnotizma ve telkinin etkilerini gözlemlemiş ve Charcot'dan oldukça etkilenmiştir.³⁵⁴ Charcot'nun konferanslarını Almancaya çevirmiş ve 1886 yılında yayımlamıştır.³⁵⁵

Fransız Liébeault ve Bernheim'in histeri hastaları üzerinde sürdürdükleri hipnoz denemelerinden çok etkilenmiştir. Fransa'da izlediklerinden sonra Freud, insanın

³⁵² Dönemin ünlü beyin anatomisi ve nöropatoloji uzmanıdır.

³⁵³ Freud *Yaşamım ve Psikanaliz* adlı eserinde kokainin anestezik niteliklerini aslında bildiğini, yalnız tıp çalışmalarını bıraktığından dolayı bunların başkaları tarafından ortaya çıkarıldığını ileri sürmektedir.

³⁵⁴ Freud'un *Yaşamım ve Psikanaliz* adlı eserinde Charcot'ya ne kadar düşkün olduğunu görülmektedir.

³⁵⁵ Duane P. Schultz and Sydney Ellen Schultz, *History of Modern Psychology*, 10.Ed. (Wadsworth, Cengage Learning, 2011), 292.

bilinçli dünyasından ayrı ve gizli, çok güçlü bir sürecin varlığına kesinlikle inanmıştı. Yirmi beş yaşında üniversiteden mezun olan Freud'un yaşantısındaki en önemli faktörlerden biri, o sıralar Joseph Breuer (1842-1925) olan ilişkileridir.³⁵⁶ Breuer, vakalarının birçoğunda hipnotizmayı kullanıyordu. Duyguların boşalmasına olanak veren bu yönteme "arınma-boşalım" anlamına gelen *katarsis* denmişti. 1893 yılında Freud ve Breuer, psikodinamik kavramının temelini ortaya atmışlardır. Breuer histerinin oluşumunda cinsel etmenlere Freud'un verdiği önemi kabul etmediği için iki hekim bir süre sonra ayrılmıştır. Freud daha sonraki çalışmalarında hipnoz metodunu terk etmiş ve hastalarının uyanık durumda özgürce konuşmalarına teşvik etmiştir. Böylelikle hastalar içsel engellerini yenebiliyor, sorunlarını açıkça tartışabiliyorlardı. Bu yeni yönteme serbest çağrışım, tedavi yöntemine de "psikanaliz" adı verilmiştir.³⁵⁷ Freud'un bu görüşü çok yadırganmıştır. Özellikle nevrozların cinsel çatışmalardan kaynaklandığı şeklindeki görüşü meslektaşları arasında alay konusu olmuştur. Freud'un ilk büyük yapıtı olan *Rüyaların Yorumu* 1900 yılında yayınlanmıştır. Bunu diğer eserleri izlemiştir. Freud yaşamını psikanalitik öğretilerin geliştirilmesine adanmış ve çağdaş görüşlerin başlangıç noktasını oluşturan katkılarda bulunmuştur. Bu katkılar yalnız bazı kavramlar getirmekle kalmamış psikoloji alanına yeni ve dinamik bir yaklaşım biçimi de getirmiştir.³⁵⁸

Bugünkü bilinçdışı hakkındaki popüler fikirler yirminci yüzyılın ilk dörtte üçünde hâkim olan psikanalizin kuram ve uygulamasından türemiştir. Bu etki, Freud ve psikanalitik yöntemi geniş ölçüde geçerli bulunmadığında bile sürmüştür. Freud'un popüler olarak bilinçdışı kavramının keşfi ya da icadıyla bilinmesine karşın bilinçdışı hakkındaki birçok düşüncenin Freud'dan önce formüle edildiği ve araştırıldığı aşıkardır. Onun yaptığı bunların çoğunu kuramı ile birleştirmek sıklıkla kendi belirli bakış açılarını uydurarak dönüştürmektir. Bilinçdışını kavramını bastırma, disosiasyon, telkin, serbest çağrışım gibi kavramlar aracılığıyla sözelleştirilebilir hale getirmeye çalışmıştır.

³⁵⁶ Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları* (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1990), 15.

³⁵⁷ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 15.

³⁵⁸ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 15.

Bilinçdışı kavramını geliştirirken Freud 'un yararlandığı Alman felsefî düşünce akışının analizinde psikanalitik kuram ve tarihi konusunda çalışan Alman akademisyen ve psikoterapist Günther Gödde bilinçdışının üç ana tarihi felsefik gelenek çizgisini ayırt etmiştir.³⁵⁹

Birincisi, kaynağını aydınlanma çağından alan bireysel bilinçdışının gelenek çizgisidir. Leibniz, Johann Friedrich Herbart (1776-1814), Gustav Theodor Fechner (1801-1887), Hermann von Helmholtz (1821-1894) ve Theodor Lipps³⁶⁰ (1851-1914)'i içine alır. Herbart, belirli zihinsel içeriklerin bilincin eşiği altında bastırıldığını ancak bilince geri dönebileceğini belirtmiş ve “eşik yasası”nı ileri sürmüştür. Bu fikir günümüzde hâlâ son derece farklılaşmış olan biliş psikolojisinin bir özelliği olarak kalmıştır. Fenomenolojik hareketin gelişmesinden etkilenen ve deneysel psikolojinin ilk savunucularından olan Lipps'in Freud'u etkilemesinin iki nedeni vardı. Birincisi, Lipps'in bilinçdışı zihinsel olaylar kuramının taraftarlarından biri olması, ikincisi ise mizaç ile ilgili araştırmalarından Freud'un ilham almasıdır.³⁶¹ Freud, kendi kuramlarını oluşturmada önce Lipps'in çalışmasını incelemiş ve bu inceleme neticesinde, 1837 yılında öğretmeni Wilhelm Fliess (1858-1928)'e yazdığı mektupta tüm psişik süreçlerin bilinçdışı olduğunu aktarmaktadır:

Lipps'de oldukça açık biçimde beklediğimden daha fazla kendi içgörülerimin özünün ifade edildiğini keşfettim. “Arayan sıklıkla bulmak istediğinden fazlasını bulur.” Bilinçlilik yalnızca bir duyu organıdır; tüm içerik yalnızca bir temsildir; tüm psişik

³⁵⁹ Günther Gödde, “Freud and Nineteenth-Century Philosophical Sources on the Unconscious,” in *Thinking the Unconscious*, ed. Angus Nicholls and Martin Liebscher (Cambridge University Press, 2010), 262.

³⁶⁰ Alman filozof ve akademik psikolog Lipps estetik çalışmalarından "kendini algı nesnesine yansıtmak" olarak tanımlanan *Einfühlung* (empati) kavramı ile disiplinler arası bir alan açmıştır.

³⁶¹ David Livingstone Smith, “Freud, Lipps and Nietzsche”, *Freud's Philosophy of the Unconscious* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1999), 16.

süreçler bilinçdışıdır. Detaylarda düşüncelerimiz birbirine yakın. Belki de benim yeni düşüncelerimin ayrılmasıyla çatallanma daha sonra olacaktır.³⁶²

Gödde, ikinci romantik gelenek çizgisinin, eğer insan deneyiminin duygusal, doğal, biyolojik, düşlemsel ve irrasyonel boyutları dikkate alınmazsa aydınlanmanın düz ve cansız bir rasyonalizme dönüşebileceği korkusundan doğduğunu açıklamıştır. Johann Georg Hamann (1730-1788), Johann Gottfried Herder (1744-1803) ve Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832)'nin çalışmalarında gelişmiş ve ondokuzuncu yüzyılın başında ve ortalarında doğa ve tıp felsefesinde yükseliş göstermiştir. Herder, insan gelişimi ve sürecinin ardındaki itici bir güç olan yeteneğin, dilin, bilinçdışı ve kolektif olarak geliştiğine inanmıştır. Bilinçdışının sanat, kültür ve din gibi aktiviteler aracılığıyla cismanileştiğini ele almıştır.³⁶³ Andrew Bowie³⁶⁴ bilinçdışının cismanileşmesini şu cümlelerle açıklamaktadır:

Sosyalleştiğimiz kültürler tarafından derin bir biçimde düşünmeden ne kadar asimile edildiğimiz dikkate alındığında, bu düşündüklerimiz ve hissettiklerimiz kazanılırken derinlemesine düşünerek değerlendirme seviyesine gelmeyen bir şeye dayanmalıdır. Bu sembolik ve diğer dışavurumcu materyal düşünmeye maruz kaldığında gücünü kaybederek ve böylece onun yerini alabilecek bir şeyin gereksinimini yaratarak sonradan katılmış ve soyut hale gelebilir.³⁶⁵

Düşüncenin romantik çizgisi hem dilimize “Fırtına ve Atılım” ya da “Fırtına ve Coşku” olarak çevrilen “Storm und Drang” (“Storm and Stress”) ile hem de Alman Klasik Edebiyat hareketinde vurgulanmıştır. Goethe, birinden diğerine geçmiştir. Bishop’a göre, her ikisinde de bilinçdışı konusunda Freud ile bağlantı kurulduğuna dair karar verici faktörlerdir. Goethe’nin *Faust* adlı eserinde ana tema, zaman ve haz arasındaki ilişkidir. Hem Goethe hem de Freud, hazzın kısa süreli ve geçici olduğunun farkındaydı. Her ikisi de zaman ve bozulmaya rağmen tüm pahasına hazzın güvenliğini sağlamayı ve korumayı en derin insan arzularından biri olarak kabul etmişti. Zamanla hazzı sürdürme arzusunun sıklıkla bilinçdışı ve irrasyonel olduğu görüşü, böyle bir arzunun kanalize edilmesi ve sosyal olarak kabul edilebilir

³⁶² Sigmund Freud, “Freud to Fliess, August 31, 1898”, *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*, trans. ve ed. Jeffrey Moussaieff Masson (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1985), 325.

³⁶³ Paul Bishop, “Storm and Stress to Weimar Classicism”, 37-8.

³⁶⁴ Londra Üniversitesi’nde emeritus felsefe profesörüdür.

³⁶⁵ Andrew Bowie, “The Philosophical Significance of Schelling’s Conception”, in *Thinking the Unconscious*, ed. Angus Nicholls and Martin Liebscher (Cambridge University Press, 2010), 62.

yararlı yollara yönlendirilmesi gerektiği düşüncesi, bu bilinçdışı arzusunun ontolojik temelini materyalist ve indirgemeci olmayan bir doğa anlayışına bağlı olduğu fikri bazen gizli ve onaylanmamış bir formda Freud'un çalışmasında devam eden "Storm und Drang" ile Alman klasisizmin merkezi özelliklerini oluşturur.³⁶⁶ Freud, Goethe'nin indirgemeci olmayan materyalizmine ve Stoacı-Epikürosçu ilkelere de çekilmiştir.³⁶⁷

Gödde üçüncü gelenek çizgisinden şu şekilde bahsetmektedir:

Kant sonrası Alman idealizmi iki ana akımına karşı gelişmiştir: Bir taraftan Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) ile ilişkili aklın idealistik felsefe anlayışı, diğer taraftan Schelling'in doğa felsefesi... Gelenek çizgisi, Schelling'in iradeyi dürtü (Drang), güdü (Trief) ve arzu (Begierde) olarak yeniden tanımlamasından doğmuş ve insan doğası içindeki potansiyel olarak tehlikeli ve yıkıcı dürtülerinin tanınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda güdü ilişkili irrasyonel bilinçdışının geleneksel çizgisinde konuşulabilir. Bu gelenek çizgisi, Arthur Schopenhauer'in yaşama isteğiyle ilgili metafiziğini, Eduard von Hartmann'ın bilinçdışının metafiziğini ve Friedrich Nietzsche'nin "güç istenci" ile ilgili anti-metafizik kavramını içerir.³⁶⁸

Alman idealistleri zihin ve doğayı birleştirmek için uğraşmıştır. Bowie'ye göre, Schelling'in bilinçdışı konusundaki çalışması modern tartışmalarla uyumlu kalmıştır.³⁶⁹ Bu düşüncenin yükseldiği ekoller, ruhun ve doğanın karanlık taraflarına atıfta bulunmak için ilk olarak bilinçdışına başvurmuştur. Çağdaşları gibi tıp, psikoloji ve doğa felsefesi ile ilgilenen Freud, 1870'lerin başlarında tıp fakültesinde iken Schelling'in düşüncesinin tüm çizgilerine maruz kalmıştır.

Freud nörofizyolog olarak başlamasına rağmen psikopatoloji ile ilgilenmiştir. 1883 yılında eski bir meslektaşı ve psikolojik tedavi de bilinçdışının kullanılmasının öncüsü olan Breuer, Freud'a, hastası Bertha Pappenheim (Anna O.) ile yaşadığı deneyimlerini anlatmıştır. Hastasını daha önce Janet tarafından geliştirilen bir yöntemle hipnoz altında anıların yer değiştirmesiyle tedavi ettiğini bildirdiği bu vaka Freud'da merak uyandırmıştır. 1885 yılında, en önemli nörofizyologlardan biri olmasının yanı sıra histerinin tedavisinde hipnozun büyük bir destekçisi olan

³⁶⁶ Bishop, "Storm and Stress to Weimar Classicism," 30.

³⁶⁷ Bishop, "Storm and Stress to Weimar Classicism," 48.

³⁶⁸ Gödde, "Freud and Philosophical Sources," 263.

³⁶⁹ Bowie, "The Philosophical Significance of Schelling's Conception," 58.

Charcot'la çalışmak için Paris'e giden Freud, 1886'da Viyana'ya döndüğünde, Breuer ile birlikte çalışarak nevroitik hastalıkları tedavi eden özel bir uygulama düzenledi. 1893 yılında “On the Psyhical Mechanism of Hysterical Phenomena: Preliminary Communication” (Histerik Fenomenin Psişik Mekanizması Üzerine: İlk Bağlantı) başlıklı, daha sonra 1895 yılında *Studies in Hysteria (Histeri Çalışmaları)*'nın ilk bölümü olacak kısa bir yazı yayımladılar. Freud'un kuramının insan psikolojisinde itici güç olarak cinsellik etrafında daha fazla odaklanması üzerine Breuer ile yolları ayrılmıştır.

Aynı yıl Freud *Project for a Scientific Psychology* (Bilimsel Psikoloji Projesi) adlı eserini yazmıştır. Bu, psikolojinin doğabilimi olması gerektiği konusunda iddialı bir öneriydi. Yani, psişik süreçleri tanımlanabilir maddi parçacıkların niceliksel olarak belirleyici halleri olarak tasvir etmiş ve böylece bu süreçleri açık ve çelişkiden uzak hale getirmiştir.³⁷⁰ Teknoloji bunu başarmak için yetersiz kaldığı için projesini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu amaca ulaşmak için bugünkü teknoloji de yetersiz kalmaktadır. O zamanlarda hücre teorisi ve reflekslerin ötesinde beyin ya da nöronların işleyişi hakkında çok az şey anlaşıldığından Freud' un ileri sürdükleri spekülatif ve sıklıkla doğru olmadığı kanıtlanmıştır.

Freud, sinir sistemini refleksif, beyin ve nöronları çevreden ya da içgüdülerden kaynaklanan pasif olarak dağılmış güçler olarak görüyordu. Freud'un basit refleks modelinde bedensel içgüdüler sinir sisteminin enerji düzeyini artırdığında çatışma yükselir ve bu enerji sosyal gelenekler ve aile kutsalları nedeniyle boşaltılamaz. Psişik sistemdeki enerjinin bu yüksek düzeyi bilinçli duyumsama sistemi tarafından acı (haz vermeyen) olarak algılanır ve enerji (ve haz vermeyen) boşalana kadar kalır. Özellikle önemli olan, sinir sisteminin “yönetici” yönünün (ego) içsel içgüdüsel kaynaklardan enerjisini türetmesiydi ve bu yüzden içgüdüsel itkilerden kaynaklanan kirlenme ve bozulmaya maruz kalmaktaydı. Freud'un sinir sisteminin son bir özelliği inhibitör (ketleyici) nöronların yokluğudur. Olasılıkla Freud nöronları sinyal ileticisi

³⁷⁰ Robert M. Bilder and F.Frank Lefever, *Neuroscience of the Mind on the Centennial of Freud's Project for a Scientific Psychology*, ed. Bilder and F. Frank LeFever (New York: New York Academy of Sciences, 1998), xi.

ya da şekil değiştirici olarak değil içgüdüsel enerjinin verici ve alıcısı olarak tasarlamıştı. Nöronal aktivitenin inhibisyonunu tasarlaması zordu. Modelinde içgüdüsel enerji bir kere beyne girerse boşalana kadar orada kalır. Bu enerjiyi anında boşalmasından başka bir yöne dağıtmak için, Freud egonun “inhibe edici yan kateksisi”³⁷¹, inhibisyonun modern nörofizyolojik kavramları ile ilişkisini taşımayan bir süreci kullandığını ileri sürmüştür. Projenin nöral modelinde “inhibe edilmiş ego” kateksis (bir nöronun enerjiyle dolması), bastırma, ego, birincil ve ikincil süreç düşünme ve sanrısızlık yerine getirme gibi bilinen psikanalitik terimlerin olması ilginçtir.³⁷² Freud’un nörofizyolojideki görüşleri böylece psikanalitik kavramlarının ve yorumlarının çoğunu dile getirmiştir. Projesi 1966 yılına kadar yayımlanmamış, bazı eleştirmenler tarafından Freud’un büyük amaçlarının doruk noktası olarak takdir edilmiş, bazıları ise nörofizyolojik düşüncelerinin oldukça psikolojize edildiğini ileri sürmüşlerdir. 1897 yılında Freud kendini yoğun bir biçimde psikanalize sokmuştur. Freud’a göre, rüyaların yorumu gerçekte bilinçdışının bilgisine giden kral yoldur, ve bu psikanalizin en güvenli dayanağıdır. Kendini gözlemesi ve hastalarıyla çalışması neticesinde 1900’de yayımladığı *The Interpretation of Dreams (Rüyaların Yorumu)* hemen popüler olmasa da oldukça etkili hale gelmiştir.

Çağdaş psikanalitik düşünce, insan zihninin mimarisi, dinamikleri ve eğilimli olduğu psikopatolojiler hakkında heterojen bir kuramlar koleksiyonudur. Bununla birlikte, bu çeşitliliğin ortasında, tüm bu pozisyonların baş vurduğu ve onları insan motivasyonu ve davranışının diğer psikolojik teorilerinden ayırmaya hizmet eden temel bir kavram vardır. Bu, çok özel bir tür nedensel olarak etkili *bilinçdışına bağlılıktır*.³⁷³ Freud’un psikanalitik kuramı bilinçdışı zihnin varlığı ve dinamik rolüne dayanmaktaydı. İnsan zihinsel aktivitesini üç düzeye ayırmıştı: farkındalıkta olan

³⁷¹ Kateksis (cathexis) kelimesinin Türkçe karşılığı olarak “enerji yükü”, “yüklenme” ya da “yatırım” kelimeleri kullanılmaktadır. Psikanalitik terminolojide psikanalistler tarafından sıklıkla kullanılan “kateksis” kelimesi tercih edilmiştir.

³⁷² Robert W. McCarley, “Dreams: Disguise of Forbidden Wishes or Transparent Reflections of a Distinct Brain State,” in *Neuroscience of the Mind on the Centennial of Freud’s Project for a Scientific Psychology*, ed. Bilder and F. Frank LeFever (New York: New York Academy of Sciences, 1998), 118-19.

³⁷³ Gerard O’Brien and Jon Jureidini, “Dispensing With the Dynamic Unconscious,” *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 9,2 (June 2002): 142.

bilinç, farkındalığa getirilebilen bilinçöncesi ve farkındalığın dışında kalan bilinçdışı. Bilinçdışı içerik, davranışı ve psikolojik durumları etkilediği için, bunu dinamik bilinçdışı olarak adlandırmıştı. 1923 yılında yazdığı gibi:

Psişenin bilinçli ve bilinçdışı olarak ikiye ayrılması, psikanalizin temel öncülüdür; ve tek başına psikanalizin, önemli olduğu kadar yaygın olan ruhsal yaşamdaki patolojik süreçleri anlamasını ve onlara bilim çerçevesinde bir yer bulmasını mümkün kılar. Bir kez daha, farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse: psikanaliz, psişenin tözünü bilince yerleştiremez, ancak bilinci, psişenin, başka niteliklere ek olarak mevcut olan veya olmayan bir niteliği olarak görmek zorundadır. . .

Bastırma kuramından bilinçdışı kavramına ulaştık. . . zihinsel dinamiklerin rol oynadığı belirli deneyimleri göz önünde bulundurarak. Çok güçlü zihinsel süreçlerin veya fikirlerin var olduğunu bulduk - yani varsaymak zorunda kaldık. . . Bu, sıradan fikirlerin zihinsel yaşamda yarattığı tüm etkileri üretebilir. . . , kendileri bilinçli olmasa da. . . . Psikanalitik kuram. . Bu tür fikirlerin bilinçli hale gelememesinin nedeninin, belirli bir gücün onlara karşı çıkması olduğunu, aksi takdirde bilinçli hale gelebileceklerini ve o zaman psişik olduğu kabul edilen diğer unsurlardan ne kadar az farklı olduklarının ortaya çıkacağını iddia eder.³⁷⁴

Bilinçdışının içeriği bilinçli zihnin içeriğiyle –duygular, düşünceler, anılar, algılar– büyük ölçüde özdeş tasvir edilmiştir. Onları birbirinden ayıran yalnızca “dil”dir, bu sayede bilinçli olarak erişilebilir değildirler. Bunu açıklamak için, zihnin içeriğinden sözel ögeyi ayıran bir bastırma mekanizması varsaymıştır:

İzin verilebilir ölçüde nesnenin bilinçli düşüncesi dediğimiz şeyi “kelimenin düşüncesi” (sözel düşünce) ve “şeyin düşüncesi” (somut düşünce) olarak ayırabiliriz... Bu şu anda bilinçli ve bilinçdışı bir düşünce arasında farkın ne olduğu hakkında bildiklerimizin tümünü bize bir kerede düşündürür. İkisi ne zihnin farklı bölümlerinde yerleşmiş aynı içeriğin farklı kayıtları, ne de aynı bölümde kateksisin farklı işlevsel durumları değildir. Fakat bilinçdışı düşünce tek başına şeyin düşüncesi iken, bilinçli düşünce somut düşünceyi ve buna karşılık gelen sözel düşünceyi içerir. Şimdi de, transferans³⁷⁵ nevrozlarında reddedilen düşünceyi inkâr eden bastırmanın ne olduğunu tam olarak ifade edecek durumdayız –yani, düşüncenin kelimelere çevrilmesi nesneye bağlanmayı sürdürmektedir. Kelimelere dönüşmemiş düşünce ya da hiper-kateksis almamış zihinsel eylem bastırma durumunda bilinçdışında kalır.³⁷⁶

³⁷⁴ Sigmund Freud, “The Ego and the Id,” in *Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XIX*, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth, 1986/1923), 13-4.

³⁷⁵ (1) Transferans (transference) kelimesinin Türkçe karşılığı olarak “aktarım” kelimesi de kullanılmaktadır. Psikanalitik terminolojide yaygın olarak kullanılan “transferans” kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir. (2) Transferans (aktarım), bireyin çocukluk çağında kendisi için önemli kişilerle (anne, baba, kardeş vb.) yaşamış olduğu duygu ve tutumları şimdi ilişki kurduğu önemli kişi ya da kişiler (hekim, öğretmen vb.) ile ilişkisinde yeniden yaşaması; bu kişilere kendi çocukluğundaki algı ve duygulara göre tepkiler göstermesidir. Bkz. M.Orhan Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi* (Ankara: Bilimsel Tıp, 1998), 165.

³⁷⁶ Freud, *Unconscious*, 201-2.

Freud'un psikanalitik kuramında dil ile birlikte bu etkili bilinçdışı öğeleri bir araya getirmenin bir aracıdır. Böylece bilinçdışı öğeler bilinçli bir şekilde ele alınabilir ve hastayı tehdit etmeyi bırakabilirdi. Freud bilinç ve bilinçdışının farkına işaret ederken “dil” kavramına odaklanır. Kelimelere dönüşmeyen düşünce kateksis almamış bir zihinsel eylem olarak bilinçdışında kalmaya devam eder. Psişik enerjinin aktarımı kateksis ile mümkündür. Bilinçdışı süreçlerin kateksisleri kolaylıkla yer değiştirebilir niteliktedir. Açık eylemlerin fiziksel enerji tarafından güçlendirilmesi gibi, zihinsel faaliyetler de sürekli olarak enerji harcamalarını içerir. Freud'un altta yatan nörolojik işlevlerin eninde sonunda keşfedileceğine olan inancına rağmen, psişik enerji gözlemlenemez ve bilinen hiçbir fiziksel bağlantısı yoktur. Gerçek bir varlıktan ziyade varsayımsal bir yapı olarak düşünülmelidir. Her insan az çok sabit bir psişik enerji kaynağına sahiptir. Kişiliğin bir bileşeni tarafından nispeten büyük bir miktar gasp edilirse veya patolojik davranış biçimlerinde harcanırsa, diğer bileşenler veya sağlıklı faaliyetler için daha az kullanılabilir olacaktır. Freud, cinsel içgüdüyle ilişkili psişik enerjiye “libido” diyerek atıfta bulunur, ancak agresif enerji için bir isim sunmaz. Bununla birlikte, hemen hemen tüm davranışlar cinsellik ve yıkıcılığın kaynaşmasını içerdiğinden, libidonun her iki psişik enerji çeşidine de gönderme yaptığı düşünülebilir. Libido tamamen intrapsişiktir ve asla zihinden dış dünyaya akmaz. Bu enerji, kateksis süreci ile içgüdüsel ihtiyaçları tatmin edecek nesnelerin zihinsel temsillerine bağlar. Örnek olarak, bir bebek kısa süre sonra annesinin beslenme, oral uyarım ve fiziksel temas gibi içgüdüsel tatminlerin önemli bir kaynağı olduğunu öğrenir. Bu nedenle bebek ona karşı güçlü bir arzu geliştirir ve onun düşüncelerine, imgelerine ve fantezilerine büyük miktarda psişik enerji (libido) yatırır. Freudcu terminolojide bebek, annesi için güçlü bir kateksis oluşturur. Tersine, ziyarete gelen bir yabancı pek arzu edilmez ve libidoya yalnızca zayıf bir şekilde (eğer varsa) yatırım yapılır. Ne kadar aç olursanız, yiyecek düşüncelerinde o kadar

fazla libido harcarsınız. Çözülmemiş *Oedipal*³⁷⁷ arzulara daha fazla libido adayan bir kişi, uygun bir eş bulmak gibi faaliyetlere daha az gayret harcayacaktır.³⁷⁸

Freud bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışının bölmesel (topografik) varsayımının ardından zihnin id, ego ve süperegoda oluşan bir yapısını ve psikolojik fenomeni en iyi açıklayanın bu yapılar arasındaki etkileşim olduğunu ileri sürmüştür. 1917 gibi erken bir dönemde Freud'un bilinçdışının insan yaşamındaki egemen etkisinin insan narsisizmine üçüncü ve en yıkıcı etki olduğu iddia edilmektedir.³⁷⁹ Freud ölümsüzlük iddiasını artık klişe olmuş bir mecaza dayandırmıştı: insan aklı; bir zamanlar evrenin merkezi olduğunu düşünmüş, ilk önce kendini yalnız bir gezegende bulmuştur.³⁸⁰ Evrenin merkezinden dünyayı çeken güneş merkezli sistemin ardından hayvan krallığından ayrı olarak insanlığın geleneksel statüsünü, doğanın geri kalanının üzerinde duran özel bir yaratılışı reddeden Darwin'in evrim teorisi³⁸¹ ve şimdi de Freud'un çalışmaları sayesinde aklın akıl olmadığını anlamış olan insan aklı. Elbette aynı zamanda bir kahramanlık öyküsüydü de; Kopernik'in, ardından Darwin'in ve şimdi de Freud'un batıl itikat ve irade zayıflığı karşısında hakikate karşı çabalamasıyla birlikte gelen bir öykü. Freud bir bilim insanı olarak, kadim emri "kendini bil" (Know thyself) daha geniş ölçekte yerine getirmişti.³⁸²

Freud'un belirsizlikten yükselişi hızlı olmuştur. 1902 yılında Viyanalı hekimlerin teklifiyle, Freud ve beraberinde dört hekim Çarşamba Psikoloji Topluluğuna kabul edilmiştir. Katılımcı konusunda yavaş gelişme gösteren topluluğun 1906 yılında 18 üyesi vardı. 1908 yılında adı Viyana Psikanalitik Topluluğu olarak değişmiş, çok kısa bir sürede, Freud nispi belirsizliğinden -yerel bir psikoloji kulübü başkanlığından- uluslararası üne kavuşmuştur. 1920'lere kadar Sigmund Freud imajı

³⁷⁷ Freud'un ruhsal-cinsel (psikoseksüel) gelişim dönemlerinin üçüncü basamağı olan fallik dönemde (4-5 yaş) erkek çocuğun annesine kız çocuğun babasına özel bir sevgiyle yönelerek yarışmaya girişmesi ve ondan nefret etmesi olayına Oedipus karmaşası adını vermiştir. Bkz. Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 107-8.

³⁷⁸ Robert B. Ewen, *Introduction to Theories of Personality* (New York: Psychology Press, 2014), 15.

³⁷⁹ Tallis, *Hidden Minds*, 171.

³⁸⁰ Roger Smith, *Between Mind and Nature: A History of Psychology* (London: Reaktion Books, 2013), 171; Roger Smith, *Zihin ve Doğa Arasında: Bir Psikoloji Tarihi*, çev. Timuçin Binder, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 239.

³⁸¹ Tallis, *Hidden Minds*, 171.

³⁸² Smith, *Between Mind and Nature*, 171; Smith, *Zihin ve Doğa Arasında*, 240.

sakallı, gergin, hafif tedirgin ifadesiyle yaşlı bir adam, zihin ve gizemleriyle eş görülmeye başlandı. Akademik psikolojiyi hiç bilmeyen ya da az bilen kişiler Freud'un fikirleri ve yöntemlerinin bazılarını bildiğini ileri sürmüştür.

Psikanaliz sözlüğü ve kuralları Avrupa ve Kuzey Amerika 'da yayılırken, bilinçdışı zihinsel yaşamın -günlük davranış ve deneyimle uyumlu- temel özelliği olarak yerleşik hale gelmiştir. Zihnin bir modeli, yargılama, dil sürçmesi ve rüyaların içeriğini etkileyen bilinçdışında, kademeli olarak kendini kolektif imgeleme dâhil etmiştir.³⁸³

1950'ler ve 1960'larda psikanaliz dikkate değer bir kültürel zafer kazanmıştır. Freud, dünyanın en büyük düşünürleri arasında yer alan bir dev haline gelmiştir. Psikanalizin en temel özelliği olan bilinçdışı, gündelik bir kavram haline gelmiş, insanlar sadece bilinçdışını tartışmakla kalmamış, romanlarda onu okumuş, resimlerde ona bakmış ve bilinçdışını uyandırdığı varsayılan hem ciddi hem de popüler kökenli müzikleri dinlemeye başlamışlardı. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Freud'un fikirleri çok geniş bir alana yayılmıştır. Sanat ürünlerine de entegre edilen bilinçdışının bu entegrasyonun derecesi çok daha inceliklidir. Zihin ve insan davranışı hakkında yapılan çok sayıda örtük varsayımlar (cinsel arzular temel olarak önemlidir; tüm eylemler eninde sonunda açıklanabilir; sırlar zihinde gömülüdür; vb.) düzeyinde işlemektedir.³⁸⁴

Freud'un tanımladığı ve geliştirdiği psikanalitik kuram on dokuzuncu yüzyılın sonlarından Freud'un yaşamının son yıllarına dek önemli değişikliklere uğramıştır. Bilimsel tutarlı düşünceye son derecede önem veren Freud, yaşamı süresince kuramlarını birçok kez gözden geçirmiş ve bunları tutarlı bir dizge içinde yerleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle Freud'un görüşleri, kuramları açıklanırken bunları hangi dönemde yazdığı belirtilmedikçe, geliştirdiği kuramlar dizgesini kavramak ve bunların içindeki düzeni, derin bilimsel kaygıyı görmek güç olabilir.³⁸⁵

³⁸³ Tallis, *Hidden Minds*, 73-4,

³⁸⁴ Tallis, *Hidden Minds*, 90.

³⁸⁵ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 7.

Yirminci yüzyılda bilinçdışı ve benliği esas alan araştırmaların neredeyse tamamı psikanalitik kuramı göz önüne almıştır. Psikanalitik kuramın etkileri bu yüzyılda kültürün birçok alanına yansımıştır. On dokuzuncu yüzyıldan başlayarak özellikle benlik ile ilgili endişeler edebiyat aracılığıyla kendini göstermiştir. Dostoyevski, gibi birçok yazar eserlerinde insanın iç dünyasının karmaşıklığına, parçalanmışlığına ve mantıklı düşünme ile açıklanması mümkün olmayan dürtülerin benliğin kontrolünü ele geçirmesine yer vermiştir. Benliğin insanı ruhsal çöküşe götürebileceği çarpıcı gerçeği ile birlikte güvensiz, korku dolu, gizli arzulara ve ruhsal çalkantılara sahip olan hali ön plana çıkmıştır. Bu döneme ait edebiyat alanında yazılmış *Frankenstein*, *Mr. Hyde* gibi eserlerde bilinçli zihnin rasyonel olmayana kontrol edemediği, hatta rasyonel olmayanın peşine düştüğü görülür. Rasyonel olmayan başat hale gelerek bilinçli zihni ele geçirmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren araştırılmak üzere kendine yer açan benlik araştırmalarına Freud'un katkısı sadece benliği bölünmüş hali ile kuramsallaştırmak olmuştur. Freud bilinçdışı zihnin ve benliğin rasyonel olmayan yönünü ortaya koyarak insanın bilinçli zihni sayesinde kontrolü sağlayabileceği fikrini alt üst etmiştir.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl filozoflarının düşüncelerinden oldukça etkilenen psikanaliz özgün bir kuram olarak yirminci yüzyılın ilk on yılından günün tıbbi tedavi gereksinimlerine yanıt olarak doğmuştur. Başlangıçta ilaç tedavisi hipnoz yerine kullanılan bir yöntemken daha sonraları psikolojide psikanalizle beliren yeni görüşler ve bir toplumsal felsefe temel alınmıştır. Bu görüşlerin yandaşları kuramlarının evrenselliğini savunmuşlar ve yöntemlerinin tıbbi ve psikolojik sorunların çözülmesinde de geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Psikanaliz ortaya çıkışından günümüze değin özellikle toplumsal felsefe alanındaki öğretileri açısından oldukça gelişme göstermiştir. Psikanalistler, yöntemlerini temel toplumsal olguların açıklanmasında kullanmaya çalışmışlar ve yöntemlerinin toplum alanındaki tüm gelişmeleri kapsadığının varsayarak “toplumsal felsefe yönelimi” deyimini kullanmışlardır.³⁸⁶

Freud, yaşamın yüzey ya da tezahür düzeyinin, zihinsel faaliyetin üst toprağı olduğunu, bunların çoğunun bilinçdışı bir düzeyde gerçekleştiğini söyleyerek

³⁸⁶ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 37.

hekimlerin biyolojik temelde ele aldığı zihin kavramını felsefî ve psikososyal alana taşımıştır. Semptomlar ve sorunlu davranışın daha derin seviyeler anlaşıldığında anlam kazanmaya başladığı savı ile insan bedenini esas alan tıbbi tedavi yöntemlerinin felsefî bir yönelime sahip olması gerektiği düşüncesine işaret etmiştir.

Organizmanın işlevleri ve bozuklukları için anatomik bir temel bulmak, onları kimyasal olarak açıklamak ve biyolojik olarak incelemek üzere eğitildiniz. Ama ilginizin hiçbir kısmı, sonuçta bu olağanüstü karmaşık organizmanın başarısının doruk noktasına ulaştığı ruhsal yaşama yönlendirilmedi.³⁸⁷

Freud, içsel deneyimin araştırılması yoluyla insan davranışını anlamaya ve bu anlayışın klinik bir uygulamasıyla psikolojik sorunları tedavi etmeye çalışmıştır. Psikanalitik kuramın ilkeleri hem kuramsal kavramları hem de klinik yöntemleri içermektedir.³⁸⁸ Freud, kendi döneminde gündemde olan zihin ve bedenin kategorik olarak farklı olduğu (dualistik yaklaşım), tüm zihinsel süreçlerin bilinçli olduğu ve zihni keşfetmenin en iyi yolunun iç gözlem olduğu önermelerinin tümüne sırtını dönmüştür. Bunun yerine, zihinsel durumların beyin durumları olduğu, zihinsel süreçlerin bilinçdışı olduğu, kendi zihinlerimize yalnızca dolaylı erişimimiz olduğu ve iç gözlemin zihni keşfetmek için yetersiz bir araç olduğu görüşüne ulaşmıştır. Bu felsefî değişim Freud'un psikanalizin kuram ve pratiğini yaratması için çok önemliydi.³⁸⁹

Psikanalitik düşüncenin gelişim sürecinin günümüze yansıması klasik ve modern psikanalitik yaklaşımların bir arada var olması şeklindedir. Psikodinamik psikoterapi doğrudan kendi soyundan gelen farklı psikoterapi biçimleri üretmiştir. Psikanaliz,

³⁸⁷ Sigmund Freud, "Introductory Lectures on Psychoanalysis," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XVI, (1915–1917)*, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth Press, 1916), 20.; Bu dersler, Freud'un tüm psikoloji çalışmalarının 15. ve 16. ciltlerini oluşturmaktadır. Kitaplar, Freud'un Viyana Üniversitesi'nde verdiği bir dizi derse dayanmaktadır. Dersleri bir açıklık, berraklık ve organizasyon modelidir. Yeni ve karmaşık bir bilgi alanını tanıtan Freud, basit, kabul edilebilir, sağduyulu kavramlarla başlayarak ve izleyicisinin önüne koyacağı yeni ve şaşırtıcı fikirler ortaya çıkana kadar argümanını tutarlı bir şekilde ilerleterek tezini adım adım geliştirir. Psikanaliz Üzerine Giriş Dersleri, psikanalizin anlaşılmasına en kolay ve en doğrudan yaklaşımı sunmaktadır.

³⁸⁸ Ellen B. Luborsky, Maureen O'Reilly-Landry, and Jacob A. Arlow, *Psychoanalysis, Current Psychotherapies*, ed. Raymond J. Corsini and Danny Wedding, (Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011), 42.

³⁸⁹ David Livingstone Smith, *Mind the Gaps!*. Accessed June, 20 2022. <https://www.philosophytalk.org>.

Freud'un önermelerine katılmayan filozoflara ve terapistlere kendi yöntemlerini bulma konusunda ilham vermiştir. Leo Rangell³⁹⁰(1913-2011)'e göre, yaygın olarak uygulanan psikoterapi biçimlerinin çoğu, psikanalitik kuram veya tekniğin bazı unsurlarına dayanmaktadır.³⁹¹

Psikanalitik kuramın bu denli yaygınlaşması "Psikanalizin alanı nedir?" sorusunu sorulmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Hazır bir cevap olarak "bilinçdışı" denebilir, ancak bu tanım hem çok geniş hem de çok dardır. Çok geniştir; çünkü bilinçdışı bir biçimde olup bitenlerin çoğu psikanalizle çok az ilgilenir ya da hiç ilgilenmez.³⁹² Örnek olarak, David Marr³⁹³ (1945-1980)'ın 1979 yılında tamamladığı ölümünden sonra 1982 yılında yayımlanan çalışması, retinaya çarpan bir foton akışı ile bilinçte neredeyse üç boyutlu bir görsel görüntünün oluşumu arasında bir saniyede bilinçsizce meydana gelen bir dizi nöro-hesaplama sürecini tanımlar. Marr, sormamız gereken sorunun üç boyutlu şekillerin silüetlerini yorumlarken bilinçdışı olarak kullandığımız hangi varsayımların mantıklı olduğudur.³⁹⁴ Nörolojik temelli süreçlerin psikanalizin kavramlarından uzak olduğu görülmektedir. Psikanalizin alanı *dinamik bilinçdışı* şeklinde "dar" bir tanımla sınırlandırıldığında ise bilinçdışı kavramı döngüsel bir hale dönüşmekte ve belirli bir kuramlaştırmaya çok sıkı bir şekilde bağlı kalmaktadır. Freud'un bilinçdışı kuramıyla tam olarak ne elde etmeye çalıştığının net bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Bu tür bir tanımlama, Freud'un kuramının hatalı olduğunu ortaya çıksa bile psikanaliz için bir temel sağlayacaktır. İlk tahmin olarak Smith, Robert Joseph Langs³⁹⁵ (1928 -2014)'ın da önerdiği tanımı³⁹⁶ önermektedir: "Psikanaliz, zihinlerin duygusal açıdan önemli bilgileri bilinçdışı bir şekilde işleme biçimlerini araştıran disiplindir."³⁹⁷

³⁹⁰ Amerikalı psikiyatrist ve psikanalisttir.

³⁹¹ Leo Rangell, "Structural Problems and Intrapsychic Conflict," *Psychoanalytic Study of The Child* 18 (1963): 103-38.

³⁹² David Livingstone Smith, "The Evolution of the Unconscious," *Psychoanalytische Perspectieven* 20,4 (2002): 525-6.

³⁹³ İngiliz nörobilimci ve fizyologdur.

³⁹⁴ David Marr, *Vision: A Computational Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information* (San Francisco: W.H.Freeman and Company, 2010), 219.

³⁹⁵ Amerikalı psikiyatrist ve psikoanalisttir.

³⁹⁶ Bkz. Robert Joseph Langs, *Science, Systems and Psychoanalysis* (London, Karnac,1992).

³⁹⁷ Smith, "The Evolution of the Unconscious," 526.

Freud'un çalışmalarından özellikle tezin konusu ile doğrudan ilişkili olan iki ana konuya kuramlar dizgesinin en son oluşturulmuş biçimine dikkat edilerek yer verilmiştir. Bunlardan biri, ruhsal aygıtın bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı bölmelerini ele alan bölmesel (topografik) varsayım olarak adlandırılan konu, diğeri ise id, ego ve spergeo (altbenlik, benlik ve üstbenlik) olmak üzere ruhsal aygıtın  yapısını ele alan yapısal varsayım olarak adlandırılan konudur. Ayrıca, bilinçdışı ve benlik ilişkisine açık biçimde işaret eden savunma mekanizmalarından yansıtılmalı özdeşim ve tarihsel süreçte bilinçdışı ile birlikte anılan belleğin (hafızanın) psikanalitik kuramdaki yerine değinilmiştir.

2.2.1. Bölmesel (Topografik) Varsayım: Bilinç, Bilinçöncesi ve Bilinçdışı

Freud'un ilgisini en fazla yoğunlaştırdığı konu, ruhsal aygıtın yapısal modelini aktardığı *Ego ve İd (Das Ich und Das Es-The Ego and the Id)* adlı eserini 1923 yılında yayımlayana dek bölmesel (topografik) kuram olmuştur. Bu dönemde Freud, ruhsal aygıt kavramını zihinsel içerikli belirli zihin bölgelerine yerleştirerek betimlemeyi amaçlamıştır. Bu, zihinsel süreçleri anatomik bölgelere göre ayırma anlamında bir betimlemeyi değil, çeşitli zihinsel etkinliklerin bilince uzaklıklarının saptanmasını içermekteydi. Buna göre, bilincin dışında oluşan ve dikkati zorlamakla bilinç düzeyine çıkarılamayan istekler ve dürtüler, zihnin bilinçdışı denilen en derin bölgelerinden kaynaklanırlar. Dikkat sarf ederek bilince çıkması sağlanabilen zihinsel olaylar ise bilinçöncesi denilen ve bilince daha yakın bir bölgede olurlar. Bilinçli olarak yaşanan ve algılanan olaylar ise zihnin yüzeyinde olurlar. 1923 yılında Freud'un, ruhsal aygıtla ilişkin yapısal kuramı açıklamasıyla bölmesel kuram önemini yitirmiş ve psikanalitik uygulamalarda kullanılan bir araç olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte, bölmesel kuram, zihinsel olayların farkında olunması ya da olunmamasını tanımlamada geçerliğini korumaktadır.³⁹⁸

Freud ve Breuer³⁹⁹ histerik hastaların hipnozla sağaltımı sırasında, hastaların eski unutulmuş anılarını anlatarak boşaldıklarını ve bunun üzerine birçok belirtilerin yok olduğunu gözlemlemişler ve bu denemeler sonucunda ilk olarak bilinçdışına bastırma

³⁹⁸ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998), 26

³⁹⁹ Bkz. Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies in Hysteria* (New York: Nervous and Mental Disease Monographs, 1950).

(repression, refoulement) kavramını ortaya atmışlardır. Giderek Freud, psikanaliz kuramını geliştirirken, ruhsal aygıtın tanımlamasını yapmaya çalışmış, bölmesel (topografik) ve yapısal (strüktürel) varsayımlar diye belirttiği görüşlerini düzenlemiştir. Freud'un bölmesel varsayımı bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı⁴⁰⁰ kavramlarını açıklamaktadır. Bölmesel derken, kuşkusuz beyindeki bölmelere karşılık olan bir takım anatomik yerler düşünülmemektedir. Geniş bilinçli ve bilinçdışı dünyamızı kavramsal anlamda bölmelere ayırmaktadır. Daha sonra Freud⁴⁰¹ bu bölmesel (topografik) terimin yerine *zihinsel nitelikler (mental qualities)* terimini yeğlemiştir. Yani bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı terimleri ruhsal aygıtın bölmelerini değil, zihinsel süreçlerin niteliğini göstermektedir. Gerçekten de Freud bu "bölmeler" kuramı yüzünden eleştirilmiştir. "Zihinsel nitelikler" deyince, herhangi bir zihinsel işlemin bilinçli, bilinçöncesi ya da derinliklerde bilinçdışı olabileceği⁴⁰² anlaşılmaktadır. Psikanalitik kuramda:

Bilinç; dünyadan ya da bedenin içinden gelen algıları fark edebilen zihin bölgesidir. Bedensel algıları, düşünce süreçlerini ve heyecansal durumları da kapsar. Bilincin içeriği konuşma ya da davranışlarla çevreye iletilir.⁴⁰³ Bölmesel varsayımda bilinçlilik, gerçeklere uyumu önde tutan mantıksal düşüncenin egemen olduğu bölmedir. Daha doğrusu bilinçli zihinsel süreçler bu niteliği taşırlar. Bilinçlilikte düşünce, duygu ve anılardaki neden, sonuç, zaman, yer bağlantıları gerçeğe uygun olarak kurulur ve bunlara dayanan eylem uyumsaldır. Gerçeği değerlendirme yetisi ile dış gerçekle olanla zihinde olan birbirinden ayırt edilir (reality testing). Yani, kişi neyin eylem ve olgu, neyin düşünce ve simge olduğunu ayırt edebilir. Çocukluğun ilk yıllarında düşünce biçimi böyle mantıksal ve dış gerçeğe uyumsal nitelikte değildir. Çocukluğun ilk dönemlerindeki ilkel ve gerçeği tanımayan düşünce biçiminden, zamanla olgunlaşma ve öğrenme ile ayrışarak gelişen bilinçli mantıksal

⁴⁰⁰ İngilizce karşılıkları şu şekildedir: bilinç: conscious, bilinçöncesi: preconscious, bilinçdışı: unconscious.

⁴⁰¹ Bkz. Sigmund Freud, "An Outline of Psychoanalysis," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XXIII*, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth, 1940), 144-207.

⁴⁰² Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 9-10.

⁴⁰³ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 26.

düşünceye *ikincil süreç (secondary process)*⁴⁰⁴ adı verilir. İşte bilinçlilikte egemen olan düşünce biçimi ikincil süreç niteliği taşır. Bu tür düşünce neden-sonuç bağlantıları kurulu; düşünce ve eylemler bir zamana, yere oturtulur.⁴⁰⁵

Bilinçöncesi; dikkatin zorlanmasıyla bilinç düzeyinde algılanabilen zihinsel olayları ve süreçleri içerir. Bu içerikte, gerçekliğe ilişkin sorunları çözmeye çalışmak gibi gelişmiş düşünce biçimlerinin yanı sıra, düş kurma gibi ilkel süreçler de bulunur.⁴⁰⁶ Kişinin belli bir anda bilincinde ayırt edemediği birçok düşünceleri, anıları, istekleri duyguları vardır. Bunların bir bölümü bilinçli bir çaba ile bilinç düzeyine çağrılabilir, yani anımsanabilir. İşte bu çeşit düşünceler bilinçöncesi nitelik taşırlar. Bunlar bilincimizde o anda bulunmadığı halde özel bir dikkat çabası ile bilince çağrılabilirler. Örnek olarak, bir süre önce karşılaştığımız bir olayı artık anılarımızdan tümünden silmiş gibi olabiliriz. Bilinçten silinmiş gibi sanılan ve uyarılarla, çağrışımlarla yeniden bilince gelebilen anılar, duygular, dürtüler bilinçöncesi niteliği taşırlar.⁴⁰⁷

Bilinçdışı; genel anlamda bilinçdışı, bilinçli algılamamanın dışında kalan tüm zihinsel olayları, dolayısıyla bilinçöncelerini de içerir. Dinamik anlamda ise bilinçdışı, sansür mekanizmasının engeli dolayısıyla bilinç düzeyine ulaşma olanağı olmayan zihinsel süreçleri içerir. Bu içerik, gerçekliğe ve mantığa uymayan ve insanın içinden geldiğince doyurulmak istenen dürtülerden oluşur.⁴⁰⁸ Bilinçdışı kişinin özel çabası ile bilince çağrılanmayan ve ayırdına varılmayan yaşantıların saklı olduğu ruhsal bölmedir; daha doğru bir deyişle, bu nitelikte olan ruhsal süreçlerdir. Bu yaşantılar ancak özel yöntemlerle, örnek olarak hipnoz, serbest çağrışım, düşlerin, anormal ruhsal davranışların incelenmesi ile açığa çıkabilir.⁴⁰⁹

Bölmesel varsayım, bilinc□dıs□ı ruhsal dinamiklerin bir sansu□r evresinden geç□erek bilinc□li hale gelebilme yeteneg□i kazandığ□ını ya da bastırıldığ□ını

⁴⁰⁴ Freud'a göre ruhsal yapıda birincil ve ikincil süreçler bulunur. Birincil süreçler bilinçdışıyı; ikincil süreçler ise bilinç ve bilinçöncelerini temsil eder.; Bkz. Eugen Bär, "The language of the unconscious according to Jacques Lacan," *Semiotica* 3, 3 (2009): 43-67.

⁴⁰⁵ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 10.

⁴⁰⁶ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 26.

⁴⁰⁷ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 10.

⁴⁰⁸ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 27.

⁴⁰⁹ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 11.

ileri sürer. Ancak bilinçdışı içerik sansürü geçse de bilince ulaşamaz, değerlendirilmek üzere bilinç oñncesine gönderilir. Ruhsal süreçleri açıklamada, çatışma kavramları yoluyla öne sürülen dinamik modele bölmesel bir varsayım eklenmiş olur. Zihinsel işlemlerin tümü kavramsal anlamda bölmelere ayrılmış ve bunların bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı nitelikte olduğu öne sürülmüştür. Bilinçdışını yargılama, algılama, irade, gibi birer yeti olarak görmek yanlış olur. Aslında bunlar arasında kesin sınırlar olduğu da düşünülemez. Bu kavramlar bilinçli olarak ayırt edebildiğimiz olaylardan, giderek daha az ayırt edebildiğimiz ve hiç ayırt edemediğimiz psikolojik işlemlerin niteliğini belirten kavramlardır. Hiç kuşkusuz bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı arasında süreklilik ve bağlantı vardır; aralarında dinamik bir etkileşim söz konusudur. Önemli olan, bilinçdışında bulunan istek ve anıların zaman, yer tanımaksızın eski güçlerini, eski enerjilerini sürdürebilmeleri ve çeşitli biçimlerde davranış üzerinde etkili olabilmeleridir. Örnek olarak, bilinçdışı bir korku, bir saplantı kişiyi yetişkin yaşamında etkileyebilir, kişi bu etkileyici gücü hiç ayırt edemeyebilir. Bu nedenle, insan davranışlarının tümünden bilinçli mantıksal düşüncenin ve iradenin (istencin) ürünü olduğunu savunamayız.⁴¹⁰

kişilik ve zihinsel faaliyetin çoğunun bilinçdışı ve büyük bir çabayla bile akla çağrılmaz. Belirli bir anda bilinçli olmayan bilginin kolaylıkla bilinçli hale gelebilmesi bilinçöncesi olarak tanımlamıştır. Bilinçöncesi, bilinçdışından çok bilince daha yakındır, çünkü büyük ölçüde bizim kontrolümüzdedir.⁴¹⁴

Bilinçdışında duşuñcelerin varlığı kabul edilirken duyguların varlığı tartışmalıdır. Bir duştuñnün bilinc nesnesi haline gelebilmesi için onu temsil eden bir duşuñce sayesinde mümkün olmaktadır. Bilinçdışında duştuñler duşuñceyi temsil etmektedir. Bir duştuñ hakkında bir şey bilmek ancak o dürtünün kendini bağladığı duşuñceyi ya da duygusal durumu bilmekle gerçekleşir. Bilinçdışı duygu ve coşukular, bastırma sonucu, duştuñde oluşan nicel değisikliklerdir. Düşünceler bellekle doğrudan ilişkili anı yükleridir. Duygular ise katarsisle ilişkilidir. Psikanaliz bilinçdışının derinliklerini inceleyerek bilinçdışı sürecin özelliklerini tanımlamış ve bu tanımlama çerçevesinde bilinçdışındaki öğeleri psikoterapi kapsamında çalışarak ruhsal tedaviyi amaçlamıştır.

Bölmesel kişilik kuramı, aslında, Freud'un düşünce gelişimi içerisinde geçici bir model olarak yer almıştır. Klinik çalışmaları sırasında Freud, gözlediği bazı durumların bölmesel modele uymadığını fark etmişti. Örnek olarak, bazı hastalarda gözlemlenen bilinçdışı suçluluk duygularını ve cezalandırılma isteklerini bölmesel modele göre açıklamak mümkün olamıyordu. Çünkü bu modele göre ahlâki değerlere ilişkin duyguların, içgüdülere karşıt güçlerin bulunduğu bilinç düzeyinde yer alması gerekir.⁴¹⁵ Daha önceleri, Freud ve arkadaşları çoğunlukla bilinçdışı yaşamın incelenmesine ve yorumlanmasına ağırlık vermiştir. Bilinç ve bilinçdışı kavramları artık yeterli değildi ve kuramın tümleşebilmesi için yeni kavramlar gerekiyordu.⁴¹⁶ Bu ve benzeri nedenlerle Freud, kişilik örgütlenmesini açıklayacak yapısal bir model geliştirmiş ve 1923 yılında yayımlanan *Ego ve İd* adlı eserinde bu modeli açıklamıştır. Ne var ki, Freud'un, bölmesel kuramdan yapısal kurama geçişi

⁴¹⁴ Ewen, *Introduction to Theories of Personality*, 16.

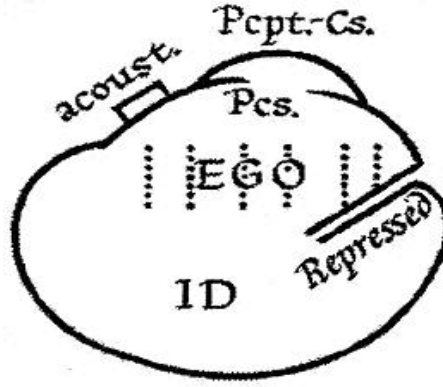
⁴¹⁵ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 27

⁴¹⁶ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 14.

birden olmamış, aradaki yıllar süresince, sonradan yapısal kişilik kuramına temel oluşturacak bazı diğer kavramlar geliştirmiştir.⁴¹⁷

2.2.2. Yapısal Varsayım

Psişik çatışma sırasında bilincin bilinçli ve/veya bilinçdışı seviyelerde çalışabileceğini ve zihnin kendisini kaygıdan koruma yöntemlerinin bile bilinçdışı olabileceğini kabul eden Freud, kuramını yapısal bir organizasyon açısından yeniden formüle etmiştir. Zihinsel işlevler, çatışmada oynadıkları role göre gruplandırılmıştır.⁴¹⁸ Geliştirdiği yapısal kurama göre, kişilik üç ana sistemden oluşur: *id*, *ego* ve *süperego*.⁴¹⁹ Davranış bu üç sistemin etkileşiminin ürünüdür. Bu sistemlerden biri diğerlerinden bağımsız olarak tek başına çalışamaz.

Şekil 2. Sigmund Freud'un Yapısal Modeli.⁴²⁰

Freud'un yapısal modelinden *egonun idden* keskin bir şekilde ayrılmadığı ve alt kısmının idle birleştiği görülmektedir. *Bastırılmış olan* da *id* ile birleşmiştir ve

⁴¹⁷ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 27

⁴¹⁸ Luborsky, O'Reilly-Landry, and Arlow, "Psychoanalysis", *Current Psychotherapies*, 25.

⁴¹⁹ *İd*, *ego* ve *süperego* deyimleri Freud'un sırasıyla "das Es," "das Ich," and "das Über-Ich" özgün kavramlarının İngilizce karşılığıdır. Türkçe'ye sırasıyla altbenlik, benlik ve üstbenlik olarak çevrilmiştir. Sıklıkla Türkçe'de İngilizce karşılıkları şeklinde kullanıldığından kavramlar alışlageldiği şekliyle ifade edilmiştir.

⁴²⁰ Freud'un *The Ego and the Id* (1923) adlı eserinden alıntılanmıştır. Pcpt-Cs. perceptual conscious kelimelerinin kısaltılmış halidir ve Türkçe karşılığı *algısal bilinç*dir. Pcs. preconscious kelimesinin kısaltılmış halidir ve Türkçe karşılığı *bilinçöncesi*dir. Bkz. Freud, "Ego and Id," 24.

sadece onun bir parçasıdır. *Bastırılmış olan* yalnızca bastırmanın dirençleriyle egodan keskin bir şekilde koparılır ve *id* aracılığıyla ego ile iletişim kurabilir.

Ego, bireyi dış dünyaya yönlendirir ve kişinin dış ve iç dünyaları arasında bir arabulucu görevi görür. *İd*, temelde cinsel ve saldırgan dürtüler olmak üzere zihin üzerindeki içgüdüsel baskıların organizasyonunu temsil eder. *Süperego*, egonun bölünmüş bir parçası, bireyin ahlâki eğitiminin erken tarihinin bir kalıntısı ve en önemli çocukluk özdeşleşmelerinin ve ideal özlemlerinin bir çökeltisidir. Olağan koşullar altında, zihnin bu üç ana bileşeni arasında keskin bir sınır yoktur. Bununla birlikte, intrapsişik çatışma, aralarındaki farklılıkları ve sınırları vurgular.⁴²¹

Freud, *id* terimini, Georg Groddeck⁴²² (1866-1934)'in bu konuda yazdığı "*İd'in Kitabı*" başlığından almıştır. *İd*, kişiliğin temel sistemidir. *Ego* ve *süperego* ondan ayrımlaşarak gelişirler. *İd*, kalıtsal olarak gelen içgüdüleri de kapsayan ve doğuştan var olan psikolojik gizil güçlerin tümüdür. Yaşamının ilk günlerinde çocuğun kişilik yapısı, boşalım arayan içgüdüsel dürtülerle yüklü idden oluşur. Bu dönemde çocuk, bu dürtüleri erteleme, denetleme ya da düzenleme olanağına sahip değildir ve çevresiyle baş edebilme konusunda kendisinin bakımını üstlenen kişilerin egolarına tümünden bağımlıdır.⁴²³

Freud'un deyişiyle *id* ruhsal aygıtın en eski parçasıdır ve kalıtımla geçen, doğuştan varolan, yapıda yerleşmiş bulunan herşeyi içerir. Bedenden kaynağını alan içgüdüsel dürtüler ruhsal anlatımlarını ilk olarak idde bulur. Ruhsal aygıtın ilk güç kaynağıdır. Tümünden bilinçdışıdır ve bilinçdışı süreçlerdeki kurallar, daha doğrusu kuralsızlıklar geçerlidir. Dış dünya ile bağlantısı yoktur. Zaman ve yer kavramı tanımaz. Birbirine karşıt dürtü ve eğilimler yanyana bulunabilirler.⁴²⁴

Ruhsal enerji kaynağı olan *id*, diğer iki sistemin çalışması için gerekli olan gücü de sağlar. Enerjisini yakın ilişki durumunda olduğu bedensel süreçlerden alır. Freud, *id* için *gerçek ruhsal varlık* demiştir. Çünkü *id* nesnel gerçeklerden bağımsız, öznel bir

⁴²¹ Luborsky, O'Reilly-Landry, and Arlow, "Psychoanalysis," 26.

⁴²² İç hastalıkları uzmanı olan Groddeck, Freud'un bilinçdışı kavramını çok benimsemiş olan dostlarından biridir.

⁴²³ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 44.

⁴²⁴ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 15.

yaşantı dünyasıdır. Fazla enerji birikimine katlanamaz ve böyle bir durum organizmada gerilim yaratır. Bu gerilimi giderebilmek için id, enerji birikimini bir an önce boşaltma eğilimi gösterir ki buna *id'in haz ilkesi* denir. Bu ilke ile hareket ederken *id*, acıdan kaçınma ve haz duyabilme amacıyla iki süreçten yararlanır: *Refleks eylemler* ve *birincil süreçler*. Refleks eylemler, hapşırma ve göz kırpma örneklerinde olduğu gibi doğuştan var olan otomatik tepkilerdir, gerilimi derhal giderirler. Organizmanın, yalın gerilimlerini giderebilmek için kullandığı, bu türden çok sayıda refleksleri vardır. Birincil süreç ise, biraz daha karmaşık bir psikolojik tepki biçimidir. Gerilimi boşaltmak için, önce bunu ortadan kaldıracak objenin ya da kişinin bir imgesini oluşturur. Birincil süreç, örnek olarak, aç bir insana herhangi bir besin maddesinin zihinsel görüntüsünü sağlar. Şizofreniklerin sanrılarında, ulaşılmak istenen nesne ya da kişiler bellekte kaldığı biçimleriyle görülür.⁴²⁵

Birincil süreç tek başına gerilimi gidermeye yetmez. Aç bir insan besin maddesinin zihinsel imgesiyle doyamaz. Dolayısıyla yeni ya da ikincil psikolojik süreçler geliştirir ve böylece, kişilik yapısının ikinci sistemi olan ego belirmeye başlar. Ego, organizmanın gerçek nesnel dünyayla alışverişe geçme ihtiyacından varlık bulur. Ego, imgelemede canlandırılan şeyin dış dünyadaki karşılığını bulmak zorundadır. Ego tarafından sağlanan ve sözü edilen bu uyuşmayı sağlayan mekanizmaya *özdeşleşme* denir. Ego, gerçeklik ilkesinin egemenliğindedir ve ikincil süreçler aracılığıyla işler. Gerçeklik ilkesinin amacı, ihtiyacın giderilmesi için uygun bir obje bulununcaya dek gerilimin boşalımını ertelemektir.⁴²⁶

Egonun ana işlevlerinden biri, zihni içsel tehlikelerden ve kabul edilemez çatışma yüklü dürtülerin bilincine bir yarıma tehdidinden korumaktır. Akıl sağlığı ve akıl hastalığı arasındaki fark, egonun bu sorumlulukta ne kadar başarılı olabileceğine bağlıdır.⁴²⁷ Ego, kişiliğin birçok önemli yürütme işlevini yerine getirirken, bir yandan da, *id'in*, süperegonun ve dış dünyanın birbiriyle çatışma durumunda olan istekleri arasında bir uzlaşma yolu bulmakla yükümlüdür.⁴²⁸

⁴²⁵ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 15.

⁴²⁶ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 45.

⁴²⁷ Luborsky, O'Reilly-Landry, and Arlow, "Psychoanalysis," 26.

⁴²⁸ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 47.

Kişiliğin üçüncü ve en son gelişen sistemi süperegoydur. Bu sistem çocuğa anababası tarafından aktarılan ve ödül ve ceza uygulamalarıyla pekiştirilen, geleneksel değerlerin ve toplum ideallerinin içsel temsilcisidir, kişiliğin vicdani ve ahlâki yönüdür. Gerçekten çok ideali temsil eder, hoşlanmadan çok kusursuzluğa ulaşmak ister. Süperegoyu ilgilendiren husus, bir şeyin doğru ya da yanlış olduğuna karar verip, toplum ya da temsilcileri tarafından onaylanmış ölçütlere göre davranmaktır. Süperegoyun başlıca işlevleri: (1) id'den gelen dürtüleri bastırmak ve ketlemek ki bunlar özellikle, dışa vurulduğunda toplumun hoş karşılamayacağı türde cinsel ve saldırgan dürtülerdir; (2) egoyu gerçekçi amaçlar yerine ahlâki amaçlara yönelmeye inandırmaya çalışmak; (3) kusursuz olmaya çabalamaktır. Süperegoy, id ve egoya karşı çıkarak onları kendi istediği düzene yöneltme eğilimindedir. Ego, içgüdüsel isteklere doyum sağlanmasını erteler, süperegoy ise bu istekleri tümünden engellemeye çalışır.⁴²⁹

Süperegoy çocuğun 3-4 yaşlarında Oedipus karmaşasını çözmek için geliştirdiği özdeşime bağlanmakla birlikte, çocuğun daha sonraki dönemlerinde de toplumsal ilişkilerle sağlanan özdeşimler de süperegoy gelişiminde yer almaktadır. Süperegoyun insan yaşamındaki belirtisi suçluluk duygusudur. Süperegoyun çok katı ya da çok gevşek gelişimi bireyin toplum içinde önemli uyumsuzluklar yaşamasına neden olmaktadır.⁴³⁰

İd, ego ve süperegoy farklı ilkelerle çalışan psikolojik süreçlere verilmiş adlardan başka bir şey değildir. Olağan koşullar içinde bu ilkeler birbiriyle çatışmaz ya da karışık biçimde çalışmazlar. Egonun yönetici önderliği altında bir ekip olarak birlikte hareket ederler. Böylece, kişilik üç ayrı parça olarak değil bir bütün olarak işler. Ancak, kişiliğin dinamiği öylesine işler ki ruhsal enerji, id, ego ve süperegoy tarafından paylaşarak kullanılır. Enerji miktarı sınırlı olduğu için bu üç sistem arasında sürekli bir yarışma vardır. Dengenin bozulduğu durumlarda, bir sistem diğerinin zararına enerjinin denetimini ele alabilir ve bu sistemin güç kazanması

⁴²⁹ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 47.

⁴³⁰ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 19.

diğerlerini zayıf düşürebilir. Çok geniş anlamda id, kişiliğin biyolojik yönünü, ego psikolojik ve süperegö toplumsal yönlerini oluşturduğı⁴³¹ söylenebilmektedir.

2.2.3. Bilinçdışı

Belirli bir zaman dilimi içinde farkına vardığımız uyarıların, düşüncelerin, duyguların, anıların sayısı sınırlıdır. Organizma sürekli olarak birçok uyarı ile karşı karşıya iken, bunların önemli bir bölümü bilinçli algılama ve ayırt etme eşliğinin ötesinde, dışında kalır. Böyle olmasaydı çok sayıda uyarının etkisi altında aşırı bir karışıklık ve dayanılması güç bir uyarı saldırısı içinde kalırdık. Örnek olarak, belli bir yerde otururken, oturduğumuz sandalyeyi, duvarların rengini, çevrenizdeki nesneleri, dışarıdan gelebilecek çeşitli sesleri, soluduğumuz havayı, soluk alıp verişimizi, yüreğimizin çarpışını hep aynı anda algılayarak, bunları ayırt etsek dünyamız dayanılmaz bir karışıklıkta olurdu. Organizma, dışarıdan ve kendi içinden gelen uyarıların ancak sınırlı bir bölümünün ayırımını yapabilir. Bu sınırlamanın denge sağlayıcı (homeostatik) işlevi açıktır. Organizma belli bir anda kendi yeti ve gereksinimlerine göre seçmeler, ayıklamalar yapmakta ve bütün algılama kaynaklarını etkileyen, bilinçte bir iz bırakan uyarılardan bilinçli olarak ayırdedilenlerin niceliğini kısıtlamaktadır. Bilinçlilik deyince, uyanıklık ve ayırt edebilme, farkında olabilme durumunu anlıyoruz. Ancak, bilinçlilik ruhsal işlemlerin tümünü kapsamamaktadır. Şu anda yaşadığımız bir olayı, bir başka anda düşünmeyebiliriz; fakat bu olay zihinsel dünyamızdan tümten silinmiş değildir. İstemli bir çaba ya da özel yöntemlerle bu olayı bilince çağırabilir, onun farkına varabiliriz.⁴³²

Freud çağına dek, davranışlar bilinçli bir güdüye, bilinçli mantıklı bir düşünceye bağlanamadığında, beyinde bir takım bozukluklarla açıklanmaya çalışılıyordu. Bir insan yükseklerle çıkmaktan korkabilir. Bir başkası sürekli olarak ellerini yıkama zorunluluğunu duyabilir. Bir başkasında çok garip anlaşılmaz inançlar, düşünceler olabilir. Böyle belirtiler, Freud'dan önce, çoğunlukla sinir dizgesinde kalıtımla geçen yozlaşma (degeneration) ve sinir zayıflamasına bağlı irade (istenç) eksikliği ile açıklanıyordu. Freud, normal ruhsal olaylarla anormal ruhsal olaylar ve davranışlar

⁴³¹ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 48.

⁴³² Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 8-9.

arasında işleme bakımından önemli bir ayrım olmadığını; ancak bunların yüzeysel bir bilinç anlayışı ile açıklanamayacağını ve bu nedenle de bir bilinçdışı kavramının gerekliliğini öne sürdü. Çağımızda, dinamik ruh hekimliğinin temeli bu noktaya dayanır.⁴³³

Freud'un bölmesel kuramın ardından yapısal kuramı oluşturması neticesinde bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı kavramlar geçerliliğini yitirmemiştir. Bilinçdışı kavramı olmadan psikanaliz mümkün değildir. Psikoterapi alanında yapılan bilimsel çalışmalar ve yaygın görüş bilinçdışının yalnızca psikanalize ait kavram olarak görse de bilinçdışı günümüzde artık felsefe ve bilim alanında birçok kuram ve uygulamayı temellendiren bir kavram haline dönüşmüştür.

Psikanalizi diğer birçok psikoloji sisteminden ayıran ilk temel kavram, insan ruhunu anlamada bilinçdışının önemine olan inançtır. İnsan bilinçdışının önemini kabul eden diğer psikoloji sistemleri, anlaşılır bir şekilde, doğrudan Freud ile çalışan kuramcılar tarafından geliştirilenlerdir. Bunlar arasında en dikkate değer olanı Carl Gustav Jung'dur. Jung, Freud'un bilinçdışına olan inancını korumuş, ancak onu iki önemli yönden oluşturduğunu görmüştür. Jungcu analistler, Freud'un tanımladığı bireysel bilinçdışı türüne ek olarak, kolektif bir bilinçdışına inanırlar. Kolektif bilinçdışı, daha bireysel Freudcu bilinçdışının aksine, tüm kültürlerde mevcut olan insan varoluşunun evrensel temalarının arketipsel imgelerinden veya sembolik temsillerinden oluşur. Psikanalizde olduğu gibi, Jungcu analizinde nevroz, kişinin bilinçdışının içeriğinden ve arketiplerin anlamından aşırı derecede koptuğunda ortaya çıkar ki bu, rüya analizi de dâhil olmak üzere çeşitli yöntemlerle anlaşılabilir. Jung, mistisizm ve maneviyatın daha önceki psikanalistler tarafından reddedilen veya görmezden gelinen, ancak şimdi modern psikanalistlerin, özellikle meditasyon ve Doğu dinlerine ilgi duyanların dikkatini çekmeye başlayan yönlerini ortaya çıkarmıştır.⁴³⁴

Freud'un öğrencilerinden bireysel psikoloji kuramının kurucusu olan Alfred Adler (1870-1937), dürtülerin bastırılmasına dayanan intrapsişik bir sistemin parçası olarak bilinçdışına olan inançtan ayrılmış, ancak insanların kendileri hakkında gerçekte

⁴³³ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 9.

⁴³⁴ Luborsky, O'Reilly-Landry, and Arlow, "Psychoanalysis," 19.

anladıklarından daha fazlasını bildiklerine inanmaya devam etmiştir.⁴³⁵ Varoluşçu psikoterapistlerde bilinçdışıyla ilgilenirler. Psikanalistler gibi, insanların içsel bilinçdışı çatışmalar yaşadığına ve bunların bilinçli farkındalıktan dışlandığına, ancak yine de davranış, düşünce ve duygular üzerinde bir etkisi olduğuna inanırlar. Onlara göre ölüm, dış dünyadan yalıtım ve anlamsızlık gibi temel varoluşsal korkulara karşı savunulan kaygıdır.⁴³⁶

Gestalt terapisi aynı zamanda psikanalizin bir sonucuydu, ancak yalnızca temel kuramının çoğundan kaçınmakla değil, aynı zamanda çok yapılandırılmış ve aktif terapötik teknikler geliştirmekle de ondan radikal şekillerde ayrılmıştır. Bu önemli farklılıklara rağmen, Fritz Perls⁴³⁷ (1893-1970) bilinçdışı olanı bilince getirmenin terapötik değerine olan inancını sürdürmüştür. Benzer şekilde, Jacob Levy Moreno⁴³⁸ (1889-1974)'nın psikodraması, problemlili kişilerarası durumları canlandırarak, bir hastanın temasa geçmesine ve sahip olduğunu fark etmemiş olabileceği duyguları ifade etmesine yardımcı olur. Alvin R. Mahrer⁴³⁹ (1927-2014)'in deneyimsel psikoterapisi de psikanalizden çok çeşitli şekillerde farklıdır. Mahrer, bilinçdışı materyali her bireye özgü olarak görür ve yaşamı deneyimlemek için daha derin bir potansiyelin birçok yönünden birini temsil ettiğine inanır. Son olarak, belirli aile terapisi ekolleri, üyelerin bilinçsizce birbirleriyle ilişkili belirli rolleri oynama biçimleriyle ilgilenir.⁴⁴⁰

Kuramları karşılaştırmalı değerlendiren çevrelerde genel olarak daha derinde yatan süreçlerin ve deneyimlerin insan davranışı üzerinde önemli etkileri olduğunu kabul eden derinlik psikolojilerinin, davranışsal ve bilişsel yaklaşımlarla keskin bir tezat oluşturduğu kabul edilmektedir. Davranış terapisi, rasyonel duygusal davranış terapisi, bilişsel ve bilişsel-davranışçı terapi ve multimodal terapiyi içeren bu tür terapilerin tümünün öğrenme teorisine dayandığı öne sürülmektedir. Bu sistemlerde, istenmeyen semptom, davranış veya düşüncenin çevresel olaylar tarafından

⁴³⁵ Luborsky, O'Reilly-Landry, and Arlow, "Psychoanalysis," 20.

⁴³⁶ Luborsky, O'Reilly-Landry, and Arlow, "Psychoanalysis," 20.

⁴³⁷ Alman psikiyatrist ve psikoterapist Gestalt kuramının geliştiricilerindendir.

⁴³⁸ Romanya kökenli Amerikalı psikiyrist psikodramanın kurucularındandır.

⁴³⁹ Amerikalı psikoloji profesörüdür.

⁴⁴⁰ Luborsky, O'Reilly-Landry, and Arlow, "Psychoanalysis," 20.

öğrenildiği ve pekiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu modellerin, gözlemlenen davranışın veya bilinçli deneyimin ötesinde bir anlam aramadıkları ve davranışsal gözlem ve öz bildirimin, onların birincil değerlendirme yöntemleri olduğu belirtilmektedir. Bu modellerden türetilen bazı terapilerin, fobiler ve diğer iyi tanımlanmış anksiyete bozuklukları gibi sorunların yanı sıra majör depresyonun belirli semptomlarının tedavisinde etkinlik gösterdiği; böylece psikolojik ıstırapın hafifletilmesine değerli katkı sağladığı ileri sürülmektedir. Gerçekte, bilişsel-davranışçı temelli terapilerin bilişsel yönünü oluşturan otomatik düşünceler, rasyonel olmayan düşünceler, sistematik hatalar, sayıltılar ve şemalar olarak sıralanabilecek birçok kavramı bilinçdışı süreçlerle ilişkilendirmek mümkündür. Psikoterapiye başvuran kişilerin günlüklerini tanımlamak ve sınıflandırmak bu kadar çeşitli psikoterapi kuram ve uygulamasına rağmen hiç kolay değildir. Belirtiler çok iyi tanımlanmış olsa bile tedaviye direnç gösteren vakalarda süreçte yanlış gidenin ne olduğunu anlayabilmek için gözlemlenebilirin ötesinde kavramsal bir araca ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kavramsal araç arayışı bilinçdışının insan yaşamında oynadığı kritik role dikkat çekmektedir.

2.2.4. Benliğin Savunma Mekanizmaları

Savunma mekanizmaları kişilik yapısında önemli role sahiptir. Tüm canlılar dış dünyadan gelen tehlikelere karşı savunma mekanizmaları geliştirmiştir. Savunma yolu ise genellikle kaçmak ya da savaşmaktır. Bu tepkiler sadece biyolojik değildir. İnsanların çoğunda savunmalar stres aracılığıyla etkinleşir. Fakat yanıt verme biçimleri farklılıklar görülebilir. Benliğin çatışma ve kaygıya karşı kullandığı işlemler savunma mekanizmalarıdır. Psikolojik savunma kavramı Freud'un yazılarında görülmekteydi; ancak kavram kızı Anna Freud tarafından geliştirilmiştir. Freud id ve süperegö arasındaki çatışma üzerinde dururken Anna Freud ego savunmaları ve bunların psişenin gelişimindeki rolünü tanımlayarak egoyu ön olana çıkarmıştır.

Savunma mekanizmaları genellikle bilinçdışı süreçlerdir ve birey, ne tehlikenin ne de kullandığı savunmanın bilincinde değildir. Korku nasıl dışarıdan gelen gerçek bir tehlikeye karşı ilk koruyucu tepki ise, kaygı da içte olan bir çatışma ve tehlikeye işaret eden ilk tepkidir. Korku, bizi kaçmaya, saldırmaya ya da teslim olmaya

götürebilir. Ancak, bilinçdışı olan ve bireyin ayırt edemediği bir çatışmadan bilinçli olarak kaçması ya da ona bilinçli bir çözüm yolu bulması olanaksızdır. Bilinçdışı bir eğilim ya da dürtü karşısında benliğin çatışmaya girmesi durumunda ne ile bir savaşım yapılacaktır? Bilinçli olarak ve istençle (iradeyle) nasıl bir önlem alacaktır? İşte, benliğin bilinçdışı çatışmaya ve bunun doğurabileceği kaygıya karşı kullandığı çok değişik türde savunmaları vardır ki, bunlar birçok karmaşık davranışın gerçek anlamını açıklamaya yarar.⁴⁴¹

Savunma mekanizmalarından ilk tanımlanan ve bilinçdışı ile en ilişkili olan bastırma (repression, refoulement) dürtü, anı ve deneyimlerin bilinçdışına itilerek orada tutulmasıdır. Bastırma, günlük yaşantımızda dil ve devinim sürçmeleri ve unutkanlıklarla belirir. Bastırma mekanizmasının yoğun etkisi altında kalmak kişinin kendini bilmesini engeller. Fakat bastırılan bilinçdışı malzemenin bilinçlenmesi de bireyin dağılmasına yol açabilir.

Bilinçdışı ile benlik ilişkisinin net biçimde gözlenebileceği savunma mekanizmasının yansıtma özdeşim olduğu değerlendirilmektedir. Yansıtma özdeşim klinik uygulamada ve kuramsal çalışmalarda ilgi çekici olmuştur; ancak bu savunma mekanizmasına yönelik bir uzlaşma sağlanamamıştır. Yansıtma özdeşim kavramını ilk kez Melanie Klein (1882-1960)⁴⁴² ortaya koymuştur. Klein, 1946 yılında yayımlanan “Notes On Some Schizoid Mechanisms” adlı makalesinde erken bebeklik döneminde psikoza özgü kaygılar ortaya çıktığını ve bunların egoyu belirli savunma mekanizmaları geliştirmeye yönlendirdiğini ileri sürmüştür. Klein’a göre, bu dönemde tüm psikotik bozukluklar için saplantı (fixation) noktaları vardır. Klein bu hipotezinin bazı insanları tüm bebekleri psikotik olarak gördüğüne inandırdığını fakat bu yanlış anlaşılmayı yeterince ele aldığını belirtmiştir. Bebekliğin psikotik kaygıları, mekanizmaları ve ego-savunmalarının, ego, süperegö ve nesne ilişkilerinin gelişimi de dâhil olmak üzere tüm yönleriyle gelişim üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu bildirmiştir. Klein’a göre, nesne ilişkilerinin kaynağı yaşamın başlangıcında

⁴⁴¹ Öztürk, Psikanaliz ve Sonrası, 43.

⁴⁴² Avusturya asıllı İngiliz psikanalist olan Melanie Klein, çocuğun bilinçdışına ilişkin içgörülerini olabileceğini öne sürerek çocuk psikanalizine öncülük etmiştir. Klein, Nesne İlişkileri Kuramının kurucusu olarak kabul edilmektedir.

ilk nesne olan anne memesidir. Klein, bebeğin ilk etapta “iyi” ve “kötü” “anne” ile “iyi” ve “kötü” “ben” imgelerini ruhsal yapı içinde bölme (splitting) savunma mekanizması aracılığıyla ayrı tuttuğunu belirtmiştir. Bölme, yaşantılar arttıkça hem iyi hem de kötü yanları olan anne ve ben algısına dönüşmektedir. Odipal öncesi dönemde bebek “bölme” savunma mekanizması sayesinde kendini, benliğine ve nesneye ait ‘kötü’ yönlerden korumaktadır. Bu süreçler ego ve süperegonun inşasına katılır ve Oedipus kompleksinin başlangıcı için zemin hazırlar. Yansıtımlı özdeşim, nesne ilişkilerini hayati biçimde etkiler. Benliğin iyi yanlarının ve iyi duyguların anneye yansıtılması bebeğin ego bütünlüğü ve iyi nesne ilişkileri geliştirmesi için gereklidir. Ancak, eğer bu yansıtımlı süreç aşırı yürütülürse, kişiliğin iyi yanları kaybolmuş gibi hissedilir ve bu şekilde anne ego-ideali olur. Bu süreç de egonun zayıflamasına ve yoksullaşmasına yol açar. Çok geçmeden bu tür süreçler diğer insanlara da yayılır ve sonuç kendi iyi yanlarının dış temsilcilerine aşırı güçlü bir bağımlılık olabilir. Diğer bir sonuç sevme kapasitesinin kaybedilmesi korkusudur, çünkü sevilen nesne ağırlıklı olarak benliğin temsilcisi olarak sevilir. Benliği parçalarına ayırma ve nesnelere yansıtma süreci normal gelişimin yanı sıra anormal nesne ilişkileri için hayati öneme sahiptir.⁴⁴³

Yansıtımlı özdeşim, benliğin bilinçdışı ile olan ilişkisi aracılığıyla yapısını kurduğuna ve geliştiğine işaret etmektedir. Klein, bebeğin varoluş anksiyetesini gözlemlemiş ve bu gözlemlerine dayanarak yaptığı kavramsallaştırmalarla kuramını ortaya koymuştur. Bilim insanları birinci şahıs deneyimini çalışmaya istekli oldukları takdirde yansıtımlı özdeşim ilk ortaya konulanların çok daha ötesine geçebilecek ve benlik ve bilinçdışı hakkında daha fazlasını bilmemize yol açacaktır.

2.2.5. Psikanalizde Bellek

Freud yapısal kuramını formüle ederken ruhsal süreçleri zihnin duyu dizgeleri ucuyla motor dizgeler ucu arasında ve uzaysal bir sırada konumlandırır. Algılamanın ardından algılanan şey zihinde işlemlerden geçer ve bunu motor tepki izler. Freud, bellek dizgelerini algı dizgeleriyle motor dizgeler arasına yerleştirmiştir. Algı dizgeleri geçici iken, bellek dizgeleri kalıcı değişiklikler yaratma ve uyum gösterme

⁴⁴³ Melanie Klein, “Notes On Some Schizoid Mechanisms”, *International Journal of Psycho-Analysis* 27 (1946): 99-110.

becerisine sahiptir.⁴⁴⁴ Freud, erken dönemi anılarının klinik uygulamada rolü ve erken döneme ait anıların kurgusal bir doğası olduğunu vurgulaması⁴⁴⁵ dışında belleğe doğrudan bir atıf yapmamış olmakla birlikte zihinsel yaşantının düşünce süreçlerini algılayan kısmını temsil edecek bir kavramın gerekliliğinden söz etmiştir. Yapısal kuramda düşüncelerin bilinçöncesi alana taşınmasının ancak uyarıcı temsillerinin sözcük temsillerine bağlanmasıyla olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak, rüyalarda olduğu gibi temsiller olmadan düşünmek mümkündür. Bu durumda, uyarıcıların kendileri algı niteliği kazanmaktadır. İçsel haz ya da travmatik olayların neden olduğu duyum ya da duygular bilince ulaşabilmek için önce algı dizgesine aktarılmalıdır.⁴⁴⁶

Aristoteles'in algı, bellek, hatırlama ve imgelemele ilgili düşünceleri Freud'un düşünceleri ile benzerlikler göstermektedir. Aristoteles'e göre insan imgeleme (phantasia) yetisi sayesinde düşünmektedir. Düşünme esnasında ortak duyumun bir etkilenimi olan imgeler kullanılır. Bu imgeler düşüncelerden farklı olsalarda düşünmenin araçlarıdır. Kişi bellekte imgeler aracılığıyla düşünse de düşünce bellek tanımının bir parçası değildir. Bellekte sadece iki unsur bulunur: ortak duyum ve duyum aracılığıyla elde edilen imgeler. Bu imgeler aynı zamanda imgelemen nesnesi olabilirler.⁴⁴⁷ Aristoteles'e göre bellek ve hatırlama temsili imgelere sahip olma durumudur. Belleğin soyut fakat aynı zamanda mekân ve zamanla ilişkisi bakımından somuttur. Algılama bedensel organlar yoluyla gerçekleşir, imgeler ruhun bedendeki ilgili bölümünde depolanır ve bellek bu algısal imgelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Freud'da benzer biçimde algı sistemine giren içerikler bellekte birbirine bağlanır, düşünceler ve çağrışımlar kaynağını buradan alır.

Freud bellek işlevini daha çok klinik vakalarda unutma ve hatırlama hataları üzerinden aktarmıştır. Freud anormal psikolojik süreçlere yönelik tespit ettiği

⁴⁴⁴ John E. Gedo and Arnold Goldberg, *Models of the Mind: A Psychoanalytic Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1976), 23-4.

⁴⁴⁵ Sigmund Freud, "Screen Memories," in *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. V*, trans. and ed. James Strachey (London: Hogart Press, 1950/1899), 69.

⁴⁴⁶ Gedo and Goldberg, *Models of Mind*, 25-6.

⁴⁴⁷ David Bloch, *Aristotle on Memory and Recollection: Text, Translation, Interpretation, and Reception in Western Scholasticism* (Leiden:Koninklijke Brill Nv, 2007), 63-4.

ilkelerin normal süreçler için de geçerli olduğu düşüncesiyle çalışmalarını yapmıştır. Deterministik bir kuram olan psikanaliz insanı geçmiş yaşantılarının şekillendirdiğini iddia etmektedir. Freud, unutma ve hatırlamada yapılan hataları tesadüfi bulmaz ve bu hataların bilinçdışı dinamik süreçlerden kaynaklandığını düşünmektedir. Freud hastalarının çocukluk anılarını sıklıkla gözlemci perspektifinden hatırladıklarını ve bu erken döneme ait anıların kurgusal bir doğası olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁴⁸ Fakat bellekle ilgili açıklamaları klinik gözlemlerle sınırlı kalmıştır.

2.3. Carl Gustav Jung'da Bilinçdışı ve Benlik

Jung'un analitik psikolojisi, psikodinamik bir sistem ve kişilik kuramıdır. Jung, psikolojik kuramların subjektif olduğuna ve kuramcılarının kişisel öyküsünü yansıttığına inanıyordu.⁴⁴⁹ Jung yaşamının, eserlerinin özünü oluşturduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

Hayatım bir anlamda yazdıklarımın özü oldu, başka türlü değil. Varlığım ve yazma biçimim bir bütündür. Tüm fikirlerim ve tüm çabalarım kendimdir.⁴⁵⁰

Jung, İsviçre'nin kuzeyinde küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Jung çocukluk yıllarından itibaren gördüğü rüyalar aracılığıyla iki farklı kişi olduğunu yorumlamış, ailesinin izlerini sürerek kendini bulmaya çalışmıştır. Büyükbabasının Goethe'nin oğlu olduğu iddialarını değerlendirmiş, durumun kendisini etkileyip etkilemediği üzerinde düşünmüştür.⁴⁵¹ Sonunda Basel kilisesinin başrahibi olan annesinin babası gibi din adamı olmaya kendini uygun bulmamış, akıl hastası olan çocuklarla ilgilenen bir cerrahi profesörü olan babasının babası gibi tıp alanında çalışmayı tercih etmiştir.⁴⁵² Jung'un babası inancını kaybettiği açıkça belli olan, huysuz ve alıngan bir rahipti. Annesinin duygusal rahatsızlıkları vardı ve davranışları dengesizdi, bir andan sonraki ana değişiyordu.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Freud, "Screen Memories," 68.

⁴⁴⁹ Claire Douglas, "Analytical Psychotherapy," in *Current Psychotherapies*, ed. Raymond J. Corsini and Danny Wedding (Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011), 118.

⁴⁵⁰ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 13.

⁴⁵¹ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 35.

⁴⁵² Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 86.

⁴⁵³ Schultz and Schultz, *History of Modern Psychology*, 324.

Jung'un annesinin özellikleri Freud'un annesinden oldukça farklıydı. Bu özelliklere sahip birinin Freud'un iddia ettiği gibi annesine âşık olup babasıyla rekabete girmesi (Oedipus kompleksini kabul etmesi) beklenemezdi. Jung annesine yakındır, onu iki yönünü görmektedir. Bir yanı sezgisel, Jung'un korktuğu parapsikolojiye ilgili, diğer yanı sıcak ona huzur veren bir annedir. Onun zihninde annesi gündüz/gece, iyi/kötü diye ayrılmıştır. Bu annesinin zıt yönlerini bütünleştirme çabaları onun 'kahraman'ın arayışının önemini vurgulamak için bir form bulmuştur. Güçlü feminen arketip imgelerinin tasviri "korkunç anne" den kurtulmak isteyen annesinin bu zıt yönlerini bütünleştirme çabaları olan korkunç anneden kurtulmak isteyen kahramanın arayışının önemini vurgulamakta bir form bulmasını sağlamıştır.⁴⁵⁴

Jung, kendi ifadesine göre çocukluğunda yalnız, izole edilmiş ve mutsuzdu. Çocukluk döneminden itibaren gördüğü düşleri yorumlamaya çalışmıştır. Tanrı ile ilgili gördüğü bir düşten aşırı derecede etkilenmiş ve bu düşü bir olgu gibi benimsemek onun üzerinde oldukça etkili olmuştur. Düşün sonunda "Ben 'ben'im; ben 'ben' olmalıyım; ben, kendi kendime düşünüyorum olmalıyım; ancak ben kendi anladığımı benimseyebilirim."⁴⁵⁵ diye düşünmüştür. Böylece Jung, yaşantıların kendisinin onlara verdiği anlam sayesinde biçimlendiğine; çünkü bunun onun kendisi dışındakileri kavrayışına katkıda bulunduğuna inanmıştır.

Mutsuz bir evlilikleri olan anne ve babası onun dış dünyaya güvenmemesine yol açmış ve bu durum onu rüyalarından, hayallerinden ve tasavvurlarından oluşan iç âlemine -bilinçdışı dünyasına- yöneltmiştir. Sağduyunun bilinçli dünyası değil, fakat rüyaları ve bilinçdışı, çocukluğunda ve hayatının geri kalan bölümünde ona yol göstermiştir.⁴⁵⁶ Üç dört yaşlarında yaşındayken gördüğü yer altına inme rüyası⁴⁵⁷ onu tüm hayatı boyunca meşgul eden rüya olmuştur. Babasına teolog olmak istemediği konusunda güvence verebilse de bilim ve beşeri bilimler arasında kararsız kalmıştır. Biri ona ne olmak istediğini sorduğunda gizlice Asur ve Mısır arkeolojisini kastettiği bir filolog diye yanıt verirdi. Ne yapmak istediğine karar

⁴⁵⁴ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 118.

⁴⁵⁵ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 33.

⁴⁵⁶ Schultz & Schultz, *History of Modern Psychology*, 324.

⁴⁵⁷ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 11-12.

verememiş ama bilim ve felsefe okumaya devam etmiştir.⁴⁵⁸ Rüyaları onu yer altında kalanlarını, bilinçdışını incelemeye yöneltmiştir.

1900 yılında Basel Üniversitesi'nden tıp derecesiyle mezun olduktan sonra psikiyatri alanını seçmiş ve Zürih Üniversitesi psikiyatri kliniğinde Freud'un nevroitik hastalarla çalışmayı tercih etmesinden farklı olarak özellikle psikotik hastalarla çalışmıştır. 1900 yılında Freud'un *Interpretation of Dreams (Düşlerin Yorumu)* adlı eserini okuduktan sonra psikanalizle ilgilenmeye başlamış ve Freud'la ilk karşılaşmaları 1907 yılında Viyana 'da olmuştur.⁴⁵⁹

Freud'un ondokuz yaş büyük olması aralarında baba-oğul ilişkisi doğurmuş, birlikte Amerika'da konferanslar vermişler ve 1910 yılında Uluslararası Psikanaliz Derneği'ni kurmuşlardır. Freud Jung'un bu derneğin sürekli başkanı seçilmesini sağlamıştır. 1911 yılında Freud'un ısrarı ve Viyanalı üyelerin muhalefetine rağmen Jung, Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin ilk başkanı olmuştur. Freud, grubun başkanı Yahudi olsaydı, anti-semitizmin psikanalizin büyümesini engelleyeceğine inanıyordu. Neredeyse tamamı Yahudi olan Viyanalı üyeler bundan rahatsız olmuş ve Freud'un gözdesi olduğu açıkça belli olan Jung'a kızmışlardır. Bu üyeler psikanaliz hareketinde sadece daha kıdemli değillerdi, ayrıca Jung'un kendisinin de Yahudi aleyhtarı olduğuna inanıyorlardı.⁴⁶⁰

Jung, Freud üzerinde oldukça etkili olmaya devam etmiştir. 1909 yılında Bremen'de başlayan ve yedi hafta süren Amerika Birleşik Devletleri gezisinde her gün birlikteydiler ve birbirlerinin rüyalarını rüyalarını analiz ediyorlardı. Jung, çok önemli rüyalarından Freud'un hiçbir şey çıkaramamasını, bazen en iyi analistin başına bir rüyanın bilmeceğini çözmemenin gelebileceği şeklinde yorumlamıştır. Böyle bir insani hata yüzünden rüya analizlerini asla bırakmak istemediğini söylemiştir. Jung, Freud'la ilişkisini oldukça değerli bulmakta, Freud'u daha yaşlı, daha olgun ve deneyimli bir kişilik olarak görmekte ve kendisini bir oğul gibi

⁴⁵⁸ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 75.

⁴⁵⁹ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 149.

⁴⁶⁰ Schultz and Schultz, *History of Modern Psychology*, 325.

hissetmekteydi. Ama sonra, aralarında tüm ilişkiyi sarsıntıya uğratan bir konuşma geçmiştir. Jung, Freud'un bir rüyasını yorumlarken özel hayatından bazı ek ayrıntılar verirse bu konuda çok daha fazlasının söylenebileceğini eklemiştir. Freud'un bu sözlerle yanıtı, meraklı ve son derece kuşkulu bir bakıştan sonra, "Ama otoritemi riske atamam!" olmuştur. Jung bu sözleri hiç unutmuyacaktı, çünkü bu sözle Jung'un gözünde otoritesini çoktan yitirmiştir. Jung'un gördüğü ancak Freud'un yorumunu bir türlü yeterli bulmadığı rüyası yeni bir bakış açısına yol açmıştır:

Daha önce de söylemiştim, Freud o zamanlar gördüğüm rüyaları ya eksik yorumlayabiliyor ya da hiç yorumlayamıyor. Bunlar, çok sayıda sembolik malzeme içeren, kolektif içerikli rüyalardı. Özellikle biri benim için önemliydi, çünkü beni ilk kez "kolektif bilinçdışı" kavramına götürdü ve böylece kitabım *Wandlungen und Symbole der Libido* (*Libidodaki Değişiklikler ve Semboller*)'ya bir tür giriş oluşturdu.⁴⁶¹

Jung zamanla Freud'un kuramının her şeyi cinsellikle açıklamasından rahatsız olmuştur. Jung 'un 1912 yılında yayımladığı *Psychology of the Unconscious* (*Wandlungen und Symbole der Libido; Bilinçsizliğin Psikolojisi*) adlı eserinde ve Fordham Üniversitesi'ndeki konuşmalarında farklı bir libido görüşü ortaya atmasıyla Freud'la aralarındaki sürtüşmeler artmış ve 1912 yılında yollarını ayırmışlardır. Jung 1914 yılında başkanlıktan istifa etmiş ve ilişkileri daha da sert bir havaya bürünmüştür.⁴⁶²

Jung, Freud'la karşılaşmadan önce kendi formunu geliştirmeye ve hastaları tedavi etmeye başlamıştır. Fakat Freud'a borcu büyüktür. Jung için, Freud'un serbest çağrışım yoluyla bilinçdışını keşfetmesi rüyaların anlamına odaklanması ve kişiliği şekillenmesinde erken çocukluk yaşantılarının rolüne vurgusu önemlidir.⁴⁶³ Jung bu alanların bir haritasını Freud'dan daha geniş ve kapsamlı olarak oluşturmuştur.

Jung bilinçdışına giden kral yolu olarak komplekse odaklanmış; halbuki Freud rüyalarının önemini vurgulamıştır. Jung rüyaların basit dilek gerçekleştirme, temennilerden daha anlamlı olduğunu; rüya analizinin daha ayrıntılı ve geniş

⁴⁶¹ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 158.

⁴⁶² Schultz and Schultz, *History of Modern Psychology*, 325.

⁴⁶³ Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious*, 728.

kapsamlı tekniğini gerektirdiğini düşünüyordu. Jung için, Freud'un *Oedipus kompleksi* olası birçok kompleksten biri idi; ancak kesinlikle en önemlilerinden biri değildi. Cinsellik ve saldırganlık libidonun ifadesi için bir kanal olmaktan başka, birçok olası yoldan sadece ikisiydi. Nevrozların birçok nedeni olabilirdi, sadece cinsel problemlerle sınırlandırılmazdı.⁴⁶⁴

Jung, belli kişilerin Freudcu, bazılarının Adlerci bazılarının da Jungcu terapiden yarar sağlayabileceğine inanıyordu. Jung, Adler'in önemini defalarca kabul etmiş; üstünlük dürtüsünün bazı nevrozların kökeninde bulunabileceğini ve Adler'in rüya teorisinin bazı rüyaların yorumlanmasına dair ipuçları verebileceğini, ayrıca hastasını karşısında bir sandalyede oturttuğunu kabul etmiştir. Jung'un bireyin sosyal yaşı ve sosyal görevleri hakkında öğrettikleri, Adler'in "hayatın üç büyük görevi" kavramıyla pek çok ortak noktaya sahiptir. Jung "terapötik yeniden eğitim"i kendi psikoterapisinin bir parçası haline getirmiştir.⁴⁶⁵

Adler'in kuramı kendisinininkine benzer görünmekteydi. İki kuramda rüyaların bireyin kendisinde tanımak istemediğini ortaya çıkarabileceği şeklinde ele almaktaydı. Jung, buna kişiliğin gölge yönü demektedir. Hem Jung hem de Adler rüyaların bir bireyin dünyaya ilişkilendirdiği yolunun altından yatan paternleri ortaya çıkaracağına inanmaktaydı. Adler ve Jung ilk anılarının ve toplumun bireye yüklediği görevleri ve yaşam görevlerini yerine getirmenin önemini de vurgulamıştır. Jung, bu görevler yerine getirilmezse nevrozla sonuçlanabileceğini düşünüyordu. Her ikisi de Freud'dan daha eşit bir şekilde hastasıyla görüşmekteydi. Freud serbest çağrışım için hastasını divana uzandırmakta, onlar yüz yüze görüşecek şekilde oturmaktaydı. Sonuçta hem Adler hem de Jung psikoterapinin geçmiş kadar gelecekle de ilgilenmesi gerektiğine inanmaktaydı. Jung'un yaşam amaçları ve ileriye dönük enerjisi Adler'in görüşüne benzerdir.⁴⁶⁶

Jung'un 1913 yılından 1914 yılına kadar şiddetli bir iç çatışma ve duygusal problemler yaşamıştır. Jung gözünün önünden bir türlü gitmeyen bir görüntü

⁴⁶⁴ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 115.

⁴⁶⁵ Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious*, 728.

⁴⁶⁶ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 115-16.

görmeye başlayınca bir psikozla karşı karşıya bulunduğunu sanmıştır. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla gördüklerinin ruhsal bir bozukluk değil, yaklaşan dünya çatışmasının ilk belirtileri varsaymıştır. Bunun onun baskı altındalık duygusunun kendi içinden değil, dıştaki somut bir gerçekten geldiği kuramını desteklediğinden hareketle tıpkı çocukluk döneminde yaptığı gibi kendi ruhunun derinliklerine inmesi gerektiğine inanmıştır.⁴⁶⁷ Freud gibi Jung'un duygusal krizi de yoğun bir yaratıcılık dönemi olmuştu ve bu dönem Jung'u, kişiliğe yönelik alışılmamış bir yaklaşım geliştirmeye itmiştir.⁴⁶⁸ Jung, efsanelere olan ilgisi nedeniyle bilinçdışı araştırmalarını yazılı kayıt tutamayan ilkel kabileler arasında yaşayarak sürdürmek istemiştir. 1921 yılında uzun süre Afrika'da, 1924-1925 yıllarında Arizona ve New Mexico 'daki Pueblo Kızılderilileri ile; 1926 yılında Kenya'da yaşamıştır. Çağdaş bir Avrupalı'nın bilinçdışı ile ilkel ruhun bazı belirtilerinin içerik açısından güçlü benzerlikleri, Jung'un etnoloji ve din psikolojisinin derinlerine inmesine neden olmuş; ayrıca Uzak Doğu'nun felsefe ve din simgeciliğini de incelemiştir. Bilimsel çalışmaları, geniş ilgi alanları ve başkalarıyla fikir alışverişinde bulunmaya hazır oluşu, psikoloji alanında uluslararası araştırmalarda öncü bir kişilik haline gelmesini sağlamıştır. Jung dilbilimci olması (dört dili deyimisel olarak ve en az iki dili oldukça iyi konuşması) nedeni ile de başka ülkelerde ders vermek için aldığı birçok davete yanıt vermekte hiç zorluk çekmemiştir. 1936 yılında Harvard Üniversitesi'nden şeref ünvanı almıştır. 1938 yılında Oxford Üniversitesinden aldığı şeref doktora İngiltere'de bu ünvanı alan ilk psikolog olması açısından önemlidir.⁴⁶⁹ 1938 yılında Hindistan'da İslam, Hinduizm, İngiliz-Hint Tıp Bilimi adına Benares, Kalküta ve Allahabad Üniversitelerinden doktora ünvanı almıştır.⁴⁷⁰ Zaman içinde kendisine başka dereceler ve onurlar verilmiştir ve 1944 yılında bir yıl içinde rahatsızlığı nedeniyle bu görevinden istifa etmek zorunda kalsa da Basel Üniversitesi onun için özel bir tıbbi psikoloji kürsüsü

⁴⁶⁷ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, çev. Ender Gürol (İstanbul: Payel Yayınevi, 2006), 31.

⁴⁶⁸ Schultz and Schultz, *History of Modern Psychology*, 325-26.

⁴⁶⁹ Frieda Fordham, *An Introduction to Jung's Psychology* (Harmondsworth: Penguin Books, 1956), 12.

⁴⁷⁰ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, 274.

kurmuştur.⁴⁷¹ Jung yalnızca Protestan teolojik eğitim almamış aynı zamanda klasik Yunan ve Latin edebiyatı eğitimi almıştır. Özellikle Sokrates öncesi filozoflardan Heraklitos'tan, romantik felsefe, psikiyatri ve Asya felsefesinden etkilenmiştir.

Çağ boyunca bilimsel pozitivizm yükselişteyken Jung'un öğretmenleri insan doğasına rasyonel optimistik ve agresif bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Jung romantizmi, irrasyonel esrarengiz mistik ve bilinçdışı olanı seçmiştir. Goethe, Kant, Schiller, Nietzsche ve Schopenhauer, Jung'un düşünce biçiminde etkili olmuştur. Özellikle Nietzsche ve Schopenhauer Jung'un arketip kuramına ilham vermiştir.⁴⁷² Gelişim dönemlerini inceleyen psikologların çoğu Jung'a borçludur. Erik Erikson⁴⁷³ (1902-1994)'un psikososyal gelişim evreleri, Lawrence Kohlberg⁴⁷⁴ (1927-1987)'in ahlâk gelişimi ve Carol Gilligan⁴⁷⁵'in Kohlberg'in kuramını yeniden değerlendirerek kadının ahlâk gelişimine yansıtan çalışması gibi çalışmaların tümü Jung'un yaşam boyu bireyleşme düşünceleridir. Jung'un kuramı, Henry A. Murray⁴⁷⁶ (1893-1988)'in ihtiyaç-baskı kuramına, fantezileri cesaretlendirmesi ise aynı zamanda Jung tarafından da analiz edilen Tematik Algı Testine⁴⁷⁷ ilham vermiştir. Gestalt terapi

⁴⁷¹ Fordham, *An Introduction to Jung's Psychology*, 12.

⁴⁷² Douglas, "Analytical Psychotherapy," 117.

⁴⁷³ Alman Danimarka kökenli Amerikalı psikolog psikososyal gelişim evreleri kuramı ve kimlik bunalımı kavramı ile tanınmaktadır.

⁴⁷⁴ Harvard ve Chicago Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmış olan Amerikalı psikolog ve akademisyen ahlâk eğitimi ve gelişimi üzerine yaptığı çalışmalar ile ün kazanmıştır.

⁴⁷⁵ New York Üniversitesi'nde profesör olan Gilligan, Amerikalı (1936 doğumlu) feminist, ahlâk bilimci, psikologdur.

⁴⁷⁶ Harvard Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olarak çalışmış olan Murray'in çalışmalarının çoğu kişilik kuramları üzerinedir.

⁴⁷⁷ Tematik Algı Testi (Thematic Apperception Test TAT), klinisyenler tarafından, teste girenlerin anlatılarla yanıt verdiği resimli kartların uygulanması yoluyla kişilik özelliklerinin psikodinamik anlayışını elde etmek için kullanılan projektif bir araçtır. TAT, teste giren kişinin tepkilerinin bireyin kişiliğinin önemli yönlerini yansıttığını öne süren projektif varsayıma dayanır. TAT, yaygın olarak kullanılan bir araç olarak kişilik değerlendirmelerini desteklemek için yararlı bulunmuş olsa da, geçerliliği ve güvenilirliği ile ilgili ortaya çıkan soruları yanıtlamak amacıyla araştırmalar yorumlama için puanlamayı standartlaştırmaya ve TAT'nin kişiliğin aydınlatılmasına dair sunabileceği amaçları daha fazla tanımlamaya odaklanmıştır. Bkz. Christina D. Morgan and Henry A. Murray, "A Method for Investigating Fantasies", *Archives of Neurology and Psychiatry* 34 (1935): 289-304.; Gerald E. Nisley and Elvis DeFreese, "Thematic Apperception Test", in *Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Measurement and Assessment*, ed. Bernardo J. Carducci, Christopher

Jung'un rüya yorumlama metodunu bir genişleme olarak görmüş olabilir. Jungcular analitik araç olarak Gestalt yasalarının aktif imgelemede (fantezilerin bilinçli keşfinde) bir kombinasyonunu kullanmıştır. Moreno'nun psikodramasında hastanın rüyaları ve fantezilerini sahnelemesi Jung'un cesaretlendirmesini yansıtır. Amerikalı psikiyatrist Harry Stuck Sullivan (1892-1949)'ın iyi ben ve kötü ben, Jung'un pozitif ve negatif gölgelerini yansıtır. Amerikalı hekim ve psikoterapist Alexander Lowen (1910-2008)'in bioenerjik kuramı Jung'un tipoloji kuramını izler, Jung'un dört fonksiyonu: düşünme, hissetme, duyum ve sezgi Lowen'in kişilik fonksiyonlarıyla paraleldir. Amerikalı akademisyen ve psikolog Abraham Maslow (1908-1970)'un çalışması gibi kendini gerçekleştirme kuramları Jung psikolojisinin ileri dönük ve optimistik bölümlerini vurgular. Birey merkezli psikoloji, hastalarına kişisel bağlılığını yansıtır. Avusturya kökenli İngiliz psikanalist Melanie Klein (1882-1960) ve Almanya doğumlu Amerikalı psikanalist Erich Fromm (1900-1980)'un kuramları gibi Neo-Freudcu ego psikolojisi, Jungcu kuramla çok fazla şeyi paylaşmaktadır. Birbirlerini etkilemiş ve etkin bir karışım üretmişlerdir. Jungcular özgün formülasyonlarındaki bebekliğin tanımı ve görevleri, başkalarının kişiliklerinin parçalarını içselleştirme, yansıtma ve ölüm içgüdüğü gibi benzerliklere işaret eder. Freud sonrası düşüncede de Jungcu temalar yeşerir⁴⁷⁸ Jungcu analist Barbara D. Stephens Freud ve Jung'un kuramlarının etkileşimde olduğu konuları, 'Ben'in ve öznel yaşantının merkeziliği, analitik veriye karşıt transferans, semboller ve sembol formülasyonlarının rolü, ilkel (bebeksi) duygusal durumların önemi ve Freudcu feministlerin iyileşmenin ve entegrasyonun önemli bir yolu olarak istek, arzu ya odaklanmaları şeklinde sıralamıştır.⁴⁷⁹

Jung'un multikültüralizmi, Jungcu topluluklarının Güney Amerika Enstitülerinin çoğunda artış göstermiştir. Amerika'da Asyalı, Afrika-Amerikalı, İspanyol ve feminist analistler gibi birçok kültürden gelen analistlerin sayısı ile

S. Nave, Jeffrey S. Mio and Ronald E. Riggio, (New Jersey: John Wiley & Sons, 2020), 381-85.

⁴⁷⁸ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 116.

⁴⁷⁹ Barbara D. Stephens, "The Return of the Prodigal; The Emergence of Jungian Themes in Post-Freudian Thought", *Journal of Analytical Psychology* 44, 2 (1999): 197-220.

multikültürel, cinsiyet ve yaşlanma konularındaki dergilere ve eğitimlere ilgi giderek artmaktadır. Psikoterapistlerin sosyokültürel gerçeklik ve sorumluluk duyguları geliştirmekte Jungcu bir perspektiften grup çatışmaları doğasının kaynağını incelemektedirler.⁴⁸⁰ Jung “yapmak” kadar “olmak”ın değerini vurgulamıştır. Dini ve mistik duygulara derin güveni Asya psikoterapi tekniklerine benzer.⁴⁸¹ Jung’un yöntemi, aktif imgelemde fantezileri tasarlama yöntemi, doğrudan bir meditasyondur. Jung düşüncesinin Asyalı sistemleri hakkında geniş biçimde ders vermiş, kuramlarını onlarla karşılaştırmıştır. Örnek olarak, derslerinin en ikna edici olanı hastalarından birinin analiziyle ilişkili olan yogadır.⁴⁸²

Yaptığı çalışmalar sonucunda pek çok şeref ünvanına sahip olan Jung, mitolojiden dine, kuantum fiziğine, simyaya, doğu felsefesine, modern yaşamın tüm yönlerine kadar olan neredeyse tüm akademik disiplinleri kapsayan bir kuramı ileri sürmüş İsviçreli psikiyatrist ve psikologdur. Jung kuramında din ve bilimi uzlaştırma yoluyla belki de bilinçdışını keşfetmek arzusundaydı. Jung’un bilinçdışına yaklaşımı oldukça tanınmıştır ve tartışmalara yol açmıştır. Jung, bilinçdışının insan yaşamındaki kalıtsal, evrensel temaları gösterdiğine özellikle kolektif bilinçdışının içeriklerinin, hepimiz için ortak ya da temel paternleri yansıtan ilkel imgeler, arketipler olduğunu öne sürmüştür. Jung psikolojinin büyücülük değil bilim olduğunu, bilincin, bilincin verilerinin ve bilinçdışının bilimi olduğunu söyler. Ancak bilinçdışı olması nedeniyle bilinçdışına dolaysız ulaşamayacağından bilinçdışının ikincil derecede bir bilim olduğunu ileri sürer. Ona göre bilinçdışı gerçekten bilinçdışıdır; bilgi edinemediğimiz bir yerdir. Bilinçdışı bilincin kıyılarına bir yığın şey bırakır. Bunları bilinçdışı olarak adlandırdığımızda ancak kaynaklarını belirtmiş oluruz. Bilincinde olduğumuz her şey, bilinç aracılığıyla doğal olarak *Ben’e* katılır. Bilinçdışı içerikleri bilince aktarmak için özel yöntemlere

⁴⁸⁰ Douglas, “Analytical Psychotherapy,” 138.

⁴⁸¹ Polly Young-Eisendrath and Terence Dawson, *The Cambridge Companion to Jung* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 30.; Kazuhiko Higuchi, “Jungian Psychoanalysis in the Context of Japanese Culture,” in *Jungian Psychoanalysis*, ed. Murray Stein (Chicago: Open Court, 2010), 243-52.

⁴⁸² Claire Douglas, “Introduction,” in *Visions: Notes of the Seminar Given in 1930-1934 by Carl Gustav Jung*, ed.: Claire Douglas (Princeton: Princeton University Press, 1997), ix-xxxiii.

başvurulur.⁴⁸³ Analitik psikoterapi insanın kişisel ve kolektif gerçeklerine geniş bir bakış açısı sunar. Analitik psikoterapi bilinçli ve bilinçdışı öğeleri kapsayan, bilinçte hem benüstü (transpersonal; arketipal) hem de kişisel bir katmanı içeren insan psişesinin bir haritasını ortaya koyar. Psikoterapinin amacı yeniden entegrasyon (reintegration) kendini bilme ve bireyleşme, insanın durumunun içten bir farkındalığı, bireysel sorumluluk ve yaralı olanla aşkın olanın yer değiştirmesine bir bağlantı, tek yönlü, rasyonalist ve benliğin sınırlı duyumdur. Terapi, hasta ve terapistin etkileşen kişilikleri arasında temel bir karşılaşma yoluyla hastanın *psişesinin (psyche)* potansiyelini kendi kendine düzenlemesi ve iyileşmesi olarak sağlar.⁴⁸⁴

Jung'un kuramında kişiliğin tümü *psişe (psyche)* olarak adlandırılır.⁴⁸⁵ Latince kökenli olan bu sözcük o dilde ruh anlamına gelse de günümüzde daha çok zihin sözcüğünü karşılamaktadır. Psişe bilinçli ya da bilinçdışı, tüm duygu, düşünce ve davranışları içerir.⁴⁸⁶ Bireyin fizik ve toplumsal çevresine uyum yapmasını sağlar. Psişe, birbirinden farklı biçimde çalışan ancak birbiriyle etkileşim durumunda olan sistemlerden (bilinç, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı) oluşur.⁴⁸⁷ Jung, psişeyi tin, ruh ve ideanın bir kombinasyonu olarak tanımlar. Psişik gerçekliği bilinç ve bilinçdışının özeti olarak görür. Jung'a göre iç dünya vücuttaki biyokimyasal süreçleri, içgüdüleri etkiler ve dış gerçekliğin algılanmasını belirler. Jung, fiziksel maddenin yalnızca dış gerçeğin psişik imgeleri aracılığıyla bilinebileceğini ileri sürmüştür; böylece insanlar kim olduklarını algılar. Jung bilinçdışını silinmesi ve bilinçli yapılması gereken bir şey gibi görmektense bireylerin bilinçli ve bilinçdışı bölümlerinin uyumla çalıştığında bütünlüğe doğru gelişmelerine temas eder. Bu denge ve kendini iyileştirmeye doğru doğal hareket nedeniyle, Jung nevrozun kendi tedavisinin tohumlarını içerdiğini ve gelişme, iyileşmenin ortaya çıkardığı enerjiye sahip olduğunu belirtir. Jungcu

⁴⁸³ Carl Gustav Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş: Bilinçaltı ve İşlevsel Yapısı*, çev. Engin Büyükinal (İstanbul: Say Yayıncılık, 2013/1962), 71-2.

⁴⁸⁴ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 113.

⁴⁸⁵ Calvin S.Hall and Vernon J. Nordby, *A Primer of Jungian Psychology* (New York: Taplinger, 1973), 32.

⁴⁸⁶ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 171.

⁴⁸⁷ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 54.

analist, denge, gelişme ve entegrasyonu teşvik eden bir katalizör olarak hizmet eder.⁴⁸⁸

Psikopatoloji erken dönem anne-çocuk ilişkisinden ortaya çıkan çatışma ve problemlerin büyük bir bölümünden kaynaklanır. Fakat diğer streslerle kötüleşebilir. Psişe bu uyumsuzluğa ve verilen yanıtı dikkatini yöneltir. Psişe kendi kendini düzenleyen bir sistem olduğundan patolojik semptomlar bütünlüğe yapılan engellenmiş dürtüden kaynaklanır. Sıklıkla diğerlerinin iyileşmesinin ipucunu kendi içlerinde taşırlar. Böylece örnek olarak aynı insan için sevgi ve nefret arasındaki uç dallar borderline kişilik bozukluğu olan bir bireyi simgeler ve kusurlu bebek gelişimine işaret eder. Savunma mekanizmaları komplekslerin şiddetli saldırısından kurtulmak için psişenin çabaları olarak görülür. Onlar korumanın yıkıcı yanlarını gördüğü kadar normal yanlarını da sunar. Katı bir savunma dengesizliğe yol açar ve eğer dikkat edilmezse artan biçimde patolojik olabilir.⁴⁸⁹

Jung *psişe* terimini üç seviyeden oluştuğu söylenen zihinle ilgili olarak kullanmıştır: *bilinç*, *kişisel bilinçdışı* ve *kolektif bilinçdışı*. Bilincin merkezinde, genellikle bizim kendimizi kavrayışımıza benzeyen ego vardır. Bilinç, algıları ve anıları kapsar ve bizim çevremize adapte olabilmemizi mümkün kılan gerçeklikle bağlantı kurmanın bir yoludur.⁴⁹⁰ Psişe hem bilinci hem de bilinçdışını içerir. Bilinçle bilinçdışı, birbirine karşıttır, aynı zamanda birbirini tamamlayan iki alandır. Bilinç alanı, bilinçdışına göre daha dar, daha küçüktür.⁴⁹¹

Psişenin bilinçli yanı bir adanın görülebilir parçasına benzer. Bilinmeyen daha büyük bir parça, suyun üstünde kalıp görülebilen küçük parçanın altında bulunmaktadır ve Jung bu gizemli, saklanmış taban üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁹² Bilinç, yapı olarak, bir tür yapay kattır; okyanuslarınkine benzer derinliklerine yayılmış bilinçdışının üzerinde yüzen bir üst tabakadır.⁴⁹³ Psişe sürekli çalışır, uykuda dahi rüya üreterek

⁴⁸⁸ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 113.

⁴⁸⁹ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 125.

⁴⁹⁰ Schultz and Schultz, *A History of Modern Psychology*, 327.

⁴⁹¹ Jung, *Analitik Psikoloji*, 32.

⁴⁹² Schultz and Schultz, *A History of Modern Psychology*, 327.

⁴⁹³ Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, 76.

etkinliğini sürdürür. Fakat psişenin tüm etkinliklerinin farkında olmayız. Örnek olarak, gördüğümüz tüm rüyaları anımsayamayız.⁴⁹⁴

Jung'a göre, kişilik birbiriyle etkileşimde bulunan çok sayıda sistemden ve bunların etkileşimlerinden oluşur. Bu sistemler ego, kişisel bilinçdışı ve onun kompleksleri, kolektif bilinçdışı ve arketipler, persona, anima ve animus ve gölgedir. Birbirine bağlı bu sistemlerin üzerinde içedönüklük ve dışadönüklük tutumları ve duygu, duyu, sezgi ve düşünme fonksiyonları vardır. Son olarak bütün bunların bileşimi olan bütünleşmiş kişiliği simgeleyen benlik bulunur.⁴⁹⁵

Jungcu kuram bebeğin genelde bilinçliliğin gelişim paternini izlediğini kabul eder, ilk başlangıç kaynaşımı durumunda anneye bir arada olma ilk deneyimken sonra parça parça anneyi bazen tamamen iyi, bazen tamamen kötü algılayarak bölünme olur. Çocuk insanlığın genel tarihsel gelişimini izler, babaerkek dönemde baba ve erkek değerlerinin üstün olduğu kendilik farkındalığı ortaya çıkar. Bu dönem erkekler kadar kızları da etkiler ve kadın gelişimi için bir engel olarak düşünülür. Ego sebatla orada olduğunda, kişi tam bir kişilik oluşturmak için enerjilerin ikisini de bir araya getirerek hem anne hem baba dünyasını bütünleştirebilir.⁴⁹⁶

Bilinçli olmak, içinde bulunduğu ilişkileri nedeniyle dış dünyayı algılamak ve onu tanımak demektir. Bireyin kendini dış dünyayla ilişki içinde görmesi, kendisini çevresi içinde tanınması anlamına gelir. “Kendisi” ne demek? Her şeyden önce bilincin merkezi, *Ben (Ego)* demektir.⁴⁹⁷ *Ben* kişiliğin bilinçli sistemidir. Kişilik yapısındaki bir sıra göz önüne alınırsa en üst düzeyde yer alan sistemdir. Gerçekle ilişki halindedir ve gerçeklerle uyuma yöneliktir. Algılama, hatırlama (anılar), duyumsama, düşünme *benin* temel fonksiyonlarındandır. *Ben* birlik, bütünlük ve süreklilik duygusunu sağlar. *Ben* kişiliğin “Benlik” kavramının oluştuğu yerdir. *Benin* gücü ile bilince kadar ulaşmaya yetmeyen duyu-algılamaları vardır ve yaşantıların büyük bir kısmı ya kısmen anlaşılır veya tamamen algılanmayan

⁴⁹⁴ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 55.

⁴⁹⁵ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 48.

⁴⁹⁶ Douglas, “Analytical Psychotherapy,” 124.

⁴⁹⁷ Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, 78.

şeylerdir.⁴⁹⁸ Eğer nesne *Bene* ulaşmaya uygun değilse, nesneyi *Bene* bağlayacak bir köprü yoksa,, nesne bilinçdışıdır, yani bireyde yokmuş gibi bulunur⁴⁹⁹. Bilince kadar ulaşamayan bu gölgeli alan, bireyin zamanında bilinçli olan ancak daha sonradan görmemezlikten gelinmiş ya da bastırılmış çocuksu düş ve arzularından, yüksek algılarından sayısız unutulmuş tecrübelerinden meydana gelen *Bene* komşu olan kişisel bilinçdışıdır.⁵⁰⁰ Bilincin hemen altında bulunan ve bireye ait olan kişisel bilinçdışı anılardan, dürtülerden, arzulardan, silik algılardan ve bireyin hayatındaki bastırılmış veya unutulmuş diğer sayısız deneyimlerden oluşur. Kişisel bilinçdışındaki olaylar kolaylıkla bilince geri getirilebilir, bu durum bu bilinçdışı seviyesinin çok derin olmadığını gösterir.⁵⁰¹ Kişisel bilinçdışı, bize rahatsızlık veren, huzursuzluk yarattığı için bastırdığımız, bilinçsizce algıladığımız, düşündüğümüz her türlü şeyin depolandığı yapı olarak tanımlanmıştır ve kaynağının kişisel deneyimlerimiz olduğu öne sürülmüştür.⁵⁰² Kişisel bilinçdışındaki deneyimler gruplaşarak kompleksleri oluştururlar. Kompleksler, zihnin güç veya aşağılık hissi gibi düşüncelerle meşgul olmasıyla tanımlanan ortak ana konularla, duygu, anı ve isteklerin kalıplarıdır.⁵⁰³

Kişisel bilinçdışının daha derinlerinde psişenin üçüncü ve en derin seviyesi olan kolektif bilinçdışı, kalıtımsal bir nitelik taşır, genel evrimsel deneyimlerden oluşur ve kişiliğin temelini şekillendirir.⁵⁰⁴ Kolektif bilinçdışı, kalıtsal olarak her insanın doğuştan getirdiği, içeriğini de ilk insandan bu yana yaşanan tipik psişik etkileşimlerin oluşturduğu (korku, tehlike, üstün güce karşı verilen mücadele, cinsellik, doğum, ölüm, sevgi, vb.) yapıdır.⁵⁰⁵ Kolektif bilinçdışı insanın insan olma evresine ulaşmadan önce geçmişinden getirdiği gizli bellek kalıntılarıdır.⁵⁰⁶ Kolektif bilinçdışındaki kalıtımsal eğilimler olan arketipler, duygusal yönü güçlü kalıtımla

⁴⁹⁸ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 48.

⁴⁹⁹ Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, 78.

⁵⁰⁰ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 48.

⁵⁰¹ Schultz and Schultz, *A History of Modern Psychology*, 327.

⁵⁰² Jalande Jacobi, *Psychology of Carl Gustav Jung* (London:Routledge & Kegan Paul Ltd., 1951), 23-5.

⁵⁰³ Schultz and Schultz, *A History of Modern Psychology*, 327.

⁵⁰⁴ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 49; Schultz & Schultz, *A History of Modern Psychology*, 327.

⁵⁰⁵ Jacobi, *Psychology of Carl Gustav Jung*, 23-5.

⁵⁰⁶ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 49.

gelen evrensel bir düşünme biçimidir. Bunlar türe ilişkindir. Deneyimlerden oluşmuşlardır. Arketip, semboller ile belli şekilde algılama ve bu algılamaya uygun şekilde davranmadır. Arketiplerin kaynağı insanlığın sürekli tekrarlanan yaşantılarının birikimidir.⁵⁰⁷

Kolektif bilinçdışını oluşturan içerikler nötrdür, hiçbir olumlu olumsuz etkiye maruz kalmazlar ve ancak bilinçle temas ettiklerinde bir kuvvet kazanırlar. Bu özelliklerinden ötürü Jung kolektif bilinçdışını *objektif psişe* olarak da adlandırmıştır.⁵⁰⁸ Jung analitik psikoterapide kişisel anılarla ilgisi olmayan fanteziler belirtmeye başladığında, içinde insanlığa ortak ilksel imgelerin uyur durumda bulunduğunu, bilinçdışının daha derin bir katılım tezahürleriyle karşılaştığını; bu imgelere veya motiflere *arketipler* ya da bilinçdışının *dominantları* diye adlandırdığını söyler ve şöyle devam eder:

Bu buluş, olayı anlamamızda bir adım daha ileri götürüyor bizi; yani bilinçdışında iki kat bulunduğu gerçeğini kabul etmemize. Bir kişisel, bir de, kişi ötesi, kişi dışında bilinçdışı var. Bu sonuncusuna “kolektif bilinçdışı da diyoruz, çünkü kişisel olabilecek bir şeyden tamamıyla uzak, tamamıyla evrensel bir olay; bu içeriklere her yerde rastlamak mümkün, kişisel bilinçte unutilan anılar, bastırılıp geri itilmiş olan (yani bile bile unutulmuş) acı hatıralar, eşik altı algılamalar, yani bilinç yüzeyine çıkacak gücü bulamamış duyu algılamaları, en sonra da, bilinç için henüz olgunlaşmamış içerikler var.”⁵⁰⁹

Jung’un diğerlerine nazaran en fazla öne çıkan dört arketipi *persona*, *anima* ve *animus*, *gölge* ve *ben (self)*’dir. *Persona*, bireyin gerçek kişiliğini saklayan, diğerleriyle olan ilişkilerinde taktığı maskedir. *Persona* sayesinde birey kendini topluma görünmek istediği biçimde sunar. *Anima* ve *animus* arketiplerinden, *anima* erkeklerdeki dişilik özellikleri, *animus* kadınlardaki erkeklik özelliklerini temsil eder. Bu arketiplerin kökeninde, bireylerin ilkel geçmişleri, karşı cinsten bazı eğilimleri barındırmaları yer almaktadır. *Gölge* arketipi bireyin hayvani yönünü temsil eder, kökeni evrimseldir. Çoğunlukla ısrarcıdır, onu ancak *persona* durdurabilir. Bir yandan ahlâksızlıkları ve ihtirasları barındırırken diğer taraftan da bireyin gelişimi için gerekli spontanlık, yaratıcılık ve coşkuyu sağlar. Jung’un en önem verdiği arketip *ben (self)*’tir. *Ben (self)* kişiliği dengeleyici,

⁵⁰⁷ Jung, *Analitik Psikoloji*, 147.

⁵⁰⁸ Jacobi, *Psychology of Carl Gustav Jung*, 55.

⁵⁰⁹ Jung, *Analitik Psikoloji*, 145.

birleştirici ve bütünleştiricidir. İnsan kendisini uyum içinde hissediyorsa *ben* görevini yapıyor anlamına gelir. *Ben*, kişiliğin tüm yönlerinin uyumlu ve bütünlük içinde olması anlamına gelen kendini gerçekleştirme sağlar.

Jung arketiplerin karakteristik etkisini açıklarken karşıtlıkları kullanır. Aklın almadığı akıldışı olan şeyin de var olduğunu iddia eder. Jung'a göre, akıldışı olan da, aynı şekilde, psikolojik işlevdir.- tek kelime ile kolektif bilinçdışıdır; oysa akli olan temelde bilince bağlıdır.⁵¹⁰ Jung, "Karşıtlıklar tüm psişik yaşamın vazgeçilmez, sönmez ve zorunlu ön koşullarıdır"⁵¹¹ demiştir. Zamanın dualistik kavramları çizgisinde, Jung dünyayı iyi-kötü aydınlık-karanlık, pozitif-negatif gibi ikili karşıtlıklar olarak görmüştür. Kişilik kuramını bilince karşı bilinçdışı, erkeksiliğe karşı kadınsılık, bir arketip imgenin iyi yönlerine karşı kötü yönler (örnek olarak besleyici anneye karşı yok edici anne), egoya karşı gölge gibi karşıtlıklar üzerine kurmuştur. Bu karşıtlıklar aktif mücadele verir ve kişilik gelişimi psişedeki üretilen bu çatışmanın gerginliğiyle meydana gelir.⁵¹²

Jung, Heraklitos'un karşıtların ayarlayıcı işlevini keşfetmesini psikoloji yasalarının en harikası olarak kabul eder. Heraklitos'un buna tersine koşmak anlamına gelen *enantiodrioma* dediğini ve her şeyin er ya da geç karşıtına geçeceğini söyler.⁵¹³ Jung *enantiodriomayı* göstermek için dik bir dağa tırmanırken gülen, kolay bir yoldan inerken ağlayan adamın hikâyesini anlatır. Tırmanırken çaba harcamadan inişi beklemiş fakat aşağıya rahat rahat inerken yokuşun güçlüğünü hatırlamıştır. Jung *enantiodriomanın* kişisel gelişim kadar insan tarihinin döngülerini yönettiğine inanmıştır. Bireyin yalnızca bilinç aracılığıyla bu döngülerden kaçabileceğini düşünmüştür. Heraklitos'un yasasında Jung'un inancı onun telafi kuramının temelini teşkil eder. Jung yalnızca dünyayı ikili karşıtlıklara bölmez aynı zamanda karşıtlıkların dinamik dengeyi sakladığını düşüncesini kurduğu bir kurama şekil verir, böylece her şey kişilikte karşıtı dengeler ya da tamamlar. Kendini

⁵¹⁰ Jung, *Analitik Psikoloji*, 149.

⁵¹¹ Carl Gustav Jung, *Mysterium Coniunctionis, The Collected Works of C.G., Vol. 14.*, trans. R.F.C. Hull, ed. Herbert Read, Michael Fordham, Gerhard Adler, William Mcquire (Princeton: Princeton University Press, 1976), 170.

⁵¹² Douglas, "Analytical Psychotherapy," 124.

⁵¹³ Jung, *Analitik Psikoloji*, 150.

düzenleyici biçimde Jung, bu eğilime telafi olarak işaret eder. Böylece kişisel bilinçdışı bireyin bilincini rüyada fantezilerde yükseliş göstererek ya da zıttına somatik semptomlar geliştirerek dengeler. Birey bilinçli durumu ne kadar sıkı yakalarsa karşıtı imge ya da semboller o kadar güçlü görünecektir ve bilinci yarıp geçecektir.⁵¹⁴

Jung insanın kişiliğini etkileyen güçlerin yalnızca çocukluk yaşantıları olmadığına, geçmiş kadar geleceğe yönelik hedeflerimiz, ümitlerimiz ve tutkularımız tarafından şekillendirildiğimize inanmıştır.⁵¹⁵ Jung'a göre yaşamın ilk bölümünün görevi, diğerleriyle kurulan ilişkilerle dünyada yerini alarak ve topluma karşı görevlerini yerini getirerek egoyu güçlendirmektedir. Yaşamın ikinci yarısının görevi kendisinin gelişmemiş yönlerini daha eksiksiz biçimde kişiliğin bu yönlerini tamamlayarak geliştirmektir. Bu süreci bireyleşme olarak adlandırmış ve yaşlı hastalarını analize getirenin bir yaşam görevi olduğuna inanmıştır. Jung, bireyleşmeyle, mükemmellikten söz etmez; bu düşünce tamamlama, bütünlüğe işaret eder, bireyin kişiliğindeki daha olumsuz yönlerini kabul ve bir ahlâkın benimsenmesini içerir.⁵¹⁶ Jung'a göre yaşamın birinci yarımından ikinci yarımına geçiş, eski değerlerin yeniden değerlendirilmesi demektir. Bir an önce eski ideallerimizin karşıtının değerini takdir etmemiz, eski inançlarımızdaki yanlış algılamamız, eski gerçeğimizde gerçek olmayanı tanımamız, o ana kadar aşk denilen şeyin içinde düşmanlık, hatta nefret payı olduğunu bilmemiz gerekir.⁵¹⁷ Michael Fordham⁵¹⁸ (1905-1995) ve diğer birçok çağdaşı Jungcu bireyleşmenin orta yaşa kadar beklemek zorunda olmadığına inanır.⁵¹⁹ Jung kişilik kuramında yaşamın ikinci yarısının görevi olarak bireyleşmeyi ayırır. Çünkü yaşam döngüsü boyunca gelişim ve transformasyona izin verir. Orta yaş krizi bu şekilde bakıldığında gelecekteki gelişme için iddialı bir fırsattır.

⁵¹⁴ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 123.

⁵¹⁵ Schultz and Schultz, *A history of Modern Psychology*, 327.

⁵¹⁶ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 121.

⁵¹⁷ Jung, *Analitik Psikoloji*, 153.

⁵¹⁸ İngiliz psikiyatrist ve Jungcu analisttir.

⁵¹⁹ Bkz. Michael Fordham, *Analyst-Patient Interaction: Collected Papers on Technique*, ed. Sonu Shamdasani (New York : Routledge, 1996).

Bireyleşme sürecinin bir bölümü yalnızca kişisel gölgenin özümsemesi değil aynı zamanda psişenin karşıt cinsel elementlerin bütünleşmesi ve farkındalığıdır. Jung'a göre, *anima* (kadınlığın arketipal imgesi) ve *animus* (erkekliğin arketipal imgesi) diye adlandırdığı bilinçdışına köprülerle hizmet eder. Anima ve animus'un arketipal imgelerinin karakteri ve formu oldukça bireyseldir. Kişinin karşı cinsle deneyimine, kültürel kabullere ve kadın ya da erkek arketipine dayanır. Bugün sürekli değişen cinsiyet ve cinsiyet rolleri hakkındaki çoğu şeyden dolayı şu anki imgeler Jung'un zamanıyla artık eşleşmez ve kültürel değişim ve yeni yaşantılarla birlikte değişmektedir.⁵²⁰

Jung'un kişilik kavramının en önemli ve iyi bilinen katkılarından biri tipolojidir. 1921 yılında yayımladığı *Psychological Types (Psikolojik Tipler)* adlı eserinde, Jung bireylerin alışkanlıkla dünyaya verdiği yanıtın değişen biçimlerini tanımlamıştır. İçedönüklüğü doğal ve temel olarak görmüştür. İçedönük için enerji, ağırlıklı olarak içe doğru akar. Gerçeklik içedönük kişinin bir olaya, nesneye ve kişiye verdiği tepkidir. İçedönükler zengin bir iç dünya geliştirmek ve sürdürmek için yalnızlığa gereksinim duyar, arkadaşlığa önem verir, az arkadaşları vardır; fakat diğerleriyle ilişkileri derindir. Dışadönük kişinin gerçeği ise nesnel gerçeklerden ve olaylardan meydana gelir. Dışa dönük temelde dış objeler aracılığıyla gerçeklikle bağlantı kurar. İçedönük dış gerçekliği içsel psikolojiye uydururken dışa dönük kendisini çevreye ve insanlara uydurur. Dışadönükler genellikle iyi iletişim kurarlar, kolay arkadaş edinirler ve diğer insanlarla etkileşim için çok miktarda libidoya sahiptir. Jung, insanlar kadar milletlerinde çoğunlukla ya içedönük ya da dışadönük olarak tanımlar. Örnek olarak, Jung İsviçre'yi temel olarak içe dönük tanımlarken, Amerika'nın yalnızca temelde dışa dönük olmadığını aynı zamanda içe dönüklüğe sağlıklı olarak bakma eğiliminde olduğunu düşünür.⁵²¹ Tipoloji kuramında, Jung kişiliği işlevsel tiplere böler. Bu işlevsel tipler dört zihinsel fonksiyondan birinin aracılığıyla insanların temelde gerçekliği algılama eğilimine dayanır. *Düşünme, hissetme, duyum ve sezgi* bu dört işlevden her biri içedönük ya da

⁵²⁰ Claire Douglas, *The Old Woman's Daughter: Reimagining the Mother Archetype* (Texas and A&M University Press, 2006), 65-6.

⁵²¹ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 122.

dışadönük biçimde deneyimlenebilir. Jung'a göre, bu dört işlevden tümü tam bir yönelim için eşit biçimde katkıda bulunur. Düşünme biliş ve yargıya olanak sağlamalı, hissetme bizim için önemli ve önemsiz olan bir şeyin nasıl ve ne boyutta olduğunu söylemeli, duyum, görme, duyma, tatma, hissetme vb. aracılığıyla bize somut gerçekliği bildirmeli, sezgi arka plandaki gizlenmiş olasılıkları sezmemizi sağlamalıdır. Çünkü bunlar verili bir durumun tüm görüntüsüne aittir.⁵²² Bir düşünür kuralları bulur, adları tayin eder, sınıflandırmaları yapar ve kuramlar geliştirir. Hisseden bir insan gerçekliğe bir değer koyarken sıklıkla hoşlanmadığı ya da hoşlandığı şeyler aracılığıyla yapar; duyumsayan bir insan dış ve iç gerçekliği kavrarken beş duyusunu kullanır. Sezen bir insan geçmiş ve gelecek gerçekliğe nüfuz etmiş görünen önsezilere sahiptir, aynı zamanda başka bir kişinin bilinçdışından kesin bilgiyi toplama yeteneğine de sahiptir.⁵²³

Her insanda kişilik ya içe dönük ya da dışadönük ağırlıklıdır. Jung'a göre, bu iki temel tipin özellikleri şöyledir: İçedönük tip kendi üzerine kıvrılmış ve dış dünyanın etkisini reddeden tiptir. Uyarıları kendi içinden alır. Dışadönük tip, gereksinim duyduğu dış dünyaya yönelir. Uyarıları çevreden gelir. Her insanda bu iki eğilim bir arada bulunur. Ancak her zaman bunlardan biri ağır basar. Jung kişiliğin dört ana fonksiyonunla iki temel tipi bir araya getirerek sekiz tür içe ve dışa dönük tipe ulaşır: Düşünen içedönük, düşünen dışadönük, duygusal içedönük, duygusal dışadönük, duysal içedönük, duysal dışadönük, sezgisel içedönük, sezgisel dışadönük.⁵²⁴ Çoğu insan bu dört temel işlevden baskın olan biriyle doğmuş görünür. Baskın işlev diğerlerinden daha çok kullanılır, daha tam gelişmiştir. İkincil bir işlev sıklıkla insan olgunlaşırken gelişir, bir üçüncüsü de olur fakat zayıf bir işlevdir. Bir düşünür için hissetmek gibi ya da sezgisel bir insan için duyumsamak gibi gölgesel ve gelişmemiş kalır. Jung, en az gelişmiş işlevin önemini vurgulamıştır. Çoğunlukla bilinçdışı, sıklıkla ilk olarak gölgede ve animuslara ait kişiliklerde görülür. Bu az gelişmiş fonksiyon bilince zorla geldiğinde soruna yol açar, fakat olgun kişiliğin cansız ve bitkin hissettiği zaman ortaya çıktığında yaratıcılık ve tazelik getirebilir.

⁵²² Carl Gustav Jung, *Psychological Types, Collected Works of C.G. Jung, Vol.6* (Princeton: Princeton University Press, 1971), 518.

⁵²³ Douglas, "Analytical Psychotherapy," 122.

⁵²⁴ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 46-7.

İnsanlar temel bir tavır ve işlev geliştirmeye ve bazen uygunsuz biçimde onlara güvenmeye eğilimlidir. Örnek olarak, çoğunlukla düşünen tip, bazı şeyleri yanlış ya da doğru, iyi ya da kötü kabul ya da redde değer olup olmadığını anlamayı daha basit hale getirebileceği zaman bir durumun gerçeklerini düşünmeye eğilimlidir. Herkes içedönüklük ve dışadönüklüğe olduğu kadar bu dört işlevin tümüne erişir. Jungculara göre, kişilik gelişiminin bir bölümü önce kişinin baskın tipini ve ardından daha az evrilmiş işlevlerini geliştirmesinden oluşur. Yaşam boyu gelişimde birinciden sonra ikinci işlev olgunlaşır ve onları üçüncü izler. En az gelişmiş işlevin çiçeklenmesi sonra olur ve yaşamın sonraki bölümünde büyük bir yaratıcılık kaynağı olabilir. Tipolojik kuramın bireysel farklılıklarla dolu olan kişiliğin alanından çok daha net bir plan veya harita olduğunu vurgulamak önemlidir.⁵²⁵

Jung bilinçdışını keşfetmenin yolunu rüya ve sembollerle aracılığıyla olacağını ileri sürmüştür. Jung 1964 yılında yayımlanan *Man and His Symbols (İnsan ve Sembolleri)* adlı eserinde, bir kelime ve imajın kendi açık ve ilk bakışta anlaşılabilen anlamının ötesinde bir şeyleri ima ettiğinde sembolik hale geleceğini söylemiştir. Sembolün hiçbir zaman kesin biçimde tanımlanmayan veya tam olarak açıklanamayan, daha geniş bir bilinçdışı yönü vardır. Bunun tanımlanması ve açıklanması beklenmez. Zihin onu keşfetmeye çalışırken mantığın kavrayışının ötesindeki düşüncelere sürüklenir. Jung insan anlayışının sınırlarını aşan sayısız şey olduğundan, tanımlayamadığımız kavramları temsil etmek üzere sembolik terimler kullandığımızı belirterek bütün dinlerin sembolik dil ve imgeler kullanmasının nedenlerinden birinin de bu olduğunu söyler. Jung aslında sembollerin bu bilinçli kullanımının son derece önemli bir psikolojik gerçeğin yalnızca bir yönü olduğunu, insanın aynı zamanda kendiliğinden, bilinçsizce rüya şeklinde semboller ürettiğini ileri sürer. Jung rüyaların incelenmesinin psikologlara bilinçli ruhsal olguların bilinçdışı yönlerini inceleme fırsatını verdiğini, bu tür

⁵²⁵ Douglas, “Analytical Psychotherapy,” 122-23.

delillerle dayanarak birçok bilim insanı ve filozofun varlığını reddettiği bilinçdışı psişenin varlığını kabul ettiğini söyler.⁵²⁶

Jung, bilinçdışını içebakışsal ve varsayımsal olarak inceler. “Bilinç, bilinmeyen genişlikte bir bilinçdışı alanın yüzeyidir.” savıyla doğal bilimlerdeki gibi bir sonuca ulaşır. Psişeyi incelemek üzere, duyuları dünyadan ayıran bir çerçeveyi oluşturacak karmaşık araç gereçlerle donatılmış bir laboratuvara ihtiyaç olduğunu, bilinçdışı durumların nesnel yöntemlerle incelenebileceği bir laboratuvarın olması gerektiğini vurgular.⁵²⁷ Jung’un rüya analizi, semboller ve mitler aracılığıyla bilinçdışına yaklaşımı genellikle varsayımsal olması ve her hastaya göre değişim gösteren bilinçdışına ilişkin formülasyonlar kullanması kuramı spekülatif hale getirmektedir.

Jung, Zürih’teki klinikte deneyimlerine dayanarak bireysel bilinçdışına ilişkin düşüncelerini ortaya koymuştur. Ekibiyle birlikte geliştirdiği kelime çağrışım testi ile deneklerin bastırılmış ve duygusal bellek verilerinden oluşan komplekslerini araştırmıştır.⁵²⁸ Psikotik hastaların öykülerinden bilinçdışındaki kolektif katmanı yakalamış ve hastaların sanrısız düşüncelerini mitlerle karşılaştırma imkânı bulmuştur. Daha sonra bilinçdışının rüyalar ve fanteziler aracılığıyla keşfedileceğini ileri sürmüştür.⁵²⁹ Jung’un bilinçdışına rüyalarındaki geçmişe dayalı ve dini yönlerin belirgin olduğu semboller aracılığıyla açıklamaya çalışması deneysel bir kuram oluşturma çabası izlenimi vermektedir.

Jung’un döneminde beyin araştırmaları sınırlı bir çerçevede kalmaktaydı. Jung beynin yapısı ve işleyişini nöral ve sinaptik açıdan ele almamıştır. Psikoterapiye gelen hastaların sözel aktarımlarını genelleyerek kavramsal bir çerçeve

⁵²⁶ Carl Gustav Jung, *İnsan ve Sembolleri*, çev. Hatice M. İlgün (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2015/1964), 16-54.

⁵²⁷ Carl Gustav Jung, *The Tavistock Lectures, Collected Works of C.G. Jung, Vol.18* (Princeton: Princeton University Press, 1935/1976), 12.

⁵²⁸ Carl Gustav Jung, *A Review of the Complex Theory, Collected Works of C.G. Jung, Vol.8* (Princeton : Princeton University Press, 1934/1972), 95.

⁵²⁹ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*; Jung, bu eserinde neredeyse 200 kez rüya kelimesini kullanmıştır. Eserinde kendi hayatını, çalışmalarını ve kuramını rüyaların yorumlanması temelinde ele almıştır.

oluşturmuştur. Jung'un zihnin bilinçdışı yönlerini ele alan kuramı, kavramsal yaklaşımlarla beyin araştırmaları arasındaki köprüyü kurmada ilk öncülüğü yapanlardandır.

Jung, bilinçdışındaki arketiplerin mitolojik ve evrimsel yönüne dikkat çekerek aynı zamanda insan zihninin kalıtsal yönüne, kültürel ve ilkel geçmişin etkilerini gündeme getirmiştir. Jung'un mitsel imgelere dayanan kavramsallaştırmalarını insan beyninde bir yer bulmak kolay görünmemektedir. İnsan bilincinin zaman içerisinde evrilmesi, gelişmesi ve değişmesi sonucunda dahi Jung'un bilinçdışındaki arketip ve sembolleri sürebilir mi? Bu noktada, Jung'un insan beyninin plastisitesini⁵³⁰ ve uyumluluğunu ihmal etme eğilimiyle karşılaşılmaktadır.⁵³¹ Günümüzde analitik psikoterapinin hâlâ psikoterapi yöntemi olarak kullanılması ise bilişsel bilimcilerin bilinç ve bilinçdışıyla ilgili hâlâ açıklayamadıkları konular olduğuna işaret etmektedir. Jung'un bilimsel tanımlar içine yerleştirilemeyen psişik gerçeklikler hakkında düşünceleri şu şekildedir:

Akademik psikolog, istediği takdirde duygu fenomenini ya da bilinçdışı kavramını (ya da her ikisini birden) bir yana bırakmakta tamamen özgürdür. Yine de bunlar tıbbi psikoloğun - hiç değilse- dikkate almak zorunda olduğu olgular olarak varlıklarını sürdürmeye devam ederler, çünkü duygusal çatışmalar ve bilincin müdahil olması bu bilim dalının klasik özellikleridir. Bir hastayı tedavi ettiği zaman,

⁵³⁰ Memeli beyninin en büyüleyici ve önemli özelliği, deneyimin nöral devreleri değiştirme ve böylece gelecekteki düşünce, davranış ve duyguyu değiştirme yeteneği olarak düşünülebilecek olağanüstü plastisitesidir. Basitçe düşünersek, nöral aktivite, nöral devrelerin davranışını üç mekanizmadan biriyle değiştirebilir: (1) önceden var olan sinapslardaki sinaptik iletimin gücünü veya etkinliğini değiştirerek, (2) yeni sinaptik bağlantıların büyümesini veya budama oluşumunu sağlayarak veya (3) bireysel nöronların uyarılabilirlik özelliklerini modüle ederek. Sinaptik plastisite bu mekanizmalardan ilkinin ifade eder ve neredeyse yüz yıldır sinaptik iletişimin etkinliğindeki aktiviteye bağlı değişikliklerin, beynin geçici deneyimleri onlarca yıl sürecek sonsuz sayıda anıya dönüştürmek için dikkate değer kapasitesinde önemli bir rol oynadığı öne sürülmüştür. Temel önemi nedeniyle, sinaptik plastisitenin birçok biçimini ve bunların altında yatan mekanizmaları açıklayan çok sayıda çalışma yapılmaktadır.; Bkz. Robert C. Malenka, "Synaptic Plasticity," in *Neuropsychopharmacology: The Fifth Generation of Progress: An Official Publication of the American College of Neuropsychopharmacology*, ed. Kenneth L. Davis, Dennis Charney, Joseph T. Coyle and Charles Nemeroff, (Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2002), 147.

⁵³¹ Bkz. Daniel J. Siegel, *The Developing Mind: How Relationships and the Brain Interact and Shape Who We Are* (London: The Guilford Press, 1999); Anette Karmiloff-Smith, "Why Babies' Brains are not Swiss Knives", *Alas, Poor Darwin: Arguments Against Evolutionary Psychology*, ed. Hilary Rose & Steven P. Rose (New York: Harmony Books, 2000).

bu akıldışılıklar, psikoloğun bunları akla dayalı terimlerle formüle edip edememesinden bağımsız olarak katı gerçekler biçiminde karşısına çıkar. Bu yüzden de, psikolojinin, bir bilim insanının laboratuardaki sakin ve sorumsuz araştırması olmaktan çıktığında ve gerçek hayatın macerasında aktif bir rol almaya başladığında, tıbbi psikoloğun deneyimine sahip olmayan kimselerin neler olduğunu anlamalarının zor olması son derece doğaldır. Bir poligondaki hedefe atış talimleri savaş alanındakinden farklıdır; hekimde gerçek bir savaşın gerçek kurbanları ile uğraşmak durumundadır. Hekim bunları bilimsel tanımlar içine yerleştiremese de psişik gerçekliklerle ilgilenmek zorundadır. Bu yüzden de hiçbir ders kitabı psikolojiyi gerçekten öğretmeyi başaramaz; kişi ancak kendi tecrübesiyle öğrenir.⁵³²

Jung'un bu yaklaşımı iki konuyu düşündürmektedir. Bilinçdışına yönelik ya gerçekten birinci şahıs öznelliği açısından bilimin araştırması gereken çok fazla kavram var ya da psikoterapide hastanın iyileşmesini psikolojik kavramların bilinmesi değil sadece terapötik ilişki sağlamaktadır. Her iki durumda da bilinçdışı “bilinemez” konumunu korumaktadır.

Jung'un kuramı çağdaş dini, kültürel ve sosyolojik düşünceyi etkilediği kadar sanat, edebiyat ve tiyatroyu da etkilemiştir. Yine de genelde psikoloji ve özellikle psikoterapötik sistemlerde sıklıkla Jung'un etkisi görmezden gelinmiş ya da ihmal edilmiştir. Bunun birçok nedeni vardır. Jung'un yazma stilinin güçlüğü ve ilk psikanalistlerin kendi gruplarının geniş görüş açılarını içeren bu durum psikologların Jung'un yazdıklarını okumaktansa onun hakkında duyduklarına inanmaları eğiliminden kaynaklanmaktadır. Bugün psikologlar onları “soft” bilimden korkmaya ve mistik olduğu söylenen bir sistemden kaçınmaya götüren katı bir bilimsel eğitim almaktadır. Gerçekte Jung'un psikoterapiye pratik ve kapsamlı yaklaşım yararcılığı psikolojinin genel alanına atfedilir. Yirminci yüzyılın üç büyük psikodinamik kuramcısından birini ihmal etmek insan psişesinin tamamlanmamış bir haritasıyla seyahat etmek demektir.⁵³³

Kişilik kuramları arasında belki de en fazla eleştirileni Jung'un kuramıdır. Onun görüşleri okundukça ve derinleştikçe daha da mistik olmakta ve adeta obsesyonel bir sistem haline dönüşmektedir. Fakat genel olarak Jung katı değildir. Bazı yerlerinde yetersizlikler ve çelişkiler bulmak mümkündür. Bazı kavramların ne

⁵³² Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 86-7.

⁵³³ Douglas, “Analytical Psychotherapy,” 115.

anlama geldiğini çözmek ve somutlaştırmak güçtür. Örnek olarak anima, animus, persona ve gölge kavramları bazı eleştirmenlere göre anlamsız hatta bilimde yeri olmayan garip kavramlardır. Bazen Jung'un başladığı yere geri dönen çembersi görüşler içinde hapsoldüğü belirtilmiştir. Jung'a yöneltilen en önemli eleştiri onun dogmatik oluşudur ve dogmalarını da büyük bir rahatlıkla istediği zaman değiştirmesidir. Fakat onun büyüklüğü de dogmalarındadır. Mistizmin tarihçesi, irrasyonel düşünce ve insanı kapsayan görüşleri psikoloji tarihinde çok önemli bir yer kapsar. Zayıf yönleri ise buluşlarına olan aşırı inancındadır. Kısaca insan zihninin irrasyonel yönleri, bunun ontogenetik ve filogenetik gelişimini çağdaş bilimin akılcı yöntemleri ile incelememiş olması ve gerçek bilim buluşları olarak kabul etmesi çok eleştiri almıştır. Jung sadece mitolojiyi bilimsel olgu olarak kabul etmiştir. Yani sezgisel ve irrasyonel fenomenleri olduğu gibi kabul etmiştir. Böylece gözlemlerinin doğru olup olmadığının araştırılmasını ve bilimsel olarak kanıtlanmasını başka kuşaklara bırakmıştır ⁵³⁴

Jung'un mistik, dini ve teorik bulunan kuramı bu yönden eleştirilse de, özellikle bilinçdışı ve bilinçdışının psikoterapötik sürece etkisi konusundaki onun doğruluğuna sonuna kadar inandığı fakat onu eleştirilenlerin varsayımsal bulduğu iddiaları, günümüz bilişsel bilimcilerinin bilinçdışını incelemeleri, tartışmaları ve bilinçdışına ilişkin yeni bir anlayış geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Jung'un bilinçdışı yaklaşımı bilişsel bilime araştırma konusu sunmuştur. Bilişsel bilim bilişsel bilinçdışının klinik verilerini Jung'un kuramı ile analiz ederek klinik olmayan veriyi elde etmeye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Bilinçdışının bir süreç olduğunu, zihnin bir parçası olmadığını savunan bilim insanları Jung'un psişeyi seviyelendirmesinin bilinçdışının zihnin bir parçası olduğu düşüncesini uyandırdığını ileri sürmektedir. ⁵³⁵ Bilişsel araştırmalar bilinçdışının yerini hem tespit etmemiş hem de bu tür kullanımları doğrulamamıştır. Tüm eleştirilere rağmen Jung,

⁵³⁴ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 69.

⁵³⁵ Kurt W. Fischer and Sandra L. Pipp, "Development of the Structures of Unconscious Thought," in *Unconscious Reconsidered*, ed. Kenneth S. Bowers and Donald Meichenbaum (New York, Toronto: John Wiley, 1984), 88-148.

bilişsel bilimcilere bilinçdışı kavramı bağlamında bilginin felsefi temellerinin oluşturulmasının bilime sağlayacağı katkıları göstermiştir.

2.4. Jacques Lacan 'da Bilinçdışı ve Benlik

Freud, bilinçdışı içeriğin ancak psikanaliz uygulanan hastanın psikanalist ile konuştuğunda; bilinçdışını dile getirdiğinde sağaltımın mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Dilin psikanaliz için önemine dikkat çeken Lacan olmuştur. Lacan, dilbilim alanında Ferdinand Saussure'un, psikanaliz alanında ise Freud'un düşüncelerinden etkilenmiştir. En bilinen yönü yazıların belirsiz ve amaçlı bir biçimde anlaşılmaz olmasıdır.

Lacan, Freud'un kuramına felsefi bir dayanak kazandırması ile onun plana çıkarılan bir kuramcıdır. 1936 yılında sürrealizmin etkisinde görece genç bir analist olan Lacan, her yıl yapılan Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde yeni bir yöne işaret eden bir sunum yapmıştır. Bebeğin aynadaki görüntüsüne olan tepkisine işaret etmiş ve bu tepkinin insanın ayırt edici özelliği olduğunu, ruhsal yaşama ilişkin, bilinçsizce görüntüler (psikanalitik jargonda *image*) şeklinde yapılanmış insan kapasitesine işaret ettiğini belirtmiş ve bunu *ben*'in kökeni olarak kabul etmiştir. Daha sonraki konuşmalarda, Freud'u, üzerinde durarak, psikolojiyi bir bilime dönüştüren, konusu bilinçdışının sembolik içeriği olan ve bir dil gibi yapılanmış bir bilim yapan kişi olarak adlandırmıştır.⁵³⁶

Lacan, çalışmalarını Freud'a dönüş hareketi olarak ifade etmiştir. Kuramında, benlik psikolojisinin benlik ve kendiliği; bilinc dışı, id (altbenlik) ve özne aleyhine yapılanmış bir tasarım olarak görüldüğünü ifade eder. Bu bakış açısı nedeni ile de kendilik psikolojisinin belli bir insan modelini tasarladığını ve bu tasarım insan modeline ulaşmaya çalıştığını duşunmaktadır. Kendi kuramını bu anlatılan duruma karşı bir yanıt olarak yapılandırmıştır.⁵³⁷

⁵³⁶ Smith, *Between Mind and Nature*, 186; Smith, *Zihin ve Doğa Arasında*, 261-262.

⁵³⁷ Talat Parman, "Jacques Lacan (1901-1981), Çağdaş Psikanalizin Avrupalı Yorumcusu," *Psikanalitik Psikoterapiler*, ed. Ali Algin Köşükdere (Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları, 2011), 155-60.

Dil felsefesinin önemli isimlerinden Ludwig Wittgenstein (1889-1951)'in "dil oyunu" kavramı ve varoluşçu felsefenin önemli isimlerinden Martin Heidegger (1889-1976)'in dili insan varlığı sınırlarıyla özdeşleştirilmesi bambaşka yöntemler kullanmaları ve bambaşka geleneklerde yer almalarına rağmen, dili bilincin gerek dünyayla gerekse diğer insanlarla kurduğu etkileşimin merkezine yerleştirmiştir. 1950 ve 1960'larda yapısalcılık ve göstergebilim ise Ferdinand de Saussure'ün (1857-1913) dil kuramlarının insan kültürü için genel bir model kabul edilmesini teşvik etmiştir. İnsan gösteren hayvan olarak görülebilir, insanların her türlü ritüel ve davranışı nihayetinde okunabilirdi. Levi Strauss (1908-2009)'un antropolojik çalışmaları ile Roland Barthes (1915-1980)'in kültürel analizi, yapısalcı gösterge modellerinin genel olarak insan davranışına uyarlamasında başrolde yer almıştır.⁵³⁸

Lacan'ın "Bilinçdışı bir dil gibi yapılanmıştır" cümlesi, bilinçdışı ve dil konusunda en etkili çıkarımıdır. Lacan'ın dilin iletişim kurmak amacıyla var olduğu yönündeki yaygın görüşe meydan okuyarak, onu özneliliğin birebir malzemesi olarak konumlandırmayı hedeflediği düşünüldüğünde, kendisinin dili olabilecek en yoğun ve en bilinçli şekilde kullanması akla yatkındır. Aslında yaptığı şey dilin maddi yoğunluğuna dikkat çekip, en net ve ve şeffaf şekilde kullanılması klişesini çürütmekten ibaretti. Dolayısıyla, yazılarında da filozoflar ve kültürel kuramcılar arasında yaygınlaşmış bir dil anlayışı ortaya konuyordu. Özne dünyada var olduktan sonra, dili araç olarak kullanmıyordu. Dilin oraya çıkışına dair en mantıklı açıklama ilk bakışta buymuş gibi gelebilir, ama bu açıklama, tekil özneliler olarak dille ilişkimizi temsil etmez. Dil biz daha doğmadan vardır ve bizler insan dünyasında bir yer işgal etmek istiyorsak kendimizi dil sahasında konumlandırmak zorundayızdır. Jacques Derrida'nın (1930-2004) 1967 yılında yayımladığı geniş yankı uyandıran *De la Grammatologie (Gramatoloji)* adlı eserinde belirttiği üzere, dilin kökeni denebilecek bir ana net olarak işaret etmek mümkün değildir. Oysa bizler dili, sanki kendi amaçlarımız doğrultusunda, onu bizler yaratmışçasına, kontrolümüz altındaki bir araç olarak görmeye devam ederiz. Lacan'ın çalışmaları, düşüncesizce yapılan bu

⁵³⁸ Nick Mansfield, *Öznellik: Freud'dan Haraway'a Benlik Kuramları*, çev. Elif Okan Gezmiş (İstanbul:Babil Kitap, 2021), 65.

varsayımı tersine çevirip öznelliğimizin dilin her daim hali hazırda yerleşik olduğu bir dünyada ortaya çıkmış olması gerektiğini bize hatırlatır.⁵³⁹

Lacan'a göre, bilinçdışıyla bilinçli karşılaşma, *öteki*⁵⁴⁰ ile bir karşılaşmadır ve ruhsal yaşam, insan *Doppelganger*⁵⁴¹ 'i ile karşılaştığında yabancıdır; aşınadır ama aynı zamanda yabancıdır, rahatsız edicidir. Bilinçdışı, bilinçli bir özne tarafından kontrol edilme girişiminden sürekli kaçan dilin dünyasıydı. Lacan, psikanalitik tekniğin bilinçdışını nesnel şekilde anlamaya giden yol olduğunu iddia etmiştir. Lacan için dille oyun, kendi tarzını belirleyen bir tür oyun, bilinçdışının konuşabilmesini sağlayan araçtı. Lacan'ın herhangi bir bilinçdışını, ötekini kavrama iddiası, bilimsel psikolojinin temeli olarak Freud'un metinlerine dönme talebi, kuramına daha kesin daha bilimsel ifade vermek için matematiksel biçimcilikler (formalizmler) kullanmaya başlaması, psikoloji mesleğinin adetlerine uymayı reddetmesi ve kuramına siyasi bir yön vermesi analist pozisyonundan men edilmesine ve birçok Fransız akademisyen tarafından küçümsenmesine yol açmıştır.⁵⁴²

Lacan'ın dille ilgili görüşlerinin arka planında, Saussure'ün 1916 yılında yayımlanan gözden geçirilmiş ders notları olan *Écrits de Linguistique Générale (Genel Dilbilim Yazıları)* adlı eserinde ortaya konan dilbilim anlayışı yer alır. Saussure'e göre, dil bir gösterge sistemidir. Bu göstergelerden her biri, maddi bir biçim olan *gösterenle* (sayfadaki yazılı işaretler veya ağızdan çıkan sesler) soyut bir kavram olan gösterilen arasında bağlantı kurar. Bu sonuncusu, dünyadaki maddi bir şeyden ziyade, o şeyin dili kullananın zihninde oluşan düşüncesidir. Dolayısıyla, göstergeler doğrudan gerçeklikle değil, gerçekliğin insan zihninde nasıl kavramsallaştırıldığıyla bağlantılıdır. Haliyle de her bir gösteren, dış dünyadaki bağlantı kurması beklenen

⁵³⁹ Mansfield, *Öznellik*, 66.

⁵⁴⁰ Lacan'a göre, insanın *arzu* duymasının tek sebebi *imgeselin* kaçmış olması, *simgesellikte* kaybolmuşluktur. Peşinden koşulan tüm talepler sadece *simgeselde* var olur. Aranılan şey dış dünyadan özellikle diğer öznelerden gelen *Öteki*'nin (Fransızcası *L'Autre*) sunduğu düşünülen tamamlanmışlık ilkesidir. Öteki sandığımız her küçük geçiş nesnesine Lacan *objet petit a* (küçük *a* *autre*'nin *a*'sı) adını verir.

⁵⁴¹ Almanca olan kelimenin Türkçe karşılığı “çift-gezer”ya da “çift-yürüyen” şeklindedir. Birinin çok benzerini ya da ikizini görmesi, onunla iletişim kurması ya da alt benliğiyle (id) yaşaması anlamına gelmektedir. Daha sonra psikoloji ve nörolojinin ilgilendiği bu kavram, şizofreni, epilepsi gibi hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanılmıştır.

⁵⁴² Smith, *Between Mind and Nature*, 186-188; Smith, *Zihin ve Doğa Arasında* 262-64.

nesneyle değil, başka gösterenlerle de ilişki içindedir; böylelikle, sistemli bir dünya görüşü oluştururlar.⁵⁴³

Dil bir araç değil, bir sistemdir. Bu sistem kendisinin dışında bir tür dil öncesi alanda olup bitenlerce belirlenmez. Farkların içsel düzeninin etrafında inşa olur. Meşhur bir analogi de dil satrançtaki taşlara benzetilir. İstedığınız şeyi (ortaçağ figürleri, en sevdiğiniz dizideki karakterler, yolda bulduğunuz düğmeler) kullanabilirsiniz; yeter ki, taşlar arasındaki farkların oluşturduğu sistemde onların hangi şekillerde hareket edebildiği oyuncular açısından net olsun (birbirinin aynısı küçük parçalar piyon, daha büyük ve farklı farklı olanlarsa fil vezir, şah, vs.) neyin ne olduğunu herkesin anladığı müddetçe şah, vezir, kale olarak ne kullandığınız hiç fark etmez. Gösterenlerde de belli bir nesneye istinaden kullanılan işaret ve seslerin ne olduğunun önemi yoktur. Dilin çalışmasını sağlayan bir gösterenin diğer tüm gösterenlerle ilişkisidir. Dilin etkinliği “inek” sözcüğünün belli bir dört ayaklı hayvanı ne kadar mükemmel tanımladığına değil, ”inek”le “sinek” arasındaki küçük ama can alıcı farkı duyar duymaz tanımamızı sağlayan karmaşık farklar ağına bağlıdır. Aradaki bu ayrım ne kadar ufak da olsa, bir farklar sistemi olarak dile öyle bir duyarlılık geliştirmişizdir ki aradaki farkı göremeyenlerin ya bizim dilimizi kullanmadığını ya da öğrenme bozukluğu olduğunu düşünürüz.⁵⁴⁴

Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki kaçınılmaz bir ilişki değildir. Bu ilişki ulaşım ile belirlenir tesadüfidir. Peşi sıra dizilmiş demiryolu taşıma araçlarının dil öncesi doğasında, bizi onlar için “tren” gösterenini kullanmaya zorlayan bir şey yoktur. Yansımaları bakıp göstergeleri şeyleri taklit ettiği izlenimine kapılabiliriz belki, ama daha yakın incelediğimizde bunların da tamamen uzlaşım sal olduğunu anlarız. Özetle, Saussure’a göre dil, şu iki ilişki çevresinde yapılan somut bir uzlaşım lar sistemidir: bir gösterenle diğeri arasındaki fark ve gösterenle gösterilen arasındaki tesadüfi ilişki. Dolayısıyla dil, karmaşık bir kültürel düzendir. Lacan, göstergeyle ilgili bu görüşleri Freud’un en temel fikri olarak gördüğü şeyi, yani özneye anlama rasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak için kullanmaya çalışmıştır. Lacan,

⁵⁴³ Mansfield, *Öznellik*, 67.

⁵⁴⁴ Mansfield, *Öznellik*, 68.

bu projesini her zaman “Freud’a dönüş” olarak nitelendirmiş; yaptığı şeyin Freud’un yazılarında hali hazırda var olan fikirleri bulup çıkarmaktan ibaret olduğunu savunmuştur. Lacan’ın 1950’li ve 1960’lı yıllarda yürüttüğü meşhur seminerlerinin pek çoğu, Freudcu metinlerin yakın okumasını temel alır. Hatta Lacan’ın çalışmalarını, Freudcu model ve motiflerin yirminci yüzyılın ortalarındaki dil ve dilin önemi araştırmalarını doğrudan uyarlanması olarak bile görülebilir.⁵⁴⁵

Lacan kendi döneminden bahsederek, insan bilimi olarak nitelenebilecek, ancak her türlü psiko-sosyolojiden ayırt edilmesi gereken, model olarak öznellik öncesi bir tarzda, tek başına, kendiliğinden iş gören birleş-tirme işlemini kullanan bir bilimin, yani dilbilimin oluşumunun yaşandığı tarihsel dönemde bilinçdışıma sahip olduğu statüyü verenin bu dilsel yapı olduğunu savunur. Bu dilsel yapının, en azından, bilinçdışı terimi altında nitelenebilir, ulaşılabilir ve nesnelleştirilebilir bir şey bulunduğuna dair teminatı sağladığına inanır. Lacan, psikanalistlere, gelecekteki fikirler için kendilerine sağlam bir zemin sunan bu alanı göz ardı etmemelerini söylediğinde, tarihsel olarak Freud tarafından ortaya atılan kavramları bilinçdışı terimi altında toplamayı düşündüğünü anlamına gelmediğini; Freud’un kavramı olan bilinçdışının, başka şey olduğunu ileri sürer.⁵⁴⁶

Lacan, psikanalizde ne olduğunu anlamak istiyorsak, bilinçdışı kavramını Freud’un bu kavrama biçim verirken geçtiği aşamalarla birlikte düşünülmesi ve kavramı tamamlayabilmek ve bu sürecin sonuna kadar gidilmesi gerektiğini savunmaktadır. Lacan, Freud’un bilinçdışının kendinden önce var olan, hatta ve hatta ona eslik eden ve şimdi onun etrafında varlığını sürdüren, bilinçdışı adı verilen biçimlerle hiçbir alakası olmadığına işaret etmektedir. Andre Lalande⁵⁴⁷ (1867-1964)’ın sözlüğünden, Georges Dwelshauvers⁵⁴⁸ (1866-1937)’ın kırk yıl

⁵⁴⁵ Mansfield, *Öznellik*, 68.

⁵⁴⁶ Jacques Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, çev: Nilüfer Erdem (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 27. ; Seminer 1964 yılında verilmiş; özgün adı *Le Seminaire Livre XI Les Quatre Concepts Fondamentaux de la Psychanalyse* olan eser 1973 yılında yayımlanmıştır.

⁵⁴⁷ Fransız felsefe profesörü Paris Üniversitesi’nde çalışmalar yapmıştır.

⁵⁴⁸ Belçikalı filozof ve psikologdur.

kadar önce Flammarion'dan çıkan kitabında⁵⁴⁹ sıraladığı sekiz-on bilinçdışı biçiminden zaten bilmediğiniz hiçbir şeyin öğrenilemeyeceğini iddia etmektedir. Hepsinin sadece bilinçli-olmayan'ı, az ya da çok bilinçli olanı vb. anlattığını ve aynı şekilde psikoloji alanında geliştirilmiş daha binlerce bilinçdışı çeşidinin bunlara eklenebileceğini söylemektedir.⁵⁵⁰

Lacan'a göre, Freudcu bilinçdışı kesinlikle hayal gücüne dayalı yaratımın romantik bilinçdışı değildir. Geceleyin ortaya çıkan ilahi varlıkların mekânı değildir. Kusaksız orası da Freud'un bakışını yönelttiği yerle tamamen alakasız değildir; ancak Freud'un romantik bilinçdışı terimleri bayrağını devralan Jung'la arasına mesafe koyması, psikanalizin başka bir şey getirdiğinin yeterli göstergesidir. Aynı şekilde yalnız filozof Hartmann'ın bir ömür üzerinde çalıştığı, içine her şeyi tıktırabileceğiniz, karman çorman bilinçdışı da Freudcu bilinçdışı değildir; zaten fazla uzaga gitmeye de gerek yok, çünkü Freud, *Rüyaların Yorumu*'nun yedinci bölümündeki bir notta kendisi bu farka değinir; yani, Freud'da neyin farklı olduğunu göstermek için ona daha yakından bakmak gerekir.⁵⁵¹

Lacan'a göre, daima ilk ve en eski sayılan karanlık bir iradeye az çok bağlı görülen bütün bu bilinçdışılara karşı, bilinçten önce var olan o şeye karşı Freud, öznedede ne olup biterse, bilinçdışı düzeyinde, bununla her noktada türdeş olan bir şey olduğunu, o şeyin bilinç düzeyindeki kadar işlenmiş bir biçimde dile geldiğini ve işlev gösterdiğini, bu şekilde bilincin kendisine özgü gibi görünen bir ayrıcalığı kaybetmiş olduğunu ifşa etmektedir. Lacan, rüyada, dil ve devinim süreçlerinde, espride ilk dikkati çeken şeyin engel olarak ortaya çıkmaları, engel, kusur, yarık olduklarını söylemektedir. Lacan, söylenen, yazılan cümlede bir tökezleme olduğunda Freud'un bu görüngülerden kendini alamadığını ve bilinçdışısını buralarda aradığını ileri sürmektedir. Lacan'a göre Freud'un bilinçdışını aradığı yerde, başka bir şey o noktada gerçekleşmeye (kasıtlı gibi duran ama

⁵⁴⁹ Lacan, Georges Dwelshauvers'un 1916 yılında Ernest Flammarion editörlüğünde yayımlanan *L'inconscient* adlı kitabına gönderme yapmaktadır.

⁵⁵⁰ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, 30.

⁵⁵¹ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, 30.

zamanlaması tuhaf olan) çalışmaktadır. Bu boşluktan -kelimenin tam anlamıyla- *doğan şey*, *buluş* olarak kendini göstermekte ve Freud'un kesifleri bilinçdisinde olan bitenle öncelikle bu şekilde karşılaşılmaktadır. Buluş aynı zamanda çözümdür; ille de tamamlanmış değildir, ancak ne kadar tamamlanmamış olursa olsun onda Avusturyalı psikanalist Theodor Reik (1888-1969)'ın dikkat çektiği, ancak ondan önce Freud'un bunu fark etmemizi sağladığı özel vurgusuyla bize dokunan o her -ne- ise vardır, yani *sürpriz* vardır: Öznenin kendisini asıttığını hissettiği, ona umduğundan hem azını hem fazlasını veren sürpriz; fakat her ne olursa olsun kişinin beklediğine kıyasla eşsiz bir değerdedir.⁵⁵²

Lacan, bilinçdisının bize nevrozun bir gerçeğe uyumlulasıttığı boşluğu gösterdiğini, bu boşlukta bir şeyler meydana geldiğini, boşluk kapansa da nevrozun sadece basıkalasacağını, kimi zaman sadece bir rahatsızlık, Freud'un dediği gibi bir *yara izi* (nevrozun değil bilinçdisının yara izi) olacağını ileri sürmektedir. Lacan, Freud'un *Nevrozların Etiyolojisi'nden yola çıkarak bu savı ileri sürdüğünü belirtmektedir*. Ayırt edici özelliği olan o delikte, yarıktaki, o boşlukta “gerçekleşmemiş bir şey” olduğunu söylemektedir.⁵⁵³

Lacan, boşluğun ontolojik bir işlevi olduğunu ve bu işlevin en temel unsuru niteliğinde olduğundan bilinçdisının işlevini onun vasıtasıyla gündeme getirmesi gerektiğini öne sürmektedir. Lacan, bilinçdisı boşluğuna “ontoloji öncesidir” denebileceğini belirtmektedir. Bilinçdisının ontolojiye uygun olmadığını vurgulamaktadır. Lacan'a göre, bilinçdisı söz konusuysa mesele olmak ya da olmamak değil, gerçekleşmemiş olmaktır.⁵⁵⁴

Lacan, Descartes ile Freud'un yaklaşımlarının birbirine yaklaştığı, birleştiği bir nokta olduğunu düşünmektedir. Descartes bize şunu söyler: “Kuşku duyduğuma göre düşündüğümde eminim.” Lacan ise kendisine göre Descartes'inki kadar tedbirli olan fakat bizi *düşünüyorum'u* tartışmaktan kurtaran bir formüle tutunarak şunu söylemektedir: “Düşünmekten dolayı varım.” (“De

⁵⁵² Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, 31.

⁵⁵³ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, 28.

⁵⁵⁴ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, 35-6.

penser, je suis.”) Lacan’a göre, Descartes’a benzer şekilde Freud da kusku duyduğunu noktada, orada bir düşünce olduğundan -çünkü sonuçta bunlar onun rüyalarıdır ve baslangıçta kusku duyan odur- ve bu düşüncenin bilinçdışı olduğundan, yani yokluğuyla kendini gösterdiğinden emindir. Basıklarının isin içine katması gerekince hemen, öznenin varlığını göstermesine aracılık edecek olan *düşünüyorum*’u oraya çağırır. Lacan, sonuç itibarıyla bu düşüncenin bütün *varım*’lığıyla tek başına orada olduğundan emindir denilebileceğini söylemekte ve “yeter ki başka biri onun yerine düşünsün, yaptığı sıçrayış budur” diye belirtmektedir. Lacan’a göre, Freud ile Descartes arasındaki asimetri, baslangıçtaki özneye dayalı kesinlik yönteminde değil burada ortaya çıkmaktadır. Lacan, asimetrinin bu bilinçdışı alanında öznenin kendini evinde hissetmesinden kaynaklandığını ve Freud bilinçdışının kesinliğini teyit ettiği için dünyamızı değisiren o gelişmenin gerçekleştiğini⁵⁵⁵ öne sürmüştür.

Lacan’a göre psikolojiye özneyi dâhil eden Descartes, bilincdışı kuramını kuran ise Freud’dur. Bu bağlamda Lacan, öznenin asıl yerini gösterenin Freud olduğunu ve öznenin yerinin bilincdışı olduğunu ifade etmiştir. Lacan, duşuğdu an ile duşuğduğün farkına vardığı an arasında bir farkın olduğunu ifade etmiştir. Konuşurken neyi konuştuğunu fark ettiğini ancak bu durumun hep bu şekilde devam etmediğini, çoğu zaman kendinden kaçtığını söyler. Neyi konuştuğunu yani dilin ifade ettiklerini kaçırdığı noktada bilinçdışı devreye girmiştir. Lacan’a göre gerçek, bilincdışında bir cıtlak ya da yarık olarak çıkar ve psikanalistler nevroza yol açan bu yarığı dolgulamaya çalışır. Lacan, bilincdışı bağlantılı unutma eylemlerini aslında bir unuttutan ziyade bilme bulma eylemi olarak görmekte, unuttuğu yerde aslında bulduğunu ve bu bulunan yerde bir yarığın ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

Freud, cinsiyetin aile ilişkileri üzerindeki etkisine ve sosyal konumu belirlemesine sık sık vurgu yapan bir öznellik inşası modeli ortaya koymuştur. Her ne kadar sonunda “anatomi kaderdir” sonucuna varmışsa da cinsiyetin (ve (hatta benliğin) oluşumuyla doğanın kaçınılmazlığını ve kendiliğindenliğini de birbirinden

⁵⁵⁵ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, 41-2.

ayırmıştır. Burada daha ziyade kolay kolay fark edilemeyecek kırılgan sosyal süreçler söz konusudur. İşler sıklıkla ters gider ve bunun da sonucu nevroz, uyumsuzluk, ruhsal hastalıklar olur. Lacan bu modeli hem genelleştirilmiş hem de derinleştirmiştir. Öznenin gelişimin de gereken hem imgeselin bir kısmını aile sağlıyor olabilir (anne arketipik öteki olmaya devam eder, yasa da Baba-nın-Adıdır) ama benliğin gelişiminde asıl belirleyici olan her zaman her yerde bulunan, sınırları belirsiz dil alanıdır. Öznellikteki toplumsal cinsiyet politikası, kültür ve toplumun her alanında kendini belli eder, zira ne zaman ve nerede olursa olsun insan etkileşimi mutlaka ortak ve simgesel nitelikteki alışveriş ve aracılık süreçlerinden yararlanmak zorundadır.⁵⁵⁶

Lacan, her sosyal sürecin aynı zamanda simgesel bir süreç olduğu konusunda göstergebilimle hemfikirdi. Kendinizle ilişkinizde bile, dille eş kapsamlı olan büyük ötekilik sahasının iç dünyanızı yansıttığı imge ve kimlikler canlanır. Şöyle de diyebiliriz: Benlik asla kendiliğinden var olmaz; bilakis, her zaman başka bir şeyden türer. Kendi kendini üreten, bütünlüklü bir özne imgesiyle ancak imgelele dönüş düşlemlerimiz de karşılaşırız. İçinde yaşamaya mecbur olduğumuz simgesel düzendeyseniz bu imgesel bütünlükten uzağızdır, arzularımız sonsuza kadar bize onu tekrar kavuşmaya çabalamaya itse de, o bizden kaçmaya devam ederek hepimizi aynı çelişkiyle baş başa bırakacaktır.⁵⁵⁷

Lacan'ın çalışmaları, aydınlar arasında doğa bilimlerinin değil de beşeri bilimlerin bir dalı, açıklayıcı değil de yorumlayıcı bir girişim olarak psikanalizin imajını pekiştirmişti. Lacan, Fransız filozof ve analistlerin Freud'a hermeneutik açıdan yaklaşmanın zenginliğini ortaya çıkarmalarına yol açmıştı. Psikanalitik söylem edebiyat, sanat ve film eleştirisinin dünyasına yayılmıştı. Fakat akademik psikologlar Lacan'ı genel olarak önemsemeyecekti.⁵⁵⁸

Lacan görüşlerini yirminci yüzyıl düşüncesindeki diğer büyük gelişmelerle uyumlu şekilde geliştirmiştir. Dilin insan yaşamını tanımladığı düşüncesinin modern çağ için önemi çok büyüktür. Lacan, tanımlanması ve açıklanması oldukça zor olan öznellik

⁵⁵⁶ Mansfield, *Öznellik*, 79.

⁵⁵⁷ Mansfield, *Öznellik*, 79.

⁵⁵⁸ Smith, *Between Mind and Nature*, 188; Smith, *Zihin ve Doğa Arasında*, 264.

konusunu tartışmaya açarak genel kanıları değiştirmiştir. O döneme kadar benliğin dili kendi amaçları için kullandığı varsayımının tam tersini söyleyerek benliği dilin bir yan ürünü olarak görmüştür.⁵⁵⁹ Bir yüzyıldan fazladır psikoloji insanı anlamaya felsefî ve bilimsel yöntemler aracılığıyla anlamaya çabalamaktadır. Freud'un psikanaliz kuramının on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl filozoflarının düşüncelerinden oldukça etkilendiği açıktır. Psikanaliz özgün bir kuram olarak yirminci yüzyılın ilk on yılından günün tıbbi tedavi gereksinimlerine yanıt olarak doğmuş; ortaya çıkışından günümüze değin özellikle toplumsal felsefe alanındaki öğretileri açısından oldukça gelişme göstermiştir.⁵⁶⁰

Bilinçdışı ve bunun anlamı konusu psikanalitik kuramın en temel öğelerinden biridir. Pek çok eleştiri bu konuya yöneltilmiştir. Bilinçdışının varlığı, bir güç kaynağı oluşu, canlı oluşu ve yine bu kavramların kanıtlanmasındaki zorluklar doğal olarak eleştirilere yol açmıştır. Özellikle davranışçılar, faktör kuramcıları ve varoluşçular tarafından acımasızca eleştirilmiş, hatta reddedilmiştir.⁵⁶¹ Freud'un bütün zihinsel durumların bilinçdışı olduğu ve onların bilince getirilebileceği iddiası çağdaş felsefede bilinçdışının beyindeki yerini keşfetmeye çalışan nörofizyolojik ontoloji, yönelimsellik ve öznellik tartışmalarına zemin hazırlamıştır.

Psikanalizin kesin, matematiksel ve deneysel olmadığı yönünde aldığı tüm eleştiriler kuramın bilimselliği yönündedir. Psikanalitik yönelimli psikoterapide kuramın uygulanabilirliği ve yararlılığı geniş ölçüde kabul görmesini sağlamıştır. Çağdaş batı felsefesinde Freud'un iddiaları yeni bir bilinçdışı kavramsallaştırması amacıyla incelenmektedir. Jung'un kolektif bilinçdışı kavramı, bilişsel bilinçdışı kavramı araştırmalarında tartışılmaktadır. Lacan'ın bilinçdışı ve dil konusundaki savları çağdaş felsefede bilinçdışı tartışmalarına kaynak sağlamaktadır.

⁵⁵⁹ Mansfield, *Öznellik*, 80.

⁵⁶⁰ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 37.

⁵⁶¹ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, 39.

BÖLÜM 3: ÇAĞDAŞ FELSEFEDE BİLİNÇDİŞİ VE BENLİK KAVRAMI

Freud ve psikanalizin tartışmalı şöhreti bilinçdışına yönelik araştırmalara olan ilgiyi gün geçtikçe nispeten azaltmıştır. Ancak, nöropsikolojik ve bilişsel araştırmaya yapılan vurgu, bilinçdışının insan yaşamındaki önemine tekrar dikkat çekmiştir. Yaklaşık olarak son elli yılda, geniş ölçüde bilişsel bilimin bir parçası olan çeşitli disiplinlerden bilinçdışı süreçlerin yeni bir resmi ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan tablo, bilinçdışı süreçlerin, zihinsel kaynaklara ve bilinçli süreçlere ihtiyaç duyulduğu düşünülen birçok şeyi yapma yeteneğine sahip görüldüğüne işaret etmektedir. Bilinçdışının yapma yeteneğine sahip oldukları, karmaşık bilgi işlemeden davranışa ve kendini düzenlemeye kadar uzanmaktadır. Bu bölümde, özellikle psikanalizde dinamik bilinçdışı olarak adlandırılan *bilişsel bilinçdışı* ya da *yeni bilinçdışı* ve onun benlikle olan ilişkisi ile çağdaş felsefe ve bilim alanındaki kavramsallaştırma süreçleri ve etkileri incelenecektir.

3.1. Bilişsel Bilinçdışına Geçiş Sürecinin Temelleri

Beyin ve zihin ilişkisi gibi özel bir alanın incelenmesi amaçlandığında yüzyıllarca geriye gidilebileceğini bilmekteyiz. Bilim insanları hâlâ Freud'un *Bilimsel Yöntem Projesi*'nin amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Psikolojik süreçlere eşlik eden fizyolojik mekaniklerin bilgisine oldukça büyük ölçüde ulaştıran teknolojik ilerlemelere ve daha etkili psikolojik testlere rağmen henüz Freud'un projesinin neredeyse hiç bir hedefi tam olarak gerçekleştirilememiştir.

Kadim bilinçdışının izini, bilinçdışını bilinçli olmaksızın bilinçli düşünce ve davranışı etkileyen içsel nitelikleri olarak tanımladığımız sürece Antik Yunan'da M.Ö. beşinci yüzyıla kadar götürülebileceğini iddia edenlerin sayısı giderek artmakta; bilinçdışının kökleri mizaç teorisine kadar dayandırılmaktadır. Empedokles'in (MO 492-432) dört unsur (toprak, hava, su ve ateş) kavramını insan

vücuduna uyarlayan Hipokrat'ın dört nitelik teorisi (kuru, yasak, sıcak ve soğuk) Galen tarafından dört sıvı (kan, balgam, sarı safra, kara safra) olarak hastalıkların oluşumunda dış etkenlerin rolü temelinde ayrıntılandırılmıştır. Böylelikle, bedensel sıvıların (kan, balgam, sarı safra, kara safra) ve doğadaki niteliklerin (sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık) farklı oranlarda karışımlarına dayanan, bilinçli (rasyonel) düşünce ile birlikte davranışları şekillendiren soğukkanlı (phlegmatic), sıcakkanlı (sanguine), öfkeli (choleric) ve melankolik (melancholic) şeklinde dört temel mizaç ortaya çıkmaktadır. Biyolojik temelli etkiler ve bilinçli, zihinsel etkiler şeklinde bilinçdışıdaki bölünmenin aynısı iki bin yıl sonra Kant'ın düşüncesinde yankılanmıştır. Kant, mizaç ile ahlâki karakter arasında ayırım yapmış; yalnızca ahlâki karakterin, insanların bilinçli olarak kendilerini kontrol etmelerini ve başkalarına karşı ahlâki olarak sorumlu olmalarını sağladığını ileri sürmüştür.

Gerçekte neredeyse her zaman var olan bilinçdışı zihnin ayrıntıları ve metaforları bu iki bin yılda değıştikçe değışmiştir. Platon'un doğuştan gelen "ideaları" doğumda mevcuttur (ve onun "idea formları" ebedidir), ancak bunların herhangi bir birey için erişilebilir kılınması deneyim ve eğitim gerektirir. Aristoteles zihni, vücudun durumuna bağlı özelliklerle ruhun bir parçası olarak görmüştür. İnsanları temelde rasyonel, meraklı ve sosyal olarak görmesi, bilinçli farkındalık olmadan işleyen alışkanlıkları ve eğilimleri şekillendirmek için deneyime bolca yer bırakmıştır. Milattan sonra dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Augustine, insan doğasından kaynaklanan dürtü ve dürtüleri kontrol etmek için özgür irade, vicdan ve bireysel sorumluluk kavramlarını detaylandırmıştır. Rönesans'ın başlangıcında Descartes, bedeni kontrol eden refleksler ve hayvan ruhları üzerinde maddi olmayan bir irade ve ebedi ruhun etkisine dayanan bir psikoloji geliştirmiştir. Bu ünlü dualizm, Fransız Kraliyet Bahçeleri'ndeki hidrolik olarak çalışan hareketli figürleri canlandıran şeyin, insanları canlandıran madde olamayacağına olan inancıyla pekiştirilmiştir. Ancak bu tözün doğası ve bedeni nasıl hareket ettirdiği belirsiz, hatta gizemliydi ve bu nedenle natüralist (doğalcı) araştırmaya bile açık değildi. Bir bakıma Descartes'ın bilinçdışı ruhsaldı. Hangi çerçeveler kullanılırsa kullanılsın, insan davranışının düşünceli gözlemcileri, gizli ve çıkarsama yapılması gereken içsel etkiler (kader, mizaç, ruh, karakter) ile şeffaf, doğrudan deneyimlenen ya da iç gözleme açık olduğuna

inandıkları içsel etkiler arasında ayırım yapmayı neredeyse her zaman gerekli bulmuşlardır.⁵⁶²

Bilinç ve bilinçdışı etkilerin görelî önemine ilişkin varsayımlar, zamanla ve hatta aynı çağda bile büyük farklılıklar göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, Wundt ve İngiliz psikolog Edward B. Titchener (1867-1927) katılımcıları içebakış konusunda eğiterek bilinçli olanın psikolojisini inşa ederken, Freud bilinçdışının psikolojisini inşa etmekteydi. Freud'un fikirlerinin çoğu, on dokuzuncu yüzyılın edebiyat ve dramalarında zaten sanatsal olarak ifade edilmişti. Freud, *Dostoyevski and Parricide (Dostoyevski ve Baba Katilliği)* adlı eserinde Dostoyevski'nin ruhsal yönleri ve kişilik özelliklerini eserleri üzerinden (özellikle *Karamazov Kardeşler*)⁵⁶³ daha önce kimsenin yapmadığı şekilde bir araya getirmiş, birleştirmiş ve aydınlatmıştır. Dostoyevski'nin hayatında ve eserlerindeki baba ve oğul arasındaki ilişkiler, epilepsisi, politik ve dini görüşleri, kumar oynaması, suç ve ahlâki sorumluluk takıntısı gibi çizgileri psikanalitik yönden ele almıştır.⁵⁶⁴ Dostoyevski bilinçdışı süreçleri edebiyat ile ifade etmiştir. Freud'un en büyük katkısı, bilinçdışı süreçlere bilimsel bir yaklaşım inşa etme girişiminde bu fikirleri toplamak, detaylandırmak, sistemleştirmek ve rafine etmektir. Bunu yaparken bilinçdışını entelektüel ve kültürel haritaya yerleştirmiş ve terimin kendisine bir biçimde geçerlilik kazandırmıştır.

Günümüzde herkesin bildiği bilinçdışı dinamik bilinçdışıdır. Yine sanat ve beşeri bilimlerle uğraşanlar için de tek bilinçdışı dinamik olandır. Dinamik bilinçdışının sahip olduğu tek özellik farkındalık dışında faaliyet göstermesi değildir; bunun dışında birçok özelliğe sahiptir. *İd*, *ego süperegö ve savunma mekanizmalarını* içerir. *İd* körü körüne ifade ve tatmin arayan doğuştan gelen ve doğası gereği antisosyal cinsel ve saldırgan dürtüleri ifade eder. *Süperegö*nün çoğunu vicdan ve ego idealleri

⁵⁶² Bkz. Daniel N. Robinson, *An Intellectual History of Psychology* (Madison: University of Wisconsin Press, 1995).

⁵⁶³ Sigmund Freud, "Dostoevsky and Parricide", *The Future of an Illusion Civilization and its Discontents and Other Works Vol.XXI*,(1927-1931), ed.James Strachey (London: The Hogarth Press and The Institute of Psycho-analysis, 1961/1928-1927), 177.

⁵⁶⁴Nathan Rosen, "Freud on Dostoevsky's Epilepsy: A Revaluation," *Dostoevsky Studies* 9, (1988): 107-25.

kapsar. *Ego* algı ve motor kontrol gibi gerçeklikle ilgilenen süreçleri içerir. *Savunma mekanizmaları* ise *id* ve *süperego* arasındaki çatışmalara aracılık eder. Dinamik bilinçdışının birincil metaforu, haz arayan, savunmalar ve yüceltmeler tarafından kanalize edilen veya engellenen çeşitli akışkanların (güdüler, enerji) olduğu bir hidrolik sistem olmasıdır. Birbirinden kolayca yalıtılamayan, birbiriyle çatışan ve uyum sağlayan birçok etkileşimli süreci içerdiğinden son derece karmaşıktır. Yapılar ve süreçler arasındaki çatışmalar çarpıcı, ani, heyecan vericidir. Risk yüksek, çekişme ve mücadelelerin sonuçlarının tahmin edilmesi güçtür.⁵⁶⁵

Yirminci yüzyılda bilim ve siyaset felsefesine önemli katkılarda bulunan Avusturyalı-İngiliz filozof Karl R. Popper (1902-1994) *Conjectures and Refutations* (*Tahminler ve Çürütmeler*) adlı eserinde Freud'un psikanaliz kuramının yer aldığı üç kuramdan ⁵⁶⁶ memnun olmamaya ve bilimsellik savlarından şüphe duymaya başladığını belirtmektedir. Probleminin ilk aşamada "Marxizm, psikanaliz ve bireysel psikolojide ters giden nedir? " gibi yalın bir biçimde olduğunu ifade etmekte ve "Bunlar niçin fiziksel kuramlardan, Newton'ın kuramından, ve özellikle görelilik kuramından böylesine ayırdır? sorusunu sormaktadır.⁵⁶⁷ Popper, Freud'un psikanaliz kuramı ve Adler'in Bireysel psikoloji kuramını şu şekilde değerlendirmektedir:

Her iki kuramın terimlerinde yorumlanamayacak herhangi bir insan davranışı düşünemiyorum. Tam olarak bu olgu -her zaman uymaları, her zaman doğrulanmaları-dır ki, hayranlarının gözünde bu kuramlardan yana en güçlü argümanı oluşturuyordu. Bu görünürdeki gücün aslında onların zayıflığı olduğunu anlamaya başladım.⁵⁶⁸

Popper'a göre, Freud ve Adler'in kuramları birbirinden en uzak insan davranışları ile bağdaşabilir olduklarını göstermekteydi ve öyle ki bu kuramların bir doğrulaması olarak ileri sürülemeyecek herhangi bir insan davranışını betimlemek hemen hemen olanaksızdı.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ James S. Uleman, "Introduction: Becoming Aware of the New Unconscious," *The New Unconscious*, ed. Ran R. Hassin, James S. Uleman and John A. Barge (New York: Oxford University Press, 2005), 4.

⁵⁶⁶ Diğer iki kuram Karl Marx (1818-1883)'ın Marxist tarih kuramı ve Alfred Adler (1870-1937)'in bireysel psikoloji kuramıdır.

⁵⁶⁷ Popper, *Conjectures and Refutations*, 34.

⁵⁶⁸ Popper, *Conjectures and Refutation*, 35.

⁵⁶⁹ Popper, *Conjectures and Refutation*, 36.

Popper, Marx'ın kuramının başlangıçta test edilebilir ve yanlışlanabilir tahminleri olduğunu; ancak yeniden yorumlayanlar tarafından çürütülemez hâlâ getirildiğini belirtir. Popper, iki psikanalitik kuramın farklı bir sınıfta olduğunu, basitçe test edilemez, reddedilemez olduğunu ve onlarla çelişebilecek hiçbir akla yatkın insan davranışının olmadığını ileri sürmektedir. Popper bunun, Freud ve Adler'in bazı şeyleri doğru görmedikleri anlamına gelmediğini, onların söylediklerinin büyük bir önem taşıdığından şüphe duymadığını ve bir gün test edilebilir bir psikolojik bilimde rolünü oynayabileceğini düşünmektedir. Ancak bunun, analistlerin naif bir biçimde kuramlarını doğruladığına inandıkları bu 'klinik gözlemlerin', astrologların uygulamalarında buldukları günlük doğrulamalardan daha fazlasını yapamayacağı anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Popper'a göre, Freud'un ego, süperegö ve id destanına Homeros'un Olympos'tan derlediği hikâyelerden daha güçlü bir bilimsel statü iddiasında bulunulamayacağını belirtmektedir. Bu kuramların bazı gerçekleri ancak mitler tarzında açıkladığını ve oldukça ilginç psikolojik öneriler içerdiklerini ancak bunun test edilebilir bir biçimde olmadığını öne sürmektedir.⁵⁷⁰

Popper'a göre, tasarlanabilir hiçbir olay tarafından çürütülemeyen bir kuram bilimsel değildir. Çürütülemezlik bir kuram için erdem (insanların sık sık düşündükleri gibi) değil, ama bir kusurdur. Bir kuramın her gerçek *test edilmesi* onu yanlışlama ya da çürütme girişimidir. Test edilebilirlik yanlışlanabilirliktir; ama test edilebilirliğin dereceleri vardır: kimi kuramlar başkalarından daha test edilebilirdir, çürütülmeye daha açık dururlar; bir bakıma daha büyük riskler alırlar. Doğrulayıcı kanıt *kuramın gerçek bir testinin sonucu olması dışında* geçerli olmamalıdır. Bu kuramı yanlışlamak için ciddi ama başarısız bir girişim anlamına gelmektedir.⁵⁷¹

Dinamik bilinçdışı için önemli sorunlardan biri yanlışlanabilirliktir. Popper'a göre, bilimsel ilerlemenin sağlanabilmesi için iyi bir kuramın yanlışlanabilir olması, yani test edilebilmesi ve muhtemelen yanlış bulunabilecek hipotezler üretme yeteneğine

⁵⁷⁰ Popper, *Conjectures and Refutation*, 37-8.

⁵⁷¹ Popper, *Conjectures and Refutation*, 36.

sahip olması gerekmektedir.⁵⁷² Yanlışlanamaz olması, dinamik bilinçdışının bilimsel bir kuram olarak başarısız olduğu yaygın olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Gerçekten de psikanalitik kuramın ana bileşenlerinin kanıtları gözlemlenebilmesi, tam olarak ölçülebilmesi veya kolayca manipüle edilebilmesi mümkün değildir. Kuramın karmaşıklığı onu büyük ölçüde yanlışlanamaz kılmaktadır. Kuramın bir bütün olarak yanlışlanamazlığı, araştırmacıları fikirlerini daha ampirik olarak izlenebilir kılmaları ve çağdaş araştırmalarında kuramlarına destek bulmalarını engellemese de akademik veya bilimsel çevrelerde bilinçdışı süreçleri anlamak için etkili bir çerçeve sağlamak konusunda güçlük yaşamalarına yol açmaktadır.

Davranışçılık, iç süreçlerin analizinden tamamen kaçınarak ve zihni bir şekilde bir kara kutu olarak ele alarak, iç gözlemin güvenilirliği ve psikanalizin karmaşıklığı ve deneysel çalışmaya açık olmaması sorunlarından kaçınmıştır. Davranış ve sonuçları, telefon operatörlerinin manuel bir santralde bağlantı kurmasına çok benzer şekilde, kutunun içinde uyarıcı-tepki bağlantıları kurmaya hizmet etmiştir. *Davranışsal bilinçdışı* kulağa bir tezat gibi gelebilir, çünkü davranışçılık bilinçli deneyimi epifenomen olarak ele almış, "zihni" tehlikeli bir kurgu olarak görmüş ve bilinçdışı süreçler hakkında açıkça hiçbir şey söylememiştir. Bununla birlikte, organizmanın pekiştirme geçmişi ve davranışla ilgili diğer deneyimler depolanması davranışsal bilinçdışı olarak adlandırılabilir. Depolanan geçmiş, davranış tahmin etmenin anahtarı olarak görülmektedir. Davranışçılığın karmaşık davranış açıklama girişiminin en yüksek noktası muhtemelen Burrhus Frederic Skinner⁵⁷³ (1904-1990)'in 1957 yılında yayımladığı *Verbal Behavior* adlı eseridir. Avram Noam Chomsky⁵⁷⁴ 'nin 1959 yılında yapmış olduğu keskin eleştirisi davranışçılığın

⁵⁷² Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (London: Hutchinson and Co, 1959/1935), 78-92.

⁵⁷³ Harvard Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olan Skinner, Pavlov'un klasik koşullanma öğrenmesindeki temel ilkeleri kabul etmiş; ancak insan öğrenmelerinin çoğunun otomatik ve bilinçsiz olmadığını düşündüğünden edimsel koşullanmayı ileri sürmüştür. Skinner, organizmanın kendiliğinden ortaya koyduğu edimlerin onları izleyen sonuçlardan etkilendiğini bildirmiş; organizmanın uyarıcılara karşı gösterdiği davranışları otomatik bir tepki olarak değil, kasıtlı hareketler olarak görmüştür.

⁵⁷⁴ Massachusetts Institute of Technology'de linguistik profesörü olan Chomsky (1928 doğumlu), 1950'lerden başlayarak dilbilim ve psikoloji arasında yeni bir ilişki kurulmasına yardımcı olan psikolingistik alanının öncüsüdür. Dilbilimin bilişsel psikolojinin bir parçası

sınırlarını çoğu kişi için netleştirdiği düşünülse de konuya ilişkin tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Chomsky'nin eleştirisi ile birlikte davranışçılık çoğu karmaşık insan davranışını açıklamak için tek başına yeterli görülmemeye başlanmıştır.⁵⁷⁵

Davranışçı kuramın ardından ortaya çıkan bilişsel devrimin etkileri bilinçdışının da bilişsel olabileceği fikrini uyandırmıştır. "Bilişsel bilinçdışı" ilk olarak John F. Kihlstrom⁵⁷⁶ tarafından 1987 yılında yayımladığı "The Cognitive Unconscious" ("Bilişsel Bilinçdışı") adlı makalesinde tanımlanmıştır.⁵⁷⁷ Kihlstrom, bir metafor olarak bilgisayarın, insan zihinsel süreçlerine ilişkin giderek daha karmaşık kavramların temelini oluşturma biçimlerini aktarmıştır. Erken modellerde, bilinçdışı, dikkat öncesi algısal süreçlere ve gizil bellek izlerine atıfta bulunmaktaydı, böylece karmaşık yüksek zihinsel süreçler işleyişleri için farkındalığa bağlıydı. Dinamik bilinçdışından farklı olarak, gerçekliğin ve toplumun kısıtlamalarına bakılmaksızın bilişsel bilinçdışının doyum arayan doğuştan gelen dürtüleri yoktur. Aslında, psikanalitik dürtülerin ve çatışmaların ısısı ve irrasyonelliği ile karşılaştırıldığında, oldukça soğuk, görünüşte rasyonel ve motivasyonsuzdur. Daha sonraki modellerde, karmaşık süreç, dönüştürülen bilginin farkındalığını gerektirmemiş, çok daha karmaşık bilinçdışı bilişsel işlemler meydana gelmiştir. Tüm bunlara işaret etmek için Kihlstrom otomatik süreçler, eşikaltı (subliminal) algı, örtük bellek ve hipnoz üzerine araştırmaları gözden geçirmiştir. Kihlstorm, otomatik süreçlerin işleyişleri hakkında bilinçli farkındalığımızın olmadığını, işledikleri bilgi hakkında ise ya çok az bilinçli farkındalığımızın olduğu ya da hiç olmadığını ileri sürmüştür. Kihlstorm'a göre, farkındalığa giren her şey, otomatik sürecin son ürünüdür.⁵⁷⁸ Bilişsel bilinçdışı fikri, bilişsel devrim ve disiplinler arası (antropoloji, bilgisayar bilimi, dilbilim ve felsefe) bilimin gelişimi karmaşık bilinçdışı zihinsel fenomenler hakkında çok şey

olarak anlaşılması gerektiğini savunurken, dil ediniminin geleneksel öğrenme kuramına karşı çıkmıştır.

⁵⁷⁵ Uleman, "Introduction," 5.

⁵⁷⁶ Amerikalı (1948 doğumlu) bilişsel sosyal psikolog Kaliforniya Üniversitesi'nde emeritus profesördür.

⁵⁷⁷ John F. Kihlstrom, "The Cognitive Unconscious," *Science* 237, (1987): 1450.

⁵⁷⁸ John F. Kihlstrom, "Perception Without Awareness of What is Perceived, Learning Without Awareness of What is Learned," in *The Science of Consciousness: Psychological, Neuropsychological, and Clinical Reviews*, ed. Max Velmans (London: Routledge, 1996), 23.

keşfedilebileceğine ve onları incelemek için titiz yöntemler sağlanabileceğine işaret etmektedir.

3.2. Bilişsel Kuramın Doğuşu ve Gelişimi

İnsanı anlama çabasının felsefe ve bilimde nihai bir noktaya varması, kesinleşmesi ya da kapsamlı bir açıklama sunması günümüz ve yakın gelecek için mümkün görünmemektedir. İnsanın iç dünyasının, eylemlerinin ve deneyimlerinin tam, kesin ve tartışmasız tanımının yapılabileceği bir yol bulmanın ne kadar güç olduğu açıktır. Alexis Carrel⁵⁷⁹ (1873-1944)'ın ifadesiyle; “İnsan, aşırı karmaşıklığın bölünmez bir bütünüdür. Onun basit bir temsili elde edilemez. Onu, bütünlüğü, parçaları ve dış dünyayla olan ilişkileri içinde aynı anda kavrayabilecek hiçbir yöntem yoktur. Kendimizi analiz edebilmek için çeşitli tekniklerin yardımına başvurmak ve dolayısıyla çeşitli bilimlerden yararlanmak zorundayız.”⁵⁸⁰

Bilişsel kuramın insanı ele alış parçası “bilgi edinimi” olarak görülebilir. Bilişsel kuramda, insanın hayatını sürdürmesi bilgi edinmesine bağlıdır. İnsanlar bilgiyi kazanmakta, saklamakta ve gerektiğinde ortaya çıkarsak kullanmaktadır. Bilişsel kuramcılar, bilginin kaynağı, zihindeki temsili, bilginin nasıl saklandığı ve aktarıldığı sorularına yanıt aramaktadırlar. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren psikoloji bilimi özellikle bilgi edinim süreçlerinin araştırılması aracılığıyla insan zihnini anlamaya çalışmaktadır. Bilginin edinimine ilişkin görüşler iki temel anlayış doğrultusundadır. Bu anlayışlardan biri bilginin doğuştan edinildiğini, diğeri ise deneyimler aracılığıyla edinildiğini savunmaktadır. Bilginin nasıl edinildiğine dair sorular bu kadar kesin çizgilerle ayrılmış iki anlayıştan yalnızca biri ile yanıtlanabilir mi? Deneyimler, normal koşullarda insanın kaçınılmaz bir şekilde bilgi edinmesine yol açar. Bilgi edinimi ve işleme süreçlerinin devamlılığı için bir beyne ihtiyaç duyulacaktır. Beyin bilgiyi eyleme dönüştürecek ve bu döngü sürecektir. Bu durumda doğuştanlığı (kalıtım) ya da deneyimi savunanlardan herhangi birisinin üstünlüğü söz konusu olabilir mi? Bilgi çağı olarak kabul edilen çağımız bilimsel kuram ve deneylerle doğuştanlıkla deneyim arasındaki döngüselliliği açıklayabilmek

⁵⁷⁹ Fransız cerrah ve biyolog Rockefeller Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü'nde yaptığı araştırma ve deneylerle 1912 yılında Nobel Ödülü kazanmıştır.

⁵⁸⁰ Alexis Carrel, *Man, Unknown* (New York: Harper & Brothers, 1939/1935), 2.

nispeten daha kolaylaşmış görünmektedir. Bu noktaya kendiliğinden gelinmediği açıktır.

Robert L. Solso⁵⁸¹ (1933-2005) ilk kez 1979 yılında yayımladığı *Cognitive Psychology (Bilişsel Psikoloji)* adlı eserinde on sekizinci yüzyıl boyunca ampirist filozofların -George Berkeley (1685-1753), David Hume (1711-1776) ve daha sonra James Mill (1773-1836) ile oğlu John Stuart Mill (1806-1873)- psikologların rolünü üstlendiklerini ve onların ortaya koyduğu *iç temsil*in üç tipini öne sürmüştür: (1) doğrudan duyuşsal olaylar (algı gerçekliktir) (2) algıların soluk kopyaları -bunlar bellekte saklanır- (3) bu soluk kopyaların -çağrışımlı düşüncelerde olduğu gibi- dönüştürülmesi. Hume, *iç temsil* kapasitesine şu sözleri ile işaret etmektedir: “Hayal gücünü içine garibeler meydana getirmek, ipe sapa gelmez biçimleri ve görüşlerini birleştirmek, en doğal ve bilinen objeleri duşunmaktan daha zor değildir.”⁵⁸² İç temsil ve dönüşüm kavramı, belirlenebilir kurallara göre iç temsillerin oluştuğunu varsayar; bu oluşum ve dönüşüm zaman ve çaba gerektirir. Bu varsayımlar modern bilişsel psikolojinin temelini oluşturan varsayımlardır.⁵⁸³

On sekizinci yüzyılda felsefi alanda bilginin kazanımına yönelik empirist⁵⁸⁴ (deneyci) yaklaşımlar on dokuzuncu yüzyıldaki deneysel sonuçlara dayanan bir disiplin oluşturma anlayışına zemin hazırlamıştır. Solso’ya göre, on dokuzuncu yüzyılda psikologlar kuramsal düşünceden daha ziyade deneysel sonuçlara dayanan bir disiplin oluşturmak için felsefeden ayrılmaya başlamışlardır. Bunun ortaya çıkmasındaki çarpıcı faktör ilk psikologların çalışmalarıdır.⁵⁸⁵ O dönemde, Gustav Theodor Fechner (1801-1887), Franz Brentano (1838-1917), Hermann von

⁵⁸¹ Nevada Üniversitesi’nde psikoloji profesörü olarak özellikle bilişsel psikoloji alanında çalışmıştır.

⁵⁸² David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding* (Illinois: The Open Court Publishing Company, 1900/1748), 15.; David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976), 14.

⁵⁸³ Robert L. Solso, *Cognitive Psychology* (Boston: Allyn and Bacon, 1998), 15.

⁵⁸⁴ İlk psikologlar, var olan bu dünyanın bilgilerin ve anlamlı söylemlerin ancak duyu deneyimi ile elde edilebileceğini öne süren empirizm aracılığıyla çalışmalarını şekillendirmişlerdir. Empirizmde, dünyanın duyu deneyiminin sınırları aynı zamanda bilginde sınırları olarak görülmektedir... Bilgiye ulaşma noktasında deneyim kullanılır ve deneysel araştırma önemlidir. Deneyim yoluyla veri toplanır bu veriler değerlendirilir ve bunlardan akıl rehber yapılarak genellemeler çıkarılır. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yay., 2013), 555.

⁵⁸⁵ Solso, *Cognitive Psychology*, 15.

Helmholtz (1821-1894), Wilhelm Maximilian Wundt (1832-1920), Johannes Peter Müller (1801-1858), Oswald Külpe (1862-1915), Hermann Ebbinghaus (1850-1909), Francis Galton (1822-1911), Edward Bradford Titchener (1867-1927) ve William James (1842-1910) deneysel çalışmalar yolu ile bilginin kazanılacağı yönünde araştırma yapanlar arasında önde gelen isimlerdir.

Locke, *An Essay Concerning Human Understanding (İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme)* adlı eserinde insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve kapsamını araştırmaktadır.⁵⁸⁶ Locke eserine, doğuştan fikirler savını eleştirerek başlamıştır. Locke, bir bilgiyi nasıl edindiğimizizin gösterilmesinin onun doğuştan olmadığını kanıtlamaya yeteceğini düşünmektedir. Locke, insanların bazıları arasında kendisiyle birlikte duşnyaya getirdiği birtakım doğuştan ilkelerin, birtakım birincil kavramların, özelliklerinin sanki insan zihnine kazılmış gibi zihninde başlangıçta bulunduğunu yonuındaki yerleşik kanıya karşı çıkar. Eğer insanların, yalnızca doğal yetilerini kullanarak, herhangi doğuştan izlenimlerin yardımı olmadan, bu tür bilgilerini nasıl elde edebildiklerini ve herhangi ilk kavram ya da ilkeler olmadan kesinliğe erişebildiklerini gösterebildiğinde, okurlarını bu kabulün yanlışlığına inandırmaya yeteceğine inanmaktadır.⁵⁸⁷ Locke'un bilginin doğuştan olmadığına dair düşüncesi, 1920'li yıllardan itibaren etkisini uzun yıllar devam ettiren davranışçı ekolün felsefi temellerini hazırlamıştır.

On dokuzuncu yüzyılın son yarısında bilgi temsilleri kuramları açık bir şekilde iki farklı yola ayrılmıştır. Zihin temsillerinin yapısı ile ilgili çalışmalar Almanya'da Wundt ve Amerika'da Titchener, içsel temsiller ve karşılaştırma, yargılama gibi bilişsel eylemlerle ilgili çalışmalar ise Avusturya'da Brentano tarafından yönetilmiştir.⁵⁸⁸

On dokuzuncu yüzyılda özellikle İngiltere'de fizyolojide "refleks hareketi" kavramının yayılmasıyla yaşanan gelişim/değişim bilinçdışı kavramına yeni bakış

⁵⁸⁶ John Locke, *An Essay on Human Understanding, Book I* (London: Thomas Davison, Whitefish, 1825/1694), 1.

⁵⁸⁷ Locke, *An Essay on Human Understanding*, 8-9.

⁵⁸⁸ Solso, *Cognitive Psychology*, 15-6.

açıları getirmeye başlamıştır. Bilinçdışı beyin faaliyeti bölüm başlığı altında, Carpenter, zihinsel aktivitenin otomatik, bilinçdışı olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir. Aynı zamanda Alman biyolojisinde Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829)'ın kazanılmış özelliklerin kalıtımı kuramı ve Ernst Haeckel (1834-1919)'in ontogenin (birey-oluş), filogeni (soyoluş) özetlediğini iddia ettiği biyogenetik yasasına dayanan “organik bellek” kavramı ortaya çıkmıştır. Ewald Hering ⁵⁸⁹ (1834-1918)'in fikirlerine ⁵⁹⁰ benzer fikirler aracılığıyla, bilinçdışının bireyi aşan ve kolektif kavramları gelişmiş ve bilinçdışı soyun tarihini taşıyan ve ileten olarak görülmüştür.⁵⁹¹

On dokuzuncu yüzyıl sonunda bilinçdışı dinamik psikoloji için ideal bir terim sunmuştur. Yeni evrensel yasaların keşfedilebileceği ve iç gözlem yoluyla araştırma yapılabileceği fikrini uyandırmıştır. Wundt deneyimi yaratan bütün temel duyuları içerecek bir periyodik zihin tablosu oluşturmak istemiştir. Bunu da belirli bir uyarıcıya tepki olarak yasadıkları deneyimleri ve düşünce süreçlerini anlatabilecek eğitimli katılımcıların kullanıldığı bir teknik olan analitik iç gözlem yoluyla yapabileceğini düşünmüştür.⁵⁹² Amerika'nın ilk psikologlarından William James (1842-1910) 1890 yılında yayımlanan *The Principles of Psychology* (*Psikolojinin İlkeleri*) adlı ders kitabında zihin üzerine yaptığı önemli gözlemlere yer vermiştir. James'in gözlemleri deney sonuçlarına değil, kendi zihninin işleyişi ile ilgili iç gözlemlere dayanmaktaydı. James, kitabında düşünme, dikkat, bellek, algı, imgelem ve akıl yürütme gibi çok çeşitli bilimsel konulara değinmiştir.⁵⁹³ Franciscus Donders (1818-1889)'ın 1868 yılında bir konuda karar vermenin ne kadar zaman aldığına ilişkin ilk bilimsel psikoloji deneyi,

⁵⁸⁹ Alman fizyolog renk görmenin karşıt süreçler kuramı olarak da adlandırılan renk görme kuramı ile tanınmaktadır. Kuram renk görmenin siyah ve beyaz, kırmızı ve yeşil, sarı ve maviye duyarlı üç reseptör kümesinin işlevi olduğunu savunmaktadır.

⁵⁹⁰ Bilinçdışı *bellek* (unconscious memory) terimi ile istemsiz şekilde zihnimizde oluşan hatıraların, fikirlerin de hatırlama eylemi olarak kabul edilmesi gerektiğini, bu istemsiz hatırlamalar ile istemli belleğin birlikte tüm bilinci yasayan birleştiği bir bağ oluştuğunu ileri sürmüştür.

⁵⁹¹ Shamdasani, “Questioning the Unconscious,” 87.

⁵⁹² E. Bruce Goldstein, *Cognitive Psychology: Connecting Mind, Research, and Everyday Experience* (Wadsworth, Cengage Learning, 2011), 8-9; E. Bruce Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, çev. Orhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yay., 2013), 40.

⁵⁹³ Goldstein, *Cognitive Psychology* 9.; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 40.

Hermann Ebbinghaus (1850-1909)'un 1885 yılında unutma süresini ölçen bellek deneyi, Wundt'un davranışları duyular temelinde açıklama deneyleri ve James'in zihnin işleyişi ile ilgili iç gözlemleri gibi çalışmalar zihnin incelenmesinde gelecek vaat ediyor gibi görünen bir baslangıç yaratmıştır. Buna karşın, özellikle yirminci yüzyılın başlarında psikolojinin odağını zihnin ve zihinsel süreçlerin incelenmesinden öteye kaydıran çeşitli gelişmeler nedeniyle, zihin üzerine araştırmalara kısa bir süre sonra perde çekilecektir. Psikolojiyi zihinsel süreçlerin incelenmesini yadsımaya iten en önemli etkenlerden biri, analitik iç gözlem tekniğinin yarattığı olumsuz tepkidir.⁵⁹⁴

Davranışçılık olarak adlandırılan yaklaşımı ortaya atan John B. Watson (1878-1958) 1913 yılında yayımlanan "Psychology As the Behaviorist Views it" ("Davranışçı Gözüyle Psikoloji") makalesinde iç gözlemi reddetmiş ve psikolojinin incelemesi gereken asıl konusunun bilinç değil, davranış olduğunu söylemiştir. Watson'un amacı, zihni psikolojinin inceleme alanından çıkarıp yerine doğrudan gözlenebilen davranışları koymaktır.⁵⁹⁵ Watson'un esin kaynağı Ivan Pavlov (1849-1936)'un 1927 yılında yayımlanan klasik koşullama araştırmasıdır.⁵⁹⁶ Watson davranışın zihne herhangi bir gönderme yapmadan incelenilebileceğini görüşünü klasik koşullama ile desteklemiştir. Davranışçı yaklaşım bir zihin hallerini gözlemlenebilir davranışlara ya da davranış eğilimlerine indirgenebileceğini savunmaktaydı. İngiliz filozof Gilbert Ryle⁵⁹⁷ (1900-1976) *The Concept of Mind (Zihin Kavramı)* adlı eserinde psikoloji bilimi için daha önce yapılmış olan çıkarımları tartışmıştır. Ryle, bilimden bahsetmeyi en sona erteleyerek, o zamanlar yeni olan felsefi psikoloji arasında bir ayrıma gitmiş ve kendi ifadesiyle, "tümü herkes tarafından düzenli olarak kullanılan bir dizi kavramın mantıksal

⁵⁹⁴ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 7-9.; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 36-40.

⁵⁹⁵ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 7-9.; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 36-40.

⁵⁹⁶ Bkz. Ivan Pavlov, *Conditioned Reflexes* (New York: Oxford University Press, 1927).

⁵⁹⁷ Özellikle dil felsefesi ve felsefe tarihinde birçok çalışması olmasına rağmen *The Concept of Mind (Zihin Kavramı)* en bilinen eseri olmaya devam etmektedir. Bu kitapla iki büyük görevi başardığını düşünülmektedir: Birincisi, Kartezyen düalizmin zihin felsefesindeki hâkimiyetini sistemli bir biçimde reddetmek, ikincisi felsefi (kimi zaman analitik) davranışçılık olarak bilinen bir doktrini savunmaktır..

davranışını” incelemiştir.⁵⁹⁸ Eserinin genel eğiliminin şüphesiz ve zararsız bir şekilde “davranışçı” olarak damgalanacağını belirterek “Davranışçılık” başlığı ile kitabın son bölümüne başlamıştır.⁵⁹⁹ Ryle, davranışların yanı sıra *davranış eğilimi* (*dispositional behaviourism*) kavramını ortaya koymuştur. Ryle, her zaman belirli bir biçimde davranma eğiliminde olduğunu ve zihinsel faaliyetlerin sadece birtakım süreçler veya yatkınlıklardan oluştuğunu öne sürmüştür Ryle’a göre zihin, zihinsel durumları gözlemlenebilir eylemlere indirgeyen davranışçılık ile açıklanabilir. *The Concept of Mind* (Zihin Kavramı) adlı eserin “Davranışçılık” başlıklı son bölümünde beliren, davranışçı olsun ya da olmasın, psikoloji bilimine yönelik heves eksikliğini Wittgenstein’in şu çarpıcı sözlerinde de görmek mümkündür:

Psikolojinin karışıklığı ve kısırlığı, ona "genç bilim" diyerek açıklanmamalıdır; durumu fizikle, örnek olarak başlangıcı ile, karşılaştırılmaz. (Dahası matematiğin belirli dalları ile. Küme teorisi). Çünkü psikolojide deneysel yöntemler ve kavram karmaşası vardır. (Diğer durumda ise kavram karmaşası ve ispat yöntemleri).⁶⁰⁰

Amerikalı davranışçılar için hem psikoloji hem de felsefede davranışçılık öznel olanın araştırıldığı bir disiplinde nesnel bilimsel araştırmanın nasıl yapılacağı sorununa bir cevaptır. İngiliz davranışçılığın kökleri ise, tersine, psikoloji biliminde değil, dil felsefesindedir.⁶⁰¹ Davranışçılığın geçmişteki performansı yirmi birinci yüzyılda insan doğasını anlamada izleyeceği yol hakkında belirsiz bir izlenim bırakmıştır. Ancak şu an bildiğimiz bir şey var ki, davranışçılığın 1950’li yıllara kadar baskın olması felsefe ve bilimde insanın zihin dünyasının bilgisiyle ulaşılabilecek kavramların araştırılmasını durdurmuştur. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında psikologlar eylemi açıklayabilmek için içsel psikolojik durumlardan bahsetmeyi gerekli bulmuş; içsel değişkenleri hariç tutmayı amaçlayan davranışçı girişimi çökmüştür.⁶⁰²

⁵⁹⁸ Gilbert Ryle, *The Concept of Mind* (London: Hutchinson, 1963/1949), 319.

⁵⁹⁹ Ryle, *The Concept of Mind*, 327.

⁶⁰⁰ Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, trans. Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe (Oxford, England: Blackwell, 1953), 232.

⁶⁰¹ Ullin T.Place, “Ryle’s Behaviorism”, in *Handbook of Behaviorism*, ed. William O’Donohue and Richard Kitcheners (London: Academic Press, 1999), 363.

⁶⁰² Smith, *Mind and Nature*, 243; *Zihin ve Doğa Arasında*, 341.

3.3. Bilişsel Bilimin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Bir disiplinin olağan zamanlarında normal olarak sürdürülen çalışmaları sırasında karşılaşılan aksaklıklar normal olarak ya göz ardı edilir ya da duruma uydurulur.⁶⁰³ Aksaklıkların, göz ardı edilemeyecek ya da duruma uydurulamayacak kadar yığılma gösterdiği ya da göze çarptığı durumlarda ise o disiplindeki hâkim yaklaşımın konumu sarsılır ve yeni bir yaklaşım kendine yer bulmaya çalışır. Bu hareket, normal bilimin yerini devrimci bilime bırakmasıyla son bulur. Özellikle sosyal bilimler sıklıkla kendilerini bu durumun içinde bulurlar. Thomas Kuhn 1962 yılında yayımladığı *The Structure of Scientific Revolution (Bilimsel Devrimlerin Yapısı)* adlı eserinde⁶⁰⁴ sosyal bilimlerin çıkış açma çağında bu süreci “paradigma kayması” olarak ele almış ve bilimlerin dinamizmini bu kavram çerçevesinde tartışmıştır. Kuhn’dan hareketle, bunalıma giren, gizem ve muammaların arttığı tüm çalışma alanlarında (bilimsel, felsefî, sanatsal ve hatta dinsel) krizin derinden hissedildiği, krizin farkına varıldığı anlarda devrimci bir anlayışı hakim kılma çabalarının yükseldiğini, artık ihtiyaca cevap vermeyen paradigmanın terk edilmeye başlandığını ve yeni paradigma önerilerinin çoğaldığını söylemek olası hale gelebilir.

Kuhn’a göre normal bilim sürecinde bilimsel istikrar sürerken, bilim insanlarını arasdırma sonuçları öyle bir noktaya getirebilir ki arasdırma bulguları sahip oldukları paradigmalara çeliktir. Başlangıçta paradigmaları tehdit eden bu bulgular kabul edilmek istenmez ve görmezlikten gelinir. Bu aşamaya *kriz durumu* denir. Ancak arasdırma safhaları ilerledikçe ve çeşitliliği arttıkça elde edilen bulguların kabul görmekte olan paradigmayla olan çeliktisi artar ve bilimin inatçılığı kırılmak zorunda kalır. Bu kriz durumunu aşmak için bilim insanları eski paradigmalarını yeni bir paradigmayla değiştirmek zorunda kalırlar. Bilimsel istikrar ve süreklilik böylece bozulmuş olur. Periyodik olarak bilimsel devrimler bu aşamalarla sürüp gider. Bir zamanlar bilimsel devrim olan yeni paradigma artık

⁶⁰³ Nick Perry, “A Comparative Analysis of 'Paradigm' Proliferation”, *British Journal of Sociology* 28,1 (1977): 38

⁶⁰⁴ Bkz. Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, (İstanbul: Alan Yay.,1995); Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1962).

normal bilim haline gelmişdir. Bir sonraki yeni bir bilimsel devrime kadar bilim istikrarını ve sürekliliğini korur. Yeni kriz çıktığında istikrar ve süreklilik tekrar kesintiye uğrar. Bilim bu şekilde döngüsel olarak gelişir. Bilimsel araştırmanın temel kavramlarını değiştirir ve eski paradigmalara hiç bağlanmayan yeni kanıt standartların, araştırma tekniklerinin ve teorilerin önünü açar. Psikoloji tarihinde zihinsel süreçler analitik iç gözlem tekniğiyle araştırılırken bulgular, sahip olunan paradigmalara çelişmiş ve zihin üzerine araştırmalara perde çekilmiştir. Ardından zihin hallerini gözlemlenebilir davranışlara ya da davranış eğilimlerine indirgenebileceği iddiasında bulunan davranışçı yaklaşım ortaya çıkmış ve bir süre etkisini sürdürmüştür. Son yıllarda insan zihnini araştırmaya yönelik yeni bir paradigma olan bilişsel yaklaşım davranışçılıkla yer değiştirmiştir. Gelecekte ise, bilişsel yaklaşım bilimsel istikrar gösterebilecek mi yoksa bir yenisi ile yer mi değiştirecektir? Bu sorunun yanıtını bilimsel araştırmaların yönü belirleyecektir.

Unutuşlar ya da ihmallerin bilim tarihinde yaygın olduğunu belirten İngiliz-Amerikalı nörobilimci Oliver Sacks (1933-2015) tik bozukluğu olan *Tourette Sendromu*'na bilim insanlarının yaklaşımının sendromun nasıl geri planda kalmasına ya da ön plana çıkıp görülme sıklığının artmasına doğrudan etkide bulunacağına dikkat çekmiştir. Salt betimleme çağından faal araştırma ve açıklama çağına geçme sürecinde Tourette Sendromu parçalara ayrılmıştır ve artık bir bütün olarak görülmemektedir. Sacks'a göre, böyle bir parçalanma belki de bilimde belli bir dönem -salt betimlemeyi izleyen dönem- için tipiktir. Fakat parçalar günü gelince, bir biçimde bir araya toplanmalı ve bir kez daha tutarlı bir bütün halinde sunulmalıdır. Bu, nörofizyolojik unsurlardan psikolojik ve sosyolojik unsurlara kadar her düzeydeki belirleyicileri ve bunların sürekli ve karmaşık etkileşimini anlamayı gerektirir.⁶⁰⁵ Sacks, ani keşif patlamalarının bilimin çehresini değiştirdiğini ve bu patlama dönemlerinin genellikle istikrar ve görece durağanlık dönemlerinin izlediğini belirtmektedir. Canlı varlıklar gibi fikirler de tamamen öngörülemez biçimlerde doğabilir, çoğalabilir, tüm yönleri dağılabilir veya gelişemeyip yok

⁶⁰⁵ Oliver Sacks, *Bilinç Nehri*, çev. Dürrin Tunç (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2019), 126.

olabilir. ⁶⁰⁶ 1950'li yıllar, genel olarak bilişsel devrimin, yani psikolojide davranışçıların uyarıcı-tepki ilişkilerinden odak noktası zihnin işleyişini anlamak olan bir yaklaşıma geçişin yaşandığı yıllar olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar davranışçılığın etkisi sürse de bu geçiş sürecinin öncesinde yaşanan olaylar zihni incelemenin yeni bir yolunu sunmaktaydı.

Bilişsel devrimden birkaç yıl önce 1932 yılında Edward Chase Tolman⁶⁰⁷ (1886-1959) *Purposive Behaviour in Animals and Man (Hayvanlarda ve İnsanlarda Amaca Yönelik Davranış)* adlı eserini yayımlamıştır. Tolman deneylerinde, farelerin labirentte yiyecek bulmak için zihinsel harita kullandıklarını gözlemlemiş ve bilişsel harita kavramını geliştirmiştir. Tolman'ın deneyleri, farelerin bir çok farklı baslangıç noktasından hedefe (yiyecek) ulaşmak üzere çevrenin bir resmini oluşturduğunu yani zihinsel haritalarını kullanarak hedeflerine ulaştığını göstermiştir. Deneylerin farelerin içsel haritalarının gerçekte, kendi çevresiyle ilgili bilginin temsili olduğunu göstermesi bilişsel psikolojiyi doğrudan etkilemiştir.⁶⁰⁸

Bilişsel bilime zemin hazırlayan önemli çalışmalardan biri 1932 yılında Sir Frederic Charles Bartlett⁶⁰⁹ (1886-1969)'in yazmış olduğu *Remembering (Hatırlamak)* adlı eserdir. Bartlett, ondokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın ortalarına kadar Almanya'da popüler olan Ebbinghaus'un öncülüğünde yapılan ve deneysel psikolojide gündemde olan unutma ve bellek konularında anlamsız hecelerin kullanılmasına karşı çıkmıştır. İnsan belleğini doğal şartlarda, anlamlı ve zengin bir materyal kullanarak araştırmanın daha anlamlı bir sonuç vereceğini öne sürmüştür. Bartlett, bir deneyimin özünü belirleyen tema olarak şema kavramını ortaya atmıştır.⁶¹⁰ Şema kavramına göre, insanların olayları anlaması ve hatırlaması, art alan bilgileri veya beklentileri tarafından şekillendirilmekte ve bu beklentiler zihinsel olarak şematik bir tür yapı içerisinde sunulmaktadır. Davranışçı

⁶⁰⁶ Sacks, *Bilinç Nehri*, 140.

⁶⁰⁷ California Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olan Tolman özellikle öğrenme psikolojisi üzerine çalışmalar yapmıştır.

⁶⁰⁸ Solso, *Cognitive Psychology*, 17.

⁶⁰⁹ Cambridge Üniversitesi'nde deneysel psikolojinin ilk profesörüdür. Bilişsel psikolojinin yanı sıra kültürel psikolojinin de öncülerindendir.

⁶¹⁰ Solso, *Cognitive Psychology*, 18-9.

yaklaşımında etkisiyle bu kavram ancak yaklaşık elli yıl sonra bilişsel psikoloji ve bilimde etkisini göstermiştir.

3.3.1. Chomsky'nin Skinner Eleştirisi

Chomsky'nin Skinner'in kitabına yaptığı eleştiri, 1950'lerde zihni yeniden psikolojinin ilgi alanına sokan birçok olaydan yalnızca biridir.⁶¹¹ Skinner, Alfred North Whitehead⁶¹² (1861-1947)'in meydan okumasının bir sonucu olarak dilin davranışsal bir analizi üzerinde çalışmaya başlamıştır. Whitehead, Bertrand Russell (1872-1970) ile birlikte yazdığı *Principia Mathematica* (1910, 1912, 1913) adlı dönüm noktası niteliğindeki üç ciltlik seti ile dönemin en tanınan filozoflarından biriydi. 1934 yılında Whitehead ve Skinner Harvard Society of Fellows'da bir akşam yemeğinde yan yana oturmuşlardı. O yemekte Whitehead Skinner'a, davranışçılığın, sözel olmayan davranışları anlamak için bir strateji olarak ne kadar kulağa hoş gelse de dili açıklayamadığını söylemişti. Skinner ve Whitehead ile (1957) etkileşimi şu şekilde tanımlar:

O zamanlar hâlâ büyük ölçüde bir "izm" olan ve benim de sıkı bir hayranı olduğum davranışçılık tartışmasına girdik. İşte davaya bir darbe vurmak için göz ardı edemeyeceğim bir fırsattı... Whitehead... sözel davranışın bir istisnası olması koşuluyla, bilimin insan davranışlarını açıklamakta başarılı olabileceği konusunda hemfikir idi. Tanrım, işin içinde başka bir şey olması gerektiğinde ısrar etti. Tartışmayı dostane bir meydan okumayla sona erdirdi: "Seni göreyim," dedi "burada oturup 'Bu masaya kara akrep düşmez' diyerek davranışlarımı açıklayın." Ertesi sabah bu çalışmanın ana hatlarını çizdim.⁶¹³

Whitehead, Skinner'i bariz bir şekilde bulunmayan uyaranlara atıfta bulunan ve bu nedenle davranışçı için mevcut olmayan kavramsal araçlar gerektiriyor gibi görünen "Bu masaya kara akrep düşmez" gibi ifadeleri açıklamaya zorlamıştı. O gece, Skinner konunun davranışsal bir yorumunu özetlemeye başlamış ve aralıklı olarak yirmi üç yıl çalışmaya devam etmiştir. Skinner için bu kitap o kadar önemliydi ki, "*Verbal Behavior (Sözel Davranış)*"ın... benim en önemli çalışmam olacağına

⁶¹¹ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 12; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 45.

⁶¹² İngiliz matematikçi ve Harvard Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür. Viyana çevresinde yer almış ve mantıksal pozitivizm olarak bilinen felsefi akımı savunmuştur.

⁶¹³ Burrhus Frederic Skinner, *Verbal Behavior* (New York: Appleton-Century-Crofts, 1957), 457.

inaniyorum" ⁶¹⁴ sözleri ile bunu dile getirmiştir. İlk sayfalarında, kitabın sözel davranışın deneysel bir analizi olmadığını, daha ziyade yalnızca sözel olmayan davranışların bağımsız deneysel analizleriyle oluşturulmuş davranışsal kavram ve ilkeleri harekete geçiren günlük gerçeklerin bir yorumu olduğunu açıklamıştır. Kısmen, davranışçının kavramsal araçlarının sözel ve sözel olmayan tüm davranışları kucaklamak için yeterli olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Verbal Behaviour (Sözel Davranış)'ın "İki Kişisel Sonsöz" ⁶¹⁵ başlıklı bölümünde, Skinner önce sözel davranış projesine çok ilginç bir yansımayla "yazarın sözel davranışının geçerliliğini" ele almıştır. İkinci sonsözde, Whitehead'in meydan okumasını ve 1934 yılında kendisine yöneltilen kara akrep sorusuna verdiği yanıtı değerlendirmiştir. İlk olarak, Skinner, özgün kontrol değişkenleri artık mevcut olmadığından yanıtının sadece bir tahmin olduğuna dikkat çeker:

Bildiğim kadarıyla masaya kara akrep düşmedi... Profesör Whitehead neden "kara akrep" yerine "sonbahar yaprağı" veya "kar tanesi" demedi? Belki de bu masaya düşen siyah akrep tepkisini uyandıran bir uyaran vardı ve bu da otoklitik ⁶¹⁶ Hayır'a yol açtı...Öyleyse, kara akrebin tartışılan konuya metaforik bir yanıt olduğunu öne sürüyorum. Kara akrep davranışçılıktı. ⁶¹⁷

Dil yapılarının öğretilmiş bir davranış olduğunu savunan Skinner (1904-1990)'ın kuramını, Chomsky, Skinner'ın *Verbal Behavior (Sözel Davranış)* kitabı için yazdığı ünlü eleştiri yazısı ⁶¹⁸ ile reddetmiştir. ⁶¹⁹ Chomsky bu eleştiri yazısı

⁶¹⁴ Burrhus Frederic Skinner, *Reflections on Behaviorism and Society* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1978), 122.

⁶¹⁵ Bkz. Skinner, "İki Kişisel Sonsöz," in *Verbal Behavior*, 453-60.

⁶¹⁶ Skinner, insanın sözel davranışlarını da altı gruba ayırır: Birinci grup davranışlar, "mand", konuşanın karşısındakinden istediği pekiştireci bildiren cümlelerdir. İkinci grup davranışlar, "tact", bir nesne, durum veya eylemi adlandıran sözel davranışlardır. Üçüncü grup davranışlar, "echoic", tekrarlanan ya da taklit edilen sözel davranışlardır. Dördüncü grup davranışlar, "intraverbal", sorulan soruya cevap verme ya da söz aldığında konuşma davranışıdır. Beşinci grup davranışlar, "textural", yazılı dilsel ifadelerle ilgili davranışlardır. Altıncı grup davranışlar, "audience", sözel olmayan ancak bir edime neden olan dinlemeye özgü davranışlardır. Bunların dışında bir de "otoklitik" (autoclitic) sözel davranışlar vardır. Bunlar da "Demek istediğim şu ki..., Sanıyorum ki..." vb. sözel davranışlardır (Skinner, *Verbal Behavior*, 1957, 29; Akt, Atakan Altınors, *Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'ye* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 214-15.

⁶¹⁷ Skinner, "İki Kişisel Sonsöz," 458.

⁶¹⁸ Bkz. Avram Noam Chomsky, "Review of Skinner's Verbal Behavior," *Language*, 35, (1959): 26-58.

ile dilin uyarın-tepki ilişkisine indirgenmesine karşı çıkmış ve dilin uyarandan bağımsız olduğunu dikkat çekici bir tavır ile ilan etmiştir. Chomsky'ye göre dil yalnızca insana özgü bir melekedir; biyolojik yapımızla belirlenmiştir; evrimde genetik mutasyonla ortaya çıkmış bir beceridir, dil edinme mekanizması doğustandır. Skinner'a göre çocuğun dil gelişimi edimsel (operant)⁶²⁰ koşullanma ile gerçekleşir; dil çevreden öğrenilir. Chomsky'ye göre dil öğrenilen bir şey değildir.

Chomsky, Skinner'ın dilsel davranışları bir farenin laboratuvar ortamında sergilediği davranışlardan farklı olmadığı, dille ilgili davranışları organizmanın iç yapısından gözlenebilir hareketlerine bakarak açıklanabileceği, hükümlere dayalı olduğu için daha güvenilir olan gözleme ve tasvire dayalı açıklamaların diğer yöntemlerden üstün olduğu ve tüm bu sayılanların anlam bilim sahası bilimsel olarak ilgilenmeyi mümkün kıldığı iddialarına karşı çıkar. Chomsky'e göre insanların davranışları farelerin davranışları ile karşılaştırılamayacak kadar tahmini güç ve karmaşık olduğundan Skinner'ın kuramını insan davranışlarına uygulamak zordur.

Chomsky, dünyanın iki büyük problemini "Platon'un sorunu" ve "Orwell'in sorunu" olarak tanımlamaktadır. Platon'un sorunu, "Kullanabildiğimiz kanıtlar bu kadar azken nasıl bu kadar çok şey bilebildiğimizi açıklamaktır. Orwell'in sorunu ise "Kullanabileceğimiz kanıtlar bu kadar çokken, neden bu kadar az şey bildiğimizi ve anladığımızı açıklamaktır."⁶²¹ Orwell'in sorunu Chomsky'nin politik eylemci yönüyle odaklandığı bir sorundur. Platon'un sorunu ise Chomsky ve

⁶¹⁹ Wolfgang Sperlich, *Noam Chomsky* (London: Reaktion Books, 2006), 30.

⁶²⁰ Edimsel koşullama; istedik bir davranışı kazandırmak için söz konusu davranışı yaptığında (örneğin, edimsel koşullama kutusu'ndaki pedala basma), deney hayvanına (örn., sıçan) bir pekiştireç (örn., aç hayvan için yiyecek) verme. Tekrarlar boyunca, deney hayvanının bu düzende yaptığı hatalı davranışlar azalır; hayvan yiyecek almayı sağlayan edimi doğrudan yapar hale gelir. Pozitif pekiştirme için verilmiş olan bu örnek negatif pekiştirme (örn. elektrik şoku) için de geçerlidir. Edimsel koşullamada etkili değişken, *klasik koşullamadaki* gibi uyarıcı değil, tepkinin çevrede yarattığı değişikliktir (örn., yiyecek verilmesini sağlayan düzeneği çalıştırmak ve bunun sonucunda pekiştirece ulaşmak).; Bkz. Sirel Karakaş, "Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü: Bilgisayar Programı ve Veritabanı", erişim tarihi Aralık 7, 2022, www.psikolojisozlugu.com.

⁶²¹ Sperlich, *Noam Chomsky*, 8.

gerçek bilim insanlarının ilgisini çeken bilimsel bir sorundur.⁶²² Chomsky, Platon aracılığıyla bilgi ediniminin doğuştanlığını şu şekilde vurgulamaktadır:

Platon'un diyaloglarında, kati olmasa bile geçerli bir akıl yürütme vardır: Edindiğimiz bilginin zenginliği, özgüllüğü ve ortak özelliklere sahip olması, kişiler arası etkileşim de dâhil olmak üzere edinilen deneyimlerle açıklanabilecek olanın çok ötesindedir. Ve eğer Tanrı'nın marifetini bir yana bırakırsak, bunun içeriden belirlenmiş olması tek ihtimaldir.⁶²³

Ancak Chomsky'nin doğuştancı yaklaşımı, Platon'un idealar kuramına dayanan bir doğuştancılıktan farklıdır. Belirli noktalarda Descartes'a yaklaşıp da Chomsky, Descartes'ın insanın zihinsel ve bedensel tüm özellikleri Tanrı tarafından yaratılmış ve insana bahsedilmesi görüşüne yakın değildir. Chomsky, zihni “bedenden kesinlikle ayrı var olan ve onunla gizemli bir şekilde, belki de tanrısal bir müdahale ile etkilenen bir şey değil” şeklinde tanımlamaktadır.⁶²⁴ Bu açıklama, Chomsky'nin biyolojik temelli ve fiziksel bir doğuştancılık yaklaşımı içerisinde olduğuna işaret etmektedir.

David C. Palmer⁶²⁵ Chomsky'nin Skinner'ın kitabına ilişkin yaptığı eleştiriyi bilimin önündeki bir engel olarak görmektedir:

Bilim amansız bir şekilde akıntıya karşı akan, tazelenen ve veri dereleriyle şişen bir nehir gibidir. Onu engellemeye veya yönlendirmeye yönelik girişimlerimiz, toplanan ağırlığına karşı uzun süre dayanamayacak kadar cılızdır; er ya da geç tüm engeller ortadan kalkar ve nehir doğal seyrine geri döner. Galileo'yu sözünü geri almaya zorlayabiliriz ama dünyayı hareketsiz kalmaya zorlayamayız; sonunda gökbilimci haklı çıkar.⁶²⁶

⁶²² Sperlich, *Noam Chomsky*, 9.

⁶²³ Avram Noam Chomsky, *Demokrasi ve Eğitim*, ed. C.P. Otero, çev. E. Abadoğlu, B. Karadağ, Z. Kutluata, N. Ersoy, A.K. Sayse ve A. Sönmez, (İstanbul: Bogaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları, 2013), 386.

⁶²⁴ Avram Noam Chomsky, *Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*, çev. Veysel Kılıç, (İstanbul: Bogaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları, 2009), 170.

⁶²⁵ Palmer (1947 doğumlu), Skinner'ın karmaşık davranış analizleri üzerinde çalışmakta ve davranışçı psikoloji dersleri vermektedir.

⁶²⁶ David C. Palmer, “Chomsky's Appraisal of Skinner's Verbal Behavior: A Half Century of Misunderstanding”, *The Behavior Analyst*, 29,2 (2006): 253.

Palmer'a göre, Chomsky'nin Skinner'ın çalışmalarının bilimdeki yeri hakkında yaptığı açıklamalar, o kadar büyük yanlış anlamaları ortaya koymakta ve incelemenin güvenilirliğini önemli ölçüde azaltmaktadır. Ona göre, Chomsky'nin *Verbal Behavior (Sözel Davranış)* hakkındaki incelemesini davranış analistleriyle tartışmaya istekli olması bir açıklık ve güven işareti olsa da, 2006 yılında gerçekleşen Javier Virués Ortega röportajı⁶²⁷ onu övgüye boğmadığı gibi olgu hatalarını ya da tiz ses tonunu kabul etmeyi reddetmesi dar ve savunmacıydı. Palmer, Chomsky'nin bilişsel psikolojide önde gelen figürlerden olsa da artık etkisinin azaldığını ileri sürmektedir. Chomsky'nin çalışmalarını büyük heyecan yaratan, ortalığı kasıp kavuran, ancak geride sadece kurak bir uçurum bırakan bir tür bilimsel sel olarak görüleceğini öne sürmektedir. Chomsky'nin incelemesini takip eden yıllarda bilişsel bilimin geliştiğinin doğru olduğunu, ancak davranış analizinin de kümülatif olarak geliştiğini belirtmektedir.⁶²⁸ Skinner'ın sözel davranış yorumuna ilginin her zamankinden daha güçlü olduğunu ve Skinner'ın kitabından esinlenen çalışma son otuz yılda sekiz kat arttığını bildirmektedir. Palmer'a göre, Skinner'ın kitabının etkisinin kademeli olarak artması, mirasının devam edeceğine işaret etmektedir.⁶²⁹

3.3.2. Bilgi İşleme Yaklaşımı

Zihni incelemenin yeni bir yolunu sunan olaylardan biri de bilişte rol oynayan zihinsel işlemler sekansının izini sürmeye yönelik bilgi-işleme yaklaşımıydı. Psikologları, zihni bilgi işleme bakımından düşünmeye yönelten olaylardan biri de yeni bir aygıt olan dijital bilgisayarın ortaya çıkmasıdır.⁶³⁰ 1960'lardan beri bilimsel psikoloji davranışçı olduğu kadar bilişseldir. Doğrudan gözlenemeyen zihinsel süreçlerin deneysel test ve önermelerine izin vermektedir. 1950'lerde dijital bilgisayarların gelişmesi bilgi işleme mekanizmaları hakkında düşünmenin güçlü bir

⁶²⁷ Bkz. Javier Virués Ortega, "The Case Against B. F. Skinner 45 Years Later: An Encounter with N. Chomsky," *The Behavior Analyst* 29, (2006): 243-51.

⁶²⁸ Palmer, "Chomsky's Appraisal," 264.

⁶²⁹ Palmer, "Chomsky's Appraisal," 265.

⁶³⁰ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 12; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 45.

yolunu sağlamasıyla psikolojide birçok kuramsal fikir son elli yılı aşkındır kaynağını bilgisayar biliminden almaktadır.⁶³¹

İnsanı anlamak üzere iç gözlem yöntemi ile işe giren psikolojide davranışçılığın 1920 ve 1950 yılları arasındaki baskınlığı bilişsel kuramın ortaya çıkmasını önemli ölçüde sınırlamıştır. Bilim ve teknolojiye yaşanan değişim/gelişim insan doğasını anlamak için felsefe ve bilim merceğini insanın zihnine çevirmiştir. 1950’den itibaren bilgisayar bilimin gelişimi ve ardından yapay zekâ kuramının ortaya çıkışıyla bilinç ve bilinçdışı kavramı felsefe ve bilimin tartışma konusu olmuştur. Alan Turing⁶³² (1912-1954)’in 1950 yılında, makinelerin düşünüp düşünemeyeceği sorusuna bir cevap niteliğinde “Turing Test”i⁶³³ hazırlamıştır. Turing’e göre, bir bilgisayar kendisini bir insanmış gibi gösterip düşünebilir. Makinelerin, düşünebilme özelliğine sahip olup olmadığını, “Turing Testi”ni başarıyla geçmelerine dayandıran Turing, bunun için bilgisayarların biyolojik olarak insan ile aynı özellikleri paylaşmasını gerekli bulmaz.⁶³⁴ John McCarthy⁶³⁵ 1956 yazında “Yapay Zekâ Üzerine Yaz Araştırma Projesi” adı altında bir konferans düzenlemiştir. Aynı zamanda bu yapay zekâ teriminin ilk kullanışydı. McCarthy, yapay zekâ yaklaşımını şöyle tanımlamıştır: “bir makineye, bir insan tarafından gerçekleştirildiği takdirde zeki olarak adlandırılacak şeyler yaptırmak.”⁶³⁶ Bu konferansın ardından Massachusetts Institute of Technology Bilişim Kuramı konferansı düzenlenmiştir. 1956 yılında düzenlenen konferanslara katılan bilim insanları bu konferansların, yıllar sonra, zihinle ilgili düşünmede yeni bir yolun doğuşunu gösteren tarihsel olaylar olarak görüleceğini ya da bilim tarihçilerin bir gün gelip 1956’yı “bilişsel bilimin doğum

⁶³¹ Paul Thagard, *Philosophy of Psychology and Cognitive Science* (Oxford: Elsevier, 2007), ix.

⁶³² İngiliz matematikçi, bilgisayar bilimcisi ve kriptologdur. Manchester Üniversitesi’nde çalıştığı dönemde, Turing makinası denilen algoritma tanımıyla modern bilgisayarların kavramsal temelini atmıştır.

⁶³³ Bkz. Alan Turing, “Computing Machinery and Intelligence,” *Mind* LIX, 236 (1950): 433-60.

⁶³⁴ Bkz. William J. Rapaport, “How to Pass a Turing Test: Syntactic Semantics, Natural-Language Understanding, and First- Person Cognition,” *Journal of Logic, Language and Information* 9 (2000): 467-90.

⁶³⁵ Dartmouth College’de matematik profesörü olarak çalışmalar yapmıştır.

⁶³⁶ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 13-4; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 48.

günü” olarak adlandıracağını bilemezdi.⁶³⁷ Gerçekten de bu toplantılardan yıllar sonra bile psikoloji tarihi üzerine bir ders kitabında bilişsel yaklaşımdan hiç söz edilmemiştir. *Bilişsel Psikoloji* başlıklı bir ders kitabı ilk olarak “bilişsel psikolojinin babası” olarak anılacak olan Ulrich Neisser⁶³⁸ (1928-2012) tarafından 1967 yılında yayımlanacak⁶³⁹ ve bilgisayar bilimi, yapay zekâ insan zihni, bilinç ve bilinçdışı kavramları ciddi boyutlarda felsefe ve bilimde tartışılmaya başlanacaktı.

Örnek olarak, George A. Miller⁶⁴⁰ (1920-2012) 1956 yılında bilisim deneyisel olarak değerlendirilmesini ön plana çıkaran, “The Magical Numbers: Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on Our Capacity for Processing Information” (Sihirli Sayılar: Yedi Artı ya da Eksi İki: Bilgi İşleme Kapasitemize İlişkin Bazı Sınırlar) adlı bir dönüm noktası niteliğinde olan makalesini yayımlamıştır.⁶⁴¹ Miller'e göre ortalama bir insanın, kısa süreli belleğinde geri çağrılabilen öğe sayısı (bellek genişliği) 7 ± 2 'dir. Bu öğeler rakamlar veya kelimeler olabileceği gibi birbiriyle ilişkili bir grup bilgi de olabilir. İnsan beyni bilgiyi belleğe alırken gruplama yapar. Birbiriyle ilişkili bilgi önce gruplanır ve daha sonra bir bütün olarak ele alınır. Bu yöntem çalışan belleğin daha etkin kullanılmasını sağlar ve kapasite arttırılmış olur. Kısa süreli belleğe 7 ± 2 kuralını aşacak şekilde bilgi yüklenmeye çalışılırsa kapasite aşılır ve insan beyni hata yapmaya başlar. Bilişsel bilimin verileri psikanalizin yöntemlerine bilimsel temel sağlamaya başlamıştır. Örnek olarak, hipnozda aşırı yüklenme olarak adlandırılan durum artık şu şekilde açıklanmaktadır: Hipnoz uygulamalarında uygulayıcı hipnoz yapılan kişiye fazla sayıda bilgi vermeye başladığında bir süre sonra bellek kapasitesi aşılır ve yeni emirler bilinçdışına gitmeye başlar.

1950’li yıllarda ilginin tekrar dikkat, bellek, tanıma, imgeler, dil süreçleri, düşünme ve hatta bilince odaklanmıştır. Bu yeni bilimsel devrimin nedenini açıklayan en önemli etkenler olarak (1) Davranışçılığın basıncı, (2) İletişim

⁶³⁷ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 13-4; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 49.

⁶³⁸ Alman-Amerikalı bilişsel psikologdur.

⁶³⁹ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 14; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 49-50.

⁶⁴⁰ Bilişsel psikolojinin kurucularındandır.

⁶⁴¹ Bkz. George Miller, “Magical Numbers: Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on Our Capacity for Processing Information”, *Psychological Review* 101, 2 (1956): 343-52.

teorisinin ortaya çıkması, (3) Modern dil bilim, (4) Bellek çalışmaları, (5) Bilgisayar bilimi ve diğer teknolojik gelişmeler ve (6) Bilişsel gelişim alanındaki çalışmalar sayılabilir.⁶⁴²

Günümüzde bilişsel bilim, psikanalitik ve analitik kuramın bilinçdışına yönelik cevaplarının ötesinde başka keşifler yapılabileceği inancıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Bilişsel bilim -nörobilim, nöral linguistik, nöral modelleme ve bilişsel psikoloji-, bilinçdışının doğasına tekrar odaklanarak klinik olmayan verilere dayalı bir çalışma alanı oluşturarak psikanalitik ve analitik kuramdan ayrılmaktadır. Ancak sorularını klinisyenlerin bilinçdışı için sordukları sorulardan oluşturmak durumunda olduklarının kabulüyle işe girerler. Bu noktada, klinik gerçeklerin bilişsel bilim için yeni araştırmalara ve anlamlı bulgulara yol açabilmesi açısından özellikle analitik kuramın ve bilinçdışı yaklaşımının incelenmesi önemlidir.

3.4. Psikanalizden Bilişsel Kurama Bilinçdışı

Freud'un 1915 yılında, "Bilinçdışı olan zihinsel bir şeyin varlığını varsayma ve bu varsayımı bilimsel çalışmamızın amaçları doğrultusunda kullanma hakkımız birçok çevrede tartışılmaktadır."⁶⁴³ şeklinde ifade ettiği durum günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Çağdaş felsefe ve bilimde, Freud'un zihinsel süreçlerin mutlaka bilinçli olmadığı konusundaki ısrarı artık geniş çapta kabul görmektedir.

Bilinçdışının günümüzde bu konuma gelmesi için sağlanan fikir birliği, Freud'un ileri sürdüğü argümanlar aracılığıyla oluşmamıştır. Bilinçdışı konusunda felsefe ve bilim alanındaki bu değişimin kaynağı farklı bir araştırma geleneğidir. Bu gelenekte, Freud'un ortaya koyduğu klinik psikopatolojik kanıtların yerine, çağdaş bilim insanları nöropatolojik ve deneysel kanıtlar temelinde bilinçdışı süreçlerin varlığını ispatlamaya çalışmaktadır.

⁶⁴² Solso, *Cognitive Psychology*, 19.

⁶⁴³ Sigmund Freud, "The Unconscious," in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XIV*, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth Press, 1915), 166.

Bu çalışmalardan dikkate değer olanlardan biri, David Galin⁶⁴⁴'in 1974 yılında yapmış olduğu “bölünmüş beyin” gözlemleridir. Bu vakalarda, sadece izole edilmiş sağ yarıkürenin maruz kaldığı; fakat sözel tepkileri veren sol yarıkürenin farkında olmadığı uyaranlar neticesinde karmaşık psikolojik tepkilerin (örnek olarak, kıkırdama) ortaya çıktığı gözlenmiştir.⁶⁴⁵ "Örtük bellek" raporları da bilinçdışı süreçlerin çağdaş araştırmalarında etkili olmuştur. Brenda Milner ve meslektaşlarının 1968 yılında yapmış olduğu “örtük bellek” çalışmasında, amnezi vakalarının öğrenmelerinde önemli etkileri gözlenmiş; bilateral mezial temporal lobektomiyi takiben hastaların yeni bilinçli anıları kodlama yeteneğini kaybetmiş oldukları görülmüştür.⁶⁴⁶ En çarpıcı olanı ise hastaların görsel bilinçliliği olmayan görsel uyaranları lokalize edebildikleri kortikal körlük vakalarının ortaya konulduğu “körgörü” raporlarıdır.⁶⁴⁷ Bilinçdışı kavramının değişimine yol açan ve kolaylıkla çoğaltılabilecek bu araştırma örnekleri, yalnızca zihinsel olarak tanımlanabilecek bilinçdışı beyin süreçlerinin kanıtlarını sağlamıştır: bilinçdışı utanç, bilinçdışı hatırlama ve bilinçdışı görme.

Bu alanda yapılan çalışmaların en ünlüsü Amerikalı nörobilimci Benjamin Libet (1916-2007)'in 1985 yılında yapmış olduğu özgür iradeyi araştıran deneyleridir. Libet'in gönüllü motor eylemlerin, bir denek hareket etme kararının yani bilinçdışı iradenin farkına varmadan önce tamamlayıcı motor alan düzeyinde başlatıldığını gösterdiği deneysel nörofizyolojik çalışmalar,⁶⁴⁸ bilinçdışının nörolojik ve bilişsel çalışmalarla açıklanabileceğine olan inancı güçlendirmiştir. Bugünkü genel görüş aynen Freud'un söylediği gibidir:

Herhangi bir anda bilincin yalnızca küçük bir içeriği olduğunu, bu nedenle bilinçli bilgi dediğimiz şeyin büyük bir bölümünün her durumda çok önemli zaman dilimleri

⁶⁴⁴ Kaliforniya Üniversitesi'nde emeritus psikiyatri profesörüdür.

⁶⁴⁵ Bkz. David Galin, “Implications for Psychiatry of Left and Right Cerebral Specialization,” *American Journal of Psychiatry* 31 (1974): 572-83.

⁶⁴⁶ Brenda Milner, Suzanne Corkin and Hans-Lukas Teuber, “Further Analysis of the Hippocampal Amnesic Syndrome: 14 Year Follow-up Study of HM,” *Neuropsychologia* 6 (1968): 231.

⁶⁴⁷ Bkz. Lawrence Weiskrantz, *Blindsight: A Case Study and Implications* (Oxford: Clarendon Press, 1986).

⁶⁴⁸ Bkz. Benjamin Libet, “Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action,” *Behavioral & Brain Sciences* 8 (1985): 529-39.

için bir gizlilik durumunda, yani psişik olarak bilinçdışı olma durumunda olması gerekir.⁶⁴⁹

Bargh ve Chartrand⁶⁵⁰ biliş, algı, kalıp davranış ve yargıların bilinçli farkındalığın dışında işlediğini, davranış ve deneyimlerin bilinçdışının kontrolünde olduğunu tahmin etmektedir.⁶⁵¹ Aynı şekilde, bazı zihinsel süreçlerin yalnızca "gizli bir durumda" olmadığı artık genel olarak kabul edilmektedir; onlar "bilinçli hale gelemeyizler."⁶⁵² İlk bakışta zihinsel aktivitenin üç dereceye ayrılabilceği konusunda bilim ve felsefe alanında herkes hemfikir görünmektedir. Freud'un bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı (sırasıyla bilinçli, şu anda bilinçli değil, asla bilinçli değil) olarak tanımladığı bölmesel varsayımı genellikle göz ardı edilmese de bilinçdışının çağdaş kavramları başladığından beri Freud'un kuramından ayrılmak gerekliliği konusunda henüz bir fikir birliğine varılmış değildir.

Bilinçdışının karmaşık ve geniş kapsamlı olduğu argümanları, birkaç on yıl boyunca, artan ampirik destekle, zorlayıcı bir şekilde yapılmıştır. Ernest R. Hilgard (1904-2001)⁶⁵³ duygu, biliş ve güdülenme⁶⁵⁴ zihinsel üçlemesi hakkında açık bir dille yazdığı makalesini 1980 yılında yayımlamıştır.⁶⁵⁵ Hilgard'ın bilinçdışının karmaşıklığı üzerine çığır açıcı çalışmalar yapmış olması, hatta bilinçdışının birden çok farkındalık düzeyinden oluştuğunu ileri sürmesi muhtemelen bir tesadüf değildir. Hilgard 1977 yılında yaptığı araştırma ile bilinçli hatırlama için mevcut olmayan algıların yine de bilinçsiz, hipnotik bir durumda kişiye rehberlik edebileceğini ortaya koymuştur.⁶⁵⁶ Hilgard'ın tezinin en önemli noktası, *bölünmüş bilinç* ve özellikle *gizli*

⁶⁴⁹ Freud, "The Unconscious", 167.

⁶⁵⁰ Amerikalı sosyal psikolog ve nörobilimcidir.

⁶⁵¹ Bargh and Chartrand, "The Unbearable Automaticity of Being," 462.

⁶⁵² Freud, "The Unconscious," 173.

⁶⁵³ 1950'li yıllarda özellikle ağır kontrolünde hipnozla ilgili çalışmalar yapan Amerikalı psikologdur.

⁶⁵⁴ *conation* kelimesinin Türkçe karşılığı "teşvik edici kuvvet, çaba, arzu, iş yapma isteği" dir. Literatürde genel eğilim "motivasyon" kelimesinin kullanımıdır. Daha net anlaşılacağı değerlendirildiğinden *conation* kelimesinin "iş yapma isteği, arzusu ya da çabası" ile ilgili olması nedeniyle Türkçe karşılığı olarak "güdülenme" kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir.

⁶⁵⁵ Bkz. Ernest R. Hilgard, "The Trilogy of Mind: Cognition, Affection, and Conation," *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 16, (1980): 107-17.

⁶⁵⁶ Bkz. Ernest R. Hilgard, *Divided Consciousness: Multiple Controls in Human Thought and Action* (New York: John Wiley, 1977).

*gözlemci*⁶⁵⁷ kavramına ilişkin sunmuş olduğu kanıttır. Hilgard'ın özellikle 1977 yılında yaptığı çalışmadan kısmen ilham alan Kihlstrom⁶⁵⁸, bilişsel bilinçdışının geniş ve karmaşık olduğunu ortaya koymuştur. Kihlstrom'un bilinçdışına ilişkin modern, bilişsel bir kavrayışın geniş kapsamlı olabileceğini ilk kez öne sürdüğü sırada, çalışmalar örtük bellek ve otomatik biliş kavramlarını içeren zihnin bilişsel bileşeni üzerinde yoğunlaşmıştı.⁶⁵⁹ Bilinçdışı duygulanım ve motivasyon, çoğunlukla, ampirik desteğin serpiştirildiği kuramsal yapıları.⁶⁶⁰ Ancak bilinçdışı duygulanım üzerine yapılan ilk araştırmalar değerlendirici yanıtların otomatik gerçekleşebileceğinin gösterilmesi⁶⁶¹ ve bu otomatik değerlendirmenin oldukça genel bir fenomen olduğu ileri sürülmesi⁶⁶² ile istikrarlı bir sürece girmiştir. *Eşikaltı* (subliminal) olan ve dolayısıyla bilinçli olarak algılanmayan uyarılar için bile bilinçdışı duygusal tepkilerin olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁶³ Doksanlı yılların ikinci

⁶⁵⁷ İngilizcesi *hidden observer* olan kavramın çevirisi *gizli gözlemci* olarak yapılmıştır. Hipnotize edilmiş özne, hipnotik telkin yoluyla "sağır" ve buna bağlı olarak ürkütücü seslere karşı tepkisiz olsa bile işitsel talimatı algılayabilmesi ve yanıtlayabilmesinde gizli bir gözlemcinin rol oynadığı çıkarımında bulunarak bunu yaptığını değerlendirdiği neler olup bittiginin farkında olan bilişsel sisteme *gizli gözlemci* adını vermiştir.

⁶⁵⁸ Bkz. John F. Kihlstrom, "The Cognitive Unconscious," *Science* 237 (1987) :1445-52.

⁶⁵⁹ Bkz. James H. Neely, "Semantic Priming and Retrieval from Lexical Memory: Roles of Inhibitionless Spreading Activation and Limited-Capacity Attention," *Journal of Experimental Psychology: General*, 106 (1977): 225-54.; Daniel L. Schacter, "Implicit Memory: History and Current Status," *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 13 (1987): 501-18.; Walter Schneider and Richard M. Shiffrin, "Controlled and Automatic Human Information Processing: I. Detection, Search and Attention," *Psychological Review*, 84 (1977):1-66.; Richard M. Shiffrin and Walter Schneider, "Controlled and Automatic Human Information Processing: II. Perceptual Learning, Automatic Attending and a General Theory," *Psychological Review* 84 (1977): 127-90.

⁶⁶⁰ Bkz. William Raft Kunst-Wilson and Robert Boleslaw Zajonc, "Affective Discrimination of Stimuli that Cannot be Recognized" *Science* 207 (1980): 557-58.; Robert Boleslaw Zajonc, "Feeling and Thinking: Preferences Need no Inferences," *American Psychologist* 35, 2 (1980):151-75.

⁶⁶¹ Bkz. Russell H. Fazio, David M. Sanbonmatsu, Martha C. Powell and Frank R. Kardes, "On the Automatic Activation of Attitudes," *Journal of Personality and Social Psychology* 50 (1986): 229-38.

⁶⁶² John A. Bargh, Shelly Chaiken, Rajen Govender and Felicca Pratto, "The Generality of the Automatic Attitude Activation Effect," *Journal of Personality and Social Psychology* 62 (1992): 893-912. ; John A. Bargh, Shelly Chaiken, Paula Raymond and Charles Hymes, "The Automatic Evaluation Effect: Unconditional Automatic Attitude Activation with a Pronunciation Task," *Journal of Experimental Social Psychology* 32 (1996): 104-28.

⁶⁶³ Bkz. Anthony Greenwald, Sean C. Draine, and Richard L. Abrams, "Three Cognitive Markers of Unconscious Semantic Activation," *Science* 273 (1996): 1699-1702.; Anthony

yarısından itibaren yapılan araştırmalar tüm zihinsel süreçlerin otomatik işleyebileceğine, hedeflerin ve davranışların otomatik olarak etkinleştirilebileceğine ve bilinçsizce takip edileceğine işaret etmiştir.⁶⁶⁴

Kuramcıların onlarca yıldır öne sürdükleri gibi, bilinçsiz zihinsel yaşam karmaşık ve kapsamlıysa, duygulanım, biliş ve güdülenme üçlemesine ek olarak, insan psikolojisinin bir diğerkritik yönü olan öz-farkındalık ve üstbiliş de bilincin dışında olabilir. Bilinçdışı bağlamında ortaya atılan öz-farkındalık ve üstbiliş terimlerinin kendisi, farkındalığı iyi bir nedenle bilinçle eşitleyenler için kabullenmesi zor olabilir. Bilinçdışı kavramının araştırma sürecinde farkındalık veya iç gözlem gibi bir terimin yokluğu, bilinçdışı süreçlerin herhangi bir izleme yeteneğinin dışında çalıştığı inancının yaygınlığının bir kanıtıdır. Hilgard, gizli gözlemci kavramıyla bu bilinçdışı süreçlerde farkındalık ve içgözlem kavramlarına yer verilmemesine yönelik katılığı sorgulamıştır. Ancak bugün bu fikir hâlâ sezgilere aykırıdır ve önermenin çelişkili doğası üzerinde düşünmek zorunda kalınmaktadır. Bununla

Greenwald, Mark R. Klinger and Thomas J. Liu, "Unconscious Processing of Dichoptically Masked Words," *Memory and Cognition* 17 (1989): 35-47.; Paula M. Niedenthal, "Implicit Perception of Affective Information," *Journal of Experimental Social Psychology* 26 (1990): 505-27.; Shella T. Murphy and Robert Boleslaw Zajonc, "Affect, Cognition, and Awareness: Affective Priming with Optimal and Suboptimal Stimulus Exposures," *Journal of Personality and Social Psychology* 64 (1993) 723-39.; John F. Kihlstrom, Shelagh Mulvaney, Betsy A. Tobias, and Irene P. Tobis, "The Emotional Unconscious," in *Cognition and Emotion*, ed. Eric Eich, John F. Kihlstrom, Gordon H. Bower, Joseph P. Forgas and Paula M. Niedenthal (New York: Oxford University Press, 2000), 30-86.

⁶⁶⁴ Bkz. David C. McClelland, Richard Koestner and Joel Weinberger, "How Do Self-Attributed and Implicit Motives Differ?" *Psychological Review* 96 (1989): 690-702.; John A. Bargh, "Principles of Automaticity," *Social psychology: Handbook of Basic Principles*, ed. E. Tory Higgins and Arie W. Kruglanski (New York: Guilford, 1996), 169-83.; John A. Bargh, "The Automaticity of Everyday Life," *Advances in Social Cognition, Vol. 10*, ed. Robert S. Wyer (Mahwah, NJ: Erlbaum, 1997), 1-61.; John A. Bargh and Kimberly Barndollar, "Automaticity in Action: The Unconscious as Repository of Chronic Goals and Motives," *The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior*, ed. Peter M. Gollwitzer and John A. Bargh (New York: Guilford, 1996), 457-81.; John A. Bargh and Tanya L. Chartrand, "The Unbearable Automaticity of Being," 462-79.; John A. Bargh and Melissa J. Ferguson, "Beyond Behaviorism: On the Automaticity of Higher Mental Processes," *Psychological Bulletin*, 126 (2000): 925-45.; Tanya L. Chartrand and John A. Bargh, "Automatic Activation of Impression Formation and Memorization Goals: Nonconscious Goal Priming Reproduces Effects of Explicit Task Instructions," *Journal of Personality and Social Psychology* 71 (1996): 464-78.; Peter M. Gollwitzer, "Implementation Intentions," *American Psychologist* 54 (1999): 493-503.; John A. Bargh, Peter M. Gollwitzer, Annette Lee-Chai, Kimberly Barndollar and Roman Trostschel, "The Automated Will: Nonconscious Activation and Pursuit of Behavioral Goals," *Journal of Personality and Social Psychology* 81 (2001): 1014-27.

birlikte, otomatik süreçlerin görünürdeki otomatik kontrolüne veya kontrol girişimlerine ilişkin kanıtlar ⁶⁶⁵ bilinçsiz önyargı, bilinçli farkındalık veya kontrolün dışında tetiklenen otomatik telafi edici süreçler ve bilinçsiz yanlılıklar için bilinçli olmayan uyanıklık yeteneğine sahip olduklarının kuramsallaştırılmasına yol açmıştır. Telafi edici otomatiklik ve bilinçdışı irade ile ilgili olduğu düşünülen bulgular üzerinde tartışma devam etmektedir.

3.4.1. Bilinçdışı Otomatik Bir Süreç midir?

Freud, özellikle gerçeklik ilkesine uyan birçok ikincil sürecin asla bilinçli olmadığını fark etmesiyle kendi sınıflandırmasının yetersizliğini anlamaya başlamıştır. ⁶⁶⁶ Bilinçdışı ego süreçlerinin varlığı tartışılmazdı; ancak tartışmalı olan şey, dinamik olarak bilinçdışı süreçler fikriydi; yani Freud'un *bastırma* (ve "direnç" ve "sansür") başlıkları altında kuramlaştırdıklarının tamamıdır. Freud'a göre, haz vermeyenden kaçınmaya eğilimli mekanizmalar, belirli zihinsel içeriklerin farkındalıktan aktif olarak dışlanmasına yol açan bilinçdışı kavramı için çok önemlidir. Nadir istisnalar dışında ⁶⁶⁷ çağdaş bilişselci bilim insanları bilinçdışını, psikodinamik süreçlere herhangi bir atıfta bulunmadan kuramsallaştırır; yani, psikanalizin dışındaki bilinçdışının duygulanımla özel bir ilişkisi yoktur. Tamamen bilişsel bir varlıktır. Çağdaş bilimde, bilinçdışı, otomatik ve otomatikleştirilmiş bilgi işleme ve davranış

⁶⁶⁵ Bkz. Jack Glaser, "Reverse Priming: Implications for the (Un)conditionality of Automatic Evaluation," *The Psychology of Evaluation: Affective Processes in Cognition and Emotion*, ed. Jochen Musch and Karl C. Klauer (Mahwah, NJ: Erlbaum, 2003) 87-108.; Jack Glaser and Mahzarin R. Banaji, "When Fair is Foul and Foul is Fair: Reverse Priming in Automatic Evaluation," *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (1999): 669-87.; Gordon B. Moskowitz, "Preconscious Control and Compensatory Cognition," in *Cognitive Social Psychology: The Princeton Symposium on the Legacy and Future of Social Cognition*, ed. Gordon B. Moskowitz (Mahwah, NJ: Erlbaum, 2001), 334-58; Gordon B. Moskowitz, Peter M. Gollwitzer, Wolfgang Wasel and Bernd Schaal, "Preconscious Control of Stereotype Activation Through Chronic Egalitarian Goals," *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (1999): 167-84.

⁶⁶⁶ Freud, "The Ego and the Id", 19-20.

⁶⁶⁷ Bkz. Vilayanur S. Ramachandran, "Phantom Limbs, Neglect Syndromes, Repressed Memories, and Freudian Psychology," *International Review of Neurobiology*, 37 (1994): 291-333; Michael C. Anderson, Kevin N. Ochsner, Brice Kuhl, Jeffrey Cooper, Elaine Robertson, Susan W. Gabrieli, Gary H. Glover and John D. E. Gabrieli, "Neural Systems Underlying the Suppression of Unwanted Memories," *Science* 303 (2004): 232-35.

kapasitelerinin bir deposudur.⁶⁶⁸ Bilinçdışının böyle bir depo olması bilişsel nörobilimde *id* kavramına yer bırakmamaktadır.

Sonuç olarak, çağdaş bilişsel bilimcilerin Freud'un yaptığı gibi "bilinçdışı sisteminin özel niteliklerinden"⁶⁶⁹ bahsetmelerinin bir anlamı kalmamıştır. Bazı nöropsikanalistler, Freud'un anlayışını doğrulayan klinik nörolojik kanıtlara ve deneysel psikolojik bulgulara dikkat çekse de⁶⁷⁰, bilişsel bilimciler genellikle bilinçdışı zihinsel sistemleri çok farklı terimlerle tanımlamaktadırlar. Sıklıkla, "bilinçli" ve "bilinçdışı" sistemlerden söz etmezler; bunun yerine "açık" ve "örtük" ve "bildirimli" ve "bildirimsiz" sistemlere atıfta bulunurlar.⁶⁷¹ Bu farklılık tamamen tesadüfi değildir.

Bilinçdışı süreçlerin önemli bir bölümünün otomatik süreçler olduğu birçok kuramcı ve araştırmacı tarafından ileri sürülmektedir. Otomatik süreçlerin dikkat ve farkındalık gerektiren süreçlerle çeliştiği varsayılmaktadır. Bu durumda kaçınılmaz bir soru akıllara gelmelidir: Kontrollü süreçleri kim kontrol ediyor? *Homunkuluslar*⁶⁷² mı? Daniel C. Dennett⁶⁷³'e göre, homunkuluslar yapay zekâ alanının ve daha genel olarak bilgisayar biliminin özüdür. Dennett, birbirinden çok farklı kuramlardaki birimleri *homunkulus* olarak adlandırmanın birim olarak

⁶⁶⁸ John F. Kihlstrom, "Perception Without Awareness of What is Perceived, Learning Without Awareness of What is Learned," in *The Science of Consciousness: Psychological, Neuropsychological and Clinical Reviews* ed. Max Velmans (London: Routledge, 1996), 23.

⁶⁶⁹ Freud, "The Unconscious," 186.

⁶⁷⁰ Bkz. Karen Kaplan-Solms ve Mark Solms, *Clinical Studies in Neuro-psychoanalysis: Introduction to a Depth Neuropsychology* (London: Karnac, 2000).; Howard Shevrin, James A. Bond, Linda A.W. Brakel, Richard K. Hertel and William J. Williams, *Conscious and Unconscious Processes: Psychodynamic, Cognitive and Neurophysiological Convergences* (New York: Guilford Press, 1996).

⁶⁷¹ Bkz. Daniel L. Schacter and Endel Tulving, *Memory Systems* (Cambridge, MA: MIT, 1994).

⁶⁷² *homunkulus* Latince küçük insan demektir. Zihin felsefesinde *beyindeki küçük adamlar* anlamına gelmektedir.

⁶⁷³ Amerikalı (1942 doğumlu) felsefeci ve bilişsel bilimcidir. Evrim biyolojisi verilerinden yararlanarak bilim felsefesi, zihin felsefesi, bilişsel bilim ve bilinç alanında çalışmalar yapmaktadır.

adlandırmaktan çok daha fazla içeriğe sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre, sadece özel yetkinliklerle sınırlandırılmış bu birimleri nöroanatomik kuramdan en soyut yapay olanına kadar her kuram varsaymakta ve küçük işlevleri yerine getiren birimlerin organizasyonu ile nasıl daha büyük görevlerin başarabileceğini kuramsallaştırmaktadır.⁶⁷⁴

Sıklıkla bilinçli farkındalık gibi kontrollü süreçlerle ilgili tartışmalarda gündeme gelen *homunkulusun* bilimsel kuramlarda yerini bulmak olanaklı değildir. Peki bize neden bir şeyler yapıyor musunuz gibi geliyor? Eylemlerden önce niyetler geldiği için mi? Niyetlerle eylemler birbiri ile tutarlı olduğu için mi? Ya da daha da sınırlı bir şekilde düşünürsek niyetlerden başka daha net ve açık eylem nedeni olmadığı için mi? Son üç soruya verilen “evet bu nedenle” yanıtları tarafından “kontrollü” süreçlerle ilişkili koşullar tanımlanmaktadır. Kontrollü süreçler dediğimiz şeyin özellikleri, sadece irademizin veya niyetlerimizin davranışa neden olduğu çıkarımlarını destekleyen koşullardır. Eylemlilik duygumuz, niyetlerin eylemlere neden olduğuna dair düzeltilemez doğrudan kanıt değil, bir çıkarsamadır. Daniel Merton Wegner⁶⁷⁵ (1948-2013)’in 2002 yılında öne sürdüğü gibi özgür irade gerçekten bir yanılsama⁶⁷⁶ mıdır? Eylemleri kontrol etmeyi amaçlayan bir yanılsamayı yaratan koşullar nelerdir?

3.4.2. Kontrollü ve Otomatik Süreçler

Son elli yılda araştırmalar insan zihninin farkındalık ve niyet olmadan işlediği yönünde bulgular ileri sürmektedir. Bilişsel psikoloji literatüründe, otomatik süreçlerin, ilgili bir çevresel uyarının mevcudiyeti tarafından kaçınılmaz olarak uyandırıldığı kabul edilir; Bir kez tetiklendiklerinde, yürütmeleri hızlı, zahmetsizce ve düzeltilemez bir şekilde tamamlanır ve bilinçli hatırlamaya açık hiçbir iz bırakmaz. Bilişsel kontrol, insan beyninin daha yüksek farkındalık, hafıza ve dil

⁶⁷⁴ Daniel C. Dennett, *Bilinç Açıklanıyor: Felsefesi ve Bilimiyle Bilinç*, çev. Sibel Kibar (İstanbul: Alfa Basım Yayın; 2011), 305-6; Daniel C. Dennett, *Consciousness Explained* (New York: Little, Brown and Co., 1991), 262.

⁶⁷⁵ Amerikalı sosyal psikolog olan Wegner, Harvard Üniversitesi’nde profesör olarak çalışmıştır.

⁶⁷⁶ Bkz. Daniel Merton Wegner, *The Illusion of Conscious Will* (Cambridge: The MIT Press, 2002).

işlevlerini nasıl yerine getirdiğiyle ilgilenen filozofların ve psikologların uzun zamandır dikkatini çekmiştir. Bilişsel psikolojide merkezî olan otomatiklik kavramı⁶⁷⁷, soosyal psikolojide de önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır.⁶⁷⁸

Schneider ve Shiffrin⁶⁷⁹ neredeyse yarım yüzyıl önce yaptıkları deneysel ve kuramsal çalışma ile otomatik ve kontrollü işlemlerin ikili bilgi işleme kuramını tanımlamışlardır. Gerçekleştirdikleri deneylerde katılımcıların aynı anda iki görevi yerine getirmesi gerekir: (1) hedef uyarıcılarla ilgili bilgileri bellekte tutmak ve (2) bir dizi “dikkat dağıtıcı” uyarıcıya dikkat etmek ve hedef uyarıcılardan birinin dikkat dağıtıcı uyarıcılar arasında olup olmadığını saptamak. Hedef uyarıcıyı ve dikkat dağıtıcı uyarıcıyı farklı kategorilerde seçmişlerdir. Örnek olarak, biri sayı ise diğeri harf olacaktır. Uyarıcıların hedef uyarıcı sayı ise her zaman sayı, dikkat dağıtıcı uyarıcı harf ise her zaman harf olarak katılımcıya sunulmasını *tutarlı haritalandırma koşulu* olarak tanımlamışlardır. Katılımcıların tümü, birinci deneyin yaklaşık ilk 600 denemesi sırasında bellek setini tekrar etmenin yoğun dikkat gerektirdiğini rapor etmişlerdir. Ancak 600 denemeden sonra tekrar veya diğer dikkat gerektiren kontrollü işlemlerin yavaş yavaş farkında olmadıklarını belirtmişlerdir. Hem nesnel kanıtlar hem de öznel raporlar, deneklerin birinci deneyin başlangıcında kontrollü arama kullandığını, ancak yavaş yavaş otomatik algılamaya geçtiğini öne sürmektedir.

⁶⁷⁷ Bkz. Walter Schneider & Richard M. Shiffrin, “Controlled and Automatic Human Information Processing: I. Detection, Search and Attention,” *Psychological Review*, 84 (1977), 1-66.

⁶⁷⁸ Bkz. John A. Bargh, “The Four Horsemen of Automaticity: Awareness, Intention, Efficiency, and Control in Social Cognition,” in *Handbook of Social Cognition: Volume 1, Basic Processes*, ed. Robert S. Wyer and Thomas K. Srull (Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1994), 1-40. ; Bargh, “The Automaticity of Everyday Life,” 1-61.; John F. Kihlstrom, “Unconscious Processes in Social Interaction,” in *Toward a Science of Consciousness: The First Tucson Discussions and Debates*, ed. Stuart Hameroff, Alfred. W. Kaszniak and Alwyn C. Scott (Cambridge, MA: MIT Press, 1996), 93-104.; John F. Kihlstrom, “The Psychological Unconscious,” in *Handbook of Personality: Theory and Research*, ed. Lawrence A. Pervin and Oliver P. John (New York: Guilford; 1999), 424-42.; Daniel M. Wegner and John A. Bargh, “Control and Automaticity in Social Life” in *Handbook of Social Psychology, Vol. 2*, ed. Daniel Todd Gilbert, Suzan T. Fiske and Gardner Lindzey, (Boston: McGraw-Hill, 1998), 446-96.

⁶⁷⁹ Bkz. Schneider & Richard M. Shiffrin, “Controlled and Automatic Human Information Processing,” 1-66; Richard M. Shiffrin and Walter Schneider, “Controlled and Automatic Human Information Processing: II. Perceptual Learning, Automatic Attending and a General Theory”, *Psychological Review* 84, (1977): 127-90.

Deneyin başında verdikleri tepkinin %55'i doğru olan katılımcıların performansları 900 denemeden sonra %90'a ulaşmıştır. Katılımcılar 600 denemeden sonra görevin otomatikleştiğini bildirmişler ve bilinçli bir şekilde düşünmeye gerek duymadan tepki vermişlerdir. Shiffrin ve Schneider'a göre bunun anlamı, pratik sayesinde katılımcıların aynı anda hem bütün hedefleri hem de test birimlerini ele alacak şekilde dikkatlerini bölmeye⁶⁸⁰ başlamasıydı. Ayrıca, birçok pratik denemesi "otomatik işlem"le sonuçlanıyordu. Bu işlem tipi (1) niyet olmadan (kişinin herhangi bir niyeti olmadan, kendiliğinden) gerçekleşiyordu ve (2) kişinin bilişsel kaynaklarının yalnızca bir kısmını kullanıyordu.⁶⁸¹ Goldstein otomatik işlemin yaşamımızdaki yerini şöyle aktarır:

Gerçek yaşam deneyimlerimiz otomatik işlem örneğiyle doludur, çünkü uzun yıllar boyunca birçok şeyin alıştırmasını yaparız. Örnek olarak, hiç evden çıktıktan sonra kapıyı kilitleyip kilitlemediğiniz konusunda karasızlığa düştüğünüz, dönüp kontrol ettiğinizde kapının kilitli olduğunu gördüğünüz oldu mu? Kapıyı kilitlemek, birçok insan için o denli otomatik bir tepkiye dönüşmüştür ki bunu dikkat etmeden yaparlar. Otomatik işlemin (bazen biraz da ürkütücü olan) diğer bir örneği de bir yere arabayla gittiğiniz, gideceğiniz yere vardığınızda yolla ilgili hiçbir şey anımsamadığınızda yaşanır. Birçok durumda bunun nedenlerinden biri, başka bir şey konusunda "düşüncelere dalıp gitmedir", ancak araba kullanmak o denli otomatikleşmiştir ki sanki araba kendi başına gidiyor gibidir (en azından karşınıza trafikle ilgili bir "durum", örnek olarak, bir yol inşaatı ya da önünüzü kesen bir araba çıkana kadar). Son olarak, birçok motor beceriyi, örnek olarak on parmak klavye kullanmayı ya da cep telefonu ile mesajlaşmayı otomatik bir şekilde, dikkat vermeden yapabiliriz. Bilgisayarda yazı yazarken parmaklarımızın ne yaptığını dikkat etmeye çalışın ve bunun performansınızı nasıl etkilediğine bakın. Konser piyanistleri, parmaklarına dikkat etmeye başladıkları anda performanslarının paramparça olduğunu söylerler.⁶⁸²

Shiffrin ve Schneider'ın çalışmalarında *tutarlı haritalandırma* koşulunda pratik otomatik işlemi meydana getirmiştir. Shiffrin ve Schneider her denemede hedefler ve dikkat dağıtıcıları değiştirerek (bir denemede hedef olan bir sonraki denemede dikkat dağıtıcı olabilir) görevi zorlaştırmıştır. Bu durumu ise *değişken haritalandırma koşulu* olarak adlandırmışlardır. Değişken haritalandırma koşulunda gösterilen her

⁶⁸⁰ Bölünmüş dikkat, dikkatin iki yada daha fazla görev arasında bölünmesi anlamına gelmektedir. Bir yandan ders çalışıp bir yandan müzik dinlemek ya da masanın tozunu alırken cep telefonu ile konuşmak ve o sırada mutfaktan sizi yemeğe çağıran kişiye yanıt vermek gibi aynı anda birden fazla görevin yerine getirilmesini içerir.

⁶⁸¹ Goldstein, *Cognitive Psychology*, 91-92; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 173-75.

⁶⁸² Goldstein, *Cognitive Psychology*, 92; Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, 175.

bir karenin süresi 400 ms'ye (tutarlı haritalandırma koşulunda 80 ms yeterli gelmesine karşın) ulaşana kadar katılımcıların performansı %90'ı geçememiştir. Bu durum değişken haritalandırma koşulunun daha zor olduğunu göstermektedir. Değişken haritalandırma koşulunda katılımcılar tutarlı haritalandırma koşulunda gerçekleşen otomatik işleme hiç bir zaman ulaşamamışlardır. Değişken haritalandırma koşulunda katılımcıların hedefi dikkat dağıtıcılar arasından odaklanmış ve kontrolü bir şekilde tespit etmesi gerekmektedir. Araştırmacılar bu işlemi "kontrollü işlem" olarak adlandırmışlardır.

Shiffrin ve Schneider çalışmalarında şu sonuçlara ulaşmışlardır: (1) Bölünmüş dikkat bozuklukları kontrollü işlemdeki sınırlıklardan kaynaklanır. (2) Bölünmüş dikkat, otomatik saptama çalışıncaya kadar denemeler sırasında hedeflerin tutarlı bir şekilde haritalandırılmasıyla mümkündür. Görevler kolay ve iyi çalışılmış olduğunda otomatikleşir. (3) Odaklanmış dikkat eksiklikleri, dikkat dağıtıcı uyaranlar otomatik dikkat tepkilerini başlattığında ortaya çıkar. (4) Odaklanmış dikkat kontrollü işlem sırasında mümkündür. Görev zorlaştığında bölünmüş dikkat zorlaşır ve kontrollü işleme gerek duyulabilir.,

Otomatiklik ve kontrol konusunda yaygın görüş şu şekildedir: Otomatik süreçler yönelimsel (intentionality) değildir, bilinçsizdir, ani ilerler ve çaba gerektirmez; kontrollü süreçler yönelimseldir, bilinçlidir, durdurulabilir ve çaba gerektirir. Bu yaygın görüşe göre düşünüldüğünden, bilinçdışı kontrol kavramının bir tezat, terimler açısından bir çelişki, hem psikoloji hem de mantık alanında bir imkânsızlık olduğu görülür. Mantık açısından iki tezat kavramın bir arada kullanılması mümkün değildi. Ancak araştırmaların sunduğu kanıtlar bunun psikolojik bir gerçeklik olduğunu iddia etmektedir. Peki bu iki tezat kavram bir araya getirilebilir mi? Bu noktada, kontrol ve kontrollü süreçler kavramının nasıl kullanıldığı önemli hale gelmektedir. Bilişsel psikologlar ve sosyal psikologların kontrol kavramının kullanımı konusunda uzlaşmaları gerekmektedir. Kontrol kavramı (işlevsel tanım) bir yandan belirli bir işlev türüyle (planlama, değiştirme baskın tepkilerin engelenmesi gibi) işleyen bilişsel süreçlere işaret etmek için kullanılmakta; diğer yandan (ilişkisel tanım) otomatik olmayan süreçleri, yani bilinçli, çaba gerektiren, durdurulabilir ve yönelimsel olarak nitelendirilen süreçleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Stroop literatüründe⁶⁸³ kontrol, genellikle kelimenin anlamı tarafından sunulan tepkiyi engellemek veya ihmal etmek olarak düşünülür. Kontrol kavramı, genellikle, gönüllü, karmaşık eylemlere rehberlik eden kaynağı sınırlı bir sistemi ifade eder. Zor, yeni veya karmaşık görevleri çözmek, alışılmış tepkilerin üstesinden gelmek ve hataları düzeltmek yüksek derecede bilişsel kontrol gerektirir. Bilişsel kontrol, görevle ilgili süreçler için yukarıdan aşağıya desteğin sağlanması olarak sıklıkla operasyonel hale getirilmiştir. Örnek olarak, görevin dikkat gerektiren taleplerinin bir temsili, işlemeyi görevle ilgili uyaranlar ve yanıtlar lehine yönlendirmek ve böylece uygun uyaran-tepki haritalamasını oluşturmak için kullanılabilir. Diğer çalışmalar, kontrolün etkin bir şekilde tahsis edilip edilmediğini gösteren sürekli geri bildirim sağlamak için ikinci bir bileşenin gerekli olduğunu öne sürer. Angus W. MacDonald ve meslektaşlarının 2000 yılında Stroop literatüründe ele alınan görüşler çerçevesinde yaptıkları araştırmanın verileri, bilişsel kontrolün, beyinde yakından etkileşime giren, ancak yine de anatomik olarak birbirinden ayrılamaz bileşenleri içeren dağıtılmış bir ağ tarafından uygulanan dinamik bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu sistem içinde, dorsolateral prefrontal korteks göreve uygun davranışların yukarıdan aşağıya desteğini sağlarken, anterior singulate korteks gibi

⁶⁸³ Stroop etkisi, tüm bilişsel bilimlerde ve psikolojide en bilinen ve en uzun süredir devam eden fenomenlerden biridir. John Ridley Stroop'un 1935'te yayınlanan tezinde rapor edilmiştir. Stroop testinde görev, kelimenin kendisini göz ardı ederek o kelimenin yazıldığı rengi adlandırmaktır. Sözcük, uyumsuz bir mürekkep rengiyle yazılmış renkli bir sözcük olduğunda, bunu yapmak çok zordur ve yavaş, hataya açık yanıt vermeyle sonuçlanır. Uyumsuzluk koşulundaki performans maliyeti - genellikle uyumsuz koşul olarak adlandırılır - kontrollere göre Stroop etkisi veya Stroop girişimi olarak adlandırılır. Stroop Testi bilişsel süreçlerin işleyişine ve aynı zamanda psikiyatrik ve nörolojik rahatsızlıkların değerlendirmesine ait değerli bilgiler sağlamaya doksın yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. (Bkz; John Ridley Stroop, "Studies of Interference in Serial Verbal Reactions," *Journal of Experimental Psychology* 18 (1935): 643-62.; Colin M. Macleod, "Half a Century of Research on the Stroop Effect: An Integrative Review," *Psychological Bulletin*, 109, 2 (1991):163-203.; Colin M. MacLeod, "The Stroop Task: The "Gold Standard" of Attentional Measure," *Journal of Experimental Psychology General* 121, 1 (1992):12-4.; Colin M. MacLeod, Penny A. MacDonald, "Interdimensional Interference in the Stroop Effect: Uncovering the Cognitive and Neural Anatomy of Attention," *Trends in Cognitive Sciences* 4 (2000), 383-91.

diğer bileşenlerin, kontrolün ne zaman daha güçlü bir şekilde devreye alınması gerektiğini gösteren değerlendirme süreçlerine dâhil olması muhtemeldir.⁶⁸⁴

Stereotip⁶⁸⁵ literatüründe kontrolün, stereotiplere dahil edilen davranışsal eğilimlere boyun eğmeye kaçınmaktan ibaret olduğu⁶⁸⁶ anlaşılmaktadır. Gordon B. Moskowitz ve meslektaşları kişinin bir hedefe bağlılığının, sınıflandırmanın meydana geldiği ve klişelerin etkinleştirildiği ön bilinç aşamaları üzerinde kontrole yol açıp açmadığı üzerine çalışmışlardır. Veriler, hem stereotip hareketliliğin kontrol edilebilirliğini hem de hedeflerin bilişsel kontroldeki örtük rolünü göstererek, stereotipin hareketleri önlemek için hedeflerin bilinçöncesi bir şekilde harekete geçirildiğini ve kullanıldığını ortaya koymaktadır. Stereotipik hareketlerin kontrol edilebileceğini belirtirken, stereotiplerin aktif hale getirilebileceği ve farkındalık dışında çalışabileceği, bunun büyük bir verimlilikle ve onları harekete geçirmek veya kullanmak için bilinçli bir yönelim (niyet) olmadan gerçekleşmesi durumunun altını oymak istemezler.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Angus W. MacDonald, Jonathan D. Cohen, V. Andrew Stenger and Cameron S. Carter, “Dissociating the Role of Dorsolateral Prefrontal Cortex and Anterior Cingulate Cortex in Cognitive Control,” *Science* 288 (2000): 1837.

⁶⁸⁵ stereotype - kalıp yargı / stereotipi; 1. belirli bir grubun ya da sosyal sınıfın üyelerinin nitelikleri ve özellikleri konusundaki bilişsel genellemeler kümesi. Kalıp yargılar algıları ve yargıları basitleştirir ve hızlandırır ancak bunlar genelde abartılıdır, olumludan ziyade olumsuzdur. Söz konusu özellikleri taşımayan bir örnek karşılaşılsa bile, kalıp yargı değiştirilmez. 2. amaçsız hareket, eylem veya kelimelerin ısrarlı biçimde tekrar edilmesi. 3. otistik spektrum bozukluğu, zeka geriliği ve şizofreni gibi hastalıkların belirtileri arasında yer alan kalıp yargılar. Yineleyici ya da törensel hareket, duruş, ses ve ifadeleri içeren kalıp yargıların dört farklı türü bulunmaktadır: dokunsal (örn., kendi yanağını veya saçını okşama, tırmalama, kaşıma), motor (örn., ileri geri sallanma, kendi etrafında dönme, kanat çırpma gibi yapma), görsel (örn., ışığa bakma, ellerini gözünün önünde hareket ettirerek izleme), vokal (örn., sesini alçaltıp yükselterek farklı sesler çıkarma, mırıltanma). Bkz. Karakaş, “Psikoloji Sözlüğü.”

⁶⁸⁶ Bkz. Patricia G. Devine and Margo J. Monteith, “Automaticity and Control in Stereotyping,” *Dual Process Theories in Social Psychology*, ed. Shelly Chaiken and Yaakov Trope (New York: Guilford, 1999), 339-60.

⁶⁸⁷ Gordon B. Moskowitz, Peter M. Gollwitzer, Wolfgang Wasel, and Bernd Schaal, “Preconscious Control of Stereotype Activation Through Chronic Egalitarian Goals,” *Journal of Personality and Social Psychology* 77, 1 (1999): 181-82.

Öz-düzenleme⁶⁸⁸ literatürü, kişinin anlık ayartmalara boyun eğmekten başarılı bir şekilde kaçındığında kontrolün sağlandığını⁶⁸⁹ varsayar. Sosyal bilişsel kuram, sosyal faktörlerin, içsel faktörlerin yanı sıra öz-düzenleme sistemini de etkilediğini öne sürer. Sosyal bilişsel kuramcılarının birçoğu öz-düzenlemeli öğrenme üzerinde çalışmaktadır.⁶⁹⁰ Bu bağlamda öz-düzenleme, “öğrencilerin zihinsel yeteneklerini akademik becerilere dönüştürdüğü öz-yönelim süreci” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹¹ Öz düzenleme terimi, stres, duygudurum, düşünce, dikkat, duygu ve dürtülerin (açlık, saldırganlık vb.) düzenlenmesiyle bağlantılı durumları ve süreçleri kapsadığı⁶⁹² ileri sürülmekte ve duygusal düzenleme ile ilişkilendirilmektedir.⁶⁹³ Batı psikolojisinde öz düzenleme araştırmaları genellikle iyilik hali ve sağlık yönetimi ile ilgi yapılırken bizim ülkemizde daha çok eğitimde öğrenme konusuna

⁶⁸⁸ Öz-düzenleme kuramının öncülerinden Alfred Bandura'ya göre, “Öz düzenleme sistemi nedensel süreçlerin tam kalbinde yer alır. Çoğu dış etkinin etkilerine aracılık etmekle kalmazlar, amaca yönelik eylem için temel oluştururlar.”; Bkz. Albert Bandura, “Social Cognitive Theory of Self-regulation,” *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50 (1991): 248.; Bilişsel işlevler açısından ise, “Öz düzenleme, kendini izleme, standart belirleme, değerlendirici yargılama, öz değerlendirme ve duygusal öz tepki gibi bir dizi ikincil bilişsel süreç aracılığıyla işleyen çok yönlü bir fenomendir.” Bandura, “Self-regulation,” 282.

⁶⁸⁹ Bkz. Yaakov Trope and Ayelet Fishbach, “Counteractive Self-control in Overcoming Temptation,” *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 4 (2000): 493-506.

⁶⁹⁰ Bkz. Dale H. Schunk, “Goal Setting and Self-efficacy During Self-regulated Learning,” *Educational Psychologist*, 25 (1990): 71-86.; Barry Zimmerman, Sebastian Bonner & Robert Kovach, “Goal 1: Understanding the Principles of Self-regulated Learning,” *Developing Self-regulated Learners: Beyond Achievement to Self-efficacy*, ed. Barry Zimmerman, Sebastian Bonner and Robert Kovach (Washington, D.C.: American Psychological Association, 1996), 5-24.; Barry J. Zimmerman, “Theories of Self-Regulated Learning and Academic Achievement: An Overview and Analysis,” in *Self-regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives*, ed. Barry J. Zimmerman and Dale H. Schunk (New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2001), 1-65.; Dale H. Schunk, “Social Cognitive Theory and Self-regulated Learning,” in *Self-regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives*, ed. Barry J. Zimmerman and Dale H. Schunk (New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2001), 125-51.

⁶⁹¹ Barry J. Zimmerman, “Becoming a Self-regulated Learner: An Overview,” *Theory into Practice*, 41, 2, (2002): 65.

⁶⁹² Bkz. James, J. Gross, “Handbook of Emotion Regulation (New York: The Guilford Press, 2007).

⁶⁹³ Kevin N. Ochsner and James J. Gross, “The Cognitive Control of Emotion”, *Trends in Cognitive Science* 9, (2005): 242-49; James J. Gross and Oliver P. John, “Individual Differences in Two Emotion Regulation Processes: Implications for Affect, Relationships, and Well-being”, *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (2003): 348-62; Dianne M.Tice and Roy F. Baumeister, “Controlling Anger: Self-induced Emotion Change”, *Handbook of Mental Control*, ed.: Daniel M. Wegner and James W. Pennebaker (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall,1993), 393-409.

odaklanıldığı görülmektedir. Bu durum toplumların kolektif bilinçdışının kontrolü hangi alanda sağlamak istediğinin eşikaltı mesajını vermektedir.

Stroop, stereotip ve öz-düzenleme literatüründe kontrolün ele alınma biçiminin ortak yönü kontrolün işleyişine odaklanmaktadır. Organizmanın alışılmışın üstesinden gelmesine ve hemen mevcut olanın ötesine geçmesine izin veren, dikkatin veya bilginin algısal olmayan manipülasyonundan (değişimleme) oluşan ve işleyen kontrol işlevsel bir tanımdır. Kontrolün anlamını, terimin birçok yaygın kullanımını kapsayan belirli bir işlev ailesinde sabitler. Kontrole ilişkin işlevsel bir tanım, kontrollü süreçlerin sadece bilinçli olmasını beklemek için hiçbir *a priori* nedene yer vermeyecektir. Ancak kontrolün ilişkisel tanımına göre, kontrollü süreçler tanım gereği bilinçlidir ve bu nedenle bilinçsiz kontrol terimler açısından bir çelişkidir.

Kontrolün iki anlamı arasındaki bu karmaşa kontrollü süreçlerin bilinçli olduğu inancını yerleşik hale getirmektedir. Zihinsel süreçlerle ilgilenen felsefeci ve bilim insanlarının işlevsel tanıma yer açmaları gerekmektedir. Günümüzde artık, otomatik ve kontrollü süreçlerin tarihsel ve geleneksel olarak kendilerine atfedilen tüm özelliklere sahip olması gerekmediği savunulmaktadır.⁶⁹⁴ Kontrollü süreçlerin yönelimsel, bilinçli, durdurulabilir ve çaba gerektirir olması tersi durumun olamayacağı anlamına gelmemektedir. Eğer durum böyleyse kontrollü süreçler denilen psikolojik süreçlerin özelliklerinin araştırılması gerekir. Bu ise kontrollü süreçler ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkilerin araştırılmasını gerektirir. Kontrollü süreçler ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişkileri üç farklı açıdan değerlendirilebilir: (1) Kontrollü süreçler hem bilinçli hem de bilinçsiz bir biçimde meydana gelebilir. (2) Kontrollü süreçler bilinçli farkındalığın dışında yerine getirilebilir ancak bilinçli farkındalık kontrollü süreçleri hızlandırabilir,

⁶⁹⁴ Bkz. John A. Bargh, "Conditional Automaticity: Varieties of Automatic Influence in Social Perception and Cognition," in *Unintended Thought*, ed. James S. Uleman and John A. Bargh (New York: Guilford, 1989), 3-51.; Bargh, "The Four Horsemen of Automaticity," 1-40.; Jonathan D. Cohen, Kevin Dunbar and James McClelland, "On the Control of Automatic Processes: A Parallel Distributed Processing Model of the Stroop Effect," *Psychological Review*, 1990, 97, 332-61; Daniel Kahneman and Anne Treisman, "Changing Views of Attention and Automaticity," *Varieties of Attention*, ed. Raja Parasuraman and D. Roy Davies (New York: Academic Press, 1984), 29-61.; Walter Schneider, Sue T. Dumais and Richard M. Shiffrin, "Automatic and Control Processing and Attention," *Varieties of Attention*, ed.: Raja Parasuraman and D. Roy Davies (New York: Academic Press, 1984), 1-27.

kolaylaştırabilir ya da bir şekilde etkileyebilir. (3) Kontrollü süreçler bilinçsiz bir şekilde meydana gelemez. Tüm bu durumların varlığının incelenmesi için deneysel çalışmalar gereklidir. Bu süreçlerin doğruluğu ancak beyin araştırmaları ve bilişsel alanda yapılacak araştırmalar sayesinde mümkündür. Bu alandan sağlanan gelişmeler bilinçdışının pasif bir sınıflandırıcı, değerlendirici ve anlamsal işlemci olmanın ötesine geçirip, kendine ait işlem hedefleri olabileceğine, yoluna çıkan tehditlere karşı hazırlıklı ve telafi edici olabileceğine doğru götürecektir. Bu konuda izlenecek yol zor ve karmaşık görünse de, bilinç, bilinçdışı, benlik, kontrol, seçim ve irade gibi merkezi kavramların anlaşılır hale gelmesi açısından değerli bir yoldur.

3.5. Bilinç Nedir?

İnsanların cevaplamak istediği, ancak bazen yanıtı hiç mümkün olmayan sorular her zaman olmuştur ve olmaya devam edecektir. Bilinç ise, en basit temelde kendi içsel yasaklarımızdan yola çıkarak karşımızdakinin de içsel yasaklarının gerçekten bizim deneyimlediğimizle benzer olup olmadığını sorgulamaya başladığımız noktada bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ardından “İnsan bilinci neden açıklamak ister?” sorusunun gelmesi kaçınılmazdır. Bu sorunun cevaplarından biri, merak olmadan insanın doğayı ve en sonunda kendini keşfetmeye çalışması pek mümkün görünmediğinden “merak” olabilir. İkincisi sosyal ve kültürel yasakları, kendini çevreleyen dünyayı anlamak ve bu dünyaya uyum sağlamak olabilir. Üçüncüsü ise, bilinci anladığımızda beyni de anlama ya da beyni anladığımızda bilinci de anlama umudu olabilir. Bu bize gelecekte beyin hasarları, bellek kayıpları ve depresyon gibi giderek artışı gösteren hastalıkların tedavisini bulma da ileri bir adım sağlayacaktır. Bilinç, bize bilebileceklerimiz ve bilemeyeceklerimizi söylediğinde, bu gizilgücün yardımı bilimsel bir inceleme için yol almamızı kolaylaştıracaktır.

3.5.1. Bilincin Tanımı

Bilinç kelimesi oldukça muğlak bir kelimedir ve farklı disiplinler tarafından farklı yönleriyle kullanılmaktadır. Türkçede *bilinç* kelimesi, *insanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, şuurlu, bir toplumdaki ruhsal etkinliklerin veya ruhsal durumların*

bütünü, dimağ, temel bilgi, temel görüş, algı ve bilgilerin zihinde duru ve aydınlık olarak izlenme süreci, şuur anlamına gelmektedir.⁶⁹⁵ Bilinç kelimesinin İngilizce karşılığı *consciousness*'tır. İngilizcedeki *conscience* (vicdan) sözcüğü, bu sözcük grubunun, *consciousness*'ın (bilinç) atasıdır. Türkçede *bulunç* kelimesi, Osmanlıca *vicdan*, İngilizcede *conscience* anlamına gelmektedir. *Bulunç* (vicdan) kelimesi, *kişiyi davranışlarını incelemeye zorlayan, kendi ahlâk anlayışını sorgulamasını ve kendini yargılaması*⁶⁹⁶ *kişinin kendi niyetlerini ve eylemlerini ahlâk açısından iyi ya da kötü olarak değerlendirmesi ve aynı zamanda doğruyu ve iyiyi yapma yükümünü de bilmesi*⁶⁹⁷ anlamı taşır. Bilinç kelimesi *bil* kökünden, *bilmek* fiilinden, *bulunç* kelimesi *bul* kökünden, *bulmak* fiilinden türemiştir. Türeme biçimi itibarıyla İngilizce'deki *conscience* (vicdan) ve *consciousness*'la (bilinç) benzerlik göstermektedir. Ancak Türkçede vicdan anlamına gelen *bulunç* kişinin bilmesine değil, bulmasına yöneliktir.

Yunanca *oida* ve Latince *scio* "biliyorum" anlamına gelir. Yunanca fiil *sun* veya *xun* (*sunoida*) önekiyle birleştiğinde, Latince *cum* birleşimde *con* (ön ek olarak kullanıldığında *con* halini alır) olduğunda *conscio*'yu verir. *Sun* ve *cum* tek başına "ile (birlikte)" anlamına gelir. Bazen önek olduklarında bu anlamı korurlar, böylece *sunoida* ve *conscio* "ile (birlikte) biliyorum ve bilgiyi (birisyle) paylaşıyorum" anlamına gelebilir. Bazen ise sadece "iyi biliyorum" "biraz daha fazla" biliyorum anlamına gelebilir. Her fiil, ilgili kelimelerden oluşan bir diziye sahiptir. *Sunoida* ile isim olarak *suneidesis*'e ve (eşanlamlısı) nötr sıfat-fiil olarak *suneidos*'a ve eril sıfat-fiil *suneidôs*'a dönüşür. *Conscio* isim olarak *conscientia* sıfat olarak *conscius* halini alır. Öneklerin çift değeri tüm bunları etkilediğinden *suneidesis* and *conscientia* ya bilgiyi ya da basitçe bilgi, farkındalık, kavrayışı –akıl ve düşünce gibi bazı şeyleri bile- paylaşma durumu (ya da eylemi) olabilir.⁶⁹⁸

İngilizce *conscience* da iki Latince sözcükten, "biliyorum" anlamına gelen *scio* "ile (birlikte)" anlamına gelen *cum* sözcüklerinin birleşmesinden türemiştir.

⁶⁹⁵ Türk Dil Kurumu, "Türkçe Sözlük," erişim tarihi Kasım 12, 2022, <https://sozluk.gov.tr/>.

⁶⁹⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Türk Dili Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 111.

⁶⁹⁷ "Türkçe Sözlük."

⁶⁹⁸ Clive Staples Lewis, *Studies in Words* (Cambridge: Cambridge University Press, 1960), 181.

Conscius, *conscio* fiilinden oluşturulma bir sıfattır; *conscientia* da onun isim halidir. *Conscio* Latince, bilgi paylaşmak anlamında, "Süu kisüi ya da kisüilerle birlikte biliyorum ki..." demektir. Söz konusu bilgi basüka bir kisüiyle paylaşılan ve genellikle gizli saklı veya utanç duyulacak bir bilgidir: İnsan gizli bir işü çevirdiüi kisüiyle *conscius* olurdu.⁶⁹⁹ Ama basükalarıyla bilgi paylaşabiliyorsak, kendimizle de paylaşabiliriz. Bu da *conscius* ün ikinci anlamını gündeme getirir. Bu iki anlamı, yani insanın basükalarıyla bilgi paylaşmasıyla kendisiyle bilgi paylaşması, *conscio* ın "katı" anlamı olarak adlandırılır. Latince bu sözcüüün, ileride İngilizcede yankılanacak olan daha yumuşatılmış bir anlamı olan *conscio* kelimesi de sadece "biliyorum" ya da "iyi biliyorum" anlamına gelmektedir. Buna göre, *conscientia* da bilgi, düşünce veya zihin anlamına gelir. *Conscious* (bilinçli) ve *consciousness* (bilinç) sözcükleri İngilizcede on yedinci yüzyılın basükalarında görülmeye basükamıştır. *Self-conscious* (kendi bilincinde olma) veya *self-consciousness* (özbilinç) sözcükleri on yedinci yüzyılda, *consciousness* (bilinç) sözcüüünden hemen sonra ortaya çıkmıştır.⁷⁰⁰ Yıllar içinde sözcüüün anlamı yumuşamış, biriyle paylaşılan veya suçluluk hissi veren bilgi çağrışımını yavaş yavaş kaybederek, her şeyden önce uyanıklık durumuna atıfta bulunmaya basükamıştır.

Bilinç kelimesi, en sık kullanılan biçimiyle, kisünün uyanık olması hali, kendinin ve dünyanın farkında olması halidir. Bilinç odaklanmış dikkat, gevsük uyanıklık, yarı-uykululuk, hafif uyku, derin uyku, rüya baygınlık ve koma hâline dogru giderek azalır. Bilinç rüyasız derin bir uykuya daldııımızda, ya da anestezi altında kaybettiiimizi, uykudan ya da anesteziden uyandııımızda yeniden kazandııımızı sandııımız şeydir. Zihinsel görüntülerin aktııı bu düzeylerde zihinsel faaliyetin tamamen kaybolmadııını ve sinir sisteminin aktif olduıunu, bilimsel çalışmaları uykuda ya da anestezi altında olan baygın bireylerin bazı uyarıcıları duyumsadııı, hatta algıladııı bulgularıyla göstermiştir.⁷⁰¹

⁶⁹⁹ Lewis, *Studies in Words*, 185.

⁷⁰⁰ Lewis, *Studies in Words*, 186.

⁷⁰¹ Bkz. Hamdullah Aydın, "Yasükamımızın Gizli Kalmış Kesiti: Uyku", *Bilim ve Teknik* 317, (1994a): 32-7.; Hamdullah Aydın, "Uykuda Uyanan Hayallerimiz: Rüya", *Bilim ve Teknik* 318, (1994b): 22-8.; David Bradley Cheek, "Unconscious Perception of Meaningful

Bilinçli olma durumu uyarılmışlık düzeyini gösteren bir fonksiyondur. Bu fonksiyona göre beyindeki dikkat mekanizması, Retiküler Aktivasyon Sistemi (RAS)'nin yerleştiği üst beyin sapından başlayarak önce beynin subkortikal yapıları (talamusun retiküler çekirdekleri gibi) daha sonra da bir dizi kortikal alan (singüler, prefrontal parietal korteksler gibi) içinde organize olan ve asama asama genel bilinçlilikten özel uyaranlara yönelik dikkate kadar özelleşen nöronal bir organizasyondur.⁷⁰²

Adam Zeman⁷⁰³, *uyanıklılık, farkındalık ve yönelmişlik (intentionality)* olmak üzere bilincin üç farklı anlamından söz eder.⁷⁰⁴ Bilincin üçüncü alanı zihnın alanıdır. Zihnimizden geçen her şey konusunda bilinçli olduğumuzu söyleyebiliriz. Sözcüğün bu kullanımı tarihiyle uyum içindedir, ama bilimsel çalışmalara fazla geniş bir hedef sunar. Cebir işlemleriyle uğrasmak, bir kediye bakmak, bir yerden yakın bir zamanda ayrılma niyeti beslemek birbirinden öyle ayrı şeylerdir ki, hepsinin "bilincinde olunabilecek" (üçüncü anlamda yani) şeyler olmalarından hareketle bunlarda ortak özellikler aramak beyhude bir çabadır. Bu anlamdaki *bilinç* sözcüğünün en sık ve en doğal kullanımının niyet ve amaçlarımızı içerir: "Bilinçli olarak öncekine oranla daha fazla arastırma yapma amacı"ndan, "işleri bilinçli bir biçimde yola koyma arzusu"ndan söz ederiz. Bu doğal kullanım, bilinçle irade arasındaki, yani isteme edimi veya onun sonucu olan kasıtlı eylem arasındaki önemli bir bağlantıya işaret eder. İstemli veya gönüllü eylemler,

Sounds Under Surgical Anesthesia as Revealed Under Hypnosis," *American Journal of Clinical Hypnosis* 1 (1959): 101-13; D. Griffith and J.G. Jones, "Awareness and Memory in Anesthetized Patients," *British Journal of Anaesthesia* 65, (1990): 603-6. ; J. Allan Hobson, "Sleep and Dreaming," *Journal of Neuroscience* 10 (1990): 371-82.; J. Jessop and J.G. Jones, "Conscious Awareness During General Anesthesia," *British Journal of Anaesthesia* 66, (1991): 635-37.; D.E. Newton, "Depth of Anesthesia," *Anesthesia* 48,5 (1993): 367-68.; D. Schwender, H. Kunze-Kronawitter, P. Dietrich, S. Klasing, H. Forst H. and C. Madler, "Conscious Awareness During General Anaesthesia: Patients' Perceptions, Emotions, Cognition and Reactions," *British Journal of Anaesthesia*, 80 (1998): 133-19; Jerome M. Siegel, "Mechanism of Sleep Control," *Journal of Clinical Neurophysiology* 7 (1990): 49-65.

⁷⁰² Bkz. Michael I. Posner, "Attention in Cognitive Neuroscience: An Overview," in *The Cognitive Neurosciences*, ed. Michael S. Gazzaniga (Massachusetts: MIT Press, 1995), 615-24.

⁷⁰³ Exeter Üniversitesi'nde bilişsel-davranışçı nöroloji profesörü olarak çalışmaktadır.

⁷⁰⁴ Adam Zeman, Anthony Grayling and Alan Cowey, "Contemporary Theories of Consciousness," *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry* 62 (1997): 549.

bilincinde olduğumuz ve genellikle kabule hazır olduğumuz amaçları olan eylemlerdir. Dolayısıyla, üçüncü anlamıyla bilinç, algıyla eylemi, algıladığımız olaylarla kendi yarattığımız olayları birleştirir.⁷⁰⁵

Bilinç ancak bir özne ile mümkündür. “ben gördüm.”, “ben duydum.”, “ben hissettim.” diyen ve tüm bunları yasayan insanın kendi içindeki *ben*, *özne*’nin deneyimleri ile nesnel gerçeklik arasındaki ilişki yüzyıllardır felsefenin konusu olmuştur. Elimize aldığımızda bir et yığınınından farksız olan beynin yol açtığı öznel gerçeklik açıklanabilir mi? Bilinç zemini kaygan bir terim olarak karşımızda durmaktadır. Felsefeciler, psikologlar, psikiyatristler, nörologlar, bilgisayar mühendisleri ve birçok disiplin bilinci tanımlamaya çalışmakta; her biri kendi tanımını oluşturduğundan net bir tanıma ulaşmak güçleşmektedir. Francis H.C. Crick⁷⁰⁶ (1916-2004) “Bilinç üzerinde çok az uzlaşmanın olduğu bir konudur, problemin ne olduğuna dair bile.”⁷⁰⁷ ve Thomas Nagel⁷⁰⁸’in “Bilinç, zihin-beden sorunu gerçekten çözümsüz şeydir... Bilinç olmadan, zihin-beden sorunu daha az ilgi çekici olacaktır. Bilinç olunca da, sorun umutsuz gibi görünür”⁷⁰⁹ ifadeleri bilinçle ilgili tanımlama güçlüğüne dogrular niteliktedir. Dennett’e göre, insan bilinci belki de geriye kalan son gizemdir.⁷¹⁰ Günümüzde bilinç ile ilgili çalışmalar özellikle doksanlı yılların başında artış göstermiştir. Bilinç konusunda yayınlar ve bilimsel toplantıların artışı ile konuya olan ilginin yoğunluğu görülmektedir.⁷¹¹ Yirminci yüzyılın genelinde farklı disiplinlerde “bilinç bilimi”nin

⁷⁰⁵ Adam Zeman, *Consciousness: A User's Guide* (London: Yale University Press, 2002), 21.

⁷⁰⁶ İngiliz moleküler biyolog ve nörobilimcidir. DNA molekülünün çift sarmal yapısını keşfederek 1962 Nobel Fizyoloji veya Tıp Ödülü almıştır.

⁷⁰⁷ Francis H.C. Crick, *The Astonishing Hypothesis* (London: Simon & Schuster, 1994), xii.

⁷⁰⁸ Amerikalı (1937 doğumlu) felsefecidir. New York Üniversitesi'nde emeritus felsefe ve hukuk profesörüdür.

⁷⁰⁹ Thomas Nagel, “What Is It Like to Be a Bat?” *The Philosophical Review* 83, 4 (1974): 436.

⁷¹⁰ Dennett, *Bilinç Açıklanıyor*, 54.

⁷¹¹ Bkz. Colin McGinn, *The Problem of Consciousness: Essays Towards a Resolution* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).; David Milner and Michael D. Rugg, *The Neuropsychology of Consciousness* (London: Academic Press, 1992).; Searle, *The Rediscovery of the Mind*.; Crick, *The Astonishing Hypothesis*.; Roger Penrose, *Shadows of the Mind* (Oxford: Oxford University Press, 1994); Thomas Metzinger, *Conscious Experience* (Schoningh: Imprint Academic, 1995); David J. Chalmers, *The Conscious Mind* (Oxford: Oxford University

olamayacağı görüşü hâkim olmuştur. Bilimin doğası gereği nesnel; bilincin ise doğası gereği öznel olduğu düşünceleri asla bir “bilinç bilimi” olmayacağı görüşünü doğurmuştur. Psikiyatrist ve psikologlar davranış; nörobilimciler ise beyni nesnel olarak inceleme yolunu seçmiş; ancak kimse bilinçten hsetmemiştir. Otuz yıl öncesine kadar bilinç üzerine yapılmış çok az bilimsel çalışma bulunmaktadır. Bilinç sorunu birçok psikolog ve filozof için zihin felsefesinin merkezi konusu olmuş ve zihin üzerine yapılan incelemelerin aynı zamanda bilinç incelemeleri olduğu genel kabul gören bir düşünce olmuştur.⁷¹² Bilinç konusundaki fikirlerin çeşitliliğine göz atmak için en ideal yol, bilimsel psikoloji, nörobilim ve zihin felsefesindeki süreçler ve yol ayrımlarından ilerlemektir.

3.5.2. Zihin Felsefesinde Bilinç

Bilinç ile ilgili öne sürülen on bes'ten fazla temelinde birbirinden farklı felsefi yaklaşımlar vardır. Bilinç hakkındaki görüşlerden birincisi, bilinç basit bir anlam vererek açıklanamayacak kadar güçlü bir fenomendir.⁷¹³ Renk, ses ya da ağrı gibi duysal deneyimler, dünyadaki tüm tanımlarla ele alınması gereken bilincin basit ve canlı örnekleridir. Bu bakımından bilinç “içinde yüzdüğümüz bir denizdir”.⁷¹⁴ İkinci görüş bilinç fiziksel oluşla bağlantılı olduğu; üçüncü görüş ise, zihinsel durumların fiziksel dünyada nedensel etkileri olduğu ve bilincin bir fark yarattığı⁷¹⁵ yönündedir.

Press, 1996); Max Velmans, *The Science of Consciousness* (London: Routledge, 1996); Lawrence Weiskrantz, *Consciousness Lost and Found* (Oxford: Oxford University Press, 1997); Susan L. Hurley, *Consciousness in Action* (Cambridge: Harvard University Press, 1998).; Herbert H. Jasper, Laurent Descarries, Vincent F. Castellucci, Serge Rossignol. *Consciousness at the Frontiers of Neuroscience*. Philadelphia: Lipincott-Raven, 1998), 75-94; Steven Rose, *From Brains to Consciousness?* (Princeton: Princeton University Press, 1998).; Max Velmans, *Understanding Consciousness* (London: Routledge, 2000).

⁷¹² Searle, *The Rediscovery of the Mind*, 118.; Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, 85.

⁷¹³ Bkz. David J. Chalmers, *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory* (Oxford: Oxford University Press, 1996); Benjamin Libet, “Neural Processes in the Production of Conscious Experience,” in *The Science of Consciousness*, ed. Max Velmans (London: Routledge, 1996), 96-117; Max Velmans, *Understanding Consciousness* (London: Routledge, 2000).

⁷¹⁴ Velmans, *Understanding Consciousness*, 3.

⁷¹⁵ Jerry A. Fodor, “Making Mind Matter More,” *A Theory of Content and Other Essays* (Cambridge, MA: MIT Press, 1990), 19.

Bilinç konusunda felsefe ve bilim alanında henüz bir uzlaşma sağlanmış değildir. Felsefe yirminci yüzyıl itibarıyla bilinçle ilgili sorulara beynin nöral süreçleri temelinde yanıt aramaya başlamıştır. Zihin felsefesi ve nörofelsefe alanında çalışmalar yapan Paul M. Churchland⁷¹⁶ bilinç sorununu beden-zihin sorunu ile ilişkilendirerek incelemiştir. Churchland'a göre, akıl yürütme, duygu ve bilincin içinde gerçekleştiği bagımsız bir varlık gerçekten varsa ve bu varlık beyne yalnızca duyuusal deneyimleri almak ve istemli edimleri yaptırmak amacıyla tamamen bağımlıysa, o zaman aklın, duygunun ve bilincin, beynin manipülasyonu ile sağlanan doğrudan kontrole ve beynin zarar görmesinin yol açtığı patolojilere dayanıklı olması beklenirdi; ama gerçekte tam tersi doğrudur. Alkol, uyusurucular veya sinir dokusunun senil dejenerasyonu (yaşlılıkla ilgili bozulma), akılcı düşünme yeteneğini zayıflatır, sakatlar, hatta yok eder. Psikiyatri, beyne ulaşmalarıyla birlikte etki gösteren yüzlerce duygu kontrolü kimyasalından (lityum, klorpromazin, amfetamin, kokain, vs) haberdardır. Ayrıca bilincin anestetiklere, kafeine ve en basiti de kafaya alınan sert bir darbeye karşı dayanıksızlığı, onun beyindeki nöron etkinliğine ne kadar bağımlı olduğunu gösterir. Akıl, duygu ve bilinç bizzat beynin etkinlikleriyse bütün bunlar anlamlıdır. Ancak bunlar tamamen başka bir şeyin etkinlikleriyse anlamlı bir durum ortaya çıkmaz.⁷¹⁷

Bilinç sorunu zihin-beden sorununun modern bir formülasyonu⁷¹⁸ olarak kabul edilebilir mi? Günümüzde, bilinç sorunu, Descartes'ın beden-zihin ikileminin modern formülasyonları ile karşımıza çıkmaktadır. Var olan her şeyin beden (ya da madde) ve zihin (ya da ruh) olmak üzere birbirinden temelde farklı, birbirine indirgenemez iki tözden yapılmış olduğunu savunan Descartesçı "dualizm" (ikicilik) zihin ile beden arasındaki bağlantıyı iki ayrı şey arasındaki bir çalışma birliği olarak tasarlar. Zihin ile beden birbiri karşısında, hem etkin hem de edilgin olabilen birer etmen durumundadır. Descartes'a göre, zihin sahibi olan

⁷¹⁶ Zihin felsefesi ve nörofelsefe alanında çalışmalar yapan Kanadalı felsefeci (1942 doğumlu) Kaliforniya Üniversitesi'nde emeritus profesördür.

⁷¹⁷ Patricia Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1986), 82-8.

⁷¹⁸ Paul M. Churchland, *Matter and Consciousness* (Cambridge : MIT Press, 1984), 19-20.

insanın bizzat zihin tarafından harekete geçirilen davranışlarının bir kısmı istemli ya da bilinçlidir.

Descartes'a göre zihin ve beden ayrı olmalarına karşın, bir etkileşim içindedirler. Descartes'ın ruhun bedenle olan ilişkisini beyindeki kozalaklı bez (glans pinealis) sayesinde kurdugunu bu bezin ruhun bedendeki baslıca merkezi oldugunu ve ruhun fonksiyonlarını bedende yerine getirebilmek için dogrudan bu bezi kullandığını belirtir. Descartes'a göre, ruhta oluşan değişimler, bu bezin hareketlerine de sirayet ederek, onu büyük çapta değişimlere uğratabilir.⁷¹⁹ Descartes'ın meditasyonlarına itirazlarına yanıtlarından biri: "Zihni yani düşünen tözü, beden olmaksızın açıkça kavıyoruz. Öte yandan bedeni de, zihin olmaksızın aynı açıklıkla kavıyoruz. Demek ki, en azından Tanrının sınırsız gücüyle beden olmaksızın zihin, zihin olmadan beden olabilir. Şimdi biri olmaksızın öteki olabilen tözler, gerçeklik bakımından farklıdır. Zihin ve beden, biri öteki olmaksızın olabilen tözlerdir. Demek ki, zihin ve beden, gerçeklik bakımından farklıdır."⁷²⁰ şeklindedir.

Descartes'ın zihni bedenden ayrı bir töz olarak ele alması ve bütün gerçek bilgilerin kaynağının zihnin dolaysız algısıyla ortaya çıkan kavramlarla oluşturulabileceğini öne sürmesi, Ryle tarafından makinedeki hayâlet dogması (the dogma of the ghost in the machine) olarak adlandırılan zihin-beden ayrılığı, "kategorik bir hata" yapıldığı ve bu şekilde zihnin olmadığı bir şeye dönüştürüldüğü şeklinde yorumlanmıştır.⁷²¹ Descartes'ın zihin-beden düalizmi ve beyindeki kozalaklı bez (glans pinealis) açıklaması, beyin araştırmalarının ileri bilgisiyle donatılmış günümüz insanına basit görünebilir. Ancak bilinç ile ilgili çalışmaların Descartes'ın düşüncelerinin etkisi göz ardı edilmemelidir.

⁷¹⁹ Bkz. René Descartes, "Meditations on First Philosophy," in *The Philosophical Writings of Descartes, Vol. II*, trans. John Cottingham, Robert Stoothoff and Dugold Murdoch, (Cambridge: Cambridge University, 1984), 1-62. ; René Descartes, *Ruhun İhtirasları*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1991).

⁷²⁰ René Descartes "Reply to Second Objections", in *The Philosophical Writings of Descartes, Vol. II*, trans. Elizabeth S. Haldane and G.R.T. Ross (Cambridge: Cambridge University, 1912), 47.

⁷²¹ Ryle, *The Concept of Mind*, 22-3.

John Eccles⁷²² (1903-1997), “çift yönlü-etkileşimcilik” (dual aspect interactionism) olarak adlandırılan bir anlayış geliştirmiştir. Buna göre, beyinde bulunan nöronlar ve nöral bağlantılar fiziksel olmayan *ben (self)* tarafından etkilenmektedir.⁷²³ Eccles, bu etkileşime açıklama getirmemiş ve asıl gizemin bu olduğunu söylemiştir. Huxley tarafından 1866 yılında ortaya atılan “epifenomenalizm” görüşü ise bir düalist yaklaşımdır.⁷²⁴ Zihinsel fenomen fiziksel fenomenlere neden olmaz. Beyin bilinçli deneyimlere neden olurken, bilincin beyin üzerinde hiçbir nedensel etkisi olmamaktadır. Huxley’nin savunduğu bilinçli deneyimlerin, fiziksel süreçlerin kendilerini etkileme gücüne sahip olmadığı görüşü daha sonraları “zombi argümanı”yla gündeme gelmiştir.⁷²⁵ Dualistlerin aşmak zorunda oldukları muamma beyin ile bilinç arasındaki bağlantının doğasından kaynaklanmaktadır. İki varlık biçimine inanıldığı süreçte nasıl etkileşimlerini açıklamak gereklidir. Joseph Levine⁷²⁶ öznel ve nesnel gerçekliği ayıran boşluğu “açıklayıcı boşluk” (explanatory gap) adını vermiştir. Levine’e göre, mikrofiziksel fenomenler “yukarı doğru çıkmaya eğilim” gösterirler ve makrofiziksele ulaşmaya çalışırlar. Ama arada açıklanamayan, fiziksel olgular ile öznel deneyim arasında metafizik bir boşluk vardır.⁷²⁷ Dennett, düalist yaklaşımların beyin-zihin etkileşimini açıklayamama muamması ile karşı karşıya kalacağını, düalizmin asıl sorundan vazgeçerek tekrar başa dönmek anlamına geldiğini öne sürer. Dennett Kartezyen materyalizmi bugün belki de hiç kimsenin açıkça onaylamayacağını, ancak bu kadar

⁷²² Kendisini düalist olarak tanımlayan nörofizyolog fizyoloji alanında Nobel ödülü almıştır.

⁷²³ John C. Eccles, *How The Self Controls its Brain* (New York: Springer, 1994), 182.

⁷²⁴ Bkz. Thomas H. Huxley, “On the Hypothesis That Animals are Automata, and Its History”, *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*, ed. David J. Chalmers (New York: Oxford University Press, (2002), 24-30.

⁷²⁵ David J. Chalmers, *The Conscious Mind*, 94.

⁷²⁶ Amerikalı (1952 doğumlu) zihin felsefecisi Massachusetts Üniversitesi’nde profesördür.

⁷²⁷ Bkz. Joseph Levine, “Materialism and Qualia: The Explanatory Gap,” *Pacific Philosophical Quarterly* 64, (1983): 354-61; Joseph Levine, “On Leaving Out What Its Like,” *Consciousness: Psychological and Philosophical Essays*, ed. Martin Davies and Glyn W. Humphreys (Oxford: Blackwell, 1993); Joseph Levine, *Purple Haze: The Puzzle of Conscious Experience* (Cambridge, MA: MIT Press, 2001).

kötü bir düşüncenin ikna edici imgeleminin -sıradan insanlar gibi bilim insanlarını da- hayaletli ikiciliği savılsa bile tekrar musallat olmayı sürdürdüğünü belirtir.⁷²⁸

Zihin-beden konusunda öne sürülmüş kuramlardan biri de monizm (tekçilik) dir. Bu görüşe göre, var olan her şey tek bir tözden yani maddeden yapılmıştır. Bu şekilde materyalist (maddeci) monizm” ya da kısaca “materyalizm” dışında monizmin diğer türlerinden bir de idealizmdir. İdealizme göre var olan her şey zihinden ya da zihinlerden yapılmıştır. Bu görüşün en tanınmış temsilcisi Berkeley”dir. Onun yanı sıra, Leibniz, Hegel, Francis Herbert Bradley (1846-1924) idealist görüşün savunucularındandır. Nötral monizme göre “maddi” nesneler ve olaylar, “zihne ait” nesneler ve olaylar da ortak kaynaklıdır. Bu iki farklı görünen alan aslında “nötral”- ne maddi ne de zihinsel- olan bir tözün farklı “görüntüleri”dir. Yani evreni oluşturan varlık, temelinde ne maddi ne de zihinseldir, ama farklı bakış açılarına göre bize maddesel ya da zihinsel olarak görünür. Spinoza, William James ve hayatının bir döneminde Bertrand Russell nötral monizm görüşünü savunmuşlardır.

Yirminci yüzyılda bilincin ancak maddeci bilimin terimleri içinde anlaşılabileceğini göstermeye çalışan indirgemeci monist yaklaşımlarla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Öne çıkan görüş, bilincin belli bazı uyaranlar tarafından ortaya çıkarılmış bedensel davranışların bir formu olduğu şeklindedir. Bu düşüncüyü ortaya atan “davranışçılık” akımının önde gelen temsilcileri arasında Watson ve Skinner en bilinenlerdendir. Bu yaklaşım bir zihin hallerini gözlemlenebilir davranışlara ya da davranış eğilimlerine indirgenebileceğini savunmaktaydı. Ryle, zihinsel fiziksel olandan ayırt etme sorununa karşı yatkınlık (disposition) kavramını ortaya atmıştır. Ryle, her zaman belirli bir biçimde davranma eğiliminde olduğunu ve zihinsel faaliyetlerin sadece birtakım süreçler veya yatkınlıklardan oluştuğunu öne sürmüştür. Bir davranış niteliklerle betimlenen bir davranışta belli düzeyde bir zihinsellik

⁷²⁸ Dennett, *Bilinç Açıklanıyor*, 131.

olgunlaştığını ve özü bakımından karmaşık yapıya yatkınlıklar olan zihnin karmaşıklıkların bütünlüğünü anlatan bir özet terim olduğunu ileri sürmüştür.⁷²⁹

Bilimsel bilim, nöroloji, nöropsikoloji ve nöropsikiyatri gibi disiplinlerle birlikte davranışçılık etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu disiplinler artık zihin hallerinin davranış ve eğilimlere indirgenmesi yerine davranış ve eğilimlerin nedensel kaynağı olan, beynin nörofizyolojik hallerine indirgenmesine karar vermişlerdir. Bu dönemden itibaren, Churchland gibi indirgemeciler (fizikselcilik, physicalism), bilincin aslında beynin bir durumundan ibaret olduğunu öne sürmüş ve eninde sonunda bilimin bunu kanıtlayacağını iddia etmişlerdir. Buna karşın, Dennett gibi diğer indirgemeciler (işlevselcilik, functionalism) de, bilincin “düşünen” makineler gibi beynin dışındaki diğer varlıklarda da bulunabilen bir takım içsel-nedensel ilişkiler veya beyin işlevleri olduğunu iddia eder. İşlevselcilik'e göre, bir varlığa zihin atfedilmesi için beyin gibi özelleşmiş bir organı içeren bir biyolojiye sahip olması gerekmemektedir.

Searle bu düşünceleri asırlı bularak bilincin bilimsel analize konu olan tüm biyolojik olgular gibi tamamen biyolojik bir olgu olduğunu savunmaktadır. Bilincin gizeminin, onun biyolojik karakterde olan yapısı çözüldüğü zaman kendiliğinden ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Ona göre, söz konusu gizem, beynin nasıl çalıştığı bilindiği sürece, metafizik bir zorluk oluşurmaz. Bilincin bir gizem olduğu düşüncesi, Searle'e göre, çoğunlukla beynin çalışma mekanizmalarının yeterince bilinmemesinden kaynaklanır. Fakat ona göre, beynin çalışma mekanizmaları henüz tam olarak bilinmese de, beynin nedensel olarak bilinci ürettiği konusu oldukça açıktır.⁷³⁰

“Elemeci maddecilik” (eliminative materialism) olarak bilinen bir diğer görüşün savunucularından olan Churchland, deneyimin, zihinsel durumların ve bilincin gerçekte sadece birer yanıltmaca (halk psikolojisi; folk psychology) olduğunu söyler. Kabul gören yaygın inanışın (halk psikolojisinin) aksine, zihinsel durumları temsil eden inançlar, istekler, umutlar, korkular vb. şeyler gerçekte yoktur. Bu

⁷²⁹ Ryle, *The Concept of Mind*, 33, 44-6.

⁷³⁰ John R. Searle, *Minds, Language and Society. Philosophy in the Real World* (New York: Perseus Books Group, 1998), 51.

nedenle, bütün bu zihinsel ifadelerin bilimsel terminolojiden dışlanarak ya da atılarak bunların yerini fiziksel terimlerin alması gerekir. Bu görüşe göre, zihin ve bilinç kavramları *halk psikolojisi* denilebilecek bir kuramın kavramlarıdır. Halk psikolojisinde insanlar davranışlarını genellikle irade, inanç ve muhakeme gibi sözde bilinçli, belirsiz, nadir görülen, yanlışlıklarla dolu önermelere dayalı atıflar yapılan zihinsel süreçlerle açıklar. Churchland, bilinç kavramı tamamen sağduyu ve halk psikolojisine dayalı bir kavram olması nedeniyle felsefî ve bilimsel tartışmalardan uzak tutulması gerektiğini düşünür. Halk psikolojisinden vazgeçildiğinde, daha üst düzeyde olan ileri bir nöroloji biliminin terimleri ve yasaları kullanılacaktır. Zihin, zihin halleri ve bilinç varlığını reddetmemiz gereken şeylerdirler, çünkü gelecekte üzerinde çok durulmayacaktır.⁷³¹

Searle, bilinç yaklaşımlarını, bilinçle ilgili söylenmiş acımasız şeyler olarak değerlendirir. İlk olarak bilincin olmadığını, bilincin günbatımları ve gökkusakları gibi illüzyon olduğunu söyleyenleri eleştirir ve eğer bir kişi bilincin varlığını bilinçli bir şekilde düşünüyorsa bu bilinçli olduğu bilincin var olduğu anlamına geldiğini söyler. Descartes'ın birçok kez yanlışlanabileceğini; ancak "Düşünüyorum; öyleyse varım" ("Cogito ergo sum") deyişine gönderme yaparak insanın kendi bilinçliliği hakkında süphelenemeyeceğini ileri sürer. İkinci olarak, bilincin var olduğunu; ama tamamen basit bir şey olduğunu, beyinde çalışan bir bilgisayar programı olduğunu iddia edenleri, bilincin bilgisayar programındaki algortimalardan yani sözdizimlerinden farklı olarak ek bir içerikle, anlambilime sahip olduğunu söyleyerek eleştirir. Üçüncü olarak, var olan tek şeyin sadece davranışlar olduğunu öne süren davranışçıları zihinde her var olanın davranışta gözlenemeyeceği gerçeğini göremedikleri için hatalı bulur. Dördüncü olarak ise bilincin belki olabileceğini, ama bunun dünya için bir fark yaratmayacağını, ruhaniyetin nasıl bir şeyi etkileyebileceğini sorgulayanları bilincin biyolojik temelini vurgular. Searle, bilincin bilimsel tanımının şu an için mümkün olmadığını; ancak "Bilinç tüm duygu durumları, duyarlılığı ya da farkındalığı

⁷³¹ Patricia Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*, 310-12.

içerir. Rüyasız bir uykudan uyandığınız an başlar ve uykuya dalana kadar ya da ölene kadar ya da bir şekilde bilinçsiz hale gelene kadar devam eder. Rüyalar da bu tanımda, bilincin bir şeklidir.” gibi bir akliselim tanımlama yapılabileceğini ileri sürer. Nöroloji bilimindeki ilerlemeden dolayı artık sözlüklerimizin bilinci tanımlamakta demode olduğunu belirtir.⁷³²

3.5.3. Nörobilimde Bilinç

Beynin işlevlerine ilişkin ilk kavramların kayıtlarına eski Yunan ve Mısır’da rastlanmaktadır. Eski uygarlıklarda düşüncenin kalpten geldiğine inanılmakta ve onlara göre insanın içindeki kelebekler ve duyduğu öfke, karnında tepkilere yol açmaktaydı. O dönemde, yaratıcılık, zekâ, dil ve duygularımızdan kalbin sorumlu olduğu görüşüne karşı çıkan Hipokrat’a göre, zekânın merkezi beyindi. Aristoteles Hipokrat’ın çalışmalarını kalp üzerine yaptığı kendi çalışmalarına dâhil etmeye çalışmıştır. Kalbin daha yüksek düşünüsün merkezi olduğuna inanmasına rağmen, duyguyla fazla ısındığı zaman beynin kalbi soguttuğunu da düşünmüş ve rasyonel insanların beyinlerinin sogutma kapasitesi daha yüksek olanlar olduğunu savunmuştur.

Roma döneminde gladyatörlerin doktoru olan Galen, Hipokrat’ın görüşünü savunmuş ve beynin zekânın merkezi olduğunu kesin olarak tespit etmiştir. Ona göre, beynin ve omurilikin merkezindeki ventrikül denilen boşluklar, serebrospinal sıvı içermekte ve vücutta kan, balgam, siyah safra ve sarı safra olmak üzere dört yassı sıvı bulunmaktaydı: Galen’e göre sarı safra içeren beyin, düşünce ve eylemi kontrol etmek için vücuda uzanan sinirler boyunca sarı safranın bir şekilde çalkalanmasını sağlamaktaydı. Galen’in bu görüşü, Descartes’a dek 1500 yıl boyunca egemen oldu. Descartes tamamıyla farklı bir görüş geliştirmemekle birlikte, dinin algılanan inkâr edilemez gerçeklerine dayalı bir insan anatomisi görüşü arayışına girmiş ve beynin ruhlar için merkez işlevi gördüğünü düşünmüştür. Ruhlar akışkandı ve Galen gibi Descartes da bunların düşüncelerimizi kontrol ettikten sonra hareketi oluşturmak için

⁷³² John R. Searle, “Our Shared Condition-Consciousness” filmed May 2013 at TEDxCERN, Meyrin, Geneva, video, 14:46, https://www.ted.com/talks/john_searle_our_shared_condition_consciousness

vücudumuzda dolasıttığına inanıyordu. Fakat Descartes, zihnin vücut üzerinde etkiye bulunan bir tutam esir gibi, fiziksel vücuttan ayrı durduğunu düşünüyordu. Modern teknik buluşların beynin işleyişine ilişkin kavrayışımızı geliştirmesi gibi, dönemin Fransa'sında hidroliğin bulunuşu da Descartes'ın düşüncesini pekiştirmiştir. Zihnin balgam pompalaması, sıvının kaslara erişmesine ve kasların tıpkı pompalanan hidrolik aletler gibi kasılmasına yol açmaktaydı.⁷³³

On yedinci yüzyılda mikroskobun bulunuşuyla birlikte bilim insanları, dikkatlerini ilk kez ruhların dolasıtığı sınırları görebilme arayışı üzerine toplamışlardır. On yedinci yüzyılın sonu ve on sekizinci yüzyılın başlarında Anton von Leeuwenhoek⁷³⁴ (1632-1723) mikroskopta sinir sistemini ilk kez analiz ettiğinde, çevresel sınırlarda silindir biçiminde tünel gibi sıeyler görmesiyle Descartes'ın ruhlar transferine yaradığını iddia ettiğini, hidrolikten esinlenilmiş tüpler böylelikle teyit edilmiş olmuştur. Bu inanç, on dokuzuncu yüzyılın başında mikroskop daha güvenilir hale gelene dek bir buçuk yüzyıl boyunca geçerliliğini korumuş ve "hücre" terimi, diğer organların ve tek hücreli amipler gibi daha alt yaşam formlarının işlevsel birimini tanımlamak için kullanılmış ve beynin de hücrelerden oluşmuş olduğu kesinleşmiştir. 1859 yılında Darwin'in evrim teorisiyle, hücrenin tüm hayatın evrildiği fonksiyonel birim olduğu ortak bir bilimsel kanı haline gelmişti. Bilim insanları artık, beyindeki düşünmeden sorumlu hücresel birimi kesfetmenin esigindeydiler. Bunlar, Darwin'in teorisini geliştirirken kullandığı hücrelerdi. Lifler düşünceyi yönlendiren bağlantılar olarak algılandığından, bunların tam olarak ne olduğunu öğrenmek isteyen araştırmacılar çalışmalarını beyin hücreleri özellikle nöronlar üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Nöron savunusunda öne çıkan iki kişiden biri Camillo Golgi (1843-1926), diğeri Santiago Ramön y Cajal (1852-1934)'dı. İkisi arasındaki tartışmalı bulgular neticesinde Santiago Ramön y Cajal modern

⁷³³ Andrew Koob, *Düşüncenin Kökeni: Beynimiz Nasıl Çalışır?* çev. Nilgün Güngör (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2011), 8-9.

⁷³⁴ Mikrokopik canlıları ilk inceleyen Hollandalı bilim insanıdır.

nörobilimin kurucusu olmuştur.⁷³⁵ On sekizinci yüzyılda elektrigin bulunmasıyla çalışmalar bu yönde ilerlemiş ve yirminci yüzyıla kadar elektriksel ve hücresel araştırmalarda sinir hücreleri arasındaki iletinin elektriksel sinyallerden kaynaklandığı üzerinde durulmuştur. Yirminci yüzyılda çalışmalar, beyindeki kimyasal maddelerin ve lobotomi (beynin önünde bulunan beyaz maddenin kesilerek talamusunu ön lobdan ayırma işlemi) ameliyatları ile farklı fonksiyonlardan sorumlu farklı beyin bölgelerinin araştırılmasına yönelmiştir. Beyni hasar görmüş insanlar üzerinde yapılan araştırmalar (lezyon çalışmaları) beyin görüntüleme teknolojileriyle değişime uğramıştır. Pozitron Emisyon Tomografi (PET), Magnetoensefalogram (MEG), Elektroensefalografi (EEG) ve İksel Manyetik Rezonans Görüntüleme (iMRG) ve Kızılötesine Yakın Spektroskopi (Near Infrared Spektroskopi/ NIR) teknikleri adlarındaki bu teknolojiler beyin aktivitelerini nörobilimcilerin görüntülerini sağlamıştır.

Nancy C. Andreasen⁷³⁶ insan bilimiyle ilgilenen nörobilimcilerin, genelde -görsel algılama, dikkat çeşitleri ve hafıza çeşitleri gibi- daha basit bileşenleri incelemeyi tercih ettiklerini belirtmektedir. Andreasen'a göre, buraya yönelmelerinin nedeni daha basit olan bu bileşenlerin bilimsel yöntemler kullanılarak daha kolay araştırılabilmesidir. Çıkan birkaç cesur yürek nörobilimci his gibi "daha yumuşak" ve "daha az bilimsel" konulara girmeye cesaret edebilmiştir. Bunlardan daha da az sayıda kişi, çoğunluğun beynin "son sınırı" olarak gördüğü, bilinci araştırmaya ve açıklamaya kalkışmıştır. Andreasen, bu cesur yüreklerin nörobilimdeki -Gerald Edelman, Francis Crick, Christof Koch- en parlak isimler olduğunu öne sürmektedir. Bu konuda yazılanların çoğu, John Searle ve Daniel Dennett gibi filozoflar tarafından da incelenmiştir. Neredeyse hiç kimse bu sınırın ötesine ilerlemeye ve uçurumun kenarından -bilinçdışının alemine- ani bir düşüş riskine girmemiştir.⁷³⁷

⁷³⁵ Koob, *Düşüncenin Kökeni*, 9-16.

⁷³⁶ Amerikalı (1938 doğumlu) nörobilimci ve psikiyatrist Iowa Üniversitesi'nde profesördür.

⁷³⁷ Nancy C. Andreasen, *The Creating Brain: The Neuroscience of Genius* (New York: Dana Press, 2005), 67-8.

Son yüzyılda yapılan araştırmalar bilincin nörobiyolojisinde iki temel görüşü kabul görmektedir. Birincisi uyarılmışlıkta üst beyin sapının kritik bir rol oynadığı, ikincisi de bilincin içeriğinin çoğunu talamik ve kortikal aktivitenin sağladığı görüşüdür. Kuramların çoğu bilincin nöral ilişkisine (neural correlates of consciousness) göre çalışmaktadır. Bu görüşü destekleyen nöropsikolojinin kurucusu olarak tanınan Donald O. Hebb⁷³⁸ (1904-1985) *nöral hücreler birliği (neuralcell-assembly)* önermesini, *kapalı bir sistem olarak kısa süreli birlikte hareket etme yeteneği olan korteks ve ara beyindeki hücrelerden oluşan dağılmış bir yapı* şeklinde tanımlamaktadır. Hebb, hücrel aktivitenin ısrarcı ve tekrarlayıcı biçimde kararlılığına (stabilite) katkıda bulunan kalıcı hücrel değişiklikleri uyarma eğiliminde olması varsayımını şöyle ifade eder: A hücresinin bir aksonu B hücresini uyaracak kadar yakın olduğunda ve B hücresini tekrar tekrar, ısrarla ateşlediğinde, A hücresinin etkinliği arttırılacak şekilde hücrelerden birinde veya her ikisinde de bazı büyüme süreçleri veya metabolik değişiklikler meydana gelir,⁷³⁹ Nöronal birlik konusundaki uzlaşmalar birçok tartışmalı detay üzerinde anlaşmazlıklara da yol açmıştır.

Giulio Tononi⁷⁴⁰ ve Gerald M. Edelman⁷⁴¹ (1929-2014), öznel deneyimlerin ortaya çıkmasına olanak sağlayan talamokortikal nöron ağlarının biyolojik özelliklerinden ve nöronların aktivitelerinin detaylı bilgisayar simülasyonlarından çıkarımda bulundukları bir model önermişlerdir. Bu formülasyonun üç prensibine göre bilinç; (1) güçlü bir etkileşimde bulunan bileşenlerin dinamik bir merkezdeki bilginin büyük miktarının hızlı entegrasyonundan (2) talamokortikal sistemin bölgeleri arasındaki geri-girdili ve karşılıklı etkileşimle bu hızlı entegrasyona aracılık etmesinden (3) etki-yüklü anıların duyuşal işleme sürecinin

⁷³⁸ Nöropsikolojinin babası olarak bilinen Kanadalı psikoloğun çalışmaları psikoloji alanını önemli ölçüde etkilemiş, aynı zamanda bilgisayar bilimleri, fizik gibi birçok alanda da etkili olmuştur.

⁷³⁹ Donald O. Hebb, *The Organization of Behavior: A Neuropsychological Theory* (New York: Wiley, 1949), 62.

⁷⁴⁰ İtalyan (1960 doğumlu) nörobilimci ve psikiyatrist Wisconsin Üniversitesi'nde profesördür.

⁷⁴¹ Amerikalı biyolog, antikorların yapısı ile ilgili çalışmalarıyla 1972 yılında Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü kazanmıştır.

entegrasyonuna bağımlı birincil bilincin belirmesinden meydana gelmektedir.⁷⁴² Dinamik çekirdek (dynamic core) modeli, talamokortikal sistemde fonksiyonel bir kümeden oluşan bilincin temelinde nöral mekanizmaların yattığını ileri sürmektedir.⁷⁴³ Tononi ve Edelman'a göre, evrimsel olarak bilincin ortaya çıkmasını algı ve bellekten sorumlu beyin bölgelerinin arasındaki geri-girdili sinyaller sağlamaktadır.⁷⁴⁴

Francis Crick ve Christof Koch⁷⁴⁵'a göre bilincin nöral ilişkisi (neural correlates of conciousness) görsel farkındalıkla açıklanabilir.⁷⁴⁶ Bilinçlilik görsel uyarıcının açık ve çoklu-düzeyde bir temsildir. Görsel uyarıcılarla açıkta ilişkili nöronların varlığını ispat edecek kanıtlar vardır. Bu nöronlar hasara uğradığı zaman çeşitli görme bozuklukları (renk, yüz, hareket körüğü gibi) meydana gelmektedir. Görsel sistemin farklı düzeyleri tek başına yeterli olamayacağından görsel farkındalık çoklu-düzeyde gerçekleşmektedir.⁷⁴⁷ Crick ve Koch'un farkındalığının görsel sisteme yayıldığı görüşü, Tononi ve Edelman'ın bilincin talamokortikal sistemdeki nöral mekanizmaların yattığı görüşüyle tutarlıdır. Beyin araştırmaları bilince yol açan beyin bölgeleri ve nöral mekanizmalar üzerinde durmaktadır. Beynin farklı bölgelerine dağılmış hücrelerin birliği, bilinci ortaya çıkarmaktadır.

Andreasen, PET (Pozitron Emisyon Tomografi) çalışmasında bilinçli olaysal hafıza sırasında kullanılan beyin bölgelerine girerek bunları bilinçdışı olaysal hafıza sırasında kullanılan bölgelerle karşılaştırmak ve bilinçdışının nöral temeline girebilmek için bir pencere açmayı hedeflemiştir. Andreasen, bilinçdışı serbest çağrışım sırasında sekonder kortekste (baglantı-çağrışım) bölgelerin etkin olduğunu bulmuştur. Bu sekonder bölgeler insan bedeninde en son olgunlaşan

⁷⁴² Giulio Tononi and Gerald M. Edelman, *A Universe of Consciousness: How Matter Becomes Imagination* (New York: Basic Books, 2000), 113-24.

⁷⁴³ Tononi and Edelman, *A Universe of Consciousnes*, 112.

⁷⁴⁴ Tononi and Edelman, *A Universe of Consciousnes*, 104.

⁷⁴⁵ Alman-Amerikalı (1956 doğumlu) nörofizyolog ve nörobilimcidir. Bilincin nöral temelleri ile ilgili yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır.

⁷⁴⁶ Francis Crick and Christof Koch, "Consciousness and Neuroscience," *Cerebral Cortex* 8, 2 (1998): 97.

⁷⁴⁷ Crick and Koch, "Consciousness and Neuroscience," 98.

yerlerdir. Yirmili yasaların ilk yarısına kadar yeni bağlantılar geliştirmeye devam ederler. Ayrıca, insanlarda gelişmiş diğer primatlardan daha büyüktürler. Beynin öteki bölümlerinden daha karmaşık bir kolonlu yapıya sahiptir. Primer duyu veya motor bölgelerden, talamus gibi korteks altı bölgelerden ve birbirlerinden girdi alırlar. Andreasen, bu örgütlenmenin beyin sahibinin aldığı ya da sahip olduğu bilgileri bir araya getirerek *bilinç dışı zihin*” olarak tanımladığımız eylemin çoğunu gerçekleştirmesine olanak sağladığını varsaymaktadır. Ona göre, beyin/zihin ne kadar özgür ve zorunluluktan uzak düşünürse, o kadar insani ve karmaşık bölümlerini kullanmaktadır. Andreasen, medial inferior frontal bölgeyle precunous olarak bilinen parietal bir sekonder korteks arasındaki bağlantıların bireysel kimlik ve geçmişteki kişisel deneyimleri birbiriyle ilişkilendiren bir ağı temsil edebileceğini; ağ içindeki etkileşim sayesinde öz farkındalıktan çözünmeye, sansürden özgürlüğe, bilinçten bilinç dışına geçiş yapılabilceğini öne sürmektedir.⁷⁴⁸ Beyin araştırmaları bilincin beyin bölgelerindeki aktivite ve etkileşimlerle oluştuğu üzerine odaklanmaktadır.

Bernard Baars⁷⁴⁹ bilinçli ve bilinç dışı süreçlerin geniş biçimde eşleştirilmiş çiftlerini niteliksel olarak açıklamak için basit bir bilişsel mimari olan Kapsamlı Çalışma Alanı Kuramı (Global Workspace Theory) ’nı ⁷⁵⁰ geliştirmiştir. Baars bu kuramla, bilincin beyin dağınık bölgelerindeki nöron faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıktığını ve beyinde ki birçok bilgi işleme merkezinin birbirleriyle bilgi alışverişinde bulundukları bir kapsamlı çalışma alanı olduğunu ileri sürmektedir. Baars Kapsamlı Çalışma Alanı Kuramı’na bakış açısının kişinin uğraşı alanına göre değiştiğini ifade etmiştir:

⁷⁴⁸ Andreasen, *The Creating Brain*, 72-4.

⁷⁴⁹ Amsterdam (1946) doğumlu olan Baars, Los Angeles’a yerleşerek UCLA’da psikoloji eğitimi almıştır. Nörobiyoloji, bilişsel nörobilim ve psikolinguistik alanında çalışmalar yapmaktadır.

⁷⁵⁰ Bkz. Bernard J. Baars, “In the Theatre of Consciousness, Global Workspace Theory, a Rigorous Scientific Theory of Consciousness,” *Journal of Consciousness Studies* 4, 4 (1997): 292–309.

Beyin görüntülemesi yapan insanlar bunun ilginç bir hipotez olduğunu düşünüyor; psikologların ne konuştuğum hakkında hiçbir fikri yok; filozoflar ise, tümüyle yanlış olduğunu çünkü öznelliği açıklamadığını düşünüyor.⁷⁵¹

Kevin O'Regan⁷⁵² bilim insanlarının deneyimin bazı beyin süreçlerinden kaynakladığını düşündüklerini ancak sorunun deneyimle beyin süreçleri arasındaki bağlantıyı kurmak olduğunu belirtmiştir. O'Regan'a göre, insanlar bilincin oluşturulan yalın bir şey veya bazı beyin süreçlerinden beliriveren bir şey olduğu şeklindeki fikirleri terk ederlere ve yalnızca deneyimin gerçekte içerdiği tüm o şeylere bakarlarsa, o zaman bütün bu şeylerin her biri kendi ufak açıklamalarına kavuşacak ve herhangi bir büyülü sürece de ihtiyaç kalmayacaktır.⁷⁵³

Günümüzde bilincin açıklanmasına yönelik nöro bilim çalışmalarına ilgi giderek artmaktadır. Bilinç bir değişken olarak ele alındığı çalışmalar bilinçli ve bilinçdışı süreçlerin karşılaştırılabilmesine olanak tanıdığına test edilebilir sorular sorulabilmektedir. Bu sorular sorulabildiği ve test edilebildiği sürece nöro bilimsel çalışmalar bilinci dolayısıyla da bilinçdışını açıklamaya yaklaşacaktır.

3.5.4. Bilinç Ne İşe Yarar?

Günümüzde ileri sürülen yeni ya da bilişsel bilinçdışı olarak adlandırılan bilinçdışının bu kadar çok karmaşık, "yüksek" zihinsel süreci açıklayabildiğine dair artan kanıtlar, bilincin ne için olduğu temel sorusunu gündeme getirmektedir. Davranışçıların sahip olacağı gibi bir epifenomen mi? Bir işlevi var mı? Nöroloji ve psikolojinin çeşitli alanlarından elde edilen kanıtların neredeyse tümü, insanların karmaşık, esnek, hedefe yönelik davranışları bilinçsizce gerçekleştirebildiğini yani insanların genellikle davranışlarının farkında olmadıklarını göstermektedir. İşin gerçeği, son deneysel kanıtlar bilinçli farkındalık ile kişinin davranışından sorumlu zihinsel süreçler arasında derin ve temel bir ayrılığa işaret etmekte; davranış

⁷⁵¹ Susan Blackmore, *Bilinç Üzerine Konuşmalar: Çağımızın Önde Gelen Düşünürlerinin Beyin, Özgür İrade ve İnsan Olmanın Ne Anlama Geldiği Hakkındaki Düşünceleri*, çev. Seda Akbıyık (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 31.

⁷⁵² İngiltere (1948) doğumlu O'Regan, deneysel psikoloji alanında çalışmalar yapmaktadır. Paris Ulusal Araştırmalar Merkezi Deneysel Psikoloji Laboratuvarı'nın müdürüdür.

⁷⁵³ Blackmore, *Bilinç Üzerine Konuşmalar*, 196.

kaynaklarının çoğu bilinçli erişime kapalı gibi görünmektedir. Sosyal psikoloji⁷⁵⁴, bilişsel psikoloji⁷⁵⁵ ve nöropsikoloji⁷⁵⁶ alanında yapılan araştırmalar kullandıkları farklı yöntemler ve kuramsal bakış açılarına rağmen benzer sonuçlara ulaşmıştır. Frontal lob hasarı olan hastalarla yapılan nöropsikoloji çalışmaları bunu bir şekilde gösterirken, normal üniversite öğrencileriyle yapılan sosyal psikoloji araştırmaları bunu bir başka şekilde göstermektedir. Yönelimsel (intentional) kontrol hissi yanıltıcı mıdır? Bilişsel nörobilim, hedefe yönelik davranışın kontrol edilmesinde ve bunun bilinmesinde müstakil yolakların rol oynadığını öne sürer. Çalışma belleğinin en azından kısmen bilinçdışı olduğuna yönelik son dönem araştırmaların tutarlılığı hipnozdan elde edilen kanıtlar ve davranışsal kavramların edinilmesine ilişkin gelişimsel araştırmalarla tanımlanmıştır. Bilinçsizce bu kadar çok karmaşık davranış oluşabiliyorsa, bilinç ne işe yarar? Bilincin işlevlerinden biri, bilinçli bir dikkat olmaksızın gerçekleştirebilmeleri için otomatik olarak gerçekleştirilebilen davranışları esnek bir şekilde seçmek midir?

3.5.5. Bilincin Tümü Bildirimsel midir?

Bilincin bildirimsel olabilmesi için insana üst-düzey bilinç bahşedilmiş olması gerekmektedir. Bilinç çalışmalarında, bildirimsellik konusunda birincil bilinç ve üst-düzey bilinç olmak üzere iki tür bilinçten söz edilmektedir. Birincil bilinç, yani mevcut ya da dolaysız davranışı yönlendirmek amacıyla çok miktardaki muhtelif bilginin bütünleştirildiği zihinsel bir sahne üretebilme yetisi, insanlarınkine benzer beyin yapıları olan hayvanlarda da ortaya çıkmaktadır. Zihinsel sahne kurgulayabiliyor görünen hayvanların insanlardan farkı sınırlı semantik ya da

⁷⁵⁴ Bkz. Ap Dijksterhuis and John A. Bargh, “The Perception-Behavior Expressway: Automatic Effects of Social Perception on Social Behavior,” *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 33, ed. Mark P. Zanna (San Diego: Academic Press, 2001), 1-40.; Timothy D. Wilson, *Strangers to Ourselves: Discovering the Adaptive Unconscious* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002).

⁷⁵⁵ Bkz. Lothar Knuf, Gisa Aschersleben, G., and Wolfgang Prinz, “An Analysis of Ideomotor Action,” *Journal of Experimental Psychology: General* 130, 4, (2001): 779-98.; Wolfgang Prinz, “Perception and Action Planning,” *European Journal of Cognitive Psychology* 9 (1997), 129-54.

⁷⁵⁶ Bkz. Christopher D. Frith, Sarah-Jayne Blakemore and Daniel M. Wolpert, “Abnormalities in the Awareness and Control of Action,” *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 355, (2000): 1771-1788.; Marc Jeannerod, “The 25th Bartlett Lecture: Act or not to Act: Perspectives on the Representation of Actions,” *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 52, 1A (1999): 1-29.

simgesel kabiliyetlere sahipken gerçek bir dile sahip olmamalarıdır. Semantik ve dilsel bir kabiliyete ihtiyaç duyan üst-düzey bilinç birincil bilincin sağladığı temeller üzerine inşa edilmektedir. Üst-düzey bilince uyanık haldeyken geçmiş ve gelecek sahneleri açık biçimde tertipleme ve bağlantılama yetisi ile benlik duygusu eşlik etmektedir. Sadece üst-düzey bilinç bahsedilenler bilinçli durumları bildirebilir, bilinç hakkında konuşabilir ve bilinçli olduklarının bilincinde olabilirler.⁷⁵⁷ Freud, duyguların bildirilmesi söz konusu olduğunda bilinçöncesinin devredışı kaldığını ve bölmesel varsayımında öne sürdüğü ayrımın hiç bir anlamı kalmadığını dile getirmiştir :

Aslında fark şu ki, doğrudan iletilen duygular bilince getirilmeden önce bilinçdışı düşüncelerle bağlantı kurulması gerekir, fakat bu gerçekleşmez. Başka bir deyişle, duygular söz konusu olduğunda, bilinç ve bilinçöncesi arasındaki ayrımın hiçbir anlamı yoktur; burada bilinçöncesi devre dışı kalır- ve duygular ya bilinçli ya da bilinçdışıdır. Kelime ifadelerine bağlandıklarında bile, bilinçli olmaları bu duruma bağlı değildir, doğrudan bilinçli olurlar.⁷⁵⁸

Freud, “The Unconscious” adlı eserinde ise bilinçdışının bildirimselliğinin bilinçöncesinin kontrolünde olduğundan söz etmektedir:

Bilinçdışı sistem her an hareketliliğe erişimi üstlenmiş olan bilinçöncesi tarafından kaplanır. Bilinçdışı sistemden boşalma, duygulanımın gelişmesine yol açan somatik sinirsel donatılara geçer; ama gördüğümüz gibi, bu boşalım yoluna bile bilinçöncesi karşı koyar. Kendi başına, bilinçdışı sistem, normal koşullarda, zaten refleks olarak örgütlenmiş olanlar dışında, herhangi bir amaca uygun kas eylemi gerçekleştiremez.⁷⁵⁹

Freud’a göre, gelişimsel bakış açısıyla bakıldığında, başlangıçta bilinçdışı, normalde bilinç tarafından kontrol edilen duygulanım ve hareketliliğe doğrudan erişime sahiptir,⁷⁶⁰ ancak bu kontrole yavaş yavaş karşı koyulur ve sonunda bilinçöncesi tarafından devralınır.”⁷⁶¹

Freud şu sonuca varmaktadır:

Gelinen noktayı yetişkin insanda sistemin bilinçdışı işlediği görünmesi ve kesin olarak konuşursak, sadece daha yüksek (bilinçöncesi) organizasyonun bir ön aşaması olarak tanımlıyoruz. Bireyin gelişimi sırasında bu sistemin içeriğinin ve

⁷⁵⁷ Gerald M. Edelman and Giulio Tononi, *Bilincin Evreni: Maddenin Hayale Dönüşümü*, çev.: Ahmet Subaşı (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 148-49.

⁷⁵⁸ Freud, “The Ego and the Id,” 21-3.

⁷⁵⁹ Freud, “The Unconscious,” 187-88.

⁷⁶⁰ Freud, “The Unconscious,” 179.

⁷⁶¹ Freud, “The Unconscious,” 187.

bağlantılarının ne olduğu ve hayvanlarda ne kadar öneme sahip olduğu sorusu-bunlar bizim açıklamalarımızdan bir sonuca varılamayan noktalardır: bağımsız olarak araştırılmalıdır.⁷⁶²

Zihinsel aygıtın (birçok hayvan ve küçük çocukla ilgili olan) ilkel planı, muhtemelen Freud'un hareketlilik ve bilinç kontrolünü (sınırlı bir ölçüde duygulanım dâhil) attettiği bilinçöncesi örgütlenmeyi içermemektedir. Bilinçöncesi organizasyonu her şeyden çok “kelime ifadeleri” ile bağlantılıdır. Bu, Freud’a göre yetişkin insanlarda bilincin büyük ölçüde dile bağlı olduğunu göstermektedir.⁷⁶³ Freud’un bilinçdışının bildirimseliğinin Lacan’ın dil gibi yapılanmış olan bilinçdışı savıyla da uyumlu olduğu görülmektedir. Freud bilinç ve bilinçdışı kavramlarını birincil ve ikincil süreçler bağlamında şu şekilde ele almaktadır:

Artık bilinç ve bilinçdışı bir ifade arasındaki farkın ne olduğunu bir kerede biliyor gibiyiz. . . . Bilinçli ifade, bir şeyin ifadesine ek olarak ona ait kelimenin ifadesini içerirken, bilinçdışı sadece şeyin ifadesidir. Bilinçdışı sistem, nesnelerin şey yüklerini, ilk ve gerçek nesne yüklerini içerir; bilinçöncesi sistem, bu şey ifadesinin kendisine karşılık gelen kelime ifadeleri ile bağlantılı olarak aşırı yüklem yapılmasıyla ortaya çıkar. Daha yüksek bir ruhsal örgütlenmeyi ortaya çıkaran ve bilinçöncesinde baskın olan ikincil sürecin birincil sürecin yerine geçmesini mümkün kılan şeyin bu aşırı yüklemeler olduğunu varsayabiliriz. . . . Kelimelere dökülmeyen bir ifade veya aşırı yüklem yapılmayan bir psişik eylem, bundan sonra bilinçdışında bastırma durumunda kalır. . . . Kaldı ki, kelimelerle ilişkilendirilerek, yalnızca nesnelerin ifadeleri arasındaki ilişkileri temsil ettikleri ve dolayısıyla algılardan herhangi bir nitelik çıkaramadıkları durumlarda bile yüklemelere nitelik kazandırılabilir.⁷⁶⁴

Bir bilinçdışı varsayımı, Freud'un psikolojik teorilerinin temel bağlayıcı ilkesidir. Freud’un kullandığı şekliyle, bilinçdışı, kolayca bilinçli durumlara dönüştürülebilen ögelere -bilinçöncesine- ve ayrıca yalnızca büyük güçlkle dönüştürülebilen ya da hiç dönüştürülemeyen ögelere -gerçek bilinçdışına- atıfta bulunur. Freud, tehdit edici olayların, bilinçli hatırlama için normalde mevcut olmaması için hafızada bastırılabilceğini öne sürmüştür.⁷⁶⁵ Freud’un bilinç ve bilinçdışı anlayışı, *birincil* ve *ikincil bilinç* (*üst-düzey bilinç*; günümüzde adlandırıldığı şekilde) arasındaki ayrımı engeller. Freud'un kullandığı *bilinç* kelimesi tipik olarak ikincil bilince atıfta bulunur;

⁷⁶² Freud, “The Unconscious,” 189.

⁷⁶³ Mark Solms, “The Unconscious in Psychoanalysis and Neuroscience: An Integrated Approach to the Cognitive Unconscious,” *Unrepressed Unconscious, Implicit Memory, and Clinical Work*, ed. Giuseppe Craparo and Clara Mucci (London: Routledge, 2018), 12-3.

⁷⁶⁴ Freud, “The Unconscious,” 210-12.

⁷⁶⁵ Gerald M. Edelman, *Bright Air, Brilliant Fire: On The Matter of The Mind* (New York: Basic Books, 1993), 145.

yani, bilincin kendisine karşıt olarak bilincin farkındalığına. İkincil bilince farklı kuramcılar tarafından *bildirici bilinç*, *yansıtıcı bilinç*, *erişim bilinci*, *otonoetik bilinç*, *genişletilmiş bilinç*, *üst-düzey bilinç* gibi çeşitli isimler verilmiştir. Birincil bilinç aksine, sezginin doğrudan, somut, görüntüsel maddesine atıfta bulunmaktadır. Freud bu ayrımın belli belirsiz farkındaydı, ancak olası çıkarımları derinlemesine düşünmemiştir.⁷⁶⁶

Çağdaş bilginin ışığında, şunu netleştirebiliriz: Freud'un tipik olarak vurguladığı *ikincil (bildirimsel, yansıtıcı) bilinç* biçiminin yanı sıra, bilincin iki (birincil) biçimi daha vardır: *duygulanımsal bilinç* ve *düşünüm öncesi algısal bilinç*. Bu son iki biçim dile bağımlı değildir. Birincil duygusal bilinç, Freud'un yukarıdaki uzun alıntıda bahsettiği bir şeydir. Bilinçdışı değildir. Hissedilebilir ama düşünülemez. Bölmesel belirsizliklerine rağmen Freud, duygulanımsal bilincin birincil doğasını kabul etmiştir. Ayrıca, düşünüm öncesi algısal bilincin bile içsel olarak aktive edildiğini dolaylı olarak kabul etmiş görünmektedir.⁷⁶⁷

Yüklenmiş sinirsel donatılar, hızlı aralıklı uyarımlarla tamamen geçirgen algı-bilinç sistemine gönderilir ve geri çekilir. Bu sistem bu şekilde yüklendiği sürece algıları alır (bunlara bilinç eşlik eder) ve uyarıyı ileriye doğru bilinçdışı bellek sistemlerine iletir; fakat (içsel) yükleme geri çekilir çekilmez bilinç söner ve sistemin işleyişi durur. Sanki bilinçdışı, algılayıcıları algı-bilinç sistemi aracılığıyla dış dünyaya doğru uzatır ve ondan gelen uyarıları örnekler örneklemez, onları aceleyle geri çeker.⁷⁶⁸

Freud'a göre algı duyargalarını “içeriden” “bilinçdışı” genişletmektedir. Ancak, söz konusu *kateksis*, duyargalar kortikal algı-bilinç sistemine ulaşana kadar bilinçdışı kalır. Bu, Freud'un modelinde basit algısal bilincin bile nihai olarak içsel olduğunu ortaya koymaktadır. Şimdi, Freud'un katektik “duyargalar”ın kortekse ulaşana kadar bilinç oluşturmamalarını düşünmekte yanlışlığını iddia edersek, o zaman farklı bir formülasyona ulaşılır. Bu formülle daha tutarlı olan modern nörobilimin bulguları şu şekilde ifade edilebilir: Bilinç kortekse ulaşana kadar hisseldir, bu noktada bilinçli algı haline gelir. Bu, daha sonra kelimelerle (“bildirimsel” ikincil bilinçte: “bu duygu

⁷⁶⁶ Mark Solms, “The Unconscious,” 14.

⁷⁶⁷ Mark Solms, “The Unconscious,” 14.

⁷⁶⁸ Sigmund Freud, *A Note Upon The Mystic Writing-pad*, in *Standard Edition of The Complete Works of Sigmund Freud*, Vol. XVI, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth, 1923), 231.

banaya aittir ve ben bunu hissediyorum”) yeniden temsil edilebilecek veya edilemeyecek olan nesnelerin birincil bilincine yol açar.⁷⁶⁹

Birincil bilincin ortaya çıkışının ardından ve insanlarda dille birlikte üst-düzey bilincin evrimsel belirışinden sonra, sağkalımla ilgili en mühim kapsamlı değerlerden biri benliğin sürekliliği ve tutarlılığı olmuştur. Yeniden-kategorileştirici belleğe imkân tanımak için bozulmuş bir sistem içinde aralıksız işleyen yeniden-giriş⁷⁷⁰, kesintisiz devam eden içsel ve dışsal değişime rağmen, bu sürekliliğin elde edebileceği temel bir mekanizma sağlamaktadır. William James’i ilgilendiren çelişki -anlık bilinçli durumlar, istikrarlı bir şimdiki zaman birliği ya da kişisel özdeşlik duyusu yaratacak şekilde, önceki muhtelif durumlarla nasıl uzlaştırılabilir- ancak kişi, algı ve belleğe dayalı sistemler arasındaki yeniden-giriş tarafından dayatılan işlevsel bütünleşmenin dinamik doğasını anladığı vakit çözülür. Böylesi bir benlik, dil merkezleri ve kavramsal merkezler arasında yeni bir yeniden-girişli bağlantı dizisi kurulduğu zaman evrimin ilerleyen aşamalarında beliriveren üst-düzey bilinç yetisine sahip insanlarda ortaya çıkar. Önerilen bu model bilincin altında yatan nöral mekanizmaları anlamak için nöroanatomi ve nörofizyolojik zemin sağlamaktadır.⁷⁷¹ Bilincin bildirimselliğinin araştırılması bilinçdışı mekanizmalarla ilgili bilimsel yöntem sunmaktadır. Bilinci takip ederek bilinçdışının izinin sürülmesini sağlamaktadır.

3.5.6. Algı-Bilinç ve Bilinçöncesi Sistemler Kendi İçlerinde Bilinçdışı mıdır?

Körgörüş nöropsikoloji literatüründe en bilinen bilinçdışı algılama olgusudur. Nörolojik bir bozukluk olan körgörüş vakaları kişinin zihinsel durumunun mutlaka bilincinde olmadığını göstermektedir. Lawrence Weiskrantz’ın körgörü ile ilgili deneysel çalışmalarından biri olan D.B. vakasında, tedavi amacıyla birincil görsel korteksin sağ beyin yarı-küresindeki büyük bir bölümü alınan hasta sol görsel alanda

⁷⁶⁹ Mark Solms, “The Unconscious,” 15.

⁷⁷⁰ İnsan beyninde ayrı haritaları birbirine bağlayan paralel ve karşılıklı lifler arasındaki nöral ateşlenmeler bir haritadan diğerine gider sonra geri gelir ya da sürekli dinamik bir değişim içinde yeniden-giriş yapar. Bu değişim çeşitli haritaların işlevlerini eşzamanlar ve eşgüdümleyer. Yeniden-giriş, insanın bilinç modelinde merkezi bir rol oynamaktadır. Çünkü birincil bilinçte bir sahnenin yaratılması için hayati önemdeki güvence alan şey, yeniden-giriştir. Bkz. Edelman and Tononi, *Bilincin Evreni*, 151.

⁷⁷¹ Edelman and Tononi, *Bilincin Evreni*, 155-56.

tümüyle kör olduğunu ve hiçbir şey görmediğini bildirmiştir.⁷⁷² Ancak bu alana bir dizi üç saniyelik ışık tutulduğunda ve ışıkla ilgili (yanıp yanmadığı, yerinin neresi olduğu) tahminlerde bulunması istendiğinde %92 oranında doğru tahminde bulunmuştur.⁷⁷³ Hastaların gösterdiği bu görsel beceride hangi beyin sapı ve yolakların iş gördüğü araştırmacıların daha büyük ilgisini çekmiş olsa da hâlâ kesin bir sonuca ulaşılammıştır. Bir fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRG) çalışmasında, körgören bir hastanın özellikle doğru tahminlerde bulunduğu sırada süperior kollikulusta hücresel aktivitenin arttığı gözlenmiştir. Daha yakın tarihli çalışmalar, lateral genikulat girus ile korteksteki görsel alanlar arasında doğrudan bağlantılar olabileceğini göstermektedir. Bu bağlantıların körgörüş olgularında motor bölgeleri uyarmaya yetecek kadar güçlü, ama bilince ulaşamayacak kadar zayıf olduğunu ileri süren⁷⁷⁴ teorisyenler bulunmaktadır.⁷⁷⁵

Kortikal körlükten mustarip olan bu tür hastalar gördüğünün farkında olmadan yani bilinçdışı görmektedirler. Böyle olmasının nedeni, bazı görsel bilgilerin retinadan korteksin -görsel *bilinçlilik* üretmeyen ama aldıkları görsel bilgiyi de işleyecek şekilde donanmış olan- başka sağlam bölgelerine yansıtılmasıdır. Başka bir deyişle, görsel bilgi söz konusu olduğunda bu hastalar “zombiler” gibi davranırlar. Beyinleri görsel hesaplar yapar, fakat görme bilincine sahip değildirler.⁷⁷⁶ Aynı şey diğer bilişsel yetiler için de geçerlidir. Amnezik (bellek kaybı yaşayan) hastaların da bilinçdışı hatırladıkları ve yine benzer şekilde, bölünmüş beyin hastalarının da diğer yarımkürenin erişemeyeceği bir bilgi verildiğinde bilgiyi bilinçdışı olarak işleyebildiği saptanmıştır.⁷⁷⁷

⁷⁷² Lawrence Weiskrantz, *Blindsight: A Case Study and Implications* (Oxford: Clarendon Press,1986), 20-32.

⁷⁷³ Weiskrantz, *Blindsight*, 74-5.

⁷⁷⁴ Bkz. Geraint Rees, Gabriel Kreimann Christof Koch, ”Neural Correlates of Consciousness in Humans”, *Nature Reviews Neuroscience* 3, 4 (2002), 261-70.

⁷⁷⁵ Tefik Alıcı, “Bilincin Nörofizyolojik Mekanizması,” *Kognitif Nörobilimler* içinde, ed. Sirel Karakaş (Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri,2010), 33.

⁷⁷⁶ Mark Solms and Oliver Turnbull, *Beyin ve İç Dünya: Öznel Deneyimin Sinirbilimine Giriş*, çev. Hakan Atalay (İstanbul: Metis Yay., 2012), 89.

⁷⁷⁷ Solms and Turnbull, *Beyin ve İç Dünya*, 90.

Algı, bilinç ve bilinçöncesi sistemlerin kendi içlerinde bilinçdışı olduğu şeklindeki formülasyonun, Freudcu metapsikoloji için önemli çıkarımları vardır.⁷⁷⁸ Görmenin bilinçdışı gerçekleşmesi (körgörü), algının kendisinin bilinçdışı bir süreç olduğunu ima etmekte ve bilincin algıya ne eklediği sorusuna götürmektedir. Bu sorunun cevabı bilincin nihai olarak haz-haz olmayan serisinden türetilen hissetmeyi⁷⁷⁹ eklediğidir. Yani bilinç, algıya değer katmakta; insanın şunu bilmesini sağlamaktadır: “Bu konuda ne hissediyorum; bu benim için iyi mi kötü mü?” Bilincin ortaya çıkmasına neden olan biyolojik değerlerin ölçüğü açısından ise, “bu durum benim hayatta kalma ve türümü sürdürme şansımı arttırır mı yoksa azaltır mı?” konusunda insanın karar vermesini sağlamaktadır. Bilincin algıya eklediği şey budur.⁷⁸⁰ Bu, belirli durumlarda karar verirken hislere kulak vermenin önemine işaret etmektedir. Üstelik bu hislerin neye tepki verdiği her zaman bilinmemektedir.⁷⁸¹ Bilinç algıya eklediği his aracılığıyla belirli bir durumun ne anlama geldiğini ve dolayısıyla bu konuda ne yapılacağını söylemektedir - en basit ifadeyle: yaklaşmak mı yoksa geri çekilmek mi? Bu tür bazı kararlar “koşulsuzdur”; yani, otomatik olarak yapılırlar. İşte içgüdüsel tepkiler budur; bizi kendimiz için öğrenmenin doğasında bulunan tehlikelerden koruyan genel tahmine dayalı modeller sağlarlar. Bu tür otomatik tepkiler, Freud'un *haz ilkesi* olarak adlandırdığı ilkel zihinsel işleyiş biçimiyle açıklanmaktadır.⁷⁸²

Psikanalizde egonun (benliğin) görevi organizmayı acıdan korumak ve doyum sağlamaya çalışmaktır. Çocukluğun ilk dönemlerinde organizma daha çok acıdan kaçma ve *haz ilkesinin* etkisi altındadır. Zamanla gelişen ego (benlik) karar verme ve

⁷⁷⁸ Mark Solms, “The Conscious Id,” *Neuropsychanalysis* 15 (2013): 5-19.

⁷⁷⁹ Antonio Damasio, *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness* (New York: Harcourt Brace 1999), 283-84; Antonio Damasio, *Self Comes to Mind*, 175.

⁷⁸⁰ Solms, “The Unconscious,” 15.

⁷⁸¹ Jonah Lehrer, *Karar Anı: Beynimiz Karar Vermemizi Nasıl Sağlıyor?*, çev. F.Burak Aydar (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2016), 250.

⁷⁸² Solms “The Unconscious,” 15.

gerektiğinde erteleyebilme gücünü kazanır. İd için bekleme ve erteleme söz konusu değildir. İd de egemen olan haz ilkesine karşılık ego da gerçeklik ilkesi egemendir.⁷⁸³

Hayatta kalıplaşmış içgüdüler tarafından tahmin edilemeyen çok sayıda durum meydana gelmektedir. Bu, deneyimden öğrenmenin ve dolayısıyla Freud'un *gerçeklik ilkesi* dediği tüm işleyiş tarzının amacıdır. Gerçeklik ilkesi, haz ilkesini sınırlamak için ikincil süreç⁷⁸⁴ engellemesini kullanmakta ve içgüdünün yerine yalnızca düşünmenin sağlayabileceği esnek çözümler koymaktadır. Bu nedenle gerçeklik ilkesinin amacı, dünyanın bireyselleştirilmiş bir tahmine dayalı modelini inşa etmektir. Freud, düşünmeyi “deneysel eylem” (yani sanal veya imgesel eylem) olarak adlandırmıştır. Çağdaş nöropsikolojide buna “çalışma belleği” denir. Çalışma belleği, tanımı gereği bilinçlidir. (Bütün biliş bilinçli değildir.) Çalışma belleğinin işlevi, kişi bir çözüm bulana kadar bir problemin üstesinden gelmenin yolunu hissetmektir. His kişiye, ne zaman iyi bir çözüm bulduğunu belirleyen biyolojik değerler ölçeğinde nasıl olduğunu söyler. Düşünmek sadece problemler ortaya çıktığında gereklidir. Bu (problem) duygulanımın bilinçli “mevcudiyetini” ve dolayısıyla algı ve biliş nesnelere dikkati yaratmaktadır. Bununla birlikte, gerçeklik ilkesinin (deneyimden öğrenmenin) tüm amacı, kişinin tahmin modelini geliştirmektir; yani, sürpriz olasılığını en aza indirmek - problemleri çözmek - ve böylece bilince duyulan ihtiyacı en aza indirmektir.⁷⁸⁵

Freud'un ikincil süreci, "serbest" dürtü enerjilerinin bağlanmasına dayanmaktadır. Bu tür bir bağlanma (yani engelleme), Freud'un bilinçöncesi egoya atfettiği düşünme işlevi için kullanılabilecek bir uyarıcı aktivasyon rezervi yaratmaktadır. Aslında, Freud en eski ego kavramını, onu, birbirleri üzerinde tamamlayıcı inhibitör etkiler uygulayan “sürekli olarak yüklenen” nöronların bir ağı olarak tanımlamıştır.⁷⁸⁶ Bu,

⁷⁸³ M. Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları* (Ankara: Hekimler Yayın birliği, 1995), 35.

⁷⁸⁴ Çocukluğun ilk dönemlerindeki ilkel ve gerçeği tanımayan düşünce biçiminden (birincil süreç) , zamanla olgunlaşma ve öğrenme ile ayrılarak gelişen bilinçli mantıksal düşünceye “ikincil süreç” adı verilir. Bkz. Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 10.

⁷⁸⁵ Mark Solms, “The Unconscious,” 16.

⁷⁸⁶ Bkz. Sigmund Freud, “Project for a Scientific Psychology,” in *Standard Edition the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol.I* (London: Hogarth, 1950/1895), 281-397.

Robin L. Carhart-Harris ve Karl Friston'ı⁷⁸⁷ Freud'un ego *birikimini* çağdaş nörobilimin *varsayılan mod ağı* ile eşitlemeye sevk etmiştir. Her ne olursa olsun, Karl Friston'ın⁷⁸⁸ çalışması, Freud'unkiyle aynı Helmholtzcu enerji kavramlarına dayanmaktadır. Onun modeli (hangi tahmin hatası veya "sürpriz" açısından -serbest enerjiyle eşitlenir- dünyanın daha doğru modellerinin kodlanması yoluyla en aza indirilir ve daha iyi tahminlerle sonuçlanır) Freud'un modeliyle tamamen tutarlıdır. Freud'un gerçeklik ilkesini nicelleştirme ve deneysel modellemenin gerektirdiği tüm avantajlarla birlikte bilgisayarlı terimlerle yeniden kavramsallaştırmaktadır. Bu görüşe göre, serbest enerji -tahmin hataları nedeniyle bağlı halden salınan veya bağlı durumdan bloke edilen enerji - duygudur.⁷⁸⁹

Friston'ın modelinde, algı ve bilişte "teşvik edici belirginliği" (ve dolayısıyla bilinçli dikkati) artıran tahmin hatasının (sürprizin aracılık ettiği) biyolojik olarak kötü bir şey olduğunu belirtilmesi son derece ilgi çekicidir. Beynin dünyayı öngören modeli ne kadar doğruysa o kadar iyidir; bu durum, daha az sürpriz, daha az belirginlik, daha az dikkat, daha fazla otomatiklik demektir.

İlk olarak ikincil süreç bilişine yol açan gerçeklik ilkesinin amacı, deneyimlerden öğrenme yoluyla çözümler bulmaktır. Bir çözüm bulunduğunda, bilinçdışı bir tahmin modeli şeklinde otomatikleştirilir: "Bu olduğunda, ben sadece bunu yaparım; Bunu düşünmüyorum bile." Bir problem çözüldükten sonra düşünmek artık gerekli değildir. Bu nedenle, düşünmenin amacı, öznenin öngörülemeyen durumlarda "kendi yolunu hissetme" ihtiyacını ortadan kaldıran düşünmeme, otomatiktir. Başka bir deyişle, bilişin ideal amacı, bilinçli işlemden vazgeçip onun yerine otomatikleştirilmiş işlemeyi koymaktır.⁷⁹⁰ Freud için zihnin kendisi bilinçdışıdır,

⁷⁸⁷ Bkz. Robin L. Carhart-Harris and Karl Friston, "The Default Mode, Ego Functions and Free Energy: A Neurobiological Account of Freudian Ideas," *Brain*, 2010, 133: 1265-83.

⁷⁸⁸ Bkz. Karl Friston, "The Free-Energy Principle: A Unified Brain Theory?" *Nature Reviews Neuroscience* 11(2010): 127-38.

⁷⁸⁹ Mark Solms and Karl Friston, "Consciousness by Surprise," *Oral Presentation (Solms) and Discussion (Friston) at The International Psycho-analytical Association and Research Conference*, filmed by March 2014, at Sigmund Freud Institute, Frankfurt, video, 57:48, www.youtube.com/watch?v=xP8Y2f1I0jE.

⁷⁹⁰ Solms, "The Unconscious," 17.

bilinçte sadece zihnin mevcut süreçlerinin algılanmasıdır. Bu apaçık bir soru doğurmaktadır: Algılamayı kim yapmaktadır?⁷⁹¹

3.6. Bastırma: Erken Otomatikleştirme

Benliğin savunma düzeneklerinden ilk tanımlanan ve bütün öbür düzeneklere de temel olan bastırma, dürtü, anı ve deneyimlerin bilinçdışına itilmesi, orada tutulmasıdır. Çocukluk döneminden itibaren bilinçdışına itilen ve orada tutulan dürtüler, istekler, anılar genellikle bilinç düzeyine çıkması benlikçe kabul edilemez niteliktedir. Bir başka deyişle, bunlar üstbenlikçe yargılanarak yasaklanan ve benliğe acı, bunaltı veren öğelerdir. Bu nedenle benlikçe bastırırlar. Bastırma, her insanın kullandığı bir savunma olmakla birlikte, insan yaşamındaki bastırdıkları oranında, yeni uyum yolları öğrenmede güçlük çekebilmektedir.⁷⁹²

Bastırma, bilincin düşünmede oynadığı rolle ilişkilidir. Düşünmenin amacı bellek izlerinin güncellenmesidir. Günümüzde bu süreç *yeniden sağlamlaştırma* olarak adlandırılmaktadır. Yeniden sağlamlaştırma, daha önce birleştirilmiş anıların, birleştirilmiş bellek izlerinin yeniden etkinleştirilmesi yoluyla değişken hale getirildiği nöral bir süreçtir.⁷⁹³ Bastırılmış anıların, zamanından önce sağlamlaştırılmış çözümleri -aslında çözüm olmayanlar- sürekli hatalara yol açan tahminlerdir. Bu nedenle, nevrotik semptom oluşumuna neden olan “bastırılanın geri dönüşü” tehdidi her zaman mevcuttur. İnsanın yetersiz çözümleri otomatikleştirmesinin nedeni, bilişsel bilincin son derece sınırlı bir kaynak olmasıdır. Zihinsel hayatın ne kadarının bilinçli olduğu sorusunu ele almanın, her biri farklı yanıtlara sahip olan çeşitli yöntemleri vardır. Ama hepsinin gösterdiği şey, bilincin, zihnin çok sınırlı bir parçası olduğudur. Örnek olarak, bilincin kapsamı zamanın belli bir anında bir insanın akılda tutabilebileceği (çalışma belleğinde işlemlenebilecek) bilgi miktarıyla eşitlendiğinde bilincin sınırlarını görmek şaşırtıcı olacaktır.⁷⁹⁴

⁷⁹¹ Solms and Turnbull, *Beyin ve İç Dünya*, 81-2.

⁷⁹² Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 44.

⁷⁹³ Bkz. Karim Nader and Einar E. Einarsson, “Memory Reconsolidation: An Update,” *Annals of the New York Academy of Sciences* 1191 (2010): 27-41.

⁷⁹⁴ Solms and Turnbull, *Beyin ve İç Dünya*, 91.

Klinik nöropsikolojiden bildiğimiz gibi, tipik insan beyni, çalışma belleğinde yalnızca yedi birim (artı veya eksi bir) bilgi tutabilmektedir. Bu rakamı kalıcı olarak depolanan bilgi miktarıyla karşılaştırmak, otomatikleştirme ihtiyacının kapsamına dair bir fikir vermektedir. Çözümeyen bir problemle karşı karşıya kalan insanoğlu için, çalışma belleğinin değerli kaynaklarını kayıp bir nedene adanmak yerine yetersiz bir çözümü otomatikleştirmeyi yeğ tutmak daha iyi görünmektedir. Çözülemez problemlerle özellikle çocukluk çağında oldukça sık karşılaşılmaktadır. Çocukluk çağında yaşanan zihinsel çatışmalar bastırılmaya eğilimlidir. Çatışma çözümlemeyen problemin bir diğer adıdır. Bastırmanın (erken otomatikleştirme) trajedisi, çocukça çözümleri güncellemeye karşı bağışıklığı olmasıdır. Bu nedenle, psikanalitik terapidaki temel görev, otomatikliği kaldırmak, bir kez daha bilinçli kılmak, yeniden sağlamlaştırmanın gerçekleşmesine izin vermek ve ardından daha iyi çözümleri otomatikleştirmektir.⁷⁹⁵

Öğrenmenin amacı, geçmiş deneyimlere dayanarak gelecekteki davranışlara rehberlik edecek kadar geçmişin gerçek kayıtlarını tutmak değildir. Öğrenmenin amacı, kısacası, tahminleri, gerçekliğin tahmin modellerini, dünyadaki ihtiyaçların nasıl karşılayabileceğine dair tahmin modellerini şekillendirmektir. Bu nedenle bellek çoğunlukla örtük olarak çalışır; söz konusu eylemler öngörülen sonuçları getirdiği sürece, mevcut eylemlerinizin geçmişteki temelini bilinçli olarak farkında olmanın hiçbir yararlı amacı yoktur. Yalnızca tahmin edilen sonuçlar gerçekleşmediğinde, tahmin hatası meydana geldiğinde, geçmiş deneyimi bilince getirmek gerekli hale gelmektedir. Tahmin hatası, şimdiki eylemlerin temelini yeniden belirgin hale getirir - ve bir kez daha dikkati (bilinci) hak eder - çünkü tam da geçmiş öğrenme bölümü tarafından üretilen tahminin şimdi gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yeniden sağlamlaştırma, o zaman, basitçe tahmini iyileştirir.⁷⁹⁶

⁷⁹⁵ Bkz. Robert Smith & Mark Solms, "Examination of the Hypothesis that Repression is Premature Automatization: A Psychoanalytic Case Report and Discussion," *Neuropsychoanalysis* 20, 1 (2018): 47-61.

⁷⁹⁶ Solms, "The Unconscious," 18-9.

Helmholtz'un 1866 yılında "bilinçdışı çıkarımlar"⁷⁹⁷ olarak adlandırdığı biyolojik olarak başarılı anılar, güvenilir öngörücü algoritmalarıdır. Bilinçli olmalarına gerek yoktur. Aslında, bilinçli hale gelir gelmez artık anı olarak adlandırılmayı hak etmezler, çünkü o noktada tekrar değişken hale gelirler. Bu, Freud'un ünlü "bir bellek izi yerine bilinç ortaya çıkar"⁷⁹⁸ dediğinde aklında olan şey gibi görünmektedir. İki durum -bilinç ve otomatikleştirilmiş algoritma- karşılıklı olarak uyumsuzdur. Aynı anda aynı nöral birleşimden ortaya çıkamazlar.⁷⁹⁹

Kısacası, "bilişsel" bilinçdışı yalnızca geçerli tahmine dayalı algoritmalarından oluşmaz. Öğrenmenin nihai amacının mükemmel öngörü modellerinin üretilmesi olduğu doğru olsa da -bu, bilince ihtiyaç duyulmayan bir durum- yaşamın karmaşıklığı bu idealin ulaşılamazlığı kadardır. Gerçek hayat belirsizlik ve sürprizle ve dolayısıyla bilinçle doludur. Yani çözülmemiş problemlerle doludur. Sonuç olarak, bilişsel bilincin sınırlı kapasitesini göz önünde bulundurarak yaşama işine devam edebilmemiz için sıklıkla mükemmel olmayan tahmin algoritmalarını otomatikleştirmemiz gerekmektedir. Bu nedenle, dünyadaki bir ihtiyacın nasıl karşılanacağını yeterince tahmin etmeden önce birçok davranış programının otomatikleştirilmesi - bilinçdışı hale getirilmesi - gerekir. Bu, özellikle, istediğimiz şeyleri elde etmemizin imkânsız olduğu gerçekliğe hâkim olamayacağımız bir dönem olan çocuklukta üretilen tahminler için geçerlidir. Sonuç olarak, erken otomatiklik için önlenemez gereklilik bastırmanın temelidir. Bu, bastırılmış anıların neden her zaman bilinçliliğe dönmekle tehdit ettiğini açıklığa kavuşturabilir. Gerçekle bağdaşmazlar (Örnek olarak, transferansta/aktarımda). Bu, bilinçdışının bastırılmış bölümünün neden zihnin yeniden birleştirmeyi en acil talep eden ve bu nedenle de psikoterapötik ilgiyi en zengin biçimde ödüllendiren bölümü olduğunu açıklığa kavuşturabilir. Bu formülasyon, bilişsel bilinçdışı ile dinamik bilinçdışı arasındaki

⁷⁹⁷ Bkz. Hermann von Helmholtz, "Concerning the Perceptions in General," in *Helmholtz's Treatise on Physiological Optics, The Perceptions of Vision, Vol.III*, trans. James P.C. Southall (Wisconsin: George Banta Publishing Company, 1925), 1-37.

⁷⁹⁸ Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principle*, in *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XVIII*, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth, 1920), 25.

⁷⁹⁹ Solms, "The Unconscious," 19.

ayrımı ortadan kaldırır. Dinamik bilinçdışı, bilişsel bilinçdışı ile aynı şekilde oluşur; tek fark, otomatikleştirilmiş tahminlerin oluşturulduğu temelin meşruiyetidir.⁸⁰⁰

3.7. Çağdaş Felsefede Bellek

Belleğin tek bir zihinsel yeti olmadığı fikri uzun bir tarihe sahiptir, ancak yirminci yüzyılın ortalarında deneysel ve biyolojik araştırma konusu haline gelmiştir. William James 1890 yılında *Principles of Psychology* (*Psikolojinin İlkeleri*)'da alışkanlık ve bellek üzerine ayrı bölümler yazmıştır.⁸⁰¹ Fransız filozof Henry Bergson (1859-1941)'un 1896 yılında yayımlanan *Matière et Mémoire* (*Matter and Memory-Madde ve Bellek*) adlı eserinde benzer bir ayırma bulunmuştur: geçmişimizi temsil eden bellek ve temsili olmayan ama geçmişin etkisinin şimdiki zamanda sürmesini sağlayan bellek. Birincisi geçmiş olduğu gibi temsil ederken, ikincisi alışkanlık, geçmiş eylemi tekrarlama ile ilgili anılardan oluşur. Geçmiş temsil ettiği kesin olarak kabul edilmeyen bu ikinci bellek türü, mevcut eylemin amacına hizmet eder.⁸⁰² Bergson'a göre bellek hiçbir düzeyde, maddeden türeyen bir şey değildir; tam tersine, madde, daima belli bir süreyi işgal eden somut bir algı içinde kavradığımız haliyle, büyük ölçüde bellekten tüer.⁸⁰³ İngiliz psikolog William McDougall (1871-1938) 1923 yılında yayımlanan *An Outline of Psychology* (*Psikolojinin Ana Hatları*) adlı eserinde belleği açık ve örtük tanıma belleği hakkında yazmıştır.⁸⁰⁴ Bellek hakkında ortaya konan ilk önerilerin terminolojileri farklı olsa da fikirler benzerdi ve belleğin iki türünü içeren dikotomi söz konusuydu. Bellek ilgili çalışmalar ilerledikçe çeşitli savlar öne sürülmüştür. Örnek olarak, yapay zekâ literatürü, bildirimsel ve prosedürel bilgi arasında bir ayırım getirmiştir.⁸⁰⁵ Yine de kurulan yapılar felsefe ve psikolojide genellikle soyuttur ve beynin bilgiyi nasıl depoladığı ile ilgili biyoloji ile bağlantıları belirsizdir. Bellekle ilgili biyolojik bilgiye sahip olmak beletin

⁸⁰⁰ Solms, “The Unconscious,” 19-20.

⁸⁰¹ Bkz. William James, “Habit,” in *The Principles of Psychology, Vol I* (New York: Henry Holt and Company, 1931/1890), 104-27; William James, “Memory,” in *The Principles of Psychology, Vol I* (New York: Henry Holt and Company, 1931/1890), 643-89.

⁸⁰² Henry Bergson, *Matter and Memory*, trans. Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer (London: George Allen and Unwin Ltd., 1911), 89.

⁸⁰³ Bergson, *Matter and Memory*, 237.

⁸⁰⁴ William McDougall, *An Outline of Psychology* (London: Methuen and Co., 1928), 308.

⁸⁰⁵ Terry Winograd, “Frame Representations and the Declarative-Procedural Controversy,” in *Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science*, ed. Daniel G. Bobrow and Allan Collins (New York: Academic Press, 1975), 185-210.

somutlaştırılmasını sağlar mı? Bellekle ilgili ortaya konulan terminolojiye daha az mı ihtiyaç duyulur?

Artık, farklı beyin sistemleri tarafından desteklenen farklı bellek türleri olduğu açıktır. Çalışma belleği ile uzun süreli bellek arasında önemli bir ayrım yapılabilir. Uzun süreli bellek, açık (bildirimsel) bellek ve alışkanlıkları, becerileri, hazırlamayı ve basit koşullanma biçimlerini içeren örtük (bildirimsel olmayan) bellek biçimleri koleksiyonuna ayrılabilir. Bu hafıza sistemleri çeşitli şekillerde hipokampus ve parahipokampal girustaki ilgili yapılara olduğu kadar amigdala, striatum, serebellum ve neokortekse de bağlıdır. Açık (bildirimsel) ve örtük (bildirimsel olmayan) belleğin keşfi ile bilinç ve bilinçdışı ile ilişkilerinin araştırılması bilinçdışı ve benlik ilişkisini açıklayabilecek bilgiler sunacaktır.

Bilişsel bilim alanında çalışan araştırmacılar, insan belleğinden genellikle bir çeşit bilgi işlem aleti olarak bahsederler – bilgiyi depolayan, muhafaza eden ve bilgiye tekrar erişen bir bilgisayar. Bu tarz bir analogi belleğin önemli özelliklerinden bazılarını yansıtsa da, geçmişimizdeki olayları ve olay zincirlerini hatırlamanın öznel bir deneyim olma niteliğini dışarıda bırakır. Öznel deneyime gereksinim duymadan hatırlamayı sağlayan bellek sistemleri semantik bellek⁸⁰⁶ ve yöntemsel bellek⁸⁰⁷ olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰⁸ Geçmişteki olayları açık bir biçimde hatırlamaya dair öznel deneyimin, onu belleğin diğer kullanımlarından ayıran, belleği bilgi depolama ve gerektiğinde bulup çıkarma aygıtı olarak tasvir eden bilimsel analizlerde genellikle gözden kaçırılan bir yönü vardır. Erişilen bilginin bir anı olarak tecrübe edilmesi için, belirli bir zaman ve mekân bağlamında ve belli ölçüde kişinin kendisiyle –onun bizzat olayın içinde yer alması suretiyle- bağlantılı anımsanması gerekmektedir. Psikolog Endel Tulving⁸⁰⁹ bu tarz bir hatırlamanın, hayatlarımızı

⁸⁰⁶ Semantik bellek, ne zaman, nerede, nasıl kazanıldığından bağımsız olarak genel, tanımsal bilgileri içeren, içinde kelimelerin, anlamların, niteliklerin, kuralların vs. saklandığı anlamsal bellektir.

⁸⁰⁷ Yöntemsel bellek, motor becerilere, alışkanlıklara ve belli şeylerin nasıl yapılacağına ilişkin –know-how belleği de denilen- bellektir.

⁸⁰⁸ Daniel L. Schacter, Belleğin İzinde: Beyin, Zihin ve Geçmiş (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2022), 35.

⁸⁰⁹ Kanadalı deneysel psikolog ve bilişsel nöroblimcidir.

özgün kılan kişisel olayları açıkça hatırlamamızı sağlayan *epizodik (olaysal) bellek*⁸¹⁰ özel bir sisteme dayandığını ileri sürmüştür. Her epizodik bellek analizi, hatırlama eylemini gerçekleştiren, Tulving'in *anımsayıcı* olarak adlandırdığı kişinin öznel deneyimini göz önüne almak zorundadır. Tulving, hatırlayan ve hatırlanan arasındaki yakın ilişkinin altını çizerek şöyle bir gözlemde bulunur:⁸¹¹

Hatırlama deneyimine özgü bilinç durumu, anımsayıcının hem anının asıl olayın, parçalar hâlinde ve bulanık bile olsa da, üç aşağı beş yukarı gerçek bir kopyası olduğu hem de olayın kendi geçmişinin bir parçası olduğu yönündeki inancını içermektedir. Hatırlama, anımsayıcı için, zihinsel zaman yolculuğudur, geçmişte olmuş bir şeyin bir anlamda yeniden yaşanmasıdır.⁸¹²

Tulving'in öne sürdüğü *zihinsel zaman yolculuğu* anımsayıcıyı yani özneyi zaman ve mekânın fiziksel sınırlarından ayırmaktadır. Zihinsel zaman yolculuğu şu an fiziksel olarak başarılamayan bir yolculuğu yapmamızı sağlar. Geçmişteki anıları saniyeler içinde hatırlarken ya da geleceği tahayyül ederken zihinden başka hiçbir bilim-kurgusal aygıt gereksinim duyulmaz. Öznel hatırlama deneyimini açıklayabilecek biyolojik temeller keşfedilse de benliğin bilen-bilinen yönünün⁸¹³ varlığına çektiği dikkat açısından önemlidir.

Öznel bakış açısının bellek, bilinç, bilinçdışı ve benlik etkileşimi kapsamında değerlendirilmesini sağlayan iki hatırlama biçimi sırasıyla *alan* ve *gözlemci* anıları olarak anılmaktadır. Alan ve gözlemci anıları arasındaki ayrım üzerine ilk yazarlardan biri olan Freud, bunun kendi kuramında önemli bir yeri olduğuna inanıyordu.⁸¹⁴ Freud bir gözlemci konumunda olunan gözlemci anılarının özgün olayı değiştirilmiş biçimleri olduğunu, çünkü bir olayın ilk olarak alan perspektifinden görüldüğünü iddia etmiştir. Hastalarının çocukluk anılarındaki gözlemci perspektifinin sıklığını fark eden Freud'a göre, bu erken döneme ait

⁸¹⁰ Epizodik bellek, belli bir zaman-mekân bağlamında öğrenilen, kişisel bilgiler ve olaylara ait sözel olmayan bilgiler içeren uzun süreli bellektir.

⁸¹¹ Schacter, *Belleğin İzinde*, 36.

⁸¹² Endel Tulving, *Elements of Episodic Memory* (Oxford: Clarendon Press 1983), 124.

⁸¹³ Stanley Klein'in ontolojik benliği şu şekilde aktarmaktadır: "... sadece bir beyne sahip olsaydım ve bilinçli bir yaşantım olmasaydı, var olmazdım." Klein benliğin iki veçhesinden diğeri olan epistemolojik benliğe (deneyimlenen-deneyimleyen) sahip olmasaydı bile öznel farkındalık şeklinde var olabileceğini ileri sürmektedir. Bkz. Klein, *İki Benlik*, 26.

⁸¹⁴ Schacter, *Belleğin İzinde*, 40.

anıların kurgusal bir doğası olduğu konusunda güçlü bir kanıttı.⁸¹⁵ Gözlemci olarak hatırlanan anıların alan anılarına kıyasla duygusal yoğunluğunun daha az olması duygusal yoğunluğun anımsayıcının olayı hatırlayış biçimi tarafından belirlenmiş olduğuna işaret etmektedir.⁸¹⁶

Öznel hatırlama deneyimleri davranışçılığın doktrinlerinin bu alanı da etkilemesiyle ancak son zamanlarda incelenmeye başlanmıştır. 1960'lar ve 1970'lerde, içinde öznel hatırlama deneyimlerine yer olmayan bir bilgi işlem metaforunu temel hareket noktası kabul eden bilişsel psikoloji yükselişe geçmiştir. Felsefeciler hatırlamanın nasıl bir şey olduğuna dair iç gözlemde yola çıkarak ikna edici açıklamalar sunmuş ancak bilim insanları bunları genellikle göz ardı etmişlerdir. Anımsayıcının öznel deneyimleri konusunda yazdığında Tulving'in tezlerini dayandırabileceği pek bir bulgu yok gibiydi.⁸¹⁷ Bilim insanları öznel deneyim bildirimlerinden elde edilen verileri deneysel bir kanıt olarak kabul ederlerse bellekle ilgili çağdaş felsefede geçmişten farklı ve şaşırtıcı bir konumlandırma yapılabilecektir.

3.8. Bilinçdışı Duygulara Yer Var mıdır?

Duygunun biyolojik altyapısını ilk inceleyen Charles Darwin olmuştur. Duyguların insanlar ve kültürlerin paylaştığı zihinsel durumlar olduğunun ayırdına varmıştır. İlgisini özellikle, duygularını saf ve güçlü biçimde ifade ettiklerini düşündüğü çocuklara yöneltmiştir. 1872 yılında yayımlanan *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi)⁸¹⁸ adlı eserinde duyguları türler arasında karşılaştırmalı olarak incelemiştir. İnsanın yanı sıra hayvan da duygunun bilinçdışı yönlerinin var olduğunu göstermiş ve bunların evrim süresince son derece iyi korunduğunu belirtmiştir. Eric R. Kandel⁸¹⁹, tüm duyguların

⁸¹⁵ Freud, "Screen Memories, 68-9.

⁸¹⁶ Schacter, *Belleğin İzinde*, 40

⁸¹⁷ Schacter, *Belleğin İzinde*, 39-40.

⁸¹⁸ Bkz. Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (London: John Murray Publishing, 1872).

⁸¹⁹ Viyana (1929) doğumlu nöropsikiyatrîst, nöronlarda hafıza fizyolojisi ile ilgili yaptığı çalışmalarla 2000 yılında Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü kazanmıştır.

iki bileşeni olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki bilinçdışı düzeyde başlayıp dışa yansıyan ifadeyle görünürlük kazanır. İkincisiyse öznel, içsel ifadedir.⁸²⁰

William James 1884 yılında yayımlanan "What is an Emotion?" (Duygu Nedir?) adlı makalesinde bilinçli deneyimin bedenin fizyolojik tepkisinden sonra ortaya çıktığını ileri sürmüştür. James'e göre, insan yoluna bir ayı çıkması gibi tehlikelerle karşılaştığı zaman bilinç düzeyinde tehlikeyi değerlendirip korku hissetmez, içgüdüsel ve bilinçdışı bağlamda tepki vererek kaçır. Hissedilen korku yaşanan olaydan sonra algılayıp değerlendirilir. James "algıyı takip eden bedensel durumlar olmasaydı, algı tamamen bilişsel, soluk, renksiz ve duygusal sıcaklıktan yoksun olacağını"⁸²¹ belirtmiştir.

Antonio Damasio⁸²²'ya göre, davranış ve bilinçli ya da bilinçli olmayan zihin ile bunları üreten beyin duygu (ve gizlediği pek çok olgu) hakkıyla hesaba katılmadığında sırlarını paylaşmayı red eder.⁸²³ Duygulardan (korku, öfke, üzüntü ya da tikslenme) söz edildiğinde gereklilikten ve bütün diğer aygıtlardan (ödül ve ceza aygıtları ile dürtü ve güdüler) da söz edilmektedir. Duygu ve his, çok sıkı bir döngünün parçaları olsalar da birbirlerinden ayrılabilir süreçlerdir. Duygular karmaşık, evrim tarafından tertiplenmiş otomatik eylem programlarıdır. Eylemlere belirli fikirleri ve biliş modlarını içeren bilişsel bir program eşlik eder ancak duygular dünyası yüz ifadeleri ve duruştan iç organlarda ve beden içi ortamdaki değişiklikler kadar, çoğunlukla bedenlerimizde yaşanır. Duygu hisleriye, duygu üretimi sırasında bedenimizde ve zihnimizde olanlara ilişkin bileşik algılardır. Beden açısından bakıldığında hisler eylemlerin kendileri değil, eylemlerin imgeleridir.⁸²⁴

Duygu bilincin dışsal yönelimli tüm içerikleri kaldırıldığında geriye kalan boyutudur. İnsan şimdiki zamandan ve geçmiş algılardan kaynaklanan tüm duygusal imgelerden

⁸²⁰ Eric R. Kandel, *Sıradışı Beyinlerden Öğrenebileceklerimiz*, çev. Işık Gündoğan (İstanbul: Kolektif Kitap, 2020), 198-99.

⁸²¹ William James, "What is an Emotion?", *Mind*, 9, 34 (1884): 188-205, 189-90.

⁸²² Portekiz kökenli Amerikalı (1944 doğumlu) Damasio, Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde psikoloji, felsefe ve nöroloji profesörüdür.

⁸²³ Antonio Damasio, *Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain* (New York: Pantheon Books, 2010), 108; Antonio Damasio, *Zihindeki Benlik: Bilinçli Beynin Gelişimi*, çev. Emek Akman (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2020), 111.

⁸²⁴ Damasio, *Self Comes to Mind*, 109; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 115.

yoksun olsa bile gene de bilinçli olacaktır ve iç durumun -çekirdek benliğin- gene de farkında olacaktır.⁸²⁵ Duygular içsel yönelimlidir, sadece kişinin kendisi hissedebilir. Duygu öznenin durumuna dair bir algıdır, nesne dünyasına dair değil.⁸²⁶ Peki duyguyu bilinçle mi bilinçdışı ile mi ilişkilendirebiliriz? Bilişsel ve duygusal nörobilimciler arasındaki ayrım bilinçdışında duyguların yerinin keşfine etki edeceğinden hareketle iki grup arasındaki farklılıklardan yola çıkarak duygunun yerini araştırmak en uygun yöntem gibi görünmektedir.

Duygusal nörobilimciler, bilişsel nörobilimcilerin insan merkeziliğinden (antroposentrizm) ve kortikal süreçlere aşırı odaklanmalarını eleştirmektedirler. Bilişsel yaklaşımın, filogenetik olarak eski kortikal yapılar tarafından ve bunlarla ilişkili içgüdüsel ve duygusal süreçler tarafından zihinsel yaşamda oynanan temel rolü gözden kaçırdığını iddia etmektedirler.

İnsandan çok hayvan araştırmalarına dayanan duygusal nörobilim geleneği, Paul D. Maclean⁸²⁷ (1913-2007)'in aracılığıyla⁸²⁸ Charles Darwin'in 1872 yılında yayımlanan *The Expression of Emotions in Man and Animals* (İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi) adlı eserine kadar geri götürülebilmiştir. 1960'lı yılların sonlarında MacLean tarafından tasarlanan "üçlü beyin"⁸²⁹ modeli modern

⁸²⁵ Solms and Turnbull, *Beyin ve İç Dünya*, 109.

⁸²⁶ Solms and Turnbull, *Beyin ve İç Dünya*, 110.

⁸²⁷ Amerikalı nörobilimci Yale Üniversitesi'nde psikoloji, psikiyatri ve beyin araştırmaları alanında çalışmalar yapmıştır.

⁸²⁸ Bkz. Paul D. Maclean, *The Triune Brain in Evolution: Role in Paleocerebral Functions* (New York: Plenum, 1990).

⁸²⁹ Son 200 milyon yılda filogenetik ve hiyerarşik olarak geçmişten günümüze doğru olan sırası ile (1) Sürüngen beyin: Maclean, komodo ejderhaları ile yaptığı çalışmalar neticesinde, sürüngen ve insan beyninin ortak özelliklerini tespit etmiştir. Sürüngen beyin, üst beyin sapı ve retiküler formasyon, orta beyin, hipotalamus, bazal ganglionlar (archipallium) ve beyinciğin (serebellum) çoğunu içerir; hayatta kalma ve kendini koruma, uyku-uyanıklık, yeme-içme, üreme, mülkiyet alanı, taklit, saldırganlık, ve sosyal yaşamın kurulması gibi stereotipik davranışlar ve hayati işlevler yoluyla biyolojik ve endokrin dengeye aracılık eder. (2) Eski memeli beyni: hipokampus, koku soğancığı, hipotalamus, amigdala ve singulat girus gibi başlıca yapıların yer aldığı limbik sistemi içerir. İlk memelilerde görülen limbik sistem, duygulara ve duygulanıma - uzun süreli belleği ve onunla ilişkili motivasyonu gerektirir- kişinin kendisi ve çevresine yönelik gerçeklik duygusuna, neyin doğru veya önemli olduğuna dair inanca, yavruların tanınması ve ebeveyn bakımı verilmesine aracılık eder. (3) Yeni memeli beyni: evrimsel süreçte en geç ortaya çıkan yeni memeli beyni (neokorteks), sözlü ve yazılı dil, aritmetik, rasyonellik, yaratıcı yetenekler ve zeka yoluyla kişilerarası iletişimin temelini oluşturur. Tipik insanlarda, gelişmiş ön loblarıyla yeni memeli

nörobilimde beyin ve davranışın diğer evrimsel modellerinden daha dikkat çekici ve tartışmalı bir model olmuştur. 1923 yılında nörobiyolog Christfried (Christofredo) Jakob (1866–1956)’un Arjantin, La Plata’da yayımlanan *Elements of Neurobiology* (*Nörobiyolojinin Unsurlar*) adlı eserinde biyolojik ve nöral evrimi konusundaki derin anlayışına dayanan bir "tripsişik" beyin sistemi formüle etmişti. Tarihsel bir bağlamda, 1923 yılı aynı zamanda Freud’un *Ego ve İd* adlı eserinin yayınlandığı yıldır. Psikanalizin kurucusu, *Ego ve İd* adlı eseriyle aygıtla ilgili üçlü modelini sağlamlaştırmıştır. İnsan zihninin üçlü sistemleri, Platon ve Aristoteles’ten beri varsayılmıştır; Robert J. Sternberg’in üçlü insan zekâsı kuramı⁸³⁰ gibi, çağımıza kadar devam etmektedirler. Hem Jakob hem de MacLean’in uzun ve seçkin kariyerlerinin önemli bir bölümünü karşılaştırmalı ve özellikle sürüngen nörobiyolojisine yatırmış olmaları gerçeği nöroevrimsel modeli ilgi çekici kılmaktadır.⁸³¹ Maclean’ın başlattığı nöroevrimsel modele dayanan gelenek “duygusal nörobilim” terimini icat eden Jaak Panksepp (1943-2017)⁸³²’in çalışmasıyla⁸³³ kendini ortaya koymuştur.

Freud’un id kavramına, bilişsel nörobilimde yer verilmezken duygusal nörobilimde çalışmanın temel nesnesidir.⁸³⁴ Panksepp, araştırma odağını memeli beyninin “birincil süreçleri”, doğuştan gelen içgüdüsel duygulanımlar olarak tanımlamaktadır. Bunların insanlarda evrimsel olarak korunduğunu, davranışta temel olan, fakat büyük ölçüde tanınmayan bir rol oynadıklarını savunmaktadır. Bu nedenle, Panksepp’in bu

beyni,] akla ve sembolik dile hizmet eder; soyutlama, çağrışım, imgelem gibi konularında ayrıcalıklı özelliklere sahiptir.

⁸³⁰ Amerikalı (1949 doğumlu) psikolog ve psikometrist Sternberg’e göre, basıncı zeka üç tür zekadan oluşmaktadır: (1) analitik zeka (2) yaratıcı zeka (3) pratik zeka; Bkz. Robert J. Sternberg, *Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence* (New York: Cambridge University Press, 1985).

⁸³¹ Bkz. Lazaros C. Triarhou, "Tripartite Concepts of Mind and Brain, with Special Emphasis on the Neuroevolutionary Postulates of Christfried Jakob and Paul MacLean," in *Cognitive Psychology Research Developments*, ed. Stella P. Weingarten and Helena O. Penat (New York: Nova Science Publishers, 2009), 183-208.

⁸³² Estonyalı-Amerikalı nörobilimci ve psikobiyologdur.

⁸³³ Bkz. Jaak Panksepp, *Affective Neuroscience: The foundations of Human and Animal Emotions*, (New York: Oxford University Press, 1998).

⁸³⁴ Mark Solms and Jaak Panksepp, "The Id Knows More than the Ego Admits: Neuropsychanalytic and Primal Consciousness Perspective on the Interface Between Affective and Cognitive Neuroscience," *Brain Sciences* 2 (2012): 168.

konudaki bulguları ⁸³⁵ psikanalistler için son derece önemlidir. Bilişsel nörobilimcilerden farklı olarak Panksepp, Freud'un şu ifadesine katılmakta çok az zorluk çekecektir:

Bilinçdışının içeriği, zihindeki yerli bir halk ile mukayese edilebilir. İnsanlarda kalıtsal zihinsel oluşumlar varsa - hayvanlardaki içgüdüye benzer bir şey - bunlar bilinçdışının çekirdeğini oluşturur. Daha sonra onlara çocukluk çağı gelişimi boyunca kullanılmayarak atılanlar eklenir; ve bunun doğası gereği kalıtım yolu ile geçenlerden farklı olması gerekmez.⁸³⁶

Panksepp ve meslektaşları Freud'un önce bilinçdışı sistem olarak adlandırdığı ve daha sonra id -zihnin en derin katmanı- olarak adlandırdığı şeyin temel içeriğinin bilinçdışı olduğu konusunda hemfikir olmayacaktır. Panksepp, Damasio ⁸³⁷ ve giderek artan sayıda başka bilim insanı⁸³⁸ ile birlikte, Freud'un içgüdüler dediği şeyin işleyen ilkel beyin yapılarının -organizmanın içinden kaynaklanan ve zihne ulaşan uyarıların-⁸³⁹ bilinci olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre, bilinç, çok eski bir uyarılma mekanizması olan üst beyin sapının aktive edici çekirdeğinden kaynaklanmaktadır. Bir tarafta dışsal beden için beyin mekanizmaları ile Freud'un bedensel *egosu* arasında, diğer tarafta içsel beden için beyin mekanizmaları ile Freud'un *id* içgüdüler arasında işevsel bir eşdeğerlik olduğunu kabul etmek kolaydır. Bu, aralarındaki birbirine bağlı hiyerarşik ilişki için de aynı biçimde geçerlidir: beyin sapı bilinci olmadan kortikal bilinç olamaz; id olmadan ego olamaz.

840

Freud'un ölümünden sadece on yıl sonra 1949 yılında Giuseppe Moruzzi⁸⁴¹ (1910-1986) ve Horace W. Magoun⁸⁴² (1907-1991), EEG aktivasyonu ile ölçülen anlamda bilinçli olma durumunun, beyin sapının daha sonra *Retiküler Aktive Edici Sistem*

⁸³⁵ Bkz. Jaak Panksepp & Lucy Biven, *Archaeology of Mind: Neuroevolutionary Origins of Human Emotions* (New York: Norton, 2012).

⁸³⁶ Freud, "The Unconscious," 195.

⁸³⁷ Damasio, *Self Comes to Mind*, 10.; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 10.

⁸³⁸ Bkz. Bjorn Merker, "Consciousness without a Cerebral Cortex: A Challenge for Neuroscience and Medicine," *Behavioral Brain Science* 30 (2009): 63-134.

⁸³⁹ Sigmund Freud, "Instincts and Their Vicissitudes," *Standard Edition, of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XIV*, trans. and ed. James Strachey, (London: Hogarth, 1915), 122.

⁸⁴⁰ Mark Solms, "The Conscious Id," 15.

⁸⁴¹ İtalyan nörofizyolog, Pisa Üniversitesi'nde biyoloji profesörü olarak çalışmıştır.

⁸⁴² Amerikalı mikroskobik anatomi profesörü olarak çalışmalar yapmıştır.

(RAS) olarak adlandırılan bölümünde üretildiğini ilk kez gösterdiklerinden⁸⁴³ beri bu bilinmektedir. Bu çalışmada, dışsal duyuşal girdilerin tamamen yok edilmesi, beyin sapının içsel bilinç üreten özellikleri (örnek olarak, uyku/uyanıklık) üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Moruzzi ve Magoun'un sonuçları, çalışmaları onları absans nöbetlerinin (ani ve kısa süreli bilinç tıkanmaları) yalnızca bir üst beyin sapı bölgesinde güvenilir bir şekilde tetiklenebileceği görüşüne götüren Wilder Penfield ve Herbert Jasper⁸⁴⁴ tarafından doğrulanmıştır. Lokal anestezi altında insan korteksinin büyük bölümlerinin çıkarılmasının, hatta total hemisferektominin bile bilinç üzerinde sınırlı etkileri olması gerçeğinden de etkilenilmiştir. Kortikal çıkarma, bilinçli benliğin varlığını kesintiye uğratmamış, sadece hastayı belirli bilgi formlarından mahrum ettiği görülmüştür.⁸⁴⁵ Buna karşın üst beyin sapındaki lezyonlar, tıpkı tetiklenen nöbetlerin yaptığı gibi, tüm bilinci hızla yok etmiştir. Bu gözlemler oldukça önemli bir noktayı göstermiştir: bilinç her zaman üst beyin sapı yapılarının bütünlüğüne bağlıdır. Bu, bilincin algıdan türetildiği ve daha yüksek kortikal işlevlere bağlı olduğu yönündeki on dokuzuncu yüzyıl davranışsal nöroloji varsayımıyla çelişmektedir. Duygusal nörobilimcilere göre, içsel kortikal bilinç diye bir şey yok gibi görünmektedir; üst beyin sapı hepsini sağlamaktadır. Freud, günümüzde *kortikosentrik yanılğı* olarak adlandırılan şey ile asla sorgulanmamıştır. "Psikolojik topografimizin şu an için anatomiyle hiçbir ilgisi yoktur."⁸⁴⁶ demesine rağmen, Freud defalarca sisteminin algı-bilinç sistemi olduğunu, anatomik olarak lokalize edilebileceğini ve kortikal bir sistem olduğunu iddia etmiştir:

Bilincin ortaya çıkardığı şey, esasen dış dünyadan gelen uyarıların ve yalnızca zihinsel aygıttan ortaya çıkabilecek haz ve hoşnutsuzluk duygularının algılarından oluşur; bu nedenle sisteme uzayda bir konum, algı-bilinç atamak mümkündür. İçeri ve dışarı arasındaki sınırdaki yer almalıdır; dış dünyaya yönelmeli ve diğer ruhsal sistemleri kuşatmalıdır. Bu varsayımlarda cüretkâr yeni bir şey olmadığı görülecektir; Biz sadece, bilincin "koltuğunu" serebral kortekste (merkez organın en dıştaki, saran tabakasında) belirleyen serebral anatomisinin sahip olduğu lokalizasyon hakkındaki

⁸⁴³ Bkz. Giuseppe Moruzzi, and Horace W. Magoun, "Brain Stem Reticular Formation and Activation of the EEG," *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology* 1 (1949): 455-73.

⁸⁴⁴ Bkz. Wilder Penfield ve Herber Jasper, *Epilepsy and the Functional Anatomy of the Human Brain* (Oxford: Little, Brown, 1954).

⁸⁴⁵ Bjorn Merker, "Consciousness without a Cerebral Cortex: a Challenge for Neuroscience and Medicine," *Behavioral Brain Science* 30 (2007): 65.

⁸⁴⁶ Freud, "The Consciousness," 175.

görüşleri benimsedik. Beyin anatomisinin, anatomik olarak konuşursak, bilincin neden beynin en iç kısmında bir yerde güvenli bir şekilde barındırılmak yerine beynin yüzeyinde tutulması gerektiğini düşünmeye ihtiyacı yoktur.⁸⁴⁷

Freud'un o dönemde yeterli düzeyde beyin araştırmaları imkânı olmamasına rağmen iddia ettiği gibi günümüzdeki araştırmalar bilincin beynin en iç kısmında olduğuna işaret etmektedir. Moruzzi ve Magoun ile Penfield ve Jasper'ın gözlemleri zaman içinde geçerliliğini yitirmemiş ve bu çalışmalara anatomiye temel alan yeni hassasiyetler eklenmiştir.⁸⁴⁸ Belirgin bir şekilde, yoğun duygusal bir yapı olan periaquaduktal gri, beynin "aktif edici" sisteminde bir düğüm noktası gibi görünmektedir. Hasarının bilincin tamamen yok olmasına yol açan bu yapı beyin dokusunun en küçük bölgesidir. Bu gerçek, beynin yükselen aktif edici sistemine ilişkin son kavramlardaki büyük bir değişikliğin altını çizmektedir: Bilinci oluşturan derin yapılar, yalnızca bilinç düzeyinden (nicelik) değil, aynı zamanda bilincin temel içeriğinden (niteliğinden) de sorumludur. Üst beyin sapında üretilen bilinçli durumlar doğal olarak duygusaldır. Bu farkındalık, günümüzde bilinç araştırmalarında çığır açmaktadır. Böylece, klasik anlayıştan çok farklı bir gerçek ortaya çıkmıştır: Bilinç kortekste üretilmez; beyin sapında üretilir. Dahası, bilinç doğası gereği algısal değildir; doğası gereği duygusaldır.⁸⁴⁹

Tüm duygusal olaylar mutlaka bilinç için erişilebilir değildir. Bazı gerçekler ve olaylar, öznenin ilgili bilgiler hakkında bilinçli bir farkındalığa sahip olmadığı görülse bile, sonraki davranışı gizlice etkileyecek şekilde kodlanabilir. Hemianopik⁸⁵⁰ hastalarda körgörüş, amnezik hastalarda örtük bellek ve prosopagnosik⁸⁵¹ hastalarda tanıdık yüzlere otonom sorumluluğun daha önce gözden geçirilmesi nöral kodlama ve bilinçli farkındalık arasındaki ayrışmanın anlaşılabilmesi için örnekler sunmuştur. Ayrıca, bazı duygusal deneyimlerin bilinçli

⁸⁴⁷ Freud, "The Ego and the Id," 24.

⁸⁴⁸ Merker, "Consciousness Without a Cerebral Cortex," 65-6.

⁸⁴⁹ Solms, "The Unconscious," 6.

⁸⁵⁰ Hemaponia, görme alanının yarısında, genellikle dikey orta hattın bir tarafında görme kaybı veya körlük şeklinde beliren bu hasarın en yaygın nedenleri inme, beyin tümörü ve travmadır.

⁸⁵¹ Prosopagnosia, yüz körlüğü denilebilen bu bilişsel bozukluğa sahip olan kişi kendi yüzü dahil olmak üzere çevresindeki insanların yüzlerini algılayarak ayırt etme güçlüğü yaşamaktadır.

farkındalığı, gelen dürtülerin Benjamin Libet'in deneylerinde ortaya konulduğu gibi "nöronal yeterlilik" kazandığı ilk kortikal yanıt zamanının ardından 500 ms'ye kadar gecikebilmektedir. Bu nedenle, bir olayın açık bilince ve iç gözlemsel yoruma erişilebilirliğinin, duyu kodlamanın otomatik bir sonucu değil, özel bir tür kortikal aktivitenin yan ürünü olduğu görülmektedir. Açık bilinç düzeyine erişim büyük olasılıkla deneyim bileşenleri görünmektedir. Yeri beyin sapı olarak işaret edilmiş olan temel bilinç, görüntülerden çok durumlardan oluşur.⁸⁵²

Bilinci oluşturan üst beyin sapı yapıları, dış duyu haritasını çıkarmamakta; vücudun iç durumunu (visseral, otonom) haritalamaktadır. İç ortamın bu haritalanması, algısal nesneleri değil, algının öznesini üretmektedir. Bilinçli olmanın arka plandaki durumunu oluşturması önemlidir. Bilincin bu temel niteliği, dış algısal nesnelerin üzerine yazıldığı sayfa olarak düşünülebilir. Nesneler her zaman hali hazırda duyarlı bir özne tarafından algılanır. Duygular öznenin yüklü durumlarıdır. Bu durumların, değişen iç koşulların (örnek olarak, açlık, susuzluk) biyolojik anlamını temsil ettiği düşünülmektedir. İç koşullar hayatta kalma ve türünü devam ettirme başarısını desteklediğinde, kendilerini "iyi" hissederler; olmadığında kendilerini "kötü" hissederler. Bu, açık bir şekilde bilincin ne için olduğuna işaret eden biyolojik değerini gösterir. Özneye ne kadar iyi olduğunu söyler. Beynin bu seviyesinde, bilinç homeostaza (denge) yakından bağlıdır.⁸⁵³ Bilincin biyolojik değeri bağlamında ne olduğu Freud'un his anlayışında şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Dış dünyadan kopuk olan id, kendine ait bir algı dünyasına sahiptir. Kendi içindeki bazı değişiklikleri, özellikle de içgüdüsel ihtiyaçlarının gerilimindeki salınımları olağanüstü bir keskinlikle algılar ve bu değişiklikler haz-haz olmayan dizisindeki duygular olarak bilinçli hale gelir. Bu algıların hangi vasıtalarla ve hangi duyu organlarının yardımıyla gerçekleştiğini söylemek zordur. Ancak benlik algılarının - içsel duyuyla ait duygular ve haz-haz olmayan duygularının- id'deki olayların geçişini baskıcı bir güçle yönettiği yerleşmiş bir gerçektir. İd, amansız haz ilkesine uyar.⁸⁵⁴

⁸⁵² M.-Marsel Mesulam, "Behavioral Neuroanatomy: Large-scale Networks, Association Cortex, Frontal Syndromes, the Limbic System and Hemispheric Lateralization," *Principles of Behavioral and Cognitive Neurology* (New York: Oxford University Press, 2000), 93.

⁸⁵³ Solms, "The Unconscious," 7.

⁸⁵⁴ Freud, "An Outline of Psychoanalysis," 198.

Buna göre his, iç algılayıcı bir duyuşal modalite olarak tanımlanabilir, ancak hepsi bu kadar değildir. His, beynin içsel bir özelliğidir. Bu özellik duygularda da ifade edilir; duygular, her şeyden önce, motor boşalmanın mutlak biçimleridir. Bu, yukarıda bahsedilen değişen iç koşulların, değişen dış koşullara yakından bağlı olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Bunun nedeni, ilk olarak, hayati ihtiyaçların (homeostatik ayar noktalarından sapmalar olarak temsil edilir) yalnızca dış dünya ile etkileşimler yoluyla karşılanabilmesidir. İkincisi, dış koşullardaki belirli değişikliklerin hayatta kalma ve üreme başarısı için öngörülebilir etkileri vardır. Bu nedenle, hisler doğası gereği öznel olmakla birlikte, tipik olarak nesnelere yöneliktir.

Bu görüşe göre, bilinç zihnin en derin katmanlarından türer, doğası gereği hisseldir ve yalnızca ikincil olarak yukarıya, Freud'un algı-bilinç ve bilinç öncesi sistemleri olarak tanımladığı daha yüksek algısal ve bilişsel mekanizmalara uzatılır. Başka bir deyişle, kendi içlerinde bilinçdışı olan daha yüksek sistemlerdir. Alt sistemden çağrışımsal bağlantılar yoluyla bilinci ödünç alırlar; bu aksi yönde gerçekleşmez.⁸⁵⁵

Bu durum James'in duygu modeliyle de uyumludur. Duygu öncelikle aşağıdan yukarıya işler, yani insan kalp atışını hızlandırıp solunumunu sıklaştırarak korktuğu nesneden kaçmaya sevk eden duyuşal uyarımı hisseder, ancak bunun ardından deneyimini yukarıdan aşağıya değerlendirir. Yani biliş kullanarak bedeninde meydana gelen fizyolojik değişimleri anlamlandırır.⁸⁵⁶ Freud'un modelinde gerçeklik ilkesi, açıkça yapması gerektiği gibi, haz ilkesini engelliyorsa, o zaman karşı konulmaz haz (ve haz olmayan) duyguları nereden gelmektedir? Elbette yukarıdan değil. "İd, amansız haz ilkesine uyar"⁸⁵⁷. Haz ilkesi yukarıdan aşağıya bir kontrol mekanizması değildir; aşağıdan yukarıyadır. Bilinçten söz etmeden haz ve haz olmayan duygulardan nasıl söz edilebilir? Bu nedenle bilinç (veya en azından hissel bilinç) aşağıdan gelmelidir. Ancak Freud'un yaklaşımı farklı olmuştur. Ona göre, bir şeyin bilinçli hale gelme süreci, her şeyden önce duyu organlarımızın dış dünyadan aldığı algılarla bağlantılıdır. Freud aynı zamanda vücudun içinden de bilgi alındığını ve. duyguların aslında zihinsel yaşamımız üzerinde dış algılardan daha kalıcı etki

⁸⁵⁵ Solms, "The Unconscious," 7.

⁸⁵⁶ Kandel, *Sıradışı Beyinlerden Öğrenebileceklerimiz*, 199.

⁸⁵⁷ Freud, "An Outline of Psychoanalysis," 198.

ettiklerini⁸⁵⁸ ileri sürmektedir. Bu noktada açık bir çelişki mevcuttur. Haz ilkesi aynı anda hem aşağıdan yukarıya bir kuvvet hem de yukarıdan aşağıya bir duyusal "kortikal tabakanın uzantısı" olması mümkün görünmemektedir.

Damasio, bilişsel bilinçdışının uslamlama yapabilmesi ve işlemler için bilinçli kardeşinden daha fazla "yerinin olması fikrini çok sevdiğini belirtmektedir.⁸⁵⁹ Damasio, Ap Dijksterhuis⁸⁶⁰ ve meslektaşlarının katılımcıların bilinçli düşünme süreçlerinin kullandığı ve kullanmadığı iki farklı koşulda satın alma kararlarını incelediği çalışmasını⁸⁶¹ takdire şayan bulmaktadır.⁸⁶² Deneyin sonuçları bilinçli düşünme olmadan alınan kararların daha başarılı olduğu yönünde çıkmıştır. Damasio, bu sonuçların bilinçdışı süreçlerin bir tür uslamlamada sanıldığından daha yetenekli olduğunu ve bu uslamlamanın, geçmiş deneyimlerle eğitildiğinde kısıtlı zaman içinde yararlı kararlara ulaştırabileceğini gösterdiğine dikkat çekmektedir.

Bilinçdışı alanın, kapasitesinin daha geniş olması, çok sayıda değişkeni barındırabilmesi ve işleyebilmesi sayesinde kısa sürede en iyi tercihe ulaşabilmektedir.⁸⁶³ Çok zaman olmadığında uzun hesaplar yerine kısayolları geçmiş duygusal kayıtlar sağlamaktadır. Bu kayıtlar için çalınacak kapı bilişsel bilinçdışıdır. Bu deneyin sonuçlarının açıklanmasındaki önemli husus, katılımcının bu deneyde kullanılan pahalı mallara benzer mallarla geçmiş *duygusal* deneyimleriyle ilgilidir. Bilinçdışı alan bu örtük müdahale için yeterince geniş ve uygundur ancak belirli seçenekler önceden öğrenilmiş duygusal hisle bağlantılı yargılarla bilinçdışında işaretlendiğinden bu alan kişinin lehine çalışır. Damasio, bilinçdışının meziyetlerine ilişkin çıkarımların doğru olduğunu ancak bilincin parlak yüzeyinin altında olanlara ilişkin fikirlerin duygu ve hislerin bilinçdışı süreçlere girişiyle çok zenginleştiğini düşünmektedir.⁸⁶⁴ Damasio'ya göre, bilinçli olan kararların bilinçdışı bileşenlerinin

⁸⁵⁸ Freud, "An Outline of Psychoanalysis," 161-62.

⁸⁵⁹ Damasio, *Self Comes to Mind*, 275 ; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 283.

⁸⁶⁰ Radboud Üniversitesi'nde Hollandalı (1968 doğumlu) sosyal psikoloji profesörüdür.

⁸⁶¹ Bkz. Ap Dijksterhuis, Maarten W. Bos, Loran F. Nordgren and Rick B. van Baaren, "On Making the Right Choice: The Deliberation-Without-Attention Effect," *Science* 5763, 11 (2006): 1005-7.

⁸⁶² Damasio, *Self Comes to Mind*, 273.; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 281.

⁸⁶³ Damasio, *Self Comes to Mind*, 274.; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 282.

⁸⁶⁴ Damasio, *Self Comes to Mind*, 275. ; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 283.

olduğu açıktır; sözde kusursuz bilinç denetimi kisvesiyle düzeneklerin karmaşıklığını ve çeşitliliğinin görülmesine izin verirler. Ancak Damasio, bunun insanı eylemlerinin sorumluluğundan azat etmeyeceğini⁸⁶⁵ düşünmektedir.

Yine de, Freud, duygulanımın “dışsal olarak ortaya çıkan algılardan daha ilkel, daha temel” olduğunu⁸⁶⁶, başka bir deyişle, onun algıdan daha eski bir bilinç formu olduğunu⁸⁶⁷ tanımakta hiç zorluk çekmemiştir. Hislerin başından itibaren bilinçli olarak hissedildiğini; bilinçdışı duygulanım diye bir şey olmadığını, bilinçdışı düşüncelere benzer hiçbir şeyin olmadığını kabul etmiştir:

Mutlaka bir hissin özünden onun farkında olmamız gerekir, yani bilinç tarafından bilinmesi gerekir. Böylece bilinçdışı atfedilme olasılığı, duygular, hisler ve duygulanımlar söz konusu olduğunda tamamen dışarıda kalacaktır.⁸⁶⁸

James Strachey⁸⁶⁹, Freud'un “hisler ve duygular hakkındaki bilimizin mevcut durumunda bu farkı daha açık bir şekilde ifade edemeyiz”⁸⁷⁰ savına Freud'un *Ego ve Id* adlı eserinde bir dipnot eklemiştir:

Dış algıların egoyla ilişkisi oldukça açıkken, içsel algıların ego ile ilişkisi özel bir araştırmayı gerektirir. ...İçsel algılar, zihinsel aygıtın en çeşitli ve kesinlikle aynı zamanda en derin katmanlarında ortaya çıkan süreçlerin duyumlarını verir. ... Bunlar, dışsal olarak ortaya çıkan algılardan daha ilkel, daha temeldir ve bilinç bulanık olduğunda bile ortaya çıkabilirler... Haz duyumları, doğaları gereği onları harekete geçiren hiçbir şeye sahip değildir, oysa haz vermeyen duyumlar en yüksek derecededir. Sonuncusu değişime, boşalığa doğru iter ve bu yüzden haz olmayı enerji yükünün yükselmesi ve hazzı ise enerji yükünün alçalması olarak yorumluyoruz. Zihinsel olayların akışında haz ve haz olmayan haline gelene nicel ve nitel “bir şey” diyelim; o zaman soru, bu “bir şeyin” olduğu yerde bilinçli hale gelip gelemeyeceği veya ilk önce algı sistemine iletilmesi gerekip gerekmediğidir. İkincisine klinik deneyim karar verir. Bu bize “bir şeyin” bastırılmış bir dürtü gibi davrandığını gösterir. Ego zorlamayı önemsemeden itici güç uygulayabilir. Zorlamaya karşı direnç, boşaltım tepkimesinde bir bekletme olmadıkça, “bir şey” bir anda haz olmayan olarak bilince çıkmaz...Bu nedenle, duyumların ve duyguların da ancak algı sistemine ulaşarak bilinçli hale geldiği doğrudur; ileriye giden yol

⁸⁶⁵ Damasio, *Self Comes to Mind*, 277-278. ; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 286.

⁸⁶⁶ Freud, “The Unconscious,” 22.

⁸⁶⁷ Sigmund Freud, “Formulations on The Two Principles of Mental Functioning,” in *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XII*, trans. and ed. James Strachey (London: Hogarth, 1911), 220.

⁸⁶⁸ Freud, “The Unconscious,” 177.

⁸⁶⁹ James Strachey, “The Emergence of Freud's Fundamental Hypotheses, Appendix to The Neuro-Psychoses of Defence,” in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. III, 1893-1899* (London: Hogarth, 1962), 62-8.

⁸⁷⁰ Freud, “Formulations on The Two Principles of Mental Functioning,” 220.

engellenirse, uyarılma sırasında onlara karşılık gelen “bir şey” sanki varmış gibi olsa da, duyumlar olarak var olmazlar. Daha sonra, tamamen haklı olmayan bilinçdışı düşüncelerle bir analogi sürdürerek, yoğun ve tamamen doğru olmayan bir şekilde “bilinçdışı duygulardan” söz etmeye başlarız. Aslında fark şu ki, doğrudan iletilen duygular bilince getirilmeden önce bilinçdışı düşüncelerle bağlantı kurulması gerekir, fakat bu gerçekleşmez. Başka bir deyişle, duygular söz konusu olduğunda, bilinç ve bilinçöncesi arasındaki ayrımın hiçbir anlamı yoktur; burada bilinçöncesi devre dışı kalır- ve duygular ya bilinçli ya da bilinçdışıdır. Kelime ifadelerine bağlandıklarında bile, bilinçli olmaları bu duruma bağlı değildir, doğrudan bilinçli olurlar.⁸⁷¹

Bu noktada dikkat edilmesi gereken konulardan biri, duygusal (afektif) nörobilim alanındaki araştırmalarının Freud'un "bir şey"’in "olduğu yerde" (üst beyin sapı ve ilişkili subkortikal yapılarda) bilinçli olabileceğini ve bilinçli hale geldiğini kuvvetle önerdiği çok sayıda kanıt vardır. Bu kanıtlardan en çarpıcı olanı, korteks olmadan (herhangi bir sistem algı-bilinç olmadan) doğan çocukların bol miktarda duygusal bilinç kanıtı göstermeleridir.⁸⁷² Bu çocuklarda körlük, sağırılık gibi çeşitli durumlar vardı; fakat bilinçsiz değillerdi. Normal uyku-uyanıklık döngüleri sergilemektedirler. Ebeveynlerinin, bilinç kayıplarını ve çocuğun tekrar “geri döndüğünde” fark etmekte zorlanmadığı dalgınlık nöbetleri geçirmekteydiler. Ayrıntılı klinik raporlar,⁸⁷³ çocukların Glasgow Koma Ölçeği'nin davranış kriterlerine göre yalnızca "bilinçli" olarak nitelendirilmediklerini, aynı zamanda canlı duygusal tepkiler de gösterdiklerini daha fazla kanıtlamaktadır. Hazlarını gülümseyerek ve kahkaha atarak, hoşnutsuzluklarını ise yaygara kopararak, sırtlarını bükerek ve ağlayarak (çeşitli derecelerde) ifade etmekte, yüzleri bu duygusal durumlara göre şekil almaktaydı. Çocuğu tanıyan bir yetişkin, çocuğun gülümsemeden kıkırdamaya ve kahkahaya kadar işleyen tahmin edilebilir oyun dizileri oluşturan bu tepkiselliğini ve büyük heyecanını yönlendirebilmektedir.⁸⁷⁴

Ayrıca çağrışımsal duygusal öğrenme gösterebilen bu çocuklar, motor engellerinin ciddi sınırlamaları dâhilinde, amaca uygun olarak oluşturulan küçük bir odada özel

⁸⁷¹ Freud, “The Ego and the Id,” 21-3.

⁸⁷² Bkz. Merker, “Consciousness Without a Cerebral Cortex,”; Damasio, *Self Comes to Mind*.

⁸⁷³ Bkz. D. Alan Shewmon, Gregory L. Holmse and Paul A. Byrne, “Consciousness in Congenitally Decorticate Children: Developmental Vegetative State as a Self-fulfilling Prophecy”, *Development Medicine and Child Neurology* 41 (1999): 364-74.

⁸⁷⁴ Merker, “Consciousness Without a Cerebral Cortex,” 79.

bir çerçeveye asılı bibloları tekmeleyerek gürültü yapmak veya en sevdiği oyuncakları anahtarlarla harekete geçirmek gibi araçsal davranışlar şeklinde davranışsal girişimlerde bulunmaktaydılar. Çocuğun bu tür davranışlarına duruma uygun haz ve heyecan belirtileri eşlik etmekteydi. Bu durum muhtemelen, eylemler ve etkileri arasındaki bağlantının çağrışımsal olarak öğrenildiğine işaret etmektedir.⁸⁷⁵

Bu çocuklarda normal olarak yetişkin bilişiyle ilişkilendirilen bilinç türlerinde önemli bir bozulma olsa da, onların hem nicelik hem de nitelik olarak bilinçli olduklarına şüphe yoktur. Sadece uyanık ve tetikte değildirler, aynı zamanda bir dizi içgüdüsel duyguyu deneyimlerler ve ifade ederler. Kısacası, öznel “varlık” tamamen mevcuttur. Bu vakalarda korteksin olmaması, çekirdek bilincin hem subkortikal olarak üretildiğini hem de hissedildiğini kanıtlamaktadır - içgüdüsel enerji, algı-bilinç sistemine iletilmeden “olduğu yerde” bilinçli hale gelebilmektedir.⁸⁷⁶

Bu durum Freud'un "duyguların da ancak algı sistemine ulaşarak bilinçli hale geldiği" şeklindeki kuramsal varsayımıyla çelişmektedir. Duygulanımın gerçekten kendi içinde bilinçli olduğuna işaret etmektedir. Korteksi olmayan çocukların ne hissettiklerini söyleyememeleri yani duygularını “ifade edememe”leri bu durum tek şüphe uyandıran yönüdür. Aynı şekilde hayvanlar da duygularını kendilerine açıklayamazlar; yani duygularını hissedebilirler ama onlar hakkında düşünemezler. Bu noktada, birincil bilinç ve ikincil bilinç (üst düzey) bilinç kavramlarına başvurulduğunda, ifade etmek, dile getirmek üst-düzey bilinç gerektirmektedir. Bu da aslında bilinen bir çıkarımda bulunulmasını sağlamaktadır: Üst-düzey bilinç kortikal alanla ilişkilidir. Dil de bilinçdışı gibi birincil bilinçte var olsa bile ifade edilmesi, belirmesi için üst-düzey bilince ihtiyaç duyulmaktadır.

⁸⁷⁵ Merker, “Consciousness Without a Cerebral Cortex,” 79.

⁸⁷⁶ Solms, “The Unconscious,” 11.

3.9. Eşikaltı Algı ve Bilinçdışı

Eşikaltı⁸⁷⁷ algı, Kihlstrom'un 1987 yılında ortaya koyduğu bilişsel bilinçdışını desteklemek için alıntı yaptığı alanlardan biriydi. *Eşikaltı* kelimesi "farkındalık eşiğinin altındaki uyarıcıları ifade eden ya da bunlarla ilgili olan"⁸⁷⁸ olarak tanımlanmaktadır. Eşikaltı kavramı bilinçdışı ve benlik kavramının ilişkilendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu durum, 1980'li yılların ortalarında yapılan eşikaltı tartışmalarının dayandırıldığı nesnel ve öznel eşik kavramları⁸⁷⁹ aracılığıyla açıklanabilir. Bir uyarının algılanması, yani uygun duyu sistemine girebilmesi için *nesnel bir eşiğin* aşılması gerekmektedir. 1980'li yılların ortalarında gündemde olan açıklama şu şekildedir: "*Öznel eşik*, bir uyarının *bilinçli farkındalığa* girmesi için geçilmesi gereken bir eşıktir. *Nesnel eşik* geçilmezse *algı* oluşmamaktadır. *Nesnel eşik* aşılar ama *öznel eşik* geçilmezse *eşikaltı algı* oluşmaktadır. *Öznel eşik* de geçilirse *bilinçli algı* oluşmaktadır." Bu açıklama, hem eşikaltı algı hem de bilinçli farkındalık için bir *ben*' in varlığını gerekli olduğuna işaret etmektedir. Ancak *ben* in nesnel eşiğini geçemeyen uyarın *eşikaltı* kalır. Peki bu eşikaltı kalan uyarın öznel eşiği geçerek bilinçli farkındalığa giren uyarıdan *ben* i daha mı fazla etkisi altına almaktadır?

Eşikaltı algı ve eşikaltı hakkında günümüzde oldukça yaygın bilgi ve görüşler olmasına karşın sağlam araştırmalar sınırlı sayıda kalmaktadır. Bilim insanları ve sıradan insanların konuya ilişkin güçlü fikirleri olmasına rağmen neden sürekli kanıt bulmaya çalışmaktadır? Eşikaltı uyarıların doğru koşullar altında tutumları, tüketici davranışlarını ve sağlıkla ilgili davranışları değiştirebileceğini gösteren önemli araştırmalar yapılmaktadır. Eşikaltı algı ve ikna alanında bilim insanları, alanın tartışmalı olduğu konusunda hemfikirdir. Eşikaltı algının etkilerini gösteren sayısız bulguya rağmen, bazı kişiler hâlâ fenomenin kendisinin bile var olmadığını iddia etmektedir. Örnek olarak, Daniel Holender eşikaltı algının hiçbir zaman güvenilir bir

⁸⁷⁷ *Subliminal* kelimesi kimi yazarlar tarafından Türkçe'ye genellikle *billinçaltı* olarak çevrililmektedir. Bilinçaltı kelimesinin İngilizce karşılığı *subconscious* olduğundan, *subliminal* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak *eşikaltı* kelimesi kullanılmıştır.

⁸⁷⁸ Karakaş, "Psikoloji Sözlüğü".

⁸⁷⁹ Bkz. Jim Cheesman, and Philip M. Merikle, "Priming With and Without Awareness," *Perception and Psychophysics* 36, 4 (1984): 387-95.

şekilde kanıtlanmadığı sonucunu çıkarmış⁸⁸⁰ ve 1971⁸⁸¹ ve 1981⁸⁸² yılında konuyu iki kez gözden geçirmiş olan Norman F. Dixon'ın şu yorumu yapmasına yol açmıştır:

Holender'in makalesinin dikkat çektiği en ilginç fenomen, bazı insanların farkında olmadığımız şeylerden etkilenebileceğimiz fikrine karşı hâlâ sahip oldukları olağanüstü antipatidir. Dünyanın yuvarlak olduğuna dair endişe verici teoriyle karşı karşıya kalındığında, “düz dünya teorisyenlerinin” şüpheciliğini hatırlattığını söylemek çok mu güçlü olur? ⁸⁸³,

Eşikaltı algının ampirik çalışması yüzyıldan fazla bir süre önce başladı. Charles Sander Peirce ⁸⁸⁴ (1839-1914) ve Joseph Jastrow ⁸⁸⁵ (1863-1944) 1884 yılında yaptıkları deney, katılımcıların ağırlık farkı bilinçli olarak tespit edilemeyecek kadar küçük olduğunda bile iki nesne arasında temelde ayrım yapabildiğini göstermiştir.⁸⁸⁶ Katılımcılar, nesneler arasında seçim yaptıktan sonra, güvenlerini 0'dan 3'e kadar olan, daha yüksek puanın daha fazla güveni temsil ettiği bir ölçekte belirtmişlerdir. Katılımcılar neredeyse tüm denemelerde sıfırı seçmiş, vakaların %60'ından fazlasında doğru nesneyi seçmişlerdir. Ağırlıktaki küçük farklılıklar bilinçten kaçmış olsa da, bilinçdışı süreçler makul bir doğrulukla değerlendirme yapabilmektedir.

Boris Sidis⁸⁸⁷ (1867-1923)'in çalışmasında, deneklere tek bir rakam veya harf içeren kartlar gösterilmiş, ancak bu kartlar o kadar uzaktadır ki, denekler “soluk, bulanık bir benek veya noktadan başka bir şey görmemiştir”. Gösterilen noktanın muhtemelen olabileceği karaktere isim vermek zorunda olan denekler, "Yalnızca tahminden başka bir şey değil" şeklinde yorumda bulunmuştur.⁸⁸⁸ Aslında, “denekler çoğu zaman hiçbir şey göremediklerinden şikâyet etmişler; siyah, bulanık, loş leke

⁸⁸⁰ Bkz. Daniel Holender, “Semantic Activation Without Conscious Identification in Dichotic Listening, Parafoveal Vision, and Visual Masking: A Survey and Appraisal,” *Behavioral and Brain Sciences* 9, (1986): 1-66.

⁸⁸¹ Bkz. Norman F. Dixon, *Subliminal Perception* (New York: McGraw-Hill, 1971).

⁸⁸² Bkz. Norman F. Dixon, *Preconscious Processing* (New York: Wiley, 1981).

⁸⁸³ Norman F. Dixon, “On Private Events and Brain Events,” *Behavioral and Brain Sciences*, 9 (1986): 30.

⁸⁸⁴ Amerikalı filozof pragmatist felsefenin öncülerindendir.

⁸⁸⁵ Amerikalı deneysel psikologdur.

⁸⁸⁶ Charles Sanders Peirce and Joseph Jastrow, “On Small Differences in Sensation”, *Memoirs of the National Academy of Science* 3 (1884): 75-83.

⁸⁸⁷ Harvard Üniversitesi'nde psikoloji ve psikiyatri dersleri vermektedir.

⁸⁸⁸ Boris Sidis, *The Psychology of Suggestion: A Research into The Subconscious Nature Man and Society* (New York: D. Appleton and Company, 1898), 170.

bile görüş alanlarından genellikle kaybolmuştu.⁸⁸⁹ Deneklerden karttaki karakteri isimlendirmelerini istediğinde, “gözlerini kapatıp tahminde bulunabilecekleri” belirtilmiş olmasına rağmen, yanıtları tamamen rastgele tahminde bulunan denekleri şaşırtacak ölçüde doğrudu. Sidis deneyleri hakkında şu yorumu yapmıştır:

Şimdi tüm bu deneyler, içimizde birincil uyanık benliğin ulaşamadığı şeyleri algılayan ikincil bir alt-uyanık benliğin varlığını kanıtlama eğilimindedir. Deneyler, iki benliğin karşılıklı ilişkisine işaret eder. Mesajların ikincil benlikten birincil benliğe gönderildiğini gösterir.⁸⁹⁰

On dokuzuncu yüzyıl Viyana Okulu geleneğinde nöroloji ve psikiyatri arasındaki uçurumu kapatma çabası uslubüne yansıyan Otto Pötzl (1877-1962)⁸⁹¹ 1917 yılında rüya çalışmalarıyla eşikaltı algı araştırmalarını başlatmıştır. Rüya sırasında ortaya çıkan imgelemin eşikaltı algı sonuçlarını araştırmıştır. Katılımcılara çok kısa sürelerle (10 ms) çeşitli resimler göstermiş ve bu resimlerin bilinçli farkındalığa ulaşamaları da, kendilerini rüyalarda gösterebilecek kadar bilinçaltında aktif kalacaklarını öngörmüştür. Pötzl, bazı görüntülerin deney katılımcılarının rüyalarında da tekrar ettiğini kaydetmiştir. Pötzl, çok kısa sürede (10 ms) yanıp sönen resimlerin sinir sisteminde gizli ve hareketsiz bir biçimde kalacağını ve yalnızca rüya görme sırasında bilince ulaşacağını tahmin etmiş; deneylerinde, gerçekten de, rüya görüntülerinin eşikaltı resimlerin öğelerini içerebileceğini öne süren kanıtlar bulmuştur. Büyük ölçüde anekdot niteliğinde olan sonuçlar elde edilmiş ve tekrarlandığında Pötzl’ün bulguları ile tutarlı sonuçlar alınamamıştır.⁸⁹² Bununla birlikte, Pötzl’den bu yana eşikaltı teknik, bilinçdışı süreçleri incelemek için önde gelen bir araç haline gelmiştir. Özellikle, Freud’un fikirlerinin tercümanı olan Charles Fischer, tüm çalışmalarında Freud’un kuramını sınamak, açıklamak ve geliştirmek için en yaratıcı yolları bulmaya çalışmıştır. Fisher, verimli zihninin

⁸⁸⁹ Sidis, *The Psychology of Suggestion*, 171.

⁸⁹⁰ Sidis, *The Psychology of Suggestion*, 171.

⁸⁹¹ Sigmund Freud’un çağdaşı olan Pötzl psikanalize yakın duran bir fizyologdur.

⁸⁹² Bkz. Harold Johnson, H., and Charles W. Eriksen, “Preconscious Perception: A Re-examination of the Poetzel Phenomenon,” *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 62, 3 (1961): 497-503.

psikanalitik hipotezleri test etmek için araştırma stratejileri geliştirirken Pötl'ün çalışmalarını tekrarlamış ve genişletmiştir.⁸⁹³

Charles Fisher'ın gayri resmi bulgularına bir nesil önce deneysel psikologlar bir dizi metodolojik eleştiriyle tepki vermektedir. O zamanlar kârlı işlere yapılan yatırımlarda eşikaltının gerçekliğine karşı bir tavır söz konusuydu. Ancak son yıllarda, ana akımda değişim gerçekleşmiştir ve bu tür etkiler, çeşitli biçimlerde laboratuvarla kolayca kabul edilmiş ve üretilmiştir.⁸⁹⁴ Zamanı ruhu (Zeitgeist) aşırı şüphecilikten günlük kabule geçişi kolaylaştırmış olsa bile, bu kabul henüz bilimsel literatürle tam uyumlu hale getirilmemiştir. Bu durumu, *Psychology and Marketing*⁸⁹⁵ (*Psikoloji ve Pazarlama*)'in eşikaltı reklamcılığa ayrılan özel bir sayısında görmek mümkündür. Katkıda bulunan uzmanlar eşzamanlı olarak eşikaltı reklamcılığın etkinliğini sorgularken, eşikaltı algı etkilerinin gerçekliğinin altını çizmektedir.

1957 yılında pazar araştırmacısı olan James Vicary (1915-1977), Pötl'ün eşikaltı algıya ilişkin yöntemlerini kullanarak sinemaseverlere patlamış mısır ve markası bilinen bir gazlı içecek hakkında ekranda kısa mesajlar (Acıktın mı?; Patlamış mısır ye! gibi) verdiği ve satışları artırdığını belirten bir deney yaptığını iddia etmiştir. Eşikaltı algının etik ve yasal tartışmaları hâlâ sürerken bu alanın olağandışı gelişmesi dikkat çekicidir. Eşikaltı algıya dolayısıyla bilinçdışına olan bu ilginin neden ya da nedenleri nelerdir?

⁸⁹³ Bkz. Charles Fisher, "Dreams and Perception," *Journal of the American Psychoanalytic Association* 3 (1954): 380-445.; Charles Fisher, "Dreams, Images, and Perception: A Study of Unconscious-Preconscious Relationships," *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4 (1956): 5-48. Charles Fisher, "Further Observations on The Pötl Phenomenon: The Effects of Subliminal Visual Stimulation on Dreams, Images, and Hallucinations," *Psychoanalysis and Contemporary Thought* 11 (1988): 3-56.

⁸⁹⁴ Bkz. Bargh and Chartrand, "The Unbearable Automaticity of Being," 462-79.; Robert F. Bornstein and Thane S. Pittman, *Perception Without Awareness: Cognitive, Clinical, and Social Perspectives* (New York: Guilford, 1992).; Matthew H. Erdelyi, "Recovery of Unavailable Perceptual Input" *Cognitive Psychology*, 1 (1970): 99-113. ; Matthew H. Erdelyi, *The Recovery of Unconscious Memories: Hypermnnesia and Reminiscence* (Chicago: University of Chicago Press, 1996).

⁸⁹⁵ Timothy E. Moore (Ed.), "Subliminal Influences in Marketing: A Special Issue," *Psychology and Marketing* 5, 4 (1988): 292-372.

Tor Nørretranders⁸⁹⁶'ın 1998 yılında İngilizce'ye çevrilerek yayımlanan *The User Illusion: Cutting Consciousness Down to Size* (Kullanıcı Yanılsaması: Bilinçliliği Boyutuna Göre Azaltmak) adlı eserinde işaret ettiği gibi, “insan davranışının bilince yol açmayan, sadece organizmada kalan algılardan etkilenebileceği fikri her zaman hatırı sayılır bir korkuyla ilişkilendirilmiştir.”⁸⁹⁷ savı bu duruma yanıt olabilir mi? Davranışlarımızın, duygularımızın, anılarımızın, genel olarak yaşamda kalma mücadelemiz için yaptığımız tüm eylemlerimizin bilinçdışı bir algı tarafından yönlendirildiğini bilmek biz insanlar için rahatsız edici midir? İnsan eylemlerini kendi bilinçli farkındalığı ve özgür iradesi ile gerçekleştirdiğini “sandığı” zaman yaşamda kalmak için mi kendini güçlü hisseder? Bu ve benzer korkular insanı eşikaltı ve bilinçdışı olanı araştırmaya yönlendirmiş olabilir.

Diğer bir açıdan baktığımızda ise, insan başkalarını seçim ve eylemlerini etkileyerek kendi yaşamda kalma gücünü etkilemek isteyebilir. Vicary'nin insanların eşikaltı algılarını etkileyerek para piyasalarına yön verme isteği de bu durumla ilişkili olabilir. Kasıtlı olarak eylemlerimizi etkilemeye çalışan kişiler tarafından uyarılar eşikaltında sunularak eşikaltı ikna edilme ihtimalimiz oldukça yüksek görünmektedir. Günümüz insanını düşündüğümüzde eşikaltı ve bilinçdışı olanı araştırmak güç elde etmek için kârlı bir yöntem gibi durmaktadır. Belki de insanın korkuları ve güç kazanma isteği karşılıklı bir etkileşime girerek bu araştırmalara ilgiyi artırmaktadır. Bu araştırmaların sonuçlarının tekrarlanabilirliği şüpheyle karşılanmasına ve çoğu zaman bilimsel temele oturtulması güç olmasına rağmen eşikaltı algı aracılığıyla bilinçdışı üzerinde çalışan araştırmacılar araştırmalarına devam etmek konusunda ısrarcıdırlar. Çoğuna göre, tüm davranışları bilinçli düşüncenin sonucu olması gerektiğini savunmak oldukça zor ve hatta çoğu zaman imkânsızdır. Eşikaltı uyarımın yapabileceklerini bilmek insanın biyolojik, psikolojik ve toplumsal yaşamında yaratacağı etkileri önceden tahmin edebilmesini sağlayacaktır. Büyük ölçüde sosyal biliş araştırmalarına dayanan eşikaltı ikna uygulamalarının etkileri ve bilinçdışı için kuramsal bir temel sağlanması

⁸⁹⁶ Danimarkalı popüler bilim yazarıdır.

⁸⁹⁷ Tor Nørretranders, *The User Illusion: Cutting Consciousness Down to Size*, çev. Jonathan Sydenham (New York: Viking, 1998), 158.

gerekmektedir. Eşikaltı uyarımın pratik, ticari veya politik kullanımıyla ilgili araştırmaların yapılması eşikaltı koşullandırma ile tutumların manipüle edilmesi, eşikaltı mesajların tüketici davranışı ve insan sağlığı üzerindeki etkilerinin ortaya konulması açısından önemlidir. Eşikaltı uyarım uygulamaları bilimsel gündemde yer almaya değer görünmektedir.

Eşikaltı uyarımın 1980'li yılların ortalarından itibaren ele aldığı öznel ve nesnel eşik kavramları aracılığıyla aslında bilinç, bilinçdışı ve benlik kavramlarına bir açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Holender 1986 yılında yayımladığı makalesinde, araştırmacıların bilinçli algının bir ölçüsü olarak öznel eşığe güvenemeyeceklerini savunmuştur.⁸⁹⁸ Bunun yerine Holender, yalnızca nesnel bir eşığın güvenilir bir tanımlama kriteri olabileceğini ileri sürmüştür. Bir uyarının kanıtlanabilir bir duyuusal etkisi olduğunda (yani, nesnel eşığe ulaşırsa), insanların aynı zamanda uyarının bilincine varmadıklarının asla garanti edilemeyeceğini belirtmiştir. Holender, bir uyarın sözlü olarak bildirilemediğinde, bunun mutlaka bilince ulaşmadığı anlamına gelmeyeceğini, bilince ulaştığı halde unutulmuş olabileceğini iddia etmiştir. Kihlstrom ve meslektaşları, Holender tarafından önerilen nesnel eşığe bu yegâne güvenin, "eşikaltı algı fenomenini etkili bir şekilde varoluştan çıkardığı"nı öne sürmüştür.⁸⁹⁹ Bu konudaki araştırmaların çoğu Holender ile aynı görüşte değildi. Araştırmacılar, bilincin temel yönü olan farkındalığı göz ardı eden bir kriter dayattığını ve bilincin tanımının algılamamanın sadece psikofizyolojik bir tanımını değil, farkındalık kavramını da içermesi gerektiğini düşünmekteydi.

Kenneth R. Paap⁹⁰⁰, Holender hakkında 1986 yılında yaptığı yorumda, farkındalığı içermeyen bir bilinç açıklamasının nasıl olacağını şu şekilde ifade etmiştir "evimdeki termostatin New Mexico'nun sıcak günlerinin ve serin akşamlarının bilincinde olduğunu söylemek mantıklı değil."⁹⁰¹ Araştırmacıların çoğu, bilincin birincil bir

⁸⁹⁸ Bkz. Daniel Holender, "Semantic Activation Without Conscious Identification in Dichotic Listening, Parafoveal Vision, and Visual Masking: A Survey and Appraisal," *Behavioral and Brain Sciences*, 9 (1986): 1-66.

⁸⁹⁹ John F. Kihlstrom, Terrence M. Barnhardt and Douglas J. Tatarin, "Implicit Perception," *Perception Without Awareness: Cognitive, Clinical and Social Perspectives*, ed. Robert F. Bornstein and Thane S. Pittman (New York: Guilford Press, 1992), 20.

⁹⁰⁰ San Francisco State Üniversitesi'nde bilişsel bilim profesörüdür.

⁹⁰¹ Kenneth R. Paap, "The Pilfering of Awareness and Guilt by Association," *Behavioral*

fenomen olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur.⁹⁰² Bilinçte olan bilinçtedir; kişi bilinçte ne olduğunu bilmek istiyorsa, bilincin kendisine sormalıdır. Onlara göre, ”bilinç, deneycinin tartışmaya hakkı olmayan birincil bir fenomendir.”⁹⁰³

Eşikaltı algı, nesnel eşiği geçen yani duyular tarafından ayırt edilen, ancak öznel eşiği geçemeyen yani bilinçli farkındalığa ulaşamayan ve sözlü olarak bildirilemeyen algıdır. Gerçekte her koşulda tüm insanlar için geçerli olan sabit bir öznel eşiği mutlak anlamda belirleyebilmek hiç kolay görünmemektedir. Sabit eşik fikri sinyal belirleme kuramının⁹⁰⁴ bir sonucudur. Ancak, durağan bireysel farklılıklar, mevcut hedefler ve ihtiyaçlar ve çeşitli bağlamsal etkiler dikkate alınmadan sunulan bir uyarının bilinçli farkındalığa ulaşip ulaşmadığını değerlendirmek zordur.

1990’lı yıllarda bu alanda çalışan birçok araştırmacı, sabit bir öznel eşiğin tespiti mümkün olmadığından, eşik (Latince limen) terimini tamamen terk edilmesi gerektiğini bunun yerine örtük veya bilinçdışı algı gibi terimleri kullanılması gerektiğini savunmuştur. Örtük veya bilinçdışı algı, bilinçli farkındalığa ulaşmayan algıyı ifade eder, ancak bu terimler, bilginin bilince girmemesinin çeşitli nedenleri arasında bir ayrım yapamaz. Algılanan bir uyarın, sürenin kısa olması veya kişinin az ilgi, dikkat göstermesi gibi nedenlerle bilince erişemeyebilir. Kişi yeterince bu uyarana yeterli ilgi ve dikkat ayırdığında uyarın bilince erişecektir. Fakat bilinçdışı

and Brain Sciences 9 (1986): 45.

⁹⁰²Bkz. Nørretranders, *The User Illusion*.; Julian Jaynes, *The Origin of Consciousness in The Breakdown of The Bicameral Mind* (Boston: Houghton Mifflin, 1976); Benjamin Libet, “Unconscious Cerebral Initiative and The Role of Conscious Will in Voluntary Action,” *Behavioral and Brain Sciences* 8 (1985): 529-66.

⁹⁰³ Nørretranders, *The User Illusion*, 226.

⁹⁰⁴ Sinyal Belirleme Kuramı (Signal Detection Theory): 1950’lerin sonlarında görsel ve işitsel psikofiziğe uygulanan, günümüzde psikolojinin birçok alanında kullanılan iletişim kuramı. Elektrik mühendisliği ve karar kuramının kavram ve tekniklerini bütünleştirir. Kuram, bilişsel süreçleri tanımlama, psikofiziksel olayları duyum fizyolojisinin bulgularıyla niceliksel olarak ilişkilendirme girişimleri için de çerçeve oluşturur. Sinyal belirleme kuramındaki önemli savlardan biri, içsel ya da dışsal gürültü kaynaklarının (ardalan gürültüsü), uyarıcıların içsel temsilini etkilediği, bunun da tepki yanlışlığına neden olduğudur. Sinyal belirlemede iki faktör etkilidir: 1. kişinin sinyale karşı duyarlılığı, 2. sinyalin var olduğunu belirtmesi için kişinin bundan ne kadar emin olması gerektiği (tepki yanlışlığı). Sinyal belirleme kuramı hız-doğruluk takasını içerir. Kuram iki ayrı istatistiğin hesaplanmasını öngörür. Bunlardan d1 gürültü dağılımı ile gürültü artı sinyal dağılımı arasındaki uzaklık, β ise algısal eşiktir. Sinyal belirleme kuramı, tanıma belleği testlerindeki tepki stillerinin tanımlanmasına da uyarlanmıştır. Bkz. Karakaş, “Psikoloji Sözlüğü.”

algı genellikle, dikkat onlara yöneltile bile bilinçli farkındalığa ulaşamayacak şekilde sunulan uyaranlara atıfta bulunmak için kullanılmaktadır.

Bilinçdışı algıyı hatta genel anlamda bilinçdışı kavramını araştıran araştırmacılar her zaman bir miktar dirençle karşılaşmışlardır. Bazen bilinçdışı algının var olmadığına inanmak isteyenlerle bazen zorla kabul etmiş gibi görünseler de önemini küçümseyenlerle karşı karşıya gelinmiştir. İnsanların bu yaklaşımları bilinçleri ile kontrol ettiklerini sandıkları davranışlarının aslında kontrollerinde olmadığı endişesinden ve en azından önemli kararlarda bilinçli davranmaları gerektiğine inanmalarından mı kaynaklanmaktadır? Peki insan buna inanmakta ısrarcı olmalı mıdır? Gerçekten tüm davranışlarının bilinci tarafından yönetilmesini ya da en azından bilinci aracılığıyla oluşmasını istiyor mudur?

En çok tartışılan konulardan biri *bilinçli düşüncenin* var olup olmadığıdır. Düşünce sürecinin bazı öğelerinin ya da ürünlerini farkında olunulsa bile, düşüncenin kendisinin farkında olmak mümkün müdür? Tablo.1'de sunulan verilerde ⁹⁰⁵ görüldüğü üzere, bir insanın duyuları saniyede 11 milyon bit bilgiyi işlerken bilincin bilgi işleme kapasitesi göreve bağlıdır.

Tablo 1. Duyusal Sistemde Bilgi Akışı ve Bilinçli Algı

Duyusal sistem	Toplam band genişliği (bit/sn)	Bilinç band genişliği (bit/sn)
Gözler	10,000,000	40
Kulaklar	100,000	30
Deri	1,000,000	5
Tat	1,000	1
Koku	100,000	1

⁹⁰⁵ Manfred Zimmermann, "The Nervous System in The Context of Information Theory", in *Human Physiology*, ed: Robert F. Schmidt and Gerhard Thews (Berlin: Springer, 1989), 172.

Bilinç, sessiz okumada 45 bit, sesli okumada saniyede 30 bit, çarpma işlemi yaparken saniyede 12 bit bilgi işler. İyimser düşünüldüğünde toplam bilgi işleme kapasitemiz bilincin neredeyse 200.000 katıdır. Bilinçli düşünce konusunda ısrar edenler, bilinçdışının 6.6 milyar bit bilgi işleme kapasitesi olduğunu bilseler bu ısrarlarını sürdürürler mi? Matematiksel bir hesaplama yapıldığında, bilincin, bilinçdışının 6.6 milyar bit ile verdiği kararları ancak 4 yılda verebileceğini görürüz. Bilgi işleme kapasitesi, bilinçdışının insan işleyişindeki önemine yaptığı vurgu açısından dikkat çekicidir.

Bu noktada şu şekilde düşünenler olabilir: Bedende duyu sistemlerinden alınan büyük miktardaki bilginin çoğu görmezden gelinebilir. Bilinçli algı dışında kalan bilgiler beyin tarafından atılabilir ya da beyne hiç erişmeyebilir; hatta “dikkat” verilmeyen duyu verileri işlenmeyebilir. Ancak günümüzde yapılan araştırmalar durumun hiçte böyle olmadığına işaret etmektedir. Bu araştırmalar, bilincin gelen tüm bilgilerin yalnızca çok küçük bir yüzdesiyle ilgilendiğini, geri kalan her şeyin farkında olmadan işlendiğini göstermektedir. Gerçekte, bedende işlenen verilerin miktarını gördüğümüzde, *düşünmek* için bilinçdışı mekanizmaların bize yardım ettiğini bilmenin rahatlatıcı etkisini kabul etmek gerekir.

Eşikaltı algının varlığı uzun yıllardır tartışılan bir konu olmuştur. Geçmişte yapılan güven zedeleyici araştırmalara rağmen artık eşikaltı algı çalışmaları sayesinde bilinç, bilinçdışı ve benlik kavramlarını açıklayabilmemiz için epeyce kanıt birikmiştir. Tartışma, eşikaltı algıyı araştırmanın bize ne sağlayacağı sorusuna doğru yönelmiştir. Eşikaltı algının insan yaşamında yeri ne kadar önemli, insanın eylemlerini gerçekten etkileyebilir mi? Eşikaltı algını araştırmak bilinç ve bilinçdışı araştırmaları için ne sağlar?

Eşikaltı algı ve ikna konusunda yapılan araştırmalar, eşikaltı algının insanın açlık veya susuzluk gibi temel ihtiyaçlarından tüketim kararlarına kadar neredeyse duyu ve davranışlarının çoğunu etkilediğini ortaya çıkarma yolundadır. Tam olarak neyin mümkün olup neyin olmadığına dair nesnel bir değerlendirmeye ulaşmak için eşikaltı uyarım uygulamalarının incelenmesi gerekir.

Benlik saygısını artırmak, hafızayı geliştirmek, stresi azaltmak ve kilo vermek için sunulan kendine yardım kasetlerinin iddiası eşikaltı uyarımla tüm bunların sağlanabileceği yönündeydi. Kendi kendine yardım kasetlerinin etkisiz olduğu kanıtlandığına göre eşikaltı uyarım araştırmalarına neden devam edilmelidir? Eşikaltı uyarı ile kalp hızı ve kan basıncının geçici olarak azaltılabileceğini gösteren çalışmalar,⁹⁰⁶ eşikaltı uyarım fikrine beden ve ruh sağlığını geliştirmek için şans verilebileceğine işaret etmektedir. Eşikaltı uyarımın, insanları manipüle ederek kendi istekleri doğrultusunda davranışlar sergilemek yönlendirerek kötüye kullanılması mümkün görünmektedir. İhtiyacı duyulmayan bir ürünün -belki de ödeme gücünü aşan çok yüksek fiyatta satın alınmasından siyasi bir adaya oy vermeye kadar birçok alanda eşikaltı teknikler uygulanıp insanlar yönlendirilebilir. Eşikaltı yönlendirmelerle yapılan istismar, yasal uygulamalar ya da toplumun bilgilendirmesiyle azaltılabilir hatta durdurulabilir. Ancak öncesinde önemli olan eşikaltı uyarımın tüm bunlara yol açıp açmadığına emin olmamız gerekmektedir.

Her ne sebeple olursa olsun eşikaltı uyarımın araştırılmasına duyulan bu merak bilimseldir. Bir konuda birkaç araştırmacının yaptığı çalışma daha sonra daha fazla araştırmacının çalışmasına yol açmaktadır. Eşikaltı uyarım hakkında yeterli ve kesin bilgiye ulaşamadığı sürece konuya ilişkin araştırmalar devam edecek gibi görünmektedir. Geçmişte yapılan niteliksiz araştırmalar nedeni ile eşikaltı uyarım (eşikaltı algı ve eşikaltı ikna) ile ilgili çalışmaları bilimin dışında bırakmak bilim dışı olacaktır. Bilim insanları ifadelerini sağlam araştırma dışındaki şeylere dayandırır, bilimin kendisi gereksiz hale gelecektir. Bilimin gerekli hale gelebilmesi kavramın hangi temelde nasıl ele alındığı ve düşünüldüğü ile ilişkilidir. Eşikaltı uyarımda olduğu gibi bilimin ilkeleri bilimsel amacın dışında kullanıldığında niteliksiz ancak

⁹⁰⁶ Bkz. Gary E. Jones and Harold J. Johnson, "Heart Rate and Somatic Concomitants of Mental Imagery," *Psychophysiology* 17, 4 (1980): 339-34.; Daniella Lucini, Gabriella Covacci, Richard Milani, Giuseppe Sandro Mela, Alberto Malliani and Massimo Pagani, "A Controlled Study of Effects of Mental Relaxation on Autonomic Excitatory Responses in Healthy Subjects," *Psychosomatic Medicine* 59 (1997): 541-52; David P. Himle, "Effects of Instructions Upon an Autonomic Response: An Analogue of Systematic Desensitization," *Psychological Reports* 32 (1973):767-73.; Jay G. Hull, Laurie B. Slone, Karen B. Meteyer, and Amanda R. Matthews, "The Non-Consciousness of Self-Consciousness," *Journal of Personality and Social Psychology* 83, 2 (2002): 406-24.

yönlendirici bulgular bilimsel araştırmanın istikametini belirleyebilir. Bu noktada, felsefe ve bilimin birlikte yol almasının önemi tekrar karşımıza çıkmaktadır.

3.10. Nörobilimin Bilinçdışı Anlayışımıza Katkısı Nedir?

Zihinsel süreçleri bilinçdışı olarak sınıflandırmak, temelde psikolojik, hatta fenomenolojik kriterleri içermektedir. Zihinsel süreçlerin nasıl işlediklerini anlamak birçok düzeyde analiz gerektirmektedir. Nörobilimin araçları ve bulgularının bu çabaya katkıları çok büyüktür. Bu alandaki büyüme ve hızlı gelişmeler göz önüne alındığında, nörobilimin yeni bilinçdışı anlayışımıza katkılarının tümünü özetlemek mümkün olmayacaktır. Bunun yerine, en fazla öne çıkan çalışmaları aktararak farklı bakış açıları sunmanın daha yerinde olacağı değerlendirilmiştir.

Son birkaç on yılda, biliş ve duygu arasındaki psikolojik kuramları nörobilim yöntem ve tekniklerinden elde edilen kanıtlarla şekillendirilmiştir. Duygunun bilişsel farkındalığın yokluğunda meydana gelip gelmediği konusundaki tartışma özellikle az çok duygusal işleme için özelleşmiş olan subkortikal bir beyin yapısı olan amigdala üzerine yapılan çalışmalardan etkilenmiştir.⁹⁰⁷ John P. Aggleton⁹⁰⁸'un 1992 yılında yayımlanan *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction* (Amigdala: Duygu, Hafıza ve Ruhsal Bozukluğun Nörobiyolojik Yönleri) eserinde duygu ve belleğin nöral mekanizmalarını ortaya çıkarmaktan daha büyük birkaç zorluktan bahsetmektedir. Bu eserle birlikte, söz konusu mekanizmaları anlamak için amigdalayı anlamamız gerektiğinin artık netleştiği ve son araştırmaların bu yapıyı demans, amnezi, epilepsi ve şizofreni ile ilişkilendirdiği ileri sürülmektedir. Doksanlı yıllarda yaşanan birçok ilerlemeye rağmen, bu eserin amigdala üzerine on yıldan beri yayınlanan ilk eser olması dikkat çekicidir. Amigdala ile ilgili mevcut bulguların güncel bir hesabını sağlamaya gerçek bir ihtiyaç olduğu, dünyanın her yerindeki önde gelen araştırmacıların bu esere katkıda bulunma isteğinden anlaşılmıştır. *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction* (Amigdala: Duygu, Hafıza ve Ruhsal Bozukluğun Nörobiyolojik Yönleri) birçok yeni bulguyu ve birçok yeni fikri bir araya

⁹⁰⁷ Bkz. John P. Aggleton (ed.), *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction* (New York: Wiley-Liss, 1992).

⁹⁰⁸ İngiliz davranışsal nörobilimcidir.

getirmiş, amigdala ile ilgili güncel araştırmaların kapsamlı incelemelerini sağlamış ve ayrıca gelecekteki araştırmaları teşvik etmiştir. Amigdalanın duygu, motivasyon, öğrenme ve hafızaya katılımı uzun yıllardır şüpheyle karşılanmış, ancak son on yılda, işlevlerinin ince ayrıntılarını ortaya çıkaran araştırmalarda muazzam bir hızlanma görülmüştür. Bu bölgenin klinik önemi genellikle hafife alınsa da, önemli yeni bulgular, bu bölgenin ayrıntılı işleyişini anlama ihtiyacının her zamankinden daha hayati olduğu anlamına gelmektedir.

Amigdala, hipokampusun bitişiğinde medial temporal loblarda yer alan küçük, badem şeklinde bir yapıdır. Heinrich Kluver⁹⁰⁹ (1897-1979) ve Paul Bucy⁹¹⁰ (1904-1992)'nin 1939 yılında yayımladıkları makale ile medial temporal lobun hasar gördüğü maymunlarla yaptıkları çalışmada amigdalanın duygusal işlemedeki potansiyel rolü ilk kez ortaya çıkmıştır. Bu maymunlar, Kluver-Bucy sendromu olarak da bilinen "psişik körlük"ten muzdarip olarak tanımlanmışlardır. Kluver-Bucy sendromlu maymunların, normalde kaçınacakları ya da korkacakları uyaranlara (örnek olarak yılanlar) yaklaşmak ve onları keşfetmek gibi anormal duygusal tepkiler sergiledikleri görülmüştür.⁹¹¹ Kluver-Bucy sendromunun tanımlanması duygusal işlemede medial temporal lobun rolünü vurgulamak için önemliydi. Ancak yaklaşık yirmi yıl sonra İngiliz nöropsikolog Lawrence Weiskrantz (1926-2018) değişen duygusal davranışa neden olanın özellikle amigdaladaki hasar olduğunu göstermiştir. Araştırmada, amigdalar lezyonların davranışsal etkileri şu şekilde not edilmiştir: (1) evcilleşmede artma, önceden edinilmiş korku tepkilerinin azalması veya kaybolması, (2) koşullu kaçınmanın (tepki ameliyat öncesi oluşturulmuş) daha hızlı sönmesi, (3) kaçınma davranışını sürdürme konusunda kontrol grubu ile aralarında fark bulunmamış olsa da daha yavaş bir edinim oranına sahip olma. Amigdalektominin (cerrahi müdahale) etkisinin, hayvanların pekiştirme uyaranlarını

⁹⁰⁹ Alman kökenli Amerikalı psikologdur.

⁹¹⁰ Amerikalı beyin cerrahıdır.

⁹¹¹ Bkz. Heinrich Kluver and Paul C. Bucy, "Preliminary Analysis of Functions of The Temporal Lobes in Monkeys", *Archives of Neurology and Psychiatry Chicago* 42 (1939): 979-1000.

tanımlamasını zorlaştırdığı ileri sürülmüştür.⁹¹² Weiskrantz'ın amigdala lezyonlarının, uyarıların duyuşsal veya pekiştirici özelliklerinin onları duyuşsal temsillerinden ayırdığını öne sürmesi bilişsel farkındalığın duygu işlemeden ayrı işlediği bilgisine götürmektedir.

Amigdalanın duyuşsal öğrenme ve bellekte rolünü vurgulayan hayvan deneklerle yapılan çalışmalar⁹¹³ amigdalanın doğası gereği itici olan uyarılara karşı duyuşsal bir tepkiyi ifade etmede kritik olmasa da, öğrenilmiş korku tepkileri için kritik olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalarda kullanılan temel paradigma, nötr bir uyarıcının, caydırıcı bir olayla eşleştirilerek caydırıcı özellikler kazandığı korku koşullandırmasıdır. Örnek olarak, bir fareye bir ton sunulursa, ilk başta bir yönlendirme tepkisi gösterebilir, ancak çok az başka bir tepki gösterebilir. Bununla birlikte, sesin sunumları sırasında sıçan birkaç kez ayak şoku alırsa, ses daha sonra sunulduğunda sıçan donabilir veya kalp hızında değişiklikler gösterebilir, bunlar sıçan için normal korku tepkileridir. Şokla eşleştirildiğinde, ton artık nötr değildir. Bunun yerine, potansiyel bir olumsuz pekiştirici temsil eder ve koşullu bir korku tepkisini ortaya çıkarır. Bu çalışmalar, amigdalanın koşullu korku tepkilerinin hem edinilmesi hem de ifade edilmesi için kritik olduğunu göstermiştir.⁹¹⁴

Nörobilimci Lizabeth M. Romanski ve Joseph E. LeDoux, 1992 yılında sıçanlar üzerinde yaptıkları çalışmada, işitsel korteksin iki taraflı tamamen yok edilmesinin, sıçanlarda işitsel korku koşullandırmasına müdahale edip etmeyeceğini incelemişlerdir. İşitme korteksinin tamamen yok edilmesi, temporal neokortikal ve peririnal periallokortikal alanların lezyonlarını gerektirmiştir. Korku koşullandırması,

⁹¹² Bkz. Lawrence Weiskrantz, "Behavioral Changes Associated with Ablation of The Amygdaloid Complex in Monkeys," *Journal of Comparative Physiological Psychology* 49 (1956): 381-91.

⁹¹³ Bkz. Michael Davis, "The Role of The Amygdala in Conditioned Fear," in *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction*, ed. John P. Aggleton (New York: Wiley-Liss, 1992), 255-306.; Bruce S. Kapp, Jeffry P. Pascoe and Michael A. Bixler, "The Amygdala: A Neuroanatomical Systems Approach to Its Contributions to Aversive Conditioning," in *Neuropsychology of Memory*, ed. Larry R. Squire and Nelson Butters (New York: Guilford, 1984), 473-88. ; Joseph E. LeDoux, "Emotion and The Amygdala," *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction*, ed. John P. Aggleton (New York: Wiley-Liss, 1992), 339-51.

⁹¹⁴ Bkz. Joseph E. LeDoux, *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life* (New York: Simon and Schuster, 1996).

ayak şokuyla eşleştirildikten sonra akustik bir uyaran tarafından ortaya çıkan donma ve arteriyel basınç tepkileri ölçülerek değerlendirilmiştir. İşitme korteksinde tam iki taraflı lezyonları olan hayvanlar, ameliyat edilmemiş kontrollerle karşılaştırılabilir koşullu arter basıncı ve donma tepkileri göstermiştir. Buna karşılık, akustik talamusun iki taraflı yıkımı, her iki yanıtın koşullanmasını engellemiştir. Bu sonuçlar, basit akustik uyaranlara verilen korku tepkilerinin koşullanması için işitsel korteksin gerekli olmadığına işaret etmiştir. Korku koşullandırmasına akustik talamusun subkortikal (amigdaloid) projeksiyonlarının aracılık edebileceğine ilişkin artışa geçen kanıtlara katkısı olmuştur. Bu çalışma ile amigdalanın kortikal girdilerin yokluğunda öğrenilmiş duygusal tepkileri ortaya çıkardığını gösterilmiştir.⁹¹⁵ Amigdalanın bunu gerçekleştirebilmesi, bilişsel farkındalığın aracı bir faktör olmayabileceğini ileri sürmektedir. Robert B. Zajonc (1923-2008)⁹¹⁶'un 1980 yılında yayınladığı makalesinde⁹¹⁷ iddia ettiği gibi birkaç psikolojik araştırma, duygunun bilişsel farkındalıktan bağımsız olarak çalışabileceğine dair kanıtlar sunmuş olsa da, nörobilimden gelen destekle gerçekleşen yakınlaşma, bilişsel farkındalık ve duygu arasındaki ilişki hakkındaki tartışmaya başka bir katman eklemiştir.

Amigdala hasarından mustarip hastalarla çalışmalar yürütülürken, bu hastaların koşullu bir tepkinin fizyolojik göstergesini göstermede başarısız olmalarına rağmen, korku koşullandırma paradigmasının oldukça iyi bir bilişsel anlayışına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Korku koşullandırma süreçleri, türler arasında temelde aynıdır. İnsanlarda tipik bir paradigma, mavi kare gibi nötr bir uyaran sunmayı ve bunu bileğe hafif bir şok gibi caydırıcı bir uyaranla eşleştirmeyi içerir. Şok, caydırıcı bir duygusal uyaranla tutarlı fizyolojik tepkiler ortaya çıkarır. Örnek olarak, otonom sinir sistemi uyarılması, bir korku tepkisinin parçası olarak meydana gelir; bunun bir ölçüsü, uyarılma ile ortaya çıkan hafif terlemenin bir göstergesi olan deri iletkenlik tepkisinde bir artış olacaktır. Mavi kare ve şoku eşleştirmeye yönelik birkaç

⁹¹⁵ Bkz. Lizabeth M. Romanski and Joseph E. LeDoux, "Bilateral Destruction of Neocortical and Perirhinal Projection Targets of The Acoustic Thalamus Does not Disrupt Auditory Fear Conditioning," *Neuroscience Letters* 142 (1992): 228-32.

⁹¹⁶ Polonya doğumlu Amerikalı sosyal psikolog olan Zajonc sosyal ve bilişsel süreçlerle ilgili çalışmalar yapmıştır.

⁹¹⁷ Bkz. Robert B. Zajonc, "Feeling and Thinking: Preferences Need no Inferences," *American Psychologist* 35 (1980): 151-75.

denemeden sonra, mavi kare tek başına sunulduğunda bir deri iletkenlik tepkisi ortaya çıkarmaya başlar. Bu koşullu yanıt, önceden nötr olan mavi karenin itici özellikler kazandığını gösterir. Bu hastalar, süreç içerisinde gerçekleşen olayları ve nötr uyarıcı ile itici olay arasındaki ilişkiyi, nötr uyarıcının itici olayı tahmin ettireceği gerçeği de dahil olmak üzere sözlü olarak rapor edebilirler. Amigdalada iki taraflı hasarı olan (bu hasarın dışında küçük bir diğer beyin hasarı olan), hasta SP, normal bir kontrol deneğinden alınan verilerle şokla eşleştirilen mavi bir kareye deri iletkenlik tepkisi eksikliğinin bir örneğini sergilemiştir. Mavi kareye normal koşullu bir deri iletkenlik tepkisi olmaması hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, şu yorumu yapmıştır:

Zamanın belirli bir noktasında mavi karenin volt şoklarından birini getireceğine dair bir beklenti olduğuna biliyordum. Ama bunu bilsem de ve en başından beri biliyordum, ilk şaşırdığım an hariç, tepkim buydu. Bunun olacağını biliyordum. Böylece en başından bunun olacağını öğrendim: mavi-şok. Ve oldu, haklı çıktım.⁹¹⁸

Elizabeth A. Phelps⁹¹⁹, bilişsel nörobilimci Michael S. Gazzaniga ve meslektaşlarının editörlüğünde 2002 yılında yayımlanan *Cognitive Neuroscience: The Biology of Mind (Bilişsel Nörobilim: Zihnin Biyolojisi)* adlı esere yazdığı “The Cognitive Neuroscience of Emotion” (Duygunun Bilişsel Nörobilimi) başlıklı bölümde, amigdalanın türler arasındaki önemli rolünü ve duygunun nörobiliminde kritik bir yapı olduğunu vurgulamıştır.⁹²⁰ Amigdala ve bilişsel farkındalığın etkileşimi ile duygu ve biliş arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların amigdala ve bilişsel farkındalığın bağımsız olarak çalışabileceğine işaret ettiği üzerinde durmuştur. Amigdalanın farkındalık gerektirmeyen korku koşullandırmasının edinilmesi ve fizyolojik ifadesi için gerekli olduğu çıkarımında bulunmuştur. Amigdaladan ve koşullu tepkiden bağımsız olarak, korku koşullandırma epizoduna ilişkin bilişsel bir farkındalık ile anlayış kazanıldığı ve ifade edildiğini belirtmiştir.

Nörobilim alanında yapılan çalışmalar, bu iki bağımsız faktörün, amigdala ve bilişsel farkındalığın da etkileşime girdiğini ileri sürmüştür. Bilişsel farkındalık amigdalayı

⁹¹⁸ Elizabeth A. Phelps, “The Cognitive Neuroscience of Emotion,” *Cognitive Neuroscience: The Biology of Mind*, ed.: Michael S. Gazzaniga, Richard B. Ivry, and George R. Mangun (New York: Norton, 2002), 559.

⁹¹⁹ Harvard Üniversitesi Psikoloji bölümünde Bilişsel nörobilim profesörüdür.

⁹²⁰ Bkz. Phelps, “The Cognitive Neuroscience of Emotion,” 537-76.

şu şekilde etkilemektedir: bir olayın duygusal özelliklerinin farkında olmak ve anlamak, amigdala gerektirmez ancak bu tür bilgi amigdala işlemeyi değiştirecek ve bu da bazı fizyolojik duygu ifadelerini modüle edecektir. Amigdala ise bilişsel farkındalığı birkaç şekilde etkiler: Birincisi, amigdala, duygusal ve önemli olayları bilinçli olarak hatırlama yeteneğimizi zaman içinde değiştirir. İkincisi, amigdala, çevredeki duygusal bilginin bilişsel farkındalığa geçme olasılığını artırarak algı ve dikkati düzenleyebilir. Amigdala ve bilişsel farkındalık arasındaki etkileşimler, biliş ve duygu arasındaki ilişkinin karmaşık bir resmini ortaya koymaktadır. Biliş ve duygunun bağımsız mı yoksa birbirine bağımlı mı olduğunu tartışmak artık verimli görünmemektedir. Duygu ve bilişin nöral sistemleri üzerine yapılan araştırmalar, her ikisinin de söz konusu olduğunu göstermektedir. Psikolojik, nörobilim ve bilişsel nörobilim yaklaşımlarının araştırma ve kuramlarını birleştirerek, duygu ve bilişsel farkındalık arasındaki ilişkiyi daha eksiksiz bir şekilde anlamaya başlanabilir. Korku koşullandırmasında insan amigdalasının rolünü inceleyen çalışmalar, hayvanlarla yapılan araştırmalarda belirgin olmayan bir konuyu gündeme getirmiştir. Diğer hayvanlarda olduğu gibi, insanlarda da amigdala, koşullu bir tepkinin elde edilmesi ve fizyolojik ifadesi için kritik öneme sahiptir. Ancak, korku koşullanması epizodunun bilişsel farkındalığı ve anlaşılması için amigdala gerekli değildir. Otomatik duygusal tepki ile bilinçli hatırlama ve farkındalık arasındaki bu ayrışma, amigdala ve bazı duygusal tepkilerin bilişsel farkındalıktan bağımsız olarak çalışabileceğini göstermektedir.

Amerikalı nörobilimciler Elizabeth A. Phelps ve Todd F. Heatherton, Michael S. Gazzaniga ve George R. Mangun editörlüğünde 2014 yılında yayımlanan *The Cognitive Neuroscience (Bilişsel Nörobilim)* adlı esere yazdıkları "Social Neuroscience and Emotion" ("Sosyal Nörobilim ve Duygu") amigdalanın duyguların uyarlanabilir ifadesini desteklemek için diğer beyin devreleri ve sistemleri ile nasıl etkileşime girdiğine yönelik ilginin ve vurgunun arttığı görülmektedir. Bu bölümde, türler arasında korkuyu kontrol etmek için kullanılabilecek bir dizi teknik tanımlamış ve kemirgenlerden insanlara araştırmaları tartışarak her tekniğin altında yatan örtüşen ve benzersiz devreyi ana hatlarıyla açıklamışlardır. Korku kontrolünün önemli bir bileşeni, amigdala ve prefrontal korteksin etkileşimidir. Bu devre, öz düzenleme modelinde de vurgulanmıştır. Öz düzenleme modeline göre, alana yönelik genel ön

kontrol mekanizmaları ile bağlama özgü altkortikal duygu ve ödöl devreleri arasında dinamik bir gerilim vardır. Bu bölgeler arasında bağlantı veya denge kaybı olduğunda kendi kendini düzenleme başarısız olur. Öne sürölen ve açıklanmaya çalışılan modellerin beynin ve nörobilimin gelişim-değişim süreçlerine bağılı olduğü açıktır.⁹²¹

Tüm farklı yaklaşımlar arasında, ayrı beyin bölgelerindeki spesifik aktivasyonlardan ziyade aktivite ağlarının etkileşimini dikkate almamız gerektiğı giderek daha açık hale gelmektedir. Sosyal ve duygusal süreçlerin nöral modelleri, sosyal ve duygusal süreçleri karakterize eden gerekli özgülüğü ve karmaşıklığı kazandıkça, bu eğilimin devam etmesi muhtemeldir.⁹²² Phelps, koşulsuz korku uyaranları, bilinçli beklentiler, bellek sistemleri, algı ve fizyolojik korku tepkileri arasındaki korku-etkileşimlerinin deneyimi ve sonuçlarında amigdalanın rolüne odaklanarak birçok alanda var olması muhtemel olan karmaşık etkileşim türlerini göstermiştir. Duygusal deneyimler için uzun süreli belleğın neden genellikle nötr deneyimlerden daha iyi olduğünü ve duygusal uyaranların bilinç öncesi algısal analizinin dikkati ve bilinçli duygusal deneyimi nasıl düzenlediğini açıklamaya yardımcı olacak veriler elde etmiştir.

Son yüzyılın ikinci yarısında beyin araştırmalarında yaşanan gelişmeler insanın bilisel yetileri, davranışları, beynin yapısı ve işlevisi konularında oldukça yoğun ve ileri düzeyde bilgi sağlamıştır. Felsefeci Chalmers'ın yirmi yıl kadar önce "Niçin ve nasıl bilincim var?" şeklinde sordugü "zor problem" zihin-beden sorununu çözmek amacıyla bilgisayarlı modeli kullanan araştırmacılar için bile zor problemdir. Beynin nöral faaliyetlerini çözmek aslında problemi tamamen çözmemektedir. Beynin konuşma, dikkat, bellek, öğrenme gibi işlevleri biyoloji sayesinde incelenip açıklanabilen kolay problemlerdir. Günümüzde zihin-beden sorunu zihin-beyin sorunu şeklinde ele alınmaktadır. Bilim insanlarının büyük çoğunluğu beyni açıkladıklarında zihni de açıklayabileceklerine inanmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için çeşitli araç ve yöntemler

⁹²¹ Elizabeth A. Phelps and Todd F. Heatherton, "Social Neuroscience and Emotion," in *Cognitive Neurosciences*, ed. Michael S. Gazzaniga and George R. Mangun (Massachusetts: MIT Press, 2014), 695.

⁹²² Phelps and Heatherton, "Social Neuroscience and Emotion," 696.

kullanılmaktadırlar. Özellikle nörobilimciler beyin görüntüleme teknikleri ve beyin hasarlı vaka incelemelerinden yararlanmaktadırlar. Psikiyatrist ve psikologlar ise psikoterapi seanslarından elde ettikleri klinik verileri beyin arastırılmaları ile eşleştirme çabasıındadırlar.

Geçmişte beyin ameliyatları sırasında ya da postmortem olarak incelenebilen beyin artık günümüz teknolojisiyle görüntüleme teknikleri ile incelenebilmektedir. Beyin görüntüleme teknikleri yapısal, metabolik ve işlevsel olarak üçe ayrılarak ele alınabilir: ⁹²³ Yapısal beyin görüntüleme teknikleri yaklaşık kırk yıl önce geliştirilmeye başlanmışır. Genellikle, kiside bulunan hastalığı tespit etmek amacıyla kullanılmakta ve beyin yapısı hakkında bilgi vermekte ancak bu teknikle beyindeki kısa süreli değişimler hakkında yeterli bilgiye ulaşılammaktadır. Yapısal beyin görüntüleme tekniğı manyetik rezonans (MR) görüntüleme ve bilgisayarlı tomografi olarak ikiye ayrılmaktadır.

Manyetik rezonans görüntüleme teknikleri olan Kraniyal MR, Volumetrik MR, MR Spektroskopi, MR Anjiyografi, Difüzyon Tensör Görüntüleme ve Manyetik Transfer Görüntüleme sındaki tekniklerin her biri ile farklı incelemeler yapılmaktadır. Kraniyal MR, beyin dokusundaki hastalıkla ilişkilendirilebilecek değişiklikler ve damar yapılarındaki bozulmalar hakkında bilgi verir. Volumetrik MR ile incelenmek istenen beyin bölgesinin hacmi ölçülerek beyin hacmindeki değişikliklerin normalden farklılık gösterip göstermediğine bakılır. MR anjiyografi ile beyin ve boyun damarları darlık/tıkanıklık gibi durumlara bakılmak üzere görüntülenir. Difüzyon Tensör Görüntüleme (DTG) tekniğı ile beyin bölgelerini bağlayan liflerin beyaz madde alanları ayrıntılı olarak görüntülenebilir. DTG, su moleküllerinin akson boyunca hareketleri hakkında bilgi veren Fraksiyonel Anizotropi (FA)'nin ölçülebilmesini de sağlar. Manyetik Transfer Görüntüleme

⁹²³ Bkz. Steven Laureys, Serge Goldman, and Philippe Peigneux, “Brain Imaging”, *Biological Psychiatry*, ed. Hugo A.H. D’haenen, Johan A. den Boer and Paul Willner (Chichester: John Wiley & Sons Ltd., 2002), 155-166.; Simon Vermeire, Kurt Audenaert, Eva Vandermeulen, Rudy De Meester, Henri van Bree, André Dobbeleir and Kathelijne Peremans, “Functional Brain Imaging: A Brief Overview of Imaging Techniques and Their Use in Human and Canine Anxiety Research”, *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, 80, 3 (2011): 185-192.

Teknikleri, beyinde hacim kaybı olmasa dahi miyelin ve aksonal anormallikleri saptar.

Bilgisayarlı Beyin Tomografisi ile X ışınları kullanılarak beyin yapılarının görüntüsü elde edilir. BT Anjiyografi yöntemi ile beyin damarları detaylı olarak değerlendirilebilmektedir. Beyin kanaması ve kanserli dokuların tespitinde yaygın olarak kullanılır. Metabolik beyin görüntüleme tekniği olan MR Spektroskopi, beyin metabolizmasında önemli yer tutan bazı moleküllerin ve kimyasalların sayımını yaparak dağılımı hakkında bilgi verir ve ayırıcı tanıya yardımcı olur. İşlevsel beyin görüntüleme teknikleri ise yapısal görüntüleme tekniklerinin sağlayamadığı beyindeki kısa süreli değişiklikler ile dikkat, bellek ve dil gibi karmaşık bilişsel işlevler sırasında beyinde olan biteni görüntüleme imkânı sağlar. İşlevsel görüntüleme teknikleri, günümüzde psikiyatrik ve nörolojik hastalıkların tanısının ve nedenlerinin anlaşılması için kullanılır. Günümüzde sık kullanılan işlevsel görüntüleme teknikleri Pozitron Emisyon Tomografisi (PET) Tek Foton Emisyon Bilgisayar Tomografisi (Single-Photon Emission Computed Tomography- SPECT), İşlevsel Manyetik Rezonans Görüntüleme, Magnetosefalografi, Transkranial Magnetik Stimulasyon ve Elektroensefalografi şeklinde sıralanabilir:

Pozitron Emisyon Tomografisi (PET)'nde pozitron yayan radyoaktif bir molekül vücuda enjekte edilir ve bu molekülün vücuttaki hareketi izlenir. Beynin bölgesel kan akımı ve metabolizması konusunda bilgi verir. Alzheimer ve demans gibi hastalıkların ayırıcı tanısında epileptik durumların değerlendirmesinde kullanılır.

Tek Foton Emisyon Bilgisayar Tomografisi (SPECT), beyin kan akımının bölgesel olarak nasıl olduğunu gösterir. Radyoaktif bir bileşiğin beyinde üç boyutlu dağılımının tomografik görüntüleri için kullanılır. Bu teknik, beynin üç boyutlu görüntülerinin elde edilmesiyle beyinde gerçekleşen işlevlerin incelenmesini sağlar. İşlevsel Manyetik Rezonans Görüntüleme (Functional Magnetic Resonance Imaging- fMRI), beynin fonksiyonunun görüntülenmesini sağlar. Bu teknik, kandaki oksijen bağlı hemoglobin ile oksijenini yitirmiş hemoglobinin (deoksihemoglobin) manyetik özelliklerindeki farklılığına dayanır. FMRI zaman içinde kandaki oksijenin değişimini ölçtüğü için araştırmacılara beyindeki

fonksiyonlar hakkında saniyelik bilgi verir ve etkinliğin bulunduğu yerin milimetrik olarak belirlenmesine olanak sağlar. Beynin belli bölgelerini aktif hâldeyken görüntülemeyi amaçlar. Çekim sırasında görsel ya da işitsel uyaran ile uyarı verilerek belli beyin bölgelerinde artan kan akımı ve oksijenlenmedeki değışim ölçülerek beynin aktive olan bölgeleri görüntülenir.

Magnetosefalografi (Magnetoencephalography), beyindeki işlemler sırasında oluşan manyetik alan değışikliklerini takip ederek işleyen bölgeleri tespit eder. Beynin işlevsel görüntüsünü ya da faaliyet haritasını elde etmeyi sağlar. Beynin en muhtemel aktivasyon alanlarının saptanabildiği gibi diğer beyin görüntüleme yöntemlerine göre MEG beyin aktivitelerini milisaniyeyle ölçebilir ve milimetrik hassasiyet düzeyinde nöronal faaliyetleri gösterebilir.

Transkranial Magnetik Stimulasyon (Transcranial Magnetic Stimulation-TMS), beyin elektromanyetik dalgalarla uyarılarak algılama ve düşünme esnasında beynin elektriksel faaliyetlerindeki değışiklikleri saptar. Daha iyi sonuç elde etmek için EEG ve MEG ile birlikte kullanılmaktadır. Kafaya yerleştirilen bir çubuk yardımıyla manyetik yük kısa zamanda beyinde belli bir alana yönlendirilir; bu yük MEG ve EEG çıktıları olarak görülür.

Elektroensefalografi (Electroencephalography-EEG), 1920'li yıllarda geliştirilen en eski beyin değeriendirme tekniğidir. Bu teknik, kafanın üzerine yerleştirilen elektrotlar yardımıyla beyindeki çok düşük voltajlı elektrik sinyallerini kayıt eder. Klasik EEG'de elde edilen grafik incelenerek elektriksel aktivitede anormallik araştırılır. Bu sayede, kiside nörolojik bir hastalık olup olmadığı anlaşılr. Kantitatif EEG ise klasik EEG'nin bilgisayar teknolojisi kullanılarak geliştirilmiş bir formudur. Bu tetkikte, klasik EEG çekiminde elde edilen grafik özel bir bilgisayar programıyla analiz edildikten sonra renklerle kodlanarak beynin fizyolojik haritası elde edilir.

Beyin görüntüleme teknikleri zihnin, biyolojinin konusu olan bir doğa olayı olduğuna işaret etmekte ve beynin işleyişinin kimyasal ve elektriksel ileti sayesinde olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir sinir hücresinden diğerine sinaptik aralıklarda atışleme yaparak geçen serotonin, nöradrenalin, dopamin, asetilkolin gibi en bilinen nörokimyasalların beyin ve zihin arasındaki

oynadığı rol göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Ruhsal bozuklukların tümünde nörokimyasal miktarlarında değişime gerçekleştiği artık bilinen bir gerçektir. Ruhsal hastalıklarda beyindeki kimyasal reaksiyonların yanı sıra beynin elektriksel faaliyetinde de anormal değişiklikler gözlenmektedir. O halde, zihinsel olana kimyasal bir açıklama getirebilir miyiz? Bu durumda fiziksel olanı kimyasal olana indirgeyerek mi açıklamalıyız? Yoksa bir arada gerçekleşen bir faaliyet olarak mı düşünmeliyiz?

Beynin fiziksel olarak işleyen yönü ile kimyasal yönü arasında bir birleşmeye gidilmesi, beyin-zihin sorunu ve bu sorunla yakından ilgili olan bilinç, bilinçdışı ve benlik gibi henüz tam anlamıyla açıklanmayı bekleyen kavramlar hakkında bilgi sağlanır mı? Beyindeki elektrik sinyallerini ölçen EEG grafiğinde çeşitli voltajlarda beyin dalgaları görülmektedir. Hakkında çok az şey bilinen düşük-alt dalganın (<0.5 Hz) beynin zamanlama ve ağ işlevlerinde başrolde olduğu düşünülmektedir. Delta ($<0.5-3$ Hz) ve teta (4-8 Hz) dalgaları daha çok beynin uykuda ve yorgunluk durumunda ürettiği yavaş dalgalardır. Delta uykunun derin evresinde, teta ise uykuya geçerken ya da uykunun ilk evrelerinde ortaya çıkmaktadır. Alfa dalgaları (9-12 Hz) istirahat durumunu gösterirken beta dalgaları (13-39 Hz) ise hızlı aktivitede, stresli ve dikkatin toplanamadığı durumlarda görülmektedir. Kimyasal içerikli ilaçların alınması, psikolojik yasantılar (stres, kaygı) ve çevresel uyaranlar sayesinde beyindeki bu dalgalarda değişiklik gözlenmektedir. EEG sonuçları aracılığıyla beynin kimyasal faaliyetinde bir düzensizliğin varlığı hakkında dolaylı olarak bilgi edinilir. Bu bilgilerden depresyon, obsesif kompulsif bozukluk, alkol ve madde bağımlılığı, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, alzheimer gibi hastalıkların tanı ve tedavi sürecinde yararlanır. Ayrıca her bir dalganın bilinç düzeyleri ile ilişkili olabileceğine dair çalışmalar sürmektedir. Son zamanlarda üzerinde çalışılan diğer dalga türlerinden daha hızlı salınan bir dalga türü olan gamma (40-100 Hz)

bilinç, üst düzey bilisel işlevler, bilgi işleme, bellek ve öğrenme ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir.⁹²⁴

Donald Davidson (1917-2003)⁹²⁵ zihinsel olanın fiziksel olana indirgenemeyeceğini, fakat aralarında bir bağıllık (supervenience) olduğunu ileri sürmektedir.⁹²⁶ Bu yaklaşıma göre, zihinsel olay ve durumlardaki herhangi bir değişim fiziksel değişimi gerektirir. Aynı şekilde kimyasal özellikler fiziksel özellikler arasında bağıllık vardır. Bu bağıllığı iddia edebilmek için fiziksel olanın tanımını doğru yapmak gerekmektedir. Beyin dalgalarında yaşanan değişikliklerin kimyasal özelliklere bağlı olduğunu kesin bir biçimde söyleyebilmek diğer değişkenlerin sabitlenmesiyle gerçekleşebilir. İnsanın düşünerek beyinde nasıl değişiklik meydana getirdiğini açıklayacak bir fizik yasası ise henüz ileri sürülememiştir.

David Chalmers'ın zihin-beden sorununun “kolay” olduğunu ileri sürdüğü sorun birçok nörobilimcinin ilgilendiği bir alandır. Gelişen teknoloji sayesinde klinik değerlendirmelere biyolojik katkı sağlanmaktadır. Kolay sorunu Crick *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul* (Şaşırtan Varsayım Ruhun Bilimsel Arayışı)⁹²⁷ adlı eserinde nörobilimsel çerçevede çözüme ulaştırmaya çalışmıştır. Crick, bilincin nöral bağlantılarını bulmayı amaçlamıştır. Crick, beyin bölgelerinin ya da süreçlerinin hangilerinin bilinçle bağlantılı olduğunu incelemiş ve beyindeki yerlerini tanımlamaya çalışmıştır. Fakat Crick, beyinde yaşanan fizyolojik süreçlerin insanı nasıl bilinçli hale getirdiğine dair bir açıklamada bulunmamıştır. Biyolojik temelde beyinde yaşanan kimyasal ve fiziksel süreçlerin nasıl zihinsel olarak ortaya çıktığı zor sorundur. Günümüz nörobilimi kolay sorunu çözmek için yeterli bilgi ve donanımına ulaşmıştır. Bedendeki duyuşsal alıcılarla bağlantılı sinir hücrelerinin

⁹²⁴ Bkz. Tapan Das, “Consciousness as a Function of Brain Waves and Physical Constant Conscire,” *NeuroQuantology* 15, 3 (2017): 1-6.; Case H. Vanderwolf, “Are Neocortical Gamma Waves Related Consciousness?” *Brain Research* 855, 2 (2000): 217-24.

⁹²⁵ Amerikalı dil ve zihin felsefecisidir.

⁹²⁶ Donald Davidson, “Mental Events”, *Essays on Actions and Events* (New York:Clarendon Press, 1970), 214.

⁹²⁷ Bkz. Francis Crick, *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul* (New York: Simon & Schuster, 1994).

uyarılmasıyla sinir hücrelerine ileti gönderilmiş olur yani ateşleme gerçekleşir. Bu da bir kimyasal maddenin sinir hücrelerinin aksonlarının ucundaki sinaptik aralıklara geçmesini sağlar. Sinirsel ileti sırasıyla omurilik, beyin sapı ve talamus yolunu izleyerek beyinde ilgili kortekse aktarılır. Sonunda kişi hissetmesi gereken hissi hisseder. Kolay sorunun çözümü de kolaydır. Fakat bu çözüm fiziksel olanın nasıl zihinsel durum olarak ortaya çıktığı sorusunu yanıtlıyamaz. Searle, bilincin beyinde gerçekten nasıl işlediğini açıklamak zor sorun olsa da bunun içinde bulunduğumuz çağın en önemli keşfi olacağını iddia etmektedir. Bu eğer başarılırsa beyindeki nörobiyolojik süreçlerin tam olarak nasıl bilince neden olduğu sorusuna yanıt olacaktır.⁹²⁸ Searle bilinci biyolojik bir olgu olarak görmektedir. Searle' a göre bilinç durumları nöral süreçlerden kaynaklanır ve nöral sistemlerde gerçekleştirilir. Özünde içsel, öznel ve sezgisel durumların beyinde oluşması ve gerçekleşmesinin farklı bir kimyadan kaynaklanabileceğini düşünmektedir. Bilincin bir bilgi işleme ya da davranış meselesi olduğu şeklindeki düşünce hatasından kaçınılması gerektiğini savunmaktadır. Searle, bilim tarihini unutarak, tarihte yeni bir aşamaya dönüşebilecek olanı üretmek gerektiğini ileri sürmektedir.⁹²⁹

Zihin-beden sorununa ilişkin felsefe tarihi boyunca pek çok tez ileri sürülmüştür. Temel bir ayrıma gidildiğinde bu tezler materyalist ve idealist yaklaşımlar şeklinde ikiye bölünebilir. Materyalist yaklaşımlara göre zihin maddeye indirgenebilir, maddenin bir yönü ya da işlevidir. İdealist yaklaşımlara göre ise gerçekte sadece zihin vardır, her şey zihinsel süreçlerin bir ürünüdür. Günümüzde artık özellikle bilimsel bilimle uğrasanların neredeyse hepsi farklı tarzları benimsemiş olsalar da materyalist yaklaşıma göre çalışmalarını temellendirmektedir.

Descartes'ın madde ve zihni birbirine asla indirgenemeyen ikici görüşü günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. İkkiciliğin karşısında yer alan tekçilik iki şey gibi görünen zihin ile madde arasındaki ayrımı ortadan kaldırır, gerçekte birbirlerine ve aynı şeye indirgenebileceklerini savunur. Bu görüşü savunanlara göre, insanı oluşturan tek malzeme madde, zihin ya da henüz tanımlanmamış başka bir tür

⁹²⁸ John R. Searle, "How to Study Consciousness Scientifically," *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 29, 353, 1377 (1998): 1935.

⁹²⁹ John R. Searle, "How to Study Consciousness," 1942.

malzeme olabilir. Artık çoğu bilimsel bilimcinin materyalist tekçi olduğu öne sürdükleri tezlerden anlaşılmaktadır. Zihin ve beyni indirgedikleri tek bir tür malzemenin sinir hücrelerinin bir niteliği olduğu iddia etmektedirler. Crick insanın sadece sinir hücrelerinden ibaret olduğunu söyleyerek zihni beyne indirger. Ancak materyalistlerin hepsi Crick gibi indirgemeci değildir.

Etkileşimci ikiciliği savunanlar zihin ve beden arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu iddia ederler. Bu etkileşimi bazı enfeksiyon hastalıklarının bilinç bulanıklığına yol açması gibi örneklerle kanıtlamak kolaydır. Ancak zihnimizdeki bir düşüncenin beynimizdeki sinir hücrelerini nasıl harekete geçirdiğini bu yaklaşım kanıtlayamaz. Diğer ikici yaklaşımlar da bugün artık bilimsel çalışmalarda rağbet görmemektedir.

İndirgemeci olmayan materyalistlerin ileri sürdüğü “ortaya çıkış” tezine göre zihin beynin ortaya çıkan bir niteliğidir. Chomsky 1998 yılında Tokyo’da birincisi yapılan *Mind Articulation Project Symposium*’daki çalışmaların 2000 yılında yayımlanan *Image, Language, Brain: Papers from the First Mind Articulation Project Symposium* adlı kitabın “Linguistics and Brain Science” (“Dilbilim ve Beyin Bilimi”) başlıklı birinci bölümünde “ortaya çıkış” tezini ele almaktadır.⁹³⁰ Chomsky’nin, dilin edinilmesi sürecinde organizmaya içkin olmayan bir yapıyı esas almayı öneren yaklaşımın bir benzerinin bilinçdışı için savunulup savunulamayacağı; bilinçdışı araştırmalarında dilbilimine benzer biçimde yöntemsel ikicilik (beyinde nasıl gerçekleştiği anlaşılabilecek olsa da dilbilimin doğa bilimlerinde farklı bir yöntemle ilerlemesi gerektiği) söz konusu olup olmadığı; bilinçdışının özyinelilik gibi özellik/özellikleri olup olmadığı konuları üzerinde düşünmeye sevk etmektedir.

Chomsky “Zihinsel şeyler, gerçekte zihinler, beynin ortaya çıkan nitelikleridir.”, “Bu ortaya çıkanlar indirgenemez olarak kabul edilmez fakat düşük düzeydeki olaylar arasındaki etkileşimi kontrol eden kurallar (bizim henüz anlamadığımız kurallar) tarafından üretilir.” tezlerini tartışmaktadır. “Ortaya çıkış” hakkındaki

⁹³⁰ Noam Chomsky, “Linguistics and Brain Science,” *Image, Language, Brain: Papers from the First Mind Articulation Project Symposium*, ed. Alec Marantz, Yasushi Miyashita and Wayne O’Neil (Cambridge: MIT Press, 2000), 13-28.

tezin alanda geniş çapta kabul görmesini son yüzyılın ayırt edici yönü olduğunu düşünmektedir.

Chomsky, on sekizinci yüzyılda yaşanan gelişmelerin “ortaya çıkışı” için önemli olduğunu, iki yüzyıl önce doğan bu tezden biyolojinin parçalarının kimyaya özümsemesinin gerçekleştiği yirminci yüzyılın yarısında yararlı dersler alınabileceğini belirtmektedir. Ona göre, atomlar, moleküller, kimyasal yapılar ve reaksiyonlar ile bunlarla ilgili konular çarpıcı biçimde şu andaki zihin ve beyin hakkındaki tartışmalara benzemektedir. Chomsky, dünyanın büyük bir usta tarafından oluşturulan büyük bir makine, saatin ya da otomatların karmasık bir çeşiti olduğunu ileri süren modern bilimsel devrime mekanistik felsefenin ilham verdiğini belirtir. Descartes’ın insanın otomat olamayacağını gözlemleyerek formüle ettiği zihin-beden sorunu mekanistik felsefenin hesaba katılamayacak hiçbir şeye izin vermemesinden ötürü yanlış bulunmuştur. Newton’un materyalist ya da mekanistik fiziğin imkânsız olduğuna dair düşüğü umutsuzluk “esrarlı özellikler”i tekrar ortaya koymakla suçlanmasına yol açmıştır. Günümüzde hâlâ beyin ve zihin sorununu mekanistik fizikle açıklamakta güçlük yaratan “esrarlı özellikler”le karşı karşıyayız. Dünyanın mekanik, kimyasal, elektromanyetik, optik, zihinsel yönlerini bir araya getirme umudu taşınmakta; fakat kimse bunun nasıl yapılacağını bilmemektedir. İnsan melek olmadığına göre en azından biyolojik dünyanın bir parçasıdır. Chomsky’e göre artık bir beden-zihin problemi yok çünkü “maddesel ya da fiziksel dünyanın bedeni” işe yarar bir kavram değildir. Chomsky “ortaya çıkışı” varsayımının nörobilimde herkesin bildiği bir gerçeğe dönüşüğünü söylemektedir.

Chomsky, kimyanın biyoloji ya da fizikle birleştirilmesinin zihin-beden sorununa çözüm getirip getiremeyeceği üzerinde durmuş ve kimyanın fiziğin yeniden yapılandırılmasındaki önemini vurgulamıştır. Ona göre, fizik ve kimya iki ayrı yol gibidir: fizik alanında yapılan keşifler olası kimyasal modelleri belirler. Benzer biçimde biyolojideki keşiflerde hücreler bazında bir hesaplamayı gerektirmektedir. Beyin ve bilimsel bilimlerde de bilinen benzerleri bulunmaktadır. Sayımsal, algoritmik ve donanımsal kuramları vurgulayan, deneysel psikologlar tarafından soyut bir düzeyde önerilen fikirleri nöronal terimlere dönüştürmeye çabalayan ve

bilissel psikoloji ile nrobiyolojiyi nasıl bir araya gelebileceğini arastıran çalışmalar yapılmaktadır. Chomsky, bulana kadar bilinmeyecek kayıp bir seyler olduğu için kavusmanın olamayacağı olasılığına karsı uyanık olmak gerektiğini belirtmektedir.

Chomsky, zihni beynin ortaya çıkan bir formu olarak görmekte fakat bilimin akısı konusunda temkinli olunması gerektiğini düşünmektedir. "Ortaya ıkısı" tezini savunan bilissel bilimcilere göre de zihin, beynin "ortaya çıkan" bir niteliğidir. Zihinsel fenomenler insan beynindeki sinir hücrelerinin zellesmis bağlantıların ortaya çıkan niteliğidir. Sinir hücreleri kimyasal maddeler aracılığıyla bağlantı kurarlar ve iletiyi elektriksel biçimde diğer sinir hücrelerine aktarırlar. Ortaya çıkan tamamen zihinsel olandır. Zihin sinir hücrelerinin yüksek düzeyde örgütlenmesiyle ortaya ıkmıstır. Bu kuram aslında zihin ve beyin arasındaki iliskiyi fazla açıklayamamaktadır. Sinir hücreleri arasında bağlantıyı kuran nrokimyasallarla olusan elektriksel ileti nasıl olup da zihne giden zorlu yolu asmaktadır? sorusuna yanıt bulmak zihni açıklamakta bugün artık bir basarı olmaktan uzaklasmıstır.

İnsanın zihinsel hayatı bilinçli ve bilindısı yasantılardan olusmaktadır. Bilinç, yasadığımız, duyumsadığımız ve yasarken farkında olduklarımızın tümüdür. Zihnin uyanıklıktan uyku, koma ve ölüm haline geçinceye, bilinçsiz olana dek süren hissetme ve fark etme halidir. Bilinç uyku ve koma halinde ortadan kalkar, rüya sırasında ise düşük düzeydedir. Bilinçli insan duyusal ve bilissel yönden dıs dünyaya açıktır. Fakat bilinç durumu düz bir çizgide seyretmez, kesintiler ve sıçramalar olabilir. Genel bir uyanık, farkında ve ilgili olma haline isaret eden bilincin beyin sapı tarafından retildiğine dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Psikiyatrinin beyin sapı ve çekirdeklerinden ortaya çıkan bilinçle ilgilenmesinin nedeni insanın içsel dünyasıyla dıs dünya arasındaki eslesmeleri yapmayı sağlamasıdır. Damasio'nun bilincin içsel durumlarımızın farkında olmaktan baska nesne ve benlik arasında bağlantı kurdugu tezinin bakış açısıyla bakıldığında, bilinç çevremizde olup bitenlere hakkında yaptığımız değerlendirmelerden ibarettir.

Ancak zihinsel hayatın çok sınırlı bir parçası bilinçlidir. Bilinci belli bir anda işleme tabi tuttuğumuz bilgi miktarıyla tanımladığımızda çalışma belleğinin kapasitesiyle sınırlamamız gerekir. Başka bir açıdan, eylemlerimizin ne kadarının bilinçli olduğunu inceleyen çalışmalar, insan davranışının büyük bir kısmının otomatik veya bilinçdışı süreçlerden etkilendiğini göstermiş ve eylemlerimizin %95'nin bilinçdışı olarak belirlendiği sonucuna varmışlardır.⁹³¹

George P. Lakoff⁹³² ve Mark L. Johnson⁹³³'un 1999 yılında yayımlanan *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought* (Bedendeki Felsefe: Bedenleşmiş Zihin ve Batı Düşüncesine Meydan Okuması) adlı eserlerinde bilişsel bilinçdışı olarak adlandırılan kavramla bilinçdışına yeni bir anlayış getirmeyi amaçlamışlardır. Onlara göre, bilişsel bilim kavramsal sistemleri çalışan bilimsel disiplindir. 1970'lerde ortaya çıksa da göreceli olarak yeni bir disiplindir. Her şeyden önce düşüncelerimizin çoğunun bilinçdışı olduğunu, Freudcuların bastırma anlayışından farklı biçimde bilişsel farkındalık düzeyinin altında olduğunu, odaklanıldığında çabucak işlediğini ve bilince ulaşamadığını keşfetmiştir.⁹³⁴ Lakoff ve Johnson, bilinci iki alana ayırmıştır. Birincisi, otomatik bilişsel işlemlerle ilişkilidir: görsel ve işitsel işleme ve onların arasındaki motor işlemler. İkincisi, özellikle örtük bilgi dedikleri bellekle ilişkilidir. Bilgi ve inançların çoğunlukla bilişsel bilinçdışındaki kavramsal sisteme göre şekillendiğini iddia etmişlerdir.⁹³⁵

Bilişsel psikolog ve yapay zekâ kuramcısı Roger C. Schank'a göre, senaryolar ya da hikâyeler bellek deposuna hizmet etmektedir. Çünkü olayların büyük çoğunluğunu hatırlamak en etkili yoldur ve sürekli olarak güncellenir ve dizinlenir. Fakat

⁹³¹ Bkz. Bargh, "The Four Horsemen of Automaticity," 1-40.; Bargh, "The Automaticity of Everyday Life," 1-61.; Roy E Baumeister, Ellen Bratslavsky, Mark Muraven and Dianne M. Tice, "Ego Depletion: Is the Active Self a Limited Resource?" *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 5 (1998): 1252-65.; John A. Bargh and Tanya L. Chartrand, "The Unbearable Automaticity of Being", 462-79.

⁹³² Bilişsel dilbilimci filozof olan Lakoff (1941 doğumlu), Kaliforniya Üniversitesi'nde emeritus profesördür.

⁹³³ Bilişsel dilbilimci filozof olan Johnson (1949 doğumlu), Oregon Üniversitesi'nde emeritus profesördür.

⁹³⁴ George Lakoff and Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought* (New York: Basic Books, 1999), 10.

⁹³⁵ Lakoff and Johnson, *Philosophy in the Flesh*, 13.

dizinlemenin çoğu farkında olmadan, bilinçdışı gerçekleşir.⁹³⁶ Schank da birçok bilişsel bilimci gibi temelde bilinçdışı aktivitelerin Freudcu bastırmanın sonucu olduğuna inanmak için fazla neden bulamamıştır. Bilinçdışı işlemlerin çoğunun insanın zihninde/beyninde tehdit edici uyaran ya da uyarıcıyı filtrelemek zorunda kalmadan gerçekleştiğini; çünkü bilişsel işlemlerin çoğunun bilincin katılımı olmadan sürdürüldüğünü iddia etmiştir.⁹³⁷

Hem Lackoff-Johnson hem de Schank zihin-beyin ilişkisinde bilgisayarimsal (computational) araçları kullanmışlardır. Nörobilimci Joseph E. LeDoux'un formülasyonları ise temel nörobilimin sonucudur. LeDoux *Synaptic Self* (*Sinaptik Benlik*) adlı eserinde cevaplanmamış sorular kadar nörobilimdeki bulguları da gözden geçirmiştir. LeDoux, *ben (self)*'in sinaptik olduğunu, *benin* sinaptik teorisini *benin* psikolojik, sosyal, moral, estetik ya da tinsel olduğunu iddia eden bakış açılarına bir alternatif olarak ileri sürmediğini, dahası bunun *beni* psikolojik, sosyal, moral, estetik ya da tinsel olarak realize etme biçimini tanımlamanın bir girişimi olduğunu söylemiştir.⁹³⁸

LeDoux, sinapsların beyin plastisitesindeki önemini vurgulamıştır. Sinapsları anlamakla bilinçdışını dışarıda bırakmak mümkün olamayacağından LeDoux, *benin* açık ve örtük iki yönünden söz etmiştir. Açık yön benlik farkındalığı⁹³⁹, örtük yön ise hem doğal olarak erişilemez olması hem de o anda erişilememesi nedenleri ile bilinçte o anda hemen olamayan tüm yönleri kapsadığını ileri sürmüştür.⁹⁴⁰ Farkında olmadığımız süreçleri kalp atımı, solunum sistemi, mide kasılmaları ve duruş gibi bedene ait yaşamsal aktiviteler ve görme, koklama, hissetme, konuşma, düşünme, değerlendirme, yargılama, inanma ve hayal etme gibi birçok yönü örtük yön olarak sıralamıştır.⁹⁴¹

⁹³⁶ Bkz. Roger C. Schank, *Dynamic Memory Revisited*, (Cambridge, London & New York: Cambridge University Press, 1999).

⁹³⁷ Bkz. Roger C. Schank, *Tell Me a Story: Narrative and Intelligence*, (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1990).

⁹³⁸ Joseph E. LeDoux, *Synaptic Self: How Our Brain Becomes Who We Are*, (New York: Viking, 2002), 3.

⁹³⁹ LeDoux, *Synaptic Self*, 17.

⁹⁴⁰ LeDoux, *Synaptic Self*, 27-8.

⁹⁴¹ LeDoux, *Synaptic Self*, 11.

Bilişsel bilinçdışının diğer yönleri sadece gerçek olduktan sonra bilincinde olabileceğimiz işlemleri içermektedir. Örnek olarak biri bizimle konuştuğunda beynimiz sırasıyla şu yolu izlemektedir:

- kelimelerin söylenişini ve cümlenin anlamını çözmek (fonoloji)
- kelimelere uygun anlamı vermek (semantik)
- kelimeler arasındaki dilbilgisel ilişkiyi bilmek (sentaks)
- dünyaya ilişkin bilgimizi kullanmak (pragmatik)

Benzer süreçler konuştuğumuzda, alıcıdan çok üretici olduğumuzda da vardır.

Nörobilim alanındaki gelişmeler bilinçdışına bakışı farklılaştırmış, sinaptik plastite dualistik ve mekanistik yaklaşımlar da değişim yaratmıştır. Şizofreni, depresyon, anksiyete bozuklukları, bipolar bozukluk gibi birçok ruhsal bozukluğun beyindeki nörokimyasal ileti üzerinde etkide bulunan ilaçlarla tedavi edilmesi beynin bilinç ve bilinçdışındaki yönetici işlevini göstermiştir. Ancak araştırmalar hâlâ yeterli değildir; daha ileri düzeydeki bulgulara ihtiyaç vardır.

Bilişsel bilimcilerin bilinçdışına yönelik çalışmaları ile psikanaliz kuramcılarının çalışmaları birbirinden ayrılmış elli yılı geçse de eski ve yeni modelin birbiriyle kurduğu bağlantılar açıktır. Jung, bilinç olasılığının olmadığı bilinçdışı imge ve düşünceleri sezmiştir. Günümüzde bilişsel bilimciler özellikle Jung'un bilinçdışı biçimlerini destekleyen önemli veriler elde etmişlerdir. Yeni ve eski formülasyonlar özel yollarla bağlantı kurmaktadır. Schank'ın hikâyelerin deposu olan belleğe yaptığı vurguyla anıları hatırlamanın bilinçdışı süreçlere etkisi ⁹⁴² Jung'un analitik psikoterapide kullandığı rüya analizi ve çağrışım testiyle paraleldir. Jung, tamamen sezgisel biçimde hastasıyla ilişkisini bozulmaması için kimi zaman analizden vazgeçmiş ve hastasının anılarını anlatmasına izin vermiştir.

Louis J. Cozolino ⁹⁴³ 2002 yılında yayımlanan *Neuroscience of Psychotherapy: Building and Rebuilding the Human Brain (Psikoterapinin Nörobilimi: İnsan*

⁹⁴² Schank, *Dynamic Memory Revisited*, 89-106.

⁹⁴³ Pepperdine Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olan Cozolino (1953 doğumlu) terapötik süreçte altta yatan etki mekanizmalarına bir model sağlamak için psikoterapi alanını nörobilimden elde edilen bulgularla sentezlemektedir.

Beyninin İnşası ve Yeniden İnşası) adlı eserinde psikoterapötik değişimin nasıl gerçekleştiğine ilişkin iki spesifik kritere odaklanır: psikoterapide nöral ağın büyümesi ve bütünleşmesi (entegrasyonu). Psikoterapinin herhangi bir biçiminin olumlu yaşantısal değişimi ve temelde yatan nöral ağın büyümesi ve bütünleşmesini (entegrasyonunu) sağlıyorsa başarılı olduğunu ileri sürer.⁹⁴⁴ Bilişsel bilimde değişimin beyinde gerçekleşmesi zorunludur. Jung'un bireyleşme ve kendini gerçekleştirme kavramları ile psikoterapide hastalarında olumlu değişim sağladığı iddiası sinaptik plastisitenin sağlanabileceğini düşündürmektedir. Ancak evrimsel kalıtımla geçen arketip, simge, sihir ve efsane gibi mistik ve değişmesi güç yönlerin sinaptik plastisiteye katkısı tartışmalıdır. Cozolino, nöral sistemlere katkıda bulunan altı psikoterapi yolu belirlemiştir:

- Emin ve güvenli bir ilişkinin kurulması.
- Kognisyon, duygu, duyum ve davranış alanlarından yeni bilgi ve yaşantılar kazanma.
- Yetersiz entegre olmuş ve çözülmeye uğramış nöral ağın eşzamanlı ya da değişimlenen aktivasyonu.
- Sakinlik ve güven periyotlarında değişen stres ve duygusal uyarılmanın ılımlı düzeyleri.
- Terapistle yeniden yapılandırılan hikâyeler aracılığıyla duygusal ve bedensel yaşantılarla kavramsal bilginin entegrasyonu.
- Terapinin dışında da büyüme ve entegrasyonun devam etmesi için yeni yaşantıları organize etme ve sürdürme metotları geliştirme.

Terapi sürecinin bilinçdışını yansıttığını kabul ettiğimizde, Jung'un bilinçdışı yaşantıları rüyalar ve rüyalarındaki simgelerle değerlendirirken hastalarına hikâyelerini anlattırması, Cozolino'nun öne sürdüğü nöral sistemlere katkıda bulunan psikoterapinin özelliklerini gösterdiği fikrini uyandırmaktadır. Jung'un bilinçdışı simgeler aracılığıyla hem terapistin hem hastasının artık nöral işlemler

⁹⁴⁴ Louis J. Cozolino, *The Neuroscience of Psychotherapy: Building and Rebuilding the Human Brain* (New York, London: W.W. Norton, 2002), 315.

olarak kabul edilen duygu ve belleklerinin devreye girerek bilinçli olmayan biçimde terapide olanları özümsemesini sağladığını kabul ettiğimizde nöral plastisiteyi de sağladığını kabul etmek zorunda kalırız. Psikoterapide yaşantılarla değişen nöral sistemler arasındaki bağlantılar ve sinaptik plastisite öğrenmenin fizyolojik sonuçlara ve kalıcı değişime yol açtığını göstermektedir. David I. Tresan (1937-2016) ⁹⁴⁵, bu değişimin sadece öznellikte, psişede değil, aynı zamanda nöral alt yapıda da olduğunu söyler ⁹⁴⁶. Jung psişedeki değişimi kuramında aktarmıştır; ancak onun kuramındaki nöral alt yapıdaki değişimi belki de hiçbir zaman öğrenemeyebiliriz. Günümüzde bu ancak Jung’u izleyen analistlerin ve psikoterapistlerin terapilerinin kognitik bilim açısından değerlendirmesiyle yapılabilir; fakat hem çağın hem de analitik terapinin uğradığı değişimin etkisi bunu test etmemize imkân vermeyebilir.

Zihinsel hayatımızın büyük bölümünün bilinçdışı islediğini ileri süren ve bilimsel bir bakış açısı kazandırma çabası gösteren Freud’dur. Freud’un bilinçdışı konusundaki görüşleri tıp bilimi için oldukça tartışmalara ve eleştirilere açtı ve bu durum günümüzde hâlâ belli konularda sürmektedir. Ancak artık bilimsel bilimci tarafından zihinsel işlevlerin bir çoğunun bilinçdışı gerçekleştiği kabul görmektedir. Nörobilimciler bilinçli ve bilinçdışı zihinsel etkinliklerin nöral bağlantıları ve beyindeki yerini araştırmaktadır. Bilinç tamamen ortadan kalktığında geriye kalacak şeyin bilinçdışı olduğunu düşünüldüğünde nörobilimsel açıdan bilinçsiz bir durumdan zihinsel hayat belirtisinin olmadığı, beyin sapı faaliyetlerinin ortadan kalktığı koma ya da ölüm durumundan söz etmek gerekir. Fakat bilinçdışı bilinçsiz olmaktan farklı bir tanıma sahiptir. Freud, bilinci zihinsel işlevlerin temel örgütleyicisi görmediğinden bilinç ve önbilince ait işlevleri “ben” (ego) ile ilişkilendirmiştir. Ben’in biyolojik belirlenimli işlevler (id) üzerinde ketleyici ve denetleyici rolü hasara uğradığında bilinçdışı devreye girmektedir. Nörobilim bu bölgeyi ventromersial frontal loblarla

⁹⁴⁵ C.G. Jung Institute of San Francisco’da analistlere eğitimler veren Amerikalı analist analistlerin analisti olarak tanınmıştır.

⁹⁴⁶ David I. Tresan, “Jungian Metapsychology and Neurobiological Theory, *Journal of Analytical Psychology*, 41 (1996): 416.

bağılantılı olduğunu saptamıştır. Böylelikle nörobilim bilinçdışının beyindeki yeri ve nöral bağlarının ortaya çıkarılabileceğine işaret etmiştir.

3.11. Benlik ve Bilinçdışı ile İlişkisi

Cassirer, en kuşkucu filozofların bile kendini bilme olanağını ve zorunluluğunu yadsımadıklarını, felsefe tarihinde kuşkuculuğun güçlü bir hümanizmin tamamlayıcısı olduğunu ve kuşkucunun dış dünyanın nesnel kesinliğini yadsıyıp ortadan kaldırarak insanın tüm düşüncelerini geriye kendi varlığı üzerine yoğunlaştıracağını umduğunu ve kendini bilmenin, kendini gerçekleştirmenin önkoşulu olduğunu iddia ettiğini belirtmektedir. Montaigne'nin, "Dünyada en önemli şey, kendi olmayı bilmektir" sözünü hatırlatarak gerçek özgürlüğümüzü yaşayabilmek için bizi dış dünyaya bağlayan zinciri kırmamız gerektiğini söylemektedir.⁹⁴⁷

Bilim, bilinçdışının gizemlerini keşfetmeye devam ederken, kalan iki kritik soru tartışmaya hâlâ açıktır. Birincisi: Bilinçdışı dürtüler, arzular ve duygular bilinçli olarak bilinçli benlik düzeyine yükseltilebilir mi? Eğer öyleyse, bilinçdışı mekanizmaların ortaya çıkması gerçek benlik bilgisine veya güçlenmeye yol açar mı? İkincisi: Kendimizi daha yaratıcı çizgilere yönlendirmek için yöntemsel olarak bilinçdışından faydalanabilir miyiz? Bilinçdışı sezgisel ve yaratıcı bir ilham kaynağıysa, daha geniş bir bilinç anlayışı gelişmemize nasıl yardımcı olabilir? Önyargılı kategorilerin sınırlarını aşarak "kutunun dışında" düşünmek için kendi sezgisel parçalarımızı nasıl kullanabiliriz? Ve aynı doğrultuda, bilinçdışına dair genişletilmiş bir bakış, ruhsal deneyimlerimizi nasıl şekillendirir veya ruhsal beslenmeyi nasıl sağlar? Bilindiği üzere bu soruları yanıtlamak bile oldukça ciddi felsefi temel ve bilimsel araştırma gerektirmektedir.⁹⁴⁸

Benlik kavramı psikolojide ilk kez William James'in 1890 yılında yayımlanan *The Principles of Psychology* (*Psikolojinin İlkeleri*) adlı eserinde yer almıştır. James benliği, *maddesel benlik*, *sosyal benlik*, *ruhsal benlik* ve *saf benlik* olmak üzere

⁹⁴⁷ Cassirer, *An Essay on Man*, 15.

⁹⁴⁸ Bkz. Steve Paulson, Siri Hustvedt, Solms and Sonu Shamdasani, "Deeper Self: an Expanded View of Self Consciousness," *Annals of The New York Academy of Sciences*, 1406, 1 (2017): 46-63.

doğru benlik tuşu ile ifade etmiştir. James, aynı zamanda benlik tuşlarını, *bilen ben* ve *bilinen ben* olarak sınıflandırmış; maddesel, sosyal ve ruhsal benlik tuşlarını bilen bene, saf benlik ise bilinen bene karşılık geldiğine işaret etmiştir. Bilen beni İngilizce'deki "me" kelimesiyle, bilinen beni ise "I" kelimesiyle ifade etmiştir.⁹⁴⁹ 1998 yılında yayımlanan *The Self (Benlik)* adlı eserin yazarı Jonathon D. Brown'a göre bilinen ben (I) "özne benlik" (I see me; kendimi gördüm), bilen ben ise (me) "nesne benlik"tir.⁹⁵⁰

Mead de özne ben (I),ve nesne ben (me) ayrımı yapmıştır. Mead, özne benin, sosyalleşen nesne benin farkında olduğunu, nesne benin başkalarının tavırlarıyla şekillendiğini ve özne benin bunlara verilen tepki olduğunu ileri sürmüştür. Mead'e göre, benliğin ya da öz bilincin temel sorusu, bir kişinin nasıl olup da kendisini, deneysel anlamda, kendisinin bir nesnesi olarak görebiliyor olduğunu. Mead, bu soruyu kişinin içinde bulunduğu sosyal ortamda diğerlerini değerlendirirken onları birer nesne olarak ele aldığı gibi, o kişilerden aldığı tepkiler ve yaşadığı tecrübelerin rehberliğinde kendini de bir nesne olarak değerlendirdiği şeklinde yanıtlamıştır.⁹⁵¹ Bu noktada, benliğin sosyal bağlamda şekillendiği ve bireyin kendini nesne olarak da değerlendirebildiği görülmektedir. O halde, birey benliğin şekil aldığı zaman ve mekan bağlamdan koparsa ne olur? Hâlâ aynı *ben* olmaya devam edebilir mi?

Dennett, Douglas R.Hoftstadterle birlikte kaleme aldığı 1981 yılında yayımlanan *Aklın Gözü-Benlik Ruh Üzerine Hayaller ve Düşünceler (The Mind's I- Fantasies and Reflections on Self and Souls)* adlı eserde Mars gezegeninde üç yılını geçiren uzay gemisi hasar gördüğü için dünyaya Teleclone Mark IV model bir ışınlayıcı yolu ile dönmek zorunda kalan Sarah'nın annesi metaforu aracılığıyla benlik kavramını sorgulamaktadır. Sarah'nın annesi olduğunu düşünen kişi dünyaya döndükten sonra ailesinin ve dostlarının son gördüğünden beri nasıl da değişmiş olduklarını fark eder.

⁹⁴⁹Bkz. William James, *The Principles of Psychology, Vol. I* (New York: Henry Holt and Company, 1931/1890).

⁹⁵⁰ Bkz. Jonathon D. Brown, *The Self* (New York:Psychology Press, 1998).

⁹⁵¹ George Herbert Mead, *Mind, Self, and Society* (Chicago: The University of Chicago Press, 1934), 136-38.

Artık sekiz buçuk yaşında olan üç yıl önce veda öpücüğü verdiği küçük kızının büyümesi, boyunun uzaması ve vücudunda yeni hücreler oluşsa da aynı küçük kız olduğunu varsayar. Sarah'ın annesi olduğunu düşünen kişi o anda fark ettiklerini sorgular: “Ben gerçekten de üç yıl önce bu küçük kıza veda öpücüğü verenle aynı kişi miyim? Sekiz yaşındaki bu çocuğun annesi miyim, yoksa gerçekten bundan önceki günlere ve yıllara ait anılarıma –ya da anı gibi görünen şeylere- karşın yaşama birkaç saat önce Mars gezegeninde bir Teleclone Mark IV kabininde parçalara ayrılıp öldü mü? Mars'taki düşünce ve duygularını “Ben nereden biliyorum? Çünkü oradaydım; Sarah'nın, bu düşünceleri aklından geçiren annesi *bendim*; Sarah'nın annesi *benim ya da bana öyle geliyor*” şeklinde sorgulayarak *kendiyle hesaplaşır*. Dennett “Benim bir beynim var.” “Ben bir beyinim” cümlelerinin hangisinin daha gerçek olduğundan yola çıkarak bir insanın beyne sahip olduğunu bilebilmesi için *olunan şeyin* canlı bir bedenden (ya da canlı bir beyinden) ibaret olmaması, bunun bir ruh ya da tin olması fikrinin birçok kişiye bilim dışı geldiğini belirtmektedir. Bilimde artık ruhların yeri olmadığını söylerken tamamen insanın fiziksel bir bedenden farklı bir varlık olduğu konusunda kolayca alaya alınmayacak ya da çürütülemeyecek kadar sağlam çeşitli fikirler olmasını ve hatta bunların bazı uyarlamalarının aslında bilimin bahçesinde yetişmesini eleştirmektedir. Dennett'e göre, herhangi bir canlı varlık olmanın ötesine geçen bir kimliğe sahip benliklere inanmak demek, ille de hayaletlere inanmak demek değildir. Dennett, Sarah'nın annesinin aynı anda hem Mars'ta hem de Dünya'da bulunma ihtimalini, bir kişinin uzun süreliğine iki ayrı yerde bulunamayacağı, çünkü çok geçmeden her ikisinin farklı anıları, farklı hayatları olacağı ve herhangi iki insanın olduğu kadar birbirinden farklı olacakları şeklinde değerlendirmektedir.⁹⁵²

Searle 1998 yılında yayımlanan *Philosophy in a New Century: Selected Essays* (*Yeni Yüzyılda Felsefe: Seçilmiş Makaleler*) adlı eserin “The Self as a Problem in Philosophy and Neurobiology” (“Felsefe ve Nörobiyolojide Bir Sorun Olarak

⁹⁵² Daniel C. Dennett and Douglas R. Hoftstadter, *Aklın Gö'zü-Benlik Ruh Üzerine Hayaller ve Düşünceler* çev.Fusun Doruker (İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981). 11-15.

Benlik”) başlıklı bölümünde⁹⁵³ filozoflar için *benlik*’in ne anlama geldiği üzerinde durmaktadır. Geleneksel olarak felsefede benlik probleminin genellikle kişisel kimlik problemi olarak görüldüğünü belirtmektedir. Benlikle ilgili en az iki felsefi problem olduğunu ileri sürmektedir: (1) Kişisel kimlik problemi (2) Bedenin tanınması ve bedende oluşan deneyimlerin ötesinde benliğin varlığı varsayımının zorunlu olup olmadığı problemi. Searle, kartezyen düalizmi eleştirisinden de yola çıkarak, eğer bedenlerimize ek olarak, her birimizin bir ruha veya zihne sahip olduğunu bilseydik ve bu madde varlığımızın tözü olsaydı, o zaman benliğin sürekliliğinin bireysel kimlik problemine çözüm bulacağını söylemektedir. “Yirmi sene önce nasıl bir benliğiniz varsa şimdi de aynı kişisiniz.” diyerek problem çözüme ulaşacaktır. Ancak artık ruhun ölümsüzlüğü kavramına inançları dışında inanan hiç kimseyi tanımadığını ve filozofların çoğunun ruhun varlığına inanmadığını bildirmektedir. Searle, filozofların çoğunun Hume’un benlik hakkındaki şüpheciliğini kabul ettiğini iddia etmektedir. Hume’un deneyimlerini takip eden ek herhangi bir benlik, ruh veya kişi bulamadığı ve tüm deneyimlerin “izlenimler” ve “idealar” olduğu fikrini felsefede benlik hakkındaki en yaygın görüş olduğunu belirtmektedir. Searle, bunun insan yaşamı dikkate alındığı sürece böyle olduğunu ve artık benlik veya ruh olmadığına göre böyle bir maddenin önerme olmasına gerek olmadığını söylemektedir. Searle, kişisel kimlik problemine karar vermek için dört kriter tanımlamaktadır : bedenin kimliği, bellekte kaydedilen bilinçliliğin kimliği, kişiliğin durağanlığı ve sürekliliği ve değişim boyunca fiziksel bedenin mekansal-zamansal görece tutarlılığı. Searle, insan bilinçliliğinin benliği anlamak için özel bir problem halini aldığını ve “benlik” “birleşik bilinçli bir alan” olarak düşünmenin ontolojisini anlamada en iyi yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir.

“Ben”i “Ben” yapanın ne ya da neler olduğu belirlenebildiğinde “benlik” kavramı açıklığa kavuşabilecektir. Kendini bilmeyi sağlayan nedir? Bu soruya bilinç diye yanıt verdiğimizde ihmal edilenler var mıdır? “Benlik” tecrübeler, anılar, duygular, düşünceler, algılananlar sayesinde “benlik” oluyorsa bilinçdışının katkısı ve işlevi

⁹⁵³ Bkz. John R. Searle, “The Self as a Problem in Philosophy and Neurobiology,” in *Philosophy in a New Century: Selected Essays* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 137-51.

nedir? “Bilinç” kelimesi, en sık kullanılan biçimiyle, kişinin uyanık olması hali, kendinin ve dünyanın farkında olması halidir. Bilinç odaklanmış dikkat, gevşek uyanıklık, yarı-uykululuk, hafif uyku, derin uyku, rüya baygınlık ve koma hâline doğru giderek azalır. Bilinç, rüyasız derin bir uykuya daldığımızda, ya da anestezi altında kaybettiğimizi, uykudan ya da anesteziye uyandıığımızda yeniden kazandığımızı sandığımız şeydir. Bilimsel çalışmalar, zihinsel görüntülerin aktığı bu düzeylerde zihinsel faaliyetin tamamen kaybolmadığı, sinir sisteminin aktif olduğu, uykuda ya da anestezi altında olan baygın bireylerin bazı uyarıcıları duyumsadığı, hatta algıladığı yönündedir. Dennett’in iddia ettiği gibi⁹⁵⁴ bilincinde olunan şeyler ve kişinin onların bilincinde olma biçimleri *ben* olmak denilen şeyi belirler mi? Bilinçdışı ve benlik bir arada düşünüldüğünde kendimiz dışında diğer insanların bilinçli olduğu konusunda emin olabilir miyiz? Hayvanların bilinçdışı var mıdır? Eğer varsa insana benzer midir? Bilinçdışı bilinçli hale getirilebilir mi? Eğer getirilirse artık bilinçdışı mıdır? Bir insan birden fazla “ben”i barındırabilir mi? Bunların kaçısı bilinçli olabilir? Birden fazla “ben” bilinçdışı olabilir mi?

David H. Finkelstein 1999 yılında yayımladığı “On The Distinction Between Conscious and Unconscious States of Minds” (“Zihnın Bilinç ve Bilinçdışı Halleri Arasındaki Ayrım”) adlı makalesinde dissosiyatif kimlik bozukluğunu konu alan meşhur romanlardan biri olan Robert Louis Stevenson’un 1886 yılında kaleme aldığı *The Strange Case of Dr.Jekyll and Mr.Hyde* (*Dr.Jekyll and Mr.Hyde Tuhaş Vakası*) adlı eserinden bir alıntı ile giriş yapmaktadır:

Evet, yaşlı ve memnuniyetsiz doktoru tercih ettim, arkadaşlarla çevrili ve dürüst umutlarını aziz tutan ve Hyde’in kılığında hoşlandığım özgürlüğe, nispeten gençliğe, hafif adımlara, sıçratan dürtülere ve gizli hazlara veda ettim. Bu seçimi belki bazı bilinçdışı tereddütlerle yaptım, bu süre boyunca ne Soho’daki evi bıraktım ne de Edward Hyde’in giysilerini ortadan kaldırdım, hâlâ dolabımda hazır bir şekilde duruyorlar.⁹⁵⁵

Finkelstein asla tekrar Edward Hyde’a dönüşmeyeceği konusunda Dr.Jekyll’ın seçimini bilinçdışı bir tereddütle yapmış olduğunu söylediği cümlesinden yola çıkarak şu soruları sormaktadır: Bu cümlede bilinçdışı kelimesi nasıl işlev görür? Bir

⁹⁵⁴ Dennett and Hofstadter, *Aklın G’özü*,”16.

⁹⁵⁵ David H. Finkelstein, “On the Distinction between Conscious and Unconscious States of Mind”, *American Philosophical Quarterly* 36, 2 (1999):79.

tereddütün (ya da yönelimin ya da korkunun) bilinçdışı olduğu ne zaman söylenir? Finkelstein’in bu soruları sormakla amaçladığı zihnin bilinçdışı durumunu bilinçli olandan ayırmaktır. İnsanları bilinçdışı durumların geniş dağılımında bir özne olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını araştırmaktadır.

Dr.Jekyll ve Mr.Hyde vakası psikopatoloji ve psikiyatri alanında elbette *Dissosiyatif Kimlik Bozukluğu* olarak tanımlanacaktır. *Benlik sistemi* ve ego merkezleri ile açıklanabilecek bir psikiyatrik bozukluk olan *Dissosiyatif Kimlik Bozukluğu* tanı ölçütleri *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-V (DSM-V)* (Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı-5)’ da şu şekildedir:

- A) İki ya da ikiden çok ayrı kişilik durumu ile belirli kimlik bölünmesinin varlığı; bu durum kimi kültürlerde posesyon yasası olarak tanımlanmaktadır. Kimlikte bu bölünme kendilik duygusunda ve eylemlerini yönetebilirlik algısında sürekliliğin belirgin olarak bozulmasını kapsar ve duygulanım, davranış, bilinçlilik, bellek, algı, bilis ve/veya duyuşal-devinsel işlevsellikte bununla ilişkili değişiklikler bulunur. Bu bulgu ve belirtiler başkalarınca gözlenebilir ya da kişi bunları bildirir.
- B) Sıradan bir unutkanlıkla açıklanamayacak bir biçimde, günlük olayları, önemli kişisel bilgileri ve veya travmatik olayları anımsarken yineleyici boşluklar vardır.
- C) Bu belirtiler klinik olarak belirgin rahatsızlık veya toplumsal, işle ilgili ve diğer alanlarda işlevsellikte düşmeye neden olur.
- D) Bu bozukluk genel kabul gören kültürel veya dinsel bir uygulamanın bir bölümü değildir. (Çocuklarda imgesel oyunlarla ve arkadaşlıklarla açıklanamaz.)
- E) Bu bozukluk bir maddenin doğrudan fizyolojik etkilerine (örn. alkol intoksikasyonu) ya da başka bir tıbbi duruma (örn. kompleks parsiyel epileptik nöbetler) bağlanamaz.⁹⁵⁶

Nörobilim (biyoloji), fizik ve felsefe alanlarındaki çağdaş tartışmalar, beynin mimarisi, beyin süreçleri ve bilincin doğası hakkında derin yeni anlayışlar sağladığını bilmekteyiz. Bu kavrayışlar, benlik sisteminin organizasyonunu tanımlamaya çalışan kuramsal modellerin formüle edilmesini, yani benlik hakkındaki bilginin düzenlenmesini ve bağlamla bağıntılı farklı kendilik temsillerinin ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Son on yılda *dissosiyatif kimlik bozukluğu* daha önce *çoklu kişilik bozukluğu* olarak adlandırılırdı) konusu, psikopatoloji ve psikiyatri alanlarında giderek daha fazla ilgi görmüştür. *Dissosiyatif kimlik bozukluğunun*

⁹⁵⁶ American of Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5th* (Washington, DC: American Psychiatric Pub, 2013), 292.

aslında bir *çağrışımsal kimlik bozukluğu* olduğu varsayımı benlik sistemindeki yetersiz bütünleştirici ve çağrışımsal süreçlerin veya bir yerine farklı ego merkezlerinin kullanımının sonucu olmasına dayandırılmaktadır. Benliğin bütünleşmemiş bölümlerinin erişilemezliği (örnek olarak amnezi) *dissosiyatif kimlik bozukluğu* tanısı için belirleyici özelliklerden biri olduğundan, bu bozukluğun ancak kendisi ile ilişkili bilgiyi düzenlemede yüksek bilişsel karmaşa yaşayan bireylerde görülebileceği ileri sürülmektedir. Nörolojik sistemin bilişsel karmaşıklığı, çağrışımsal bozuklukların oluşumunu etkileyen içsel bir faktör olabilir ve şiddetli çocukluk çağı istismarının herhangi bir çağrışım bozukluğu belirtisiyle sonuçlanmadığı birçok durumu kısmen açıklar. Çağrışımsal kuram, dikkati dissosiyatif bozukluktan çağrışımsal bozukluğa kaydırarak ve bu bozukluğu kendisiyle ilgili bilgilerin düzenlenmesinin karmaşıklığı ve beyin mimarisine ilişkin son kavrayışlarla ilişkilendirerek dissosiyatif kimlik bozukluğunu (sosyal) bilişsel ve sinirbilimsel gelişimsel alanlara yerleştirmek mümkündür.⁹⁵⁷ Çocukluk çağı travmaları dissosiyatif kimlik bozukluğunun etiyolojisinde başlarda yer almaktadır. (Sosyal) bilişsel kuramcılara göre sosyal öğrenme ve beklentiler ön plana geçmektedir. Dissosiyatif kimlik bozukluğu çoğunlukla psikanalitik kuramda yer alan histerik nevroz ile açıklanmaktadır. Histeri terimine günümüz ruhsal bozukluk tanı sınıflandırmalarında yer verilmemektedir. Histerik nevrozla ilgili ruhsal bozukluklar (DSM-V)'te *Dissosiyatif Bozukluklar, International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10 (ICD-10)* (Hastalıkların ve İlgili Sağlık Sorunlarının Uluslararası İstatistiksel Sınıflaması 10)'da *Nevrotik, Stresle İlgili ve Somatoform Bozukluklar* başlıkları altındadır. Bu durum akla getirdiği iki şey vardır: birincisi, günümüzde hâlâ bilimsel çalışmalarda psikanalizin kavramlarına yer verilmesi ilgili çekincelerin devam ettiğidir; ikincisi ise, (sosyal) bilişsel kuram ve nörolojinin bulguları benlik ve bilinçdışı ile ilgili terminolojiyi bilimsel temelde yeniden yapılandırmaktadır.

Dissosiyatif kimlik bozukluğunun travma ve sosyobilişsel açıklamaları zıttır. Travma hipotezi, travmanın bir savunma mekanizmasını etkilediği ve travmanın çocukluk

⁹⁵⁷ Bkz. Louis Oppenheimer, "Self or Selves?: Dissociative Identity Disorder and Complexity of the Self-System," *Theory & Psychology*, 12, 1 (2002): 97-128.

çağındaki benlik süreçlerine koşut normal bütünleşme sırasını engellemeye hizmet ettiği paradigmasıyla ayrılmaktadır. Bu son paradigmanın, başka bir sistemde, kortikal görsel sistemdeki mevcut kortikal işleme modelleriyle geniş ölçüde tutarlı olduğu gösterilmiştir. Beynin görme deneyimini yaratma süreci, kimlik inşasındaki sürece çok benzemektedir.⁹⁵⁸

Nörobilimci Eliezer J. Sternberg 2015 yılında yayımladığı *NeuroLogic: The Brain's Hidden Rationale Behind Our Irrational Behavior* (NöroLojik: Beynin Mantıksız Davranışlarımızın Ardındaki Gizli Mantığı) adlı eserine körlükten mustarip olan bir kadının hikâyesiyle başlar ve yine körlükten mustarip olan diğer bir kadının hikâyesiyle bitirir. Kadınlardan ilkinin körlüğünün nedeni görme devresindeki bir kusurdu. Bilinçdışı sistemi ışık fotonlarını işleyip görüntüye dönüştüremiyordu. Diğer ikinci kadının görme yolağıysa tersine sağlamdı. Ama kadın kördü çünkü bilinçli sistemini, oluşan görüntüye erişimi yoktu. İki paralel sistem, iki farklı görememe nedeni sözkonusuydu.⁹⁵⁹

Sternberg, görme ve benlik süreçlerindeki benzerliğe dikkat çekmektedir. Görme deneyiminin mesafe, biçim, renk boyut ve hız bileşenlerinden oluştuğunu ve bunların hepsi beynin farklı bölümleri tarafından hesaplandığından azmi hassasiyetle kaynaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Benzer şekilde benlik deneyiminin de otobiyografik bellek, duygular, duyular, düşünce davranış kontrolü bileşenlerinden oluştuğunu ve bunların da farklı beyin bölgeleri tarafından yönetilip sonunda birleşik bir deneyim oluşturacak şekilde kaynaştığını bildirmektedir. Her ikisinin de beyindeki bilinçdışı ve bilinçli sistem olmak üzere iki temel sisteme bağımlı olduğunu öne sürmektedir.⁹⁶⁰

Bilinçdışı görme sistemi olmadan beyin ışığı görüntülere çeviremeyeceğinden göremeyeceğimizi; etrafımızdakileri deneyimleyebilmek için ise bilinçli sistemin gerektiğini, etrafımızdakileri sadece farkında olmadan körgörüyle

⁹⁵⁸ Bkz. Mark L. Mannin and Rana L. Manning, “Convergent Paradigms for Visual Neuroscience and Dissociative Identity Disorder,” *Journal of Trauma & Dissociation* 10, 4 (2009): 405-19.

⁹⁵⁹ Eliezer J. Sternberg, *NöroLojik: Beynin Mantıksız Davranışlarımızın Ardındaki Gizli Mantığı*, çev. Şiirsel Taş (İstanbul; Metis Yayıncılık, 2021), 272- 73.

⁹⁶⁰ Sternberg, *NöroLojik*, 273.

saptayabileceğimizi vurgulamaktadır. Sternberg’e göre, benlik de her iki sisteme bağımlıdır. Benliği deneyimlememizi ve beynin yarattığı hikâyeyi yaşamamızı sağlayan bilinçli sistemdir. Bilinçdışı sistem ise hikâyeyi yaratır. Deneyimimizin kopuk parçalarını alır, gerekiyorsa boşlukları doldurur ve yaşam hikâyemizin kaydını tutar. Benlik algımızı inşa eder. Dahası, zarar verici düşünceleri ve anıları deliğinden çıkarmak için ayırışmadan dahi faydalanarak benlik algısını devam ettirir ve korur.⁹⁶¹ Ayırık beyinli hastada bilinçdışı sistem, diğer herkeste olduğu gibi boşlukları doldurmaya çalışır. Benlik, bütünlüğünü muhafaza etmek için deneyimin bütün yönlerini -karşı yarımküre tarafından oluşturulanlar dahil- tek bir hikâye altında birleştirmeye çabalar. Oysa dissosiyatif bozuklukları olanlarda beyindeki bilinçdışı sistemin hedefi farklıdır. Bu kez tek bir hikâye istenmez. Tek bir hikâye, benliği toksik enformasyona bırakacağından tehlikelidir. O nedenle beyin hikâyeyi kasten parçalar. Benlik algısını korumak için, zararlı duyguları ve anıları ondan ayrı tutar. Bu sefer boşlukları doldurmaz.⁹⁶²

Dennett, bugün bilinçli zihinsel etkinlik düşüncesine olan inancımızı yitirdiğimizi ileri sürmektedir. Ona göre, bilgilerin tamamen bilinçdışı, daha doğrusu öznesiz olarak işlenmesi, temel olarak, var oldukları farz edilen bilinçli zihinlerin ulaşacağı tüm sonuçlara ulaşabiliyorsa, o zaman bilinç ne işe yarar? Şimdiki “ben” ile beş yıl önceki “ben” aynı mıdır ya da beş yıl sonra aynı “ben” olacak mıdır? “Benlik durağan ve sürekli bir yapıda seyretmiyorsa bu değişimi sağlayan nedir? Benlik anıların, duyguların, düşüncelerin ve algıların oluşturduğu “kendinin bilinçliliği” olarak kabul edildiğinde bilinçdışının rolü nedir? Kişinin bilinçdışı anıları, duyguları, düşünceleri ve algıları bilince getirebilir mi? Kişi benliğinin farkına bilinçdışının bilinçte ortaya çıktığı anda mı farkına varmaktadır? Karl Lashley “zihnin hiçbir etkinliği bilinçli değildir” sözünü *daktyhikos heksametros* vezniyle (Eski Yunan şiirinde vezin ölçüsü) bir şey düşünülmesi durumunda, bu vezni bilenlerin zorlanmadan bunu yapabileceklerine dair bir örnekle desteklemektedir. Lashley, bu sözüyle aslında bir fikir üretmek için içimizde olup bitenlerin tamamen bilincine ulaşamayacağımız bir şey olduğuna işaret etmektedir. Dennett, Lashley’nin bu

⁹⁶¹ Sternberg, *NöroLojik*, 273.

⁹⁶² Sternberg, *NöroLojik*, 272.

sözünü başlangıçta psikolojik incelemenin bir olgusu olarak bilincin ortadan kalkmasını haber veriyormuş gibi görünse de sözün zihindeki asıl etkisinin tam ters yönde olduğunu belirtmektedir. Ona göre, dikkatimizi, hiçbir yanılgıya yol açmayacak biçimde, bilinçdışı bilgi işlemek ile –ki kuşkusuz bu olmadan bilinçli olarak yaşanan bir deneyim olamazdı- bir şekilde zaten doğrudan erişilebilir olan bilinçli düşünce arasındaki farka çekmektedir. Beynin bazı alt sistemlerinin bilinçli düşünceye ulaştığını söylemekle, bilinci, beynin çeşitli alt sistemlerince de ulaşılan bilinçdışı etkinliklerden ve olaylardan ayırt etmiş olmadığımızı düşünmektedir. Ona göre, eğer belirli ve özel bir alt sistemin; sistemin geri kalan bölümüyle alışverişi, dünyada bir tane daha benlik olması durumu yaratıyorsa, “bir şey olan şey” den bir tane daha olması durumunu yaratacak biçimde oluşturulmuşsa bu durumu anlamak hiç kolay olmaz.⁹⁶³

Birisi bir toplantıda kendisinden söz edildiğini duyduğunda hızla üçüncü şahıs “o” perspektifinden birinci şahıs “ben” perspektifine geçmektedir. Robotların birinci şahıs perspektifine sahip oldukları zaman benlik kavramına sahip olma olasılıkları üzerinde yapay zekâ araştırmaları devam etmektedir. Hayvanların isim takılıp seslenildiğinde tepki veriyor olmaları benlik algıları olduğu anlamını taşır mı yoksa bu durumu koşullu tepkiyle açıklamak yeterli midir? Birinci şahıs “ben” perspektifinin gözlenmediği psikiyatrik rahatsızlıklarda kişinin bir benliği olmadığını söylemek mümkün müdür?

Çocuk psikiyatrisinde üzerinde önemle durulan yaygın gelişimsel bozukluklardan biri çocukluk çağı otizmidir. Otizm (autism) bireyin dış dünya gerçeklerinden uzaklaşıp kendine özgü iç dünya yaratması durumudur. Otistik durumda olan çocuk çevresindekilere ve burada olan bitenlere ilgisiz bir görünümündedir. İnsanlarla dolu bir odaya girse, boş bir odaya girmiş gibidir. İnsanları algılamadığı izlenimi bırakır. Onlarla ilişki kurmaz. Tepkileri, davranışları, çevreden gelen uyarlardan çok kendi iç uyaranlarına göre biçimlendiğinden çevre tarafından tuhaf (bizarre) olarak değerlendirilir. Yeni doğan bir bebekte ilk üç hafta bazen dört hafta otistik bir yaşam içindedir. Annesi ya da bakım veren kişiyle kurduğu ilişki aracılığıyla diğer

⁹⁶³ Dennett and Hoftstadter, *Akılın G'özü*, 21.

insanlara, çevreye yönelir ve normal gelişimini sürdürür.⁹⁶⁴ Bu durum bir insanın kendinin bilincinde olması için diğer zihinlere (beyinlere) gereksinim duyduğuna işaret etmektedir. Öznenin dış dünya ile iç dünya bilgisi uyduğu zaman bilinçlilik durumu ortaya çıkmaktadır. Diğer zihinler sorununun bilinçli ile bilinçli olmayan varlıkları ayırt etmede yol gösterici olabileceği varsayımının çalışılması önemli görünmektedir.

Otistik durumda olan çocuğun zamirleri ters kullanması “ben” yerine “sen” demesi, kendinden üçüncü şahıs olarak bahsetmesi benlik kavramının oluşmamış olduğunu gösterir mi? Bu çocukların kendilerine dokunulmasından hoşlanmamaları ve kucaklanmadan kaçınmaları benliğin bedenle ilişkisine nasıl bir açıklama getirebilir? Bedenin kendine ait olduğunu farkında olmak kendinin bilincinde olduğuna işaret eder mi? Diğer zihinlerin kendisi hakkında konuştuğunu fark edebilmek ve kendi hakkında düşünebilmek insanın kendini temsil yeteneğine sahip olduğunu düşündürmektedir. Kendini temsil yeteneğinin bazı psikiyatrik bozukluklarda gözlenememesi “benlik” in beyinde özelleşmiş bir yeri var mıdır ya da beyin üst düzey bir işlevi midir? sorularını doğurmaktadır. Diğer zihinlerin (diğer insanlar, diğer yaratıklar, hayvanlar vb.) kendini temsil yeteneğine sahip olup olmadıklarını nasıl bilebiliriz? Robotlar kendisinden “ben” diye bahsettiğinde bir benliği olduğunu söyleyebilir miyiz? Benlik sadece bilinçli yaratıklarda oluşan bir şey midir? İnsan diğer zihinler aracılığıyla mı benliğinin farkına varmaktadır? Diğerleri olmadan bunu yapabilir miydi? Kendini temsil yeteneğine bilinçdışının katkısı nedir? Günümüzde nörolojik ve psikiyatrik bozukluğa sahip hastalarla çalışarak bu tür sorulara yanıtlar aranmaktadır.

Vilayanur S. Ramachandran⁹⁶⁵ ve Sandra Blakeslee⁹⁶⁶,nin 2000 yılında yayımlanan *Phantoms in The Brain: Probing the Mysteries of the Human Mind (Beyindeki Hayaletler: İnsan Zihninin Gizemlerine Doğru* adlı eserlerinde bu hastalarla çalışarak benliğin doğası hakkındaki yüce felsefi soruların ele alınabileceğini ileri sürmektedir:

⁹⁶⁴ M.Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları* (Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 1995), 428-29.

⁹⁶⁵ Hint kökenli Amerikalı (1951 doğumlu) nöro bilimci Kaliforniya Üniversitesi’nde emeritus psikoloji profesörüdür.

⁹⁶⁶ Amerikalı bilim yazarıdır.

Bir kişi olarak neden zaman ve mekan içinde yer almak zorundayız ve öznel deneyimin yekpare bütünlüğünü oluşturan şey nedir? Bir seçim yapma ve eyleme geçme iradesi ne anlama gelir? Daha da geneli, beyindeki minicik bir tutam protoplazmanın etkinliği, bilinçli deneyimlere nasıl yol açar? Ramachandran ve Blakeslee filozofların bu tür sorular üzerinde tartışmaya bayıldıklarını, fakat bu konuların yalnızca deneyler yoluyla çözülebileceğinin artık açıklığa kavuştuğunu iddia etmektedir. Freud'un bıraktığı yerden devam edip deneysel epistemoloji (beynin bilgi ve inancı nasıl temsil ettiğinin araştırılması) ve bilişsel nöropsikiyatri (fiziksel ve zihinsel beyin bozuklukları arasındaki arayüz) ağı diyebileceğimiz bir dönemin açılışının mjdelenebileceğini; inanç sistemlerini, zihin-beden etkileşimini ve insan davranışlarının diğer ayırt edici nitelikleri hakkında deneysel çalışmalara başlanabileceğini düşünmektedir.⁹⁶⁷ Nörolojik hastalıkları olan hastaların tuhaf davranışlarının beynin çeşitli bölümlerinin dış dünyaya dair bir temsiliyeti nasıl yarattığı, zaman ve mekâna direnen "benlik" yanılsamasını nasıl oluşturduğunu çözmeye yardımcı olacağını belirtmektedir.⁹⁶⁸ Ramachandran uzuv kaybına uğramış kişilerin kaybettikleri uzuvlarını hissediyor olmaları üzerine yaptığı deneyler ile vücut imgesinin arpıtılabilir olduğunu göstermeyi amaçlayan deneylerin geldiği anlamı şu şekilde ifade etmektedir:

Tüm hayatınız boyunca "benliğiniz"in bir bedene demirlemiş olduğunu varsayarak etrafta dolandınız. Aslında benliğinizin vücudunuza "bağlılığı" yle bir aksiyomdur ki bunu sorgulamak bir yana üzerinde bir an bile düşünemezsiniz. Bu deneyler ise tam tersini düşündürüyor. Bütün sağlam görüntüsüne rağmen vücut imgeniz birkaç basit hileyle derinden etkilenebilecek kadar bütünüyle geçici bir içsel yapıdır. Genleriniz aracılığıyla çocuklarınıza aktarmak için geçici olarak yarattığınız bir kılıftır sadece.⁹⁶⁹

Ramachandran beyinde yaşayan tekil bir *ben* ya da benlik kavramının basit bir yanılsama olabileceğini iddia etmektedir. Beyinde *benlik* kavramına karşılık gelen tek bir varlık olmadığını belirterek iki olasılıktan söz etmektedir: Birincisi, zihinsel yaşantımızın ve bunun düzenleyen sinirsel süreçlerin farklı yönlerini daha iyi

⁹⁶⁷ Vilayanur S. Ramachandran ve Sandra Blakeslee, *Beyindeki Hayaletler: İnsan Zihninin Gizemlerine Doğru*, ev. Levent ztrk (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2015), 23.

⁹⁶⁸ Ramachandran ve Blakeslee, *Beyindeki Hayaletler*, 33-4.

⁹⁶⁹ Ramachandran ve Blakeslee, *Beyindeki Hayaletler*, 86.

anlamamızı sağladığımızda *benlik* kelimesi dağarcığımızdan yok olabilir. İkincisi, benlik gerçekten belirli beyin mekanizmalarına dayanan yararlı bir biyolojik yapı, kişilikte tutarlılık, süreklilik ve denge sağlayarak daha etkin işlev görmemizi sağlayan bir tür örgütleyici ilke olabilir.⁹⁷⁰

Ramachandran'a göre gelecek yüzyılın ilk yarısında bilim, binlerce yıldır mistisizm ve metafizik içinde demlenen bir soruyu yanıtlamaya çalışarak en büyük mücadelesiyle karşılaşacak: Benliğin doğası nedir?⁹⁷¹ Ramachandran kendi benliğini düşündüğünde, tüm farklı duysal izlenimlerini ve anılarını birleştiren (birlik), hayatının "sorumluluğu"nu üstlendiğini iddia eden, seçimler yapan (hür irade sahibi)i zaman ve mekânda tek bir varlık olarak duran şeylerin aklına geldiğini söylemektedir. Aynı zamanda kendi bütçesini dengeleyen ve hatta kendi cenazesini planlayan halde sosyal bağlam içine de gömülü görmektedir. Benliğin tüm özelliklerini bir liste haline getirip bu yönlerin her biri ile ilgili beyin yapıları aramanın bir gün benlik ve bilinç ile ilgili daha açık seçik bir anlayış yakalamamıza yardımcı olacağını düşünmektedir. Fakat yine de kalıtım muammasına DNA'nın getirdiği çözüm şeklinde, benlik sorununa tek, şahane ve can alıcı bir "çözüm" ün bulanabileceğinden şüphe duymaktadır. Ramachandran benliği tanımlayan özellikler neler olduğu ile ilgili laboratuvarında William Hirstein⁹⁷² ile bir liste çıkarmıştır.⁹⁷³ Bu listede benliğin *cismani*, *tutkulu*, *idareci*, *anımsatıcı*, *birleşik*, *uyanık*, *kavramsal* ve *sosyal benlik* olma özelliklerini tanımlamıştır.

Cismani benlik beden imgesiyle ilgilidir. Parietal loblardaki devreler ve bunların uzandığı frontal lob bölgeleri, bu imgenin yapılandırılmasıyla ilgilidir. Bedenle ilgili mülkiyet hissi bir yanılsamadır. *Tutkulu benlik* duygularla ilgilidir. Limbik sistem ve amigdala tarafından düzenlenen duygular benliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Beynin duygularla ilgili bölümlerinin işlevselliğindeki değişimler kişilik değişimlerine yol açmaktadır.

⁹⁷⁰ Ramachandran ve Blakeslee, *Beyindeki Hayaletler*, 108

⁹⁷¹ Ramachandran ve Blakeslee, *Beyindeki Hayaletler*, 267.

⁹⁷² Doktora sonrası araştırmacılardan biridir.

⁹⁷³ Ramachandran ve Blakeslee, *Beyindeki Hayaletler*, 288-96.

İdareci benlik iplerin kişinin elinde olduğunu ve özgür iradeye sahip olduğuna inanmaktadır. Benlik var olmak için özgür iradeye gereksinim duymaktadır. Anterior singulat girusun hasar görmesi, “akinetik mutizm” denen tuhaf bir rahatsızlığa neden olur; hasta, çevresinin tamamen farkında görünse bile, herhangi bir şey yapmaya isteksiz veya yapamayacağı düşüncesi içinde yatakta öyle yatar. Eğer özgür iradenin yokluğu diye bir şey varsa, işte o budur. Anımsatıcı benlik kişinin otobiyografisiyle ilgilidir. Anıların tutarlı bir hikâye şeklinde düzenlenmesi, benliğin inşasında can alıcı noktadır. Bellek izlerinin kazanılıp pekiştirilmesinde hipokampus gereklidir. Hipokampusunu on yıl önce kaybeden birinin o tarihten sonra gerçekleşen olaylarla ilgili hiçbir anısı olmayacaktır. Hâlâ tam olarak bilinçlidir, çünkü o kayıptan önceki anıları yerli yerinde, fakat gerçek anlamda varlığı o zaman diliminde donup kalmıştır. Dissosiyatif kimlik bozukluğu (bir bedende birden fazla kişilik) ve hipergrafi (temporal lob epilepsisi olan hastalarda ayrıntılı günlük tutma eğilimi) benliğin doğasını anlamak için anıların tutarlılığının benliğin tutarlılığı ve sürekliliğine katkısının önemini kavrama da araştırılması gereken bozukluklardır.

Birleşik benlik benliğin diğer önemli bir özelliğinin birliği ve farklı yönlerinin iç tutarlılığı olduğuna işaret etmektedir. *Benlik* sorusunu *qualia* yanıtıyla nasıl ilişkilendirileceği meselesini ele almanın yollarından biri, kör noktanın *qualia* ile doldurulması gibi bir şeyin neden gerçekleştiğini sormaktır. Boşluk doldurma işlemi, *qualia*’nın limbik idareci yapılarla tam anlamıyla etkileşimini sağlayacak şekilde işlenip hazırlanmasıdır. Qualia doldurulmaya gereksinim duyabilir çünkü boşluklar, bu yürütücü yapıların doğru çalışmasını etkileyebilir, verimlerini düşürebilir ve uygun tepki seçme yeteneklerini azaltabilir. Bu kontrol süreçleri amigdala ve anterior singulat girusu içeren bir sistemde yer alıyor olabilir.

Uyanık benlik beyin sapı ve talamustaki devrelerin uyanıklık düzeyinde oynadıkları role göre oluşmaktadır. Beyin sapındaki hücrelerin aşırı etkinliği görsel sanrılara yol açabilir. Bunun aksine intralaminar çekirdek ve anterior singulatın hasar görmesi, uyanık koma hali ya da akinetik mutizm (hastaların hareketsizlik ve konuşmama belirtilerine karşın yine de uyanık ve dikkatli olmaları) ile sonuçlanır. *Kavramsal benlik* kişinin kendisi hakkında bildiklerinin (otobiyografik bellekteki bilgi ve beden imgesi) benlik kavramı için erişilebilir olmasıyla oluşur. Sosyal benlik benliğin

önemli ölçüde sosyal bir yapı olduğuna ve başkaları için kurduğumuz bir öykü olduğuna işaret etmektedir.

Damasio, bilinçli bir zihin üretme sürecinin çok karmaşık ve milyonlarca yıl süren biyolojik bir evrim boyunca eklenip silinen beyin düzeneklerinin sonucu olduğunu düşündüğünden bilinçli zihnin tek bir aygıt ya da düzenekle açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Damasio kapsamlı bir açıklama yapılabilmesi için bilinç bulmacasının farklı parçalarını ayrı ayrı ele almak ve herbirinin payını belirlemek gerektiğine inanmaktadır. Yine de iki bölümden oluşan genel bir hipotezle başlayan Damasio'ya göre, birinci bölüm beynin uyanık zihin içinde bir benlik süreci oluşturarak bilinci ürettiğini söylemektedir. Benliğin özü, zihnin içinde barındığı maddi organizmaya odaklanmasıdır. Uyanıklık ve zihin, bilincin ayrılmaz bileşenleridir ancak benlik ayrı bir unsurdur.⁹⁷⁴

Damasio, hipotezinin ikinci bölümünde benliğin aşamalı olarak geliştiğini öne sürmektedir. En basit olan aşama beynin organizmayı temsil eden parçasından (*ilkben/protoself*) ortaya çıkmakta ve bedenin nispeten kararlı yönlerini tarif edip canlı beden için anlık hisler (ilkel hisler) üreten imge koleksiyonlarından oluşmaktadır. İkinci aşama organizma (ilkbenin temsil ettiği haliyle) ve *binecek nesneyi* temsil eden beyin parçası arasında ilişki kurulmasının sonucudur. Bu sonuç *çekirdek benlik (core self)* tir. Üçüncü aşama, önceden yaşanmış deneyimler ya da beklenen gelecek olarak kaydedilmiş, çok sayıda nesnenin ilkbenle etkileşime girip bir yığın çekirdek benlik izi üretmesini sağlar. Bunun sonucu da *otobiyografik benliktir*. Bu üç aşama ayrı duran ancak birlikte çalışan beyin alanlarında yürütülmektedir.⁹⁷⁵

Tablo 2. Antonio Damasio'ya Göre Benliğin Üç Aşaması⁹⁷⁶

	Birinci aşama: ilkben (protoself) ilkben, organizmanın nispeten kararlı yönlerinin nöral bir açıklamasıdır. ⁹⁷⁴ Damasio, <i>Se</i> ilkbenin ana ürünü canlı bedenin anlık hisleridir (ilkel hisler) ⁹⁷⁵ Damasio, <i>Se</i> ⁹⁷⁶ Damasio, <i>Se</i>	9.
	İkinci aşama: çekirdek benlik Çekirdek benliğin ilk izleri ilkben, organizma ve bir nesne arasındaki etkileşimle değiştiğinde ve bu değişimle nesneye ilişkin imgelerin de değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Nesnenin ve organizmanın değişen imgeleri uygun bir örüntü içinde anlık olarak birbirine bağlanır	

Damasio'ya göre, her bilinçli zihindeki benlik, bireysel yaşamın yönetimi düzeneklerinin ilk temsilcisi, biyolojik değerin vasisi ve velisidir. İnsanların şu anda taşıdığı bilinçli zihinlerin alametifarikası olan yoğun bilişsel karmaşıklık değerin bir vekili olarak benlik tarafından yönlendirilir ve yönetilir. Bilinç gizemiyle anılan uyanıklık, zihin ve benlik üçlüsünden uyanıklık ve zihin hakkındaki soruların yanıtlanmasında oldukça ilerleme kaydedildiğini ancak benlik konusunun çok karmaşık görünmesinden dolayı ertelendiğini ileri sürmektedir. Amacının davranışı duruma yönlendiren basit bir benlikten kendi organizmasının var olduğunu bilebilen ve yaşamı buna göre yönlendiren karmaşık benliğe kadar tüm benlik süreçlerini üretme yeteneği olan nöral yapıları ve düzenekleri belirlemek olduğunu belirtmektedir.

Damasio, Freud'un tek bilinç yaklaşımını mantıklı bulduğunu, zihnin evrimin çok doğal bir sonucu olduğunu, büyük ölçüde bilinçdışı, içsel ve gizli olduğu ve bilinç adını verdiğimiz dar pencere sayesinde anlaşılacağı fikirlerine inandığını belirtmektedir. Damasio'ya göre, bilinç zihne yönelik doğrudan bir deneyim sunar ancak deneyimin

simsarı dışsal ve güvenilir bir gözlemci değil de içsel ve kusurlu bir muhbir olan benliktir.⁹⁷⁷

Northoff bilinç, bilinçdışı ve benlik konusunu nöral, psikolojik ve psikodinamik mekanizmalar açısından ele almaktadır. Spesifik nöropsikodinamik hipotezler geliştirmeden önce John R. Searle'ün bilinçdışı tanımı ve ayrımı⁹⁷⁸ üzerinde durmaktadır.⁹⁷⁹

Searle bilinçdışını “bilinç öncesi”, “dinamik bilinçdışı”, “derin bilinçdışı” ve “bilinçsiz” olarak dörde ayırmaktadır. Searle'ün bilinç öncesi kavramı az ya da çok Freud'un bilinç öncesi kavramıyla benzemektedir. Yine dinamik bilinçdışı kavramı da Freud'un dinamik ya da bastırılmış bilinçdışı kavramını az ya da çok yansıtmaktadır. Derin bilinçdışı erişilebilir değildir, bilince getirilmesi imkânsızdır. Searle'ün bilinçsiz olarak adlandırdığı *bilinçsiz* ise nörobiyolojik fenomenle ilişkilidir. Zihinsel yaşamı kontrol eden işlevlerin çoğu, beyinde olup giden şeylerdir. Örnek olarak, sinaptik boşlukta serotonin salgılanması basit bir biçimde zihinsel bir fenomen değildir. Serotonin zihinsel fenomenin birçok çeşidi için önemlidir. Gerçekte Prozac gibi bazı önemli ilaçlar serotoninini etkilemek için özellikle kullanılır; fakat serotoninin bu davranışı için zihinsel bir gerçeklik yoktur. Daha problematik bir örnek vermek gerekirse, bir kişi tamamen bilinçdışı iken medulla hâlâ nefes alışverişini kontrol edecektir. Bu bilinçdışı ya da derin uykuda iken niçin ölmediğimizi gösterir. Fakat bilinçdışında iken bile nefes almayı sürdüren medulladaki olaylar için zihinsel bir gerçeklik yoktur. Bilinçdışı değilken “Nefes almaya devam et” kuralı izlenir, dahası medulla zihinsel olmayan bir biçimde işler. Aynı şekilde besinleri sindirirken mide fonksiyonları da zihinsel olmayan bir biçimde işler.⁹⁸⁰

⁹⁷⁷ Damasio, *Self Comes to Mind*, 177; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 185.

⁹⁷⁸ John R. Searle, *Mind: A Brief Introduction* (New York : Oxford University Press, 2004), 237-57.

⁹⁷⁹ George Northoff, “Unconscious and the Brain,” in *Neuropsychanalysis In Practice: Brain, Self And Objects* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 187-90.

⁹⁸⁰ Searle, *Mind: A Brief Introduction*, 242.

Searle, bilinçdışı ve bilinçli durumlar arasında mantıksal bir bağlantı olduğunu ileri sürmektedir. Dinamik bilinçdışı ve bilinç öncesindeki bilinçdışı durumlar mantıksal olarak bilince bağlıdır çünkü çoğunlukla bilinçli hale gelebilirler. Eğer bilinçli hale gelmenin temel bir olasılığı varsa bilinçdışı ve bilinç arasında kavramsal-mantıksal bir bağlantı olmalıdır. Searle, bilinçdışı kavramının bilinç kavramıyla mantıksal olarak bağlantılı olması durumlarına “bağlantı ilkesi” adını vermektedir. Bağlantı ilkesi Freud’un da tanımladığı gibi dinamik bilinçdışı ve bilinç öncesi için geçerlidir. Başka bir deyişle, dinamik bilinçdışı ve bilinç öncesi bilinçli olma potansiyeline sahiptir. Aksine, bağlantı ilkesi derin bilinçdışı ve bilinç-size uygulanamaz, prensipte bile bilinçli olamazlar.⁹⁸¹

Northoff, dinamik bilinçdışı ve bilinç öncesini “temel bilinçlilik” (principal consciousness) adı altında toplamak istemektedir. “Temel bilinçlilik” kavramını spesifik bir durum ya da içeriğin bilinçli hale gelmesinin temel olasılığı olarak tanımlamaktadır. Temel bilinçlilik, bilinç, dinamik bilinçdışı ve bilinç öncesini içermektedir. Northoff temel bilinçlilik alanının benliği içerdiğini ileri sürmektedir.⁹⁸² Ne bilinçlilik, uyanıklık durumunda ne de rüyada bilinçdışı durum benliğin bazı çeşitlerinden (uyanık ya da rüya gören benlik) kaçamaz. Benliğin dışında bilinç ya da bilinçdışı yoktur.⁹⁸³ Northoff’a göre, metodolojik-bilimsel kanıtlarla benliği hem bilinç hem de bilinçdışından eleyen çeşitli modern bilimsel girişimler hataya mahkûmdur. Benlik beynin dışında bırakılamaz. Benliği beyin nöronal mekanizmalar ve nöral kodlama yaparken merkezi olarak düşündüğümüzde aynı beynin çeşitli bilinçli ve bilinçdışı durumlar için de bunu yaptığı ve bu yetkinliğe sahip olduğunu anlarız.⁹⁸⁴

Descartes benliği bir bedenle karşı karşıya olan bir töz olarak tanımlamış ve bu iki tözün epifiz bezinde etkileştiklerini iddia etmiştir. Descartes bu alanın ruhun baş koltuğu olduğuna inanmıştır. Hume’a göre zihinsel bir varlık olarak benlik yoktur; benlik yalnızca dünyayı yansıtan birbiriyle karşılıklı ilişkisi olan olayların algısının

⁹⁸¹ Searle, *Mind: A Brief Introduction*, 245-48.

⁹⁸² Northoff, “Unconscious and the Brain,” 188-89.

⁹⁸³ Northoff, “Unconscious and the Brain,” 210.

⁹⁸⁴ Northoff, “Unconscious and the Brain,” 211.

karmaşık bir dizisidir. Bu nedenle, algıladığımız sadece olaylardır. Bu görüşe göre benlik yalnızca bir yanılsamadır. Benzer biçimde, Alman filozof Thomas Metzinger 2003 yılında yayımlanan *Being No One: The Self-Model Theory of Subjectivity* (Kimse Olmamak: Özneliğin Benlik Modeli Kuramı)⁹⁸⁵ adlı eserinde *zihinsel bir varlık olarak benlik*' in olmadığını tartışmaktadır.⁹⁸⁶ William James benliği fiziksel benlik, zihinsel benlik ve ruhsal benlik olmak üzere üçe ayırması nörobilimde çoklu benlik modellerine ve benlik kavramının farklı içerikler temelinde tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Northoff, son yıllarda yapılan çalışmaların bu farklı benliklerin farklı beyin alanlarıyla ilişkili olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Northoff, "The Self and its Brain" ("Benlik ve Beyni") adlı bölümde benliğin psikodinamik ve nörobilimsel kavramlarını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Üç ana özelliğe odaklanmaktadır: İçeriğe (content) karşı yapı (structure), doğuştanlığa (innateness) karşı yapılanma (construction) ve varlığa (entite) karşı ilişki (relation).⁹⁸⁷

Antonio Damasio ve Jaak Pankseep⁹⁸⁸'in önerdiği "ilk benlik" (proto-self) az ya da çok William James'in fiziksel benliğine karşılık gelmektedir. Damasio'ya göre de benliğin nörobilimsel kavramı esasında içerik temellidir, farklı içerikler farklı beyin alanlarına işaret etmektedir.⁹⁸⁹ Benlik burada farklı içerikler üzerinden tanımlanmaktadır. İlkbenlik bedensel içerikleri, yani kişinin kendi bedenine ait içerikleri varsaymaktadır. Zihinsel benlik, belirli zihinsel içerikler, yani kişinin diğer insanlardan farklı olarak kendi zihinsel durumları tarafından belirlenmektedir. Son olarak, otobiyografik benlik, otobiyografik içerikleri varsaymakta ve bunları heterobiyografik içeriklerden ayırmaktadır. Farklı içerikler, günümüz nörobiliminin benliği "nöronalize etmesi" için temel sağlar. Farklı içerikler farklı beyin bölgeleriyle

⁹⁸⁵ Bkz. Thomas Metzinger, *Being No One: The Self-Model Theory of Subjectivity* (Cambridge, MA:MIT Press, 2003).

⁹⁸⁶ Michael Schaefer and Georg Northoff, "Who am I: Conscious and Unconscious Self," *Frontiers in Human Neuroscience* 11, 126 (2017): 1-4.

⁹⁸⁷ Northoff, "Unconscious and the Brain," 213.

⁹⁸⁸ Pankseep, *Affective Neuroscience*, 203.

⁹⁸⁹ Damasio, *Self Comes to Mind*, 181 ; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 189.

ilişkilendirilir. Böylece, farklı içeriklerin farklı beyin bölgelerinde yanıtlanmasıyla nörobilimsel benlik kavramı içerik temelli kalır.⁹⁹⁰

Northoff, yapı (structure) olarak benlik konusunu psikanalitik açıdan Freud'un benliği id, ego ve süperegö ayrımının yanısıra ego kavramını kararsız bir biçimde kullanmasından yola çıkarak tartışmaktadır. İçeriğe karşı yapı olarak benliği nöropsikodinamik değerlendirmesini benlikle ilişkili işlemleri (Self Relating Proccesing-SRP) içeren kortikal orta hat yapılar (Cortical Midline Structure-CMS) ve subkortikal – kortikal orta hat sistemle (Subcortical-Cortical Midline System-SCMS) bütünleşmesi çerçevesinde yapmaktadır.⁹⁹¹

Northoff, benliğin doğuştan mı yoksa yapılanma yoluyla mı oluştuğu konusunda nöropsikodinamik hipotezinin nöronal ve psikolojik/psikodinamik bağlamların bağlantı noktasında melez bir hipotez olduğunu söylemektedir. Benliğin nörobilimde artık bir zihinsel varlık (entity) olarak görülmediğini, onun yerine benliğin nöronal olduğunun ileri sürüldüğünü belirtmektedir.⁹⁹² Damasio'ya göre, zihnin beyinliliği doğal içsel gözlemci ya da dışsal bilimsani tarafından doğrudan anlaşılamaz. Zihnin beyinliliğinin dördüncü bir bakış açısından hayal edilmesi gerekir. Bu hayali pencere için hipotezler oluşturulmalı, bu hipotezleri temel alan öngörülerde bulunulmalıdır. Bunlara yaklaşmak için bir araştırma programı başlatılması şarttır.⁹⁹³

İlişki olarak benlik psikodinamik açıdan, benliğin nesnel ve öznel alanları arasındaki köprünün benlik nesneleriyle (self-object) ile kurulması temelinde incelenmektedir. Benlik ve öteki arasındaki ayrım konusunda özelleşmiş beyin bölgeleri ve nöral aktiviteler üzerinde durulmaktadır. Benliğin ilişkisel biçimi ya da tarzının (relational form or mode) erken dönem (ilk bebeklik) bağlanmaya karşılık geldiği ve bunun işlevsel-nöronal olarak subkortikal – kortikal orta hat sistem (Subcortical-Cortical Midline System-SCMS) aracılığıyla gerçekleştiği farz edilmektedir. Benlikle ilişkili işleme (Self Relating Proccesing-SRP) nesnellik ve öznellik arasındaki ayrımın işlevsel-nöronal durumu için gerekli olduğu farz ediliyorsa, benlikle ilişkili

⁹⁹⁰ Northoff, "Unconscious and the Brain," 215.

⁹⁹¹ Northoff, "Unconscious and the Brain," 215-18.

⁹⁹² Northoff, "Unconscious and the Brain," 218-19.

⁹⁹³ Damasio, *Self Comes to Mind*, 17 ; Damasio, *Zihindeki Benlik*, 186.

işlemlenin altında yatan SCMS öznel ve nesnel ayrımının (psikodinamik bağlamda benlik ve nesne arasındaki ayrım) gerekli durumu olarak düşünülmelidir. Kısaca SCMS ve SRP olası beyin-nesne ve beyin-benlik ayrışmasının (böylece benlik- nesne ayrışması) gerekli deneysel durumları olarak düşünülebilir. Northoff, benlik ve farklı özelliklerinin artık spesifik beyin alanlarındaki aktivite, spesifik gen ya da protein vb. ile bağlantılı olmadığını, beyin nöronal aktivitesine göre düzenlenen spesifik kurallarla bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Beyin nöronal aktivitesini yapılandırması ve düzenlemesiyle oluşan kurallara odaklanmak nörobilimsel ve psikodinamik kavramların yaklaştığı ve ayrıştığı sınırı ortaya koyacaktır. Nöronal ve psikodinamik bağlamlar arasındaki sınır bölge ve kavşaktaki trafik tıkanıklığının önemli ayırıcılığı özellikle depresyon gibi nöropsikiyatrik bozukluklarda daha anlaşılır hale gelecektir. Northoff'a göre, onların nöronal ve psikodinamik bağlamlar arasındaki bu sınır bölgenin kavşağındaki trafik tıkanıkları, yoldan sapmalar ve kestirmeleri göstermesi kötü sonuçlara yol açabilir.⁹⁹⁴

Cozolino, *The Neuroscience of Psychotherapy (Psikoterapinin Nörobilimi)* adlı kitabının sekizinci bölümünde, "hikâyecî benlik"i yapılandırılmasının yönlerini, nöral sürecin gizli tabakalarına özel bir odaklanmayla keşfetmeye çalışmaktadır. Ona göre, işleyişini doğrudan görmesek bile, algısal önyargılar (Freudcu bilinçdışının savunmaları) aracılığıyla oluşan organizasyonun yansımasını görebiliriz. Nöral sürecin gizli tabakalarındaki depolanmaları fark etmek ve onları bilince getirme ya da değişimleme yeteneğinin çoğu psikoterapinin temel görevidir. Benlik nöral ağların gizli tabakaları arasında kodlanan ve organize edilen öğrenme ve belleğin bir matrisidir. Benlik temel olarak sosyal bir yapıdır; yalnızca toplumdaki yerimizi değil, grup bağıyla desteklenen var olma, düşünme ve hissetme biçimlerimizi de yansıtmaktadır. Beyin hakkında bildiklerimiz bilinç ve benliği tek bir beyin bölgesinin nöral ağ konumlu olduğunu desteklememektedir.⁹⁹⁵

Cozolino, *The Neuroscience of Psychotherapy (Psikoterapinin Nörobilimi)* adlı kitabının "The Self in Exile: Narcissism and Pathological Caretaking"("Sürgündeki Benlik: Narsizm ve Patolojik Bakım") başlığını taşıyan onuncu bölümünde, benlik

⁹⁹⁴ Northoff, "Unconscious and the Brain," 218-35.

⁹⁹⁵ Cozolino, *The Neuroscience of Psychotherapy*, 153-71.

konusunu şu şekilde değerlendirmektedir: Doğru ve yanlış benlikler arasındaki ayrılma, beynin yaşantının çözülmüş izlerini geliştirme yeteneğini yansıtır. Sağlıksız çevrelerde erken travma ve stres, son dönemlerde dissosiyatif kimlik bozuklukları olarak adlandırılan çoğul kişiliklerle sonuçlanabilmektedir. Cozolino'ya göre, nöral ağ aktivasyonunu farklı paternleri arasında kodlanan farklı yaşantılar varsaymak mantıklıdır. Patolojik bebek bakımı, dissosiyatif kimlik bozukluğu ve benliğin diğer bozuklukları, parçalanma ve sürgüne gitmedeki incinebilirliği, patolojik durumlara uyum sağlamaya eğilimi benliğin incinebilir ve esnek doğasını göstermektedir. Patolojik durumlar ve günlük yaşantılar bize benliğin uyumu hizmetinde zihinsel bir yapı olduğunu öğretmektedir. Hem beynin hem de benliğin amacı hayatta kalmaktır. Her birimiz için benliğimizin organizasyonu, kişilik, savunmalar, başa çıkma yolları gibi uyum sağlamak zorunda olduğumuz durumları yansıtmaktadır. Benliğin tüm yönleri, duygu, duyum ve davranışı organize eden nöral ağlarda depolanan örtük belleğin formlarıdır. Bu ağlar tehlikeyi tahmin ve kontrol etmeye çalışırken gerçek ya da hayali tehditlere tepki verirken şekillenmektedir.⁹⁹⁶

Eliezer J. Sternberg' e göre, benlik kavramının bilim için son derece belirsiz ve tarifi zor bir kavram olmasının nedeni kısmen ortak bir tanımda uzlaşamamasıdır. Benlik kavramı söz konusu olduğunda devreye giren bellek, duygular ve hislerle ilgili deneyimler, özdenetim, özdeşinüm (self-reflection) gibi birçok kavram ön plana çıkmaktadır. Ancak benliği bu kavramlarla açıklamaya çalışırken her biri benlik tanımının önüne geçmekte, neden söz edildiği anlaşılmaz bir hale dönüşmektedir. İnsan kimliğinden bahsederken bunların hepsini, aslında tek bir sürecin parçası olmadığı halde aynı kefiye koyma eğilimi, benlik kavramını konumlandırmak için nörolojik analizin kesinliğinden faydalanıldığında onu parçalara ayırmak durumunda bırakmaktadır. Sternberg, insan kimliğinin beyindeki yeri noktasal olarak saptanamayacağını, kimliğin beyindeki birçok bölgenin ve sürecin işbirliğiyle ortaya çıktığını öne sürmektedir. Ona göre, bu süreçler kabaca iki sisteme ayrılabilir. Bunlardan biri yakından tanıdığımız bilinçli sistemdir, diğeryse “nöronal mantık”

⁹⁹⁶ Cozolino, *The Neuroscience of Psychotherapy*, 217-34.

ya da “nöroLojik” olarak adlandırdığı gizemli programlamayla apayrı bir işleyiş gösteren bilinçdışı sistemdir.⁹⁹⁷

Freud’a göre, psikanalitik açıdan bilinçdışı, “dinamik ve bastırılmış bilinçdışı” yalnızca farkındalığın dışında işlemez, oldukça da karmaşıktır, kişinin benliğinin farklı yönlerini içerir.⁹⁹⁸ Schaefer ve Northoff modern nörobilimde benlik modeli üzerinde durdukları makalelerinde, “Ben kimim?”, “Benlik nedir ve nereden gelir?” sorularının felsefenin en eski problemlerinden biri olduğundan söz etmekte ve geleneksel felsefenin ötesinde günümüz nörobilim yaklaşımlarının (özellikle görüntüleme çalışmaları) bu sorulara yanıt bulmaya çalıştığını belirtmektedir. Kortikal midline (orta hat) yapıların bilinçdışı benliğin bedenleşmesi ile bağlantılı olabileceğini ileri sürmektedirler. Bilinçli ve bilinçdışı benliğin kortikal midline (orta hat) yapılarla bağlantısını vurgulayan bu modeli tanımlamakta ve teorik bakış açılarından olası çözümleri tartışmaktadırlar.⁹⁹⁹

Schaefer ve Northoff, Descartes’ın zihin ve beden ayrımını açıkça yapan ilk filozof olduğunu düşünmektedir. Onun ünlü “Düşünüyorum, öyleyse varım.” şeklinde çevrilen “Cogito ergo sum” ifadesi Schaefer ve Northoff’a göre Descartes, düşünüyor olmasından dolayı var olduğunun kesin olabileceği sonucuna varmaktadır. Birçok araştırmacı için bu düşünceler modern batı felsefesinin başlangıcına işaret etmektedir. Descartes’ın bu ifadesi bugün hâlâ tartışılan beden ve zihin arasındaki ilişki hakkında soruları artırmaktadır. Yazarlara göre, modern nörobilim beynin gizemini çözmeye başlamıştır. fMRI gibi yeni görüntüleme teknikleri beyne işleyiş halindeyken bakabilmemizi sağlamaktadır. Bu yeni yaklaşımlar, Descartes’ın zihin ve beyin arasındaki ilişkiyi hiçbir görüntüleme yapmadan öne sürdüğü soruların yanıtlanması için kapıları açmaktadır. Schaefer ve Northoff, kortikal midline (orta hat) yapılarda benliğe işaret eden uyarının işlenmesinin bilinçli benliğin önemli bir bölümüne işaret edebileceğini ve buna “bedenleşmiş zihin” olarak anılan benliğin

⁹⁹⁷ Sternberg, *NöroLojik*, 272.

⁹⁹⁸ Northoff, *Neuropsychanalysis*, 186.

⁹⁹⁹ Schaefer and Northoff, “Who am I,” 1-4.

bilinçdışı bölümünün eklenebileceğini ileri sürmektedir. Bilinçli benliğin kortikal midline yapı olarak adlandırılan beyin bölgelerinin ağı ile ilişkili olduğunu ve özellikle duysal-motor beyin alanlarına dayalı olabilecek bedenleşmiş benlik olarak adlandırılan benliğin ek bilinçdışı parçaları olduğunu iddia etmektedir. Bunun yanında, bu sistemler arasındaki etkileşimi bilinçli benliğin bilinçdışı bedenleşmiş benlik tarafından rahatsız edilebilen işlevsel olarak kapalı bir sistem olduğunu öne sürerek tanımlamaya çalışmaktadır. Schaefer ve Northoff, ortaya koydukları düşüncelerin başlangıç düzeyinde olduğunu farkında olduklarını ve bedenleşmiş benliğin sadece bilinçdışı benliğin parçalarını temsil edebileceğini vurguladıklarını söylemektedir. Fakat insan evriminin en tuhaf başarılarından biri olan benliği anlamada felsefi ve teorik ilerlemeler kadar gelecekteki nörobilimin de çözümler üretebileceğine inanmaktadırlar.

3.12. Benlik Algısını Sürdürmek Neden Önemlidir?

Bilinçdışı sistem neden bu kadar insan benliğini inşası ve devamlılığı için uğraşmaktadır? İnsan kimliği neden bu kadar önemlidir? Tüm bu çaba hayatta kalmak ve türün devamı için midir? Bilinçdışı boşlukları doldurmak, bazen zarar verici anıları gizlendiği yerden çıkarmak bazen ise onları ayrı tutup boşlukları doldurmamak için niye uğraşır? Benlik algımız bize doğamızı anlamamız ve hayatta kalmayı sürdürerek ilerlememizi sağlar. Uyanık olduğumuz zaman benlik algımızı korumak için deneyimlerimizi biriktirmemizi bilinç sağlıyorsa uykudayken hayatta kalmak ve hayatımızı sürdürmemizi nasıl sağlamaktayız?

Adler rüyayı, Freud'un eski bir sorunu çözme girişimi olduğu görüşünün aksine, geleceğe yönelik bir problem çözme etkinliği olarak görmüştür. Rüya, Adlerciler tarafından gelecekteki olası hareket tarzlarının bir provası olarak görülür. Eylemi ertelemek istiyorsak, rüyayı unuttuğumuzu; kendimizi bir eylemden caydırmak istiyorsak, bir kabusla kendimizi korkuttuğumuzu ileri sürmüşlerdir. Adler'e göre, rüya "duyguların fabrikası"dır. İçinde bizi bir sonraki günün etkinliklerine doğru veya onlardan uzaklaştıran duygulanımlar yaratırız. Genelde insanlar, "Neden

bilmiyorum ama bugün berbat bir ruh hali içinde uyandım” derler.¹⁰⁰⁰ Adler’e göre, rüyanın bıraktığı etki kişinin gün boyu ve daha sonraki günlerde hayatındaki eylemlerini belirlemektedir. Adler’in ölmeden bir gün önce arkadaşlarına “Gülümseyerek uyandım...bu yüzden onları unutmuş olsam da rüyalarımın güzel olduğunu biliyordum.”¹⁰⁰¹ ifadesi de bireysel psikoloji ekolünü savunanlar tarafından rüyaların gelecekte gerçekleşmesi olası durum ve eylemleri belirleyebildiği şeklinde yorumlanmıştır. Aslında, Adler’in o dönemde rüyalarla ilgili söylemek istediği gizemli ya da mistik bir yorum değildi. Günümüzdeki çalışmaların da işaret ettiği gibi rüyada işleyen bir sistemden söz etmekteydi. Nasıl ki erken dönem anıları uzun vadeli hedefleri yansıtıyorsa, rüyada da insan hayatta kalmanın yollarını aramaktadır. Bireysel psikolojiye göre ise semboller değil, her insanın kendine özgü deneyimleri ön plandadır. Rüya yorumu için içerik analiz tek başına yeterli değildir, rüya amaca yönelik işlevine ve rüyayı gören kişinin eylemine işaret etmelidir.

Adler’in bireysel psikoloji kuramının uygulama alanlarının geliştirilmesine yönelik çalışmaları olan Avusturyalı psikiyatrist Rudolf Dreikurs (1897- 1972), kısa ve eylemsiz tekrarlayıcı rüyaları olan bir hastayı anlatmaktadır. Rüyaları “çoğunlukla hiçbir şey yapmadan, bir probleminden kurtulmanın en iyi yolunu bulma”... yaşam tarzını yansıtan hastanın durumunu “Rüyaları hareket etmeye ve aktif olmaya başlayınca hayatında da hareket etmeye başladı” şeklinde aktarmaktadır.¹⁰⁰²

Hem Jung hem de Adler, rüyaların, bireyin dünyayla ilişkisinin altında yatan modeli ortaya koyduğuna inanıyordu.¹⁰⁰³ Rüyalar, günümüzde tüm psikoterapi yöntemlerinde tedaviye katkısı nedeni ile değerlendirmeye alınmaktadır. Freudculara göre Odipal karmaşanın temalarını, Adlercilerle göre bireyin gelecekteki olası eylem tarzlarını, Jungculara göre bilinçdışının sembollerini, bilişsel terapistlere göre irrasyonel inançlara ilişkin materyali içermektedir.

¹⁰⁰⁰ Harold H. Mosak and Michael Maniacci, “Adlerian Psychotherapy”, *Current Psychotherapies*, ed.Raymond J. Corsini and Danny Wedding (Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011), 88.

¹⁰⁰¹ Bottome, *Alfred Adler: A Biography* (New York: Putnam, 1939), 240.

¹⁰⁰² Rudolf Dreikurs, “The Meaning of Dreams”, *Chicago Medical School Quarterly* 5,3,4,6 (1944):26.

¹⁰⁰³ Douglas, “Analytical Psychotherapy,” 116.

Varoluşçu terapistlere göre ise rüyalar, hastaların iç yaşamına çok önemli bir erişim yoludur. Terapi ilişkisi, varoluşsal deneyimler ve bilinçdışı fanteziler hakkında yorum yaparlar ve kişinin en derin yönleri için metaforlar içerirler.¹⁰⁰⁴ Psikanaliz ve varoluşçu psikoterapi alanında çalışmalar yapan Irvin D. Yalom¹⁰⁰⁵, rüyaların terapiyi nasıl canlandırıp yönlendirebileceğini göstermek için *The Gift of Therapy (Bağışlanan Terapi)* adlı eserinde hastasının rüyasını şu şekilde aktarmaktadır:

Evimin verandasında pencereden masasında oturan babama bakıyordum. İçeri girdim ve ondan arabam için benzin parası istedim. Elini cebine attı ve bana bir sürü banknot verirken çantamı işaret etti. Cüzdanımı açtım ve çoktan parayla dolmuştu. Sonra benzin depomun boş olduğunu söyledim ve dışarı çıkıp arabama gitti ve "dolu" yazan benzin göstergesini işaret etti.¹⁰⁰⁶

Yalom, bu rüyayı analiz ederken dikkat çektiği noktalar şu şekildedir:

Bu rüyadaki ana tema, doluluğa karşı boşluktu. Hasta babasından bir şey istedi (ve rüyadaki oda ofisimin düzenine çok benzediği için benden) ama ne istediğini bir türlü bulamıyordu. Para ve benzin istedi ama cüzdanı zaten parayla dolmuştu ve benzin deposu doluydu. Rüya, onun yaygın boşluk hissini ve sadece sorulacak doğru soruyu bulabilirse onu doldurma gücüne sahip olacağına olan inancını tasvir ediyordu. Bu nedenle, amacının dışında olduğunu bilerek, benden bir şeyler - iltifatlar, aşırı hürmet, özel tedavi, doğum günü hediyeleri - istemekte ısrar etti. Terapideki görevim, dikkatini başka birinden materyal almaktan kendi içsel kaynaklarının zenginliğine yönlendirmektir.¹⁰⁰⁷

Bir insan rüya görürken hangi bilinç düzeyininin devrede olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. *Berrak rüya (lucid dream)* terimi bilinçli uykunun mümkün olduğuna işaret etmektedir. İki bin yıllık bir teknik olan rüya yogası ile kişinin uykudayken rüya gördüğünü bilme yeteneği kazanabileceğini iddia etmektedir. Ustaların, uyku sırasında keşiflerine ve öğrenmeye devam etmek için rüyalarını gözlemleyebileceği ve değiştirebileceği; ileri düzey uygulayıcıların ise, hem rüya hem de rüya olmayan uyku sırasında gece boyunca kesintisiz farkındalığı sürdürebilecekleri, böylece berrak farkındalığın yararları ile bilinçli uykunun aşırı huzurunu birleştirebilecekleri ileri sürülmektedir. Sonuç, gündüz ve gece boyunca sürekli berraklık ya da düşünceye dalmış Plotinus'un dediği gibi "daima var olan

¹⁰⁰⁴ Irvin D. Yalom and Ruthellen Josselson, "Existential Psychotherapy," *Current Psychotherapies*, ed. Raymond J. Corsini and Danny Wedding, (Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011), 331.

¹⁰⁰⁵ Amerikalı psikiyatrist varoluşçu psikoterapi uygulamaları ile tanınmaktadır.

¹⁰⁰⁶ Yalom, *The Gift of Therapy* (New York: HarperCollins, 2002), 232.

¹⁰⁰⁷ Yalom, *The Gift of Therapy*, 233.

uyanıklık”tır.¹⁰⁰⁸ Berrak rüya tekniğinin savunucuları, batılı psikologların da EEG (Electroencephalograph) çalışmaları tarafından desteklenen berrak rüya kavramını kabulü ve klasik ve çağdaş uygulama tekniklerine ulaşılabilirliğin kolaylığı sonucunda insanların artık bu eski yogik becerinin tadını çıkarabileceğini, kendi yataklarının rahatlığında zihni keşfedebileceklerini ve geliştirebileceklerini ileri sürmektedirler.¹⁰⁰⁹

Berrak rüya kavramı ile rüyaların Freud için bilinçdışına giden kral yolu bilince doğru yönelmiş olabilir mi? Uykudayken rüya görmenin bilinçli farkındalığına ulaşma deneyimi olan berrak rüyaların genellikle REM uykusundaki berrak olmayan rüyalardan kaynaklandığı düşünülür.¹⁰¹⁰ Bilinçli rüyalarla ilgili deneysel çalışmaların önündeki engellerden biri kendiliğinden berraklığın oldukça nadir olmasıdır. Ancak, araştırmacılar deneklerin uyku öncesi kendi kendine telkin yoluyla bilinçli olmaları için eğitilebileceğini ileri sürmektedirler.¹⁰¹¹ Psikiyatrik nörofizyolog Ursula Voss ve meslektaşlarının bulguları, deneklerin rüyaları berrak hale geldiğinde, özellikle 40 Hz aralığında ve özellikle beynin frontal bölgelerinde EEG güçlerini değiştirdiklerini göstermektedir. Bu kaymanın büyük ölçüde otomatik, yani kendiliğinden, istemsiz ve içsel olan kısmen irade gücüne tabi olan REM rüya bilincini belirleyen uyku öncesi kendi kendine telkininin kısmi bir sonucu olduğunu vurgulamaktadırlar. Spekülatif varsayımlarının uyanıklık benzeri frontal lob aktivasyonunun arka

¹⁰⁰⁸ Roger Walsh, “Contemplative Psychotherapies,” *Current Psychotherapies*, ed. Raymond J. Corsini and Danny Wedding, (Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011), 485.

¹⁰⁰⁹ Roger Walsh and Frances Vaughan, *Paths Beyond Ego: The Transpersonal Vision* (New York: Tarcher/Perigee Books, 1993), 63-4.

¹⁰¹⁰ Bkz. Stephen LaBerge, Lynne Levitan and William C. Dement, “Lucid Dreaming: Physiological Correlates of Consciousness During REM Sleep,” *Journal of Mind and Behavior* 7, 2, 3 (1986): 251-58.

¹⁰¹¹ LaBerge, Levitan and Dement, “Lucid Dreaming,” 251-58.; Mary Arnold-Forster, *Studies in Dreams*, (New York: McMillan, 1921).; Janice Brooks, Jay Vogelsong and J. Allan Hobson, *The Conscious Exploration of Dreaming: Discovering How We Create and Control Our Dreams* (Bloomington: 1stBooks Library, 2000).; Brigitte Holzinger, Stephen LaBerge and Lynne Levitan, “Psychophysiological Correlates of Lucid Dreaming,” *Dreaming* 16, 2 (2006): 88-95.

yapılardaki REM benzeri aktivite bağlantılı olduğu zaman rüya berraklığının ortaya çıktığını belirtmektedirler.¹⁰¹²

Berrak rüya konusunda bilimsel çalışmalar yapan Amerikalı psikofizyolog Stephen LaBerge, rüyaların çoğunda uykuda iken genellikle rüya görmenin farkında olunmadığını belirttikten sonra farkında olmanın önemine vurgu yapmaktadır. Rüya halinin doğasında var olan olasılıkları (biyolojik evrim sürecinde gelişen hayatta kalma bilgi ve becerileri) uyanana kadar fark edemezsek, bunlardan yararlanmanın zor olduğunu söylemektedir. Rüyanın farkında olmamayı bir cehalet durumu olarak değerlendiren Laberge, rüya halini bozmadan veya sonlandırmadan rüyalarımızda "uyanıldığında" ve rüya hâlâ gerçekleşirken rüyada bulunduğunu fark etmek öğrenildiğinde bir istisnanın gerçekleştiğini belirtmektedir. İnsanın bu tür berrak rüyalar sırasında, rüya gördüğü gerçeğinin ve dolayısıyla uykuda olduğu gerçeğinin tamamen bilincinde olduğunu ve böylece bir anlamda aynı anda hem "uyanık" hem de "uykuda" olunabileceğini ileri sürmektedir.¹⁰¹³

John Locke ve John Stuart Mill gibi birçok filozof “bilinçdışı bilinçlilik” kavramını mantık hatası olarak görmüş ve bu kavrama yol vermiştir. Onlara göre, biz yalnızca bir fikir bilinçli olduğu zaman bilebiliriz, yalnızca bilinçli düşünceler bilindiğinden “bilinçdışı” düşüncelerin bilgisi yoktur. Franz Brentano bunu deneyimi dışarıda tutan zayıf bir argüman olduğunu düşünmüştür:

Bazı insanlar bu soru karşısında başlarını sallamakla yetinirler. Bilinçdışı bir bilinci varsaymak onlara saçma geliyor. Locke ve John Stuart Mill gibi seçkin psikologlar bile bunu doğrudan bir çelişki olarak görüyorlar. Ancak, devam eden tanımlara dikkat eden herhangi birinin böyle düşünmesi pek olası değildir. Bunun bilinçdışı bir bilinç olup olmadığı sorusunu gündeme getiren bir kişinin, kendisine kırmızı olmayan bir kızarıklık olup olmadığı sorulduğu gibi gülünç olmadığını anlayacaktır. Bilinçdışı bir bilinç, görünmeyen bir görme durumundan daha fazla bir çelişki değildir.¹⁰¹⁴

¹⁰¹² Bkz. Ursula Voss, Romain Holzmann, Inka Tuin and Allan Hobson, “Lucid Dreaming: A state of Consciousness with Features of Both Waking and Non-lucid Dreaming,” *Sleep* 32, 9 (2009): 1191-200.

¹⁰¹³ Stephen LaBerge, *Lucid Dreaming: The Power of Being Awake & Aware In Your Dreams* (New York: Ballantine Books, 1985), 6-7.

¹⁰¹⁴ Franz Brentano, *Psychology from an Empirical Standpoint*, trans.. Antos C.Rancurello, D.B.Terrell and Linda L.McAlister, ed. Tim Crane and Jonathan Wolff (London: Routledge, 1995/1874), 79.

Hayatta kalmak için bilinçli farkındalığa gereksinim duyan insanlar uyku söz konusu olduğunda ne yapacaklarını bilememektedir. Zihni yeniden canlandırmak ya da gecenin karanlığında tehlikelerden uzak kalmak neredeyse günün üçte birini uykuya ayırmak için geçerli nedenler olabilir mi? Uyanık olmak yani farkında olmak bize dış dünyadaki bilgiyi algılayıp yorumladıktan sonra dış dünyamızla ilgili bir anlayış geliştirmemizi sağlar. İnsan beyninin dünyayı deneyimleyebilmesinin biyolojik evrimin bir ürünü olduğu kabul görmektedir. Organizmalar hayatta kalabilmek için daha karmaşık sinir sistemleri geliştirmiştir. Önceki deneyimlerin kaydını tutmak ve dış dünyaya dair bir model oluşturmak hayatta kalmayı sağlar. Bu kayıtları uyanık iken bilinçli, uykuda iken bilinçdışı olduğu fikri bilimsel olarak daha kabul görse de, uykuda bilinçli sistemin devreye girebileceğine yönelik varsayımlar üzerine de çalışılmaktadır. İnsan bu kayıtlar ve modeller bir anlamda kişisel hikâyeler sayesinde olabilecekleri tahmin edebilmekte ve benlik algısının devamlılığını sağlayarak hayatta kalabilmektedir.

SONUÇ

Bilinçdışı ve benlik kavramlarının bilimsel ve felsefî araştırmasının yapılmasının insan hakkında nasıl bir bilgiye ulaştıracağını yanıtı oldukça geniş bir yelpazede yer almaktadır. Alan belirli ölçülerde sınırlı tutulduğunda yanıtlanmamış ve açıklama bekleyen çok fazla soru kalmaktadır. Bu soruları yanıtlaması gereken insan kendisinin gözlemcisi, fâili ve katılımcısıdır. İnsanın bilinçdışında ve benliğinde yaşadığı bu değişim/gelişimin dışarıdan ya da yukarıdan bakan izleyicisi olamaz. Kendi yaşadığını gözlemleyip değerlendirmesi gözle görülür, elle tutulur bir gerçekliği amaçlayanlar için önem arz etmeyecektir. Bilinçdışı ve benlik kavramının alternatif uygulamalar nedeniyle ikincil planda kalma olasılıkları mevcuttur.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgisayar bilimindeki gelişmeler, psikolojide içebakış (introspection) yöntemine geri dönülmesi ve beyin görüntüleme yöntemlerindeki teknolojik ilerlemeler bilinçdışı kavramının bilinçten ayrılmaksızın felsefî ve bilimsel tartışmaların konusu olmasına yol açmıştır. Bilinçdışı kavramı gerçekliğin keşfinde çağdaş felsefedeki gelişim/değişim dinamiklerinin dışında kalamamıştır. Çağdaş batı felsefesi ve bilimde tartışmalar özellikle yönelimsellik, bilinç ve bilinçdışının birliği ve öznellik konularında yoğunlaşmakta, bilinçdışı kavramının varoluş biçiminin ne olduğu, hakkında nasıl bilgi edinileceği ve nasıl işlediğine dair incelemeler yapılmaktadır. Konuya getirilen açıklamalar felsefe ve bilim alanında büyük tartışmalara yol açmakta, günümüzde ve gelecekte insan tasavvurunda ortaya çıkacak gelişim/değişimler tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

“Bilinçdışı nedir?” “Benlik nedir?” “Bilinçdışı ve benlik bağlantılı mıdır?” şeklindeki soruların çok eski çağlardan beri bir şekilde sorulduğunu bilmekteyiz. Önceleri felsefik olarak incelenen bu kavramlar daha sonra psikolojik düşüncede ve son olarak da nörobilimsel açıdan incelenmiştir. Öne sürülen çerçeve ne olursa olsun, bilinçdışı kişinin doğrudan erişilemeyen ve çıkarımda bulunulması gereken benliğinin gizli özellikleriyle (kader, mizaç, ruh ya da karakter) tanımlanmıştır. Bu gizli ve erişilemez özelliklerin tanımları felsefede (Schopenhauer, Nietzsche) ve edebiyatta (Dostoyevski) inşa edilirken, Freud, olasılıkla bilinçdışının psikolojik yönünü deneysel ve sistematik açıdan ele alan ilk girişimi yapmıştır. Doğası gereği bilinçdışı ve benlik kavramlarının içebakış yöntemleri ile araştırabilmektedir.

Felsefe ve bilim alanında bilinçdışının farklı modelleri ile karşılaşmakta, gerçekten aynı şey hakkında konuşulduğu konusunda soru işaretleri belirmektedir. Bilinçdışına sahip olduğunu söylemeyen milyarlarca insan, farklı anlayış biçimlerine ve mükemmel biçimde yeterli buldukları farklı ontolojilere sahiptir. Bilinçdışının felsefî, biyolojik, fizyolojik ve psikolojik kullanımlarının farklılık göstermesi bilinçdışının karmaşık hale gelmesine yol açmaktadır.

Kihlstrom'un 1987 yılında "bilişsel bilinçdışı" kavramını kullanmasıyla bilinçdışı büyük ölçüde bilişsel süreçler açısından tasarlanmıştır. O tarihten itibaren mümkün bilinçdışı süreçlere duygular, güdülerin eklenmesinin yanısıra bilinçdışı süreçlerin birden fazla "farkındalık" düzeyine sahip olduğu ve bilinçdışı üstbilgin mümkün olduğu iddiasıyla alan genişlemiştir. Bilinçli planlama ve davranış kontrolünün gerçekleştiğine inanılan çalışma belleğinin bilinçsizce çalışabileceği, bilinçli farkındalık olmadan biliş ve davranış kontrolünü sağlayabileceğine dair bir dizi kanıt sunan çalışmalar yapılmıştır. Bilinçsiz kontrol gibi çelişkili bir fikre yol açan bu gelişmeler kontrol bilinçdışıysa hangi anlamda kontrol olabileceği sorusunun yanıtlanmasını gerekli kılmaktadır. Özgür irade bir yanılsama ise neden insanlar bir şeyleri yönelimsel yaptıklarına dair güçlü bir duyguya sahipler? Bu durum her insan hatta her tür için geçerli midir? Kontrol edildiği düşünülen süreçleri kim kontrol ediyor? İnsan zihni farkındalığın dışında işliyorsa dilin kuralları da buna dâhil edilebilir mi?

Bilginin ne kadarı tarafların herhangi birinin ifade ettiğinin (kodladığının) veya yorumladığının (kodunu çözdüğünün) farkında olmadan sözlü olmayan bir şekilde başkalarına iletilir? Yönelimsel olmayan şekilde ne tür bilgiler iletilir? Bu süreçlere dayanan izlenimler ne kadar doğru olur? Bu süreçler ne kadar otomatik ve ne kadar kontrol edilebilir? Bu süreçler hangi işlevlere hizmet edebilir? Sözel olarak ifade edilemeyen hatta sahip olduğu bile çoğu zaman fark edilemeyen örtük izlenimler nasıl başkalarına yönelik açık izlenimleri ve davranışları etkiler? Benliğin temelde kişilerarası ve ilişkisel olduğunu, tüm insanlara önemli kişilerarası ilişkilerinin ağına dayalı bir ilişkisel benlikler repertuarı sağladığını kabul ettiğimizde bu ilişkisel benlikler farkındalığın dışında çalışabilir mi?

Bilinçdışı ve benlik kavramını açıklarken bu sorular ve daha fazlasının yanıtlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çağımız insanın doğasını anlayabilmek üzere psikanalitik kuramın bilinçdışı ve benlik varsayımları bu yanıtlara bir temel ve dayanak sağlasa da artık bilişsel bilimin ve nörobilimin yeni yaklaşımları zorunlu görünmektedir. Bilişsel bilinçdışını da aşan bu yeni bilinçdışının farkı nedir? Aslında hâlâ temelde bilişseldir, bilişsel bilime sıkıca gömülüdür ve tarihi boyunca bilgisayara bir metafor olarak bağlıdır. Bilgisayar metaforu, gözlemlenemeyen süreçler hakkındaki karmaşık teorileri meşrulaştırırken, görünüşe göre “insanbiçimciliği” ve *homunculus*’ları neden olarak kullanmaktan kaçınmıştır. Yakın tarihte *yeni bilinçdışı* olarak adlandırılan bilinçdışı, eski bilişsel bilinçdışından çok duygulanım, motivasyon ve hatta kontrol ve üstbilgi ile ilgilidir. Dinamik bilinçdışının çatışması ve dramı olmadan hedefler, güdüler ve öz-düzenleme öne çıkar. Yeni bilinçdışı, niyetlere ve özgür iradeye sahip olmanın, bunları kendine ve başkalarına atfetmenin fenomenal deneyiminin nedenlerini içerir. Bu nedenle, özgür iradenin belirleyicilerini varsayar. Aslında, yeni bilinçdışında yürütülen psikolojik süreçlerin listesi o kadar geniştir ki, iki soruyu gündeme getirir: Farkında olmadan ne yapılamaz? Bilinç ne içindir? Bir diğer farklı yönü ise bu süreç bolluğunu incelemek için kullanılan yöntemlerin çokluğudur. Bu yöntemler, nörobilimden bilişsel ve sosyal laboratuvar deneylerine, doğacı gelişimsel gözlemlere (zihin kuramı üzerine) ve saha deneylerine (öz düzenleme üzerine) kadar uzanan örneklerden oluşmaktadır. Aslında hiç bir yöntem birbirinden daha üstün değildir, her biri bilinçdışına biraz yaklaşmamızı sağlamaktadır. Bu nedenle, bilinçdışı gibi dalları her yöne uzanan bir konunun sınırlarının belirleyebilmek adına günümüzdeki bilinçdışı (bilişsel bilinçdışı ya da yeni bilinçdışı olarak adlandırılan) araştırma ve kuramlarının kapsamlı bir örneklemeden daha ziyade bir temsiline işaret edilebilmektedir.

Günümüz bilinçdışına ilişkin görüşümüz henüz belirli sınırlar içindedir, ancak gelişmektedir. Bilinçdışı ve dolayısıyla kontrolün elinde olup olmadığı henüz netleşmemiş benlik araştırmaları bir pencereden karanlığa bakıp bir şeyler görme çabasına benzetilebilir. Ancak tarihsel süreç içerisinde ele alınan diğer insan doğası görüşleri gibi, tam ifade edildiğinde kendimize dair anlayışımızı ve sosyal kurumlarımızı değiştirme potansiyeline sahip olabilir. Günümüz bilinçdışı bilimsel

bir kuram olmak adına sağduyu ile yollarını ayırmanın yöntemleri üzerinde durur, halk psikolojisine izin vermez. Söz konusu insan doğası olduğunda benlik, özgür irade, duygu, inanç gibi insan olmanın temel niteliklerine meydan okur. Şu anda dinamik bilinçdışına göre belki de en eksik yönü budur. Gelecekte insanı ve kültürü etkilediğinde belki de bu eksik olan hayatın acıklı ve gülünç yönleri görünür hale gelecektir.

Bilinçdışının nörofizyolojik mekanizmaları hakkında temel fenomen ve süreçlere ve bilincin beynin hangi özel bölgeleriyle ilişkili olduğuna yönelik beyin araştırmaları giderek artmaktadır. Bilinç, bilinçdışı ve benlik sorunuyla ilgili psikoloji ile felsefe alanında yaklaşımlar ve beyin araştırmalarının yirminci yüzyılın son çeyreğinde, zihin ve beden arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak amacıyla bilimsel bilimler adıyla bilinen disiplinler arası bir alan ortaya çıkmıştır. Bilinçdışına ilişkin tüm parçaları ve düzeyleri bir arada tutacak bütüncül bir bakış geliştirilmemiş olmaması, aynı anda farklı paradigmalardan ve farklı araştırmacı düzeylerinden yaklaşmamız konusunda hem kavramsal hem de pratik bir zorunluluk doğurmaktadır. Bir insan kendi bilinçdışı hakkında söz sahibi olursa söyledikleri bilinçli farkındalık düzeyine gelir mi? Bilinçdışının beyindeki yeri ve işleyişinin bilgisine sahip olabilecek miyiz? Nörologlar, felsefeciler, psikologlar, psikiyatristler, fizikçiler, matematikçiler ve bilgisayar mühendisleri gibi farklı disiplinlerden birçok kişinin anlamaya çalıştığı bilinçdışını anlamaya çalışmak kolay görünmemektedir. Nörobilim alanında yapılan çalışmalarda, sosyal psikologlar ve sosyal nörobilimcilerin fikir, yöntem ve veri alışverişinde bulunmasına ve sosyal biliş ve sosyal nörobilimin birbirine yaklaşmasına eskiden olduğundan daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Bilinçdışı kavramına geçerken yaşanan çalkalanma, psikolojide davranışçılıktan bilimselcilige geçiş sürecindeki çalkalanmaya benzer görünmektedir. Şimdi de bilimsel yaklaşımdan bilinçdışı yaklaşımına geçiş de davranışçılıktan bilimsellige geçiş gibi kolay olmayacak gibi durmaktadır. Beyin araştırmalarındaki ilerlemeler bize bilinçdışı hakkında inanılmaz veriler sağlamaktadır. Bu noktada önemli olan bu verilerin nasıl değerlendirileceği ve bilimsel çalışmalarda nasıl biçimlendirileceğidir.

Bilim insanları ve filozoflar bilinçdışını açıklamada sayısız varsayım ve kanıt ileri sürmektedir. Özellikle bilinç ile ilgili yapılan araştırmaların bilinçdışının açıklama çabalarına doğrudan katkısı vardır. Bilim insanları ve filozofları, aralarında tam bir fikir birliğine varmadıkları bilinci, farklı yönlerinden ele almaktadırlar. Bir dönem rafa kaldırılrsa da insanoglundu en çok merak uyandıran konulardan biri olma özelliğini hâlâ sürdüren bilinç kavramı zihin felsefesinin konuyu felsefî boyutlarda ele alması, bilimsel psikolojideki bilince yaklaşım biçimlerindeki değişimler ve nörobilimdeki teknik ve bilimsel ilerlemeler sayesinde belirli ölçülerde anlaşılır hale gelmeye başlamıştır.

Son atmış-yetmiş yıldır yaşanan değişim ve gelişim nörobilimcilerin, psikologların, evrim biyologlarının, yapay zekâ kuramcısı ve araştırmacılarının, edebiyatçıların, sanatçıların ve zihin felsefecilerinin yeniden bilinçdışı kavramını düşünmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bilinçdışı olmadan bir zihin modeli oluşturmak imkânsız görünmektedir. Bilinçdışı kavramı insan doğasını anlamada bilinç kavramının önüne geçmektedir. Bilinç farkında olunanlardan oluştuğu için çeşitli açıklamalar, kavramsallaştırmalar yapmak bilinçdışına göre daha mümkün görünse de her iki kavramın ne olduğuna ve nasıl bir işleyiş gösterdiğine ilişkin kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Bilinçdışının var olup olmadığı, eğer var ise akledilir olup olmadığı, beyinde bir bölgesi olup olmadığı ya da işleyişinden onun ne olduğunun tanımlanıp tanımlanamayacağı gibi sorulara yanıt verebilmek için felsefe ve bilimin çok fazla zamana ve çalışmaya ihtiyacı vardır.

Bilinçdışını Freud'a benzer biçimde kuramsal ve varsayımsal olarak kabul etmemiz problemi çözmemektedir. Bu şekilde bir kabul yine tıpkı Freud'un ruhsal sorunların çözümünde çığır açıcı fakat eleştirilere açık olan konumundan başka bir şey elde ettirmez. Bu yaklaşımda, bilinçdışından bilinçli fenomenleri açıklayabilmek için yeterli veriyi sağlaması beklenemez.

Yirmi birinci yüzyılda insan zihnini biyolojik yönüyle anlamak ön plana çıkmıştır. İnsan beyninin sadece motor davranışlardan değil, aynı zamanda düşünce, duygu, öğrenme, hatırlama, yaratıcılık gibi karmaşık edimlerden de sorumlu olduğu üzerine odaklanılmıştır. Zihinsel süreçler biyolojinin konusu olmuş, insan zihni biyo-psiko-sosyal model çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Biyoloji son otuz yıldır

zihinsel süreçleri moleküler seviyede incelemektedir. Beyin görüntüleme teknikleri zihinsel süreçler konusunda önemli çıkarımlarda bulunmaktadır. Felsefe ve psikoloji, biyoloji alanındaki bu gelişmelere seyirci kalamayacağından bilinçdışına dair kavramsallaştırmalar ancak nörobilimin bulgularıyla birleştirildiğinde anlam kazanacaktır. Nörobilimin de bilinçdışı ve benlik araştırmalarında, varsayım üretebilmesi, bu varsayımları ispatlayabilmesi ve bilimsel sonuçlara ulaşabilmesi için özellikle psikanalizin ve diğer psikoloji kuramlarının değişen/gelişen kapsam ve yöntemlerini göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Psikanalizle birlikte yirminci yüzyılda ruhsal bozukluklar konusunda yeni bir fikir yürütme biçimi ortaya çıkmıştır. Psikiyatri, psikanalizin etkisiyle nörobilimsel bakış açısından ayrılarak psikoterapiye yönelmiştir. Psikanalize göre, ruhsal bozukluklar bilinçdışı zihinsel süreçlerde gizlenmişti, serbest çağrışım gibi psikoterapi yöntemleriyle bilince getirilerek üzerinde çalışıldığında tedavi edilebilirdi. Deneysel yönetime dayanmayan psikanaliz histerinin tedavisiyle başladığı ruhsal bozukluklar kapsamını genişletmiş; şizofreni, psikosomatik bozuklukları da içine alan ruhsal bozuklukları ve gastrit, ülser gibi bazı bedensel hastalıkları da ele almaya başlamıştır. Freud nörobilimsel bir model oluşturmak istemiştir, fakat tedavi modeli öznel deneyimlerin sözel ifadesi biçimini almıştır. Bilinçdışının biyolojik olma olasılığı bu tarihlerde neredeyse ortadan kalkmıştır. Son dönemlerde psikoterapistlerin en fazla rağbet ettikleri bilişsel psikoterapi de biyolojik olandan çok bulgulara dayanarak gerçekleştirilmektedir. Tedavi sonuçlarına ilişkin olumlu bildirimler olsa da gelecekte ne tür etkileri olacağına dair çalışmalara ihtiyaç vardır.

Günümüzde bilinçdışını felsefe ve psikolojinin yanısıra nörobilim olmadan kavramsallaştırma hatasına düşülmemesi gerekmektedir. Bu noktada kaçınılmaz olarak karşımıza şu soru çıkacaktır: Bilinçdışı nörobilim tarafından biyolojik temelde açıklandığı zaman geriye ne kalacaktır? Bu konuda felsefe ve psikolojinin rolü ne olacaktır? Beyin görüntüleme tekniklerinin ilerlemesi, ruhsal bozuklukların seyrinin saptanması ve beynin spesifik bölgelerindeki bozulmalarla ilişkilendirilmesi gibi bulguları mümkün kılmaktadır. Beyindeki sinir hücreleri arasındaki iletiyi düzenleyen ve bozulmaların iyileşmelerini sağlayan psikiyatrik ilaçların tedavi edici etkisi artık bilinmektedir. Ancak ilaçların psikoterapiyle birlikte kullanıldıklarında daha etkili oldukları da görülmektedir. Ruhsal bozuklukların tedavi yaklaşımı sözel

ifadelerin rol aldığı ve kişiler arası etkileşimin yaşandığı psikoterapi ile ilaçların beyindeki düzenleyici etkisini gösteren biyolojinin birleşimi olması gerekmektedir.

Psikanalizle birlikte bilinçdışının insan zihnini anlamak için önemli bir varsayım olduğu görülmüştür. Şimdiki soru, “Bilinçdışı psikoterapide sağaltımı sağlamak için kullanılan bir varsayım mıdır yoksa tamamen biyolojik bir doğaya mı sahiptir? sorusudur. Bilinçdışının fiziki bağlamda açıklanamayacağına dair endişeler hâlâ devam etmektedir. Biyolojik bir sistemin duygularının olması, kendisi hakkında düşünmesi yeni sorular doğurmaktadır:

- (1) Bilinçdışı beyinden mi türemiştir?
- (2) Bilinçdışı beynin diğer alanlarından gelen bilgileri işleyen bir beyin alanı mıdır?
- (3) Zihni çözmek için sınırlı yetiye sahip insan beyninin bilinçdışını biyolojik temelde araştırması imkânsız mıdır?
- (4) Bilinçdışının biyolojik süreçler kümesi olarak görülmesi fakat parçaların toplamından daha fazlası şeklinde kabul edilmesi nedeniyle beyni anlamak zihni anlamayı tamamen sağlar mı?

Bilinç ve bilinçdışı uyarıcı farkındalığıyla ilgili çalışmalar her ikisinin beyinde ayrı yerleri olduğuna işaret etmektedir. Beyin araştırmaları bilinçdışının biyolojik olduğu yönünde vurgu yapmaktadır. Bilinçdışının varlığı (ontolojisi), ne olduğu (epistemolojisi) ve işlevi (nedenselliği) konusunda elde edilen her bilgi insan doğasını anlamada önemli adımlar sağlayacaktır.

Bilinçdışı insan doğasının gizemini barındırmaktadır. Bilinçdışı öğeler keşfedildikçe insan zihni keşfedilmektedir. Bilinçdışı şu soruyu da akla getirmektedir: Barındırdığı bu gizem sonsuz mudur? Freud’un söylediği gibi zihinsel yaşamımızın %10’u bilinçli, %90’ı bilinçdışı ise gizem devasa görünmektedir. Yeni çalışmalarda, bilim insanlarının bilinçdışının oranını %95’e çıkarması bilincin oranını ise %5’e düşürmesi, araştırıldıkça bilinçdışının gizeminin ve zihinsel yaşamımızdaki yerinin arttığına işaret etmektedir.

Kelimeler ve imgeler aracılığıyla işlenen, erişilebilir olmasa da bize kendini hissettiren zihinsel süreçlerin varlığını yadsıyamayız. Bilinçdışını fiziksel olanla açıklamak biyolojik yönünü (örnek olarak, beyindeki yerini, işleyiş biçimini) tespit

etmek bilinçdışını önemsizleştirir mi? Her biyolojik olanın tamamen varlığını ve işleyişini tam anlamıyla açıklamak mümkün olursa yapay zekâ modellerinin insan doğasına tekabül etmesiyle gelecekte insan doğası ile robot doğasının özdeş olma ihtimaline yol açar mı?

Bilim insanlarının çoğunun zihin işlemlerinin büyük oranının bilinçdışı olduğunu savunmalarının önemli nedeni özellikle beyin hasarı olan hastalara uygulanan beyin görüntüleme teknikleri aracılığıyla yapılan beyin araştırmalarının sunduğu delillerdir. Bilinçdışı görme, bilinçdışı hatırlama, bölünmüş beyne sahip hastalarda yarıkürenin bilinçdışı işlev görmesi gibi konu ile ilgili yapılan çalışmalar bilinçdışı konusunda önemli delillere işaret etmektedir.

Bilim insanlarının bilinci uyku-uyanıklık düzeyinde ele alarak bilinçdışını keşfetmeye çalıştıkları araştırmalar beyin sapı üzerine odaklanmaktadır. Beyin sapının ürettiği ileri sürülen bilinç düzeyi bağlamında bilinç uyanıklık, farkındalık hali ise bilinçdışı uykululuk, uyuşukluk, uyanık olmama düzeyine mi denk gelmektedir? Bilinç tamamen ortadan kalktığında bilinçli ya da bilinçdışı hiç bir zihinsel hayat işareti göstermeyen birinin koma halinde olması ya da beyin sapı çekirdekleri tahrip olduğunda bilinç kaybı oluşması gibi delillerin her biri bilinçdışının biyolojik yönünü desteklemektedir.

Freud’a göre, *ben*’in etkinliklerinin çok az bir bölümünün bilinçli olan niteliği bilince yönelik değil, ketlemeye yöneliktir. Çünkü O’na göre, zihnin otomatik, biyolojik belirlenimli işlevlerini yöneten ve denetleyen bilinç değil, *ben*’in ketleyici niteliğidir. O zaman bilinci üreten işlevlerde merkezi bir rol oynamayan ancak zihnin ketleyici işlevlerinde rol oynayan bir beyin alanı “bilinçdışı”na denk gelebilir mi? Bilinçdışının nörolojik bağıntıları “ben”in üzerinden çizilen bir haritayı gerektirir mi? Bilinçdışının varlığı, ne olduğu ve işlevi “bilinç”le mi yoksa “benlik”le mi ilişkilendirilerek açığa çıkarılabilir?

Kişilik kuramları, psikopatoloji ve psikoterapi alanlarından edinilen bilgi, rüyaların insanın kendi hikâyesinin kahramanı olmasının planlama aşaması olduğunu göstermiştir. Rüyaların birinci şahıs olarak deneyimlenmesi, rüyaların benlik algısının sürdürülmesinde rol oynadığına işaret etmektedir. Rüya da benlik algısını inşa ve sürdürme, dolayısıyla hayatta kalma provasının kontrolü bilinçli sistemde mi

ya da bilinçdışı sistemde mi olduğu tartışmalı bir konudur. Kaldı ki nörobilimde beyin bilinçli bir sistem mi yoksa bilinçdışı bir sistem mi olduğu tartışmalıdır. Bunun, bilim insanlarının bilinci ve bilinçdışını yadsımalarından daha çok araştırmalarında bu iki sistemi bir arada inceleyebilecekleri bir temel tasarlayamamalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Araştırılması zor bir konu olduğu açıkça görülmektedir. Ancak felsefe ve bilimin, inceledikleri küçük örnekler kadar bu örneklerin oluşturduğu büyük sistemi de görmeleri gerekmektedir.

Günlük düşüncelerimizi belirleyen çoğu zihinsel süreç Freud'un merkezî kavramı olan bilinçdışına atıfta bulunur. Bugün artık bilinçdışının zihinsel işlemlerde önemli rolünü ve varlığını doğrulayan bulgular mevcuttur. Örnek olarak, beyinlerinin belirli bellek-kodlama yapıları hasara uğradıktan sonra olayları bilinçli bir şekilde hatırlayamayan hastaların davranışı “unutulmuş” olaylardan açıkça etkilenmektedir. Bilişsel nörobilimcilere göre farklı bellek sistemleri bilgiyi açık biçimde (bilinçli) ve örtük biçimde (bilinçdışı) işlemektedir.

Bağlanma kuramı yaşamın özellikle ilk iki yılında bebeğin anneye (ya da bakım veren kişi) olan erken yaşantılarının gelecekte kişiliğini ve ruhsal sağlığını etkilediğini ileri sürmektedir. Fakat gelişimsel nörobiyologlar bu konuda, bağlanma kuramlarıyla hem fikir değildir. Nörobilimciler bilinçli hatıraları oluşturan başlıca beyin yapılarının yaşamın ilk iki yılı boyunca işlevsel olmadığını açıklamıştır. Psikanaliz başta olmak üzere psikososyal gelişim kurmalarının pek çoğu insan yaşamının ilk yıllarını kişiliğin oluşumunda kritik bulmaktadır. Felsefe ve psikolojide öne sürülen bir kuramın nörobilim bulgularıyla uyuşmadığı durumlarda kavramsallaştırmanın önemi daha da artmaktadır. Bağlanma kuramında yaşanan bu durum Freud'un bebeklik dönemi amnezisiyle açıklanıp, Freud'un dediği gibi, ilk yılların hatırlanamayacağı ve bilince getirilemeyeceği fakat bilinçdışı zihinsel faaliyeti giderek artan biçimde motive edeceği söylenebilir. Ya da gelişimsel nörobilimcilerin iddiaları takip edilip bağlanma kuramı reddedilebilir. İşte bu noktada önemli olan felsefe, psikoloji ve nörobilimin birlikte çalışarak karar vermesidir.

Beyin araştırmaları bilinçdışının beyin bir ürünü olduğunu yönünde ikna edici kanıtlar sunmaktadır. Bilinçdışı keşfedilebilirse benliğin kavramsallaştırılması ile

birlikte insan doğasının tasviri değişime uğrayacaktır. Bu durumun ruhsal bozuklukların etiyojisi, tanısı ve tedavisinde önemli değişikliklere yol açmaktan yapay zekânın insan zihnine özdeş hale gelmesine kadar ciddi etkileri olacaktır. Felsefe, psikoloji ve nörobilim bağdaştırılabilirse bütüncül bir tedavi yaklaşımıyla gelecekte hastalar yalnızca beynin nasıl çalıştığını bilerek psikoterapiden fayda sağlayabileceklerdir. Yapay zekâların düşünce, duygu, öğrenme, hatırlama ve yaratıcılık gibi insana özgü edimleri kolaylıkla yapabilir hale gelmeleri bilinçdışının ne kadarının bilindiğiyle bağıntılıdır. Yapay zekânın insan zihniyle özdeş hale gelmesi sadece bilim ve teknolojinin değil, aynı zamanda insan yaşamının devamlılığını sağlamakla sorumlu tüm alanların da sorunudur. Dolayısıyla bilinçdışı, sağlık, eğitim, sanat, edebiyat, teknolojiyi etkilediği kadar toplumsal yaşamın da gerekleri olan mahremiyet, güvenliğin sağlanması, insan soyunun sürdürülmesi gibi pek çok yaşamsal öneme sahip konularda da etkilidir.

Bilinçdışı ve benlik ilişkisinin insanın yaşamını sürdürebilmesindeki önemi, özellikle ruhsal bozuklukların tedavisinde bilinçdışının kritik rolünden anlaşılmaktadır. Örnek olarak, Dissosiyatif Kimlik Bozukluğu vakalarında hastalar travmayı yaşayan *ben*'i bilinçdışı olarak travmanın etkilerinden koruyabilmek için başka *ben* ya da *benler* üretmektedirler. Ruhsal bozukluklarla bilinçdışı baş etme yolu, insanın yaşamını sürdürebilme çabasına karşılık gelmektedir. Diğer bir örnek olarak, bebek anne ile yansıtılmalı özdeşim kurarak ego bütünlüğünü sağlamakta, iyi nesne ilişkileri geliştirmekte ve bebeklik dönemi ruhsal sorunlarla bu savunma mekanizması aracılığıyla baş etmektedir. Yansıtılmalı özdeşim bilinçdışı ve benlik ilişkisinin insanın yaşama çabasındaki kritik rolüne dikkat çekmektedir. Bilinçdışı insanoğlunun yaşamını sürdürmesini sağlayan birincil bir kavram olabilir mi? Jung'un kolektif bilinçdışı ile vurguladığı gibi yaşamda kalma donanımlarımız bilinçdışı bize yol gösteriyor olabilir mi? Bu durum, algı ya da içe bakış aracılığıyla bilinmeyen ve betimleyici bir analizle elde edilemeyen birinci şahıs öznelliği ile açıklığa kavuşabilir mi? Nesnel gözlemler ve deneysel bulgularla kavranabilse bile geriye açıklanamayan bir şeyler kalmış olmaz mı?

Bilim, benliği nesnel bakış açısıyla öznelliğe doğrudan temas etmeyerek/edemeyerek tanımlamaya çalışmaktadır. Duyumsanan (öznel) benliği deneysel bulgularla ortaya konulan nöro-bilişsel (nesnel) benliğe indirgemek sorunu çözmemektedir. Psikoloji,

niteliksel sorunları nicel yollarla çözüme kavuşturmaya çalışarak bilimsellik çabası vermektedir. Nicel ölçümler fayda sağlasa da deneyimin (özneliğin) her zaman göz önünde bulundurulması esastır. Nesnel bakış açısına sahip nöro-bilişsel bilim ile deneyim arasında ortak bir zemin oluşturulması önemlidir.

Bilinçdışı ilgili araştırmaların disiplinler arası çalışmaya önemli ölçüde gereksinim bulunduğunu ve konuyla ilgili olan tüm disiplinlerde bilinç çalışmalarının hızla sürdüğünü ve bu çalışmaları kökten etkileyecek bir fikrin keşfedilmesi arayışında olduğunu görülmektedir. Bilinçdışıyla ilgili tam bir açıklamanın yapıp yapılamaması felsefenin, psikolojinin ve nörobilimin ortak meselesidir. Felsefeciler, psikologlar ve nörobilimciler birlikte çalışarak sadece bilinçdışını keşfetmeyecekler, insan doğasının geleceğini tayin edeceklerdir.

Bilimde görülen ani faaliyet patlamalarının çok kısa sürelerde ciddi ilerlemeler kaydetmektedir. Moleküler biyolojide 1950'ler ve 1960'lar, kuantum fiziğinde 1920'lerde görülen patlamanın benzeri 20-30 yıl boyunca nörobilimde görülmüştür. Rastlantılarla dolu bir süreç olan bilimde bilinçdışı ve benlik kavramının gidişatının bilim tarihine nasıl yansıtılacağını belirleyecek olan konuyu çalışan felsefeci ve bilim insanlarına düşen görev ve sorumluluk son derece önemlidir. Günümüzde artık yöntemsel kaygılar ve kesinlik adına belirsiz olana sırt çevirmek yerine söz konusu kavram ve olguları bilimin konusu olma statüsüne sokmak için uğraşılmaktadır.

Bilinçdışı ve benlik hakkında bugüne kadar söylenenler bu kavramların sırrının tam bir yanıtı değildir. Bu sadece yolun başında olduğunu göstermektedir. Geçmişte ve günümüzde olan biteni bilmek yeni sorular sormamızı sağlar. Bu tezin yaklaşımı, bir adım geride durarak geçmişte ve günümüzde felsefe ve bilim alanında bilinçdışı ve benlik kavramlarına yönelik düşünceler ve araştırmaları bir bütün olarak görebilmek olmuştur. İlk bakışta birbiriyle ilişkili görünmeyen birçok düşünce ve araştırmayı anlamlı bir dizge halinde sıralayarak, birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını tespit ederek tümü için tek bir hikâye oluşturmaya çaba gösterilmiştir. Bu hikâyede boşlukların çok fazla olduğunu görmek umutsuzluktan daha ziyade felsefe ve bilim yolculuğuna devam etme merak ve isteği uyandırmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, John. *Inquiries Concerning the Intellectual Powers and the Investigation of Truth*. Edinburgh: Waugh and Innes, 1830.
- Ackerknecht, Erwin H. "Problems of Primitive Medicine." *Bulletin of the History of Medicine*, XI, no. 5 (1942): 503-21.
- Aggleton, John P. *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction*. New York: Wiley-Liss, 1992.
- Alcorn, Douglas E. "Sigmund Freud and Psychoanalysis." *Bulletin Vancouver Medical Association* 16 (1940): 204-8.
- Alıcı, Tefik. "Bilincin Nörofizyolojik Mekanizması." *Kognitif Nörobilimler içinde*, ed. Sirel Karakaş, 31-50. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 2010.
- Aligheiri, Dante. *İlahi Komedyâ, Araf XXXIII*. Çev. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2011.
- Altınors, Atakan. *Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'e*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- American of Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder 5th*. Washington, DC: American Psychiatric Pub, 2013.
- Anderson, Michael C., Kevin N. Ochsner, Brice Kuhl, Jeffrey Cooper, Elaine Robertson, Susan W. Gabrieli, Gary H. Glover, and John D. E. Gabrieli. "Neural Systems Underlying the Suppression of Unwanted Memories." *Science* 303 (2004): 232-35.
- Andreasen, Nancy. C. *The Creating Brain: The Neuroscience of Genius*. New York: Dana Press, 2005.
- Aquila, Richard E. "The Subject as Appearance as Thing in Itself in the Critique of Pure Reason: Reflections in the Light of the Role of Imagination in Apprehension." In *Minds, Ideas an Objects: Essays on the Theory of Representation in Modern Philosophy, Vol.2*, edited by Phillip D. Cummins and Gunter Zoeller, 317-27. California: North American Kant Society, 1992.

- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. Çev. Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Aristotle. "On the Soul." In *On the Soul, Parva Naturalia, On Breath*. Translated by Walter Stanley Hett, 2-206. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1964.
- Aristotle, "De Memoria et Reminiscentia, Parva Naturalia." In *Works of Aristotle Vol.III*. Translated by John I. Beare, edited by W. David Ross, C.1.459b-C.2.453b. Oxford: Clarendon Press, 1908.
- Arnold-Forster, Mary. *Studies in Dreams*. New York: McMillan, 1921.
- Arslan, İshak. *Çağdaş Doğa Düşüncesi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.
- Aydın, Hamdullah. "Yasamımızın Gizli Kalmış Kesiti: Uyku." *Bilim ve Teknik* 317 (1994a): 32-7.
- Aydın, Hamdullah. "Uykuda Uyanan Hayallerimiz: Rüya." *Bilim ve Teknik* 318 (1994b): 22-8.
- Baars, Bernard J. "In the Theatre of Consciousness, Global Workspace Theory, a Rigorous Scientific Theory of Consciousness." *Journal of Consciousness Studies* 4, 4 (1997): 292-309.
- Bandura, Albert. "Social Cognitive Theory of Self-regulation." *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50 (1991): 248-87.
- Bär, "Eugen. The Language of the Unconscious According to Jacques Lacan." *Semiotica*, 3, 3 (2009): 43-67.
- Bargh, John A. "Conditional Automaticity: Varieties of Automatic Influence in Social Perception and Cognition." *Unintended Thought*, edited by James S. Uleman and John A. Bargh, 3-51. New York: Guilford Press, 1989.
- Bargh, John A., Shelly Chaiken, Rajen Govender, and Felicca Pratto, "The Generality of the Automatic Attitude Activation Effect." *Journal of Personality and Social Psychology* 62 (1992): 893-912.
- Bargh, John A. "The Four Horsemen of Automaticity: Awareness, Intention, Efficiency, and Control in Social Cognition." In *Handbook of Social Cognition*,

Vol. I, Basic Process, edited by Robert S. Wyer and Thomas K. Srull, 1-40. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1994.

Bargh, John A., and Kimberly Barndollar. "Automaticity in Action: The Unconscious as Repository of Chronic Goals and Motives." *The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior*, edited by Peter M. Gollwitzer and John A. Bargh, 457-81. New York: Guilford, 1996.

Bargh, John A. "Principles of Automaticity." *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*, edited by E. Tory Higgins and Arie W. Kruglanski, 169-83. New York: Guilford, 1996.

Bargh, John A., Shelly Chaiken, Paula Raymond, and Charles Hymes, "The Automatic Evaluation Effect: Unconditional Automatic Attitude Activation with a Pronunciation Task." *Journal of Experimental Social Psychology* 32 (1996): 104-28.

Bargh, John A. "The Automaticity of Everyday Life." *Advances in Social Cognition*, Vol. 10, edited by Robert S. Wyer, 1-61. Mahwah, NJ: Erlbaum, 1997.

Bargh, John A., and Chartrand, Tanya L. "Unbearable Automaticity of Being." *American Psychologist* 54, 7 (1999): 462-69.

Bargh, John A., and Melissa J. Ferguson. "Beyond Behaviorism: On the Automaticity of Higher Mental Processes." *Psychological Bulletin* 126 (2000): 925-45.

Bargh, John A., Peter M. Gollwitzer, Annette Lee-Chai, Kimberly Barndollar, and Roman Trostschel, "The Automated Will: Nonconscious Activation and Pursuit of Behavioral Goals." *Journal of Personality and Social Psychology* 81 (2001): 1014-27.

Bargh, John A., and Morsella, Ezequiel. "The Unconscious Mind." *Perspectives on Psychological Science*. February 3, 1 (2008): 73-9.

Baumeister, Roy E., Ellen Bratslavsky, Mark Muraven, and Dianne M. Tice. "Ego Depletion: Is the Active Self a Limited Resource?" *Journal of Personality and Social Psychology* 74, 5 (1998): 1252-65.

- Bergson, Henry. *Matter and Memory*. Translated by Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer. London: George Allen and Unwin Ltd., 1911.
- Bilder, Robert M., and F. Frank Lefever. *Neuroscience of the Mind on the Centennial of Freud's Project for a Scientific Psychology*. New York: New York Academy of Sciences, 1998.
- Bishop, Paul. "Unconscious from Storm and Stress to Weimar Classicism." In *Thinking the Unconscious*, edited by Angus Nicholls and Martin Liebscher, 26-56. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Blackmore, Susan. *Bilinç Üzerine Konuşmalar: Çağımızın Önde Gelen Düşünürlerinin Beyin, Özgür İrade ve İnsan Olmanın Ne Anlama Geldiği Hakkındaki Düşünceleri*. Çev. Seda Akbıyık. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Bloch, David. *Aristotle on Memory and Recollection: Text, Translation, Interpretation, and Reception in Western Scholasticism*. Leiden: Koninklijke Brill Nv, 2007. 63-4.
- Bornstein, Robert F., and Thane S. Pittman. *Perception Without Awareness: Cognitive, Clinical, and Social Perspectives*. New York: Guilford, 1992.
- Bottome, Phyllis. *Alfred Adler: A Biography*. New York: Putnam, 1939.
- Bowie, Andrew. "The Philosophical Significance of Schelling's Conception." In *Thinking the Unconscious*, edited by Angus Nicholls and Martin Liebscher, 57-86. Cambridge University Press, 2010.
- Braid, James. "The Power of the Mind over the Body: An Experimental Inquiry into the Nature and Cause of the Phenomena Attributed by Baron Reichenbach and Others to a New Imponderable-Hypnosis Explained." *The Edinburgh Medical and Surgical Journal* 66 (1846): 286-311.
- Brenner, Ira. *Dark Matters: Exploring the Realm of Psychic Devastation*. New York: Karnac Books, 2014.
- Brentano, Franz. *Psychology from an Empirical Standpoint*. Translated by Antos C. Rancurello, D.B. Terrell and Linda L. McAlister, edited by Tim Crane and Jonathan Wolff. London: Routledge, 1995/1874.

- Breuer, Josef and Sigmund Freud. *Studies in Hysteria*. New York: Nervous and Mental Disease Monographs, 1950.
- Brobjer, Thomas H. Nietzsche's Philosophical Context: An Intellectual Biography. Springfield: University of Illinois Press, 2008.
- Brodie, Benjamin Colins. *Psychological Inquiries*. London: Longman, Brown-Green and Longmans, 1856.
- Brooks, Janice, Jay Vogel song, and J. Allan Hobson. *The Conscious Exploration of Dreaming: Discovering How We Create and Control Our Dreams*. Bloomington: 1stBooks Library, 2000.
- Brown, Jonathon D. *The Self*. New York: Psychology Press, 1998.
- Burnet, John. *Greek Philosophy: Thales to Plato*. London: Macmillan, 1968.
- Bynum, William F. "Psychosomatic." *Handbook of Psychiatry Volume 1: General Psychopathology*, edited by M. Shepherd and O.L. Zangwill. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Carhart-Harris, Robin L., and Karl Friston. "The Default Mode, Ego Functions and Free Energy: A Neurobiological Account of Freudian Ideas." *Brain* 133 (2010): 1265-83.
- Carpenter, William Benjamin. *Principles of Human Physiology: with their Chief Applications to Psychology, Pathology, Therapeutics, Hygiène, and Forensic Medicine*. Philadelphia: Blanchard and Lea, 1853.
- Carrel, Alexis. *Man, Unknown*. New York: Harper & Brothers, 1939.
- Carruthers, Mary. *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Carson, Robert C., James N. Butcher, and Susan Mineka. *1998 Update Abnormal Psychology ad Modern Life*. New York: Longman, 1998.
- Carus, Carl Gustav. *Psyche: On the Development of The Soul*. New York: Spring Publications, 1970.
- Carus, Paul. *The Soul of Man*. Chicago: Open Court, 1891.

- Cassirer, Ernst. *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy Human Culture*. New Haven: Yale University Press, 1944.
- Cevizci, Ahmet. "Platon'un Devlet'teki Boşlukların Çizgi Analojisi." *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*, 15, (1994): 31-134.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları. 2018.
- Chalmers, David J. *The Conscious Mind*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Chalmers, David J. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Chartrand, Tanya L., and John A. Bargh. "Automatic Activation of Impression Formation and Memorization Goals: Nonconscious Goal Priming Reproduces Effects of Explicit Task Instructions." *Journal of Personality and Social Psychology* 71 (1996): 464-78.
- Cheek, David Bradley. "Unconscious Perception of Meaningful Sounds Under Surgical Anesthesia as Revealed Under Hypnosis." *American Journal of Clinical Hypnosis* 1 (1959): 101-13.
- Cheesman, Jim, and Philip M. Merikle, "Priming With and Without Awareness." *Perception and Psychophysics* 36 (1984): 387-95.
- Chomsky, Avram Noam. "Review of Skinner's Verbal Behavior." *Language* 35 (1959): 26-58.
- Chomsky, Avram Noam. "Linguistics and Brain Science." *Image, Language, Brain: Papers from the First Mind Articulation Project Symposium*, edited by Alec Marantz, Yasushi Miyashita and Wayne O'Neil, 13-28. Cambridge: MIT Press, 2000.
- Chomsky, Avram Noam. *Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*. Çev. Veysel Kılıç. İstanbul: Bogaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları, 2009.
- Chomsky, Avram Noam. *Demokrasi ve Eğitim*, edited by C.P. Otero. Çev. E. Abadoğlu, B. Karadağ, Z. Kutluata, N. Ersoy, A.K. Sayse, A. Sönmez. İstanbul: Bogaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları, 2013.
- Churchland, Paul M. *Matter and Consciousness*. Cambridge : MIT Press, 1984.

- Churchland Patricia. *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1986.
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Kant Okumaları: Saf Aklın Eleştirisi*. İLEM İhtisas Programı, 2013-2014.
- Cohen, Jonathan D., Kevin Dunba, and James McClelland, “On the Control of Automatic Processes: A Parallel Distributed Processing Model of the Stroop Effect.” *Psychological Review*, 97 (1990): 332-61.
- Cozolino, Louis J. *The Neuroscience of Psychotherapy: Building and Rebuilding the Human Brain*. New York, London: W.W. Norton, 2002.
- Crick, Francis. *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*. New York: Simon & Schuster, 1994.
- Crick, Francis, and Christof Koch, “Consciousness and Neuroscience.” *Cerebral Cortex* 8,2 (1998): 97-107.
- Cullen, William. *Institutions of Medicine*. Edinburgh: W. Creech.,1777.
- Damasio, Antonio. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harcourt Brace, 1999.
- Damasio, Antonio. *Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain*. New York: Pantheon Books, 2010.
- Damasio, Antonio. *Zihindeki Benlik: Bilinçli Beynin Gelişimi*. Çev. Emek Akman. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2020.
- Darwin, Charles. *The Expresssion of the Emotions in Man and Animals*. London: John Murray Publishing, 1872.
- Das, Tapan. “Consciousness as a Function of Brain Waves and Physical Constant Conscire.” *NeuroQuantology* 15, 3 (2017):1-6.
- Davidson, Donald. “Mental Event.” In *Essays on Actions and Events*. 207-227. New York:Clarendon Press, 1970/2002.
- Davis, Michael. “The Role of The Amygdala in Conditioned Fear.” *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction*, edited by John P. Aggleton, 255–306. New York: Wiley-Liss, 1992.

Deikman, Arthur. "Mistizm: Bir İşlevsel Yaklaşım." Çev. Mehmet Atalay. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008): 299-318.

Dennett, Daniel C., and Douglas R. Hofstadter, *Aklın Gö'zü-Benlik Ruh Üzerine Hayaller ve Düşünceler*. Çev. Füsun Doruker. İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.

Dennett, Daniel C. *Bilinç Açıklanıyor: Felsefesi ve Bilimiyle Bilinç*. çev. Sibel Kibar. İstanbul: Alfa Basım Yayın; 2011.

Descartes, René. "Mediations on First Philosophy, Seventh Set of Objections with Replies." In *The Philosophical Writings of Descartes, Vol II. Translated by John Cottingham, Robert Stoothoff, and Dugold Murdoch*, 302-83. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Descartes, René. "Meditations on First Philosophy." In *The Philosophical Writings of Descartes, Vol. II*. Translated by John Cottingham, Robert Stoothoff and Dugold Murdoch, 1-62. Cambridge: Cambridge University, 1984.

Descartes, René. "Reply to Second Objections." In *The Philosophical Writings of Descartes, Vol. II*. Translated by Elizabeth S. Haldane and G.R.T. Ross, 30-51. Cambridge: Cambridge University, 1912.

Descartes, René. *Ruhun İhtirastları*. Çev. Mehmet Karasan. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1991.

Devine, Patricia G. and Margo J. Monteith. "Automaticity and Control in Stereotyping." *Dual Process Theories in Social Psychology*, edited by Shelly Chaiken and Yaakov Trope, 339-60. New York: Guilford, 1999.

Dijksterhuis, Ap, Maarten W. Bos, Loran F. Nordgren, and Rick B. van Baaren, "On Making the Right Choice: The Deliberation-Without-Attention Effect." *Science* 5763,11 (2006): 1005-7.

Dijksterhuis, Ap, and John A. Bargh, "The Perception-Behavior Expressway: Automatic Effects of Social Perception on Social Behavior." In *Advances in Experimental Social Psychology, Vol. 33*, edited by Mark P. Zanna, 1-40. San Diego: Academic Press, 2001.

- Dixon, Norman F. *Subliminal Perception*. New York: McGraw-Hill, 1971.
- Dixon, Norman F. *Preconscious Processing*. New York: Wiley, 1981.
- Dixon, Norman F. "On Private Events and Brain Events." *Behavioral and Brain Sciences*, 9 (1986): 29-30.
- Dodds, Eric Robertson. "Tradition and Personal Achievement in the Philosophy of Plotinus." *Journal of Roman Studies* 50, 1-2 (1960): 1-7.
- Dodds, Eric Robertson. *Pagan and Christian in an Age of Anxiety, n.4*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Douglas, Claire. "Introduction." In *Visions: Notes of the Seminar Given in 1930-1934 by Carl Gustav Jung*, edited by Claire Douglas. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Douglas, Claire. *The Old Woman's Daughter: Reimagining the Mother Archetype*. Texas and A&M University Press, 2006.
- Douglas, Claire. "Analytical Psychotherapy." In *Current Psychotherapies*, edited by Raymond J. Corsini and Danny Wedding, 113-47. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011.
- Draaisma, Douwe. *Bellek Metaforları: Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. Çev.: Gürol Koca. İstanbul: Metis Bilim, 2014.
- Dreikurs, Rudolf. "The Meaning of Dreams." *Chicago Medical School Quarterly* 5(3), 4-6 (1944): 25-6.
- Eagleman, David M. *Incognito: Beynin Gizli Hayatı*. Çev. Zeynep Arık Tozar. İstanbul: Domingo Yayıncılık, 2016.
- Eccles, John C. *How The Self Controls its Brain*. New York: Springer, 1994.
- Eckhart, Meister. *Meister Eckhart: A Modern Translation*. Çev. Raymond Bernard Blakney New York: Harpers&Row Publishers, 1941.
- Edelman, Gerald M. *Bright Air, Brilliant Fire: On The Matter of The Mind*. New York: Basic Books, 1993.

- Edelman, Gerald M. and Giulio Tononi. *Bilincin Evreni: Maddenin Hayale Dönüşümü*. Çev. Ahmet Subaşı. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Edwards, David and Jacobs, Michael. *Conscious and Unconscious*. Buckingham: Open University Press, 2003.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş–Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Kehf, 18.
- Ellenberger, Henry F. *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution Dynamic Psychiatry*. New York : Basic Books, 1970.
- Erdelyi, Matthew H. “Recovery of Unavailable Perceptual Input.” *Cognitive Psychology* 1 (1970): 99-113.
- Erdelyi, Matthew H. *The Recovery of Unconscious Memories: Hypermnesia and Reminiscence*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Ewen, Robert B. *Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press, 2014.
- Fazio, Russell H., David M. Sanbonmatsu, Martha C. Powell, and Frank R. Kardes, “On the Automatic Activation of Attitudes.” *Journal of Personality and Social Psychology* 50 (1986): 229-38.
- Finkelstein, David H. “On the Distinction between Conscious and Unconscious States of Mind.” *American Philosophical Quarterly* 36, no.2 (1999): 79-100.
- Fischer, Kurt W., and Sandra L. Pipp, “Development of the Structures of Unconscious Thought.” *Unconscious Reconsidered*, edited by Kenneth S. Bowers and Donald Meichenbaum, 88–148. New York, Toronto: John Wiley, 1984.
- Fisher, Charles. “Dreams and Perception.” *Journal of the American Psychoanalytic Association* 3 (1954): 380-445.
- Fisher, Charles. “Dreams, Images, and Perception: A Study of Unconscious-Preconscious Relationships.” *Journal of the American Psychoanalytic Association* 4 (1956): 5-48.

- Fisher, Charles. "Further Observations on The Pötzl Phenomenon: The Effects of Subliminal Visual Stimulation on Dreams, Images, and Hallucinations." *Psychoanalysis and Contemporary Thought* 11 (1988): 3-56.
- Fodor, Jerry A. "Making Mind Matter More." *A Theory of Content and Other Essays*. Cambridge, MA: MIT Press, 1990.
- Fordham, Frieda. *An Introduction to Jung's Psychology*. Harmondworth: Penguin Books, 1956.
- Fordham, Michael. *Analyst-Patient Interaction: Collected Papers on Technique*, edited by Sonu Shamdasani. New York : Routledge, 1996.
- Frankl, George. *The Social History of the Unconscious*. London: Open Gate, 1989.
- Freud, Sigmund. "Project for a Scientific Psychology." In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. I*. Translated and edited by James Strachey, 281-397. London: Hogarth, 1950/1895.
- Freud, Sigmund. "Screen Memories." In *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. V*. Translated and edited by James Strachey, 47-69. London: Hogart Press, 1950/1899.
- Freud, Sigmund "Formulations on The Two Principles of Mental Functioning." In *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XII*, Translated and edited by James Strachey, 216-26. London: Hogarth, 1911.
- Freud, Sigmund "The Unconscious." In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XIV*. Translated and edited by James Strachey, 159-215. London: Hogarth Press, 1986/1915.
- Freud, Sigmund. "Instincts and Their Vicissitudes." In *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XIV*. Translated and edited by James Strachey, 117-40. London: Hogarth, 1986/1915.
- Freud, Sigmund. "Introductory Lectures on Psychoanalysis." *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XVI, (1915–1917)*. Translated and edited by James Strachey, 40-83 . London: Hogarth Press, 1916.

Sigmund Freud, Beyond the Pleasure Principle. In *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XVIII*. Translated and ed. James Strachey, 7-64. London: Hogarth, 1920.

Freud, Sigmund. "A Note Upon The Mystic Writing-pad. In *Standard Edition of The Complete Works of Sigmund Freud, Vol. XVI*. Translated and edited by James Strachey, 227-32. London: Hogarth, 1923.

Freud, Sigmund "The Ego and the Id," In *Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XIX*. Translated and edited by James Strachey, 3-66. London: Hogarth, 1986/1923.

Freud, Sigmund. "Dostoevsky and Parricide." *The Future of an Illusion Civilization and its Discontents and Other Works, Volume XXI (1927-1931)*, e Translated and edited by James Strachey. 174-94. London: The Hogarth Press and The Institute of Psycho-analysis, 1961/1928-1927.

Freud, Sigmund. "An Outline of Psychoanalysis." *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XXIII*. Translated and edited by James Strachey, 114-205. London: Hogarth, 1938.

Freud, Sigmund. "Freud to Fliess, August 31, 1898." *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*. Translated and edited by Jeffrey Moussaieff Masson Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1985.

Freud, Sigmund. *Letters of Sigmund Freud*. Translated by Tania and James Stern, edited by Ernest L. Freud. New York: Basic Books, 1961.

Friston, Karl. "The Free-Energy Principle: A Unified Brain Theory?" *Nature Reviews Neuroscience* 11 (2010): 127-38.

Frith, Christopher D., Sarah-Jayne Blakemore, and Daniel M. Wolpert. "Abnormalities in the Awareness and Control of Action." *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 355 (2000): 1771-88.

Galin, David. "Implications for Psychiatry of Left and Right Cerebral Specialization." *American Journal of Psychiatry* 31 (1974): 572-83.

Galton, Francis. "Psychometric Experiments." *Brain*, 2,2 (1879): 149-62.

- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. stanbul, Remzi Kitabevi, 1998.
- Gedo, John E. and Arnold Goldberg. *Models of the Mind: A Psychoanalytic Theory*. Chicago: University of Chicago Press, 1976), 23-24.
- Gibson, A. Boyce. *The Philosophy of Descartes*. London: Methuen & Co Ltd, 1932.
- Glaser, Jack, and Mahzarin R. Banaji. “When Fair is Foul and Foul is Fair: Reverse Priming in Automatic Evaluation.” *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (1999): 669-87.
- Glaser, Jack. “Reverse Priming: Implications for the (Un)conditionality of Automatic Evaluation.” *The Psychology of Evaluation: Affective Processes in Cognition and Emotion*, edited by Jochen Musch and Karl C. Klauer, 87-108. Mahwah, NJ: Erlbaum, 2003.
- Goldstein, E. Bruce. *Cognitive Psychology: Connecting Mind, Research, and Everyday Experience*. Wadsworth: Cengage Learning, 2011.
- Goldstein, E.Bruce. *Bilişsel Psikoloji*. Çev.:Orhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yay., 2013.
- Gollwitzer, Peter M. “Implementation Intentions.” *American Psychologist* 54 (1999): 493-503.
- Go dde, Gu nther. “Freud and Nineteenth-Century Philosophical Sources on the Unconscious.” In *Thinking the Unconscious*, edited by Angus Nicholls and Martin Liebscher, 261-286. Cambridge University Press, 2010.
- G kberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017/1961.
- Gray, George W. “Cortisone and ACTH.” *Scientific American* 182, 3 (1950): 30-7.
- Greenwald, Anthony, Mark R. Klinger, and Thomas J. Liu. “Unconscious Processing of Dichoptically Masked Words.” *Memory and Cognition* 17 (1989): 35-47.
- Greenwald, Anthony, Sean C. Draine, and Richard L. Abrams. “Three Cognitive Markers of Unconscious Semantic Activation.” *Science* 273 (1996): 1699-1702.
- Griffith D. and J.G. Jones, “Awareness and Memory in Anesthetized Patients”, *British Journal of Anaesthesia* 65 (1990): 603-606. ;

- Gross, James J. , and Oliver P. John. "Individual Differences in Two Emotion Regulation Processes: Implications for Affect, Relationships, and Well-being." *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (2003): 348-62;
- Gross, James J. "Handbook of Emotion Regulation. New York: The Guilford Press, 2007.
- Hall, Calvin S., and Vernon J. Nordby. *A Primer of Jungian Psychology*. New York: Taplinger, 1973.
- Hamilton, Sir William. *Lectures on Metaphysic and Logic, 4 vols, Vol.1*, edited by. H.L. Mansel and John Veitch. Edinburgh: William Blackwood, 1877.
- Hançerlioglu Orhan. *Türk Dili Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Hartmann, Eduard von. *Philosophy of the Unconscious*. Translated by William Chatterton Coupland London: Macmillan and Co, 1885.
- Haşlakoğlu, Oğuz. "Politeia Diyalogunda Episteme Tasnifi ve Dialektike Methodos'un Anlamı," *Felsefe Tartışmaları* 34 (2005): 67-90.
- Hebb, Donald O. *The Organization of Behavior: A Neuropsychological Theory*. New York: Wiley, 1949.
- Helmholtz Hermann von, "Concerning The Perceptions in General." In *Helmholtz's Treatise on Physiological Optics, The Perceptions of Vision, Vol.III*. Translated by James P.C. Southall, 1-37. Wisconsin: George Banta Publishing Company, 1925.
- Hendrix, John Shannon. *Unconscious Thought in Philosophy and Psychoanalysis*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Herbart, Johan Friedrich. *A Text-Book in Psychology*. Translated by Margaret K. Smith. New York: D. Appleton, 1891.
- Herodotos, *Tarih, 7.Kitap*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Herodotus. *Histories, Book VII*. Translated by Alfred Denis Godley. Cambridge: Harvard University Presss, 1938.
- Higuchi, Kazuhiko. "Jungian Psychoanalysis in the Context of Japanese Culture." *Jungian Psychoanalysis*, edited Murray Stein, 243-52. Chicago: Open Court, 2010.

- Hilgard, Ernest R. *Divided Consciousness*. New York: John Wiley, 1977.
- Hilgard, Ernest R. "The Trilogy of Mind: Cognition, Affection, and Conation." *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 16 (1980): 107-17.
- Himle, David P. "Effects of Instructions Upon an Autonomic Response: An Analogue of Systematic Desensitization." *Psychological Reports* 32 (1973): 767-73.
- Hobson, J. Allan. "Sleep and Dreaming". *Journal of Neuroscience*, 10 (1990): 371-82.
- Holender, Daniel. "Semantic Activation Without Conscious Identification in Dichotic Listening, Parafoveal Vision, and Visual Masking: A Survey and Appraisal." *Behavioral and Brain Sciences* 9 (1986): 1-66.
- Holzinger, Brigitte, Stephen LaBerge, and Lynne Levitan, "Psychophysiological Correlates of Lucid Dreaming." *Dreaming* 16, 2 (2006): 88-95.
- Hovec, Frank J. Mac. "Hypnosis before Mesmer." *American Journal of Clinical Hypnosis* 17,4 (1975): 215-20.
- Hull, Jay G., Laurie B. Slone, Karen B. Meteyer, and Amanda R. Matthews, "The Non-Consciousness of Self-Consciousness." *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 2 (2002): 406-24.
- Hume, David. *A Treatise of Human Nature*, edited by L.A. Selby-Bigge. Oxford: Clarendon Press, 1838.
- Hume, David. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Illinois: The Open Court Publishing Company, 1900/1748.
- Hume, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. Çev. Oruç Aruoba. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Hurley, Susan L. *Consciousness in Action*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
- Huxley, Thomas H. "On the Hypothesis That Animals are Automata, and Its History." In *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*, edited by David J. Chalmers, 24-30. New York: Oxford University Press, 2002.

- Huxley, Thomas Henry. "On the Hypothesis that Animals are Automata, and Its History", *Collected Essays Vol. 1*, 199-250. London: Macmillan, 1904.
- İbn Sînâ.İşaretler ve Tembihler. Çev. Muhittin Macit, Ali Durusoy ve Ekrem Demirli. İstanbul: Litera, 2014.
- Jacobi, Jalande. *Psychology of Carl Gustav Jung*. London:Routledge & Kegan Paul Ltd., 1951.
- James, William. "Habit." In*The Principles of Psychology, Vol 1*. New York: Henry Holt and Company, 104-27. 1931/1890.
- James, William. "Memory." In*The Principles of Psychology, Vol 1*. New York: Henry Holt and Company, 643-689. 1931/1890.
- James, William."What is an Emotion?"*Mind*, 9, 34 (1884): 188-205.
- James, William. *The Principles of Psychology, Vol 1*. New York: Henry Holt and Company, 1931/1890.
- Jasper, Herbert H., Laurent Descarries, Vincent F. Castellucci, and Serge Rossignol. *Consciousness at the Frontiers of Neuroscience*. Philadelphia: Lipincott-Raven, 1998.
- Jaynes, Julian. *The Origin of Consciousness in the Breakdown of The Bicameral Mind*. Boston: Houghton Mifflin, 1976.
- Jeannerod, Marc. "The 25th Bartlett Lecture: Act or not to Act: Perspectives on the Representation of Actions." *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 52, 1A (1999): 1-29.
- Jessop J., and J.G. Jones. "Conscious Awareness During General Anesthesia." *British Journal of Anaesthesia* 66 (1991): 635-37.
- Johnson, Harold, and Charles W. Eriksen, "Preconscious Perception: A Re-examination of the Poetzel Phenomenon." *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 62, 3 (1961): 497-503.
- Jones, Gary E., and Harold J. Johnson, "Heart Rate and Somatic Concomitants of Mental Imagery., *Psychophysiology* 17,4 (1980): 339-34;

- Jung, Carl Gustav. *A Review of the Complex Theory, Collected Works, Vol.8.* Princeton : Princeton University Press, 1972/1934.
- Jung, Carl Gustav. *The Tavistock Lectures, Collected Works, Vol.18.* Princeton: Princeton University Press, 1976/1935.
- Jung, Carl Gustav. *İnsan Ruhuna Yöneliş: Bilinçaltı ve İşlevsel Yapısı.* Çev. Engin Büyükinâl. İstanbul: Say Yayıncılık, 2013/1962.
- Jung, Carl Gustav. *Memories, Dreams, Reflections,* ed.Aniela Jaffe. Translated by Richard and Clara Winston. New York: Vintage Books, 1962.
- Jung, Carl Gustav. *İnsan ve Sembolleri.* Çev. Hatice M. İlğün. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2015 /1964.
- Jung, Carl Gustav. *Psychological Types, Collected Works, Vol.6.* Princeton: Princeton University Press, 1971.
- Jung, Carl Gustav. *Mysterium Coniunctionis, Collected Works, Vol. 14.* Princeton: Princeton University Press, 1976.
- Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip.* Çev. Zehra Aksu-Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Jung, Carl Gustav. *Analitik Psikoloji.* Çev. Ender Gürol. İstanbul: Payel Yayınevi, 2006.
- Kahneman, Daniel, and Anne Treisman, “Changing Views of Attention and Automaticity.” *Varieties of Attention,* edited by Raja Parasuraman and D. Roy Davies, 29-61. New York: Academic Press, 1984.
- Kandel, Eric R. *Sıradışı Beyinlerden Öğrenebileceklerimiz.* Çev. Işık Gündoğan. İstanbul: Kolektif Kitap, 2020.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason.* Translated and edited by Paul Guyer and Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1998/1781.
- Kant, Immanuel. “On the Cognitive Faculty”. In *Anthropology from a Pragmatic Point of View, Book 1.* Translated and edited by Robert B. Louden, 15-124. New York: Cambridge University Press, 2006/1798.

Kant, Immanuel. *Reflexionen zur Metaphysik*, edited by Prussian Academy of Sciences, *Gesammelte Schriften* 17 and 18 Berlin: Walter de Gruyter, 1926/1928.

Kant, Immanuel. Arı Usun Eleştirisi. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2015.

Kaplan-Solms, Karen, and Mark Solms. *Clinical Studies in Neuro-psychoanalysis: Introduction to a Depth Neuropsychology*. London: Karnac, 2000.

Kapp, Bruce S., Jeffry P. Pascoe, and Michael A. Bixler, "The Amygdala: A Neuroanatomical Systems Approach to Its Contributions to Aversive Conditioning." *Neuropsychology of Memory*, edited by Larry R. Squire and Nelson Butters, 473-488. New York: Guilford, 1984.

Karakaş, Sirel. *Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü: Bilgisayar Programı ve Veritabanı*. www.psikolojisozlugu.com.

Karmiloff-Smith, Anette. "Why Babies 'Brains are not Swiss Knives." *Alas, Poor Darwin: Arguments Against Evolutionary Psychology*, edited by Hilary Rose & Steven P. Rose, 173-87. New York: Harmony Books, 2000.

Kelly, William L. *Psychology of the Unconscious: Mesmer, Janet, Freud, Jung, and Current Issues*. New York: Prometheus Books, 1991.

Kihlstrom, John F. "The Cognitive Unconscious." *Science*, 237 (1987): 1445-52.

Kihlstrom, John F., Terrence M. Barnhardt, and Douglas J. Tataryn, "Implicit Perception." In *Perception Without Awareness: Cognitive, Clinical and Social Perspectives*, edited by Robert F. Bornstein and Thane S. Pittman, 17-54. New York: Guilford Press, 1992.

Kihlstrom, John F. "Perception Without Awareness of What Is Perceived, Learning Without Awareness of What Is Learned." *The Science of Consciousness: Psychological, Neuropsychological, and Clinical Reviews*, edited by Max Velmans, 23-46. London: Routledge, 1996.

Kihlstrom, John F. "Unconscious Processes in Social Interaction." *Toward a Science of Consciousness: The First Tucson Discussions and Debates*, edited by Stuart

- Hameroff, Alfred. W. Kaszniak and Alwyn C. Scott, 93-104. Cambridge, MA: MIT Press, 1996.
- Kihlstrom, John F. "The Psychological Unconscious." *Handbook of Personality: Theory and Research*, edited by Lawrence A. Pervin and Oliver P. John, 424-42. New York: Guilford; 1999.
- Kihlstrom, John F., Shelagh Mulvaney, Betsy A. Tobias, and Irene P. Tobis, "The Emotional Unconscious." *Cognition and Emotion*, edited by Eric Eich, John F. Kihlstrom, Gordon H. Bower, Joseph P. Forgas and Paula M. Niedenthal, 30-86. New York: Oxford University Press, 2000.
- Klein, Melanie. "Notes On Some Schizoid Mechanisms." *International Journal of Psycho-Analysis* 27 (1946): 99-110.
- Klein, Stanley. *Two Selves*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Klein, Stanley. *İki Benlik*. Çev. Merve Aktan Süzgün. İstanbul: Küre Yayınları, 2022.
- Kluver, Heinrich and Bucy, Paul C. "Preliminary Analysis of Functions of the Temporal Lobes in Monkeys." *Archives of Neurology and Psychiatry Chicago* 42 (1939): 979-1000.
- Knuf, Lothar, Gisa Aschersleben, G., and Wolfgang Prinz, "An Analysis of Ideomotor Action." *Journal of Experimental Psychology: General* 130, 4 (2001): 779-98.
- Koob, Andrew. *Düşüncenin Kökeni: Beynimiz Nasıl Çalışır?*. Çev. Nilgün Güngör. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2011.
- Kostler, Arthur. "Introduction", *The Unconscious Before Freud*, edited by Lancelot Law Whyte. i-iv. London: J.Friedman, 1978.
- Kuhn, Thomas S. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.
- Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995.

- Kunst-Wilson, William Raft, and Robert Boleslaw Zajonc. "Affective Discrimination of Stimuli that Cannot be Recognized." *Science* 207 (1980): 557-58.
- LaBerge, Stephen. *Lucid Dreaming: The Power of Being Awake & Aware In Your Dreams*. New York: Ballantine Books, 1985.
- LaBerge, Stephen, Lynne Levitan, and William C. Dement. "Lucid Dreaming: Physiological Correlates of Consciousness During REM Sleep." *Journal of Mind and Behavior*, 7, 2-3 (1986): 251-58.
- Lacan, Jacques. *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*. Çev. Nilüfer Erdem. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Lakoff, George, and Mark Johnson. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- Langs, Robert Joseph. *Science, Systems and Psychoanalysis*. London, Karnac, 1992.
- Laureys, Steven, Serge Goldman, and Philippe Peigneux. "Brain Imaging." *Biological Psychiatry*, edited by Hugo A.H. D'haenen, Johan A. den Boer and Paul Willner, 155-166. Chichester: John Wiley & Sons Ltd., 2002.
- Laycock, Thomas. "On the Reflex Function of the Brain." *British and Foreign Medical Review* 19 (January 1845): 298-311.
- LeDoux, Joseph E. "Emotion and The Amygdala." *The Amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory and Mental Dysfunction*, edited by John P. Aggleton, 339-51. New York: Wiley-Liss, 1992.
- LeDoux, Joseph E. *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life*. New York: Simon and Schuster, 1996.
- LeDoux, Joseph E. *Synaptic Self: How Our Brain Becomes Who We Are*. New York: Viking, 2002.
- Lehrer, Jonah. *Karar Anı: Beynimiz Karar Vermemizi Nasıl Sağlıyor?* Çev. F. Burak Aydar. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "Monadology." In *The Monadology and Other Philosophical Writings*. Translated by Robert Latta, 215-80. Oxford: Clarendon Press, 1898.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "Principles of Nature and of Grace, Founded on Reason." In *The Monadology and Other Philosophical Writings*. Translated by Robert Latta, 405-424. Oxford: Clarendon Press, 1898.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "New Essays On the Human Understanding." In *Philosophical Writings*. Translated by Mary Morris, 141-191. London: J.M.Dent & Sons Ltd, 1934.
- Levine, Joseph. "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap." *Pacific Philosophical Quarterly* 64 (1983): 354-61.
- Levine, Joseph. "On Leaving Out What Its Like." *Consciousness: Psychological and Philosophical Essays*, edited by Martin Davies and Glyn W. Humphreys, 123-136. Oxford: Blackwell, 1993.
- Levine, Joseph. *Purple Haze: The Puzzle of Conscious Experience*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.
- Lewis, Clive Staples. *Studies in Words*, 181-213. Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
- Libet, Benjamin. "Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action." *Behavioral & Brain Sciences* 8 (1985): 529-66.
- Libet, Benjamin. "Neural Processes in the Production of Conscious Experience." *The Science of Consciousness*, edited by Max Velmans, 96-117. London: Routledge, 1996.
- Locke, John. *An Essay on Human Understanding*, Book 1. London : Thomas Davison, Whitefmahs, 1825.
- Luborsky, Ellen B., Maureen O'Reilly-Landry, and Jacob A. Arlow, "Psychoanalysis." *Current Psychotherapies*, edited by Raymond J. Corsini and Danny Wedding, 15-66. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011.
- Lucini, Daniella, Gabriella Covacci, Richard Milani, Giuseppe Sandro Mela, Alberto Malliani, and Massimo Pagani. "A Controlled Study of Effects of Mental Relaxation on Autonomic Excitatory Responses in Healthy Subjects." *Psychosomatic Medicine* 59 (1997): 541-52.

- MacDonald, Angus W., Jonathan D. Cohen, V. Andrew Stenger, and Cameron S. Carter. "Dissociating the Role of Dorsolateral Prefrontal Cortex and Anterior Cingulate Cortex in Cognitive Control." *Science* 288 (2000): 1835-37.
- Macdonell, Arthur Anthony. "Vedic Religion." *Encyclopedia of Religion and Ethics (ERE)*, edited by James Hastings, c.XII. New York, 1951.
- Maclean, Paul D. *The Triune Brain in Evolution: Role in Paleocerebral Functions*. New York: Plenum, 1990.
- Macleod, Colin M. "Half a Century of Research on the Stroop Effect: An Integrative Review." *Psychological Bulletin* 109, 2 (1991): 163-203.
- MacLeod, Colin M. "The Stroop Task: The "Gold Standard" of Attentional Measure." *Journal of Experimental Psychology General* 121, 1 (1992): 12-4.
- MacLeod, Colin M, and Penny A. MacDonald, "Interdimensional Interference in the Stroop Effect: Uncovering the Cognitive and Neural Anatomy of Attention." *Trends in Cognitive Sciences* 4 (2000): 383-91.
- Macnish, Robert. *The Philosophy of Sleep*. Glasgow: W.R.M-Phun, 1830.
- Malenka, Robert C. "Synaptic Plasticity." *Neuropsychopharmacology: The Fifth Generation of Progress: An Official Publication of the American College of Neuropsychopharmacology*, edited by Kenneth L. Davis, Dennis Charney, Joseph T. Coyle, Charles Nemeroff, 147-58. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2002.
- Mannin, Mark L., and Rana L. Manning, "Convergent Paradigms for Visual Neuroscience and Dissociative Identity Disorder." *Journal of Trauma & Dissociation* 10, 4 (2009): 405-19.
- Mansfield, Nick. *Öznellik: Freud'dan Haraway'a Benlik Kuramları*. Çev. Elif Okan Gezmiş. İstanbul:Babil Kitap, 2021.
- Margetts, Edward L. "The Concept of Levels of Consciousness in the Upanishads." *Canadian Medical Association Journal* 65 (October 1951): 391.
- Margetts, Edward L. "The Concept of Unconsciousness in the History of Medical Psychology." *The Psychiatric Quarterly* 27, 1-4 (January 1953): 115-38.

- Marr, David. *Vision: A Computational Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information*. San Francisco: W.H. Freeman and Company, 2010.
- Mascaro, Juan. *The Upanishads*. Baltimore: Penguin Books, 1965.
- Maudsley, Henry. *The Physiology and Pathology of the Mind*. New York: D. Appleton, 1867.
- McCarley, Robert W. "Dreams: Disguise of Forbidden Wishes or Transparent Reflections of a Distinct Brain State." In *Neuroscience of the Mind on the Centennial of Freud's Project for a Scientific Psychology*, edited by Bilder and F. Frank LeFever, 115-33. New York: New York Academy of Sciences, 1998.
- McClelland, David C., Richard Koestner, and Joel Weinberger. "How Do Self-Attributed and Implicit Motives Differ?" *Psychological Review* 96 (1989): 690–702.
- McDougall, William. *An Outline of Psychology*. London: Methuen and Co., 1928.
- McGinn, Colin. *The Problem of Consciousness: Essays Towards a Resolution*. Oxford: Basil Blackwell, 1991.
- Mead, George Herber. *Mind, Self, and Society*. Chicago: The University of Chicago Press, 1934.
- Mead, George Herber. "The Social Self." *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Method*, 10, 14 (1913): 374-80.
- Merker, Bjorn. "Consciousness without a Cerebral Cortex: A Challenge for Neuroscience and Medicine." *Behavioral Brain Science* 30, 1 (2007): 63-134.
- Mesulam, M.-Marsel. "Behavioral Neuroanatomy: Large-scale Networks, Association Cortex, Frontal Syndromes, the Limbic System and Hemispheric Lateralization." *Principles of Behavioral and Cognitive Neurology*, 1-120. New York: Oxford University Press, 2000.
- Metzinger, Thomas. *Conscious Experience*. Schoningh: Imprint Academic, 1995.
- Metzinger, Thomas. *Being No One: The Self-Model Theory of Subjectivity*. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

- Mill, John Stuart. *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1878.
- Miller, George. "Magical Numbers: Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on Our Capacity for Processing Information." *Psychological Review* 101, no. 2 (1956): 343-52.
- Milner, Brenda, Suzanne Corkin, and Hans-Lukas Teuber. "Further Analysis of the Hippocampal Amnesic Syndrome: 14 Year Follow-up Study of HM." *Neuropsychologia* 6 (1968): 215-34.
- Milner, David, and Michael D. Rugg. *The Neuropsychology of Consciousness*. London: Academic Press, 1992.
- Moles, Abraham. *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*. Çev. Nuri Bilgin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Montaigne, Michel de. "Apology for Raymond Sebond." In *The Complete Essays of Montaigne*. Çev. Donald M. Frame, 318-457. California: Stanford University Press, 1958.
- Montaigne, Michel de. "The Power of the Imagination." In *The Complete Essays of Montaigne*. Translated by Donald M. Frame, 68-75. California: Stanford University Press, 1958.
- Moore, Timothy E. "Subliminal Influences in Marketing: A Special Issue.", *Psychology and Marketing*, 5, 4 (1988): 292-372.
- Morgan, Christina D., and Henry A. Murray, "A Method for Investigating Fantasies." *Archives of Neurology and Psychiatry* 34 (1935): 289-304.
- Moruzzi, Giuseppe, and Horace W. Magoun, "Brain Stem Reticular Formation and Activation of the EEG." *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology* 1, 1949: 455-73.
- Mosak, Harold H., and Michael Maniacci, "Adlerian Psychotherapy." *Current Psychotherapies*, edited by Raymond J. Corsini and Danny Wedding, 67-112. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011.

- Moskowitz, Gordon B., and Peter M. Gollwitzer, Wolfgang Wasel, and Bernd Schaal. "Preconscious Control of Stereotype Activation Through Chronic Egalitarian Goals." *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (1999): 167-84.
- Moskowitz, Gordon B. "Preconscious Control and Compensatory Cognition." In *Cognitive Social Psychology: The Princeton Symposium on the Legacy and Future of Social Cognition*, edited by Gordon B. Moskowitz, 334-58. Mahwah, NJ: Erlbaum, 2001.
- Murphy, Shella T. and Robert Boleslaw Zajonc, "Affect, Cognition, and Awareness: Affective Priming with Optimal and Suboptimal Stimulus Exposures." *Journal of Personality and Social Psychology* 64 (1993): 723-39.
- Murray, David J., and Helen E. Ross. "Vives (1538) Memory and Recall." *Canadian Psychology* 23 (1982): 22-30.
- Nader, Karim and Einar E. Einarsson. "Memory Reconsolidation: An Update", *Annals of the New York Academy of Science* 1191 (2010): 27-41.
- Nagel, Thomas. "What Is It Like to Be a Bat?" *The Philosophical Review*, 83, 4 (1974): 435-50.
- Neely, James H. "Semantic Priming and Retrieval from Lexical Memory: Roles of Inhibitionless Spreading Activation and Limited-Capacity Attention." *Journal of Experimental Psychology: General*, 106 (1977): 225-54.
- Newton, D.E. "Depth of Anesthesia." *Anesthesia* 48,5 (1993): 367-68.
- Nicholls, Angus, and Martin Liebscher. "Introduction: Thinking the Unconscious." In *Thinking the Unconscious: Nineteenth-Century Thought*, edited by Angus Nicholls and Martin Liebscher, 1-25. New York : Cambridge University Press, 2010.
- Niedenthal Paula M., "Implicit Perception of Affective Information." *Journal of Experimental Social Psychology* 26 (1990): 505-27.
- Nisley, Gerald E., and Elvis DeFreese. "Thematic Apperception Test." In *Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Measurement and Assessment*, edited by Bernardo J. Carducci, Christopher S. Nave, Jeffrey S. Mio and Ronald E. Riggio. New Jersey: John Wiley & Sons, 2020.

- Nørretanders, Tor. *The User Illusion: Cutting Consciousness Down to Size*. Translated by Jonathan Sydenham. New York: Viking, 1998.
- Northoff, George. "Unconscious and the Brain." In *Neuropsychanalysis In Practice: Brain, Self And Objects*, 186-211. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- O'Brien, Gerard, and Jon Jureidini. "The Last Rites of the Dynamic Unconscious." *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 9, 2 (June 2002): 161-66.
- O'Brien Gerard, and Jon Jureidini, "Dispensing With the Dynamic Unconscious." *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 9, 2 (June 2002), 142.
- Ochsner, Kevin N., and James J. Gross. "The Cognitive Control of Emotion." *Trends in Cognitive Science* 9 (2005): 242-49.
- Oppenheimer, Louis. "Self or Selves? : Dissociative Identity Disorder and Complexity of the Self-System." *Theory & Psychology* 12, 1 (2002): 97-128.
- Ortega, Javier Virués. "The Case Against B. F. Skinner 45 Years Later: An Encounter with N. Chomsky." *The Behavior Analyst* 29 (2006): 243-51.
- Öztürk, M. Orhan. *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 1995.
- Öztürk, M.Orhan. *Psikanaliz ve Psikoterapi*. Ankara:Bilimsel Tıp, 1998.
- Paap, Kenneth R. "The Pilfering of Awareness and Guilt by Association." *Behavioral and Brain Sciences* 9 (1986): 45-6.
- Palmer, David C. "Chomsky's Appraisal of Skinner's Verbal Behavior: A Half Century of Misunderstanding." *The Behavior Analyst*, 29, no.2 (2006): 253-67.
- Panksepp, Jaak. *Affective neuroscience: The Foundations of Human and Animal Emotions..* New York: Oxford University Press, 1998.
- Panksepp, Jaak, and Lucy Biven. *Archaeology of Mind: Neuroevolutionary Origins of Human Emotions*. New York: Norton, 2012.
- Parman, Talat. "Jacques Lacan (1901-1981): Cıagıdası Psikanalizin Avrupalı Yorumcusu", *Psikanalitik Psikoterapiler*, ed. Ali Algın Koşkıdere, 155-60. Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları, 2011.

- Paulson, Steve, Siri Hustvedt, Solms, and Sonu Shamdasani, “Deeper Self: An Expanded View of Self Consciousness.” *Annals of The New York Academy of Sciences* 1406, 1 (2017). 46-63.
- Pavlov, Ivan. *Conditioned Reflexes*. New York: Oxford University Press, 1927.
- Peirce, Charles Sanders and Joseph Jastrow, “On Small Differences in Sensation.” *Memoirs of the National Academy of Science*, 3 (1884): 75–83.
- Penfield, Wilder, and Herber Jasper. *Epilepsy and the Functional Anatomy of the Human Brain*. Oxford: Little, Brown, 1954.
- Penrose, Roger. *Shadows of the Mind*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Perry, Nick. “A Comparative Analysis of 'Paradigm' Proliferation.” *British Journal of Sociology* 28, no.1 (1977): 38-50.
- Phelps, Elizabeth A. “The Cognitive Neuroscience of Emotion.” In *Cognitive Neuroscience: The Biology of Mind*, edited by Michael S. Gazzaniga, Richard B. Ivry, and George R. Mangun, 537-76. New York: Norton, 2002.
- Phelps, Elizabeth A., and Todd F. Heatherton. “Social Neuroscience & Emotion.” In *Cognitive Neurosciences*, edited by Michael S. Gazzaniga and George R. Mangun, 693-785. Massachusetts: MIT Press, 2014.
- Place, Ullin T. “Ryle’s Behaviorism”, *Handbook of Behaviorism*, edited by William O’Donohue and Richard Kitcheners, 361-398. London: Academic Press, 1999.
- Plato. “Timaeus XLIV.” In *The Works of Plato: The Republic, Timaeus and Critias*, 6 Vols., Vol.I. Translated by Henry Davis. New York; George Bell & Sons, 1848-1887.
- Plato. “Republic.” In *The Works of Plato: The Republic, Timaeus and Critias*, 6 Vols., 1848-1887, Vol.II. Translated by Henry Davis, 1-312. London: Henry G. Bohn, 1849.
- Plato, *Theaetetus*. In *The Works of Plato: A New and Literal Version*, 6 Vols., 1848-1887, Vol.I, Translated by Henry Cary. New York; George Bell & Sons, 1881.
- Plato. “Apology.” *Plato in Twelve Volumes*, Vol. 1. Translated by Harold North Fowler. Cambridge: Harvard University Press, 1966.

- Plato. *Theaetetus*. Translated by Robin A.H. Waterfield. Harmondsworth: Penguin Books, 1987.
- Platon. Devlet. Çev. Sabahattin Eyüboğlu and M.Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Platon. *Menon*. Çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2007.
- Platon. *Phaidon*. Çev. Nazile Kalaycı. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. 2012.
- Platon. *Phaidon*. Çev. Nazire Kalaycı. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. 2010.
- Platon. *Theaitetos*. Çev. Furkan Akderin. İstanbul; Say Yayınları. 2014.
- Platon. *Timaios*. Çev. Furkan Akderin. İstanbul; Say Yayınları. 2015.
- Plotinus. *Enneads*. Translated by A.H.Armstrong. Cambridge, MA: Harvard University Press, The Loeb Classical Library, 1966.
- Popper, Karl R. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson & Co, 1959.
- Popper, Karl R. *Conjectures and Refutations*. New York: Basic Books, 1962.
- Posner, Michael I. "Attention in Cognitive Neuroscience: An Overview." *The Cognitive Neurosciences*, edited by Michael S. Gazzaniga, 615-24. Massachusetts: MIT Press.
- Prinz, Wolfgang. "Perception and Action Planning." *European Journal of Cognitive Psychology* 9 (1997): 129-54.
- Ramachandran, Vilayanur S. "Phantom Limbs, Neglect Syndromes, Repressed Memories, and Freudian Psychology." *International Review of Neurobiology* 37 (1994): 291-333.
- Ramachandran, Vilayanur S., and Sandra Blakeslee. *Beyindeki Hayaletler: İnsan Zihninin Gizemlerine Doğru*. Çev. Levent Öztürk. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2015.
- Ramachandran, Vilayanur S., and Sandra Blakeslee. *Phantoms in the Brain: Probing the Mysteries of the Human Mind*. London:Fourth Estate, 1998.

- Rand, Nicholas T. "The Hidden Soul: The Growth of the Unconscious in Philosophy. Psychology, Medicine, and Literature, 1750-1900." *American Imago* 61, 3 (Fall 2004): 257-89.
- Rangell, Leo. "Structural Problems and Intrapsychic Conflict." *Psychoanalytic Study of the Child* 18 (1963): 103-38.
- Rapaport, William J. "How to Pass a Turing Test: Syntactic Semantics, Natural-Language Understanding and First- Person Cognition." *Journal of Logic, Language and Information* 9 (2000): 467-90.
- Rees, Geraint, Gabriel Kreimann, and Christof Koch. "Neural Correlates of Consciousness in Humans." *Nature Reviews Neuroscience* 3, 4 (2002): 261-270
- Riley, Edward C. "Cipión" Writes to "Berganza" in the Freudian Academia Española." *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America* 14 (1), 3-1 (1994): 18.
- Robinson, Daniel N. *An Intellectual History of Psychology*. Madison: University of Wisconsin Press, 1995.
- Romanski, Lizabeth M., and Joseph E. LeDoux, "Bilateral Destruction of Neocortical and Perirhinal Projection Targets of The Acoustic Thalamus Does not Disrupt Auditory Fear Conditioning." *Neuroscience Letters* 142 (1992): 228-32.
- Rose, Steven. *From Brains to Consciousness?* Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Rosen, Nathan. "Freud on Dostoevsky's Epilepsy: A Revaluation." *Dostoevsky Studies* 9 (1988): 107-25.
- Ross, William David. *Aristoteles*. Çev. Prof.Dr. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık 2011.
- Rössler, Wulf, Anita Riecher-Rössler, and Ullrich Meise. "Wilhelm Griesinger and the Concept of Community Care in 19th-Century Germany." *Hospital and Community Psychiatry* 45, 8 (August 1994): 818-822.
- Ryle, Gilbert. *The Concept of Mind*. London: Hutchinson, 1963/1949.
- Sacks, Oliver. *A Leg to Stand On*. London: Duckworth, 1984.

- Sacks, Oliver. *Bilinç Nehri*. Çev. Dürrin Tunç. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Saint Augustine. *Confessions, Book X*. Translated by S.Pine Coffin. Penguin Classics, Harmondsworth, 1961.
- Schacter, Daniel L., and Endel Tulving. *Memory Systems*. Cambridge, MA: MIT, 1994.
- Schacter, Daniel L. "Implicit Memory: History and Current Status." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 13 (1987): 501-18.
- Schacter, Daniel L. *Bellegin İzinde: Beyin, Zihin ve Geçmiş*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- Schaefer, Michael and Georg Northoff. "Who am I: Conscious and Unconscious Self." *Frontiers in Human Neuroscience* 11, 126 (2017): 1-4.
- Schank, Roger C. *Tell Me a Story: Narrative and Intelligence*. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1990.
- Schank, Roger C. *Dynamic Memory Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Schneider, Walter, and Richard M. Shiffrin. "Controlled and Automatic Human Information Processing: I. Detection, Search and Attention." *Psychological Review* 84 (1977): 1-66.
- Schneider, Walter, Sue T. Dumais, and Richard M. Shiffrin. "Automatic and Control Processing and Attention." *Varieties of Attention*, edited by Raja Parasuraman and D. Roy Davies, 1-27. New York: Academic Press, 1984.
- Schopenhauer, Arthur. *World as Will and Idea, Vol. II*. Translated by Richard Burdon Haldane and John Kemp. London: Trübner, 1886.
- Schopenhauer, Arthur. "On Madness." In *World as Will and Idea, Vol. III*. Translated by Richard Burdon Haldane and John Kemp, 167-72. London: Trübner, 1909.
- Schultz, Duane P., and Sydney Ellen Schultz. *History of Modern Psychology*. (Wadsworth, Cengage Learning, 2011).

- Schunk, Dale H. "Goal Setting and Self-efficacy During Self-regulated Learning." *Educational Psychologist*. 25 (1990): 71-86.
- Schunk, Dale H. "Social Cognitive Theory and Self-regulated Learning." *Self-regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives*, edited by Barry J. Zimmerman and Dale H. Schunk, 125-51. New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2001.
- Schwender, D., H. Kunze-Kronawitter, P. Dietrich, S. Klasing, H. Forst H., and C. Madler, "Conscious Awareness During General Anaesthesia: Patients' Perceptions, Emotions, Cognition and Reactions." *British Journal of Anaesthesia* 80 (1998): 133-39
- Schwyzler, Hans Rudolph. "Bewusst und Unbewusst bei Plotin." *Les sources de Plotin* 5, (1960): 341-78.
- Searle, John R. *The Rediscovery of the Mind*. Massachusetts: MIT Press, 1994.
- Searle, John. "The Mystery of Consciousness." *New York Review Books*, 42, 17 (1995):60-6.
- Searle, John R. "How to Study Consciousness Scientifically." *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 29, 353, 1377 (1998):1935-42.
- Searle, John R. *Minds, Language and Society. Philosophy in the Real World*. New York: Perseus Books Group, 1998.
- Searle, John R. *Mind: A Brief Introduction*. New York : Oxford University Press, 2004.
- Searle, John R. "The Self as a Problem in Philosophy and Neurobiology." In *Philosophy in a New Century: Selected Essays*, 13-151. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Searle John R., "Our Shared Condition-Consciousness." Filmed May 2013 at TEDxCERN, Meyrin, Geneva, video, 14:46. https://www.ted.com/talks/john_searle_our_shared_condition_consciousness.
- Searle, John R. *Zihnin Yeniden Keşfi*. Çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

- Shamdasani, Sonu. "Questioning Unconsciousness." *Annals of the New York Academy of Sciences* 1406, 1 (2017): 86-9.
- Shevrin, Howard, and James A. Bond, Linda A.W. Brakel, Richard K. Hertel, and William J. Williams. *Conscious and Unconscious Processes: Psychodynamic, Cognitive and Neurophysiological Convergences*. New York: Guilford Press, 1996.
- Shewmon, D. Alan, Gregory L. Holmse, and Paul A. Byrne. "Consciousness in Congenitally Decorticate Children: Developmental Vegetative State as a Self-fulfilling Prophecy." *Development Medicine and Child Neurology*, 41 (1999): 364-74.
- Shiffrin Richard M., and Walter Schneider. "Controlled and Automatic Human Information Processing: II. Perceptual Learning, Automatic Attending and a General Theory." *Psychological Review* 84 (1977): 127-90.
- Shorter, Edward. *A Historical Dictionary of Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Sichel, Betty A. "Plato's Divided Line and Piaget: A Response to Kieran Egan." *Curriculum Inquiry* 12, 3 (1982): 317-26.
- Sidis, Boris. *The Psychology of Suggestion. A Research into The Subconscious Nature Man and Society*. New York: D. Appleton and Company, 1898.
- Siegel, Daniel J. *The Developing Mind: How Relationships and the Brain Interact and Shape Who We Are*. London: The Guilford Press, 1999.
- Siegel, Jerome M. "Mechanism of Sleep Control.", *Journal of Clinical Neurophysiology* 7 (1990): 49-65.
- Skinner, Burrhus Frederic. *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1957.
- Skinner, Burrhus Frederic. *Reflections on Behaviorism and Society*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1978.
- Smith, David Livingstone. "Freud, Lipps and Nietzsche." *Freud's Philosophy of the Unconscious*, 16-19. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1999.

- Smith, David Livingstone. "The Evolution of the Unconscious", *Psychoanalytische Perspectieven* 20,4 (2002): 525-48.
- Smith, David Livingstone. "Mind the Gaps!" Accessed June 20, 2022. <https://www.philosophytalk.org>.
- Smith, Robert, and Mark Solms. "Examination of the Hypothesis that Repression is Premature Automatization: A Psychoanalytic Case Report and Discussion." *Neuropsychoanalysis* 20, 1 (2018): 47-61.
- Smith, Roger. *Between Mind and Nature: A History of Psychology*. London: Reaktion Books, 2013.
- Smith, Roger. *Zihin ve Doğa Arasında: Bir Psikoloji Tarihi*. Çev. Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Solms, Mark, and Jaak Panksepp. "The Id Knows More than the Ego Admits: Neuropsychoanalytic and Primal Consciousness Perspective on the Interface Between Affective and Cognitive Neuroscience." *Brain Sciences* 2 (2012): 147-75.
- Solms, Mark, and Oliver Turnbull, *Beyin ve İç Dünya: Öznel Deneyimin Sinirbilimine Giriş*, Çev. Hakan Atalay. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Solms, Mark. "The Conscious Id." *Neuropsychoanalysis* 15 (2013): 5-19.
- Solms, Mark, and Karl Friston, "Consciousness by Surprise", Oral Presentation (Solms) and Discussion (Friston) at The International Psycho-analytical Association and Research Conference, filmed by March 2014, at Sigmund Freud Institute, Frankfurt, video, 57-:48. <https://www.youtube.com/watch?v=xP8Y2fII0jE>
- Solms, Mark. "The Unconscious in Psychoanalysis and Neuroscience: An Integrated Approach to the Cognitive Unconscious." *Unrepressed Unconscious, Implicit Memory, and Clinical Work*, edited by Giuseppe Craparo and Clara Mucci, 1-25. London: Routledge, 2018.
- Solso, Robert L. *Cognitive Psychology*. Boston: Allyn and Bacon, 1998.
- Sperlich, Wolfgang. *Noam Chomsky*. London: Reaktion Books, 2006.

- Spinoza, Baruch (Benedictus) de. *Ethics and De Intellectus Emendatione, Ethics III, Prop.II*. Translated by Andrew Boyle. London: Everyman's Library J. M. Dent., 1910/1677.
- Stein, Dan, J., Mark Solms, and Jack Von Honk. "The Cognitive-Affective Neuroscience of the Unconscious." *CNS Spectrums* 11, 8 (2006): 580-83.
- Stephens, Barbara D. "The Return of the Prodigal; The Emergence of Jungian Themes in Post-Freudian Thought." *Journal of Analytical Psychology* 44, 2 (1999): 197-220.
- Sternberg, Eliezer J. *NeuroLogic: The Brain's Hidden Rationale Behind Our Irrational Behavior*. New York:Pantheon Books, 2015.
- Sternberg, Eliezer J. *NöroLojik: Beynin Mantıksız Davranışlarımızın Ardındaki Gizli Mantığı*. Çev. Şiirsel Taş. İstanbul; Metis Yayıncılık, 2021.
- Sternberg, Robert J. *Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence*. New York: Cambridge University Press, 1985.
- Strachey, James. "The Emergence of Freud's Fundamental Hypotheses, Appendix to The Neuro-Psychoses of Defence." *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. III, (1893-1899)*. London: Hogarth, 1962.
- Stroop, John Ridley "Studies of Interference in Serial Verbal Reactions." *Journal of Experimental Psychology* 18 (1935). 643-62.
- Sutherland, Stuart. *Irrationality*. London:Pinter and Martin Ltd., 2009.
- Tallis, Frank. *Hidden Minds: A History of the Unconscious*. New York: Arcade Publishing, 2002.
- Thagard, Paul. *Philosophy of Psychology an Cognitive Science*. Oxford: Elsevier, 2007.
- Tice Dianne M., and Roy F. Baumeister, "Controlling Anger: Self-induced Emotion Change." *Handbook of Mental Control*, edited by Daniel M. Wegner and James W. Pennebaker, 393-409. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall,1993.

- Tononi, Giulio, and Gerald M. Edelman. *A Universe of Consciousness : How Matter Becomes Imagination*. New York: Basic Books, 2000.
- Tresan, David I. "Jungian Metapsychology and Neurobiological Theory." *Journal of Analytical Psychology*, 41 (1996): 399-436.
- Triarhou, Lazaros C. "Tripartite Concepts of Mind and Brain, with Special Emphasis on the Neuroevolutionary Postulates of Christfried Jakob and Paul MacLean." *Cognitive Psychology Research Developments*, edited by Stella P. Weingarten and Helena O. Penat, 183-208. New York: Nova Science Publishers, 2009.
- Trope, Yaakov, and Ayelet Fishbach. "Counteractive Self-control in Overcoming Temptation." *Journal of Personality and Social Psychology* 79, 4 (2000): 493-506.
- Tryon, Warren W. *Cognitive Neuroscience and Psychotherapy: Network Principles for a Unified Theory*. Oxford: Elsevier Inc., 2014.
- Tulving, Endel. *Elements of Epizodic Memory*. Oxford: Clarendon Press 1983.
- Turing, Alan. "Computing Machinery and Intelligence." *Mind*, LIX, 236 (1950): 433-60.
- Türk Dil Kurumu. "Türkçe Sözlük." Erişim tarihi Kasım 12, 2022. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Uleman, James S. "Introduction: Becoming Aware of the New Unconscious." *The New Unconscious*, edited by Ran R. Hassin, James S. Uleman and John A. Barge, 3-15. New York: Oxford University Press, 2005.
- Vanderwolf, Case H. "Are Neocortical Gamma Waves Related Consciousness?" *Brain Research* 855, 2 (2000): 217-24.
- Velmans, Max. *The Science of Consciousness: Psychological, Neuropsychological, and Clinical Reviews*. London: Routledge, 1996.
- Velmans, Max. *Understanding Consciousness*. London: Routledge, 2000.
- Vermeire, Simon, Kurt Audenaert, Eva Vandermeulen, Rudy De Meester, Henri van Bree, André Dobbeleir, and Kathelijne Peremans. "Functional Brain Imaging: A

Brief Overview of Imaging Techniques and Their Use in Human and Canine Anxiety Research.” *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 80, 3 (2011): 185-92.

Voss, Ursula, Romain Holzmann, Inka Tuin, and Allan Hobson. “Lucid Dreaming: A state of Consciousness with Features of Both Waking and Non-lucid Dreaming.” *Sleep* 32, 9 (2009): 1191-200.

Walsh, Roger, and Frances Vaughan. *Paths Beyond Ego: The Transpersonal Vision*. New York: Tarcher/Perigee Books, 1993.

Walsh, Roger. “Contemplative Psychotherapies.” In *Current Psychotherapies*, edited by Raymond J. Corsini and Danny Wedding, 454-501. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011.

Watson, Foster. "The Father of Modern Psychology." *The Psychological Review* XXII , 5 (1915): 333-53.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi: Felsefe, Metafizik ve Bilim*. Çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2015.

Wegner, Daniel M. and John A. Bargh, “Control and Automaticity in Social Life.” *Handbook of Social Psychology, Vol. 2*, edited by Daniel Todd Gilbert, Suzan T. Fiske and Gardner Lindzey, 446–96. Boston: McGraw-Hill, 1998.

Wegner, Daniel Merton. *The Illusion of Conscious Will*. Cambridge: The MIT Press, 2002.

Weiskrantz, Lawrence. "Behavioral Changes Associated with Ablation of the Amygdaloid Complex in Monkeys.” *Journal of Comparative Physiological Psychology* 49 (1956): 381-91.

Weiskrantz, Lawrence. *Blindsight: A Case Study and Implications*. Oxford: Clarendon Press, 1986.

Weiskrantz, Lawrence. *Consciousness Lost and Found*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Whyte, Lancelot Law. *The Unconscious before Freud*. New York: Basic Books, 1960.

Whytt, Robert. *The Works of Robert Whytt*. Edinburgh: J. Balfour, 1768.

Wilson, Fred. "Association, Ideas, and Images in Hume", in *Minds, Ideas and Objects: Essays on the Theory of Representation in Modern Philosophy*, Vol.2, edited by Phillip D. Cummins and Gunter Zoeller, 255-74. California: North American Kant Society, 1992.

Wilson, Margaret D. "Confused vs. Distinct Perception in Leibniz: Consciousness, Representation, and God's Mind." In *Minds, Ideas and Objects: Essays on the Theory of Representation in Modern Philosophy*, Vol.2, edited by Phillip D. Cummins and Gunter Zoeller, 136-150. California: North American Kant Society, 1992.

Wilson, Timothy D. *Strangers to Ourselves: Discovering the Adaptive Unconscious*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

Winograd, Terry. "Frame Representations and the Declarative-Procedural Controversy." In *Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science*, ed. Daniel G. Bobrow and Allan Collins, 185-210. New York: Academic Press, 1975.

Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Translated Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe. Oxford, England: Blackwell, 1953.

Yalom, Irvin D. and Ruthellen Josselson. "Existential Psychotherapy." *Current Psychotherapies*, edited by Raymond J. Corsini and Danny Wedding, 310-41. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learnings, 2011.

Yalom, Irvin D. *The Gift of Therapy*. New York: HarperCollins, 2002.

Yanbastı, Gülgün. *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1990.

Young-Eisendrath, Polly, and Terence Dawson, *The Cambridge Companion to Jung*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Zajonc, Robert B. "Feeling and Thinking: Preferences Need no Inferences." *American Psychologist* 35, 2 (1980): 151-75.

Zeman, Adam, Anthony Grayling, and Alan Cowey, "Contemporary Theories of Consciousness." *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry* 62 (1997): 549-52.

Zeman, Adam. *Consciousness: A User's Guide*. London: Yale University Press, 2002.

Zilboorg, Gregory, and Henry, George W. *A History of Medical Psychology*. New York: Norton, 1941.

Zimmerman, Barry J. "Becoming a Self-regulated Learner: An Overview." *Theory into Practice*, 41, 2 (2002): 64-70.

Zimmerman, Barry J. "Theories of Self-Regulated Learning and Academic Achievement: An Overview and Analysis." In *Self-regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives*, edited by Barry J. Zimmerman and Dale H. Schunk, 1-65. New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2001.

Zimmerman, Barry, Sebastian Bonner, and Robert Kovach, "Goal 1: Understanding the Principles of Self-regulated Learning." *Developing Self-regulated Learners: Beyond Achievement to Self-efficacy*, edited by Barry Zimmerman, Sebastian Bonner & Robert Kovach, 5-24. Washington, D.C.: American Psychological Association, 1996.

Zimmermann, Manfred. "The Nervous System in The Context of Information Theory." *Human Physiology*, edited by Robert F. Schmidt and Gerhard Thews, 166-73. Berlin: Springer, 1989.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Funda ERDEM

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 31 Temmuz 1976, Ankara

Elektronik Posta: fundasudeselen@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü	1997
Yüksek Lisans	Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı	2000
Doktora	İMÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı	

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2001-2002	Milli Eğitim Bakanlığı	Rehber Öğretmen
2002-	Milli Savunma Bakanlığı	Subay (Psikolog)

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce